จอห์น เค. แฟร์แบงค์
เอ็ดวิน โอ. ไรเชาเออร์
แอลเบิร์ต เอ็ม. เครก
แต่ง

กุสุมา สนิทวงศ์ฯ
ชัยโชค จุลศิริวงศ์
แปล

เอเชียตะวันออกยุคใหม่

เล่มสาม

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
๔๐๗/๓๔ ถนนรัชดาภิเษก เขตบางกอกน้อย กทม. ๑๐๗๐๐
โทร. ๔๒๔-๔๗๖๗

ราคา ๕๗.๐๐ บาท

ปก : นันทะ เจริญพันธุ์

เอเชียตะวันออกยุคใหม่

เล่ม ๓

การแปลนี้ได้รับอนุญาตจากสำนักพิมพ์
Houghton Mifflin Company, Boston.
เจ้าของลิขสิทธิ์แล้ว
Copyright © 1965 Houghton Mifflin Company, Boston.

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๒๑
จำนวนพิมพ์ ๓,๐๐๐ ฉบับ
ลิขสิทธิ์ภาษาไทยเป็นของมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

บริษัทสำนักพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด
๕๙๙ ถนนไมตรีจิต กรุงเทพมหานคร
เป็นผู้แทนจำหน่าย

เอเชียตะวันออกยุคใหม่

เล่ม ๓

ดร. กุสุมา สนิทวงศ์ ฯ
ชัยโชค จุลศิริวงศ์

แปลจาก

East Asia
The Modern Transformation

by
John K. Fairbank
Edwin O. Reischauer
Albert M. Craig

มูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
กรุงเทพมหานคร ๒๕๒๑

รายนามคณะกรรมการบริหาร
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

นายเสน่ห์ จามริก	ประธานกรรมการ
นางเพ็ชรี สุมิตร	รองประธาน
นางสาวกุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
นายธวัชชัย ยงกิตติกุล	กรรมการ
นายสมบัติ จันทรวงศ์	กรรมการ
นางสาวสดชื่น ชัยประสาธน์	กรรมการ
นางสาววันเพ็ญ บงกชสถิตย์	กรรมการ
นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ	กรรมการ
นายทักษ์ เฉลิมเตียรณ	กรรมการ
นายชัช กิจกรรม	กรรมการ
นายเฉลิม ทองศรีพงศ์	กรรมการและที่ปรึกษากฎหมาย
นายบดินทร์ อัศวาณิชย์	กรรมการและที่ปรึกษากฎหมาย
นายเกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม	กรรมการและเหรัญญิก
นายนรนิติ เศรษฐบุตร	กรรมการและเลขานุการ

คำแถลงของมูลนิธิโครงการตำราฯ

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ ด้วยความร่วมแรงร่วมใจกันเองเป็นส่วนบุคคลในหมู่ผู้มีความรักในภารกิจบริการศึกษาจากสถาบันต่าง ๆ เมื่อเริ่มดำเนินงานโครงการตำราฯ มีฐานะเป็นหน่วยงานหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยก่อนที่จะมีฐานะเป็นมูลนิธิเมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ทั้งนี้โดยได้รับความร่วมมือด้านทุนทรัพย์จากมูลนิธิร็อคกี้เฟลเล่อร์ เพื่อใช้จ่ายในการดำเนินงานขั้นต้น เป้าหมายเบื้องแรกของมูลนิธิโครงการตำราฯ ก็คือ ส่งเสริมให้มีหนังสือตำราภาษาไทยที่มีคุณภาพดี โดยเฉพาะในทางวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้เพราะต่างก็เห็นพ้องต้องกันในระยะนั้นว่า คุณภาพของหนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาแขนงวิชาดังกล่าวยังไม่สูงพอ ถ้าส่งเสริมให้มีหนังสือเช่นนี้เพิ่มขึ้น ย่อมมีส่วนช่วยยกระดับมาตรฐานการศึกษาในขั้นมหาวิทยาลัยไปโดยปริยาย อีกทั้งยังอาจช่วยการสร้างสรรค์ปัญญา ความคิดริเริ่ม และความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องที่เกี่ยวเนื่องกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองโดยส่วนรวม

พร้อมกันนี้มูลนิธิโครงการตำราฯ ก็มีเจตนารมณ์อันแน่วแน่ที่จะทำหน้าที่เป็นแหล่งชุมนุมงาน งานเขียนของนักวิชาการต่างๆ ทั้งในและนอกสถาบัน เพื่อให้ผลงานวิชาการที่มีคุณภาพได้เป็นที่รู้จักและเผยแพร่ออกไปโดยทั่วถึงทั้งในหมู่ผู้สอน ผู้เรียน และผู้สนใจงานวิชาการ การดำเนินงานของมูลนิธิโครงการตำราฯ มุ่งขยายความเข้าใจและความร่วมมือของบรรดานักวิชาการออกไปในวงกว้างยิ่งๆ ขึ้นด้วย ไม่ว่าจะเป็นด้านการกำหนดนโยบายสร้างตำรา การเขียน การแปล และการใช้ตำรานั้นๆ ซึ่งจะเป็นเครื่องส่งเสริมและกระชับความสัมพันธ์อันพึงปรารถนา ตลอดจนความเข้าใจอันดีต่อกันในวงวิชาชีพที่เกี่ยวข้อง

นโยบายพื้นฐานของมูลนิธิโครงการตำราฯ คือส่งเสริมและเร่งรัดให้มีการจัดพิมพ์หนังสือตำราทุกประเภททั้งที่เป็นงานแปลโดยตรง งานแปล–เรียบเรียง งานถอดความ งานรวบรวม งานแต่ง และงานวิจัย ในช่วงแรกๆ เราได้เน้นส่งเสริมงานแปลเป็นหลัก ขณะเดียวกันก็ได้ส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์ตำราประเภทอื่นๆ ด้วย นับแต่ได้ก่อตั้งโครงการตำราฯ มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยความร่วมมืออย่างดียิ่งของนักวิชาการหลายสถาบัน สามารถส่งเสริม – กลั่นกรอง – ตรวจสอบ – และจัดพิมพ์หนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาที่มีคุณภาพตามเป้าหมาย เจตนารมณ์ และนโยบาย ได้ครบทุกประเภทและมีเนื้อหาครอบคลุม

สาขาวิชาต่างๆ ถึง ๘ สาขา ดังต่อไปนี้ คือ ๑) สาขาวิชาภูมิศาสตร์ ๒) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ๓) สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ ๔) สาขาวิชารัฐศาสตร์ ๕) สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ๖) สาขาวิชาปรัชญา ๗) สาขาวิชาจิตวิทยา ๘) สาขาวิชาภาษาและวรรณคดี นอกจากนี้เรายังมีโครงการผลิตตำราสาขาวิชาอื่นๆ เพิ่มขึ้นด้วย เช่น สาขาวิชาศิลปะ ซึ่งกำลังอยู่ในขั้นดำเนินงาน และยังได้ขยายงานให้มีการแต่งตำราเป็น "ชุด" ต่อซึ่งมีเนื้อหาคาบเกี่ยวระหว่างหลายสาขาวิชา เช่น "ชุดชีวิตและงาน" ของบุคคลที่น่าสนใจดังที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ไปแล้วบางเล่ม

ปัจจุบันมูลนิธิโครงการตำราฯ ยังคงมีเจตนารมณ์อันแน่วแน่ที่จะขยายงานของเราต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง แม้ว่าจะประสบอุปสรรคนานัปการ โดยเฉพาะอุปสรรคด้านทุนรอน เพราะกิจการของเรามิใช่กิจการแสวงหาผลกำไร หากมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาและประชาชนได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือตำราในราคาย่อมเยาพอสมควร

คณะกรรมการทุกสาขาวิชาของมูลนิธิโครงการตำราฯ ยินดีน้อมรับคำแนะนำและคำวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อ่านทุกท่าน และปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้ทุกท่านได้เข้ามีส่วนร่วมในมูลนิธิโครงการตำราฯ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนแนะนำอยู่ห่างๆ ช่วยแต่ง แปล เรียบเรียง หรือรวบรวมตำราสาขาวิชาต่างๆ ให้เรา หรือเข้ามาช่วยบริหารงานร่วมกับเรา

ประธานกรรมการ

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

คำนำของบรรณาธิการ

หนังสือเรื่องเอเชียตะวันออกยุคใหม่นี้ เป็นหนังสือแปลมาจากต้นฉบับภาษาอังกฤษ ชื่อ East Asia, The Modern Transformation มีคณะผู้แต่ง คือ John K. Fairbank, Edwin O. Reischauer และ Albert M. Craig พิมพ์ครั้งที่ ๔ เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๖๕ หนังสือฉบับภาษาอังกฤษเป็นหนังสือที่ได้รับการยกย่องว่า เป็นหนังสือวิชาการชั้นดีเยี่ยมในหมู่นักศึกษานานาชาติ เป็นหนังสือที่ใช้เป็นตำราเรียนในวิชาที่เกี่ยวกับประเทศตะวันออกไกลในมหาวิทยาลัยหลายแห่งในโลก เป็นหนังสือที่ให้ความรู้อย่างกว้างขวางเกี่ยวกับประเทศตะวันออกไกล มีจีนและญี่ปุ่น เป็นอาทิ

คณะกรรมการโครงการตำราฯ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ได้อนุมัติให้ดำเนินการแปลหนังสือเล่มนี้เป็นภาษาไทยใน พ.ศ. ๒๕๑๕ แต่เนื่องจากหนังสือเล่มนี้มีความยาวมาก และประสงค์จะให้เสร็จภายใน ๑ ปี จึงได้จัดแบ่งหนังสือเล่มนี้ออกเป็น ๔ ภาค ให้มีผู้แปลหลายท่าน ดังมีรายนามผู้แปลและการแบ่งต้นฉบับดังนี้

เล่ม ๑ (บทที่ ๑—๓)	ผู้แปล	นางเพ็ชรี สุมิตร
เล่ม ๒ (บทที่ ๔—๖)	,,	นางศรีสุข ทวิชาประสิทธิ์
เล่ม ๓ (บทที่ ๗—๘)	,,	ดร. กุสุมา สนิทวงศ์ฯ
		นายชัยโชค จุลศิริวงศ์
เล่ม ๔ (บทที่ ๙—๑๐)	,,	ดร. กุสุมา สนิทวงศ์ฯ
		นางวิสาขา เลห์แมน

ความรู้เกี่ยวกับเรื่องประเทศตะวันออกไกลมีความสำคัญต่อคนไทยมากเพียงใดแทบจะไม่ต้องกล่าวโดยละเอียด สำหรับจีนไม่ใช่เป็นเพียงคนที่อยู่แวดล้อมกับชีวิตประจำวันของเราแต่อย่างเดียว ปัจจุบันจีนเป็นมิตรประเทศที่เพิ่งเริ่มเปิดความสัมพันธ์เป็นทางการกับประเทศไทยในวันที่ ๑ เดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ การที่จะเริ่มรู้จักติดต่อกับผู้ใดนั้น หากมีความรู้เกี่ยวกับความเป็นมาของผู้นั้นอย่างถี่ถ้วน ก็จะช่วยให้ภาพพจน์และการดำเนินนโยบายเป็นไปอย่างสุขุมรอบคอบ จริงอยู่คนไทยติดต่อกับจีนมาช้านาน แต่คนจีนที่คนไทยได้เคยรู้จักมาตลอดนั้น ส่วนมากได้เข้ามารับวัฒนธรรมไทยและกลายกลืนกับไทยไปเสียส่วนมาก คนจีนในประเทศจีนมีประวัติที่แตกต่างไปจากคนไทย มีภูมิหลัง และประสบการณ์ ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองภายใน และอิทธิพลที่ได้รับจากภายนอกต่างไปจากคนไทย ฉะนั้น ความรู้เรื่องประเทศจีนจากหนังสือเล่มนี้จะช่วย

ให้ผู้อ่านเข้าใจได้ว่า เหตุใดประเทศจีนในปัจจุบันนี้จึงเหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับการปกครองในระบอบคอมมิวนิสต์

ส่วนประเทศญี่ปุ่น ก็มีความสำคัญไม่แต่เฉพาะเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจในโลกปัจจุบัน บทบาทของญี่ปุ่นในฐานะเป็นประเทศตะวันออกเคยโด่งดังมาแล้ว ในฐานะเป็นมหาอำนาจเทียบเท่ามหาประเทศตะวันตกหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ เคยเป็นผู้พิชิตชั่วคราว ปกครองดินแดนเกือบทั่วทวีปเอเชียในสงครามโลกครั้งที่ ๒ เหตุใดประเทศญี่ปุ่นที่เคยจัดว่าเป็นประเทศบริวารของจีน เริ่มรับวัฒนธรรมจีนมาในคริสต์ศตวรรษที่ ๗ และรับวัฒนธรรมตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ จึงสามารถพัฒนาประเทศให้เป็นมหาอำนาจภายในเวลาศตวรรษเดียวได้ และแม้เมื่อแพ้สงครามโลกครั้งที่ ๒ แล้ว ญี่ปุ่นก็สามารถพัฒนาประเทศในระบอบประชาธิปไตยให้ได้ผลดียิ่ง อันช่วยให้ญี่ปุ่นเจริญก้าวหน้ามาจนทุกวันนี้

นอกเหนือไปจากความรู้เกี่ยวกับประเทศทั้งสองแล้ว ผู้อ่านจะได้เห็นข้อเปรียบเทียบอย่างชัดเจน ในขณะที่ทั้งจีนและญี่ปุ่นมีที่ตั้งอยู่ในเขตใกล้เคียงกัน มีเชื้อชาติ พื้นฐานวัฒนธรรมและอิทธิพลจากภายนอกคล้ายคลึงกัน แต่ผลลัพธ์ปัจจุบันที่แสดงออกในเรื่องการเมืองและเรื่องอื่น ๆ นั้นต่างกัน นอกจากนั้น หนังสือเล่มนี้ยังบรรจุความรู้เกี่ยวกับประเทศเอเชียอื่นๆด้วย คณะผู้เขียนได้รวบรวมข้อมูลที่มีคุณค่าทางวิชาการไว้อย่างสมบูรณ์

ในการตรวจแก้หนังสือแปลเล่มนี้ ข้าพเจ้าได้รับความกรุณาแนะนำในเรื่องศัพท์เฉพาะ และอื่นๆ จาก ดร. เขียน ธีระวิทย์ แห่งคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ขอจารึกพระคุณไว้ ณ ที่นี้ และขอขอบคุณมูลนิธิโครงการตำราฯ สมาคมสังคมศาสตร์ และบริษัทสำนักพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด ที่อนุเคราะห์ให้หนังสือเล่มนี้ปรากฏออกมาเป็นรูปเล่มได้ โดยจะจัดพิมพ์เป็น ๔ เล่มต่อเนื่องกัน หวังว่าหนังสือแปลฉบับนี้คงเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านทุกท่านตามสมควร

เพ็ชรี สุมิตร

บรรณาธิการ

๒๙ สิงหาคม ๒๕๑๘

สารบัญ

บทที่ ๗	**จักรวรรดิญี่ปุ่น : จากชัยชนะไปสู่ความหายนะ**	๖๐๕
	ช่วงที่สองของการเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัย	๖๐๕
	การเจริญเต็มที่ของเศรษฐกิจ	๖๑๑
	โครงสร้างทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม	๖๓๗
	กระแสความคิด	๖๖๐
	การเมืองจากปี ค.ศ. ๑๙๐๑ ถึง ๑๙๑๘	๖๙๓
	การปกครองระบบพรรค ระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๑๘ ถึง ๑๙๓๑	๗๑๒
	ความเจริญของลัทธิทหารนิยมในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๓๐	๗๒๗
	ญี่ปุ่นในยามสงคราม	๗๕๐
บทที่ ๘	**กำเนิดของสาธารณรัฐจีน**	๗๖๕
	ขบวนการปฏิรูปในสมัยปลายราชวงศ์ชิง	๗๖๙
	การปฏิวัติโดยพวกสาธารณรัฐนิยมในปี ค.ศ. ๑๙๑๑	๗๙๒
	สาธารณรัฐเสื่อมลงไปเป็นระบอบขุนศึก	๘๐๖
	การปฏิวัติทางความคิดและวัฒนธรรม	๘๒๗
	เบื้องหลังการปฏิวัติของคณะชาติ	๘๔๗
	การเถลิงอำนาจของพรรคก๊กมินตั๋ง	๘๖๐
	สิบปีภายใต้การปกครองของรัฐบาลนานกิง	๘๗๑
	ญี่ปุ่นรุกรานจีน	๘๙๐

บทที่ ๗

จักรวรรดิญี่ปุ่น : จากชัยชนะไปสู่ความหายนะ

ช่วงที่สองของการเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัย

การที่ประเทศญี่ปุ่นได้เจริญขึ้นมาจากสถานะกึ่งอาณานิคม ตั้งแต่อยู่ภายใต้สนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค จนมาอยู่ในระดับของมหาอำนาจและเป็นพันธมิตรของอังกฤษ ขณะที่ประเทศส่วนใหญ่ในเอเชียกำลังตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของชาวตะวันตกมากขึ้น นับได้ว่าเป็นความสำเร็จอันยิ่งใหญ่และหาที่เปรียบมิได้ การเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตกของญี่ปุ่น ยังได้รวมไปถึงการก่อตั้งจักรวรรดิขึ้นในเอเชียตะวันออก ซึ่งได้แก่เกาะไต้หวันและประเทศเกาหลี

สำหรับญี่ปุ่นยุคใหม่นี้ ระยะเวลา ๓๐ ถึง ๔๐ ปีแรกในศตวรรษที่ ๒๐ เปรียบเสมือนเป็นยุคทอง ญี่ปุ่นได้ขจัดความกลัวอย่างจับใจและความไม่เชื่อมั่นในตนเอง ซึ่งยังคงมีอยู่ตลอดศตวรรษที่ ๑๙ ไปเป็นส่วนใหญ่ ใครเล่าจะกล้าสงสัยว่าญี่ปุ่นจะสามารถเปลี่ยนสถาบันต่าง ๆ และสังคมให้ทันสมัย และสร้างพลังทางเศรษฐกิจ เกียรติภูมิทางการเมืองและอำนาจทางการทหารขึ้นมาได้ เมื่อมีชัยต่อการท้าทายอันยิ่งใหญ่จากมหาอำนาจตะวันตกในศตวรรษที่ ๑๙ แล้ว (อันที่จริงญี่ปุ่นก็เป็นประเทศที่ไม่ใช่ประเทศตะวันตกเพียงประเทศเดียวที่สามารถทำได้) จะมีเหตุผลอะไรเล่าที่ญี่ปุ่นจะไม่ควรพยายามเอาชนะปัญหาภายหน้าที่ดูจะง่ายกว่าปัญหาเดิม

อันที่จริงแล้วญี่ปุ่นใน ๒๕ ปีแรกของศตวรรษที่ ๒๐ ให้ความหวังทุกทางว่าจะดำเนินไปตามลู่ทางที่แจ่มใสนี้ ประเทศได้ก้าวรุดหน้าในทุกทางอย่างรวดเร็ว และทำให้ความรู้ทางด้านเทคโนโลยีของตนทัดเทียมกับของตะวันตกได้อย่างรวดเร็วน่าอัศจรรย์ เทคโนโลยีเหล่านั้นได้สร้างความตระหนกตกใจให้กับชาวญี่ปุ่นเมื่อหนึ่งถึงสองชั่วคนที่แล้วมานี้เอง มาในปี ค.ศ. ๑๙๒๕ ญี่ปุ่นก็กลายเป็นประเทศที่ทันสมัยและเป็นประเทศมหาอำนาจมากกว่าเมื่อตอนที่สงครามระหว่างรุสเซียกับญี่ปุ่นยุติลง

๒๐ ปีต่อมา ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี การทวีอำนาจและการเปลี่ยนสถาบันให้ทันสมัยก็ยังคงดำเนินต่อไปอย่างรวดเร็วเช่นเดิม แต่ขณะเดียวกันก็ได้เกิดการเปลี่ยน

แปลงอันลึกซึ้งขึ้นภายในประเทศ ความสำเร็จที่ได้มาอย่างง่ายดายในตอนต้นได้กลายมาเป็นปัญหาใหม่ ๆ ที่ยากลำบาก เกิดความกลัวใหม่เข้าแทนที่ความเชื่อมั่นในตัวเอง ความบันบ่วนในใจก็เข้ามาแทนที่การมีจุดมุ่งหมายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแต่เดิม ญี่ปุ่นยังคงวิ่งถลันต่อไปข้างหน้า แต่ชาวญี่ปุ่นเองเริ่มหวาดระแวงว่าตนกำลังจะเดินทางไปในทางใดแน่ ในที่สุดก็ปรากฏว่าพวกเขามีเหตุผลดีพอที่จะกังวล ญี่ปุ่นเริ่มเข้าไปพัวพันในสงครามที่ใหญ่โตขึ้นทุกที จนในปี ค.ศ. ๑๙๔๕ จักรวรรดิที่เพิ่งจะสร้างมาใหม่ ๆ และประเทศอันเก่าแก่ของตนก็ประสบกับความหายนะอย่างสิ้นเชิง ในเหตุการณ์ที่อาจเป็นความวิบัติที่ยิ่งใหญ่ที่สุดครั้งเดียวที่ได้เกิดขึ้นกับประเทศใดก็ตามในสมัยนี้ ความสำเร็จอันเปรียบมิได้ของญี่ปุ่นได้กลายเป็นเถ้าถ่านไป

ช่วงที่สองอันยิ่งใหญ่ของการเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยของญี่ปุ่น ซึ่งจบลงด้วยการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจากความสำเร็จมาเป็นความล้มเหลวนี้ ต้องเต็มไปด้วยความหมายอันลึกซึ้งอย่างแน่นอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งญี่ปุ่นยังคงเป็นประเทศตะวันออกประเทศเดียวที่ได้ผ่านพ้นช่วงแรกจนตลอด แต่ก็ยังไม่มีใครแน่ใจเลยว่า การที่โชคชะตาของญี่ปุ่นเปลี่ยนจากหน้ามือเป็นหลังมือนี้มีความหมายที่แท้จริงอย่างไร เรามีความรู้อยู่บ้างเกี่ยวกับพลังที่ผลักดันการเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยของญี่ปุ่นในศตวรรษที่ ๑๙ และความวิบัติที่เกิดขึ้นในทศวรรษหลังปี ๑๙๓๐ และทศวรรษหลังปี ๑๙๔๐ ก็อาจจะแจ่มแจ้งพอแต่ที่เป็นปัญหาก็คือ ทำไมและอย่างไรสิ่งหนึ่งจึงกลายเป็นอีกสิ่งหนึ่งได้รวดเร็วเช่นนั้น คนน้อยคนที่ได้พยายามตอบปัญหานี้มักจะตีความความวิบัติที่เกิดขึ้น ราวกับว่าสืบเนื่องโดยตรงจากข้อบกพร่องของระบบเมจิ อันที่จริงแล้วก็เปรียบเสมือนกับว่า นักแสดงคนเดียวกันกำลังได้รับโทษเพราะความผิดพลาดในตอนต้น แต่เราก็ควรจำไว้ด้วยว่าเป็นเวลาถึงสองชั่วคน ระหว่างผู้นำเมจิดั้งเดิมกับบุคคลผู้ซึ่งนำญี่ปุ่นไปสู่ความปราชัยครั้งใหญ่ ระหว่างคณาธิปไตยสมัยเมจิ กับวิกฤติการณ์ในสมัยหลังนั้น มีสมัยแห่งความสำเร็จอันรุ่งโรจน์คั่นอยู่ถึงหนึ่งชั่วคน

เป็นที่น่าเสียดายว่า ๒๐—๓๐ ปีแรกของศตวรรษที่ ๒๐ นี้ เป็นระยะในประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของญี่ปุ่นที่มีการศึกษาและเข้าใจกันน้อยที่สุด ทั้งในและนอกประเทศญี่ปุ่น ถึงอย่างไรก็ตามก็เห็นได้ชัดว่า ในระหว่าง "ยุคทอง" นี้มีปัญหาหลายประการ ซึ่งในไม่ช้าก็จะมีมากเกินกว่าที่ญี่ปุ่นจะรับไว้ได้ จริงอยู่ ปัญหาเหล่านี้มักจะเติบโตขึ้นมาจากเมล็ดที่ได้หว่านไว้ในระบบเมจิ เมล็ดเหล่านั้นงอกงามขึ้นมาใน ๒๕ ปีแรกของศตวรรษที่ ๒๐ ซึ่งในปีต่อ ๆ มา จะบดบังผลิตผลบางอย่างที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของเมจิ ซึ่งเป็นที่ต้องการมากกว่า

ปัญหาใหม่ ๆ

ในการที่ญี่ปุ่นเปลี่ยนแปลงสังคมของตนเพื่อรับปัญหาต่างๆ ที่ต้องเผชิญในศตวรรษที่ ๑๙ นั้น ญี่ปุ่นก็สร้างปัญหาใหม่ ๆ ที่ตนจะต้องประสบในศตวรรษที่ ๒๐ อย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยง จำนวนพลเมืองเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วเป็นธรรมดา เมื่อมีการเปลี่ยนเศรษฐกิจให้ทันสมัยและการนำเอาวิทยาศาสตร์การแพทย์และการสาธารณสุขสมัยใหม่เข้ามาใช้ ดังนั้น ญี่ปุ่นซึ่งเป็นประเทศที่เลี้ยงตัวเองได้มาเป็นเวลานานแล้ว และในศตวรรษที่ ๑๙ ถึงกับเป็นประเทศที่ส่งอาหารออกขายนอกประเทศอีกด้วย มาบัดนี้กลับต้องอาศัยซื้อข้าวจากต่างประเทศมาเลี้ยงประชาชน และต้องสั่งวัตถุดิบมาป้อนโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ มากขึ้นเรื่อย ๆ เพราะฉะนั้น ในการแสวงหาความมั่นคงทางเศรษฐกิจจากการคุกคามของพวกตะวันตก ญี่ปุ่นจึงต้องอาศัยตลาดต่างประเทศ หาเงินมาซื้อสินค้าขาเข้า

ในทำนองเดียวกัน การแสวงหาความมั่นคงทางทหารเพื่อต่อต้านตะวันตก ก็มีผลทำให้ญี่ปุ่นสร้างเสริมอานุภาพทางทหารขึ้นมาอย่างรวดเร็ว ซึ่งในภาวะของศตวรรษที่ ๑๙ แล้ว ย่อมนำไปสู่การขยายอาณาเขตในต่างแดนอย่างแทบไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ในขณะที่ญี่ปุ่นไม่กลัวชาวต่างชาติเข้าครอบครองประเทศตนอีกต่อไปแล้ว ชาวญี่ปุ่นก็พบว่าตัวเองได้เข้าไปพัวพันกับการแข่งขันทางด้านจักรวรรดินิยม และพบกับความยุ่งยากที่ทวีขึ้นแบบเดียวกันกับที่มหาอำนาจเจ้าของอาณานิคมทั้งหลายประสบอยู่ในศตวรรษที่ ๒๐

แต่ปัญหาที่ร้ายแรงยิ่งกว่า เป็นปัญหาที่ไม่ค่อยเห็นได้ชัดนักและเป็นที่เข้าใจกันน้อยกว่า ก็คือปัญหาทางด้านสังคมและด้านปัญญาความคิด ซึ่งพบได้ในประเทศที่กำลังพัฒนาตนอย่างรีบด่วนเพื่อให้ทันสมัย เศรษฐกิจสมัยใหม่ การศึกษาภาคบังคับ และปัจจัยอื่น ๆ อีกมาก กำลังทำให้สังคมซับซ้อนกว่าเดิมมากมาย และปัญหาที่ยุ่งยากยิ่งขึ้นต่าง ๆ ย่อมบังเกิดขึ้น การเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยนั้นดำเนินไปในอัตราความเร็วที่แตกต่างกันไปตามบริเวณต่าง ๆ ของญี่ปุ่นและตามระดับต่าง ๆ ของสังคม ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแถบเมืองใหญ่รวดเร็วกว่าในบริเวณชนบทซึ่งมีระบบสังคมที่ตายตัวกว่า นอกจากนี้ ยังเกิดช่องว่างในทางความคิดและทัศนคติระหว่างมวลชนที่ได้รับการศึกษาระดับประถมเพียง ๓—๔ ปี ซึ่งได้รับเนื้อหาของการศึกษาส่วนใหญ่ในแบบการปลูกฝังลัทธิความเชื่อ กับกลุ่มที่ได้ผ่านการศึกษาชั้นสูงแบบใหม่ ซึ่งมักจะมีความคิดเห็นไปทางแบบตะวันตกอย่างมาก แม้แต่ในกลุ่มของพวกที่มีการศึกษาสูงกว่า ก็เริ่มมีความแตกต่างกันในทัศนคติมากกว่าที่เคยมีอยู่ในหมู่ผู้นำเมจิ ซึ่งมีภูมิหลังอื่น เช่น ระบบศักดินาเหมือนกัน พวกทหารอาชีพ พวกข้าราชการพลเรือน นักการศึกษา นักวิชาการ นักธุรกิจ และนักการเมืองทั้งหลายต่างดำรงชีวิตและมีความคิดเห็นที่แตกต่างกันอย่างมาก

ในสังคมแบบใหม่ที่มีความแตกต่างกันมากขึ้นนี้ ก็เริ่มมีความไม่พอใจเกิดขึ้นในหมู่ชนชั้นต่ำ เราได้เห็นแล้วว่าการเช่าที่ดินในชนบทมีมากขึ้นตามลำดับ ทั้งนี้เนื่องจากการครอบครองที่ดินและระบบภาษีแบบใหม่ และชนชั้นกรรมาชีพพวกใหม่ในบริเวณเมืองใหญ่ซึ่งได้แก่ พวกกรรมกรตามโรงงาน ก็ตกอยู่ใต้อิทธิพลของความผันแปรของเศรษฐกิจในระบอบอุตสาหกรรมมากยิ่งขึ้น เมื่อบุคคลพวกนี้แยกตัวออกจากพื้นเพชาวนาของตน ชนทั้งสองกลุ่มนี้ก็ยังมีฐานะที่ดีกว่าบรรพบุรุษของตนซึ่งเป็นชาวนาที่ยากจน ระดับเฉลี่ยค่าครองชีพของชาวญี่ปุ่นรวมทั้งค่าอาหารที่บริโภคสูงขึ้นเรื่อย ๆ แต่สำหรับประเทศซึ่งได้รับการปลดแอกจากระบบศักดินา และประชาชนได้รับการศึกษาโดยทั่วหน้าเช่นนี้ ความหวังทางเศรษฐกิจดูจะทวีขึ้นเร็วกว่าสภาพความเป็นจริง อย่างน้อยที่สุดก็ในกลุ่มชนชั้นต่ำสุดของสังคม สภาพชีวิตที่ปราศจากความสุขในหมู่ชาวนาผู้เช่าที่ดินและกรรมกรในโรงงาน เป็นปัญหาใหญ่ของทั้งชาวญี่ปุ่นที่โชคไม่ดีเหล่านี้และของกลุ่มที่มีการศึกษาดีกว่าด้วย

ความล้มเหลวของผู้นำ

ปัญหาชนิดนี้ไม่เป็นของแปลกในสังคมที่กำลังเปลี่ยนให้ทันสมัย และเมื่อนำไปเปรียบเทียบกับปัญหาซึ่งผู้นำในสมัยเมจิเคยเผชิญก็ดูไม่ร้ายแรงนัก แต่ปรากฏว่าพวกผู้นำรุ่นใหม่นี้ด้อยในความสามารถที่จะรับมือกับปัญหาต่าง ๆ ในสมัยของตน บางทีอาจจะเป็นเพราะว่าคนเหล่านี้ไม่มีจุดมุ่งหมายที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างเด่นชัด กลุ่มผู้นำในสมัยเมจินั้นมีความสัมพันธ์กันแน่นแฟ้น มีประสบการณ์ทางการศึกษาที่เหมือนกัน และมีภูมิหลังแบบศักดินาแบบเดียวกัน รวมทั้งมีจุดประสงค์ตรงกันด้วย กล่าวคือ จะสร้างความมั่นคงและความเสมอภาคให้แก่ญี่ปุ่นโดยการใช้เทคโนโลยีแบบตะวันตก ถึงแม้ว่าจะมีความคิดเห็นแตกต่างกันบ้างในเรื่องวิธีดำเนินการ แต่ก็ไม่มีข้อขัดแย้งกันในเรื่องจุดประสงค์ แต่หลังจากที่ได้บรรลุถึงจุดประสงค์นี้แล้ว ก็ไม่แน่ชัดว่าควรทำอะไรต่อไป และในเวลาเดียวกันนี้เองกลุ่มผู้นำเดิมก็เริ่มเลือนหายไปจากเวที ปล่อยให้ญี่ปุ่นตกอยู่ในมือของผู้นำกลุ่มใหญ่กว่าและมีความแตกต่างกันมากกว่า ดังนั้น กลุ่มทหารอาชีพซึ่งมีความเชี่ยวชาญแคบกว่าผู้ที่ดำรงตำแหน่งมาก่อนตน อาจเถียงว่า อนาคตของญี่ปุ่นขึ้นอยู่กับอานุภาพทางทหาร เพื่อที่จะยึดจักรวรรดิที่ใหญ่โตกว่าเดิม ส่วนพวกผู้นำทางธุรกิจหรือพวกนักการเมืองที่นักธุรกิจได้ช่วยให้ได้รับเลือกขึ้นมา อาจมีความรู้สึกว่านโยบายของพวกทหารนั้นทั้งสิ้นเปลืองและเป็นอันตราย และคิดว่าญี่ปุ่นควรลงทุนขยายอุตสาหกรรมดีกว่า

ความคิดเห็นที่ต่างกันเช่นนี้มักปรากฏอยู่บ่อยในสังคมสมัยใหม่ แต่การตกลงกันก็จำต้องมีผู้นำที่เข้มแข็ง หรือจักรกลที่มีประสิทธิภาพสำหรับตกลงการขัดแย้ง แต่ญี่ปุ่น

ไม่มีทั้งสองอย่างนี้เลย คณาธิปัตย์สมัยเมจิได้ก่อตั้งระบอบการปกครองที่พวกตนสามารถบงการจากเบื้องบนได้ ผู้นำเหล่านั้นมองดูระบอบการปกครองตามความเป็นจริง กล่าวคือเป็นสิ่งซึ่งมนุษย์สร้างขึ้น โดยอาศัยแบบรัฐธรรมนูญเยอรมัน และรวมเอาการประนีประนอมระหว่างพลังต่าง ๆ ในสังคมญี่ปุ่นเข้าไว้ด้วย พวกนี้เหมาเอาว่าจะมีกลุ่มผู้นำที่เข้มแข็งและสามัคคีเหมือนกลุ่มของตนต่อไป แต่ปรากฏว่าผู้นำรุ่นชั่วคนที่สองและที่สามต่อมาเป็นเพียงผู้รับมรดก มิได้เป็นผู้สร้างระบบนั้น กลุ่มใหม่นี้เข้าไปอยู่ในระบบแทนที่จะอยู่เหนือระบบ ยอมรับโครงสร้างของระบบนี้จนเกือบจะเป็นเสมือนส่วนหนึ่งของธรรมชาติในทำนองที่ว่าพระจักรพรรดิลิขิตระบบนี้ขึ้น และได้รับความเห็นชอบเพราะทำให้ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จในระหว่างสองทศวรรษจากปี ค.ศ. ๑๘๙๐ ไป ผลก็คือในการจัดการกับปัญหาต่าง ๆ กลุ่มผู้นำใหม่นี้มีความสามารถน้อยกว่าและยืดหยุ่นน้อยกว่า

นอกจากนี้ รัฐธรรมนูญเมจิยังไม่ได้จัดให้มีกลไกที่แน่ชัดสำหรับขจัดข้อขัดแย้งเกี่ยวกับความคิดเห็นหรือนโยบาย ในทางตรงกันข้าม รัฐธรรมนูญกลับประกันว่าผู้นำแต่ละกลุ่มในรัฐบาลจะมีอำนาจอย่างน้อยที่สุดเพียงพอที่จะรักษาสถานะความเป็นผู้นำของตนไว้ได้ รัฐสภา ข้าราชการพลเรือน และกองทัพเหล่าต่าง ๆ ต่างผูกพันกันอยู่ได้ก็โดยที่ต่างฝ่ายต่างควบคุมซึ่งกันและกันโดยปริยาย แต่ไม่มีกลุ่มใดอยู่ใต้อำนาจของอีกกลุ่มหนึ่งอย่างชัดแจ้ง ในยามปกติก็มีการตกลงประนีประนอมกันได้ และสร้างความก้าวหน้าได้มากถึงแม้จะมีระบบนี้ก็ตาม แต่ในวิกฤติการณ์ครั้งใหญ่ ๆ ญี่ปุ่นไม่มีวิธีการที่แน่นอนในการแก้ข้อขัดแย้งใด ๆ ระหว่างกลุ่มผู้นำต่าง ๆในรัฐบาล เพราะไม่มีองค์จักรพรรดิที่มีอำนาจในการปกครองอย่างเต็มที่หรือมีกลุ่มผู้นำใด ๆ ที่มีอำนาจสูงสุด ผู้ซึ่งอาจพูดในนามของพระองค์ได้

นอกไปจากความคลุมเครือในทางการเมืองนี้แล้ว ยังมีความคลุมเครือทางอุดมการที่ร้ายแรงกว่าอีก หรือเราอาจเรียกได้ดีกว่าว่าเป็นความแตกต่างทางค่านิยมที่มีมากขึ้น กำลังทางใจที่นำการเปลี่ยนแปลงในสมัยเมจินั้นได้แก่ลัทธิชาตินิยม ที่มีพระจักรพรรดิเป็นหลักและมีรากฐานอยู่ในจริยธรรมแห่งความภักดีของสมัยโตกุกาวะ กำลังทางใจนี้ปรากฏให้เห็นในความทะเยอทะยานอย่างล้นพ้นของญี่ปุ่นที่จะทำญี่ปุ่นให้เข้มแข็ง เพื่อรักษาเอกราชทางการเมืองและเพื่อทำให้ตนเป็นรัฐที่ทรงอำนาจ สิ่งนี้เป็นการเพียงพอตราบใดที่ปัจจัยต่าง ๆ ที่มีส่วนช่วยสร้างให้เกิดความรู้สึกทางชาตินิยมในญี่ปุ่นยังคึกคักอยู่ และผู้นำนักปฏิวัติในสมัยเริ่มแรกยังคงถือหางเสืออยู่ แต่ทันทีที่ญี่ปุ่นได้รับความสำเร็จในการสร้างความมั่นคงและความเสมอภาคให้แก่ตนเอง จุดมุ่งหมายเดิมก็เริ่มจะแยกแยะออกไป ถึงแม้ว่าองค์ประกอบสำคัญของลัทธิชาตินิยมยังเป็นค่านิยมทางใจที่แกร่งที่สุด และเป็นสิ่งที่

ยอมรับกันแพร่หลายที่สุด มโนภาพของคน ๆ หนึ่งเกี่ยวกับชาติตนเริ่มจะแตกต่างอย่างมากจากของอีกคนหนึ่ง การให้เสรีภาพทางสังคม และการศึกษากับพลเมืองทุกคน ระบบรัฐสภาที่ใช้การได้และปัจจัยอื่น ๆ ได้ช่วยส่งเสริมอุดมการประชาธิปไตยให้เติบโต แต่มีรัฐธรรมนูญจำกัดขอบเขตไว้ ทำให้การสนับสนุนระบอบประชาธิปไตยอย่างเปิดเผยจนเกินไปดูเสมือนเป็นการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพของพระจักรพรรดิ และเป็นปฏิปักษ์ต่อลัทธิชาตินิยม ท่ามกลางความยุ่งเหยิงของอุดมคติต่าง ๆ พวกนอกคอกบางคนจึงพยายามค้นหาความหมายหรือจุดมุ่งหมายให้กับตนเอง โดยหันไปหาลัทธิสังคมนิยมหรืออุดมการที่รุนแรงอื่น ๆ ตามแบบตะวันตก บางพวกก็หันไปหาศาสนา เช่น คริสต์ศาสนา กลุ่มลัทธิชินโตใหม่ ๆ หรือพุทธศาสนานิกายที่ฟื้นฟูใหม่ ยังมีคนอื่น ๆ ที่พยายามจะรวมเอาประเพณีเดิมเข้ากับองค์ประกอบแบบตะวันตกสมัยใหม่ เพื่อเตรียมหากำลังเกื้อหนุนลัทธิชาตินิยมที่ไม่เป็นแบบเสรีนิยม ถ้าจะเปรียบเทียบกับสมัยเมจิ จะเห็นได้ว่าสมัยนี้ชาวญี่ปุ่นทั้งหมดกำลังล่องลอยไปโดยไม่มีอุดมคติที่กระจ่างชัดหรือปราศจากความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันสำหรับที่จะกำหนดวัตถุประสงค์ทางการเมือง

ชีวิตทางการเมืองของญี่ปุ่นในตอนปลายศตวรรษที่ ๑๙ และตอนต้นศตวรรษที่ ๒๐ นั้น บางส่วนก็เสรีและบางส่วนไม่เสรี พรรคการเมืองต่าง ๆ ถ้าไม่มีหัวรุนแรงเกินไปก็อาจก่อกวนได้ และฉะนั้นจึงได้รับเสียงในการปกครองในที่สุด ความคิดแบบตะวันตกแนวต่าง ๆ ได้เข้าสู่ญี่ปุ่น ส่วนเสรีภาพทางความคิดก็มีมากพอประมาณ แต่ในเวลาเดียวกันตำรวจก็คอยสอดส่องดูแลอย่างใกล้ชิด กฎหมายเกี่ยวกับการหมิ่นประมาทก็มีการกำหนดโทษหนักจนเกินไป และยังมีการจำกัดสิทธิในการชุมนุมกัน เมื่อสังคมญี่ปุ่นทันสมัยขึ้น การที่จะรักษาสภาวะครึ่ง ๆ กลาง ๆ เช่นนี้จึงยากมากขึ้น มีการเรียกร้องให้มีเสรีภาพมากขึ้นด้วยการลดอุปสรรคตามระบอบศักดินาลง มีการเคลื่อนไหวทางสังคมมากขึ้น มีการศึกษามากขึ้นและดีขึ้น และมีประชาชนจำนวนมากขึ้นเข้าไปร่วมในการควบคุมสังคมทางการเมือง การเรียกร้องนี้สะท้อนให้เห็นแนวโน้มสำคัญทางการเมืองญี่ปุ่นตลอดระยะเวลาระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๐ นั่นคือการที่รัฐสภาค่อย ๆ มีอำนาจมากขึ้นและการที่พรรคการเมืองต่าง ๆ มีพลังมากขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับกำลังของกลุ่มชนชั้นนำอื่น ๆ ในรัฐบาล แต่ในระยะเดียวกันนี้เองก็มีการเพิ่มขีดความสามารถในการปกครองโดยใช้อำนาจมากขึ้น อาศัยปัจจัยต่าง ๆ เช่น การรวมอำนาจไว้ในส่วนกลางมากขึ้น และการเพิ่มกำลังตำรวจและทหาร เพิ่มการปลูกฝังลัทธิความเชื่อในโรงเรียนประถม มีการพัฒนาสื่อสารมวลชน และการสลายตัวอย่างช้า ๆ ของสังคมที่ยึดประเพณีเก่าซึ่งเริ่มทำให้เกิดการคล่องตัวมากขึ้นในสังคม ในระยะ ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๕๐ เมื่อเกิดวิกฤติการณ์ขึ้นในประ-

มาณหลัง ค.ศ. ๑๙๓๐ เล็กน้อยและผู้นำของญี่ปุ่นไม่สามารถจะแก้ปัญหาได้ ดุลแห่งอำนาจในกลุ่มชนชั้นนำจึงเปลี่ยนไป และญี่ปุ่นก็กลายไปเป็นรัฐที่มีทหารปกครอง ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะสังคมญี่ปุ่นไม่เป็นประชาธิปไตยพอที่จะยืนหยัดต่อวิกฤติการณ์นั้น ๆ มีคนน้อยคนที่พูดสนับสนุนการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญหรือสิทธิของปัจเจกบุคคล แต่การที่ทหารได้เข้ามาปกครองนั้น ได้แสดงให้เห็นด้วยว่า ทั้งความชั่วร้ายและผลดีของการเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัย สามารถที่จะปรากฏขึ้นได้ในประเทศที่ไม่ใช่ตะวันตกเช่นเดียวกับประเทศตะวันตก

การเจริญเต็มที่ของเศรษฐกิจ

พื้นฐานในการพัฒนาอุตสาหกรรมสมัยใหม่ของญี่ปุ่น เริ่มขึ้นในระยะสามทศวรรษสุดท้ายของศตวรรษที่ ๑๙ ส่วนหนึ่งเป็นผลจากการดำเนินการอย่างแข็งขันของรัฐบาลที่วางโครงสร้างให้วิสาหกิจเติบโตขึ้นมาได้อย่างรวดเร็ว ซึ่งอาจไม่มีที่เปรียบได้ในประวัติศาสตร์ ญี่ปุ่นได้สร้างระบบการเมืองที่แข็งแกร่ง ซึ่งมีการรวมอำนาจไว้ในส่วนกลาง ระบบการศึกษาที่ทันสมัย ระบบเงินตราที่มั่นคง การธนาคาร ระบบการขนส่งและสถาบันใหม่ ๆ อื่น ๆ อีก

ในศตวรรษที่ ๑๙ ปฏิกิริยาต่อมาตรการเหล่านี้มีขึ้นเป็นสองระลอกซ้อนกัน ระลอกที่หนึ่งเกิดขึ้นในเศรษฐกิจแบบเดิม เมื่อได้พ้นจากการควบคุมของรัฐบาลโตกุกาวะ และเมื่อได้รับแรงกระตุ้นจากการสร้างสถาบันใหม่และการปฏิรูปสถาบันเดิม อุตสาหกรรมขนาดเล็กแบบเดิมของญี่ปุ่นจึงขยายใหญ่ขึ้นอย่างเห็นได้ชัด การเติบโตของอุตสาหกรรมขนาดเล็กนี้เกิดขึ้นพร้อม ๆ กันกับการขยายตัวของการค้าและการขยายขนาดตลาดภายในประเทศในส่วนสัดที่เท่ากัน ความก้าวหน้าระลอกที่สองเกิดขึ้นในเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่ซึ่งกำลังรุ่งเรือง ในปลายทศวรรษหลังปี ค.ศ. ๑๘๘๐ และ ๑๘๙๐ ความก้าวหน้าระลอกที่สองนี้ส่วนหนึ่งเป็นปฏิกิริยาต่อความต้องการที่เพิ่มขึ้น เนื่องจากการเติบโตในตอนต้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะความสำเร็จในการขยายอุตสาหกรรมต่าง ๆซึ่งแต่เดิมเป็นรัฐวิสาหกิจ

แต่เราต้องมองดูความเจริญของเศรษฐกิจในศตวรรษที่ ๑๙ ให้ถูกแง่ แม้ว่าความเจริญในด้านคุณภาพจะรุ่งโรจน์ แต่ก็มีปริมาณน้อย ถ้ามองในแง่ของปริมาณ เราก็จะเห็นว่าสมัยเมื่อความเจริญทางอุตสาหกรรมเริ่มเป็นไปอย่างสม่ำเสมอนั้น เป็นภายหลังสงครามระหว่างรุสเซียกับญี่ปุ่นเท่านั้น ในตอนปลายศตวรรษที่ ๑๙ ญี่ปุ่นยังเป็นประเทศที่ล้าหลังในด้านเทคโนโลยี และสินค้าขาออกส่วนใหญ่ยังเป็นวัตถุดิบหรือวัตถุกึ่งแปรรูปเช่น ไหม เป็นความจริงที่ญี่ปุ่นเริ่มส่งด้ายฝ้ายเป็นสินค้าขาออกในปริมาณมากพอควร ซึ่งสินค้าประเภท

นี้เป็นผลิตภัณฑ์ทางอุตสาหกรรมอย่างง่าย ๆ มาก แต่ผู้สังเกตการณ์ในสมัยนั้นต่างมีความรู้สึกว่า โรงงานญี่ปุ่นไม่มีวันที่จะแข่งขันกับโรงงานในประเทศตะวันตกได้จริงจัง

เราควรระลึกถึงภาวะทางเศรษฐกิจนี้ไว้เป็นเรื่องสำคัญ เมื่อพิจารณาถึงประวัติศาสตร์การเมือง เมื่อเราตั้งคำถามว่าสังคมญี่ปุ่นในสมัย ค.ศ. ๑๙๓๐—๑๙๔๐ "ทันสมัย" เพียงใด เราต้องตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ถึงแม้อิทธิพลที่ได้รับจากการปฏิรูปสถาบันต่าง ๆ ให้เป็นแบบตะวันตกและจากกระแสความคิดจะได้มีมาแล้วถึงสองหรือสามชั่วคน แต่การเปลี่ยนแปลงสังคมภายใต้อิทธิพลของอุตสาหกรรมสมัยใหม่ได้เริ่มขึ้นเพียงหนึ่งชั่วคนก่อนหน้านั้นเอง ดังนั้น เราจึงไม่ควรแปลกใจที่จะพบว่าความเป็นอยู่และความคิดของชาวญี่ปุ่นไม่ได้ถูกเปลี่ยนให้ทันสมัยชั่วเวลาข้ามคืน ในหลาย ๆ ทางด้วยกัน ชาวญี่ปุ่นยังคงมีทัศนะที่ยึดในประเพณีเดิมอย่างแน่นแฟ้น

ถึงอย่างไรก็ตามหลังปี ค.ศ. ๑๙๐๐ เป็นต้นไป อัตราการขยายตัวของเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นอย่างน่าตื่นตาตื่นใจ การขยายตัวอย่างรวดเร็วในตอนปลายศตวรรษที่ ๑๙ ได้ดำเนินต่อไปอีก ๔๐ ปี อย่างแทบจะไม่มีการหยุดยั้ง จนกระทั่งถึงความหายนะหลังปี ค.ศ. ๑๙๔๐ ในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๐๐ การผลิตวัตถุดิบดูเหมือนจะเพิ่มขึ้นมากกว่า ๓ เท่า และผลิตผลทางอุตสาหกรรมได้เพิ่มขึ้นมากกว่า ๑๒ เท่า ซึ่งอย่างน้อยที่สุดก็เป็น ๔ เท่าของผลิตผลโดยเฉลี่ยของโลกในระยะเดียวกันนี้ ในตอนปลายทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๓๐ เศรษฐกิจของญี่ปุ่นเกือบเจริญเต็มที่รวมทั้งอุตสาหกรรมหนัก ในระยะเวลานี้สินค้าออกเกือบ ๖๐ เปอร์เซ็นต์ได้ขยายออกไปถึง ๒๐ เท่า ประกอบไปด้วยสินค้าประเภทอุตสาหกรรมทั้งหมด และในกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหญ่ ๆ ในตะวันตกก็เริ่มเกิดความกลัวการแข่งขันของอุตสาหกรรมบางประเภทของญี่ปุ่นจนเกือบเสียสติ เมื่อเปรียบเทียบการขยายตัวทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นกับตัวอย่างของชาติตะวันตกแล้วจะเห็นได้ว่า ตอนต้น ๆ ของระยะนี้ เศรษฐกิจของญี่ปุ่นมีความล้าหลังอย่างน้อยที่สุดก็พอ ๆ กันกับของรุสเซีย ซึ่งเป็นประเทศตะวันตกที่กำลังพัฒนาอุตสาหกรรมที่ล้าหลังที่สุด แต่การขยายตัวทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นนั้น ถ้ามาวัดกันด้วยอัตราส่วนร้อยของผลิตผลทั้งหมดแล้ว ก็จะสูงกว่าประเทศใด ๆ ในยุโรปทั้งสิ้น การที่ญี่ปุ่นซึ่งเป็นประเทศที่มีรายได้ต่อรายบุคคลที่ต่ำ แต่ก็สามารถสะสมเงินทุนได้ในอัตราที่สูงเช่นนี้ เน้นให้เห็นความสำคัญของค่านิยมตามประเพณีที่มีต่อความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นซึ่งได้แก่ ความกระเหม็ดกระแหม่ การออมทรัพย์และความอดทน ซึ่งเป็นสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมที่ธอร์สไตน์ เวเบลน ครั้งหนึ่งเคยเรียกว่า "โอกาสของญี่ปุ่น"

นักวิชาการบางท่านได้อ้างว่า การที่ญี่ปุ่นเจริญทางเศรษฐกิจอย่างมากนี้ ส่วนใหญ่เนื่องมาจากการที่ญี่ปุ่นได้แสวงประโยชน์จากจักรวรรดิเมืองขึ้นใหม่ ๆ ของตน แต่ดูเหมือนว่าทฤษฎีนี้จะมีหลักฐานยืนยันน้อยมาก เป็นความจริงที่ญี่ปุ่นย้อยึดสิ่งต่าง ๆ มาจากเมืองขึ้นของตนตามแต่จะสามารถทำได้ และการที่ได้ควบคุมผลิตผลทางเกษตรกรรม และทรัพยากรที่ได้แก่แร่ธาตุในเกาหลีและไต้หวันเป็นพิเศษก็ปรากฏว่าเป็นผลดีทางยุทธศาสตร์อย่างมาก แต่ถ้าจะพิจารณาในด้านเศรษฐกิจแต่อย่างเดียว จะเห็นว่าจักรวรรดิของญี่ปุ่นทำให้ญี่ปุ่นต้องหมดเปลืองไปมากกว่าที่จะให้ประโยชน์ ถึงแม้ว่าถ้าเราไม่คำนึงถึงค่าใช้จ่ายในด้านการทหารที่เพิ่มขึ้นอย่างมากมายเพื่อยึดครองและป้องกันจักรวรรดิแล้ว ก็จะเห็นว่าญี่ปุ่นได้ลงทุนในดินแดนเหล่านั้นมากกว่าประโยชน์ที่ได้รับตอบแทน

เมื่ออธิบายถึงการขยายตัวของเศรษฐกิจญี่ปุ่น นักวิชาการบางคนได้เน้นถึงบทบาทของตลาดในต่างประเทศ (ซึ่งเราจะต้องจำไว้ด้วยว่าส่วนน้อยเท่านั้นเป็นตลาดในอาณานิคมของญี่ปุ่น) นักวิชาการพวกนี้ได้ให้เหตุผลว่า การครอบครองที่ดินและการรวมทรัพย์สินไว้ในพวกนายทุนไซบัทสุอันไม่ยุติธรรมนั้น ไปจำกัดการบริโภคภายในประเทศลง และบังคับให้ญี่ปุ่นต้องหันออกไปพึ่งตลาดนอกประเทศ สมมติฐานอันนี้ก็อีกเช่นกันไม่มีข้อเท็จจริงยืนยัน การค้าต่างประเทศเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับญี่ปุ่นในฐานะเป็นแหล่งวัตถุดิบและสินค้ายืนพื้นสำหรับผู้ผลิต แต่ในญี่ปุ่นเองนี่ก็เป็นเพียงส่วนน้อยของผลิตผลทั้งหมดของชาติ น้อยกว่าที่เป็นอยู่ในประเทศส่วนใหญ่ในยุโรปในเวลาเดียวกัน เศรษฐกิจของญี่ปุ่นมีอิทธิพลแต่ไม่ได้มีบริวาร การขยายตัวอย่างเช่นในศตวรรษที่ ๑๙ นั้น ส่วนใหญ่ได้ดำเนินไปโดยกำลังของตนเอง

เศรษฐกิจบางส่วนที่ขยายตัวนั้น ไม่เพียงพอกับจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น คือเพิ่มขึ้นเป็นเกือบ ๒ เท่า จาก ๔๓,๘๔๗,๐๐๐ คน ในปี ค.ศ. ๑๙๐๐ ไปเป็น ๗๓,๑๐๐,๐๐๐ คน ในปี ค.ศ. ๑๙๔๐ เศรษฐกิจส่วนใหญ่ที่ขยายออกได้ถูกนำไปลงทุนในจักรวรรดิใหม่ ๆ และถูกนำไปใช้จ่ายในด้านการทหารซึ่งมีงบประมาณสูงขึ้นอย่างมาก เพราะญี่ปุ่นมีบทบาทใหม่เป็นประเทศมหาอำนาจระดับโลก และตามที่เราได้เห็นแล้วว่าอีกส่วนใหญ่ที่เดียวที่ได้ถูกนำกลับไปเป็นเงินลงทุน อาจจะราว ๆ ๑๕ เปอร์เซ็นต์ หรือมากกว่านั้นของรายได้สุทธิในระหว่างปีที่เจริญมาก ๆ แม้ว่าจะมีการใช้จ่ายผลิตผลทั้งหมดของญี่ปุ่นดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ก็ยังมีส่วนที่เหลืออยู่พอที่จะมีผลทำให้การบริโภคต่อรายบุคคลในสี่ทศวรรษแรกของศตวรรษที่ ๒๐ ถีบตัวสูงขึ้นมาก มาตรฐานการครองชีพได้สูงขึ้นบ้าง ในทุกระดับของสังคม ถึงแม้ว่าความแตกต่างระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ของประชากรจะมีมากขึ้นก็ตาม

ในขณะที่พัฒนาอยู่นี้ เศรษฐกิจของญี่ปุ่นก็ค่อย ๆ เข้าไปรวมหน่วยกับเศรษฐกิจของโลกอย่างใกล้ชิด ญี่ปุ่นยังไม่มีทรัพยากรทางแร่ธาตุมากมายเหมือนกับประเทศมหาอำนาจทางอุตสาหกรรมอื่น ๆ ส่วนใหญ่ เมื่อปริมาณผลิตผลทางอุตสาหกรรมได้เพิ่มขึ้น ญี่ปุ่นก็มีความจำเป็นที่จะต้องซื้อวัตถุดิบเข้าประเทศมากขึ้นด้วย การชำระค่าสินค้าขาเข้าเหล่านี้ ทำให้ญี่ปุ่นต้องเพิ่มปริมาณสินค้าขาออกขึ้นอย่างแน่นอนเช่นกัน ส่วนใหญ่แล้วญี่ปุ่นทำสิ่งเหล่านี้ได้โดยง่าย แต่ความรู้สึกในการที่ต้องอาศัยตลาดโลกเช่นนี้ก็มีมากขึ้นทุกขณะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังปี ค.ศ. ๑๙๒๙ นอกจากนี้ ในขณะที่การค้าระหว่างประเทศไม่ได้เป็นส่วนผลักดันให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นขยายตัว แต่ก็ใหญ่พอที่จะทำให้เกิดความแตกต่างขึ้นได้ระหว่างเศรษฐกิจที่กำลังวิ่งด้วยเกียร์สูงหรือเกียร์ต่ำ ซึ่งสะท้อนออกให้เห็นได้ในรูปลักษณะของวงจรธุรกิจญี่ปุ่นในตอนปลายศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งเหมือนกับในสมัยโตกุกาวะ ความเจริญหรือตกต่ำของเศรษฐกิจญี่ปุ่นส่วนใหญ่มักจะขึ้นอยู่กับการตัดสินนโยบายทางการเมือง หรือการเงินภายในประเทศ แต่ภายหลังสงครามระหว่างรุสเซียกับญี่ปุ่นแล้ว เศรษฐกิจญี่ปุ่นเริ่มมีส่วนโน้มเอียงไปตามสถานการณ์ของโลกอย่างง่ายดาย รูปแบบของการลงทุนโดยรัฐบาลญี่ปุ่นยังมีความสำคัญอยู่ แต่วงจรธุรกิจญี่ปุ่นเป็นไปตามแบบการขึ้นลงของโลก เมื่อไม่นานมานี้มีคนเคยกล่าวว่า เมื่อนิวยอร์กไอ โตเกียวก็จะเป็นหวัด การเริ่มต้นของสถานการณ์เช่นนี้จะเห็นได้ชัดในระหว่างหลังปี ค.ศ. ๑๙๒๐ และหลังปี ค.ศ. ๑๙๓๐

การขยายตัวและความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจสมัยใหม่ของญี่ปุ่น แบ่งเป็นสมัยต่าง ๆ อย่างเห็นได้ชัด สมัยแรกเริ่มหลังปี ค.ศ. ๑๙๐๕ มีความเจริญรุ่งเรืองและเปลี่ยนไปเป็นสมัยของการขยายตัวในทุก ๆ ด้านอย่างสม่ำเสมอจนถึงปี ค.ศ. ๑๙๑๓ เราควรพิจารณาอย่างละเอียดถึงอุปสงค์ (demand) ๓ แบบ ซึ่งเป็นหัวใจของความก้าวหน้านี้ เพราะเป็นแบบฉบับของพลังซึ่งทำให้เศรษฐกิจญี่ปุ่นขยายตัวต่อไปเรื่อย ๆ จนถึงช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐—๑๙๔๐ ดังที่เราได้เห็นแล้ว แบบแรก คือ การขยายตัวเรื่อย ๆ ไปในเศรษฐกิจส่วนที่เป็นแบบประเพณีเก่า เมื่อค่าจ้างสูงขึ้น รสนิยมของผู้บริโภคซึ่งค่อนข้างจะคงที่ก็มีความต้องการสินค้าแบบเดิมมากกว่าผลิตผลของอุตสาหกรรมใหม่ ๆ เพื่อสนองความต้องการเหล่านี้ ได้มีการใช้แรงงานที่เป็นส่วนเกิน แต่มีความต้องการเงินทุนน้อยมาก และการช่วยให้มีอุปสงค์มากขึ้น ก็ช่วยรักษาระดับของเศรษฐกิจให้สูงอยู่ได้ อุปสงค์ตามแบบที่สองซึ่งเกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกประเทศ คือ ความต้องการผ้าย รถจักรยานสองล้อ และผลิตผลของอุตสาหกรรมเบาของญี่ปุ่น อุปสงค์แบบที่สามเกิดขึ้นจากการใช้จ่ายของรัฐบาลเอง การใช้จ่ายเหล่านี้เพิ่มขึ้น

ถึง ๖ เท่า ในชั่วเวลา ๒๐ ปี ก่อนปี ค.ศ. ๑๙๑๓ และการใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นนี้ส่วนใหญ่เป็นทางการทหาร ตลอดระยะเวลาระหว่างปี ค.ศ. ๑๘๘๗—๑๙๔๐ รัฐบาลลงทุนทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการลงทุนทั้งหมดภายในประเทศนั้น คิดเฉลี่ยแล้วเกินกว่า ๔๐ เปอร์เซ็นต์ อัตราส่วนนี้สูงกว่าประเทศใด ๆ ในยุโรป (ยกเว้นรุสเซีย) และเป็นอัตราที่สหรัฐอเมริกาสามารถทำได้เพียงครั้งเดียวเท่านั้นในช่วงปีที่เลวร้ายที่สุด สมัยเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ของโลก มีคนเคยแนะว่า การที่รัฐบาลญี่ปุ่นได้สร้างอุปสงค์ให้อยู่ในระดับสูงเช่นนี้และในเวลาเดียวกันก็ค่อนข้างจะมั่นคงด้วย (ซึ่งตรงข้ามกับรุสเซียในสมัยพระเจ้าซาร์เมื่อการใช้จ่ายของรัฐบาลก็มีบทบาทพอเพียงกันในการพัฒนาเศรษฐกิจ) เป็นปัจจัยสำคัญต่อรูปแบบของการพัฒนาอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นในสมัยก่อนสงคราม[๑] การลงทุนของรัฐบาลดังกล่าวทำกันหลายอย่างด้วยกัน คือ สะพาน ท่าเรือ ถนน ทางรถไฟ สาธารณูปโภค โรงงานถลุงเหล็กและเหล็กกล้า และรวมทั้งการใช้จ่ายทางด้านการทหาร ในการต่อเรือและการผลิตอาวุธยุทโธปกรณ์ สิ่งเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดตลาดที่มั่นคงสำหรับผลิตผลของอุตสาหกรรมหนักของญี่ปุ่น ในขณะที่ยังไม่สามารถที่จะไปแข่งขันกับของตะวันตกได้

รัฐบาลเพิ่มค่าใช้จ่ายนี้ได้ด้วยการเพิ่มภาษี เศรษฐกิจที่กำลังขยายตัวอยู่สามารถรับภาระได้อย่างสบาย และรัฐบาลยังผูกขาดกิจการต่าง ๆ อีกด้วย เช่น ผูกขาดยาสูบซึ่งเริ่มในปี ค.ศ. ๑๘๙๘ ผูกขาดเกลือในปี ค.ศ. ๑๙๐๔ ทั้งยังมีการใช้เงินทุนจากต่างประเทศอย่างกว้างขวาง ถึงแม้ว่าเงินทุนเหล่านี้จะมีบทบาทแต่น้อยในเศรษฐกิจโดยส่วนรวม บริษัทต่างประเทศบางบริษัท เช่น เจนเนอรัล อิเล็คทริค และดันลอป(ยาง) ได้มีส่วนส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมใหม่ ๆ โดยตรง ในกรณีเช่นนี้การนำเงินทุนเข้ามาในญี่ปุ่นมีผลเท่ากับการนำเอาเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าเข้ามาด้วย การลงทุนของต่างชาติในญี่ปุ่นส่วนใหญ่เป็นไปในรูปของการซื้อพันธบัตรรัฐบาล การขายพันธบัตรเหล่านี้ได้ช่วยให้รัฐบาลสามารถก่อตั้งโรงงานถลุงเหล็กขึ้นเอง เช่น โรงงานยาวาตะ และยังช่วยเป็นค่าใช้จ่ายในสงครามระหว่างรุสเซียกับญี่ปุ่น รวมทั้งช่วยให้รัฐบาลญี่ปุ่นมีเงินจ่าย การรถไฟของประเทศซึ่งถูกโอนเป็นของรัฐหลังปี ค.ศ. ๑๙๐๖ ในขณะที่เศรษฐกิจกำลังได้รับความกระทบกระเทือนจากสงครามจากการบริโภคที่สูงขึ้นภายในประเทศและการขยายตัวของการค้ากับต่างประเทศเช่นนี้ การที่มีเงินทุนจากต่างประเทศเข้ามาจึงมีความสำคัญมาก การใช้เงินทุนจากต่างประเทศอย่างขนานใหญ่นี้ทำได้ก็เพราะปัจจัย ๒ อย่างด้วยกัน คือ ญี่ปุ่นซึ่งบัดนี้มีความเชื่อมั่นในกำลังของตน ไม่กลัวที่จะถูกต่างชาติควบคุมเศรษฐกิจของตนอีกต่อไป บรรดานักลงทุนและนักธุรกิจต่างชาติต่างก็เห็นญี่ปุ่นเป็นแหล่งที่น่าจะนำเงินมาลงทุน อีกปัจจัยหนึ่งก็คือ การที่

[๑] Henry Rosovsky, **Capital Formation in Japan,** p. 104.

ญี่ปุ่นควบคุมภาษีศุลกากรของตนเอง คือควบคุมได้เพียงส่วนหนึ่งหลังปี ค.ศ. ๑๘๙๙ และควบคุมอย่างเต็มที่หลังปี ค.ศ. ๑๙๑๑ ทำให้ญี่ปุ่นสามารถใช้ระบบภาษีศุลกากรนี้ช่วยป้องกันอุตสาหกรรมที่สำคัญหรือที่เพิ่งจะเริ่มกิจการ แม้ว่าโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว ภาษีศุลกากรของญี่ปุ่นยังอยู่ระดับปานกลาง และเป็นปัจจัยอันดับรองเท่านั้นในการวางรูปการพัฒนาเศรษฐกิจ

อัตราการใช้จ่ายและการลงทุนในอุตสาหกรรมของรัฐบาลญี่ปุ่น ในสมัยหลังปี ค.ศ. ๑๙๐๕ ปรากฏว่าอยู่ในระดับที่สูงเกินไป จนทำให้รัฐบาลไม่สามารถที่จะหาเงินมาหมุนได้ทัน ประมาณปี ค.ศ. ๑๙๑๑ รัฐบาลญี่ปุ่นก็ประสบวิกฤติการณ์ทางการเงิน เมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๑ เกิดขึ้นในเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๙๑๔ ผลอันแรกที่ญี่ปุ่นได้รับคือ การค้ากับต่างประเทศของญี่ปุ่นทรุดลงอย่างหนัก แต่ประมาณต้นปี ค.ศ. ๑๙๑๕ สงครามได้ช่วยสร้างแรงดันที่แข็งแกร่งแรงใหม่ช่วยให้เศรษฐกิจขยายตัว ไม่ต้องสงสัยว่า นี่เป็นสงครามที่ดีที่สุดในประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น เพราะว่าญี่ปุ่นมีส่วนร่วมในการทหารน้อยมาก แต่คำสั่งซื้อยุทโธปกรณ์ก็หลั่งไหลมาจากประเทศพันธมิตร นอกจากนี้ ตลาดในเอเชียและที่อื่น ๆ ซึ่งถูกตัดขาดจากแหล่งสินค้าเดิมในยุโรป ก็ได้พากันสั่งผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมของญี่ปุ่นเป็นจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างมาก

ระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๑๕ ถึง ค.ศ. ๑๙๒๐ เศรษฐกิจของญี่ปุ่นขยายตัวออกไปมาก การขนส่งทางเรือของยุโรปซึ่งได้ถูกทำลายลง กลายเป็นโอกาสอันดีของกองเรือพาณิชย์ญี่ปุ่น ซึ่งมีขนาดใหญ่ขึ้นเกือบเท่าตัว และโดยอาศัยอัตราค่าขนส่งที่ถีบตัวสูงขึ้น ก็ทำให้มีรายได้สุทธิสูงกว่าเดิมถึงประมาณสิบเท่า จำนวนกรรมกรในโรงงานเพิ่มขึ้นเกือบเท่าตัว และการส่งผลิตภัณฑ์ฝ้ายเป็นสินค้าออกก็เช่นกัน ได้กำไรมหาศาล และถึงแม้ราคาสินค้าจะสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่ก็ทำให้อัตราเงินลงทุนในอุตสาหกรรมสูงผิดธรรมดา แม้แต่สำหรับญี่ปุ่นเอง นอกจากนี้ ก็ยังเป็นครั้งแรกที่ญี่ปุ่นได้กลายเป็นประเทศเจ้าหนี้ โดยมีทองคำสำรองอยู่ทั้งในและนอกประเทศ มากกว่า ๒ พันล้านเยน ซึ่งเป็นการเพิ่มขึ้นถึง ๖ เท่าภายในเวลา ๖ ปี

การปรับตัวและการขยายตัวใหม่

ภาวะเงินเฟ้ออย่างหนักได้ช่วยทำให้ความคึกคักทางเศรษฐกิจในสมัยสงครามของญี่ปุ่นดำเนินต่อไปอีกปีกว่า ๆ หลังจากที่การรบสิ้นสุดลงแล้ว เดือนมีนาคม ค.ศ. ๑๙๒๐ ราคาสินค้าได้ตกฮวบลงและภาวะเงินฝืดก็เข้ามาแทนที่ ในช่วง ๑๒ ปีต่อจากนี้ไป เป็นตอนที่น่าประทับใจน้อยที่สุดตอนหนึ่งในด้านเศรษฐกิจในประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นสมัยใหม่ เหตุ

ผลอย่างหนึ่งก็คือว่า เกษตรกรรมของญี่ปุ่นและการผลิตวัตถุดิบภายในประเทศได้ถึงขีดสูงสุดระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ๑๙๓๐ จำนวนพื้นดินที่ใช้ในการเพาะปลูกไม่เพิ่มขึ้นเลยและจำนวนเกษตรกรก็ไม่เพิ่มขึ้นด้วย ส่วนผลิตผลทางเกษตรกรรมนั้นเพิ่มขึ้นน้อยมาก นี่ส่อให้เห็นว่าเศรษฐกิจของญี่ปุ่นก้าวหน้าโดยทั่วไป ในทางหนึ่งการลงทุนทางอุตสาหกรรมนั้นมีกำไรมากกว่าการลงทุนทางเกษตรกรรม การสั่งข้าวจากบรรดาเมืองขึ้นหรือที่อื่น ๆ ยังถูกกว่าการที่จะเพิ่มการลงทุนบนพื้นดินของญี่ปุ่นที่ถูกใช้งานมากเกินไปแล้ว ในอีกทางหนึ่งการหาประโยชน์ทางด้านเกษตรกรรมโดยอาศัยความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ของทศวรรษหลังปี ค.ศ. ๑๙๒๐ นั้นเกือบถึงขีดสุดแล้ว การผลิตวัตถุดิบและผลิตผลทางเกษตรกรรมเริ่มคงที่ ซึ่งไม่แต่จะได้ทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างระดับรายได้ของบริเวณชนบทกับบริเวณนครมากขึ้นเท่านั้น ยังทำให้เศรษฐกิจส่วนที่เป็นอุตสาหกรรมซึ่งมีปัญหาของตนเองอยู่แล้ว ต้องรับภาระในการรับเอาประชากรที่กำลังเพิ่มจำนวนเข้าไว้ และรับภาระในการรักษาระดับการขยายตัวของเศรษฐกิจส่วนรวมไว้ด้วย

เหตุผลที่สองที่ทำให้เศรษฐกิจสมัยนี้ดำเนินไปไม่สม่ำเสมอก็คือ การลดค่าใช้จ่ายของรัฐบาลลงไปบ้าง ในสมัยก่อน ๆ การใช้จ่ายเช่นนั้นได้ช่วยให้ระดับของอุปสงค์คงตัวในระดับต่ำสุดเท่าที่จะเป็นไปได้ สิ่งนี้ได้ช่วยเป็นกันชนรองรับความกระเทือนจากการเปลี่ยนแปลงในภาวะทางเศรษฐกิจ แต่ในช่วงทศวรรษหลังปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ซึ่งเป็นสมัยสันติ สมัยนานาชาตินิยม และเป็นสมัยที่มีแนวโน้มไปสู่ระบอบประชาธิปไตย รัฐบาลญี่ปุ่นได้ตัดค่าใช้จ่ายในด้านการทหารลงอย่างมาก โดยไม่มีการเพิ่มค่าใช้จ่ายสาธารณะในทางอื่นเพื่อเป็นการทดแทนกัน และนี่ก็เป็นครั้งหนึ่งในจำนวน ๒–๓ ครั้ง ก่อนสงครามที่รัฐบาลมีบทบาทในการสะสมเงินทุนน้อยกว่าเอกชน ซึ่งมีผลทำให้ญี่ปุ่นหวั่นไหวต่อการผันแปรของตลาดการค้าภายในและภายนอกประเทศได้มากขึ้น

ปัญหาเศรษฐกิจแบบที่สาม เกิดจากลักษณะเศรษฐกิจของโลกในระยะนั้น หลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ ระดับราคาสินค้าของประเทศส่วนใหญ่ได้ตกต่ำลงมากกว่าของญี่ปุ่น สิ่งนี้ทำให้ญี่ปุ่นเสียเปรียบในดุลการค้าในตอนต้นของระยะปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ๑๙๓๐ และยังทำให้ญี่ปุ่นสูญเสียความเป็นเจ้าหนี้ในต่างประเทศซึ่งตนได้มาในสมัยสงคราม ในกลางทศวรรษหลังปี ค.ศ. ๑๙๒๐ สถานการณ์ในญี่ปุ่นก็ไม่ได้ช่วยให้แก้ปัญหานี้ได้ง่าย ๆ เลย ในปลายทศวรรษหลังปี ค.ศ. ๑๙๒๐ สินค้าออกของญี่ปุ่นได้มีปริมาณสูงขึ้นเนื่องมาจากความมั่งคั่งของสหรัฐอเมริกา แต่ในที่สุดก็ประสบภัยพิบัติจากผลสะท้อนทางเศรษฐกิจอันเกิดจากความตกต่ำทางเศรษฐกิจครั้งใหญ่ ซึ่งมีขึ้นหลังจากตลาดหุ้นในสหรัฐอเมริกาได้ฟุบลง

ในปี ค.ศ. ๑๙๒๙

ปัจจัยในประเทศอื่น ๆ ยังมีส่วนทำให้แนวเศรษฐกิจของญี่ปุ่นมีลักษณะลุ่ม ๆ ดอน ๆ อีกด้วย ความตกต่ำทางเศรษฐกิจภายหลังสงครามโลกค่อยผ่อนคลายลงในปี ๑๙๒๒ แต่มาในวันที่ ๑ กันยายน ค.ศ. ๑๙๒๓ ได้เกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ขึ้นในบริเวณกรุงโตเกียว ซึ่งทำให้มีผู้เสียชีวิตมากกว่า ๑๓๐,๐๐๐ คน และทำให้ทรัพย์สินมูลค่าหลายพันล้านดอลลาร์ถูกทำลาย เพราะเหตุนี้จึงมีการก่อสร้างอย่างขนานใหญ่ ซึ่งก็ได้อาศัยเงินที่ยืมมาจากต่างประเทศระลอกที่สองมาเป็นค่าใช้จ่ายส่วนหนึ่ง หลังปี ค.ศ. ๑๙๒๔ ญี่ปุ่นเลิกใช้มาตรฐานทองคำในการแลกเปลี่ยนเงินตราชั่วระยะหนึ่ง โดยปล่อยให้ค่าเงินเยนลดลง ซึ่งก็มีผลไปกระตุ้นการค้ากับต่างประเทศ การขยายตัวทางเศรษฐกิจโดยอาศัยภาวะเงินเฟ้อจึงตามมา แต่ก็ต้องชะงักลงเพราะในฤดูใบไม้ผลิของปี ค.ศ. ๑๙๒๗ ได้เกิดวิกฤติการณ์ทางการธนาคารขึ้นเมื่อธนาคารที่สำคัญ ๆ จำนวนหนึ่งไม่สามารถดำเนินกิจการได้ และเกิดภาวะเงินฝืดอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่เศรษฐกิจฟื้นตัวอีกได้ไม่นาน ก็ต้องเผชิญกับความสั่นสะเทือนที่รุนแรงยิ่งขึ้นไปอีก ในปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ในเดือนมกราคม อิโนอูเอ จุนโนสุเกะ รัฐมนตรีคลังผู้มีความคิดยึดมั่นในแบบแผน ได้นำญี่ปุ่นกลับไปสู่มาตรฐานทองคำอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ซึ่งเวลานั้นตลาดหุ้นของสหรัฐอเมริกาเพิ่งจะล่มจมลงได้ ๒ เดือน และก็เป็นเวลาเดียวกันกับที่ราคาทั่วโลกได้เริ่มตกลงอย่างรวดเร็ว ค่าเงินเยนที่สูงขึ้นอันเป็นผลตามมาจึงทำให้ญี่ปุ่นได้รับความกระทบกระเทือนจากความตกต่ำทางเศรษฐกิจของโลกมากขึ้นไปอีก ญี่ปุ่นจึงประสบกับปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำอย่างหนักจนทำให้ต้องมีการแก้ไขอัตราการแลกเปลี่ยนอีกครั้ง โดยปรับค่าเงินเยนที่ตั้งไว้สูงเกินไปในสมัยสงครามมาสู่ระดับราคาของโลกในสมัยหลังสงคราม

ถึงแม้จะประสบกับปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ เศรษฐกิจของญี่ปุ่นไม่ได้หยุดชะงักลงเลยในระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๐ ทั้งนี้เพราะมีการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยี มีการเพิ่มอุตสาหกรรมชนิดต่าง ๆ กว้างขวางออกไปอีก ผลิตผลทางด้านอุตสาหกรรมสูงขึ้นเกือบสองเท่า และผลประโยชน์ที่ได้รับจากสงครามโลกครั้งที่ ๑ และจากสมัยเงินเฟ้อตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๒๒ ถึง ค.ศ. ๑๙๒๗ ก็เริ่มอยู่ตัว การขจัดวิสาหกิจที่ไม่มั่นคงให้หมดสิ้นไป ญี่ปุ่นได้ความก้าวหน้าเหล่านี้มาในราคาที่สูงในรูปของความทุกข์ยากของประชาชน และความระส่ำระสายในสังคม เห็นได้ในแง่หนึ่งก็คือ การผันแปรอย่างรุนแรงของราคาสินค้าในสมัยนั้น ราคาข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักของญี่ปุ่นซึ่งได้ถีบตัวสูงขึ้นถึง ๑๗๔ เปอร์เซ็นต์ในช่วง ๖ ปีที่ผ่านมา ตกลงกว่าครึ่งภายใน ๑ ปี หลังภาวะเงินฝืดของปี ค.ศ. ๑๙๒๐ มาในปี

ค.ศ. ๑๙๒๕ ราคาข้าวก็ฟื้นกลับไปเกือบเท่ากับราคาเดิมอีก และมาในปี ค.ศ. ๑๙๓๑ ก็ลดลงเกือบเท่าระดับราคาของปี ค.ศ. ๑๙๑๔ ไหมซึ่งเป็นสินค้าออกอันดับหนึ่ง และเป็นผลิตผลสำเร็จรูปทางเกษตรกรรมที่สำคัญที่สุดของญี่ปุ่นก็ประสบกับสภาวะคล้ายกันกับข้าว โดยที่ในระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๒๕ ถึง ค.ศ. ๑๙๒๙ ราคาไหมตกลงไปมากกว่าสองในสามของราคาเดิม

การฟื้นตัวและการเริ่มต้นเศรษฐกิจเพื่อสงคราม

แม้ว่าภาวะเศรษฐกิจตกต่ำจะกระทบกระเทือนสหรัฐอเมริกาอยู่เป็นเวลาหลายปีก็ตาม มาในปี ค.ศ. ๑๙๓๒ ญี่ปุ่นก็กำลังฟื้นตัวขึ้นแล้ว และในช่วง ๒—๓ ปีต่อมา เศรษฐกิจของญี่ปุ่นก็รุดหน้าได้เร็วกว่าของประเทศอื่นใด ปัจจัยใหญ่อันแรกที่ช่วยให้เกิดการฟื้นตัวเช่นนี้คือ การขยายตัวของการค้ากับต่างประเทศ ตากาฮาชิ โกเรกิโย (ค.ศ. ๑๘๕๔—๑๙๓๖) ผู้รับตำแหน่งรัฐมนตรีคลังต่อจากอิโนอูเอ ได้นำญี่ปุ่นออกจากมาตรฐานทองคำในเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๙๓๑ อีกวาระหนึ่ง และเงินเยนซึ่งมีค่าประมาณ ๕๐ เซ็นต์ก็มาคงตัวในราคา ๓๐ เซ็นต์ในที่สุด การที่ค่าเงินเยนลดลงอย่างมากมายเช่นนี้ ทำให้ปริมาณสินค้าขาออกถีบตัวสูงขึ้นมาก ถึงแม้ว่าจะไม่ได้ตลาดไหมกลับมาก็ตาม เพราะได้มีการผลิตใยสังเคราะห์ขึ้นมาแทนไหม แต่การส่งผ้าฝ้ายและผลิตภัณฑ์ทางอุตสาหกรรมอื่น ๆ ออกนอกประเทศก็มีปริมาณมากกว่าเป็นการชดเชยที่เสียตลาดไหมไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยที่เศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก สินค้าซึ่งมีราคาสูงกว่าของญี่ปุ่นสามารถยึดตลาดในเอเชียและแอฟริกาได้จำนวนมาก ซึ่งเป็นตลาดที่ยังไม่ได้ถูกปิดอยู่ภายในจักรวรรดิของประเทศยุโรป ปัจจัยที่สองที่มีส่วนช่วยให้ญี่ปุ่นฟื้นตัวได้อย่างรวดเร็วก็คือ การกลับเข้าไปเสี่ยงโชคทางการทหารในปัญหาแมนจูเรียในปี ค.ศ. ๑๙๓๑ ซึ่งทำให้การใช้จ่ายทางด้านการทหารที่ลดลงไปในช่วง ๑๐ ปีที่ผ่านมา ได้กลับขึ้นไปอยู่ในระดับที่สูงอีก เพราะเหตุว่าเศรษฐกิจของญี่ปุ่นได้ซบเซาลงไปไม่น้อย ปัจจัยทั้งสองจึงส่งเสริมกันและกัน กล่าวคือ การค้าช่วยสร้างพลังทางอุตสาหกรรม ซึ่งส่งผลไปช่วยทางการทหาร และความต้องการทางการทหารก็มีส่วนช่วยโดยทั่ว ๆ ไปในการฟื้นตัวจากความตกต่ำทางเศรษฐกิจ ผลที่ได้รับก็คือ ในปี ค.ศ. ๑๙๓๖ อุตสาหกรรมเริ่มแตกแขนงออกมากขึ้น มีความก้าวหน้าอย่างมากทางเทคโนโลยีในอุตสาหกรรมทางโลหกรรมเครื่องจักรและเคมี ปริมาณการส่งสินค้าออกไปต่างประเทศและเมืองขึ้นของญี่ปุ่นนั้นได้เพิ่มขึ้นเป็นสองเท่าของปริมาณเดิมในชั่วเวลา ๖ ปี และการผลิตสุทธิแห่งชาติได้เพิ่มขึ้นอีกครึ่งหนึ่งของปริมาณเดิม

ปฏิกิริยาของประเทศตะวันตกต่อการขยายตัวของสินค้าออกญี่ปุ่นนั้นเป็นไปในรูปของการต่อต้าน มีการเพิ่มภาษีศุลกากร มีการแสวงหาวิธีการควบคุมปริมาณสินค้าเข้าประ

เทศ และมีการกล่าวประณามการ "ทุ่ม" สินค้า และประณามกรรมกรตะวันออกที่ค่าแรงถูก ในเฉพาะ ๒—๓ กรณีเท่านั้นที่ปฏิกิริยาตอบโต้เช่นนี้มีเหตุผลดี แต่เมื่อเรามาพิจารณาว่าสินค้าออกของญี่ปุ่นนั้นเป็นเพียงร้อยละสี่ของสินค้าออกของโลก และปริมาณสินค้าที่ญี่ปุ่นได้สั่งจากสหรัฐอเมริกาและยุโรปนั้นสูงกว่าปริมาณสินค้าญี่ปุ่นที่ส่งไปขายยังบริเวณเหล่านั้นมากมาย ดังนั้น เมื่อมองย้อนกลับไปแล้วความกลัวของพวกตะวันตกในเรื่องเหล่านี้ดูจะเป็นเหมือนคนที่คิดว่าตนเองป่วย แสดงให้เห็นถึงความไม่แน่ใจอย่างมากของประเทศตะวันตกในความมั่นคงของสภาวะเศรษฐกิจระหว่างประเทศ

อย่างไรก็ตาม ปฏิกิริยาเช่นนี้จากโลกตะวันตกได้ช่วยให้กลุ่มต่าง ๆ ในญี่ปุ่นที่สนับสนุนนโยบายขยายจักรวรรดิใช้เป็นข้อโต้เถียงได้ ความรู้สึกสนับสนุนการขยายดินแดนนี้มิได้มีสาเหตุทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ถึงกระนั้นก็ตาม การใช้เหตุผลทางเศรษฐกิจเป็นข้ออ้างในการโต้เถียง (ซึ่งถึงแม้จะเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและตามกลุ่มต่าง ๆ) ก็มิได้ไร้เหตุผลที่ดีบางประการ ประเทศมหาอำนาจทางอุตสาหกรรมอื่น ๆ ต่างก็มีเมืองขึ้นกันมากมาย หรือไม่ก็มีทรัพยากรภายในประเทศอยู่มาก ญี่ปุ่นซึ่งเปรียบเสมือนอังกฤษแห่งเอเชียนั้นขาดปัจจัยทั้งสองนี้ ดูเสมือนว่าหนทางเดียวที่จะทำให้ประเทศของตนได้รับความสำเร็จในขณะที่ถูกกลุ่มตะวันตกกีดกันอยู่เช่นนี้ก็คือ การสร้างจักรวรรดิที่สามารถเลี้ยงตัวเองได้ในทางเศรษฐกิจ ชาวญี่ปุ่นที่สนับสนุนนโยบายเช่นนี้เน้นว่าตลาดเอเชีย แร่เหล็กและถ่านหินในจีน ดีบุก น้ำมัน และยางพารา ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีความสำคัญเป็นเอกต่อญี่ปุ่น และเน้นข้อเท็จจริงที่ว่าญี่ปุ่นในราวปี ค.ศ. ๑๙๓๕ ได้พัฒนามาจนเกือบถึงขั้นที่จะไม่ต้องอาศัยประเทศตะวันตกในด้านอุปกรณ์อุตสาหกรรมหนักอีกต่อไปแล้ว

แต่เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่คลี่คลายออกมาหลังปี ค.ศ. ๑๙๓๖ แสดงให้เห็นว่า แม้จะพิจารณาในแง่เศรษฐกิจแต่อย่างเดียว ข้อโต้แย้งที่ได้กล่าวข้างต้นก็ยังผิดหลักเหตุผลอยู่นั่นเอง ข้อแรกที่ควรระลึกถึงก็คือ แม้ว่าจะมีการเพิ่มภาษีศุลกากรในต่างประเทศ แต่ญี่ปุ่นก็ฟื้นตัวจากความตกต่ำทางเศรษฐกิจได้สำเร็จ การฟื้นตัวนี้ได้อาศัยการค้าขายกันหลาย ๆ บริเวณ ญี่ปุ่นขายสินค้าให้แก่เอเชียและแอฟริกามากกว่าซื้อสินค้าจากภูมิภาคทั้งสอง และซื้อสินค้าจากสหรัฐอเมริกาและยุโรปมากกว่าขายสินค้าให้ ความไม่สมดุลทางภูมิศาสตร์เช่นนี้เกิดขึ้นเพราะสามารถแลกเปลี่ยนเงินตราได้ แต่หลังปี ค.ศ. ๑๙๓๖ ไปแล้วญี่ปุ่นส่งสินค้าออกไปสู่อาณานิคมของตนมากขึ้นเป็นลำดับ ญี่ปุ่นไม่ได้เงินตราที่ใช้แลกเปลี่ยนได้จากอาณานิคม ทำให้หลักฐานการเงินในต่างประเทศตกต่ำลงไป ขณะเดียวกันกับที่ความต้องการทางการทหารเพิ่มขึ้น ญี่ปุ่นจึงต้องควบคุมการนำเงินดอลลาร์เข้าประเทศ[๑] ข้อที่

---

[๑] William Lockwood, **The Economic Development of Japan,** pp. 394,. 531.

สอง มาในปี ค.ศ. ๑๙๓๖ เศรษฐกิจญี่ปุ่นอยู่ในภาวะที่อิ่มตัว การขยายตัวอย่างเร็วของเศรษฐกิจในช่วง ๓—๔ ปี เริ่มแต่ปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ช่วยทำให้แทบจะไม่มีการว่างงานเลย และมีปัจจัยในการผลิตน้อยอย่างที่ไม่ได้ถูกนำมาใช้ ดังนั้น จึงมีทางเป็นไปได้น้อยมากว่าจะมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจอีกยกหนึ่งเมื่อญี่ปุ่นเข้าสงครามครั้งแรกกับจีนในปี ค.ศ. ๑๙๓๗ และอีกครั้งหนึ่งกับสหรัฐอเมริกาและพวกพันธมิตรตะวันตกในปี ค.ศ. ๑๙๔๑ แม้แต่เมื่ออยู่ในสภาพเศรษฐกิจที่เรียกว่า "กึ่งสงคราม" ญี่ปุ่นก็สามารถที่จะเพิ่มพลังเศรษฐกิจทางยุทธศาสตร์ได้โดยจัดตั้งระบบการควบคุมอย่างซับซ้อนและเข้มงวดขึ้นมา เพื่อที่จะลดการบริโภคลง และนำความสามารถในการผลิตไปใช้กับอุตสาหกรรมเพื่อการสงคราม โดยที่ญี่ปุ่นต้องอาศัยวัตถุดิบจากต่างประเทศจำนวนมาก ในที่สุดญี่ปุ่นก็ถูกสงครามตัดขาดจากแหล่งวัตถุดิบเหล่านั้น พลังทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นจึงถูกจำกัดลงไปอีกและช่วยทำให้อุตสาหกรรมของญี่ปุ่นและคู่อริสำคัญคือสหรัฐอเมริกามีความแตกต่างมากยิ่งขึ้นอีก สหรัฐอเมริกามีแหล่งวัตถุดิบมากมาย และในตอนเริ่มต้นสงครามก็ยังประสบกับปัญหาคนว่างงานอยู่

อุตสาหกรรมทอผ้า

การศึกษาเศรษฐกิจญี่ปุ่นแง่ต่าง ๆ ที่สำคัญบางแง่ให้ละเอียดขึ้น จะช่วยให้เราเห็นว่ากำลังเกิดอะไรขึ้นในเศรษฐกิจญี่ปุ่น ซึ่งก็จะช่วยให้เราเห็นว่ากำลังเกิดอะไรขึ้นในสังคมญี่ปุ่น การพัฒนาอุตสาหกรรมในญี่ปุ่นนั้นมีลักษณะคล้ายกับในอังกฤษ กล่าวคือ ญี่ปุ่นได้เปลี่ยนจากอุตสาหกรรมแบบเก่า ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นการหัตถกรรมมาเป็นอุตสาหกรรมเบา และต่อมาก็เปลี่ยนเป็นอุตสาหกรรมหนัก เมื่อมองอย่างผิวเผินเป็นครั้งแรก การพัฒนาตามลำดับดังกล่าวจะเป็นเรื่องธรรมชาติและหลีกเลี่ยงไม่ได้ด้วยซ้ำ แต่ตามความเป็นจริงแล้ว เมื่อเราเปรียบเทียบญี่ปุ่นกับประเทศอื่นๆ ที่พัฒนาขึ้นมาในภายหลัง เช่น เยอรมนี ฝรั่งเศส และรุสเซีย เราจะเห็นถึงความวิปริตในรูปแบบการพัฒนาของญี่ปุ่น ในประเทศยุโรปทั้งหลาย การปฏิวัติอุตสาหกรรมเริ่มด้วยอุตสาหกรรมเหล็กและเหล็กกล้า กรรมกรสมัยใหม่ซึ่งได้จากคนที่ยอมรับวินัยของการผลิตแบบอุตสาหกรรมนั้นยังหายาก เพราะฉะนั้น จึงมีราคาสูงและเงินทุนค่อนข้างจะมีราคาถูก ปัจจัยนี้ไปบังคับให้จำต้องมีการพัฒนาอุตสาหกรรมแบบที่ใช้เครื่องจักรมากและแรงงานกรรมกรน้อยมาตั้งแต่ต้น เพราะพัฒนาการเหล่านี้เริ่มขึ้นโดยใช้เทคโนโลยีที่ก้าวหน้าที่สุดในสมัยนั้น ประเทศเหล่านี้จึงแข่งขันกับอังกฤษได้อย่างรวดเร็วมาก

เราอาจอธิบายเหตุที่รูปแบบการพัฒนาอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นที่แตกต่างไปจากของประเทศในยุโรปได้ด้วยปัจจัย ๓ ประการด้วยกัน ปัจจัยแรกก็คือเงินทุน เมื่อเทียบเงินทุนในญี่ปุ่นกับของยุโรปแล้วจะพบว่ามีราคาสูงกว่า ปัจจัยที่สอง ค่าแรงงานในอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นค่อนข้างถูก ส่วนใหญ่จะมีแรงงานส่วนเกิน ที่ดูจะมีอยู่ในการเกษตรกรรมของญี่ปุ่นแบบเข้มข้น แรงงานส่วนเกินนี้ยังมีบุคลิกลักษณะซึ่งช่วยให้ปรับตัวเข้ากับสภาพอุตสาหกรรมสมัยใหม่ได้อย่างรวดเร็วอีกด้วย แม้แต่ในการทำนาทำไร่ก็ยังมีธรรมเนียมการทำสัญญาค่าจ้างแรงงานกันแล้วด้วย อาจเป็นได้ว่าญี่ปุ่นไม่มีความชำนาญทางเทคโนโลยีเทียบเท่ากับชาวยุโรปผู้มีบทบาทในการเปลี่ยนให้ทันสมัย แต่กรรมกรญี่ปุ่นก็มิได้ออกจากงานหลังจากที่หาเงินพอที่จะอยู่กินไปได้สองหรือสามสัปดาห์ ดังที่มีขึ้นอยู่บ่อย ๆ ในสังคมที่ยังไม่ได้เข้าสู่ระบอบอุตสาหกรรม หากใช้หลักจากพัฒนาการในญี่ปุ่นและในเมืองท่าของจีนที่อยู่ใต้บังคับของสนธิสัญญาซึ่งมีโครงสร้างทางการเมืองที่มั่นคงเหมือนในญี่ปุ่น เรามักโน้มเอียงที่จะไปสรุปเอาว่า ที่ใดมีการเกษตรกรรมแบบเข้มข้น และมีค่านิยมแบบเอเชียตะวันออกรวมกันเข้าแล้ว จะไม่มีปัญหาเรื่องการสร้างกลุ่มกรรมกรที่มีวินัยขึ้นเพื่อพัฒนาอุตสาหกรรม

ปัจจัยที่สามในการพัฒนาของญี่ปุ่นก็คือ สนธิสัญญาอันไม่เสมอภาคซึ่งไปขจัดหนทางที่จะตั้งกำแพงภาษีเพื่อปกป้องอุตสาหกรรมที่เพิ่งเริ่มก่อตั้งขึ้นมาใหม่ ซึ่งทำให้ญี่ปุ่นไม่สามารถลงทุนลงแรงทั้งหมดที่มีอยู่ให้กับการสร้างอุตสาหกรรมหนักแต่อย่างเดียว ในตอนปลายของศตวรรษที่ ๑๙ ญี่ปุ่นถูกบังคับให้มีการค้าแบบเสรีซึ่งทำให้ต้องรับสินค้าอุตสาหกรรมของยุโรปด้วยเพื่อที่จะรักษาดุลการชำระเงิน ญี่ปุ่นจึงต้องพัฒนาอุตสาหกรรมเครื่องอุปโภคบริโภคที่แข่งขันกับของต่างชาติได้ เพราะมีแรงงานมากและเงินทุนน้อย ญี่ปุ่นจึงพัฒนาไปตามเส้นทางที่จะได้เปรียบทางเศรษฐกิจมากที่สุด นั่นคือ อุตสาหกรรมทอผ้าที่ใช้แรงกรรมกรเป็นส่วนใหญ่ เช่นเดียวกับประเทศในยุโรปที่พัฒนาขึ้นมาภายหลัง อุตสาหกรรมทอผ้าของญี่ปุ่นได้สั่งเครื่องจักรที่ทันสมัยที่สุดเข้ามาใช้ และไม่นานก็แข่งขันกับโรงงานทอผ้าในอังกฤษได้

ในตอนต้นและตอนกลางของสมัยการพัฒนาอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น (ซึ่งอยู่ในช่วงหลังปี ค.ศ. ๑๘๘๐ และหลังปี ค.ศ. ๑๙๒๐ นั้น) อุตสาหกรรมทอผ้ามีความสำคัญมากที่สุดในกลุ่มอุตสาหกรรมเบาของญี่ปุ่น และก็เป็นหลักใหญ่ในการพัฒนาประเทศด้วย ในปี ค.ศ. ๑๙๑๒ ผลผลิตของอุตสาหกรรมชนิดนี้เป็น ๕๐ เปอร์เซ็นต์ของผลิตผลทางอุตสาหกรรมทั้งหมด ในปี ค.ศ. ๑๙๑๙ เป็น ๔๕ เปอร์เซ็นต์ และในปี ๑๙๒๖ เป็น ๔๐ เปอร์เซ็นต์ ในหมู่

สินค้าออกของญี่ปุ่นแล้วอุตสาหกรรมชนิดนี้ยิ่งสำคัญมากขึ้นไปอีก ในปี ค.ศ. ๑๙๒๙ ญี่ปุ่นได้ส่งผ้าเป็นสินค้าออก ๗๐ เปอร์เซ็นต์ของสินค้าออกทั้งหมด และจนในปี ค.ศ. ๑๙๓๗ ก็ยังสูงถึง ๖๐ เปอร์เซ็นต์ ในราวปี ค.ศ. ๑๙๓๕ ญี่ปุ่นยังคงใช้แรงงานกรรมกรอุตสาหกรรมในอุตสาหกรรมทอผ้ากว่า ๘๐ เปอร์เซ็นต์ อุตสาหกรรมชนิดนี้เป็นชนิดที่นักวิสาหกิจเอกชนได้รับผลสำเร็จเป็นครั้งแรก อุตสาหกรรมทอผ้านี้เป็นอุตสาหกรรมแรกของญี่ปุ่นที่มั่นคง ซึ่งได้ช่วยสร้างอุปสงค์ที่ไปจูงอุตสาหกรรมอื่น ๆ ให้เจริญตามไปด้วย

ในปลายศตวรรษที่ ๑๙ ไหมเป็นสินค้าออกของญี่ปุ่นประมาณ ๒๙ เปอร์เซ็นต์ นอกจากใช้เครื่องจักรง่าย ๆ ช่วยในการกรอไหมแล้ว ไหมก็เป็นผลิตผลจากการเกษตรและการใช้เครื่องมือโดยสิ้นเชิง ระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๐๐—๑๙๓๐ ปริมาณการผลิตได้ถีบตัวสูงขึ้นกว่าเดิมเกือบถึง ๘ เท่า และส่วนใหญ่ก็ไว้ส่งเป็นสินค้าออกไปสหรัฐอเมริกา เมื่อก่อนจะเกิดเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่เล็กน้อย สินค้าออกของญี่ปุ่นเป็นไหมประมาณ ๓๗ เปอร์เซ็นต์ แต่การที่ราคาสินค้าในตลาดโลกตกฮวบลง โดยเริ่มแต่ปี ค.ศ. ๑๙๒๕ เป็นต้นมา และการที่เศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกาได้ฟุบลงในปี ค.ศ. ๑๙๒๙ ทำให้รายได้จากสินค้าออกลดลง ถึงแม้ปริมาณการผลิตจะยังเกือบอยู่ในระดับเดิม ในปี ค.ศ. ๑๙๓๖ ปริมาณการส่งไหมดิบเป็นสินค้าออกได้ลดลงเหลือประมาณหนึ่งในสิบ และเหลือค่าเพียงครึ่งหนึ่งพอดี ซึ่งเท่ากับสิบสองเปอร์เซ็นต์ของสินค้าออกทั้งหมดเท่านั้น

อุตสาหกรรมปั่นด้ายฝ้าย ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมที่มีกรรมวิธีการผลิตง่าย ๆ ชนิดหนึ่งนั้น เป็นอุตสาหกรรมชนิดเดียวที่ผู้ผลิตชาวญี่ปุ่นหาตลาดในต่างประเทศได้ใหญ่พอประมาณ ในตอนก่อนสิ้นศตวรรษที่ ๑๙ ตลาดนี้ได้ขยายออกไปกว่าเท่าตัวในระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๐๐—๑๙๓๑ ซึ่งมาในตอนนี้ปริมาณการส่งออกของญี่ปุ่นเป็นหนึ่งในสี่ของปริมาณการส่งออกทั้งหมดของโลก แต่เมื่อสงครามโลกได้สิ้นสุดลง ปริมาณการส่งออกของสินค้าชนิดนี้ก็เริ่มลดลง ในเมื่อประเทศต่าง ๆ ที่ยังล้าหลังทางด้านเทคโนโลยีได้เริ่มสร้างความเชี่ยวชาญในกรรมวิธีทางอุตสาหกรรมอย่างง่าย ๆ นี้ และสามารถสนองความต้องการของตนเองได้ ในตอนปลายของช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ๑๙๔๐ ปริมาณด้ายฝ้ายที่ส่งเป็นสินค้าออกเหลือเพียงหนึ่งในสี่ของปริมาณเดิม ถึงแม้ว่าความสามารถในการผลิตจะได้เพิ่มขึ้นเป็น ๓ เท่า เพื่อสนองความต้องการภายในประเทศ

ในขณะเดียวกันนั้น ผ้าฝ้ายซึ่งต้องอาศัยความชำนาญทางอุตสาหกรรมมากกว่าการผลิตด้าย ได้กลายมาเป็นสินค้าออกที่สำคัญกว่าด้าย และได้ตลาดส่วนใหญ่ในประเทศที่ด้อยพัฒนาในเอเชีย ในตอนปลายศตวรรษเกือบจะไม่มีการส่งผ้าฝ้ายเป็นสินค้าออกเลย

แต่มาตอนก่อนที่สงครามโลกครั้งที่ ๑ จะสิ้นสุดลง ปริมาณผ้าฝ้ายที่เป็นสินค้าออกก็ได้เลย หน้าการค้าด้ายที่กำลังตกต่ำ และประมาณปี ค.ศ. ๑๙๒๕ ปริมาณผ้าฝ้ายที่เป็นสินค้าออก เกือบจะเป็น ๒ เท่าของปริมาณเดิม และหลังจากที่ลดลงในระยะเศรษฐกิจตกต่ำ มาหลังปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ก็เพิ่มขึ้นอีก ในปี ค.ศ. ๑๙๓๖ ญี่ปุ่นถึงกับนำหน้าอังกฤษได้และกลายเป็น ประเทศที่ส่งผ้าฝ้ายเป็นสินค้าออกสำคัญที่สุด ต่อมาใน ค.ศ. ๑๙๓๗ ญี่ปุ่นยังได้กลายเป็น ผู้ผลิตไหมเทียม ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในโลกอีกด้วย

แม้ว่าอุตสาหกรรมผ้าขนสัตว์จะไม่ใหญ่โตเท่ากับอุตสาหกรรมผ้าฝ้าย แต่ก็แสดง ให้เห็นถึงการขยายตัวอย่างน่าสนเท่ห์มากยิ่งขึ้นไปอีก ถึงแม้ญี่ปุ่นตั้งกำแพงภาษีขึ้นในปี ค.ศ. ๑๘๙๙ ในปีต่อมาญี่ปุ่นก็ยังต้องสั่งสินค้าผ้าขนสัตว์เข้าประเทศเป็นปริมาณถึงสามในสี่ ของปริมาณที่ตนต้องใช้ มาในปี ค.ศ. ๑๙๓๖ การผลิตผ้าขนสัตว์ภายในประเทศได้เพิ่มขึ้น มากกว่า ๘๐ เท่าของปริมาณเดิม ดังนั้น ญี่ปุ่นจึงแทบไม่ต้องสั่งสินค้านี้เข้าประเทศอีก และยังส่งเป็นสินค้าออกในปริมาณมากอีกด้วย การที่สินค้าสำคัญได้เปลี่ยนจากไหมไป เป็นผ้าฝ้ายและผ้าขนสัตว์เช่นนี้ ยิ่งทำให้เห็นได้ชัดยิ่งขึ้นว่าญี่ปุ่นต้องพึ่งวัตถุดิบจากต่าง ประเทศมากขึ้น เพื่อให้เพียงพอต่อความต้องการภายในและสำหรับส่งเป็นสินค้าออก ญี่ปุ่น จึงต้องสั่งฝ้ายดิบเข้าประเทศเพิ่มขึ้นกว่า ๕ เท่าของปริมาณเดิม และสั่งขนสัตว์เพิ่มขึ้น เกือบ ๔๐ เท่า ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๐๐ เป็นต้นมา

การขนส่ง อุตสาหกรรมหนัก และวัตถุดิบต่าง ๆ

ในการอภิปรายอุตสาหกรรมทอผ้าของญี่ปุ่นนั้น เราอาจจะเน้นบทบาทของวิสาหกิจ เอกชนได้ง่าย และในเวลาเดียวกันก็อาจละเลยบทบาทที่รัฐบาลมีในทางอ้อม ในการสร้าง สภาพแวดล้อมที่มั่นคงเพื่อว่าจะมีความก้าวหน้าในการวางแผนและการใช้เหตุผลอย่างอื่น ในทางเศรษฐกิจได้ แต่ในกรณีของการขนส่งและอุตสาหกรรมหนักนั้น รัฐบาลช่วยเงิน อุดหนุนและเงินลงทุนโดยตรงอย่างเปิดเผยจนทำให้เราพลอยลืมไปได้ง่าย ๆ ว่า การพัฒนา ในด้านนี้ส่วนใหญ่เกิดขึ้นด้วยน้ำมือของเอกชน

เราได้เห็นมาแล้วว่า ผู้นำในสมัยเมจิเน้นหนักการพัฒนาการรถไฟและการเดินเรือ มาตั้งแต่ต้น ก่อนสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ทางรถไฟได้ขยายออกไปกว่า ๓ เท่า และใน ราวปี ค.ศ. ๑๙๓๕ ก็ได้ขยายออกไปอีก ๒ เท่า ในระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๐๖ ถึง ค.ศ. ๑๙๐๙ รัฐบาลญี่ปุ่นได้เป็นผู้ซื้อเส้นทางรถไฟสายสำคัญ ๆ ทั้งหมด และโอนเป็นรัฐวิสาหกิจ เอกชน ยังคงสร้างเส้นทางสายย่อยและเส้นทางที่ใช้เดินทางไปทำงานรอบเมืองใหญ่ ๆ อยู่ต่อไป กฎหมายที่ไม่ยุติธรรมที่ออกมาในปี ค.ศ. ๑๙๐๖ ช่วยเร่งให้มีการเปลี่ยนการซื้อตัวรถจาก

ต่างประเทศมาใช้รถที่ผลิตในประเทศ มาในทศวรรษหลังปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ญี่ปุ่นก็มีกิจการรถไฟที่ดีและมีประสิทธิภาพมากที่สุดในโลกประเทศหนึ่ง

กฎหมายต่าง ๆ ที่ประกาศใช้ในปี ค.ศ. ๑๘๙๖ ได้อนุมัติเงินอุดหนุนทั่ว ๆ ไป แก่บริษัทเดินเรือและผู้ต่อเรือด้วย พร้อมกันนี้รัฐบาลยังจัดเงินอุดหนุนชนิดต่าง ๆ อีก ในปี ค.ศ. ๑๘๙๙ ซึ่งให้ประโยชน์กับการต่อเรือในญี่ปุ่น กฎหมายเหล่านี้กระตุ้นการต่อเรือและกิจการเรือพาณิชย์ การต่อเรือได้เพิ่มขึ้นกว่า ๕ เท่าในช่วง ๑๔ ปีก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๑ ซึ่งเมื่อถึงระยะนั้นบริษัทเดินเรือญี่ปุ่นทำหน้าที่ขนส่งสินค้าประมาณครึ่งหนึ่งของญี่ปุ่น เราได้เห็นแล้วว่าสงครามได้ช่วยกระตุ้นกิจการเดินเรือของญี่ปุ่นอย่างไร และญี่ปุ่นต่อเรือได้เพิ่มขึ้นกว่า ๗ เท่า แต่เมื่อพบกับการแข่งขันจากชาติตะวันตกอีกหลังสงคราม ขนาดกองเรือพาณิชย์จึงเริ่มคงตัว ส่วนการต่อเรือนั้นลดไปมากทีเดียว และในช่วงปีระหว่าง ค.ศ. ๑๙๓๐—๑๙๓๙ ก็ฟื้นตัวขึ้นมาได้เพียงครึ่งหนึ่งของตัวเลขในปี ค.ศ. ๑๙๑๙

เมื่อสงครามยุติลง กิจการต่อเรือก็เริ่มซบเซาเป็นการแสดงให้เห็นว่า ยากที่ญี่ปุ่นจะแข่งขันกับชาติตะวันตกในอุตสาหกรรมหนัก แต่ในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๓๐ ญี่ปุ่นก็ได้ก้าวหน้าไปแม้แต่ในอุตสาหกรรมจำพวกที่ใช้เทคโนโลยีที่ยากกว่า เราได้เห็นแล้วว่าการที่อุตสาหกรรมหนักของญี่ปุ่นได้เริ่มมาแต่ปลายสมัยโตกุกาวะนั้นมีการใช้เหตุผลทางยุทธศาสตร์เป็นเครื่องอธิบายแทนที่จะเป็นเหตุผลทางเศรษฐกิจ ส่วนในสมัยเมจินั้นเหตุผลทางเศรษฐกิจไปเสริมสร้างเหตุผลทางยุทธศาสตร์ แต่ถึงกระนั้นก็มีการเคลื่อนไหวช้ามาก เช่น ในการผลิตเหล็กและเหล็กกล้า นักวิสาหกิจเอกชนประสบกับความลำบากในการหาเงินมาลงทุนให้เพียงพอ ความยุ่งยากทางเทคนิคก็มีมาก ปริมาณแร่เหล็กและถ่านหินภายในประเทศก็ไม่พอเพียงต่อความต้องการ และหลังปี ค.ศ. ๑๘๘๑ รัฐบาลก็ไม่เต็มใจที่จะกลับเข้าไปดำเนินรัฐวิสาหกิจใน ค.ศ. ๑๙๐๑ รัฐบาลตกลงใจตั้งโรงงานถลุงเหล็กและเหล็กกล้ายาวาตะ ในตอนเหนือของเกาะคิวชู ในปี ค.ศ. ๑๙๑๓ โรงงานนี้ก็สามารถผลิตเหล็กได้เกือบครึ่งหนึ่งของความต้องการภายในประเทศ และผลิตเหล็กกล้าได้หนึ่งในสามของความต้องการทั้งหมด ปริมาณเหล็กกล้าที่ผลิตออกมาได้เพิ่มขึ้นถึง ๔ เท่า ในระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๑๓ ถึง ค.ศ. ๑๙๒๙ และเพิ่มขึ้นอีกกว่า ๒ เท่าในปี ค.ศ. ๑๙๓๖ แต่ก็ยังไม่พอแก่ความต้องการภายในประเทศอยู่นั่นเอง

ได้เริ่มมีการผลิตเครื่องจักรบ้างแล้วเล็กน้อยก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๑ อย่างเช่น โรงงานวิศวกรรมชิบาอุระ ซึ่งตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๘๘๗ และเป็นแหล่งกำเนิดแห่งหนึ่งของโรงงานโตชิบา และโรงงานฮิตาชิ ที่ตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๑๐ ก็เป็นโรงงานขนาดยักษ์อีกแห่ง

หนึ่งในปัจจุบัน ถึงกระนั้นก็ตามตราบจนปี ค.ศ. ๑๙๒๕ ญี่ปุ่นก็ยังต้องอาศัยเครื่องจักรจากต่างประเทศเป็นส่วนใหญ่ แต่ในทศวรรษต่อมาได้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ขึ้น ในปี ค.ศ. ๑๙๓๖ ญี่ปุ่นสามารถผลิตเครื่องจักรได้เกือบพอแก่ความต้องการภายในประเทศ และเริ่มส่งเครื่องมือเครื่องจักรง่าย ๆ ออกสู่ตลาดต่างประเทศ และเป็นการแน่ที่สุดที่ญี่ปุ่นจะต้องส่งผลิตภัณฑ์ของเครื่องจักรออกไปด้วย เช่น เครื่องไฟฟ้า จักรยาน และเครื่องอุปโภคถูก ๆ หลายชนิดด้วยกัน

ในเศรษฐกิจอุตสาหกรรมแขนงอื่น ๆ แบบเดียวกับที่ได้กล่าวมาแล้วก็เจริญอย่างเต็มที่ การผลิตเคมีภัณฑ์ซึ่งเพิ่มปริมาณสูงขึ้นอย่างรวดเร็วตั้งแต่สมัยก่อนสงครามโลก ก็เพิ่มเป็นเกือบ ๒ เท่าระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๒๙ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๗ พลังงานไฟฟ้าเพิ่มขึ้นกว่า ๒ เท่า ในระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๑๓ ถึง ค.ศ. ๑๙๒๐ และเพิ่มขึ้นเกือบ ๔ เท่าในทศวรรษต่อมา และใน ค.ศ. ๑๙๓๗ ก็เพิ่มขึ้นอีกเกือบ ๒ เท่า การเพิ่มขึ้นนี้ส่วนใหญ่ก็เนื่องมาจากการที่ญี่ปุ่นพยายามตักตวงประโยชน์จากทรัพยากรไฟฟ้าน้ำตกที่มีอยู่มากมาย ในตอนปลายของช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐—๑๙๔๐ ปรากฏว่าเกือบ ๒ ใน ๕ ของคนงานอุตสาหกรรมทั้งหมดทำงานในด้านโลหะ เครื่องจักร และเคมี ส่วนในด้านสินค้าขาออกนั้น โลหะ ผลิตภัณฑ์โลหะ และเครื่องจักร มีปริมาณการส่งออกเพิ่มขึ้นจาก ๔ ถึง ๑๔ เปอร์เซ็นต์ ของสินค้าขาออกทั้งหมด ในระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๒๙ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๖

ดังนั้นต่อมาในปี ค.ศ. ๑๙๓๕ ญี่ปุ่นก็ได้วางรากฐานให้กับเศรษฐกิจอุตสาหกรรมที่ก้าวหน้า ประกอบด้วยอุตสาหกรรมหลายชนิดที่รุ่งเรือง ซึ่งสามารถสนองความต้องการผลิตภัณฑ์ทางอุตสาหกรรมของตนเองได้เกือบทั้งหมด และสามารถแข่งกับประเทศอุตสาหกรรมตะวันตกต่าง ๆ ที่ก้าวหน้าที่สุดในหลาย ๆ สาขาได้ด้วย สมัยก่อนในปลายศตวรรษที่ ๑๙ ญี่ปุ่นเป็นเพียงผู้ส่งวัตถุดิบและวัตถุประเภทกึ่งสำเร็จรูปเป็นสินค้าออก แต่บัดนี้ในราวปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ๑๙๔๐ ญี่ปุ่นได้กลายมาเป็นผู้ส่งสินค้าสำเร็จรูปออกไปขายเป็นส่วนใหญ่ แต่พร้อมกับการเปลี่ยนแปลงนี้ ญี่ปุ่นได้กลายมาเป็นประเทศที่ต้องอาศัยวัตถุดิบจากต่างประเทศมากยิ่งขึ้น ถึงแม้ว่าญี่ปุ่นจะมีการใช้แร่มากขึ้นอย่างรวดเร็วก็ตามที แต่การทำเหมืองในประเทศก็ได้ถึงจุดที่ได้รับผลลดน้อยลงเรื่อย ๆ ทองแดงเคยเป็นสินค้าแร่สำคัญที่ส่งออกนอกประเทศในอดีต และแม้กระทั่งปี ค.ศ. ๑๙๑๔ ญี่ปุ่นก็ยังเป็นผู้ที่ส่งทองแดงเป็นสินค้าออกได้มากเป็นอันดับสองของโลก แต่หลังจากนั้นเป็นต้นมาการผลิตก็เริ่มเพิ่มขึ้นอย่างช้า ๆ เท่านั้น และในระยะปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๐ ญี่ปุ่นก็ได้กลายเป็นผู้สั่งทองแดงเข้าประเทศ การผลิตถ่านหินซึ่งเป็นอุตสาหกรรมเหมืองที่ใหญ่ที่สุดเพิ่มขึ้น

ประมาณ ๔ เท่า ในช่วง ๒๐ ปีแรกของศตวรรษที่ ๒๐ แต่หลังจากนั้นแม้ผลิตผลของกรรมกรแต่ละคนจะเพิ่มขึ้นก็ตาม ปริมาณการผลิตทั้งหมดก็เพิ่มขึ้นเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แนวถ่านหินแคบและขาดตอนบ่อย ๆ เกินไป จนทำให้เป็นการยากที่จะแสวงประโยชน์ได้ และในปลายทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ ญี่ปุ่นก็ได้กลายมาเป็นแต่ผู้สั่งถ่านหินเข้าประเทศ ส่วนสินแร่ที่สำคัญ ๆ อื่น ๆ อีกหลายชนิดนั้น ญี่ปุ่นยังขัดสนยิ่งขึ้นไปอีก ตัวอย่างเช่น ในปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ซึ่งเป็นสมัยก่อนที่จะมีการขยายตัวทางอุตสาหกรรมอย่างใหญ่โตสัก ๓—๔ ปีด้วยซ้ำไป ญี่ปุ่นก็ต้องสั่งแร่จากต่างประเทศแล้ว ญี่ปุ่นต้องสั่งซื้ออลูมิเนียมทั้งหมดจากต่างประเทศ ต้องสั่งตะกั่วเข้ามาประมาณ ๙๓ เปอร์เซ็นต์ เหล็กและเหล็กกล้าประมาณ ๘๕ เปอร์เซ็นต์ น้ำมันประมาณ ๗๙ เปอร์เซ็นต์ และดีบุกประมาณ ๗๔ เปอร์เซ็นต์ นอกจากนั้น ญี่ปุ่นยังต้องสั่งอาหารให้ประชาชนในอัตราส่วนที่สูงมาก และต้องสั่งวัสดุใย (fibers) สำเร็จรูปเพื่อทำเครื่องนุ่งห่มแทบทั้งหมดอีกด้วย สงครามที่ญี่ปุ่นได้เริ่มทำหลังปี ค.ศ. ๑๙๓๗ นั้น ในขั้นแรกได้คุกคามและต่อมาก็ตัดญี่ปุ่นจากตลาดการค้าที่สำคัญ ๆ และจากแหล่งวัตถุดิบต่าง ๆ ส่วนใหญ่ของตน ดังนั้น การที่ญี่ปุ่นพยายามที่จะสร้างจักรวรรดิในตะวันออกไกล ได้ทำให้เศรษฐกิจของตนเกือบประสบความหายนะ การทำลายบ้านเมืองและเครื่องจักรอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น ช่วยทำให้สถานการณ์หนักลงไปอีก

ระบบไซบัทสุ

ลักษณะที่เด่นอย่างหนึ่งของเศรษฐกิจญี่ปุ่นในระยะปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๐ ก็คือการที่ทรัพย์สินและอำนาจทางเศรษฐกิจได้ไปรวมอยู่ในมือของกิจการขนาดยักษ์ของสามหน่วยและครอบครัวที่เป็นเจ้าของ เพราะเหตุที่เงินทุนเป็นสิ่งหายากในต้นสมัยเมจิ ประกอบกับการที่รัฐบาลเต็มใจที่จะให้ความช่วยเหลือทางการเงินและสิทธิพิเศษต่าง ๆ ที่ผิดธรรมดาแก่พวกนักวิสาหกิจผู้ซึ่งมีท่าทีดีว่าจะช่วยสร้างเศรษฐกิจได้ รวมทั้งการขายอุตสาหกรรมของรัฐบาลสมัยนายมัตสุกะตะ ในปี ค.ศ. ๑๘๘๐ ถึง ๑๘๙๐ ให้แก่คน ๒—๓ คนที่สามารถจะซื้อได้ ปัจจัยที่เราได้เห็นเหล่านี้ช่วยกันทำให้ผู้นำทางธุรกิจกลุ่มค่อนข้างเล็กกลุ่มหนึ่ง สามารถเข้ามาควบคุมเศรษฐกิจอุตสาหกรรมใหม่ของญี่ปุ่นส่วนใหญ่ได้ไม่นาน ก่อนที่การพัฒนาอุตสาหกรรมจะเริ่มให้ผลตอบแทน นักวิสาหกิจหน้าใหม่ ๆ ยังคงปรากฏตัวต่อไปในอุตสาหกรรมใหญ่ ๆ ที่กำลังผุดขึ้น และหลายคนก็รุ่งเรือง ในเวลาเดียวกันนั้น นักธุรกิจย่อย ๆ มากมายก็พยายามแข่งขันกันอย่างสุดกำลังในอุตสาหกรรมขนาดเล็ก แต่พวกยักษ์ใหญ่ในธุรกิจที่ได้วางรากฐานอันมั่นคงมาตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ ๑๙ ก็ยิ่งเติบโตด้วยความรวดเร็วกว่าเศรษฐกิจของประเทศเป็นส่วนรวม และมาในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง

ค.ศ. ๑๙๓๐ พวกนี้ได้ควบคุมทรัพย์สินของชาติส่วนใหญ่ และเข้าไปมีอำนาจทางเศรษฐกิจในอัตราส่วนที่มากขึ้นไปอีก

ในสมัยที่อุตสาหกรรมเจริญอย่างรวดเร็วระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๑ พวกนักอุตสาหกรรมพวกซึ่งเป็นต่ออยู่แล้วได้ขยายตัวออกอย่างมาก และในช่วง ๑๐ ปีหลังสงครามที่เกิดความไม่แน่นอนทางเศรษฐกิจ พวกนี้ยิ่งเข้าครอบงำเศรษฐกิจอย่างแน่นแฟ้นยิ่งขึ้นอีก ในช่วงนี้ธนาคารในญี่ปุ่นไม่น้อยกว่าครึ่งหนึ่งได้ถูกขจัดไป ดังนั้น กำลังทางการเงินที่จำเป็นต่อการขยายอุตสาหกรรมขนาดใหญ่จึงไปรวมอยู่ในมือของสถาบันขนาดยักษ์ไม่กี่แห่ง กลุ่มการเงินและอุตสาหกรรมชั้นนำได้เคยให้ความร่วมมืออย่างใกล้ชิด และอ่อนข้อกับรัฐบาลมาแต่ต้น ซึ่งทำให้พวกนั้นได้รับประโยชน์อย่างมากจากผู้อุปถัมภ์ตน แต่มาบัดนี้ทั้งสองฝ่ายกำลังจะมีบทบาทที่เสมอภาคกันขึ้นแทน นักธุรกิจยังคงดำเนินกิจการของตนภายในขอบข่ายของนโยบายการคลังของรัฐ ยังคงอาศัยรัฐบาลในเรื่องเงินตราต่างประเทศ ยังได้รับความร่วมมือจากกระทรวงต่าง ๆ และยังคงได้กำไรโดยขายสินค้าให้รัฐบาลอยู่ แต่พวกนี้ไม่ต้องอาศัยรัฐบาลอีกต่อไปในเรื่องเงินลงทุน ตรงกันข้ามรัฐบาลกลับต้องอาศัยความช่วยเหลือจากพวกนี้ในการจำหน่ายพันธบัตร และในขณะที่รัฐยังคงใช้พวกนี้เป็นเครื่องมือในการดำเนินนโยบายของรัฐอยู่ องค์การธุรกิจขนาดใหญ่ก็มามีเสียงมากขึ้นในการวางนโยบายด้วย โดยที่มีความสัมพันธ์กับในวงข้าราชการ และโดยที่มีอิทธิพลทางการเงินกับพรรคการเมือง คนญี่ปุ่นจำนวนมากจึงคิดว่าดูเหมือนหางเริ่มจะเขย่าตัวสุนัขเอง คำว่าไซบัทสุ หรือ"หมู่นายทุน" ซึ่งได้กลายมาเป็นคำที่ใช้เรียกพวกยักษ์ใหญ่ทางธุรกิจเหล่านี้กันนั้น ในสมัยนี้มีความหมายในทางไม่ดีอย่างมาก

ยังไม่เคยมีการตกลงที่แน่นอนใด ๆ ว่า บริษัทจำนวนเท่าใดหรือบริษัทใดแน่ ๆ อยู่ในกลุ่มไซบัทสุ แต่ ๔ บริษัทสำคัญที่สุดมักจะปรากฏอยู่บนรายชื่อเสมอ โดยจัดเรียงตามขนาดคือ มิตซุย มิสุบิชิ สุมิโตโมะ และยาซูดะ การก่อตั้งบริษัททั้ง ๔ นี้ รวมทั้งอีก ๒ บริษัทที่จัดอยู่ในกลุ่มไซบัทสุ คือ ชิบูซาวา และอะซาโน ได้อธิบายไว้แล้วในบทที่ ๔ นอกจากพวกนี้แล้วก็จะไม่มีใครค้านถ้าจะรวมเอายักษ์ใหญ่อื่น ๆ เข้าไว้ด้วย เช่น ฟูรูกาวะ กูฮาระ และกาวาซากิ รวมทั้งนิสสัน ที่อยู่ในเครือของไอกาวะ และพวก "ไซบัทสุใหม่" ที่ได้ผุดขึ้นมาในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ๑๙๔๐ ในอุตสาหกรรมผลิตอาวุธ และโดยการช่วยกองทัพแสวงหาประโยชน์ในแมนจูเรีย

บริษัทในกลุ่มไซบัทสุให้ความสนใจในเศรษฐกิจส่วนที่ใหม่กว่าและเติบโตเร็วกว่าแทบจะเพียงส่วนเดียว แต่ก็มีอยู่สองหรือสามบริษัทเท่านั้นที่สามารถดำเนินการแบบกึ่งผูกขาด ซึ่งกำลังเป็นลักษณะของอุตสาหกรรมใหม่ ๆ ในสหรัฐอเมริกาและประเทศตะวันตก

บางประเทศในตอนปลายศตวรรษที่ ๑๙ บริษัทพวกนี้มักสร้างภาวะที่มีผู้ขายไม่กี่คน นั่นคือ การควบคุมผลิตภัณฑ์บางชนิดในตลาดโดยผู้ขายกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่ง บริษัทในกลุ่มไซบัทสุสัก ๒ บริษัท หรือบางทีก็ถึง ๕ หรือ ๖ บริษัท อาจจะควบคุมผลิตภัณฑ์หรือการบริการบางอย่างสักครึ่งหนึ่งหรือมากกว่าครึ่ง ดังนั้น กลุ่มนี้จึงร่วมกันควบคุมเศรษฐกิจในด้านนั้นโดยเฉพาะ ผู้ผลิตเหล่านี้มักจะร่วมกันโดยสมัครใจกำหนดคุณภาพของผลิตภัณฑ์ชนิดเดียวกัน การร่วมมือกันเช่นนี้มักมีผลช่วยให้พวกนี้สามารถจำกัดคู่แข่งในตลาดในประเทศได้ ธุรกิจแบบกึ่งแข่งขันกันในกลุ่มผู้ผูกขาดแทนที่จะเป็นการผูกขาดแต่ผู้เดียวเช่นนี้ทำให้เห็นความคล้ายคลึงที่น่าสนใจระหว่างชีวิตทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น กับลักษณะทางการเมือง ซึ่งได้แก่ การปกครองแบบคณาธิปไตยแทนที่จะเป็นแบบเผด็จการ

ความแตกต่างมากที่สุดระหว่างบริษัทในกลุ่มไซบัทสุ กับบริษัทตะวันตกโดยทั่ว ๆ ไปก็คือ พวกไซบัทสุมักจะขยายงานของตนไปยังกิจการหลาย ๆ อย่าง แทนการดำเนินกิจการแต่อย่างเดียว ดังนั้น พวกนี้จึงอยู่ในรูปของการรวมกันของหลายบริษัทมากกว่าที่จะเป็นบริษัทใหญ่บริษัทเดียว เครือบริษัทเช่นนี้อาจจะขยายออกตามแนวนอนตามชนิดของผลิตภัณฑ์ หรืออุตสาหกรรมเหมืองต่าง ๆ และอาจจะขยายตามแนวตั้งไปตามระดับต่าง ๆ ของธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับผลิตภัณฑ์ชนิดเดียว เช่น บริษัทเหมืองแร่บริษัทหนึ่งของมิสุบิชิอาจขุดแร่ให้กับบริษัทอุตสาหกรรมของมิสุบิชิแห่งหนึ่งเพื่อนำไปผลิตสิ่งของ จากนั้นบริษัทการค้าของมิสุบิชิอีกบริษัทหนึ่งจะนำไปขายยังตลาดต่างประเทศ โดยขนส่งด้วยเรือของบริษัทในเครือมิสุบิชิ ทั้งหมดนี้กิจการธนาคารของมิสุบิชิจะเป็นผู้จัดการด้านการเงินโดยตลอด

เครือบริษัทแบบนี้ได้ขยายงานออกไปอย่างใหญ่โตในสองทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ อาจจะกล่าวได้ว่าในเวลานั้นบริษัทที่ใหญ่ที่สุด ๒ บริษัท คือ มิตซุยและมิสุบิชิ เป็นจักรวรรดิเศรษฐกิจของเอกชนที่ใหญ่ที่สุดในโลก มาในปี ค.ศ. ๑๙๔๑ กิจการอันกว้างขวางของมิตซุยประกอบด้วยบริษัทใหญ่ผู้ถือหุ้นใหญ่และบริษัทสาขาใหญ่ บริษัทสาขาที่ใหญ่ที่สุดสองแห่งคือ มิตซุยการค้าและมิตซุยเหมืองแร่ ซึ่งต่างก็ควบคุมบริษัทสาขาย่อยอีก ๑๒๖ และ ๓๑ บริษัทตามลำดับ ส่วนอีก ๖๘ สาขาใหญ่นั้นมีสาขาย่อยแยกออกไปอีกประมาณ ๑๐๘ บริษัทด้วยกัน ประมาณกันว่าคนงานที่ทำอยู่กับกิจการมิตซุยในสมัยที่บริษัทกำลังรุ่งโรจน์ที่สุดนั้นมีอยู่ถึง ๑ ล้านคนในญี่ปุ่นเอง และอีก ๑ ล้านคนอยู่ในจักรวรรดิของญี่ปุ่นและในต่างประเทศ

โครงสร้างของการควบคุมภายในเครือบริษัทในบางด้านก็ใกล้เคียง หรือในบางด้านก็แตกต่างอย่างมากไปจากบริษัทตะวันตก มิตซุยนั้นมีครอบครัวมิตซุยดั้งเดิมเป็นเจ้าของเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งในตอนนั้นก็ได้แตกแยกออกไปเป็น ๑๑ สาขาแล้ว ครอบครัวมิตซุยถือ

ทรัพย์สินร่วมกันประมาณ ๙๐ เปอร์เซ็นต์ และในเวลาเดียวกันพฤติกรรมและการใช้จ่ายก็ถูกควบคุมโดยกฎข้อบังคับของครอบครัวอย่างเข้มงวด กฎของครอบครัวนั้นมีมาหนึ่งถึงสองร้อยปีแล้ว แต่ก็ได้รับการดัดแปลงให้ทันสมัยขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๐๐ ครอบครัวที่กล่าวนี้ถือหุ้นในบริษัทมิตซุยต่าง ๆ โดยตรง และเป็นหุ้นส่วนสำคัญในบริษัทผู้ถือหุ้นใหญ่ ความแตกต่างระหว่างครอบครัวกับบริษัทผู้ถือหุ้นใหญ่นั้นไม่ปรากฏในบริษัทของกลุ่มไซบัทสุที่เพิ่งจะเกิดขึ้นตอนหลัง ๆ ความแตกต่างอีกอย่างระหว่างมิตซุยกับบริษัทอื่น ๆ ส่วนใหญ่ก็คือ การดำเนินกิจการในเครือบริษัทมิตซุยได้ตกไปอยู่ในมือของพวกผู้จัดการนานแล้ว

โครงสร้างงานของเครือบริษัทมิตซุย

(อาศัยบางตัวอย่างจากหน่วยใหญ่ ๆ ที่อยู่ในเครือบริษัท)

ลูกศรแสดงเปอร์เซ็นต์การเป็นเจ้าของหุ้น ตัวเลขในวงเล็บแสดงถึงเงินทุนที่ได้ชำระแล้ว โดยคิดเป็นจำนวนล้านเยน (ประมาณ ๓ เยน ต่อ ๑ ดอลลาร์ หรือ ๒๐ บาท)

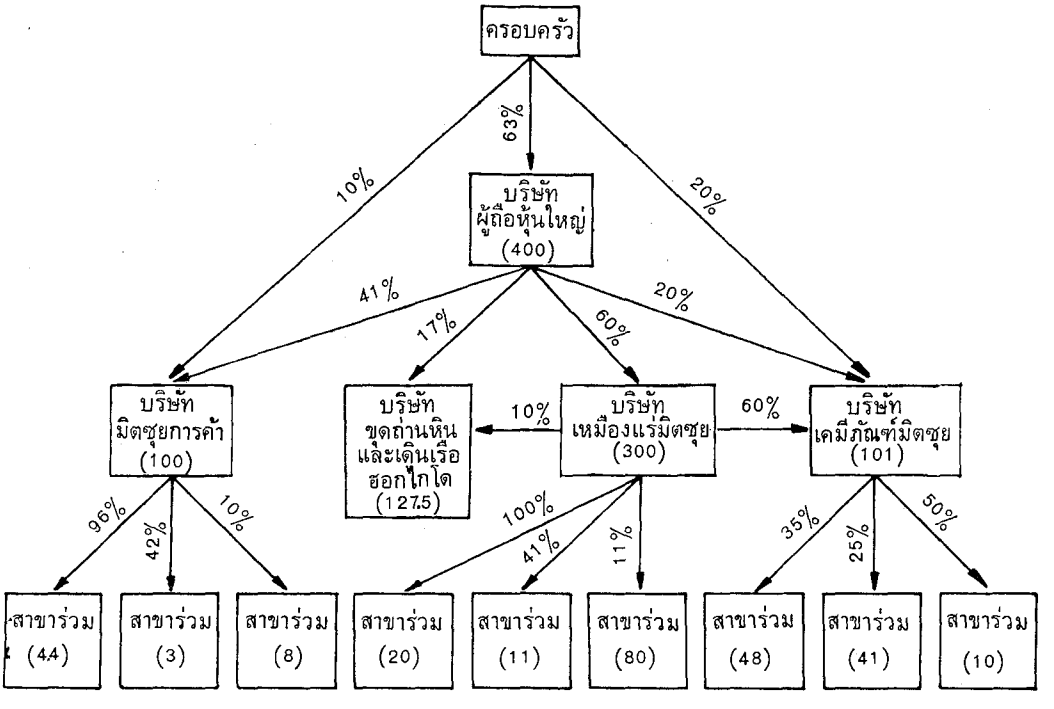

ส่วนในกลุ่มไซบัทสุใหม่ ๆ นั้น ผู้ริเริ่มกิจการดั้งเดิมหรือผู้ที่สืบทอดโดยตรงยังอาจดำเนินการควบคุมอยู่

บริษัทผู้ถือหุ้นใหญ่ของกลุ่มไซบัทสุจะถือหุ้นของบริษัทสาขาโดยตรงของตน และสาขาเหล่านี้ก็ถือหุ้นของสาขาย่อย ๆ อีกต่อหนึ่งด้วย และบางครั้งสาขาย่อย ๆ เหล่านี้อาจจะถือหุ้นของกันและกันก็ได้ การบริหารงานที่ประสานกันช่วยให้ผลประโยชน์ที่กว้างขวางเช่นนี้มีความสัมพันธ์กันอยู่ได้ ดังนั้น ผู้อำนวยการของบริษัทผู้ถือหุ้นใหญ่อาจจะรั้งตำแหน่งที่สำคัญๆ ในบริษัทสาขาของตน หรือบุคคลคนเดียวอาจทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยการหรือเหรัญญิกของบริษัทที่อยู่ในเครือจำนวนหนึ่งก็ได้

แบบบริษัทที่มีการกระจายสาขาออกไปและการบริหารโดยการประสานงานกันเช่นนี้อาจเข้าใจได้ง่ายตามแบบตะวันตก แต่ความแตกต่างจากตะวันตกที่เห็นได้ชัดก็คือ เครือบริษัทอาจไม่ได้ถือหุ้นส่วนใหญ่ในบริษัทสาขาหนึ่ง ๆ แต่ถึงกระนั้นการควบคุมของเครือบริษัทก็ไม่เป็นที่โต้แย้ง เป็นต้นว่าทั้งครอบครัวและบริษัทผู้ถือหุ้นใหญ่มีผลประโยชน์ในบางบริษัทสาขาของมิตซุยอยู่เพียง ๒๐ เปอร์เซ็นต์เท่านั้น และในบางสาขาย่อย ๆ ในบางครั้งก็มีหุ้นอยู่ไม่เกิน ๑๐ เปอร์เซ็นต์ การควบคุมโดยไม่ต้องมีหุ้นส่วนที่ใหญ่ที่สุดเช่นนี้ย่อมไปทำให้กลุ่มคนที่ดำเนินกิจการบริษัทผู้ถือหุ้นใหญ่มีพลังทางเศรษฐกิจมากขึ้นเกินสมควรเมื่อคำนึงถึงทรัพย์สินที่แท้จริง ที่เป็นเช่นนี้ในส่วนหนึ่งก็เนื่องมาจากความหละหลวมอย่างยิ่งของกฎหมายควบคุมบริษัท ซึ่งอนุญาตให้บุคคลภายนอกที่ถือหุ้นควบคุมฝ่ายผู้จัดการแต่น้อย เหตุผลที่สำคัญกว่านี้ก็คือลักษณะของเครือบริษัท และแบบของความสัมพันธ์ส่วนบุคคลซึ่งยังหลงเหลืออยู่มาแต่สมัยศักดินา

เพราะเครือบริษัทมีขนาดและผลประโยชน์อันกว้างขวาง พวกนี้จึงควบคุมบริษัทสาขาต่าง ๆ ได้ โดยไม่ต้องถือหุ้นใหญ่ที่สุด เครือบริษัทในกลุ่มไซบัทสุนี้มีอำนาจมากไปกว่าที่บริษัทหนึ่งบริษัทใดจะท้าทายได้ เครือบริษัทควบคุมแหล่งเงินที่บริษัทต้องอาศัย นอกจากนี้ยังควบคุมบริษัทการค้าต่างๆ ที่จำหน่ายผลิตผลของบริษัท รวมทั้งควบคุมบริษัทเดินเรือที่ขนส่งผลิตผลเหล่านั้นด้วย บริษัทใดบริษัทหนึ่งแทบไม่สามารถสร้างช่องทางนำสินค้าสู่ตลาดโดยตนเอง โดยแข่งขันกับเครือบริษัท โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการค้าในต่างประเทศ เครือบริษัทมักจะมีทรัพยากรมากมายและกว้างขวาง สามารถที่จะบดขยี้บริษัทสาขาของตนที่กระด้างกระเดื่องด้วยวิธีตัดราคา สำหรับพวกบริษัทสาขานั้น ถ้าให้ความร่วมมือแก่บริษัทในเครืออย่างว่าง่ายแล้วก็จะได้รับประโยชน์ตอบแทนอย่างเห็นได้ชัด ดีกว่าที่จะท้าทาย ตามความเป็นจริงแล้ววิสาหกิจที่เป็นเอกเทศเต็มที่ โดยเฉพาะพวกที่แสวงหาตลาดในต่างประเทศได้พบว่าเป็นการดีกว่าที่จะรับบทของบริวารที่พินอบพิเทา เพื่อที่จะ

ได้ประโยชน์บางประการของผู้ที่ร่วมอยู่ในระบบ ดังนั้น นอกจากจะสามารถควบคุมบริษัทสาขาที่ตนเป็นเจ้าของเพียงบางส่วน เครือบริษัทขนาดใหญ่จึงมีอิทธิพลเหนือบริษัทเล็ก ๆ มากมาย ถึงแม้ว่าตนจะไม่ได้ลงทุนโดยตรงในบริษัทเหล่านั้นเลยก็ตาม

นอกจากการลงโทษทางเศรษฐกิจดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ก็ยังเป็นเรื่องที่คิดไม่ถึงสำหรับบริษัทในเครือที่จะโอนไปอยู่กับอีกเครือหนึ่ง มีความรู้สึกที่ยังหลงเหลืออยู่มาแต่สมัยศักดินาเกี่ยวกับความผูกพันส่วนตัวระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง บวกกับความรู้สึกภักดีเป็นการส่วนตัวหรือเป็นส่วนรวมที่ปรากฏอยู่ในระดับบริหารด้วย พวกที่สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยที่ได้เข้าทำงานในเครือบริษัทมักจะทำไปตลอดชีวิต เขาจะเริ่มจากตำแหน่งต่ำ ๆ ในสาขาย่อย ๆ สาขาหนึ่ง และหวังว่าโดยการแสดงความภักดีอย่างเต็มที่ต่อบริษัทรวมทั้งความสามารถในการงานด้วย เขาก็จะได้เลื่อนขึ้นไปสู่ตำแหน่งที่มีอำนาจในสาขาใหญ่ ๆ หรือในบริษัทผู้ถือหุ้นใหญ่ก็ได้ ถ้าจะเปรียบเทียบแล้วเขาก็เหมือนกับซามูไรที่ยึดอาชีพนั้นตลอดชีวิตอยู่ในหมู่พวกไซบัทสุ และความภักดีของเขาก็จะไปประกันความภักดีของบริษัทสาขาที่เขาทำงานอยู่อีกต่อหนึ่ง

มีการโต้เถียงกันอย่างมากมายเกี่ยวกับประสิทธิภาพในด้านเศรษฐกิจ ของระบบไซบัทสุเท่าที่ได้พัฒนาขึ้นมาเมื่อถึงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๐ ปัจจุบันนักเศรษฐศาสตร์ส่วนใหญ่มักจะคิดว่าระบบนี้มีประสิทธิภาพมาก และยิ่งในสมัยนั้นด้วยแล้วก็เห็นว่าเป็นเรื่องหลีกเลี่ยงไม่ได้ เมื่อประเทศใดก็ตามที่ล้าหลังพัฒนาอุตสาหกรรม ก็จะพบว่าขาดแคลนเงินทุน ขาดกลุ่มกรรมกรที่มีความชำนาญ และความรู้ทางด้านเทคโนโลยี เพื่อที่จะพัฒนาให้รวดเร็ว ปัจจัยทั้ง ๓ นั้นจะต้องถูกรวมเข้าด้วยกันอย่างเข้มข้นที่สุดเท่าที่จะทำได้ในศตวรรษที่ ๒๐ ซึ่งเน้นทางอุดมการเกี่ยวกับความเสมอภาคทางเศรษฐกิจอยู่ด้วยแล้ว (จงดูการที่นักเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยที่มีพื้นฐานอยู่บนการเกษตรใช้คำ "สังคมนิยม" เป็นคำขวัญ) รัฐบาลมักเป็นผู้อุปถัมภ์การรวมปัจจัยเหล่านี้เข้าด้วยกัน แต่ในครึ่งหลังของศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งเป็นสมัยที่ลัทธิเสรีนิยมของกลุ่มแมนเชสเตอร์กำลังรุ่งเรือง คือระบอบการประกอบธุรกิจโดยเสรีกำลังเฟื่องฟู และไม่มีแบบอย่างของการพัฒนาแบบสังคมนิยมในประวัติศาสตร์ จึงเป็นเรื่องธรรมดาที่สิ่งนี้จะเกิดขึ้นในมือของเอกชน

ข้อตำหนิระบบไซบัทสุที่มักจะได้ยินบ่อย ๆ ก็คือ ระบบนี้มีแนวโน้มที่นำไปสู่การผูกขาด ซึ่งมักจะทำให้เศรษฐกิจซบเซา ระหว่างที่เครือบริษัทต่าง ๆ มักแข่งขันกันอย่างดุเดือด การที่มีพวกนี้อยู่เป็นจำนวนน้อยและกฎหมายควบคุมก็อ่อน จึงทำให้เกิดการสมคบกันขึ้นได้ ซึ่งในบางครั้งอาจขึ้นราคาสินค้า และเพิ่มผลกำไรเกินกว่าระดับที่จะมีอยู่ในระบบที่มีการแข่งขันกันอย่างเต็มที่ แต่แนวโน้มเช่นนี้ไม่เคยดำเนินไปไกลนัก เพราะ

ว่าในวิสาหกิจไซบัทสุ วัตถุดิบและตลาดการค้าต่างประเทศมีบทบาทอยู่มาก ฉะนั้น จึงช่วยควบคุมราคาให้อยู่ในระดับที่จะทำให้ขายสู้กับผู้อื่นได้ดี ในจนกระทั่งปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๐ และเมื่อมีการกดดันจากรัฐบาลแทนจากพวกไซบัทสุเอง เศรษฐกิจของญี่ปุ่นจึงเริ่มประสบความยุ่งยากซึ่งเกิดจากการกีดกันอันเนื่องจากมีการรวมกลุ่มมากเกินไป

นอกจากนั้น ขนาดและผลประโยชน์อันกว้างขวางของเครือบริษัทของพวกไซบัทสุเองก็ช่วยให้สามารถขยายกิจการเข้าไปในด้านใหม่ ๆ ที่ต้องการเงินลงทุนมาก หรือไม่ก็ช่วยพัฒนาวิสาหกิจขนาดใหญ่ขึ้น ซึ่งมิฉะนั้นแล้วก็จะไม่ได้รับการพัฒนาหรือก็ต้องปล่อยให้รัฐบาลดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพน้อยกว่า กล่าวโดยสังเขปก็คือ พวกเครือบริษัทอาจนำผลกำไรที่ได้จากกิจการที่มั่นคงแล้ว มาใช้เป็นเงินลงทุนเสี่ยงอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อเริ่มกิจการด้านใหม่ ๆ นอกจากนี้แล้ว ขนาดของกลุ่มไซบัทสุที่ใหญ่มากรวมทั้งผลประโยชน์อันกว้างขวางช่วยทำให้เกิดการรวมหน่วยทางเศรษฐกิจกันอย่างมาก ซึ่งในประเทศอื่น ๆ แล้วจะทำได้ก็ต้องให้รัฐบาลเป็นผู้วางกฎเกณฑ์เท่านั้น

การที่ทรัพย์สินของญี่ปุ่นส่วนใหญ่ไปรวมอยู่ในมือของครอบครัวไซบัทสุเช่นนี้ ก็อาจเป็นผลดีทางเศรษฐกิจอย่างแท้จริง ถ้าหากบรรดาเจ้าของบริษัทในกลุ่มไซบัทสุอยู่ปะปนทั่วไปในหมู่ประชาชนแล้ว กำไรที่ได้ก็คงจะถูกใช้ไปในทางที่ช่วยทำให้ระดับการครองชีพของครอบครัวจำนวนมากกระเตื้องขึ้นบ้าง แต่ดังที่ปรากฏนั้นครอบครัวไซบัทสุมีจำนวนน้อยจึงไม่สามารถที่จะใช้รายได้มหาศาลให้หมดไป และอันที่จริงแล้ว พวกนี้มีนิสัยแบบคนญี่ปุ่นที่ชอบความง่าย ๆ และไม่ชอบการโอ้อวด พวกนี้จึงใช้จ่ายแต่น้อย ผลก็คือกำไรส่วนใหญ่จากเครือบริษัทถูกนำกลับไปลงทุนเพื่อขยายกิจการต่อไป ความจริงข้อนี้ช่วยอธิบายถึงการที่เศรษฐกิจของญี่ปุ่นเจริญเป็นประวัติการณ์ในสมัยนี้ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของญี่ปุ่นจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ พิสูจน์ว่าระบบไซบัทสุคงต้องได้ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจไม่น้อยทีเดียว

แต่การประเมินผลทางสังคมและการเมืองของระบบนี้ทำได้ยากกว่า ที่เห็นได้ชัดก็คือไซบัทสุไม่เป็นประชาธิปไตยในหลายทางด้วยกัน มีลักษณะเด่นชัดคือการแบ่งระดับชั้นการใช้อำนาจ และความภักดีส่วนบุคคลอย่างงมงาย แต่ระบบนี้ก็ใช่ว่าจะเป็นประชาธิปไตยน้อยไปกว่าสังคมที่อยู่รอบ ๆ ในทางตรงกันข้ามภายในขอบข่ายของระบบงานของกลุ่มไซบัทสุ ความสามารถ ประสิทธิภาพและการศึกษามีความสำคัญมากทีเดียว ระบบนี้ไม่สนับสนุนคติปัจเจกบุคคลนิยม แต่ภายหลังที่ได้มีการปฏิวัติระบบการบริหารงานในช่วงปี ค.ศ. ๑๘๙๐ ถึง ๑๙๐๐ แล้ว ก็เป็นไปได้ว่าไซบัทสุเปิดโอกาสให้คนมีความสามารถเข้าทำงานมากกว่าส่วนอื่น ๆ ในสังคม ยกเว้นวงการทหาร

บางคนก็ตำหนิการที่ทรัพย์สินส่วนใหญ่ไปรวมอยู่อย่างเข้มข้นในมือของครอบครัวไซบัทสุ ว่าเป็นอุปสรรคต่อการสร้างชนชั้นกลางที่แข็งแกร่ง แน่นอนเหลือเกินการกระจายเจ้าของหุ้นออกไปย่อมช่วยให้เกิดสิ่งที่กล่าวมานั้นได้ แต่ฝ่ายผู้จัดการระดับกลางในกิจการไซบัทสุ (รวมทั้งนักวิชาชีพ นักธุรกิจย่อย ๆ เจ้าของที่ดิน และข้าราชการระดับสูง) ก็เป็นชนชั้นกลางที่เราพอจะเห็นได้ชัดแม้แต่สมัยปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๐ แล้ว พวกนี้มีบ้าน มีการออมทรัพย์ มีความสนใจอย่างมากเกี่ยวกับการศึกษาของลูก ๆ และอื่น ๆ เป็นการง่ายที่จะโต้เถียงว่าเศรษฐกิจซึ่งไซบัทสุได้ช่วยส่งเสริมนั้นเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว จึงมีส่วนที่ทำให้ชนกลุ่มนี้แข็งแกร่งขึ้นมากกว่าที่การรวมทรัพย์สินจะทำให้อ่อนแอลง ดังที่เราจะเห็นกันต่อไปว่าสิ่งที่กลุ่มนี้ไม่มีนั้นเมื่อนำไปเปรียบกับกลุ่มเดียวกันในตะวันตก ดูเหมือนจะเกิดจากวัฒนธรรมและค่านิยมของพวกนี้เอง มากกว่าจะเกิดจากการขาดผลพลอยได้ทางเศรษฐกิจ

ผลทางด้านการเมืองของการรวมทรัพย์สินอย่างเข้มข้นอยู่ในกลุ่มไซบัทสุเป็นไปในทางที่ไม่ดีเลย ยังเป็นเรื่องน่าสงสัยอยู่ว่า อิทธิพลของพวกยักษ์ใหญ่ในธุรกิจที่มีต่อรัฐบาลญี่ปุ่นนั้น มากกว่าของพวกเดียวกันในประเทศประชาธิปไตยตะวันตกจริง ถึงกระนั้นเราจะเห็นได้ชัดว่าในญี่ปุ่นนั้นอิทธิพลการเงินของพวกไซบัทสุเหนือกว่าของพวกเจ้าของที่ดินในชนบท และพวกนักธุรกิจย่อยๆ อย่างเต็มที่ กิจกรรมทางการเมืองของพวกไซบัทสุเป็นเป้าการโจมตีโดยทั่วไปมาแต่ต้น และไปทำให้แนวความคิดเกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตยทั้งหมดต้องมัวหมองไปในสายตาของชาวญี่ปุ่นจำนวนมาก

ถึงแม้ว่าจะไม่เป็นประชาธิปไตย แต่กลุ่มไซบัทสุก็สามารถเข้าอย่างกลมกลืนกับลัทธิทหารนิยมซึ่งกำลังเป็นแนวโน้มทางการเมืองอีกแนวหนึ่งที่กำลังเริ่มพัฒนาขึ้นในญี่ปุ่น ความสัมพันธ์ที่มีอยู่กับพรรคการเมืองอนุรักษ์นิยมทำให้กลุ่มไซบัทสุนิยมการปกครองแบบผู้แทนดังที่มีอยู่ในระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๐ การศึกษาและประสบการณ์จากต่างประเทศของพวกผู้จัดการ รวมทั้งการตระหนักถึงความสำคัญของการค้ากับต่างประเทศ มักทำให้กลุ่มไซบัทสุมีทัศนะที่เป็นสากล หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ระหว่างที่สหรัฐอเมริกาเข้ายึดครอง ไซบัทสุถูกเจาะจงเป็นเป้าหมายของการโจมตีโดยนักปฏิรูปที่นิยมประชาธิปไตย แต่ในสมัยก่อนสงครามนั้น พวกที่กล่าวโจมตีระบบไซบัทสุอย่างรุนแรงที่สุดก็คือพวกที่สนับสนุนลัทธิทหารนิยม แทนที่จะเป็นพวกที่เชื่อในลัทธิประชาธิปไตย พวกนี้ได้ขอยืมข้อโต้แย้งของพวกฝ่ายซ้ายมาใช้ ตัวอย่างเช่นพวกข้าราชการนายทหารในกองทัพกวานตุงของญี่ปุ่นในแมนจูเรียมีความเห็นว่า พวกไซบัทสุเป็นแบบตะวันตก เป็นพวกคนกรุง เป็นเสรีนิยมและเสื่อมทราม ดังนั้น จึงไม่ยอมให้พวกนี้เข้า

ไปมีส่วนในการพัฒนาแมนจูเรียในตอนต้น คือหลังจากปี ค.ศ. ๑๙๓๑ เมื่อญี่ปุ่นถลำลึกเข้าไปในสงครามมากขึ้น หลังปี ค.ศ. ๑๙๓๗ ไปแล้ว อุตสาหกรรมของกลุ่มไซบัทสุจึงได้กลายมาเป็นหัวใจของเศรษฐกิจในสมัยสงครามโดยไม่มีทางหลีกเลี่ยง แม้แต่ในสมัยนั้นก็ปรากฏว่ายากที่จะเข้าควบคุมพวกนี้ รัฐบาลสามารถควบคุมกลุ่มธุรกิจย่อย ๆ ได้ง่าย สำหรับพวกไซบัทสุนั้น เป็นกลุ่มที่รวมพลังทางเศรษฐกิจ และความชำนาญอย่างมากจนกระทั่งดูสะดวกที่จะได้ความร่วมมือ แทนที่จะไปบังคับให้ยอมอ่อนน้อม ในด้านการปกครองก็ปรากฏว่า พวกเครือบริษัทไซบัทสุเหล่านี้นับได้ว่าเป็นพลังเอกชนแหล่งใหญ่ที่เหลืออยู่แหล่งเดียว ที่ยังสามารถรักษาความเป็นเอกเทศอยู่บ้างในสมัยที่ลัทธิทหารนิยมกำลังรุ่งโรจน์ขึ้นมาในตอนปลายของช่วงปี ๑๙๓๐ ถึง ๑๙๔๐ และในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒

โครงสร้างแบบคู่ของเศรษฐกิจญี่ปุ่น

ลักษณะที่เด่นอีกอย่างหนึ่งของเศรษฐกิจญี่ปุ่น คือ การมีธุรกิจเล็ก ๆ จำนวนมากมายที่มีคนงานน้อยกว่า ๕ คน ตัวอย่างเช่น ใน ค.ศ. ๑๙๓๐ จำนวนกรรมกรอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นที่มีอยู่ทั้งหมดนั้น (๔,๗๕๙,๙๒๑) รับจ้างในธุรกิจเล็ก ๆ มากกว่าครึ่งหนึ่ง (๒,๗๗๒,๑๘๓) เป็นการยากที่จะประมาณสมรรถภาพในการผลิตของพวกนี้ เพราะรายงานการชำระภาษีนั้นลดความสำคัญของบทบาทที่แท้จริงของพวกนี้ที่มีต่อเศรษฐกิจลงอย่างมาก แต่ก็เห็นได้ชัดว่าคนงานเหล่านี้มีประสิทธิภาพต่ำกว่าโรงงานใหญ่ ๆ ที่ทันสมัยมาก และค่าของผลิตภัณฑ์ของพวกนี้ก็น้อยกว่าที่ควรเป็นถ้ามองในแง่ของจำนวนคน ถึงอย่างไรก็ตาม เราก็ไม่อาจถือว่าธุรกิจนี้เป็นส่วนหนึ่งของอุตสาหกรรมแบบเดิมที่กำลังเสื่อมลง เมื่อเทียบกับอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดใหญ่แล้ว ปริมาณการผลิตทั้งหมดซึ่งคิดเป็นอัตราส่วนร้อยกำลังลดลง แต่ในโตเกียวแห่งเดียวจำนวนธุรกิจพวกนี้กลับถีบตัวสูงขึ้นเป็นประวัติการณ์จากประมาณ ๓,๐๐๐ แห่ง ในปี ๑๙๒๓ หลังจากที่เกิดแผ่นดินไหวในโตเกียวไปเป็นจำนวน ๒๖,๐๐๐ แห่งในปี ค.ศ. ๑๙๓๒

ดังนั้น ลักษณะเศรษฐกิจของญี่ปุ่นจึงเป็นแบบคู่ คือมีเครือบริษัทขนาดยักษ์อยู่สักหยิบมือหนึ่ง กับมีโรงงานขนาดจิ๋วนับพัน และมีอุตสาหกรรมขนาดกลางไม่กี่แห่งคั่นกลาง นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจญี่ปุ่นเรียกแบบนี้ว่าเป็น "โครงสร้างแบบคู่" ของเศรษฐกิจที่เกิดลักษณะเช่นนี้ขึ้นมาส่วนหนึ่งก็เนื่องมาจากการที่เกิดการแบ่งแยกทางเทคโนโลยี คือพวกวิศวกรของไซบัทสุมีความชำนาญในวิทยาการของตะวันตก ตรงกันข้ามกับโรงงานเล็ก ๆ ซึ่งยังฝังรากอยู่ในประเพณีช่างสมัยโตกุกาวะ แม้แต่เงินทุนที่หาได้ก็ยังมีสภาพเป็น

แบบคู่ เหล่าธนาคารของกลุ่มไซบัทสุจะบริการอุตสาหกรรมที่อยู่ในเครือบริษัทเดียวกับตน แต่พวกธุรกิจเล็ก ๆ เหล่านั้นจะเริ่มได้ก็จากเงินสะสมส่วนตัวหรือเงินกู้จากผู้อุปถัมภ์ ความแตกต่างกันไกลเช่นนี้ยังสะท้อนให้เห็นความแตกต่างในการจัดระบบทางสังคมอย่างเห็นได้ชัดอีกด้วย พวกไซบัทสุนั้น ถึงแม้จะยังยึดแน่นในแบบบิดาปกครองบุตรอยู่ก็ตาม แต่ก็เห็นได้ว่าเป็นสมัยใหม่หรือเป็น "แบบตะวันตก" ส่วนโรงงานเล็ก ๆ นั้น แม้แต่เมื่อเริ่มตั้งขึ้นมาใหม่ ๆ ก็รับเอาการจัดระเบียบแบบกลุ่มย่อยตามประเพณีเดิมของญี่ปุ่น ในตอนปลายทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๓๐ ความแตกต่างดังที่ได้กล่าวมานั้นเริ่มจะเลือนรางไป การให้การศึกษากับทุกคนและความสัมพันธ์กับอุตสาหกรรมใหญ่ ๆ ได้ช่วยให้ธุรกิจขนาดเล็กเหล่านั้นมีระดับทางเทคโนโลยีสูงขึ้น และก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ขึ้นในการจัดระเบียบทางสังคม แต่โดยทั่วไปแล้วความแตกต่างจะยังมีอยู่ต่อไปจนถึงสมัยหลังสงครามโลก พร้อมกันนี้ก็มีค่าแรงงานสองมาตรฐานด้วย

ในหมู่กิจการขนาดเล็กที่มีคนงานน้อยกว่า ๕ คนนั้น มีหัตถกรรมแบบพื้นเมือง มีการทอผ้า มีโรงงานที่ผลิตสินค้าจำเป็นต่อชีวิตประจำวัน และโรงงานที่ทำการซ่อมแซมรวมอยู่ด้วย ซึ่งเป็นบริเวณที่ล้วนแต่มีความต้องการเพิ่มขึ้นเมื่อระดับมาตรฐานการครองชีพสูงขึ้น แต่เราก็ไม่ควรจะเน้นแต่เฉพาะบทบาทของสิ่งเหล่านี้ที่มีต่อผู้บริโภคเท่านั้น เราควรจะเน้นถึงการรวมธุรกิจขนาดเล็กเข้ากับส่วนที่ก้าวหน้าที่สุดในเศรษฐกิจ มีการคำนวณที่แตกต่างกันมาก แต่พอจะประมาณได้ว่ามากกว่าครึ่งหนึ่งของพวกธุรกิจขนาดเล็กของญี่ปุ่น เลี้ยงตัวอยู่ได้ก็ด้วยการรับเหมาช่วงจากพวกอุตสาหกรรมในกลุ่มไซบัทสุมาอีกต่อหนึ่ง วิธีการผลิตสมัยใหม่แบบแนวประกอบ (assembly line) ต้องอาศัยชิ้นส่วนที่ผลิตนอกวงการของอุตสาหกรรมสมัยใหม่เองไม่มากก็น้อย เป็นต้นว่าชิ้นส่วนเครื่องจักรง่าย ๆ หรือการประกอบเครื่องไฟฟ้าบางอย่างที่ใช้เวลามาก อาจถูกส่งไปประกอบที่โรงงานเล็ก ๆ ในหมู่บ้านชาวนาแห่งหนึ่งที่ได้บริการจากทางรถไฟสายเอกห่างจากโรงงานถึง ๑๐๐ ไมล์

ในปัจจุบันก็ยังมีการโต้แย้งกันอยู่ถึงความหมายของโครงสร้างแบบคู่นี้ ธุรกิจขนาดเล็กที่มีประสิทธิภาพต่ำไปถ่วงการพัฒนาเศรษฐกิจหรือไม่ หรือเป็นอุปสรรคต่อการเปลี่ยนให้ทันสมัย หรือเราควรถือว่ากิจการขนาดเล็กนี้เป็นกำลังหนุนที่ช่วยให้ส่วนที่ทันสมัยได้ใช้กำลังทั้งหมด เพื่อความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและการผลิตทางอุตสาหกรรม ถ้าเราจะเชื่อข้อคิดข้อแรก เราก็จะเห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มไซบัทสุกับพวกธุรกิจขนาดเล็กเป็นไปในรูปของการเอารัดเอาเปรียบ กล่าวคือ การมอบงานง่าย ๆ ให้แก่คนงานในโรงงานเหล่านี้ ช่วยรักษาค่าแรงให้ต่ำอยู่ได้และคงแบบแผนของสังคมให้อยู่ในรูปที่จะมีการเอารัดเอาเปรียบกันได้ต่อไป ถ้าได้มีการนำเอาขบวนการผลิตทั้งหมดเข้ามาไว้ใน

โรงงานแล้ว ก็จะเกิดมีค่าแรงที่เสมอภาคยิ่งขึ้น มีสภาวะที่ส่งเสริมการจัดสหภาพแรงงานที่ดีกว่า และเกิดรูปแบบของสังคมใหม่ขึ้น

ไม่ว่าจะมองมนุษย์ในแง่ใด ๆ ก็ตาม ระบบที่เป็นอยู่นี้เป็นการเอารัดเอาเปรียบสภาพการทำงานตามโรงงานเล็ก ๆ แม้เลวร้ายก็ยังดีกว่ากรรมกรชาวนาผู้ต้องเช่าที่ดินเพียงผืนเดียวแต่ที่กลุ่มไซบัทสุใช้โรงงานเหล่านี้ก็เพราะว่าเป็นวิธีการผลิตที่ถูกที่สุด และการคำนึงถึงแง่เศรษฐกิจโดยกลุ่มไซบัทสุนี้เอง ที่ทำให้มีการแบ่งงานออกไป หาใช่นโยบายสังคมใด ๆ ไม่ นอกจากนั้น เราอาจพูดได้ว่าการที่โครงสร้างแบบคู่พัฒนาขึ้นมานั้นส่วนใหญ่ไม่ใช่เพราะการวางแผนของไซบัทสุ แต่เกิดขึ้นโดยไม่เกี่ยวกับความเจริญก้าวหน้าของไซบัทสุ เหตุที่โครงสร้างแบบนี้ไม่ได้ถูกกำจัดไปโดยความเจริญอันรวดเร็วของอุตสาหกรรม ก็เนื่องจากอัตราการเพิ่มของประชากรนั้นสูงมาก ซึ่งทำให้มีกรรมกรค่าแรงถูกอยู่เสมอ ในสมัยหลังสงครามโลก ความเจริญแบบเดียวกันนี้เกิดขึ้นในส่วนที่ทันสมัยของเศรษฐกิจ รวมกันกับการลดลงอย่างรวดเร็วของอัตราการเพิ่มของประชากรได้ดึงแรงงานออกไปจากอุตสาหกรรมขนาดเล็กและจากหมู่บ้านเกษตรกรรมได้เร็วเกินกว่าที่จะมีแรงงานใหม่มาทดแทน ซึ่งไปทำให้ค่าแรงงานในกิจการขนาดเล็กถีบตัวสูงขึ้น และไปทำลายโครงสร้างแบบคู่กันที่มีมาแต่สมัยก่อนสงครามด้วย แต่ "โครงสร้างแบบคู่" ก็ยังคงเป็นลักษณะของเศรษฐกิจญี่ปุ่น ถึงแม้ว่าจะกำลังเสื่อมลงก็ตาม

โครงสร้างทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

เช่นเดียวกันกับทางเศรษฐกิจ โครงสร้างทางสังคมมิใช่เป็นมิติในประวัติศาสตร์ที่เป็นเอกเทศแต่เป็นมิติที่สัมพันธ์กับมิติอื่น เป็นมิติที่แม้จะเป็นเอกเทศในนามได้ก็ตาม แต่เราก็ควรใช้วิจารณญาณพิจารณาให้เห็นความสัมพันธ์ของกันและกัน เมื่อมีการเขียนประวัติศาสตร์ตะวันตก ก็มักจะถือว่ามิตินี้เป็นที่เข้าใจกันดีอยู่แล้ว ทุก ๆ คนรู้หรือคิดว่าตนรู้ว่าครอบครัวคืออะไร และถ้าจะขยายความเกี่ยวกับเรื่องนี้ ก็จะเป็นการแถลงถึงสิ่งที่ชัดแจ้งอยู่แล้ว แต่ข้อสมมติเดียวกันนี้ใช้ไม่ได้ผลในการเขียนประวัติศาสตร์ตะวันออกไกล เพราะมีเรื่องราวหลายอย่างที่เราควรจะอธิบายให้ชัดเจนเสียก่อน ถ้าเราต้องการให้ผู้อื่นเข้าใจถึงลักษณะของการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์

ครอบครัวญี่ปุ่น

ในญี่ปุ่นสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ ครอบครัวมีความสำคัญทั้งทางการเมืองและทางสังคม ถือกันว่าครอบครัวเป็นองค์ประกอบของ "แผนการปกครองของชาติ"

แบบญี่ปุ่นที่ไม่ซ้ำแบบใด คุณธรรมในอุดมคติของครอบครัวอันได้แก่ ความกลมเกลียว ความเป็นปึกแผ่นและความภักดี สะท้อนไปยังรัฐญี่ปุ่นด้วย ญี่ปุ่นเป็นบ้อมที่แข็งแรงสุดท้ายของการนำหลักปฏิบัติทางสังคมของขงจื๊อมาใช้ เราจะเห็นต่อไปว่าครอบครัวญี่ปุ่นนั้นเปลี่ยนไปมาก แต่การเปลี่ยนแปลงมักจะดำเนินไปช้ากว่าสังคมที่อยู่รอบ ๆ แม้แต่ผู้ที่อาศัยอยู่ในเมืองซึ่งมีชีวิตที่เป็นแบบสมัยใหม่เกือบทุกทาง ก็ยังมีความสัมพันธ์อยู่กับประเพณีสมัยเดิมของญี่ปุ่นที่ยังมีความสำคัญอยู่โดยผ่านทางครอบครัว

ครอบครัวญี่ปุ่นในปลายศตวรรษที่ ๑๙ นั้น ความศักดิ์สิทธิ์อยู่ที่เชื้อสาย ไม่ใช่การสมรส ความสำคัญอยู่ที่ความสัมพันธ์ระหว่างตัวเองกับบิดามารดาและบรรพบุรุษ ไม่ใช่ตัวเองกับภรรยา ความคิดเกี่ยวกับครอบครัวเช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่า ในระบบครอบครัวที่ยึดประเพณีเดิมนั้นเน้นว่าบ้านของบรรพบุรุษนั้นเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ตลอดไป หน้าที่ของแต่ละคนก็ขึ้นอยู่กับ "บ้าน" การสมรสก็เพื่อที่จะได้ทายาทสำหรับบ้าน สถานะของลูกสะใภ้อาจอธิบายได้ตามคำพังเพยที่ว่า "ขอยืมท้องมาเกิด" ถ้าหลังจากอยู่กินแล้วไม่มีบุตร "เจ้าสาว" อาจถูกส่งตัวคืน หรือไม่ก็ขอบุตรคนอื่นมาเลี้ยงเป็นทายาท หรือในกรณีของครอบครัวที่มีฐานะดีก็อาจจะหาภรรยาน้อยก็ได้ ทั้งลูกสะใภ้และลูกชายคนโต และรวมทั้งลูกคนอื่น ๆ ที่ยังไม่มีครอบครัว จะอาศัยอยู่กับบิดามารดา ทั้งลูกชายและลูกสะใภ้ต้องอยู่ใต้อำนาจบิดาผู้ซึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัว ครอบครัวในอุดมคติคือการที่มีสามชั่วคนอาศัยอยู่ภายใต้หลังคาเดียวกัน ลักษณะนี้ไม่เหมือนกับครอบครัวขยายในอุดมคติตามประเพณีเดิมของจีน เพราะว่าในญี่ปุ่นไม่มีการขยายตามแนวนอน น้องคนเล็ก ๆ เมื่อแต่งงานแล้วก็ออกจาก "บ้าน" ไปตั้ง "ครอบครัวสาขา" ต่างหากออกไป ครอบครัวเหล่านี้ตามระเบียบแล้วอยู่ใต้ครอบครัวใหญ่ แต่ตามความเป็นจริงนั้น เมื่อขาดสิ่งที่ทำให้เกิดความผูกพันกันเช่นทรัพย์สมบัติหรือการอยู่ใกล้กัน หรือความจำเป็นอื่น ๆ (ดังที่เป็นอยู่ในชนบทหรือในครอบครัวธุรกิจอย่างมิตซุย) ความสัมพันธ์ก็เสื่อมลงอย่างรวดเร็ว บ้านสาขาก็มักจะกลายมาเป็นบ้านใหญ่ที่เป็นเอกเทศด้วยตัวเองในเวลาหนึ่งหรือสองชั่วคน

ลักษณะต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับรูปแบบของครอบครัวตามประเพณีเดิมส่วนใหญ่ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งอำนาจของหัวหน้าครอบครัว ได้รับอำนาจบังคับของกฎหมายโดยประมวลกฎหมายแพ่งฉบับแก้ไขในปี ค.ศ. ๑๘๙๘ (ซึ่งยังใช้อยู่ต่อไปจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒) ทรัพย์สินของครอบครัวจะอยู่ในมือของหัวหน้าครอบครัวคล้ายกับว่าเป็นทรัพย์ส่วนตัว ไม่ใช่เป็นของส่วนรวมของครอบครัว การให้สิทธิแก่ปัจเจกบุคคลในการเป็นเจ้าของทรัพย์สินเช่นนี้อาจเป็นสิ่งจำเป็นอย่างหนึ่งต่อระบบเศรษฐกิจแบบนายทุนของญี่ปุ่น

แต่ทรัพย์สินส่วนใหญ่ไปอยู่ในมือของลูกชายคนเดียว โดยทั่ว ๆ ไปมักจะเป็นลูกชายคนโต หรือคนที่มีความสามารถมากที่สุด คือผู้ที่เข้าดำรงตำแหน่งเป็นหัวหน้าครอบครัวคนต่อไป หัวหน้าครอบครัวมีอำนาจที่จะตัดชื่อสมาชิกคนใดในครอบครัวออกจากทะเบียนครอบครัว (ซึ่งเก็บไว้ที่ทำการของรัฐบาลท้องถิ่น) ในกรณีที่ผู้นั้นกระทำผิด ด้วยการทำให้ครอบครัวเสียชื่อเสียง หรือไม่เชื่อฟังคำสั่งตน หัวหน้าครอบครัวยังสามารถล้มเลิกการสมรสของลูกชายที่มีอายุต่ำกว่า ๓๐ ปี หรือลูกสาวที่มีอายุต่ำกว่า ๒๕ ปี แต่ถึงแม้จะมีอำนาจตามกฎหมายมากมายเช่นนี้ก็ตาม หัวหน้าครอบครัวก็เป็นตัวแทนของความเห็นพ้องต้องกันของสมาชิกคนอื่น ๆในครอบครัว แทนที่จะเป็นผู้เผด็จการอยู่เหนือคนอื่น ๆ มากกว่าที่เป็นอยู่ในจีน ถ้าครอบครัวหนึ่งรวมทั้งญาติพี่น้องมีความเห็นว่าหัวหน้าครอบครัวใช้อำนาจทางกฎหมายนี้โดยพลการเกินไป หรือใช้ไปในทางที่ไม่เป็นผลกับครอบครัวเป็นส่วนรวม สภาผู้อาวุโสของครอบครัวนั้น ๆ ก็อาจบังคับให้หัวหน้าครอบครัวออกจากตำแหน่งได้

การเปลี่ยนแปลงในสถาบันขั้นพื้นฐานเช่นครอบครัวนั้น ดำเนินไปช้ามากแม้แต่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ก็ยังเห็นรูปแบบที่ได้อธิบายมาแล้วนี้ได้ในชนบทญี่ปุ่นเกือบทุกแห่ง แต่ในบริเวณเมืองปรากฏว่ามีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ๆ มาแต่ตอนปลายศตวรรษที่ ๑๙ แล้ว การเพิ่มจำนวนประชากรพร้อมกับการพัฒนาอุตสาหกรรมในระยะต้นของญี่ปุ่นนั้น ทำให้มีจำนวนลูกชายคนที่สองและคนที่สามที่อพยพไปอยู่ตามเมืองต่าง ๆ และสร้างครอบครัวแบบที่ถือการสมรสเป็นหลักมากขึ้น (ซึ่งก็เป็นไปตามความเป็นจริง ถ้าไม่ได้เป็นไปตามอุดมคติ) โดยมีแก่นกลางอยู่ที่ความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภรรยา แทนที่จะเป็นเชื้อสายของ "บ้านใหญ่" เมื่อการปรับปรุงเศรษฐกิจดำเนินต่อไป ปัจจัยที่ไม่เกี่ยวกับเรื่องส่วนตัวก็เริ่มมีความสำคัญขึ้น เมื่อใช้เวลาส่วนใหญ่ห่างจากครอบครัวและมีจำนวนลูกจ้างมากขึ้น เอกภาพทางเศรษฐกิจของครอบครัวในฐานะเป็นหน่วยผลิตก็เริ่มอันตรธานไป การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในพื้นฐานของสังคมเช่นนี้ทำให้มีทางที่จะเกิดสถาบันใหม่ ๆ ขึ้นได้ ซึ่งก็ค่อย ๆ เกิดขึ้นทีละเล็กทีละน้อย ภายใต้อิทธิพลของรูปแบบใหม่ตามอุดมคติที่เข้ามาจากตะวันตก ขบวนการเรียกร้องสิทธิให้กับสตรี ลัทธิที่ว่าด้วยสิทธิทางการเมือง แนวโน้มทางวรรณคดีแบบจินตนิยม คริสต์ศาสนานิกายโปรเตสแตนท์ ลัทธิสังคมนิยมและอิทธิพลอื่น ๆ อีกมากมายต่างมีส่วนช่วยให้เกิดการเปลี่ยนจากการเน้นในการผูกพันในเชื้อสาย ไปเป็นความสัมพันธ์อันเกิดจากการสมรส ทั้งหมดนี้โน้มเอียงไปในทางที่เน้นถึงความเสมอภาคของสตรีในชีวิตสมรสว่าเป็นอุดมคติ แม้ในปัจจุบันนี้ก็ยังมีการโต้เถียงกันอยู่ทั่วไปเกี่ยวกับเรื่องครอบครัว ดังนั้น เมื่อมีการเสนอร่างกฎหมายที่ห้ามไม่ให้มี

โสเภณีต่อรัฐสภาในปี ค.ศ. ๑๙๕๗ ผู้แทนพรรคที่เป็นอนุรักษ์นิยมคนหนึ่งได้โต้แย้งว่าจำเป็นต้องมีโสเภณีเพื่อที่ผู้หญิงคนดีจะได้เป็นคนดีต่อไปได้ ซึ่งก็ทำให้นิตยสารสำหรับสตรีระดับปัญญาชนแย้งว่าภรรยาต้องกลายมาเป็นโสเภณี (กล่าวคือเพื่อนนอนนั่นเอง) ของสามี การเปลี่ยนไปเป็นครอบครัวที่ถือการสมรสเป็นหลักนั้นยังไม่สมบูรณ์ดี แม้แต่ในบริเวณนครเอง การสมรสส่วนมากก็ยังมีบิดามารดาและแม่สื่อเป็นผู้จัดการ ถึงแม้มักจะมีการปรึกษาคู่สมรสผู้ซึ่งอย่างน้อยก็อาจปฏิเสธได้ และความรักนั้นถึงจะแม้จะเป็นมโนภาพที่นิยมกันมาก แต่ก็ไม่ถือว่าจำเป็นต่อการสมรส แต่การเปลี่ยนแปลงทั่ว ๆ ไปนั้นก็กำลังเจริญตามแบบตะวันตกสมัยใหม่

การเปลี่ยนแปลงภายในครอบครัวนี้อาจมองได้ในแง่ของปริมาณจากสถิติการหย่าร้างขณะที่มีการพัฒนาอุตสาหกรรมและการเปลี่ยนสังคมให้ทันสมัยอยู่ในตะวันตกนั้น อัตราการหย่าร้างก็สูงขึ้นด้วย ตัวอย่างที่ผิดธรรมดาสักหน่อยคือสหรัฐอเมริกานั้นการหย่าร้างได้เพิ่มขึ้นจาก .๓ เปอร์เซ็นต์ในปี ค.ศ. ๑๘๖๗ ไปเป็น ๒.๒ เปอร์เซ็นต์ในปี ค.ศ. ๑๙๕๗ รากฐานครอบครัวที่ถือการสมรสเป็นหลักในศตวรรษที่ ๑๙ นั้น ยังมีสิ่งยึดเหนี่ยวอันได้แก่ สายสัมพันธ์ที่คาบเกี่ยวกันคือ ระบบเครือญาติ ความสัมพันธ์ทางท้องถิ่น เศรษฐกิจ ศาสนา และสังคม เมื่อสายสัมพันธ์เหล่านี้เริ่มอ่อนลง ความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาก็สำคัญมากขึ้นกว่าเดิม แต่ก็มั่นคงน้อยลงไปด้วย ในญี่ปุ่นนั้นแนวโน้มของอัตราการหย่าร้างกลับตรงกันข้ามกับในตะวันตก กล่าวคือ ๓.๓๙ เปอร์เซ็นต์ในปี ค.ศ. ๑๘๘๓ ๑.๔๓ เปอร์เซ็นต์ในปี ค.ศ. ๑๙๐๐ และ .๗๙ เปอร์เซ็นต์ ในปี ค.ศ. ๑๙๕๗ อัตราการหย่าร้างที่แท้จริงอาจลดลงเร็วมากกว่าที่เห็นได้จากตัวเลข เพราะในอดีตนั้นมักไม่ค่อยมีการจดทะเบียนสมรสกันในชนบท จนกว่าจะได้เป็นที่ประจักษ์ว่า "ได้รับความสำเร็จ" แล้ว นับเป็นเรื่องกลับตาลปัตรที่ "ระบบครอบครัวของญี่ปุ่น" ซึ่งได้รับการสรรเสริญจากพวกประเพณีนิยม กลับมีอัตราการหย่าร้างที่สูงที่สุดอัตราหนึ่งในประวัติศาสตร์ สถิติของญี่ปุ่นได้เผยให้เห็นว่า เกิดความมั่นคงมากขึ้นหลังจากที่มีการเปลี่ยนแปลงจากครอบครัวแบบที่ถือเชื้อสายเป็นหลัก มาเป็นแบบที่ถือการสมรสเป็นหลัก เดอร์กไฮม์อธิบายปรากฏการณ์นี้โดยกล่าวว่าเมื่อครอบครัว (แบบที่ถือเชื้อสาย) เริ่มเสียหลัก การสมรสก็กลับมั่นคงขึ้น ในญี่ปุ่นเมื่อราวช่วงปี ค.ศ. ๑๙๕๐ ถึง ๑๙๖๐ นี้เองที่เราเริ่มจะเห็นปรากฏการณ์สมัยใหม่ คืออัตราการหย่าร้างในหมู่ครอบครัวเดี่ยวเพิ่มขึ้น ทั้งนี้ได้มาจากสถิติจากเมืองใหญ่ ๆ เพิ่งประมาณ ๑๐ ปีที่แล้วมานี้เองที่ปรากฏการณ์นี้เริ่มหมดไป ถ้าดูจากสถิติ ทั้งนี้เป็นเพราะมีการหันเหอย่างขนานใหญ่ไปอีกทางหนึ่ง

สังคมชนบท

ในราวปลายศตวรรษที่ ๑๙ สังคมชนบทของญี่ปุ่นไม่ได้เป็นสังคมชาวนาในความหมายง่าย ๆ ซึ่งอาจนิยามว่า "ปฏิบัติตามประเพณี" การศึกษาขั้นประถมกำลังจะเป็นสิ่งที่ทุกคนได้รับ เด็ก ๆ ของครอบครัวที่มีฐานะดีในชนบทมักจะเข้าศึกษาในระดับกลางและระดับสูงต่อไป มีการอ่านหนังสือพิมพ์กัน ชาวชนบทญี่ปุ่นจำนวนมากเคยเดินทางเพราะเป็นทหารในกองทัพบก ส่วนใหญ่จะมีญาติพี่น้องที่อาศัยอยู่ตามเมืองใหญ่ ๆ ที่กำลังพัฒนาวิธีการใหม่ ๆ ทางเกษตรก็เป็นที่ยอมรับและเมื่อนำมาใช้แล้วปรากฏว่าได้รับผลสำเร็จอย่างดี เมื่อมีการสร้างทางรถไฟขึ้น ตลาดซื้อขายผลิตผลการเกษตรก็กระจายไปทั่วประเทศ แม้ว่ารัฐบาลจะมีอิทธิพลทางอ้อมแต่อิทธิพลนี้ก็กระจายไปทั่ว และชาวชนบทต่างก็ตื่นเต้นเมื่อได้ยินข่าวชัยชนะของทหารญี่ปุ่น การเปลี่ยนแปลงปรากฏเห็นได้ชัด และมีการ "เปิดรับ" ถึงระดับหนึ่ง ซึ่งทำให้ลักษณะหมู่บ้านแตกต่างไปจากหมู่บ้านในสมัยโตกุกาวะ ถึงกระนั้นก็ตามก็ยังไม่ได้เป็นสังคมที่ทันสมัย ในด้านที่สำคัญ ๆ หลายด้าน "ส่วนใหญ่ของประเพณี" ยังคงสภาพเดิม ในด้านศาสนา สังคม การเมือง ก็ยังคงมีการยึดธรรมเนียมความเป็นปึกแผ่นของชุมชน ซึ่งมีต้นตอโดยตรงมาจาก "สังคมที่ยึดประเพณีเดิม" ของญี่ปุ่นสมัยโตกุกาวะ

หน่วยของสังคมแบบ "อินทรีย์" ในท้องถิ่นก็คือบูรากุ หรือหมู่บ้าน อันเป็นกลุ่มครัวเรือนจำนวนระหว่าง ๑๐ ถึง ๗๐ หลังคาเรือนหรือมากกว่านั้น ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในชนบทญี่ปุ่น ความเชื่อมแน่นทางสังคมภายในกลุ่มเช่นนี้มีต้นเหตุหลาย ๆ อย่างด้วยกัน ส่วนหนึ่งเป็นการแสดงออกของจริยธรรมของความกลมเกลียว อันเป็นมรรยาทที่จำเป็น ซึ่งพบได้ในเกือบทุกกลุ่มที่ต้องพบปะกันอยู่เสมอ ความกลมเกลียวนี้ได้รับการเสริมสร้างโดยพิธีกรรมที่กระทำกันในปูชนียสถานหรือวัดในหมู่บ้านนั้น ๆ ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่เน้นในความสามัคคีของชุมชน การชลประทานในแทบทุกแห่งจะต้องได้รับการเห็นชอบจากชุมชนในเรื่องการแจกจ่ายน้ำที่มีจำกัด และตั้งแต่สมัยโตกุกาวะเป็นต้นมาหมู่บ้านส่วนใหญ่จะมีทุ่งเลี้ยงสัตว์หรือเนินเขาที่เป็นป่าไม้ซึ่งเป็นของส่วนกลาง การตกลงเกี่ยวกับเรื่องนี้จะกระทำโดยสภาหมู่บ้าน ซึ่งประกอบด้วยผู้แทนที่ทุกครัวเรือนส่งมา สภานี้ยังมีหน้าที่รวบรวมเงินเรี่ยไร ให้ความช่วยเหลือครอบครัวต่าง ๆ ในยามวิกฤต และรวมทั้งจัดรายการบันเทิงสำหรับชุมชนด้วย

หน้าที่ต่าง ๆ ที่จำเป็นของชุมชนเหล่านี้รวมเป็นพลังซึ่งมากเกินกว่าที่จะต่อต้านได้ ถ้าสมาชิกคนหนึ่งของหมู่บ้านแข็งข้อต่อวินัยของกลุ่ม หรือย่ำยีเกียรติภูมิของชุมชนอย่างร้ายแรงจนเกินไป ครอบครัวของเขาจะถูกคว่ำบาตร ถึงแม้ว่าการกระทำเช่นนี้แทบจะไม่

จำเป็นแต่ก็มีบันทึกเหตุการณ์ดังกล่าว แม้แต่ในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ เช่นนักเรียนหญิงในโรงเรียนมัธยมผู้หนึ่งได้นำความอับอายมาสู่ชุมชนของตน เมื่อบทเรียงความการเมืองเรื่องทุจริตในท้องถิ่นถูกนำไปลงหนังสือพิมพ์ และกลายมาเป็นที่สนใจกันทั่วประเทศ ทั้งครอบครัวของเด็กหญิงคนนั้นและครูของเธอด้วยได้ถูกคว่ำบาตรและจำต้องย้ายไปอาศัยอยู่ที่บริเวณอื่น มีการกล่าวกันเสมอว่าการปกครองด้วยกฎหมายจะหยุดอยู่แค่ตำบล ซึ่งเป็นระดับต่ำสุดในลำดับชั้นของการปกครอง ในหมู่บ้านหลายหมู่บ้านซึ่งรวมกันเป็นตำบล การตัดสินนโยบายทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับชุมชนเป็นส่วนรวมนั้นทำโดยความเห็นพ้องต้องกันของกลุ่ม แม้แต่ภายหลังปี ค.ศ. ๑๙๓๗ เมื่อมีการยอมรับรองหมู่บ้านอย่างเป็นกึ่งทางการเพื่อช่วยในการระดมพลและเกณฑ์แรงงานในยามสงคราม คำสั่งจากเบื้องบนจะมีผลก็ต่อเมื่อได้รับความเห็นพ้องต้องกันจากสภาหมู่บ้านเสียก่อน มิใช่โดยอำนาจของหัวหน้าหมู่บ้านที่มีอยู่ตามกฎหมาย

ภายใต้ความสามัคคีของหมู่บ้านในท้องที่หนึ่ง ๆ ก็มีการจัดระเบียบภายในหลายชนิดซึ่งซ้อนกันอยู่ ปัจจัยหนึ่งก็คือระบบเครือญาติ ซึ่งเห็นได้ชัดเป็นพิเศษในสังคมชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของญี่ปุ่นที่ยังยึดถือประเพณีเดิมอยู่มากกว่า แต่ในบริเวณอื่น ๆ ก็ยังหลงเหลืออยู่เช่นกันถึงแม้จะเห็นได้ไม่ชัดเท่า ในหมู่บ้านแห่งที่ได้มีการศึกษากันอย่างดีแล้ว (ซึ่งเป็นหนึ่งใน ๘ หมู่บ้าน ในตำบล) มีครอบครัวทั้งหมด ๕๑ ครอบครัวด้วยกัน ครอบครัวทั้งหมดนี้ได้ถูกแบ่งออกเป็น ๑๑ ครอบครัวด้วยกัน และแต่ละครอบครัวดังกล่าวก็มีครอบครัวใหญ่และครอบครัวสาขาด้วย ครอบครัวสาขาบางครอบครัวไม่เกี่ยวดองกับ "บ้านใหญ่" โดยสายเลือดอย่างเต็มที่ แต่เคยเป็นคนรับใช้ที่สืบเชื้อสายต่อกันมาในอดีตหรือไม่ก็ได้เข้ามาร่วมกับเชื้อสายของครอบครัวหนึ่งที่อยู่ในหมู่บ้านนั้นแล้ว เมื่อตนอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านในฐานะ "ครอบครัวใหม่" เพื่อที่จะได้ร่วมในกิจการต่าง ๆ ของหมู่บ้าน มีอยู่พวกหนึ่งที่สำคัญกว่าพวกอื่น ๆ โดยที่หัวหน้าของพวกนี้เป็น "บิดา" ของหัวหน้าของอีก ๑๐ ครอบครัวอื่น ๆ ในชุมชนเช่นนี้พวกที่มีเชื้อสายเดียวกันนี้มักดำเนินการกันเป็นกลุ่มภายในสภาของหมู่บ้าน

ในด้านอิทธิพลที่มีต่อการจัดระเบียบของหมู่บ้านนั้นมีอีกปัจจัยหนึ่งที่สำคัญกว่านั่นก็คือรูปแบบของการเป็นเจ้าของที่ดิน ในสมัยแห่งการปฏิรูปเมจิ ผู้ลงแรงในที่ดินประมาณ ๒๕ ถึง ๓๐ เปอร์เซ็นต์ของที่ดินทั้งหมดเป็นผู้เช่าที่ดิน สัดส่วนนี้ค่อย ๆ สูงขึ้นถึง ๔๕ เปอร์เซ็นต์ ในปี ค.ศ. ๑๙๐๘ และคงอยู่ในระดับนี้จนกระทั่งสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ (๔๖ เปอร์เซ็นต์ ในปี ค.ศ. ๑๙๔๑) แต่เจ้าของที่ดินในญี่ปุ่นไม่ได้เป็นขุนนางในท้องถิ่นนั้น ๆ ดังเช่นในอิหร่านหรือโปแลนด์ และพวกนี้ก็ไม่ได้เป็นพวกที่ไม่ได้พำนักอยู่

บนที่ดินซึ่งร่ำรวยเหมือนอย่างในบางเขตของจีนตอนใต้ในสมัยก่อนที่พรรคคอมมิวนิสต์จะเข้ามาปกครอง พวกนี้ส่วนใหญ่เป็นเจ้าของที่ดินขนาดเล็ก ซึ่งมีไร่นาเกินกว่าที่จะทำด้วยตนเองได้สักสองสามเอเคอร์ ส่วนพวกที่มีที่ดินมาก ๆ ก็มักจะอาศัยอยู่บนผืนดินของตนเองเกือบทุกกรณี และยังมีขนาดที่ดินกับแบบการถือที่ดินอีกมากมายหลายระดับ เพียง ๒๐ เปอร์เซ็นต์ของครอบครัวชาวนาเท่านั้นที่เป็นผู้เช่าอาศัยอย่างแท้จริง ๓๕ เปอร์เซ็นต์เป็นเจ้าของกึ่งหนึ่งและผู้เช่าอาศัยอีกกึ่งหนึ่ง และ ๔๕ เปอร์เซ็นต์เป็นเจ้าของที่ดินที่ตนทำกินเองทั้งหมด

ในบริเวณที่มีการให้เช่าที่ดินอยู่มากนั้น มักมีระบอบการปกครองแบบพ่อกับลูกและความสวามิภักดิ์เกี่ยวพันอยู่ด้วย และความเป็นปึกแผ่นของชุมชนก็เป็นไปตามลำดับชั้น (ในตำบลชาวประมงแห่งหนึ่ง ความเป็นเจ้าของเรือก็เปรียบเสมือนการเป็นเจ้าของที่ดินเพาะปลูกในตำบล) มีผู้อยากทำนามากกว่ามีที่นาให้ทำได้ เมื่อเป็นเช่นนี้พวกเจ้าของที่นาจึงถือไพ่เหนือมือ ผู้เช่าอาศัยได้รับความคุ้มครองจากขนบธรรมเนียมซึ่งเป็นสิ่งเดียวกันกับที่จรรโลงสถานภาพที่ด้อยกว่าของพวกนี้ แต่สัญญาเป็นลายลักษณ์อักษรนั้นหายากในสมัยที่มีความเดือดร้อน ผู้เช่าที่ดินยังชีวิตอยู่ได้ก็ด้วยระบอบพ่อปกครองลูก อำนาจของเจ้าของที่ดินยังได้รับการเสริมสร้างโดยอุดมการอย่างเช่น "คติเกษตรกรรม" ซึ่งเป็นแนวความคิดแบบขงจื๊อที่เน้นในคุณธรรมอันได้แก่ การเคารพเชื่อฟัง ความภักดี ความกลมเกลียว ความกระเหม็ดกระแหม่

ระบอบการให้เช่าที่ดินได้ทำให้เกิดความไม่เสมอภาคอย่างร้ายแรงในสังคมชนบท ภาษีที่เก็บนั้นคิดเป็นประมาณ ๓๕ เปอร์เซ็นต์ของค่าพืชผลในสมัยเมจิตอนต้น และมาในราวปี ค.ศ. ๑๙๐๒ ก็ได้ลดลงไปเป็น ๒๐ เปอร์เซ็นต์ ทั้งนี้ก็เพราะการลดภาษีและภาวะเงินเฟ้อที่ค่อย ๆ คืบคลานเข้ามา การที่เงินภาษีลดลงไปนี้ก็เนื่องมาจากการที่พวกเจ้าของที่ดินในชนบทมีอิทธิพลอย่างมากต่อพรรคการเมืองต่าง ๆ แต่เงินค่าเช่าที่เก็บจากผู้เช่ายังคงอยู่ในระดับเกือบเท่าสมัยโตกุกาวะ นั่นคือประมาณ ๕๐ เปอร์เซ็นต์ของพืชผล ความไม่สมดุลเช่นนี้ซึ่งทำให้การให้เช่าที่ดินมีผลกำไรมาก ยังถูกผสมผสานกับความตกต่ำทางเกษตรกรรมโดยทั่วไป เมื่อผลิตผลจากไร่นาเริ่มคงระดับในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๐ เมืองต่าง ๆ ได้ขยายออกและมั่งมีขึ้น แต่ชาวนาซึ่งมีจำนวนถึง ๔๔ เปอร์เซ็นต์ของจำนวนประชากรทั้งหมดแม้ในตอนปลายทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๓๐ ก็ได้รับส่วนแบ่งจากทรัพย์สินของชาติน้อยลงเรื่อย ๆ ชีวิตในเมืองอันมั่งคั่งทำให้คนมีอาจทนความยากลำบากในชนบทได้ดังแต่ก่อน ทั้งนี้เพราะเกิดความหวังที่สูงขึ้นเมื่อมีการศึกษามากขึ้นในชนบท สิ่งที่ชี้ให้เห็นความเสื่อมนี้อย่างหนึ่งก็คือเงินช่วยเหลือจากรัฐบาล ซึ่งในตอนแรก

นั้นอุตสาหกรรมเกือบทั้งหมดได้รับ แต่ภายหลังปี ค.ศ. ๑๙๒๐ เป็นต้นมาก็ค่อย ๆ หันมาให้ทางเกษตรกรรมมากขึ้นเรื่อย ๆ มาในปี ค.ศ. ๑๙๓๑ เงินช่วยเหลือจากรัฐบาล ๔๐ เปอร์เซ็นต์ ไปยังบริเวณชนบท

เมื่อความสำคัญโดยเปรียบเทียบของการเกษตรในเศรษฐกิจเริ่มลดลง ก็เริ่มมีการก่อตั้งสหภาพผู้เช่าที่ดินต่าง ๆ (เรียกกันว่าสหภาพชาวนา) ขึ้นมา ในตอนแรกก็มีที่จังหวัดต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่รอบ ๆ โตเกียว และแล้วก็ขยายออกไปทางตะวันออกเฉียงเหนือและบริเวณอื่น ๆ ด้วย การก่อตั้งสหภาพผู้เช่านี้มีขึ้นพร้อมกันกับการก่อตั้งสหภาพแรงงานขึ้นในเมืองต่าง ๆ ด้วย และส่วนใหญ่ก็เริ่มขึ้นภายใต้อิทธิพลของพวกปัญญาชนในเมือง เช่นเดียวกันกับสหภาพแรงงานที่ตั้งอยู่ในเมือง พวกสังคมนิยมที่นับถือคริสต์ศาสนามีบทบาทสำคัญในตอนต้น แต่เมื่อถึงตอนกลางของช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ๑๙๓๐ พวกมาร์กซิสต์ได้มามีบทบาทมากที่สุด มีการจัดสหภาพเหล่านี้ขึ้นในระดับชาติในปี ค.ศ. ๑๙๒๒ และบางส่วนขององค์การนี้ก็สนับสนุนพรรคการเมืองของกลุ่มกรรมกรและกลุ่มชาวนาอย่างแข็งขันในหมู่บ้านที่เจ้าของที่ดินประพฤติตนแบบพ่อกับลูกจริงเหมือนดังที่กล่าวอ้างนั้น ก็มักไม่เกิดความยุ่งยากขึ้น และมีการประนีประนอมกันได้ แต่ในบางบริเวณที่มีการก่อตั้งสหภาพขึ้นมามักมีการจลาจลขึ้นนองเลือด โดยที่ฝ่ายเจ้าของที่ดินจะได้รับความช่วยเหลือจากตำรวจ เป็นไปได้ที่เราจะให้ความสำคัญแก่สหภาพเหล่านี้มากเกินไป แม้แต่ในปี ค.ศ. ๑๙๒๗ เมื่อสหภาพได้รับความนิยมมากที่สุด พวกนี้ยังมีสมาชิกเพียง ๓๖๕,๐๐๐ คน เมื่อเทียบกับจำนวนของผู้ที่ต้องเช่าที่ดินทำกินทั้งหมดหรือผู้ที่เช่าเป็นบางส่วนซึ่งมีอยู่เกือบ ๔ ล้านครอบครัว แต่นี่ก็แสดงให้เห็นถึงการเปิดรับของสังคมชนบทที่มีขึ้นใหม่ความคิดที่ขัดต่อประเพณีเดิมก็สามารถเข้าไปได้และเป็นที่ยอมรับของทุกคน

ภายหลังเหตุการณ์ในแมนจูเรียในปี ค.ศ. ๑๙๓๑ ขบวนการของผู้เช่าที่ดินก็สลายตัวลง ผู้นำหัวเอียงซ้ายของขบวนการนี้ถูกจับกุมในการดำเนินการปราบปรามของตำรวจในปี ค.ศ. ๑๙๒๘ และในตอนต้นทศวรรษหลังปี ค.ศ. ๑๙๓๐ สหภาพชาวนาแห่งญี่ปุ่น ได้กล่าวโจมตี "ลัทธิจักรวรรดินิยมของญี่ปุ่น" โดยใช้ถ้อยคำตามแบบของเลนิน แต่ในที่สุดก็หันกลับไปรับนโยบายของพวกสังคมนิยมแห่งชาติ ซึ่งสนับสนุนการขยายอำนาจของญี่ปุ่นในต่างแดน ในเวลาเดียวกันนั้นตำบลทั้งหลายในญี่ปุ่นกำลังได้รับความลำบากอย่างสาหัส ราคาผลิตผลทางการเกษตรตกลง กลุ่มที่ถูกกระทบกระเทือนมากเป็นพิเศษก็คือ ๔๐ เปอร์เซ็นต์ของครอบครัวในชนบท ซึ่งรายได้ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับความเจริญของการค้าถุงน่องไหมในสหรัฐอเมริกา ภายใต้สภาวะเช่นนี้และในโครงสร้างทางสังคมแบบของญี่ปุ่นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเป็นสิ่งจำเป็นมากขึ้น และการต่อสู้กันระหว่างชนชั้นจึงค่อย ๆ

หมดไป แต่ถึงกระนั้นความกลมเกลียวภายในหมู่บ้านที่ได้ถูกสร้างขึ้นใหม่ในตอนนี้ก็เป็นแบบที่มีการจัดลำดับชั้นน้อยลงกว่าก่อน ส่วนหนึ่งเป็นเพราะว่านโยบายชนบทใหม่ของรัฐบาล ฐานะของชาวนาที่เป็นเจ้าของที่ดินจึงดีขึ้น และเจ้าของที่ดินนั้นก็มีอำนาจเด็ดขาดในสภาหมู่บ้านน้อยลง แต่สภาพทั่วไปยังเลวอยู่ ความไม่สมหวังและการก้าวร้าวซึ่งในตอนแรก ๆ ได้แสดงออกกับพวกเจ้าของที่ดินนั้น บัดนี้ได้ถูกหันเหไปแสดงออกกับพวก

ความเจริญของขบวนการของผู้เช่าอาศัย

ปี ค.ศ.	ความขัดแย้งกันระหว่างผู้เช่าและเจ้าของที่ดิน	สหภาพผู้เช่าที่ดิน	สมาชิกของสหภาพ (คิดเป็นพัน)
๑๙๑๗	๘๔๕	—	—
๑๙๑๙	๓๒๖	—	—
๑๙๒๑	๑,๖๘๐	๖๘๑	—
๑๙๒๓	๑,๙๑๗	๑,๕๓๐	๑๖๔
๑๙๒๕	๒,๒๐๖	๓,๔๙๖	๓๐๗
๑๙๒๗	๒,๐๕๓	๔,๕๘๒	๓๖๕
๑๙๒๙	๒,๔๓๔	๔,๑๕๖	๓๑๖
๑๙๓๑	๓,๔๑๙	๔,๔๑๔	๓๐๖
๑๙๓๓	๔,๐๐๐	๔,๘๑๐	๓๐๓
๑๙๓๕	๖,๘๒๔	๔,๐๑๑	๒๔๒
๑๙๓๗	๖,๑๗๐	๓,๘๗๙	๒๒๗
๑๙๓๙	๓,๕๗๘	๓,๕๐๙	๒๑๐
๑๙๔๑	๓,๓๐๘	๒๙๓	๒๔

คนรวยในเมืองและ "พวกศัตรู" ของญี่ปุ่นในต่างแดน เมื่อมีการประกาศปฏิรูปที่ดินภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ นั้น ปรากฏว่าพวกผู้เช่ามี "ความตื่นตัวในสิทธิของตน" ในที่ดินที่ตนทำกินน้อยมาก ดังที่มีนักเขียนผู้หนึ่งกล่าวว่า "คำมั่นสัญญาที่พวกนี้ได้รับในตอนนั้นดูจะดีเกินที่จะเป็นจริงได้ และทุกคนก็พร้อมที่จะรับของขวัญใด ๆ ก็ได้ที่พระเจ้าจะประทานให้ และไม่ร้องทุกข์ถ้าพวกเขาจะไม่ได้ทุกสิ่งทุกอย่างที่ตนควรจะได้รับ"[๑]

การเมืองในชนบทญี่ปุ่น

แง่สุดท้ายเกี่ยวกับชนบทญี่ปุ่นที่เราจะต้องพิจารณานั้นก็คือ ความสัมพันธ์ของส่วน

[๑] Ronald Dore, **Land Reform in Japan,** p. 168.

นี้ที่มีต่อระบบการเมืองระดับชาติ ภายหลังปี ค.ศ. ๑๘๙๐ มีกลุ่มการเมืองระดับชาติ ๒ กลุ่ม ที่เกี่ยวพันกันอยู่ กลุ่มหนึ่งคือพวกข้าราชการ ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งก็คือพรรคการเมืองต่าง ๆ หรือพวกนักการเมืองพรรคต่าง ๆ ทั้ง ๒ กลุ่มยังมีรากฐานอยู่ในสังคมชนบทที่ยังยึดประเพณีเดิมเป็นบางส่วน

ระบอบข้าราชการในชนบทเริ่มขึ้นในกระทรวงมหาดไทย และแผ่ขยายลงมายังจังหวัดและอำเภอ (ส่วนหลังนี้ได้ถูกยกเลิกไปในปี ค.ศ. ๑๙๒๑) จากนั้นก็ขยายต่อไปยังนคร เมือง และตำบล การแต่งตั้งตำแหน่งบริหารทั้งหมดทำจากเบื้องบน และโซ่ของอำนาจบังคับบัญชาก็มีลักษณะของความอ่อนน้อมและความรับผิดชอบอย่างสูง ต่อผู้ที่ดำรงตำแหน่งสูงกว่าในรัฐบาล แขนงหนึ่งในระบอบข้าราชการภายใต้กระทรวงมหาดไทยก็คือตำรวจ เพราะว่าการตั้งข้อรังเกียจของสังคมยังมีอิทธิพลอยู่มาก และความสัมพันธ์ภายในครอบครัวก็แน่นแฟ้น จึงทำให้ไม่ค่อยมีอาชญากรรมในชนบทญี่ปุ่นในสมัยก่อนสงคราม ดังนั้น หน้าที่สำคัญของตำรวจก็คือเป็นผู้พิทักษ์ศีลธรรมของสาธารณะโดยทำงานร่วมกับผู้นำในท้องถิ่นนั้น ๆ เพื่อเป็นการแสดงถึงความเห็นชอบของทางการต่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของท้องที่นั้น บทบาททางการเมืองของกระทรวงมหาดไทยเปลี่ยนไปตามกาลเวลา ในตอนแรกรัฐบาลใช้กระทรวงนี้ต่อต้านพวกพรรคการเมืองต่าง ๆ ต่อมาเมื่อสมาชิกของพรรคได้อำนาจในรัฐบาลและเมื่อระบอบข้าราชการถูกแทรกซึมโดยผู้ที่พรรคแต่งตั้ง กระทรวงนี้ก็ถูกใช้เป็นเครื่องมือของพรรคหนึ่งพรรคใด ซึ่งตามธรรมดาแล้วคือพรรคที่อยู่ในอำนาจ เพื่อช่วยส่งเสริมผู้สมัครรับเลือกตั้งของตน ตลอดเวลาแต่โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ๑๙๔๐ กระทรวงนี้เป็นผู้เผ้าระวัง "ความคิดที่เป็นอันตราย"

ตำบล คือ ระดับบริหารขั้นต่ำสุดในระบอบข้าราชการ ที่นั่นเป็นสถานที่ซึ่งระบอบข้าราชการสมัยใหม่ที่มีการบันทึกรายงาน มีการสั่งงาน มีความรับผิดชอบส่วนบุคคลและความไม่สนใจกับตัวบุคคล มาพบกับความสามัคคีของหมู่บ้านที่สนใจกับตัวบุคคลและมีครอบครัวเป็นหลัก การจัดระเบียบในตำบลนั้นอาจมองได้ในแง่ของการนำเอาแบบทั้งสองมารวมกัน พวกนายกเทศมนตรีได้รับการแต่งตั้งจากผู้ว่าราชการจังหวัด แต่ถึงกระนั้นบุคคลที่ได้รับแต่งตั้งก็มักจะเป็นผู้มีอิทธิพลในชุมชนของตน เป็นบุคคลที่มาจากครอบครัวชั้นดีเป็นผู้ที่มีการศึกษา มีบุคลิกลักษณะที่ดีและมีประสบการณ์ในการทำไร่นาและในการเงินทางการเกษตร ถัดจากนายกเทศมนตรีลงมาก็คือสภาตำบล ที่ได้รับเลือกตั้งขึ้นมา สภานี้ตัดสินนโยบายเรื่องต่าง ๆ ที่สำคัญของท้องที่นั้น ๆ และแสดงความรู้สึกของท้องถิ่นนั้น ๆ เพื่อเป็นเครื่องชี้ทางให้นายกเทศมนตรีในการนำเอาคำสั่งของรัฐบาลออกปฏิบัติ

สภาตำบลยังเป็นสื่อนำข่าวสารจากรัฐบาลมาถึงยังหมู่บ้านอีกด้วย

อีกกลุ่มหนึ่งในระบบการเมืองก็คือพรรคการเมืองต่าง ๆ หรือจะกล่าวให้ถูกต้องยิ่งขึ้นก็คือ พวกนักการเมืองของพรรค กลุ่มนี้มีต้นตอที่สมาชิกของรัฐสภา และย้อนกลับไปถึงผู้แทนสภาจังหวัด มาจนกระทั่งถึงบุคคลที่มีอิทธิพลในอำเภอและตำบล เหล่าบุคคลที่มีอิทธิพลดังกล่าวตามท้องถิ่นมักจะถูกเรียกว่าพี่เบิ้ม อันที่จริงอิทธิพลทางการเมืองของพวกนี้มีมากใน "เขตจำกัด" และพวกนี้ก็สามารถที่จะทุ่มคะแนนเสียงกลุ่มใหญ่ให้แก่คนที่ตนต้องการ แต่เราก็ควรพิจารณาให้เห็นบุคลิกภาพที่แท้จริงของพวกนี้ ประการแรก พวกนี้มิได้เป็นพี่เบิ้มตามความหมายที่ไม่ดี ซึ่งคำนี้มักจะใช้เรียกพวกพี่เบิ้มเขตในเมืองใหญ่ ๆ ของสหรัฐอเมริกาบางเมือง แท้ที่จริงพวกนี้มักมีตำแหน่งที่เป็นหลักฐานในสังคมซึ่งเทียบได้กับนายธนาคารที่นับถือนิกายโปรเตสแตนท์ที่อาศัยอยู่ในเมืองเล็ก ๆ ทางตะวันตกและภาคกลางของสหรัฐอเมริกา ประการที่สอง ถ้าการควบคุมของพวกนี้ไม่เป็นประชาธิปไตย ก็มิได้เป็นแบบอำนาจนิยมเช่นกัน การเลือกตั้งในชนบทของญี่ปุ่นในสมัยก่อนสงครามนั้น ส่วนใหญ่เป็นการแสดงความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวของท้องถิ่นเป็นที่เห็นชอบของสังคม ผู้มีสิทธิเลือกตั้งในชนบทใช้สิทธิของตนในอัตราที่สูงกว่าในเมืองเสมอ คนส่วนใหญ่ไม่นิยมการนอนหลับทับสิทธิ คะแนนเสียงหนึ่ง ๆ จะมีความหมายก็ต่อเมื่อสมทบกับคะแนนเสียงอื่น ๆ ร่วมกัน เพื่อสนับสนุนผู้สมัครผู้ที่จะนำประโยชน์มาให้ท้องถิ่น (อย่างเช่น ถนน สะพาน โรงเรียน การลดภาษี ฯลฯ) พวกพี่เบิ้มพยายามรักษาอิทธิพลของตนไว้โดยการเสริมสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวกับผู้นำของตำบลและหมู่บ้าน และโดยการหาผลประโยชน์ให้แก่เขตของตน ที่ตรงกันข้ามกับแบบนี้ก็คือระบอบประชาธิปไตยและระบอบอำนาจนิยมดังที่ปรากฏในตะวันตก ทั้งสองระบอบนี้ตั้งอยู่ได้ก็เพราะได้รับการสนับสนุนจากหรือเพราะเข้าไปควบคุมพื้นฐานสังคมที่มีคนหลายพวก และที่แตกต่างกันออกไปเป็นอย่างมาก

จนกระทั่งเมื่อไม่นานมานี้เองญี่ปุ่นยังเป็นประเทศที่เป็นบริเวณชนบทอยู่เป็นส่วนใหญ่ จนกระทั่งในปี ค.ศ. ๑๙๑๘ คนญี่ปุ่นมากกว่าสองในสามอาศัยอยู่ในเขตที่มีประชากรน้อยกว่า ๑๐,๐๐๐ คน ดังนั้น นักการเมืองระดับชาติที่หวังจะได้รับเลือกตั้งจึงต้องหาเสียงจากพวกสมาชิกสภาจังหวัดและจากบุคคลที่มีอิทธิพลที่มีความสัมพันธ์กับพวกสมาชิกเหล่านั้น ซึ่งเป็นผู้ควบคุมคะแนนเสียงในระดับ "ต่ำสุด" การกระทำเช่นนี้ต้องอาศัยการเข้าติดต่อ ๒ ทางพร้อมกัน กล่าวคือ ในทางหนึ่งนั้นมีความจำเป็นอย่างมากที่จะหาประโยชน์ที่เป็นชิ้นเป็นอันให้แก่อำเภอและจังหวัด พวกนักการเมืองท้องถิ่นที่ใคร ๆ เห็นได้จากหลักฐานดังกล่าวว่าเป็นบุคคลที่ผู้นำของชาติให้ความนิยมชมชอบ ก็

สามารถที่จะหาผู้หนุนหลังได้ง่ายยิ่งขึ้น อีกทางหนึ่งก็คือต้องสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวขึ้นอย่างถี่ถ้วนอีกด้วย การเลี้ยงดูการให้ของขวัญและเงินทอง ถูกใช้อยู่ตลอดเวลาเพื่อหล่อลื่นกลไกความสัมพันธ์เป็นการส่วนตัวของผู้สมัคร เงินทุนส่วนใหญ่ที่จะใช้จ่ายสำหรับเรื่องนี้ไม่ได้มาจากพรรค แต่มาโดยตรงจากบุคคลที่ร่ำรวยหรือเครือบริษัทบางแห่งซึ่งจะยังคงมีอิทธิพลต่อไปภายหลังจากการเลือกตั้งแล้ว การที่พรรคไม่สามารถเข้าควบคุมเงินทุนเหล่านี้ได้ (แม้แต่ในปัจจุบัน) ก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่มีส่วนช่วยให้เกิดความแตกแยกเป็นก๊กเป็นเหล่าในรัฐสภา ถ้าความต้องการทางด้านวัตถุหรือทางส่วนตัวของกลไกทางการเมืองนี้ไม่ได้รับการเอาใจใส่ นักการเมืองคนอื่น ๆ ที่มีความสามารถกว่าก็อาจได้เสียงสนับสนุนแทน

องค์การทางการเมืองที่แข็งแกร่งที่สุดเท่าที่เราได้ศึกษามาแล้ว ก็คือ "เขตออกเสียงเลือกตั้งเหล็ก" ในจังหวัดโอกายามา ซึ่งส่งสมาชิกของตระกูลอีนูไค เข้าไปนั่งในรัฐสภาได้ในการเลือกตั้งทุกครั้งตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๘๙๐ เป็นต้นมา ในเขตนี้ ๗๖ เปอร์เซ็นต์ของคะแนนเสียงไปตกอยู่กับอีนูไค (หรือบุคคลใดก็ได้ที่เขากำหนดตัว) ในสมัยตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๘๙๐ เป็นต้นมา หลังปี ค.ศ. ๑๙๓๒ ไปแล้ว เมื่อลูกชายได้รับ "ที่ดินในปกครอง" จากบิดาก็ได้คะแนนเสียง ๔๗ เปอร์เซ็นต์ และได้ ๓๕ เปอร์เซ็นต์ (ซึ่งก็พอสำหรับที่จะได้ที่นั่งในสภา) ในปีแรก ๆ หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ การสนับสนุนที่พวกนี้ได้รับตลอดมานั้นเป็นกรณีพิเศษ ในบริเวณอื่น ๆ ส่วนใหญ่แล้ว ถึงแม้จะมีการให้คะแนนเสียงเลือกตั้งเป็นกลุ่มก้อน แต่พี่เบิ้มในท้องถิ่นมักจะเปลี่ยนความช่วยเหลือจากพรรคหนึ่งไปสู่อีกพรรคหนึ่งบ่อย ๆ ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะได้รับความอุปถัมภ์จากพรรคที่อยู่ในอำนาจ

ถึงกระนั้นการที่กลไกของอีนูไคในการควบคุมคะแนนเสียงค่อย ๆ อ่อนลงเรื่อย ๆ เช่นนี้ก็สะท้อนให้เห็นว่า มีการเคลื่อนไหวทั่วประเทศห่างออกจากสังคมแบบสมัยเมจิที่เป็นในรูปของการรวมหน่วยอย่างเหนียวแน่น มีระบอบการปกครองตามลำดับชั้น และมีความสนใจอยู่แต่เฉพาะส่วนชุมชนของตน การเคลื่อนไหวนี้ดำเนินไปอย่างช้า ๆ ส่วนหนึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่า ปัจเจกบุคคลเริ่มมีความตื่นตัวในทางการเมืองมากขึ้น ในบางส่วนก็แสดงถึงการที่พวกชาวนาที่เป็นเจ้าของที่ดินเองกำลังมีฐานะดีขึ้น เมื่อเทียบกับพวกเจ้าของที่ดิน แนวโน้มเช่นนี้ได้ดำเนินไปเรื่อย ๆ แม้แต่ในระยะปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๐ และในตอนต้นระยะปี ค.ศ. ๑๙๔๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๕๐ ด้วย การเคลื่อนไหวเช่นนี้ได้ปูพื้นฐานมากขึ้นให้ "ประชาธิปไตยในชนบท" ดังที่จะเกิดขึ้นภายหลังจากการปฏิรูปที่ดินในสมัยที่ญี่ปุ่นถูกยึดครอง

สังคมนคร

ตามประเพณี เมืองในญี่ปุ่นมักจะเสรีกว่าบริเวณชนบท มีองค์การแบบต่าง ๆ ที่ควบคุมอยู่จริง เช่น สมาคมของเขต กลุ่มปูชนียสถาน สมาคมช่าง กลุ่มต่อสู้อัคคีภัยและอื่น ๆ และในเขตสามัญชนซึ่งบ้านเรือนตั้งอยู่ติดกัน ก็มีความสันโดษอยู่น้อยและเพื่อนบ้านที่อยู่ติดกันเป็นที่สนิทสนมและคุ้นเคยกัน แต่ก็ไม่อาจสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวขึ้นมาได้ระหว่างผู้อาศัยอยู่ในเขตเมืองเดียวกันทั้งหมด มีการย้ายเข้าย้ายออกในชุมชนหนึ่ง ๆ อยู่บ่อย ๆ และเมื่อไม่มีรูปแบบของการร่วมมือกัน (ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นเมื่อมีทรัพย์สินทางการเกษตรและทรัพย์สินส่วนกลาง) อีกทั้งไม่มีการกำหนดเขตแดนแบบของหมู่บ้าน ความรู้สึกเป็นน้ำหนึ่งอันเดียวของชุมชนจึงน้อยลง

เมืองสมัยใหม่ในญี่ปุ่น ส่วนหนึ่งเกิดจากการขยายตัวของเมืองแบบเดิม ส่วนในทางอื่นนั้นก็มีลักษณะที่ใหม่ ถ้าจะพิจารณาอย่างมุ่งหาความเป็นจริงแล้ว ก็จะเห็นว่าการเจริญขึ้นมาของเมืองที่ทันสมัยในญี่ปุ่นนั้นเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับความเจริญทางเศรษฐกิจสมัยใหม่ของญี่ปุ่น ในปี ค.ศ. ๑๘๙๕ นั้นเพียง ๑๒ เปอร์เซ็นต์ของประชากรญี่ปุ่น ๔๒ ล้านคน อาศัยอยู่ในนครและเมืองซึ่งมีพลเมืองมากกว่าหนึ่งหมื่นคน สถิตินี้แสดงให้เห็นว่าจำนวนพลเมืองตามเมืองต่าง ๆ เพิ่มขึ้นจากสมัยโตกุกาวะตอนปลายเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ซึ่งก็สะท้อนให้เห็นถึงการขยายตัวของเศรษฐกิจในส่วนที่เป็นแบบเดิม แต่มาในกลางทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๓๐ นั้น ปรากฏว่าชาวญี่ปุ่นมากกว่า ๔๕ เปอร์เซ็นต์ของจำนวนทั้งหมด ๖๙ ล้านคน อาศัยอยู่ในบริเวณนครดังกล่าว และมากกว่าหนึ่งในสี่ของประชากรทั้งหมดอาศัยอยู่ตามเมืองที่มีผู้อาศัยอยู่มากกว่า ๑๐๐,๐๐๐ คน การขยายตัวของเมืองใหญ่ ๆ นับว่าเป็นประวัติการณ์เป็นพิเศษ มาในปี ค.ศ. ๑๙๔๐ กรุงโตเกียวก็กำลังมีประชากรคู่คี่กับกรุงลอนดอนและกรุงนิวยอร์ก คือโตเกียวมีผู้อยู่อาศัยถึง ๖,๗๗๙,๐๐๐ คน ส่วนเมืองโอซากา เกียวโต นาโกยาและเมืองท่าใหม่ ๆ คือโยโกฮามา และโกเบนั้นมีจำนวนประชากรรวมกันแล้วเท่ากับโตเกียว

เมืองใหญ่ ๆ ในญี่ปุ่นเป็นศูนย์กลางของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมาเป็นสมัยใหม่มาแต่ต้น ในระหว่างทศวรรษหลังปี ค.ศ. ๑๘๗๐ และก่อนทศวรรษ ปี ค.ศ. ๑๘๘๐ นั้นสัญลักษณ์ทางวัตถุของสมัยใหม่เริ่มปรากฏขึ้นครั้งแรกที่โตเกียวก่อน เช่น รถโดยสารที่ใช้ม้าลาก ตะเกียงที่ใช้แก๊ส ร้านขายเนื้อวัว ตึกแบบตะวันตก ร้านตัดผมที่สามารถตัดผมที่ไม่ใช่ทรงซามูไร เสื้อผ้าแบบตะวันตก โรงเรียนและวิทยาลัยใหม่ ๆ การเปลี่ยนแปลงนี้ไม่สม่ำเสมอ จนกระทั่งปี ค.ศ. ๑๙๐๑ ก็ยังมีการออกกฎหมายห้ามเดินเท้าเปล่าในโตเกียว ถึงแม้ว่าในตอนนี้เกือบแทบทุกคนได้รับการศึกษาขั้นประถมแล้ว และพวกที่

อพยพเข้ามาจากบริเวณชนบทรวมทั้งพวกที่เติบโตขึ้นมาในเมืองก็รู้หนังสือเป็นส่วนใหญ่ เมื่อเราคำนึงว่าประชากรของญี่ปุ่นที่มีอายุอยู่ในเกณฑ์เข้าโรงเรียนนั้นได้เพิ่มจาก ๔.๒ ล้านในปีค.ศ. ๑๘๗๓ ไปเป็น ๗.๒ ล้านในปี ค.ศ. ๑๘๙๓ และ ๑๑.๓ ล้านในปี ค.ศ. ๑๙๓๕ ก็จะเห็นได้ชัดว่าความสำเร็จนี้ยิ่งใหญ่เพียงใด เมืองใหญ่ ๆ ยังได้กลายมาเป็นศูนย์กลางสำหรับการศึกษาขั้นอุดมศึกษา ซึ่งช่วยสร้างและเผยแพร่วัฒนธรรมของญี่ปุ่นสมัยใหม่

ความเจริญของการศึกษาขั้นอุดมในญี่ปุ่น

ปี	นักศึกษาใน มหาวิทยาลัย	นักศึกษาใน วิทยาลัยเทคนิค	นักศึกษาใน วิทยาลัยครู
๑๙๐๐	๓,๒๔๐	๑๙,๖๗๐	๑๖,๔๔๒
๑๙๑๐	๗,๒๓๙	๓๒,๙๖๙	๒๖,๙๐๐
๑๙๒๐	๒๑,๙๑๕	๔๙,๐๐๗	๒๘,๖๑๐
๑๙๓๐	๖๙,๖๐๕	๙๐,๐๔๓	๔๖,๖๒๔
๑๙๔๐	๘๑,๙๙๙	๑๔๑,๔๗๘	๔๔,๔๕๔

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๑ สิ้นสุดลง ก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงในขั้นต่อไป มาตรฐานการครองชีพได้เขยิบสูงขึ้น คนงานดื่มเบียร์และน้ำหวาน นอกจากนั้นก็มีนิตยสารรายสัปดาห์ โรงภาพยนตร์ บาร์ ร้านอาหาร และสัญลักษณ์อื่น ๆ ของวัฒนธรรมประชานิยมเกิดขึ้น พวก "นาริกิน" หรือ พวก "คนรวยใหม่ ๆ" ซึ่งก่อตัวขึ้นมาระหว่างสงครามเป็นที่เห็นได้ทั่วไปนี่เป็นสมัยของ **"โมโบ"** และ **"โมกา" (โมดาน โบอิ** และ **โมดานการุ)** ซึ่งจะเดินเล่นอยู่บนถนนกินซ่า หรือถนนสายใหญ่ ๆ ของโอซากา พวกเด็กผู้ชายจะสวมแว่นตาแบบแฮโรลด์ ลอยด์* และพวกเด็กผู้หญิงดื่มเหล้า สูบบุหรี่ และอ่านนวนิยาย นี่เป็นสมัยของการดัดผม การสวมชุดอาบน้ำ นางระบำเปลือยขา โรงเต้นรำ และคาบาเร่ต์ เป็นสมัยที่นักศึกษาไม่สนใจกับขบวนการทางการเมืองของพวกฝ่ายซ้าย แต่ฝังใจใน ๓ อย่างด้วยกัน คือ กีฬา ภาพยนตร์ และเรื่องทางเพศ ในตอนต้นทศวรรษหลังปี ค.ศ. ๑๙๓๐ บริษัทแผ่นเสียงแจแปน วิกเตอร์ และบริษัทอื่น ๆ ได้ขยายกิจการอย่างรวดเร็ว โดยขายเพลงเศร้า ๆ เป็นจำนวนแสน ๆ ที่แนะถึงชีวิตอันไม่แน่นอน ความผูกพันระหว่างน้ำตาและเหล้าสาเก ความรื่นรมณ์จากเพลงแจ๊ส เหล้าและการเต้นรำ เวลาที่ผ่านไปและความงามอันอ่อนช้อยของต้นหลิวที่ขึ้นอยู่ตามถนนกินซ่า ปริมาณการขายแผ่นเสียงเหล่านี้ได้ถีบตัวสูงขึ้นจาก ๑๐,๔๘๓,๐๐๐ แผ่นในปี ค.ศ. ๑๙๒๙ ไปเป็น ๑๖,๘๙๕,๐๐๐ แผ่นใน ค.ศ. ๑๙๓๑

* Harold Lloyd **ดาราภาพยนตร์ตลก ชาวอเมริกัน มีแว่นตากลมโตเป็นเอกลักษณ์ (ผู้แปล)**

ถึงแม้ว่าความคึกคักของวัฒนธรรมแบบประชานิยมนั้นยังนับว่าเบามากถ้าจะวัดด้วยมาตรฐานตะวันตกประเภทใดๆก็ตาม แต่คนญี่ปุ่นจำนวนมากเห็นว่าเป็นการไปไกลเกินไปจนสุดแสนจะทนทาน นักเรียงความบางคนเรียกสมัยที่ถึงยอดสุดในปี ค.ศ. ๑๙๓๑ และ ค.ศ. ๑๙๓๒ ว่าเป็นสมัยของ "เอโรกูโร และนันเซนสุ" (แปลว่าความหมกมุ่นในกามารมณ์ ความวิตถาร และความเหลวไหล) คนบางคนเห็นว่าการโอ้อวดลมๆแล้งๆของวัฒนธรรมนครนั้น มีควบคู่ไปกับการที่นักเขียนร่วมสมัยของญี่ปุ่นไปถึงทางตันเสียแล้ว ทางเลือกทางศีลธรรมที่เหลืออยู่ก็คือการฆ่าตัวตาย ลัทธิมาร์กซิสม์หรือการเขียนแบบทดลองไปในทางกามารมณ์หรือที่เกินเลยไปอันเป็นแบบของพวกที่ไม่ได้อยู่ในกลุ่มซ้าย การที่วัฒนธรรมนครสมัยใหม่ของญี่ปุ่นได้ดำเนินมาถึงจุดนี้นั้น ทำให้การแบ่งแยกระหว่างเมืองและหมู่บ้านเกือบจะไม่มีทางกลับมาเชื่อมกันได้อีก ในภาวะปกติแล้ว ความโก้หรูและการแสวงหาความสุขารมณ์ของชาวเมืองนั้นยังพอจะให้อภัยกันได้ แต่ในปี ค.ศ. ๑๙๓๑ และ ค.ศ. ๑๙๓๒ เศรษฐกิจญี่ปุ่นตกต่ำอย่างที่สุด และสภาพในชนบทก็เลวร้ายเป็นพิเศษ ดังนั้น โฆษกฝ่ายขวาจึงกล่าวโจมตีเมืองและการใช้ชีวิตของชาวเมืองว่า ตรงกันข้ามกับการใช้ชีวิตแบบญี่ปุ่นที่แท้จริง

อัตราส่วนของเด็กในวัยเรียนที่กำลังเรียนอยู่ตามโรงเรียนชั้นประถม

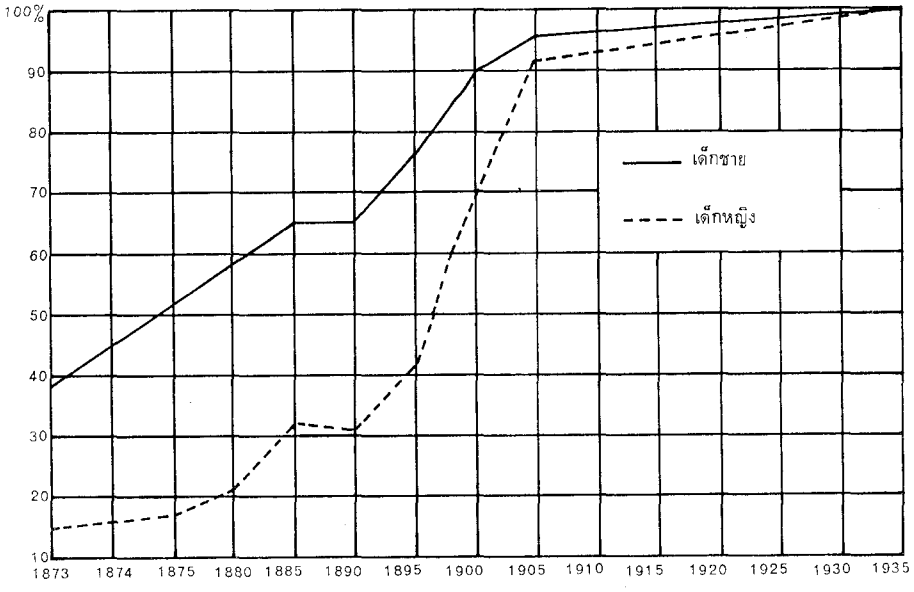

ผลอีกอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพในเมืองก็คือ ความแตกต่างของคนต่างรุ่น ในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๐ ยังมีครอบครัวจำนวนมากที่มีคนสามรุ่นอาศัยอยู่ร่วมกัน ปู่ย่าตายายที่มีอายุ ๘๐ กว่าปี บิดามารดาที่มีอายุ ๕๐ กว่าปี และลูก ๆ ที่มีอายุ ๒๐ กว่าปี ปู่ย่าตายายเกิดมาตั้งแต่ญี่ปุ่นสมัยโตกุกาวะ คนรุ่นที่สองมาเต็มวัยเมื่อตอนเข้าศตวรรษใหม่ ซึ่งเป็นตอนที่วัฒนธรรมใหม่ของญี่ปุ่นกำลังเริ่มปรากฏ หลายคนอพยพจากชนบทเข้ามาอาศัยอยู่ในเมือง พร้อมกันนั้นก็ได้นำเอากิริยาสะท้อนทางสังคม (social reflex) แบบชนบทเข้ามาด้วย คนรุ่นที่สามนั้นได้เติบโตเป็นผู้ใหญ่ขึ้นมาท่ามกลางระบอบประชาธิปไตย เพลงแจ๊ส ความตกต่ำทางเศรษฐกิจและวิกฤติการณ์ของตอนปลายระยะปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๐ และตอนต้นทศวรรษปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ในครอบครัวแบบนี้ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกมักจะใกล้ชิดกันและอบอุ่นดี ในตอนต้นเราได้ให้ความเห็นไว้แล้วว่า การสมรสในญี่ปุ่นสมัยใหม่นั้นมั่นคงขึ้นเพราะการพัฒนาสิทธิของสตรีและครอบครัวที่ถือการสมรสเป็นหลักด้วย บางคนอาจจะแนะเพิ่มเติมว่าความรวดเร็วของการเปลี่ยนแปลงในด้านอื่น ๆ มักจะช่วยทำให้คนต้องพึ่งครอบครัวมากยิ่งขึ้น แต่ถึงแม้ว่าจะเกิดความรู้สึกเป็นปึกแผ่นแน่นแฟ้นอย่างแท้จริงขึ้นจากสิ่งนี้ก็ตาม คนทั้ง ๓ รุ่นที่ว่าก็เหมือนกับคน ๓ จำพวกที่มีความแตกต่างกันออกไปในหลาย ๆ ทาง ความแตกต่างนี้จะมีมากกว่าในยุโรป และสหรัฐอเมริกาเป็นอย่างมาก เพราะทั้ง ๒ แห่งหลังนี้จังหวะของการเปลี่ยนแปลงนั้นช้ากว่า

จากการที่เราได้ศึกษาเมืองสมัยใหม่ในญี่ปุ่นมาแล้วสองแง่นั้น ซึ่งได้แก่ความแตกต่างทางสังคมและวัฒนธรรมจากชนบทและความแตกต่างระหว่างคนรุ่นต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในเมืองนั้นมีความสำคัญและเห็นได้อย่างชัดเจน อีกแง่หนึ่งที่สำคัญพอ ๆ กันแต่เห็นได้ไม่ค่อยชัดเท่า ก็คือแบบต่าง ๆ ของสังคมที่ปรากฏอยู่ตามเมืองต่าง ๆ ในญี่ปุ่นสมัยก่อนสงครามโลก บางแบบก็ยังยึดประเพณีเดิมอยู่โดยตั้งอยู่บนระบบเครือญาติ หรือบนความสัมพันธ์ฉันหัวหน้ากับลูกน้องซึ่งเน้นความภักดีและการรับใช้เป็นการแลกเปลี่ยนกับการดูแลแบบที่พ่อมีต่อลูก คนปรุงยา คนย้อมผ้า พ่อค้าขายผ้า เจ้าของร้านอาหาร และพวกนักแสดงศิลปะแบบประเพณีเดิมมักจะรวมกลุ่มของตนเป็นครอบครัวใหญ่และครอบครัวสาขาด้วย บรรดาลูกชายของครอบครัวสาขานั้น ภายหลังจากที่สำเร็จการศึกษาในโรงเรียนแล้วจะเข้าไปฝึกงานในร้าน (หรือโรงงานหรือโรงเรียน) ของครอบครัวใหญ่ ครอบครัวใหญ่จะให้ความช่วยเหลือแก่สาขาในยามขาดแคลน ความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวนี้ส่วนใหญ่มักจะไม่มีพิธีรีตอง และแผ่ซ่านไปทั่วถึงกัน

เราจะพบแบบที่ว่านี้ในรูปที่แปรผันไปได้ในหมู่พวกที่รับจ้างทำงานในธุรกิจขนาดเล็กที่ตั้งอยู่ในเมืองหรือในชนบท ซึ่งเป็นส่วนที่มีฐานะด้อยกว่าในเศรษฐกิจญี่ปุ่น ในสมัยก่อนสงครามโลก เมื่อเศรษฐกิจมี "โครงสร้างแบบคู่" นั้น กิจการขนาดเล็กแบบนี้ส่วนใหญ่จะประกอบด้วยนายจ้างและคนงานไม่กี่คน ถ้าพวกคนงานไม่มีความเกี่ยวดองกับหัวหน้าอย่างน้อยก็มีการแนะนำหรือรับรองโดยบุคคลที่เชื่อถือได้ ซึ่งเป็นญาติกับหัวหน้าหรือเป็นผู้มีบุญคุณ เวลาที่ต้องทำงานนั้นยาวนาน ความสัมพันธ์กับนายจ้างนั้นใกล้ชิดและเป็นกันเอง พวกคนงานที่ยังไม่แต่งงานมักจะอาศัยอยู่ในร้านที่เป็นทั้งโรงงานและบ้านของนายจ้าง และพวกลูกจ้างมักจะถูกเรียกให้ช่วยงานบ้านด้วย พวกคนงานจะช่วยนายจ้าง เมื่อมีเรื่องยุ่งยากแต่ก็ได้รับการดูแลเมื่อขัดสน เมื่อมีความชำนาญมากขึ้น มาตรฐานการศึกษาสูงขึ้น การค้าเจริญขึ้นและเมื่อมีคนรุ่นใหม่เข้ามา ก็เกิดการเปลี่ยนโดยทั่วไปไปสู่ความสัมพันธ์แบบที่ตั้งอยู่บนการทำสัญญา แต่จนกระทั่งถึงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ คนจำนวนล้านที่ทำงานในธุรกิจแบบดังกล่าวก็มีความใกล้ชิดกับญี่ปุ่นที่เป็นแบบชนบทมากกว่าแบบเมืองในหลายทางด้วยกัน ถึงแม้ว่าพวกนี้จะอาศัยอยู่ในเมืองก็ตามที

ส่วนของสังคมนครที่ยากที่สุดในการอภิปรายก็คือส่วนที่ทันสมัยที่สุด นั่นก็คือพวกโรงงานขนาดใหญ่ มหาวิทยาลัย ที่ทำการรัฐบาล ธนาคาร และพรรคการเมืองต่าง ๆ คนที่ทำงานอยู่ตามองค์การที่กล่าวมานี้จะดำเนินชีวิตคล้ายกับคนพวกเดียวกันในภาคตะวันตกคือ ตื่นขึ้นตามนาฬิกาปลุก รีบรับประทานอาหารเช้า เดินทางไปทำงานโดยรถโดยสารหรือรถไฟ ใช้ชีวิตในวันทำงานอยู่ท่ามกลางคนรู้จักที่ทำงานแบบเดียวกัน แยกออกมาจากบ้านหรือชุมชนโดยเด็ดขาด กลับบ้านในตอนเย็น และเล่นกับลูก ๆ ในวันสุดสัปดาห์ องค์การที่พวกนี้ทำงานอยู่ ก็ได้รับอิทธิพลอย่างลึกซึ้งจากแบบตะวันตก เพราะที่สร้างขึ้นมาก็เพื่อสนองความต้องการของสังคมสมัยใหม่ องค์การเหล่านี้จะเน้นในด้านสมรรถภาพ เลือกบุคลากรระดับยอดจากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ และเสนอเงื่อนไขที่ดีเยี่ยมแก่ผู้สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนที่ดีที่สุด ในกลุ่มของพวกที่มีอายุรุ่นเดียวกัน และมีพื้นฐานการศึกษาเหมือนกัน ความสามารถจึงเป็นบรรทัดฐานสำคัญสำหรับใช้ในการพิจารณาเลื่อนขั้น มีการเจาะจงหน้าที่การงานลงไป ตารางการให้เงินเดือนก็กำหนดไว้แน่นอน อำนาจก็จำกัดไปตามความต้องการของตำแหน่ง และความสัมพันธ์ก็ไม่เป็นส่วนตัวเหมือนกับในธุรกิจแบบเก่า ลักษณะที่เป็นแบบระบอบข้าราชการนี้ก็แพร่หลายมากขึ้น แต่ในเวลาเดียวกันบุคคลที่ทำงานตามองค์การดังกล่าวก็ยังไม่ทันสมัยพอ ในด้านของการฝึกฝนค่านิยมและความคิดที่โครงสร้างแบบตะวันตกจะทำงานได้โดยไม่ต้องมีการปรับปรุงแก้ไข ผลก็คือ ปรากฏมีลักษณะที่เป็นของญี่ปุ่นโดยเฉพาะจำนวนมากขึ้นในช่องว่างต่าง ๆ

สิ่งเหล่านี้เมื่อปรากฏขึ้นมาแล้ว ก็ไม่เพียงแต่สะท้อนถึงความสำคัญของความผูกพันเป็นทางส่วนตัวตามประเพณีญี่ปุ่นเท่านั้น แต่ยังมีแนวโน้มไปในทางที่จะรักษาความสัมพันธ์แบบนี้ไว้ด้วย

ลักษณะอย่างหนึ่งขององค์การแบบสมัยใหม่เกือบทุกแห่งในญี่ปุ่นคือ การเน้นในเรื่องความภักดี อีกอย่างก็คือความสัมพันธ์แบบพ่อกับลูก ลูกจ้างจะทำงานอยู่กับบริษัทตลอดชีวิต เมื่อได้รับเข้าทำงานแล้ว เขาจะมั่นใจได้เลยว่าบริษัทจะจ้างเขาตลอดไป แม้แต่ในยามที่บริษัทตกอับ และเขาก็ได้เลื่อนชั้นภายในขอบเขตของการศึกษาและความสามารถ และตามอาวุโสดังที่ปรากฏนั้น เจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่อาจจะก้าวจากกระทรวงขึ้นไปเป็นประธานของบริษัทหนึ่ง หรือไปรับตำแหน่งที่สำคัญทางการเมือง แต่การย้ายตามแนวนอนจากบริษัทหนึ่งไปอีกบริษัทหนึ่ง (หรือจากมหาวิทยาลัยหนึ่งไปอีกมหาวิทยาลัยหนึ่ง หรือจากกระทรวงหนึ่ง ไปอีกกระทรวงหนึ่งนั้น) มักไม่ค่อยปรากฏและไม่เป็นที่เห็นชอบกัน ถือกันว่าเป็นลักษณะของการมีบุคลิกต้น และจะทำให้เสียอาวุโสในการงานด้วย แม้แต่ในปัจจุบันการโยกย้ายงานระหว่างบริษัทก็เพิ่งจะมีขึ้นเฉพาะในหมู่วิศวกรและนักวิทยาศาสตร์ซึ่งเป็นช่างเทคนิคของอุตสาหกรรม แต่ความชำนาญในด้านการบริหารนั้น เชื่อกันว่าไม่สามารถจะสับเปลี่ยนกันได้ มีความรู้สึกอย่างแรงกล้าว่าความชำนาญในด้านนี้จะนำมาใช้ได้มีประสิทธิภาพก็โดยบุคคลผู้เป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นสมาชิกใน "ครอบครัว" ของบริษัท

ความภักดีต่อบริษัทได้รับการค้ำจุนโดยความภักดีต่อตัวบุคคลภายในบริษัท มีภาษิตญี่ปุ่นอยู่จำนวนมากอย่างเช่น "จงเข้าไปใต้ร่มเงาของต้นไม้ใหญ่" ซึ่งบ่งว่าลำพังตัวคนเดียวแล้วจะไม่อาจเอาตัวรอดได้ถ้าปราศจากผู้อุปถัมภ์ ความสัมพันธ์ส่วนตัวในองค์การส่วนใหญ่มักเกิดขึ้นระหว่างผู้อาวุโสที่สำคัญ ๆ กับลูกน้องที่มีความภักดีต่อเขา เมื่อผู้อาวุโสผู้นั้นถูกโยกย้ายจากตำแหน่งหนึ่งไปอีกตำแหน่งหนึ่ง เขาก็อาจพาสมาชิกในกลุ่มของเขาไปด้วย การที่ได้อยู่ในกลุ่มอย่างนี้มักถือกันว่ามีความสำคัญต่อการเลื่อนชั้น เหตุผลหนึ่งที่การโยกย้ายงานตามแนวนอนระหว่างบริษัทไม่ได้ผลก็เพราะว่าคนใหม่ที่เข้ามาจะพบว่าการเข้ากลุ่มดังกล่าวนั้นทำได้ยาก แม้แต่พวกที่เข้ารับราชการโดยตรงหลังจากสำเร็จจากมหาวิทยาลัยก็อาจรู้สึกว่าเป็น "คนนอก" อยู่หลายปีทีเดียว ถ้าเขาไม่ได้สำเร็จมาจากคณะนิติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียล เป็นต้น

ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในองค์การสมัยใหม่ที่เป็นแบบระบอบข้าราชการของญี่ปุ่น ในทางหนึ่งแล้วก็เหมือนกับความเป็นปึกแผ่นในหมู่บ้านซึ่งแน่นแฟ้นยิ่งกว่าสถาบันทั้งสองแบบนี้ กล่าวคือ ถึงจะอยู่กันคนละระดับแต่ก็มีค่านิยมเหมือนกันคือความกลม

เกลียว ความภักดีและความสัมพันธ์แบบพ่อกับลูก ซึ่งเราจะได้เห็นในปรัชญาที่ถือรัฐเป็นครอบครัวในรูปที่เคร่งที่สุด หรือถ้าจะว่ากันในเชิงปฏิเสธ ก็อาจกล่าวได้ว่า สถาบันทั้งสองสะท้อนให้เห็นถึงความอ่อนแอของคติปัจเจกบุคคลนิยม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของประเพณีเดิมของญี่ปุ่น

กรรมกรในวงการอุตสาหกรรม

การเปลี่ยนจากเศรษฐกิจแบบเกษตรกรรมไปสู่แบบอุตสาหกรรมในญี่ปุ่นนั้น ก็เหมือนกันกับประเทศอื่น ๆ จำนวนมาก กล่าวคือ มีความเสื่อมของสังคมหลายอย่างเกิดขึ้นพร้อมกัน ซึ่งกระทบกระเทือนพวกกรรมกรในเมืองมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ ยกเว้นพวกผู้เช่าที่ดิน ตั้งแต่เริ่มต้นแล้วรัฐบาลได้ถูกควบคุมโดยชนกลุ่มหนึ่งที่คำนึงถึงความแข็งแกร่งของชาติมากกว่าที่จะคิดถึงความสุขส่วนตัวของราษฎร แม้แต่ในพรรคการเมืองต่าง ๆ ผลประโยชน์ของเจ้าของทรัพย์สินและพวกนักธุรกิจจะได้รับการเอาใจใส่อย่างแข็งขันมากกว่าของพวกด้อยเอกสิทธิ ผลก็คือ ญี่ปุ่นต้องใช้เวลานานมากกว่าที่จะออกกฎหมายสวัสดิการสังคมซึ่งร่างขึ้นเพื่อช่วยพิทักษ์กรรมกรในเมือง ในตอนต้นก็ไม่มีการควบคุมสภาพการทำงานหรือชั่วโมงทำงานในโรงงาน หรือจำกัดอายุของคนงาน ในบางครั้งเด็ก ๆ ต้องทำงานถึง ๑๔ ชั่วโมงต่อวัน แหล่งเสื่อมโทรมอันกว้างใหญ่ที่มีกลีนเหม็นได้เกิดขึ้นในเมืองต่าง ๆ เหมือนกับที่เกิดขึ้นในตะวันตกในสมัยต้นของการพัฒนาอุตสาหกรรม

นอกจากความมุ่งหมายและนโยบายต่าง ๆ ของรัฐบาลแล้ว เหตุผลอย่างหนึ่งที่ทำให้กรรมกรได้ประโยชน์จากอุตสาหกรรมช้ามาก ก็คือ มีกรรมกรอยู่มากและค่าแรงก็ถูก ผลิตผลทางอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นอย่างไม่น่าเชื่อ แต่ปริมาณที่เพิ่มขึ้นนั้นส่วนใหญ่แสดงให้เห็นความเจริญทางด้านเทคโนโลยี ซึ่งทำให้ความต้องการแรงงานกรรมกรต่อหน่วยผลิตหนึ่ง ๆ ลดลงไป ความต้องการแรงงานจึงเพิ่มขึ้นช้ากว่าความเจริญของอุตสาหกรรม การที่ครอบครัวชาวนาขยายใหญ่ขึ้น ทำให้มีกรรมกรอุตสาหกรรมหลั่งไหลมาสนองความต้องการที่เพิ่มขึ้นได้โดยง่าย ดังนั้น จึงช่วยรักษาระดับค่าแรงในเมืองให้สอดคล้องกับเศรษฐกิจในชนบทที่กำลังตกต่ำ กรรมกรได้ประโยชน์มาบ้าง รายได้จริงของพวกคนงานอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นมากกว่าครึ่งระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๑๔ ถึง ค.ศ. ๑๙๒๙ แต่พวกกรรมกรที่ไม่มีความชำนาญนั้นมีกำลังต่อรองน้อยมาก

ประชากรมิได้เป็นปัจจัยเดียวที่ผูกพันแรงงานไว้กับไร่นา คนจำนวนมากไปทำงานในอุตสาหกรรมชั่วระยะเวลาสั้น ๆ จากนั้นก็กลับไปบ้านในชนบท นี่เป็นเรื่องจริงโดยเฉพาะอย่างยิ่งในอุตสาหกรรมทอผ้าซึ่งเป็นอุตสาหกรรมใหญ่ที่สุดของญี่ปุ่น ญี่ปุ่นนั้นก็

เหมือนกับในประเทศอื่น ๆ หลายประเทศ ที่ในตอนแรกคนงานส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง ตัวอย่างเช่นในอุตสาหกรรมปั่นด้ายฝ้ายมีผู้หญิงถึง ๘๐ เปอร์เซ็นต์ของกรรมกรทั้งหมดในตอนเริ่มต้นของศตวรรษใหม่ และในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๙ คนงานในโรงงานทั้งหมดก็เป็นหญิงถึง ๔๔ เปอร์เซ็นต์ ผู้หญิงส่วนใหญ่ที่ทำงานอยู่ในอุตสาหกรรมทอผ้ามาจากไร่นา ถูกว่าจ้างโดยมีการทำสัญญากัน ซึ่งมักจะมีข้อเสนอที่ไม่ตรงกับความจริง พวกนี้ได้ที่อยู่กินในหอพัก มีชีวิตอยู่ภายใต้การควบคุมที่เข้มงวด และได้รับค่าจ้างเพียงเล็กน้อย ซึ่งพวกนี้ก็พยายามเก็บออมไว้สำหรับเป็นสินสมรส ว่ากันตามอุดมคติแล้วการที่บริษัทเข้ารับผิดชอบในทางศีลธรรมและในด้านเศรษฐกิจ ซึ่งทำให้ทางบริษัทมาเป็นตัวแทนของบรรดาพ่อแม่ในช่วงเวลาระหว่างที่ผู้หญิงเหล่านี้ออกจากโรงเรียน จนถึงเวลาที่จะแต่งงานนั้นก็เพื่อสวัสดิภาพของผู้หญิงเหล่านี้เอง และก็ได้รับอนุมัติจากครอบครัวของพวกนี้ด้วย แต่ในทางปฏิบัติแล้วพวกนี้ก็เปรียบเหมือนทาสในแบบสมัยใหม่ เป็นธรรมดาที่คนงานเหล่านั้นตั้งใจจะกลับท้องนา และมีหลายคนก็กลับเข้าไปปะปนกับประชากรในชนบทอีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยามที่เศรษฐกิจตกต่ำ ดังนั้นการรับปัญหาการว่างงานในอุตสาหกรรมเป็นส่วนใหญ่ก็คือการเพิ่มจำนวนคนที่ต้องเลี้ยงดูในชนบท เพราะเหตุนี้กฎหมายสวัสดิการสังคมจึงเป็นเรื่องเร่งด่วน แต่เรื่องนี้ก็เป็นอุปสรรคต่อการเปลี่ยนกรรมกรให้ทันสมัยด้วย แม้แต่ในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๓๐ กรรมกรในเมืองก็ยังต้องอาศัยเศรษฐกิจทางเกษตรกรรมที่หยุดอยู่กับที่แล้วอีกด้วย

ภายใต้สภาพที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ จึงยังคงมีการเคลื่อนไหวของสหภาพแรงงานค่อนข้างน้อย พัฒนาการเท่าที่เกิดขึ้นนั้นมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการเคลื่อนไหวทางสังคมของคริสต์ชนและลัทธิสังคมนิยม ระยะแรกของการเคลื่อนไหวนั้นเกิดขึ้นในระหว่างตอนปลายทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๘๙๐และปี ค.ศ. ๑๙๑๑ ในปี ค.ศ. ๑๘๙๗ มีคนงานอยู่ ๔๐๐,๐๐๐ คนในโรงงานที่จ้างคนทำงานมากกว่า ๕ คนขึ้นไป และในปี ค.ศ. ๑๙๐๗ ก็มี ๖๐๐,๐๐๐ คน ในหมู่คนงานเหล่านี้มีการตั้งสหภาพแรงงานขึ้นจำนวนหนึ่งก่อนขึ้นศตวรรษใหม่ มีสมาชิกประมาณ ๑,๐๐๐ คน แต่กฎหมายควบคุมของตำรวจที่ออกมาในปี ค.ศ. ๑๙๐๐ นั้น ถึงแม้จะร่างขึ้นเพื่อควบคุมการขยายตัวของลัทธิสังคมนิยม ก็จำกัดกิจกรรมของสหภาพอย่างมาก ในที่สุดความพยายามในตอนแรกที่จะก่อตั้งสหภาพแรงงานที่ถูกต้องตามกฎหมาย ก็กลับกลายเป็นขบวนการทางการเมืองอย่างหนึ่ง และจบลงด้วยแผนตามแบบลัทธิอนาธิปไตยที่จะปลงพระชนม์พระจักรพรรดิ ระยะที่สองของสหภาพเริ่มขึ้นหลังปี ค.ศ. ๑๙๑๑ ภายใต้การนำอย่างเป็นกลางที่สุดของคริสต์ชนคนหนึ่งคือ ซูซูกิ บุนจิ เมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๑ สิ้นสุดลง มีกรรมกรโรงงานถึง ๑,๗๐๐,๐๐๐ คนในญี่ปุ่น การขยายตัวทางอุตสาหกรรมและ

การให้ความสำคัญแก่ระบอบประชาธิปไตยมากขึ้นในตอนนี้ รวมกับวิธีการที่เป็นสายกลางของซูซูกิ ได้ช่วยให้ขบวนการสหภาพแรงงานก้าวหน้าไปอย่างสม่ำเสมอ

การก่อตัวของสหภาพแรงงานระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๑๔ ถึง ค.ศ. ๑๙๒๐

ปี	สหภาพซึ่งเพิ่งจะเริ่มก่อตั้ง
ค.ศ.	
๑๙๑๔	๖
๑๙๑๕	๔
๑๙๑๖	๑๓
๑๙๑๗	๑๔
๑๙๑๘	๑๑
๑๙๑๙	๗๑
๑๙๒๐	๘๖

ในปี ค.ศ. ๑๙๑๘ ราคาข้าวที่สูงขึ้นเรื่อย ๆ ได้ทำให้เกิดคลื่นจลาจลขนาดใหญ่ขึ้นในเกือบแทบทุกนครและเมืองขนาดใหญ่ ในการจลาจลพ่อค้าข้าวและเจ้าของที่ดินมักจะเป็นเป้าของการโจมตี ตำรวจถูกเรียกออกมาให้ช่วยควบคุมสถานการณ์ แต่ในบางกรณีตำรวจกลับกลายเป็นฝ่ายถูกโจมตีด้วย ดังนั้น ใน ๔๒ ท้องที่จึงถึงกับต้องเรียกทหารให้เข้ามาช่วยปราบปรามการจลาจล ผลของความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ และดำเนินไปถึงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ที่มีต่อกรรมกรนั้น อาจจะเห็นได้จากตารางราคาสินค้าและค่าแรงข้างล่างนี้

ราคาสินค้าและค่าแรง ระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๑๒ ถึง ค.ศ. ๑๙๑๙

ปี	ดัชนีค่าแรง	ดัชนีราคาสินค้า
ค.ศ.		
๑๙๑๒	๑๐๐	๑๐๐
๑๙๑๓	๑๐๒	๑๐๑
๑๙๑๔	๑๐๒	๙๙
๑๙๑๕	๑๐๑	๙๔
๑๙๑๖	๑๐๔	๑๐๙
๑๙๑๗	๑๐๒	๑๔๕
๑๙๑๘	๑๕๗	๒๐๐
๑๙๑๙	๒๒๔	๒๓๘

การที่รายได้ที่แท้จริงได้ลดลงอย่างฉับพลันเมื่อราคาสินค้าถีบตัวสูงเลยค่าแรงไปหลังปี ค.ศ. ๑๙๑๖ นั้น ได้ทำให้กิจกรรมของสหภาพแรงงานขยายตัวออกโดยเร็ว และมีความระส่ำระสายในหมู่กรรมกรด้วย

กรณีพิพาททางแรงงาน ระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๑๒ ถึง ค.ศ. ๑๙๒๐

ปี ค.ศ.	จำนวนกรณีพิพาท	จำนวนคนที่เกี่ยวข้อง
๑๙๑๒	๔๙	๖,๐๐๐
๑๙๑๔	๕๐	๘,๐๐๐
๑๙๑๖	๑๐๘	๘,๐๐๐
๑๙๑๗	๓๙๘	๕๗,๓๐๙
๑๙๑๘	๔๑๗	๖๖,๐๐๐
๑๙๑๙	๒,๓๘๘	๓๓๕,๒๒๕
๑๙๒๐	๑,๐๖๙	๑๒๗,๐๐๐

ในปี ค.ศ. ๑๙๒๐ เมื่อความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจในระหว่างสงครามได้ฟุบลง ระยะที่สามของขบวนการสหภาพแรงงานก็เริ่มขึ้น และก็เป็นอีกครั้งหนึ่งที่ขบวนการนี้ได้เปลี่ยนจากเป้าหมายทางเศรษฐกิจไปเป็นการเมือง โดยที่ในตอนแรกได้ตกอยู่ใต้อิทธิพลของพวกผู้นำเป็นนักซินดิกาลิสต์* แบบอนาธิปไตย ภายหลังปี ค.ศ. ๑๙๒๒ พวกสังคมนิยมแบบมาร์กซิสต์ก็เข้ามามีอิทธิพล การที่มีความโน้มเอียงที่จะรับเอาแบบขบวนการสหภาพอย่างของยุโรปแทนการรับเอาแบบของสหรัฐอเมริกานั้น ก็เนื่องจากการที่ฐานะทางเศรษฐกิจของกรรมกรญี่ปุ่นมีส่วนคล้ายกับของพวกประเทศในยุโรปบางประเทศมากกว่า ในการต่อต้านขบวนการสหภาพอันห้าวหาญนี้รัฐบาลได้ใช้กำลังตำรวจในการบีบคั้นและในเวลาเดียวกันก็ผ่อนปรนให้ในขอบเขตจำกัดบางประการด้วย ในปี ค.ศ. ๑๙๒๓ สหภาพแรงงานก็เป็นที่รับรองตามกฎหมาย ในปี ค.ศ. ๑๙๒๕ ผู้ชายทุกคนที่มีอายุอยู่ในเกณฑ์ก็ได้สิทธิออกเสียงลงคะแนน และการควบคุมเล็ก ๆ น้อย ๆ เพื่อป้องกันการเอารัดเอาเปรียบกรรมกร ซึ่งมีขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๑๖ นั้น ก็ได้มีการขยายออกไปอีกในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ๑๙๓๐ โดยการออกกฎหมายต่าง ๆ ซึ่งให้ความคุ้มครองขั้นพื้นฐานบางประการกับกรรมกร ตัวอย่างเช่นมีการลดชั่วโมงทำงานของผู้หญิงและเด็กลงเป็น ๑๐ ชั่วโมงต่อวัน และเด็กที่มีอายุต่ำ

* syndicalism รวมถึงวิธีการปฏิวัติและโครงการที่จะจัดระเบียบสังคมใหม่ พวกซินดิกาลิสต์เชื่อว่าควรล้มเลิกรัฐซึ่งเป็นเครื่องมือของการกดขี่เสีย และถือว่าสหภาพกรรมกรเป็นหน่วยสำคัญในการผลิตและการปกครอง (ผู้แปล)

กว่า ๑๔ จะไม่ได้รับอนุญาตให้ทำงานในโรงงานเลย ยกเว้นเด็กที่มีอายุระหว่าง ๑๒ ถึง ๑๓ ปี แต่ได้จบการศึกษาขั้นประถมแล้ว

ปฏิกิริยาของพวกสหภาพที่มีต่อการปฏิรูปเหล่านี้มีออกมาในทางด้านรัฐสภา ในราวปี ค.ศ. ๑๙๒๕ พวกสังคมนิยมสายกลางได้ไล่พวกสังคมนิยมที่เป็นคอมมิวนิสต์และพวกที่นิยมการปฏิวัติออกไปจากโซโดเม ซึ่งเป็นสมาพันธ์ของสหภาพแรงงานที่ใหญ่ที่สุดในญี่ปุ่น ซึ่งประกอบด้วย ๗๐ เปอร์เซ็นต์ขององค์การกรรมกรทั้งหมด สมาพันธ์นี้ถึงจะถูกเปลี่ยนแปลงในหลายด้านแต่ก็ยังเป็นกำลังสำคัญในขบวนการสหภาพแรงงานอยู่ได้จนถึงช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๐ และยังกลายมาเป็นกำลังสำคัญกำลังหนึ่งที่หนุนหลังขบวนการของกลุ่มสังคมนิยมในรัฐสภา สมาพันธ์สหภาพที่มีขนาดเล็กกว่าก็ได้ถูกตั้งขึ้นมาควบคู่กันไปกับกลุ่มสังคมนิยมอื่น ๆ ที่มีความเป็นสายกลางน้อยกว่า และเป็นพวกนิยมการปฏิวัติ กำลังทั้งหมดของสหภาพเพิ่มขึ้นดังต่อไปนี้

สมาชิกของสหภาพแรงงานระหว่างปี ๑๙๒๒ ถึง ๑๙๔๒

ปี ค.ศ.	จำนวนสหภาพ	จำนวนสมาชิก
๑๙๒๒	๓๘๙	๑๓๗,๓๘๑
๑๙๒๔	๔๖๙	๒๒๘,๒๗๘
๑๙๒๖	๔๘๘	๒๘๔,๗๓๙
๑๙๒๘	๕๐๑	๓๐๘,๙๐๐
๑๙๓๐	๗๑๒	๓๕๔,๓๑๒
๑๙๓๒	๙๓๒	๓๗๗,๖๒๕
๑๙๓๔	๙๖๕	๓๘๗,๙๖๔
๑๙๓๖	๙๗๓	๔๒๐,๕๘๙
๑๙๓๘	๗๓๑	๓๗๕,๑๙๑
๑๙๔๐	๔๙	๙,๔๕๕
๑๙๔๒	๓	๑๑๑

แม้แต่ในปี ค.ศ. ๑๙๓๖ ซึ่งเป็นปีที่มีจำนวนสมาชิกสูงที่สุด ก็ปรากฏว่ากรรมกรที่อยู่ในสหภาพยังเป็นเพียงส่วนน้อยของจำนวนกรรมกรทั้งหมดของญี่ปุ่นซึ่งมีถึง ๖,๐๙๐,๑๑๖ คน ยิ่งกว่านั้นโดยทั่ว ๆ ไปแล้วสหภาพแรงงานโดยทั่วไปยังอ่อนแออยู่ สหภาพโดยทั่วไป

มีสมาชิกเพียงประมาณ ๕๐๐ คน และก็มักจะมาจากบริษัทเดียวกัน พวกสมาชิกลูกแถวมักจะตัดขาดจากพวกหัวหน้านักก่อการของสหภาพกลาง เพราะไปผูกพันอยู่กับความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของบริษัท ความอ่อนแอเหล่านี้บวกกับความกดดันจากภายนอกได้ทำให้มีการเปลี่ยนจากลัทธิสังคมนิยมไปเป็นสังคมนิยมแนวชาตินิยม ซึ่งเกิดขึ้นในสมาพันธ์ใหญ่ในปี ค.ศ. ๑๙๓๗ การที่มีการเปลี่ยนแปลงแบบเดียวกันนี้ขึ้นในสหภาพผู้เช่าที่ดินเมื่อ ๖ ปีก่อน ชี้ให้เห็นช่องว่างระหว่างบริเวณนครกับชนบท

กระแสความคิด

ปัญญาชนในญี่ปุ่นปัจจุบันมิได้เป็นทายาทของกลุ่มนักคิดของสมัยเมจิตอนต้น แต่พวกนี้เป็นผู้รับมรดกจากคนรุ่นที่ถึงวัยเป็นผู้ใหญ่ในตอนต้นศตวรรษที่ ๒๐ พวกนักคิดของสมัยเมจิตอนต้นถือได้ว่าเกี่ยวดองกับผู้นำการปฏิรูปเมจิทั้งทางด้านศีลธรรม สังคม และการเมืองด้วย แต่ปัญญาชนในต้นศตวรรษใหม่นั้นได้รู้สึกห่างเหินกับสังคมและจากระบบการเมืองของสมัยเมจิตอนปลายมากขึ้นทุกที มันเป็นเรื่องกลับตาลปัตรกันที่ความรู้สึกห่างเหินนี้ ได้เกิดขึ้นและแพร่หลายออกไปในสมัยที่โดยทั่วไปแล้วมีทัศนะที่เต็มไปด้วยความหวัง และมีความเจริญมากเป็นพิเศษ

ในสายตาของคนตะวันตก บรรดาปัญญาชนที่ก้าวหน้าของยุคนี้ดูเกือบจะสามารถเชื่อมช่องว่างทางวัฒนธรรมและก้าวทันกับคนพวกเดียวกันในตะวันตกได้ แต่จินตนิยมได้หลีกทางให้กับคติอรรถนิยม และซึ่งต่อมาก็ถูกแทนที่โดยคติธรรมชาตินิยม และปัญหาในสมัยนั้นก็คือลัทธิสังคมนิยมและลัทธิอนาธิปไตย สมุดหมายเหตุรายวันในปี ค.ศ. ๑๙๐๙ ของกวีอิชิคาวา ตากูโบกุ ได้เปิดเผยให้เห็นชีวิตที่ทันสมัยมาก เช่น การสำรวจตัวเองโดยไม่เอาตนเป็นที่ตั้ง การนอนอ่านทูร์เกนเยฟ (Turgenev)* การเดินทางไปทำงานโดยรถราง การฟังเสียงทีมเทนนิสของมหาวิทยาลัยเกียวโตจากห้องข้าง ๆ แม้แต่ภาพพจน์ในกวีนิพนธ์ของเขาก็ยังได้มาจากโลกสมัยใหม่ "ถ้าฉันสามารถ.....ทิ้งเสื้อผ้าแห่งพันธะนี้ไปจากตัว ตัวฉันก็จะเบาเหมือนกับไฮโดรเจน" "ตาของเธอคงจะมีกลไกของปากกาหมึกซึม เธอหลั่งน้ำตาอยู่เรื่อย ๆ" ส่วนหนึ่งเป็นเพราะว่าเขาทันสมัยมาก ความรู้สึกโดดเดี่ยว และรู้สึกเป็นคนนอกในญี่ปุ่นในสมัยของเขานั้นจึงเป็นความรู้สึกที่ลึกซึ้ง

อย่าให้ใคร ๆ รัก อย่ารับความเอื้อเฟื้อจากคนอื่น อย่าให้สัญญาอะไร อย่าทำสิ่งใดที่จะทำให้ต้องขออภัย อย่าพูดกับใครเกี่ยวกับเรื่องตัวเอง จงสวมหน้ากากเสมอ จงพร้อมที่จะต่อสู้ตลอดเวลา

* นักประพันธ์ชาวรุสเซีย (ค.ศ. ๑๘๑๘—๘๓) นวนิยายส่วนใหญ่ของเขาเป็นเรื่องเกี่ยวกับปัญหาสังคม (ผู้แปล)

ต้องสามารถที่จะตีหัวใครก็ได้ทุกเวลา อย่าลืมว่าเมื่อท่านสร้างมิตรกับใคร ไม่ช้าไม่นานท่านก็ต้องแตกคอกับเขาเป็นแน่[๑]

เหตุผลทางสังคมและวัฒนธรรมที่ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นคนนอกนั้น มีอยู่หลายประการ ในตอนต้นและตอนกลางของสมัยเมจินั้น มีปัญญาชนที่เคยได้รับการศึกษาแบบตะวันตกไม่กี่คนและตำแหน่งราชการก็หาง่าย แต่เมื่อศตวรรษใหม่ได้เริ่มขึ้นก็มีพวกสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยมากกว่างานที่มีอยู่ พวกที่สำเร็จจากมหาวิทยาลัยแห่งชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากมหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียล เกือบจะผูกขาดงานรัฐบาลและคนรุ่นที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตกก็ปรากฏขึ้นมาในเวลาเดียวกันกับที่รัฐบาลกำลังหันไปยึดแนวประเพณีนิยมอีกมากขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งก็ไปทำให้พวกนี้รู้สึกเป็นคนนอกมากยิ่งขึ้น แต่สาเหตุขั้นพื้นฐานกว่านี้ก็คือมีความห่วงใยในเรื่องเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมมากขึ้น ซึ่งได้แก่การตื่นตัวในปัญหาเรื่องวัฒนธรรมตะวันตกกับญี่ปุ่น ในกรณีของตะวันตกนั้นการเปลี่ยนจากยุคก่อนสมัยใหม่มาเป็นสมัยใหม่นั้นยากก็ตรงที่ว่าต้องสร้างสิ่งที่เป็นสมัยใหม่ขึ้นเพราะไม่มีสิ่งใดจะให้หยิบยืม แต่การเปลี่ยนแปลงก็ทำได้ง่ายขึ้น เนื่องจากการเปลี่ยนนั้นเกิดขึ้นภายในขอบข่ายของวัฒนธรรมเดียวที่ตกทอดติดต่อกันมาเป็นเวลานาน มีการเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่ แต่การเปลี่ยนแปลงแต่ละขั้นนั้นมีความเกี่ยวโยงอย่างแน่นแฟ้นกับพัฒนาการขั้นก่อน ๆ ในกรณีของญี่ปุ่นสิ่งที่เป็นสมัยใหม่ได้ถูกหยิบยืมมาอย่างฉับพลัน ในด้านวัฒนธรรมแล้วไม่มีการต่อเนื่องกันและเมื่อได้ถูกกลืนเข้ากับของเดิมถึงระดับหนึ่งแล้วก็ทำให้เกิดการคลาดเคลื่อนทางด้านปัญญาความคิดและศีลธรรมอย่างลึกซึ้ง

น้อยคนในตอนต้นของสมัยเมจิ ตระหนักว่าการแก้ปัญหานี้ให้ถาวรนั้นจะยากเย็นเพียงใด พวกปัญญาชนในตอนต้นสมัยเมจินั้น ไม่ว่าจะได้รับการฝึกฝนแบบตะวันตกอย่างใดมากก็ตาม ต่างก็ได้รับการศึกษาตามลัทธิขงจื๊อมาเหมือนกัน ส่วนใหญ่พวกนี้ก็ไม่ยอมรับลัทธิขงจื๊อว่าเป็นปรัชญาที่ชัดแจ้ง แต่พวกนี้ก็ยังคงยึดถือข้อสมมติพื้นฐานจำนวนหนึ่งที่เป็นแบบขงจื๊ออย่างเห็นได้ชัด เมื่อพิจารณาถึงสมัยที่พวกนี้เขียนงานของเขาและการที่พวกนี้ติดต่อกับตะวันตกในระยะเวลาที่ค่อนข้างสั้น บางทีก็อาจจะหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะมีการนำเอาความคิดแบบตะวันตกไปรวมกับความคิดของญี่ปุ่นเข้า โดยไม่มีการคำนึงถึงข้อสมมติที่เป็นพื้นฐานของความคิดตะวันตกเท่าใดนัก บางทีอาจจะมีคริสต์ชนชาวญี่ปุ่นไม่กี่คนที่พยายามต่อสู้กับปัญหาข้อนี้ในระดับพื้นฐาน

---

[๑] แปลเป็นภาษาอังกฤษโดย Donald Keene จาก **Modern Japanese Literature** : An Anthology Compiled and Edited by Donald Keene (สงวนลิขสิทธิ์ ๑๙๕๖ โดย Grove Press).

มาในปี ค.ศ. ๑๙๐๐ ก็มีชนรุ่นแรกที่ได้รับการศึกษาภายใต้ระบบการศึกษาแบบใหม่ขึ้น ชนรุ่นนี้คงอยู่ใต้อิทธิพลของประเพณีญี่ปุ่นอย่างลึกซึ้ง ถึงแม้ว่าจะไม่มีพื้นความรู้ในลัทธิขงจื๊อเหมือน ๆ กันอีกต่อไปก็ตาม แต่ในเวลาเดียวกันชนรุ่นนี้ก็มีความเข้าใจในตะวันตกลึกซึ้งมากกว่าพวกปัญญาชนในตอนต้นสมัยเมจิ ดังนั้น พวกนี้จึงรู้สึกไม่พอใจกับการที่นักคิดในสมัยก่อนนำเอาความคิดแบบญี่ปุ่นและแบบตะวันตกมาสังเคราะห์ ชนรุ่นนี้ไม่พอใจต่อปรัชญาของรัฐบาลที่ยังคงเน้นถึงการใช้ความคิดของตะวันตกเป็นเครื่องมือในการสร้างรัฐที่แข็งแกร่ง พวกนี้ตระหนักว่าการรับเอาความคิดของตะวันตก เช่น คติปัจเจกบุคคลนิยมก็หมายถึงการไม่ยอมรับประเพณีญี่ปุ่นส่วนใหญ่ และจะทำให้เกิดความตึงเครียดอย่างมากมาย นัตซูเม โซเซกิ ซึ่งเป็นนักประพันธ์นวนิยายสมัยใหม่ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของญี่ปุ่นได้เขียนไว้ว่า ญี่ปุ่นสามารถที่จะเข้าใจคำสอนของตะวันตกได้อย่างฉาบฉวยเท่านั้น และเขาได้ตั้งคำถามไว้ว่า อะไรจะเป็นผลตามมาถ้าญี่ปุ่นสามารถก้าวหน้าและบรรลุถึงความรู้แจ้งสมัยใหม่ภายใน ๕๐ ปี

ถ้าเมื่อนั้น โดยการใช้ความพยายามทั้งทางร่างกาย และปัญญา โดยไม่สนใจต่อความลำบากและความทุกข์ยากทั้งหลายที่เราจะต้องประสบในการก้าวหน้าอย่างรวดเร็วเช่นนี้ เราจบลงด้วยการดำเนินไปถึงความรู้แจ้งที่พัฒนาขึ้นภายใน โดยใช้เวลาเพียงครึ่งหนึ่งของที่ชาวตะวันตกที่มั่งคั่งกว่าใช้ในการที่จะบรรลุถึงขั้นความเชี่ยวชาญของพวกเขา ผลสะท้อนที่ตามมาก็จะร้ายแรงทีเดียว เราจะคุยอวดได้ถึงการได้ความรู้มาอย่างน่าอัศจรรย์ แต่ในเวลาเดียวกันผลที่จะได้อย่างแน่ชัดคือโรคเส้นประสาทอย่างหนัก ซึ่งเราไม่มีทางที่จะรักษาให้หายได้

ก่อนที่เราจะพิจารณาถึงความเห็นต่าง ๆ ที่บรรดานักคิดคนสำคัญของญี่ปุ่นยึดถือในตอนต้นศตวรรษที่ ๒๐ นั้น เราควรถามกันเสียก่อนว่า อะไรคือประเพณีของญี่ปุ่นในขณะนั้น นักคิดสมัยใหม่โต้แย้งความคิดใดบ้างในทางใดทางหนึ่ง ในตอนต้นของศตวรรษความคิดเก่า ๆ ได้ปรากฏขึ้นมาในรูปต่าง ๆ กัน ในจิตรกรรม พิธีดื่มน้ำชา การละคร และการจัดดอกไม้ตามแบบที่ตกทอดกันมา ในวรรณคดีตามรูปแบบประเพณี และในศาสนาดั้งเดิมของญี่ปุ่นมากมายที่ได้แปรรูปแล้ว แต่เพื่อให้เกิดความเข้าใจในประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของญี่ปุ่น เราก็ต้องรู้ถึงจุดที่สำคัญที่สุดของประเพณี นั่นคือความหมายต่าง ๆ ของปรัชญาที่ว่าด้วยรัฐ ซึ่งรวมกันเข้าเป็นความคิดที่ถือเป็นบรรทัดฐานในระหว่างปี ค.ศ. ๑๘๙๐ – ค.ศ. ๑๙๔๕

ปรัชญาต่าง ๆ ว่าด้วยรัฐญี่ปุ่นที่ถือว่าเป็นบรรทัดฐาน

ถ้าเราจะพูดว่าพวกผู้นำญี่ปุ่นตั้งใจลงมือหลังปี ค.ศ. ๑๘๙๐ เพื่อสร้างปรัชญาที่เป็นบรรทัดฐานก็ไม่ถูกต้องนัก ในทางตรงกันข้ามจุดมุ่งหมายตั้งแต่สมัยการฟื้นฟูเมจินั้น

ก็คือการสร้างโครงสร้างของรัฐที่แข็งแกร่ง ประเทศมหาอำนาจอื่น ๆ ของโลกมีรัฐธรรมนูญ พวกที่ไม่มีอำนาจในญี่ปุ่นก็เรียกร้องให้มีรัฐธรรมนูญ การรวมของพลังเหล่านี้ได้ทำให้มีการสถาปนาระบอบรัฐธรรมนูญแบบเมจิขึ้น แต่ภายหลังจากที่ได้ร่างรัฐธรรมนูญขึ้นมาแล้ว ผู้นำและนักคิดของญี่ปุ่นก็ต้องอธิบายความหมายของรัฐธรรมนูญในแง่ของประเพณีญี่ปุ่น และอธิบายว่าจะมีผลทางกฎหมายอย่างไร ผลงานของคนเหล่านี้ก็คือปรัชญาต่าง ๆ ที่ว่าด้วยรัฐที่ต่างก็มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ปรัชญาเหล่านี้กำหนดขอบเขตของความคิดทางการเมืองที่ถือว่าเป็นบรรทัดฐานและได้รับความเห็นชอบจากทางการ จนกระทั่งสงครามโลกครั้งที่สองยุติลง

ลักษณะหนึ่งที่ปรัชญาทั้งหลายนี้มีเหมือนกันก็คือ การยืนยันว่ามี "แผนการปกครองแห่งชาติ" (โกกูไต) ของญี่ปุ่นที่ไม่ซ้ำแบบใคร สิ่งนี้ทำให้ญี่ปุ่นแตกต่างไปและในบางด้านก็เหนือกว่าชาติอื่น ๆ ทั้งหมด ลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งของแผนการปกครองนี้ก็คือพระราชวงศ์ ซึ่งรัฐธรรมนูญเมจิบรรยายว่า "เป็นการสืบสันตติวงศ์เดียวกันมาถึง ๑๐,๐๐๐ ชั่วคน" มีการพรรณนาว่าองค์จักรพรรดิซึ่งสืบสันตติวงศ์นี้มาโดยตรงทาง "ความศักดิ์สิทธิ์และจะละเมิดมิได้" ความหมายของคำเหล่านี้มักจะแตกต่างกันออกไปแต่ในทุกกรณีแล้วจะถือว่าองค์จักรพรรดิเป็นอำนาจสูงสุดในรัฐ ในฐานะเช่นนี้องค์จักรพรรดิและความสำคัญต่าง ๆ ตามประเพณีที่พระองค์ทรงมีอยู่จึงได้ถูกใช้เป็นเครื่องป้องกันระบอบรัฐธรรมนูญเมจิ สิทธิที่ได้มาตามรัฐธรรมนูญนั้นเป็นของใหม่ มีจริงและเป็นส่วนหนึ่งของโลกสมัยใหม่ แต่รัฐธรรมนูญก็ประกาศว่าสิทธิเหล่านี้ "เป็นกฎหมายแผ่นดินที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้" เพราะถือว่าสิทธิเหล่านี้มีพื้นฐานอยู่ในประเพณีญี่ปุ่น

ลักษณะอีกอย่างหนึ่งของ "แผนการปกครองแห่งชาติ" ของญี่ปุ่นก็คือ ความถูกต้องตามศีลธรรม ญี่ปุ่นมีคุณธรรมบางอย่างที่ชาติอื่น ๆ ไม่มี นั่นคือความภักดีซึ่งผูกพันประชาชนกับองค์จักรพรรดิ ความกตัญญูรู้คุณบิดามารดา ซึ่งค้ำจุนหน่วยครอบครัวทั้งหลายซึ่งรวมกันเข้าเป็นชาติ ถือกันว่าสังคมญี่ปุ่นซึ่งรวมหน่วยกันได้ด้วยหลักศีลธรรมเหล่านี้ เป็นส่วนรวมที่กลมเกลียว (ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ อาจารย์ผู้สอนวิชาเศรษฐศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยโตเกียวผู้หนึ่งขณะกำลังสอนเรื่อง "ระบอบนายทุนของญี่ปุ่น" ได้ถูกผู้ฟังคนหนึ่งกล่าวตำหนิว่า ไม่ควรเรียกญี่ปุ่นว่าเป็นประเทศนายทุน เพราะมีความกลมเกลียวและความสงบ โดยที่ญี่ปุ่นไม่เคยประสบกับการขัดแย้งระหว่างชนชั้นต่าง ๆ ดังที่มีอยู่บ่อย ๆ ในสังคมอุตสาหกรรมอื่น ๆ) ค่านิยมเหล่านี้ยังคงมีอิทธิพลอยู่ในญี่ปุ่นในตอนต้นศตวรรษที่ ๒๐ และก็เป็นของธรรมดาที่จะต้องถูกนำไปใช้ผสมกันกับหลักการที่ใหม่กว่าของตะวันตก แต่วิธีการนำค่านิยมเหล่านี้ไปรวมกันกับปรัชญา

ของรัฐจักรพรรดิก็ไปทำให้ค่านิยมและหลักการเหล่านี้ถูกตรึงตราไว้ในความคิดสมัยใหม่ของญี่ปุ่น ซึ่งเป็นเวลาเดียวกันกับที่สังคมญี่ปุ่นกำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เพราะความสำคัญของจักรพรรดิในทางปรัชญา ค่านิยมตามประเพณีเดิมเหล่านี้จึงมีลักษณะเป็นศาสนาขึ้น ซึ่งทำให้ยากต่อการโจมตี

การที่จะเข้าใจว่าความคิดเรื่องแผนการปกครองแห่งชาตินี้ ได้จัดวางแนวทางสำหรับการดำเนินการทางการเมืองระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๐๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๕ อย่างไรนั้น ทำได้ก็โดยการตีความแต่ละแนวที่มีอยู่ในความคิดเรื่องนี้

การตีความแรกที่สุดที่สำคัญที่สุดอันหนึ่งที่ว่าด้วยลักษณะของรัฐญี่ปุ่นนั้น ถึงแม้จะเป็นอนุรักษ์นิยม แต่ก็เป็นไปตามเหตุผล อิโต อิโรบูมิ มองเห็นแผนการปกครองของญี่ปุ่นในความหมายของรัฐที่เป็นอินทรียะตามทัศนะของเยอรมัน อิโตเปรียบเทียบองค์จักรพรรดิในฐานะ "ประมุขของรัฐ" ตามรัฐธรรมนูญ กับสมองซึ่ง "ในร่างกายมนุษย์ก็เป็นแหล่งของกิจกรรมทางความคิดทั้งหมดซึ่งแสดงออกมาในแขนขาและส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย" เขาไม่คิดว่ารัฐญี่ปุ่นเป็นตัวตนอันลึกลับ แท้ที่จริงแล้วรัฐนั้นเป็นผลิตผลของการพัฒนาอันยาวนานในประวัติศาสตร์ ซึ่งถึงแม้จะมีศีลธรรมเป็นองค์ประกอบ แต่ก็เป็นกระบวนการที่เป็นไปตามธรรมชาติ ส่วนความภักดี ความกตัญญูต่อบิดามารดา ความสามัคคีในสังคมและสันตติวงศ์ของพระจักรพรรดิ ต่างก็เป็นมรดกอันไม่ซ้ำแบบของชาวญี่ปุ่น (Japanese Volk)* แต่กระนั้นก็ยังเป็นผลิตผลของวิวัฒนาการ

นอกจากนี้แล้ว ถึงแม้ว่าจะไม่มีที่ต้องสงสัยว่าอิโตเคารพนับถือสถาบันจักรพรรดิ แต่การที่เขายืนยันองค์ประกอบของประเพณีญี่ปุ่นเหล่านี้นั้น เขาไม่ได้ทำเพื่อเป็นการแสดงความเชื่อของเขาเท่านั้น เขาตระหนักดีถึงบทบาทในทางสร้างสรรค์ของเขาในฐานะผู้ริเริ่มและการที่เขามอบอำนาจเด็ดขาดให้กับพระจักรพรรดินั้น ส่วนหนึ่งก็เป็นการกระทำที่ตั้งใจในฐานะวิศวกรสังคม รายงานที่เขาเขียนขึ้นมาในปี ค.ศ. ๑๘๘๘ เกี่ยวกับรัฐธรรมนูญเพื่อเสนอต่อองคมนตรีมีใจความว่า "การเริ่มการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญในยุโรปนั้นย้อนกลับไปกว่า ๑,๐๐๐ ปี และไม่ใช่ประชาชนเท่านั้นที่มีความเข้าใจเป็นอย่างดีเกี่ยวกับระบบนี้แต่ยังมีศาสนาเป็นหลักร่วมกันอีกด้วย ระบบนี้ซึมซาบเข้าไปในหัวใจของประชาชน และรวมประชาชนเข้าด้วยกัน" จากนั้นอิโตก็ได้ชี้ให้เห็นว่าการปกครอง

***Volk** จากภาษาเยอรมันที่แปลว่าชาวบ้าน นักชาตินิยมเยอรมันโดยเฉพาะ Herder เชื่อว่าทุกชาติมี Volksgeist คือวิญญาณหรือจิตใจ ซึ่งแสดงถึงบุคลิกประจำของชาตินั้น Volksgeist เป็นผลิตผลของประสบการณ์ในประวัติศาสตร์ที่ตกทอดกันมาหลายชั่วคน (ผู้แปล)

ตามระบอบรัฐธรรมนูญนั้น "เป็นเรื่องใหม่ที่เดียว" ในญี่ปุ่น และต้องหารากฐานที่จะสร้างระบอบนี้ขึ้นมา แต่ว่ามีรากฐานเช่นว่านี้อยู่หรือไม่

> ในประเทศของเรานั้นศาสนายังอ่อนแอ และไม่มีศาสนาใดที่อาจใช้เป็นหลักของรัฐ ศาสนาพุทธก็เสื่อมไปแล้ว ชินโตก็อาศัยข้อสั่งสอนของบรรพบุรุษของเราและสั่งสอนกันมา แต่ในฐานะเป็นศาสนาแล้ว ชินโตมีพลังน้อยมากที่จะจับใจมนุษย์ในประเทศของเรา หลักที่ทุก ๆ คนจะยึดได้ (หรือเรียกกันตรงตัวก็คือ "ส่วนที่ทำให้เครื่องจักรหมุน") ก็มีแต่เพียงพระเจ้าจักรพรรดิ

อิโตพร้อมที่จะเก็บเล็กผสมน้อยจากสกลโลกวิทยาของขงจื๊อ หรือใช้เกร็ดจากตำนานของชินโต เมื่อคิดว่าจะใช้ให้ถูกวัตถุประสงค์ได้ มีทางเป็นไปได้น้อยมากว่าเขาเชื่อเรื่องเหล่านี้ไม่ว่าจะเป็นตามความหมายตามตัวอักษรหรือศาสนา

ความเห็นของอิโตที่เกี่ยวกับรัฐซึ่งเป็นไปตามเหตุผลมากที่สุดนั้น ได้ถูกขยายความออกไปโดยมิโนเบ้ ทัตสุกิชิ ซึ่งเป็นศาสตราจารย์วิชากฎหมายปกครองที่มหาวิทยาลัยโตเกียวอยู่ระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๐๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๒ มิโนเบ้ยอมรับหลักการสำคัญของทฤษฎีโกกูไต เขากล่าวว่า "ข้าพเจ้าก็เป็นผู้หนึ่งเหมือนกันที่มีความเชื่อมั่นอย่างลึกซึ้งว่าแผนการปกครองแห่งชาติของเราที่ไม่ซ้ำแบบใครนั้นก็คือ เกียรติศักดิ์อันยิ่งใหญ่ของชาติเราและพลังของชาติส่วนหนึ่งก็ขึ้นกับสิ่งนี้" แต่มิโนเบ้ ได้นำเอาทฤษฎีใหม่ของเยอรมันมาครอบหลักความคิดนี้อีกทีหนึ่ง ทฤษฎีใหม่นี้อธิบายว่ารัฐเป็นนิติบุคคล โดยมีทั้งอธิปไตยและอำนาจในการปกครอง องค์จักรพรรดิเป็นเพียงองค์ประกอบที่สูงที่สุดของรัฐ โดยมีสิทธิในขั้นเด็ดขาดที่จะทำหน้าที่ทางด้านบริหารของรัฐ

ความแตกต่างระหว่างความคิดเห็นของมิโนเบ้ และของอิโตนั้นอาจจะดูละเอียดสุขุมและมีอยู่น้อยมากด้วย แต่ก็มีผลสะท้อนสำคัญ กล่าวคือในความเห็นของมิโนเบ้นั้นเป็นที่ชัดแจ้งว่าองค์พระจักรพรรดินั้นไม่ใช่รัฐ และต้องอยู่ภายใต้กฎหมายของรัฐ นี่ก็เท่ากับไปลดอำนาจของพระจักรพรรดิซึ่งเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชลงในทางทฤษฎี และนำเอาอำนาจปกครองขององค์กรอื่น ๆ ของรัฐ ที่ตั้งขึ้นตามกฎหมายมาต้านอำนาจของพระจักรพรรดิ การตีความเช่นนี้ไปบั่นทอนอำนาจในการปกครองแบบอัตตาธิปไตยของพวกข้าราชการ (ในนามของพระจักรพรรดิ) ไปโจมตีองค์กรต่าง ๆ ที่มิได้ระบุไว้ในรัฐธรรมนูญ ซึ่งแวดล้อมองค์จักรพรรดิอยู่ และไปเปิดหนทางให้รัฐสภาเพิ่มอำนาจได้ด้วย จะไม่เป็นการเลยเกินไปถ้าจะกล่าวว่าทฤษฎีของมิโนเบ้ให้โครงสร้างทางทฤษฎีกับขบวนการที่จะสถาปนาคณะรัฐมนตรีแบบพรรคขึ้นในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๑๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๒๙ มิโนเบ้เองเขียนบ่อย ๆ ว่า การปกครองโดยรัฐสภาซึ่งเป็นตัวแทนของเจตจำนงของประชาชนเท่านั้นจึงจะเรียกได้ว่าเป็นการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญ

การตีความของมิโนเบ้นั้น ถึงแม้ในกลุ่มของนักวิชาการเองก็ไม่เป็นที่ยอมรับกันทั่วทุกคน แต่ในช่วงปีระหว่างสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ถึงปี ค.ศ. ๑๙๓๕ ก็เป็นการตีความรัฐธรรมนูญในแง่กฎหมายซึ่งมีอิทธิพลอยู่จนกระทั่งมิโนเบ้ถูกโจมตีในรัฐสภาและงานของเขาถูกประณาม งานของมิโนเบ้ไม่แต่จะมีอิทธิพลต่อนักวิชาการและพวกปัญญาชนเท่านั้น แต่ยังเป็นเรื่องที่กำหนดไว้ในวิชากฎหมายรัฐธรรมนูญในการสอบข้าราชการพลเรือนระดับสูง ซึ่งเป็นประตูไปสู่ระบอบข้าราชการญี่ปุ่น ที่การดำเนินงานของรัฐบาลในช่วง ๒๐ ปีเป็นไปตามเหตุผลนั้น ก็ใช่ว่าจะไม่มีส่วนเกี่ยวกับตรรกยภาพของทฤษฎีนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเราควรสังเกตว่าการให้คำนิยามแคบ ๆ เกี่ยวกับสถานะทางการเมืองขององค์พระจักรพรรดินั้น เกือบจะเป็นการสร้างความเห็นว่ารัฐเป็นเรื่องทางโลก ไม่เกี่ยวกับศาสนา นับเป็นโชคร้ายของญี่ปุ่นที่พวกข้าราชการเป็นอนุรักษ์นิยมจนกระทั่งไม่ยอมที่จะให้มีการสอนเรื่องที่ตนเองเชื่อให้กับคนอื่น จึงปรากฏว่าความคิดเห็นอื่น ๆ ที่มีเหตุผลน้อยกว่าเข้ามาครอบงำระบบการศึกษาของรัฐ

ความคิดเห็นเหล่านี้ยังฝังรากลึกอยู่ในวัฒนธรรมของญี่ปุ่นมากกว่า และค่อนข้างไปทางศาสนาอย่างเห็นได้ชัดด้วย ความคิดเห็นแบบแรก ๆ ที่สุดนั้น เห็นได้ชัดว่าได้รับการจรรโลงใจจากลัทธิขงจื๊อในสมัยโตกุกาวะ ลัทธิขงจื๊อในฐานะที่เป็นระบบความคิดที่มีความเชื่อมนัยกันนั้นกำลังเสื่อมลงอย่างรวดเร็วในตอนต้น และตอนกลางของสมัยเมจิ มาในทศวรรษสุดท้ายของศตวรรษที่ ๑๙ ลัทธินี้ก็ล้าสมัยเสียแล้ว แต่กระนั้นก็ยังคงหาคนเช่น โมโตดะ เอฟู ซึ่งเป็นครูสอนลัทธิขงจื๊อให้พระจักรพรรดิได้อยู่ และข้อสมมติของลัทธิขงจื๊อก็ยังยึดถือกันกว้างขวาง ตามความเห็นของลัทธินี้ แผนการปกครองของชาติญี่ปุ่นเป็นระบอบที่อยู่ชั่วกัลปาวสาน มีอยู่ทั่วไปในทุกแห่งหน และเป็นไปตามหลักศีลธรรม สถาบันจักรพรรดิมีลักษณะพิเศษตามที่อธิบายไว้ในพระราชกำหนดว่าด้วยการศึกษา คือ "มีความเก่าแก่เท่าสวรรค์และโลกมนุษย์" กล่าวคือองค์พระจักรพรรดิก็คือ บุคคลภาพของสกลโลกในลัทธิขงจื๊อ พระองค์มิได้เป็นกษัตริย์สมบูรณาญาสิทธิราชตามความหมายของฮอบส์ กล่าวคือพระองค์ไม่มีอิสระ หากแต่ถูกผูกมัดด้วยกฎแห่งศีลธรรมและประเพณีที่อยู่รอบตัว แต่พระองค์ก็ยังมีอำนาจมากกว่ากษัตริย์สมบูรณาญาสิทธิราชของฮอบส์ โดยที่พระองค์เป็นองค์รูปของระบอบนี้ และในฐานะเช่นนี้ก็มักถือว่าพระองค์เป็นแหล่งสูงสุดของค่านิยม สำหรับเรื่องนี้ก็มีตัวอย่างจากข้อเขียนของนายพล อะราคิ ซาดาโอะ เกี่ยวกับองค์พระจักรพรรดิ มีใจความว่า "พระองค์เป็นยอดสุดชั่วกัลปาวสานของความจริง ความดีและความงาม ทั่วทุกยุคสมัยและทั่วทุกแห่งหน" ตรรกวิทยาแบบนี้ได้ซึมซาบเข้าไปในความคิดของบุคคล ซึ่งในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๐ ได้โต้ว่าการกระทำ

ของรัฐบาลและกองทัพอยู่ภายใต้บงการของพระจักรพรรดิ เพราะฉะนั้นจึงมีลักษณะที่เป็นศีลธรรม

การพัฒนาลำดับที่สองของความคิดเกี่ยวกับแผนการปกครองแห่งชาติในแง่ศาสนาก็คือ การสร้างมโนทัศน์ว่าญี่ปุ่นเป็น "รัฐครอบครัว" ส่วนประกอบที่รวมกันเข้าเป็นมโนทัศน์นี้มีอยู่ในญี่ปุ่นมาหลายศตวรรษแล้ว และได้ถูกนำมาสัมพันธ์กันในช่วงปี ค.ศ. ๑๘๙๒ ถึง ค.ศ. ๑๘๙๘ ระหว่างที่มีการโต้แย้งกันเรื่องประมวลกฎหมายแพ่งที่มีผู้เสนอขึ้น ประมวลกฎหมายนี้ได้รับอิทธิพลอย่างมากจากประมวลกฎหมายนโปเลียนที่เป็นแบบปัจเจกบุคคลนิยม ผู้ที่สนับสนุนประมวลกฎหมายนี้ เช่น อูเม เคนจิโร ซึ่งเป็นศาสตราจารย์มหาวิทยาลัยโตเกียว ได้แย้งว่า "อำนาจของหัวหน้าครอบครัวเป็นสิ่งที่ยังหลงเหลืออยู่จากระบบศักดินา" และต้องล้มเลิกเสีย ในความคิดเห็นนี้มีการยอมรับเอาความคิดของยุโรปในศตวรรษที่ ๑๘ ว่าด้วยสิทธิตามธรรมชาติไว้โดยปริยาย

ในหมู่บุคคลสำคัญที่เป็นปฏิปักษ์ต่อประมวลกฎหมายฉบับนี้คือ โฮซูมิ ยัตซูกะ ซึ่งก็เป็นศาสตราจารย์ของมหาวิทยาลัยโตเกียวอีกผู้หนึ่ง คำคัดค้านของเขาโดยย่อ ๆ มีใจความว่า ครอบครัวโยงอดีตเข้ากับปัจจุบัน อดีตของครอบครัวหนึ่งในรูปของบรรพบุรุษคือการรวมกันทางจิตใจเข้าเป็นเอกภาพกับคนรุ่นที่ยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบันด้วย การบูชาบรรพบุรุษ "ครอบครัวก็คือการทำพิธีทางศาสนาให้บรรพบุรุษติดต่อกันเรื่อยไป หัวหน้าครอบครัว... เป็นตัวแทนของบรรพบุรุษในโลกนี้" แต่ญี่ปุ่นก็ไม่ได้เป็นเพียงการรวมกลุ่มของครอบครัวต่าง ๆ กัน ในทางตรงกันข้าม ในขั้นสุดท้ายแล้ว คนญี่ปุ่นทุกคนได้สืบเชื้อสายมาจาก "บรรพบุรุษเดียวกัน" ซึ่งมีความเป็นเอกลักษณ์กับบรรพบุรุษของจักรพรรดิ ดังนั้น ญี่ปุ่นทั้งหมดจึงเป็นครอบครัวเดียวกันทั้งเชื้อชาติและจิตใจ อำนาจของหัวหน้าครอบครัวและอำนาจขององค์จักรพรรดิจึงมีลักษณะที่เหมือนกัน ความภักดีต่อรัฐและความกตัญญูต่อบิดามารดาจึงเป็นคุณธรรมเดียวกันนั่นเอง

ข้อโต้แย้งเหล่านี้ของโฮซูมิเป็นที่ยอมรับกัน กฎหมายทรัพย์สินในประมวลกฎหมายแพ่งฉบับแก้ไขนั้นยังคงมีลักษณะเป็นปัจเจกบุคคลนิยมอยู่ แต่กฎหมายครอบครัวได้รับการแก้ไขไปในทางที่เพิ่มอำนาจให้แก่หัวหน้าครอบครัว ที่สำคัญพอ ๆ กับบทพระราชบัญญัตินี้ก็คือ การที่ข้าราชการญี่ปุ่นบางวงการได้รับเอาความคิดแบบถอยหลังเข้าคลองหลายอย่างของโฮซูมิไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการนำเอามโนทัศน์เกี่ยวกับรัฐครอบครัวเข้าไปรวมไว้ในตำราวิชาศีลธรรมตามโรงเรียน ซึ่งทำกันในสมัยของการแก้ไขตำราเรียนจากปี ๑๙๐๘ ถึง ๑๙๑๑ มีการใช้ตำรานี้สอนตามโรงเรียนชั้นประถมทุกแห่งในญี่ปุ่น เป็นเรื่องกลับตาลปัตรกันทีเดียวที่ความคิดเช่นนี้กำลังไปแพร่เชื้อในเนื้อหาของการศึกษาของมวล

ชน ในขณะเดียวกันกับที่ความคิดของมิโนเบ้ที่มีภูมิธรรมกว่ากำลังแพร่หลายอยู่ในหมู่มหาวิทยาลัย

จะเป็นการคุ้มค่าที่จะเปรียบเทียบหนังสือเรียน เพื่อที่จะได้เข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณภาพจากชาตินิยมแบบตรงไปตรงมาของสมัยเมจิ มาเป็นการนิยมรัฐครอบครัวซึ่งมีขึ้นในตอนต้นสมัยไทโช หนังสือเรียนเล่มหนึ่งในปี ค.ศ. ๑๙๔๐ ชื่อ "จงภักดีต่อองค์จักรพรรดิและจงรักชาติ" มีข้อความดังต่อไปนี้

> ผู้ที่เป็นชาวนา พ่อค้า และช่างฝีมือ ช่วยเพิ่มทรัพย์สินของชาติด้วยการทำงานของตนอย่างขยันขันแข็ง พวกที่สนใจกับการเล่าเรียน และทางศิลปะพยายามจะทำให้อารยธรรมของชาติก้าวหน้าด้วยการสร้างความสมบูรณ์ให้เกิดแก่งานของตน เมื่อเปรียบสภาพของประเทศเรากับอเมริกา และมหาอำนาจอื่น ๆ ก็ยังมีอีกหลายด้านที่เรายังไม่เท่าเทียม โดยระลึกถึงข้อนี้ เราต้องวางแผนในการที่จะทำให้ชาติแข็งแกร่งเต็มที่

ตัวอย่างหนังสือแบบที่แก้ไขแล้ว ก็คือตอนที่ตัดตอนมาจากบทความหนึ่งของปี ค.ศ. ๑๙๑๑ ชื่อเรื่อง "ความภักดีและความกตัญญูต่อบิดามารดา"

> ความรู้สึกนับถือและความรักที่เด็กมีต่อบิดามารดานั้นเป็นโดยธรรมชาติ คุณธรรมอันยิ่งใหญ่คือความภักดีและกตัญญูต่อบิดามารดา เกิดจากความรู้สึกดังกล่าวในรูปที่สูงสุด.... ประเทศเราใช้ระบบครอบครัวเป็นรากฐาน ประเทศชาติเป็นเพียงครอบครัวใหญ่ครอบครัวเดียว และพระราชวงศ์ของพระจักรพรรดิก็เป็นบ้านใหญ่ของเรา เราผู้เป็นประชาชนบูชาราชวงศ์ซึ่งสืบสันตติวงศ์มา โดยไม่ขาดสาย ด้วยความรู้สึกเหมือนกับที่เด็กรู้สึกนับถือและรักบิดามารดาของตน ฉะนั้นความภักดีและความกตัญญูต่อบิดามารดาจึงเป็นเสมือนสิ่งเดียวกัน และไม่สามารถจะแยกกันได้.... การรวมเข้าด้วยกันของความภักดี และความกตัญญูต่อบิดามารดาจึงเป็นลักษณะพิเศษอย่างแท้จริงของแผนการปกครองแห่งชาติของเรา[๑]

สิ่งที่สะดุดใจก็คือ ความรู้สึกพอใจตนเองมากขึ้นของฝ่ายราชการที่ปรากฏในข้อความที่สอง เรื่องนี้มีส่วนเกี่ยวดองกับชัยชนะที่ญี่ปุ่นได้รับในสงครามกับรุสเซีย และเป็นลักษณะที่จะพัฒนาต่อไปตลอดช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๐ แต่สิ่งที่สำคัญกว่านี้ก็คือการมองเห็นสังคมตามแบบอนุรักษ์นิยมพร้อมกันไปด้วย ซึ่งเป็นทัศนภาพที่จะไม่มีการเปลี่ยนแปลงในขั้นพื้นฐานอีกหลังจากนั้น ถึงแม้ว่าในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๑ จะได้มีการแก้ไขตำราเรียนซึ่งจะนำเอาเนื้อหาที่มีลักษณะเป็นเสรีนิยมและเป็นนานาชาตินิยมมากกว่าเพิ่มเติมเข้ามาก็ตาม

---

๑ Ishida Takeshi, **Meiji seiji shisōshi kenkyū,** pp. 7–8.

การพัฒนาลำดับที่สามที่เกี่ยวกับความคิดเรื่อง**โกกูไต** ในแง่ศาสนา ก็คือการรวมเอาประวัติศาสตร์กับตำนานชินโตเข้าไว้ด้วยกัน สองสิ่งนี้เข้าไปอยู่ในหนังสือเรียน ในตอนปลายทศวรรษแรกของศตวรรษนี้ นักประวัติศาสตร์ชาวญี่ปุ่นคนหนึ่งที่เรียกมันว่า "ตำนานศตวรรษที่ ๒๐ ของญี่ปุ่น" ซึ่งอาจจะอธิบายได้ว่าเป็นสมัยที่สองของการฟื้นฟูตำนานชินโต ซึ่งได้เริ่มแต่สมัยโตกุกาวะ และค่อย ๆ ซบเซาลงหลังปีต้น ๆ ของสมัยเมจิ แต่ก็ยังมีนักคิดอนุรักษ์นิยมบางคนคอยให้การสนับสนุนอย่างแข็งขัน แม้แต่ในสมัยเมจิตอนกลาง ซึ่งนับว่าเป็นช่วงที่ก้าวหน้าและมีภูมิธรรมที่สุด ยังปรากฏว่าได้มีวี่แววล่วงหน้าของการพัฒนาในทางนี้แล้ว คำอธิบายเรื่องรัฐครอบครัวของโฮซูมินั้นบ่งถึงอดีตชินโตที่ยังคงชีพอยู่ ความคิดทางด้านประวัติศาสตร์ของอิโตได้ย้อนกลับเข้าไปในอดีตนั้น นำประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นไปสู่ตำนานหรือโบราณคดีในที่สุด และโดยการให้คำนิยามเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ขององค์พระจักรพรรดิ ด้วยการนำเอาข้อความจากตำนานชินโตมาอ้างไว้ในงานวิจารณ์รัฐธรรมนูญของเขา งานเขียนของอิโตในบางครั้งจึงเอนเอียงไปหาความปลอดภัยในความเป็นอนุรักษ์นิยมจากตำนาน

เมื่อประวัติศาสตร์เข้าไปเกี่ยวดองกับตำนานเช่นนี้ จึงเกิดการตีความเรื่อง "แผนการปกครองแห่งชาติ" แบบที่ผิดไปจากเดิมทีเดียว พระจักรพรรดิมีความศักดิ์สิทธิ์ไม่ใช่เพราะเป็นองค์รูปของระบอบศีลธรรมแต่อย่างเดียว แต่เพราะเป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากเทพเจ้าต่าง ๆ ของชินโตด้วย และตามตำนานแล้วประเทศญี่ปุ่นเองก็มีต้นกำเนิดมาจากเทพเจ้าด้วย อูเอซูกิ ชินกิจิ ซึ่งเป็นศาสตราจารย์อีกคนจากมหาวิทยาลัยโตเกียว ได้ต่อเติมทฤษฎีนี้ด้วยทฤษฎีที่แก้ไขแล้วว่าด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งมีพระจักรพรรดิกับรัฐเป็นสิ่งเดียวกันในลักษณะที่เร้นลับไม่อาจเข้าใจได้ นี่คือทฤษฎีที่คัดค้านทฤษฎีของมิโนเบ้ใน ๓ ทศวรรษหลังปี ค.ศ. ๑๙๑๐ ผู้สนับสนุนทฤษฎีของอูเอซูกิ ในวงการวิชาการและในกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่นั้น โดยทั่วไปแล้วได้รับความสำเร็จน้อยกว่าฝ่ายตรงข้าม แต่พวกนี้ก็มีความสำคัญขึ้นมาในตอนปลายทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๓๐ ในฐานะนักอุดมการของญี่ปุ่นในสมัยที่ทหารเรืองอำนาจ

อาจกล่าวกว้าง ๆ ได้ว่าความเชื่อที่ถือเป็นบรรทัดฐานก่อนศตวรรษที่ ๒๐ นั้นมีขอบเขตแคบ ความเชื่อนี้ที่มีอยู่ทั้งในรัฐธรรมนูญเมจิและในพระราชบัญญัติการศึกษานั้น เป็นการผสมกันระหว่างการชอบใช้ประวัติศาสตร์ตามหลักเหตุผล และอย่างเป็นอนุรักษ์นิยมของอิโต กับความคิดแบบลัทธิขงจื๊อที่เป็นอนุรักษ์นิยมกว่า เช่น ของโมโตดะ เอฟู การผสมกันนี้ ถึงจะใช้ได้แต่ก็ยังมีการขัดแย้งกันอยู่ในตัว ความคิดตามลัทธิชินโตของโฮซูมิซึ่งมีความรุนแรงกว่านั้น ยังไม่แพร่หลายอยู่ในสมัยนี้ แต่ในราวปี ค.ศ. ๑๙๑๔ ก็เกิดความ

เห็นทางทฤษฎีที่ขัดกันอย่างขมขื่นขึ้นภายในขอบเขตของ "ความเชื่อที่รัฐถือเป็นบรรทัดฐาน" คือระหว่างระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญแบบเสรีนิยมของมิโนเบ้ กับลัทธิรัฐนิยมแบบชินโตซึ่งมีการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของอูเอซูกิ จะเป็นการผิดที่จะถือว่าแนวโน้มหลังนี้เป็นคลื่นที่ซัดแรงขึ้นในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๐ และมีความสูงสุดในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๐ แต่ตรงกันข้ามแนวโน้มนี้ถึงแม้ว่าจะได้รับการหนุนหลังจากพวกสมาคมผู้รักชาติ กลุ่มทหาร กลุ่มชนบท และอื่น ๆ อีกก็ตาม แต่ปรากฏว่าในปีต้น ๆ ของช่วง ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ๑๙๓๐ แนวโน้มนี้ก็กำลังเสียเปรียบความคิดที่เป็นเสรีนิยมและเป็นนานาชาตินิยมมากกว่า แต่เราอาจกล่าวอย่างถูกต้องได้สองข้อ ข้อแรกก็คือว่า คนรุ่นแรกที่เป็นผู้ใหญ่ขึ้นมาในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๐ เริ่มเข้าโรงเรียนในระยะปีเดียวกันกับที่ความคิดเกี่ยวกับประเพณีญี่ปุ่นตามแบบชินโตได้ถูกใส่ไว้ในหนังสือเรียน ข้อที่สองลัทธิชาตินิยมที่เป็นอนุรักษ์นิยมของช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๐ และ ค.ศ. ๑๙๔๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๕๐ ได้ถูกพัฒนามาอย่างเต็มที่เกือบทุกด้านประมาณ ๓๐ ปีมาแล้ว (ยกเว้นแต่ข้อวิจารณ์ลัทธิเสรีนิยม ซึ่งได้ถูกหยิบยืมมาจากแนวความคิดฟัสซิสต์ในยุโรป)

ถ้าเราสามารถเอาการแจกแจงและอิทธิพลของความคิดมาทอนเป็นสถิติได้ เราก็อาจประมาณได้ว่ากิจกรรมทางการเมืองในญี่ปุ่นมากกว่า ๙๐ เปอร์เซ็นต์ ระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๐๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๕ ได้ถูกอธิบายด้วยแนวความคิดที่ถือกันเป็นบรรทัดฐานไม่แนวใดก็แนวหนึ่ง ดังที่บรรยายไว้ข้างต้น เราจำต้องเห็นความแตกต่างที่สำคัญ ๆ ระหว่างแนวความคิดต่าง ๆ เกี่ยวกับพระจักรพรรดิเหล่านี้เสียก่อน แล้วจึงจะเข้าใจความหมายของการต่อสู้ทางการเมืองสมัยใหม่ของญี่ปุ่นได้ ในเวลาเดียวกันก็เป็นการสำคัญที่จะเน้นให้เห็นว่าแนวความคิดเหล่านี้มีอะไรที่เหมือน ๆ กัน มีผู้แนะว่าในการสร้างสัญลักษณ์ทางศาสนาตามประเพณีของเอเชียตะวันออกนั้น (ซึ่งรวมทั้งญี่ปุ่นสมัยโตกุกาวะด้วย) ทั้งมนุษย์สังคมและธรรมชาติมักจะรวมเข้าด้วยกัน ถือกันว่าสังคมเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่เป็นกลัปาวสาน และปัจเจกบุคคลก็อยู่ภายใต้สังคม เพราะค่านิยมจำนวนหนึ่งซึ่งประกอบด้วยหน้าที่มากกว่าสิทธิ[๑] ในการสร้างสัญลักษณ์นี้ ไม่มีมาตรฐานทางศีลธรรมที่สูงสุดไว้ใช้ตัดสินสังคม หรือวัฒนธรรมที่จะค้ำจุนคติปัจเจกบุคคลนิยม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของตะวันตกสมัยใหม่

---

[๑] Robert Bellah, "The Religious Situation in the Far East," **Harvard Divinity Bulletin,** Vol. 26, No. 4 (July 1962).

เป็นที่เห็นได้ชัดแจ้งว่า การตีความหมายของสัญลักษณ์เดิมในสมัยเมจิตอนต้นและตอนปลายนั้น ไม่ได้มีนัยไปในทางที่ว่าสังคมนั้นไม่มีการเปลี่ยนแปลง ทฤษฎีที่ว่าด้วยชนชั้น ความคิดเห็นทางเศรษฐกิจ และการจัดลำดับขั้นทางการเมือง ซึ่งต่างก็ได้ช่วยให้สังคมโตกุกาวะวาดภาพ "สังคมตามธรรมชาติ" ขึ้นมานั้น ได้ถูกละทิ้งโดยสิ้นเชิง ประมาณตอนต้นศตวรรษใหม่นั้น ปรากฏว่าเหลือสิ่งเหล่านี้อยู่ไม่มากนัก ในระบอบศีลธรรมของโกกูไต ที่เหลืออยู่ก็คือความภักดี ความกตัญญูต่อบิดามารดา ความสามัคคี และพระจักรพรรดิ "โกกูไต ที่มีการลิดรอนลง" นี้เป็นสิ่งจำเป็นก่อนที่จะทำการปฏิวัติได้ในปีต้น ๆ ของสมัยเมจิ และจำเป็นต่อการเปลี่ยนแปลงอื่น ๆ ที่ตามมาในสมัยหลังด้วย ถึงแม้ว่าเนื้อหาของสัญลักษณ์ในสมัยโตกุกาวะได้ถูกทิ้งไป แต่ก็ยังมีข้อสมมติขั้นพื้นฐานเหลืออยู่อีกมากในหลาย ๆ ทางด้วยกันแล้ว ธรรมชาติสังคม และอัตภาพ คงเป็นสัญลักษณ์ที่ยังไม่มีการตีความอยู่ต่อไป

เราได้เห็นความคลุมเครือเช่นนี้เป็นประการแรกในการตีความตามลัทธิขงจื๊อ ซึ่งถือว่า **โกกูไต** ทางศีลธรรมนั้นเท่าเทียมกันกับสวรรค์และโลกอันได้แก่สกลโลกในลัทธิขงจื๊อสังคมและระบอบธรรมชาติไม่แตกต่างกัน ประการที่สองเราเห็นความคลุมเครือนี้ได้ในการตีความตามลัทธิชินโต กล่าวคือสวรรค์และโลกถูกแทนโดย (หรือรวมกันเข้ากับ) โลกของพระเจ้าซึ่งไม่เป็นไปตามเหตุผลในโลกนี้ เทพนิยายก็คือประวัติศาสตร์ และประวัติศาสตร์เป็นส่วนหนึ่งของการต่อเนื่องกันทางจิตใจ การที่บรรดาเทพเจ้าซึ่งเป็นกึ่งมนุษย์ได้เปลี่ยนมาเป็นมนุษย์ที่ยังคงความเป็นเทพเจ้าอยู่นั้นเป็นเรื่องที่ไม่อาจเข้าใจได้ ฯ โฮซูมิได้เขียนเรื่องความกตัญญูต่อบิดามารดาว่า "ถึงแม้บิดามารดาจะตายไปแล้ว แต่วิญญาณของท่านก็ยังอยู่เพื่อคอยพิทักษ์ลูกหลานต่อไป" และเพราะความรู้สึกที่ว่ามีความต่อเนื่องกันทางจิตใจระหว่างมนุษย์และเทพเจ้านี้เอง พระจักรพรรดิจึงรับคุณลักษณะของเทพเจ้าไว้ได้ก่อนปี ๑๙๔๕ ไม่มีใครคิดว่าพระองค์คือเทพเจ้าที่เหนือความสามารถที่จะเข้าใจได้ ความคิดเช่นนี้จะเป็นการเหลวไหล พระองค์ทรงเป็นเพียงบุคคลที่อยู่สูงสุดในโลกทัศน์ซึ่งมีขอบเขตของการเมือง สังคมและศาสนาที่ไม่ชัดแจ้ง พระองค์ทรงมี "อำนาจศักดิ์สิทธิ์" ซึ่งเหมือนกันกับแบบของบิดามารดาแต่ยิ่งใหญ่กว่า ประการที่สาม ความกำกวมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับสังคมก็มีอยู่บ้างเช่นกัน แม้แต่ในความคิดเกี่ยวกับ "แผนการปกครองของชาติ" ซึ่งเป็นความคิดที่เกี่ยวกับศาสนาน้อยที่สุด แต่เป็นความคิดในแง่ประวัติศาสตร์และในแง่อินทรียภาพที่แพร่หลายอยู่ในหมู่คนที่ได้รับการศึกษาสูง โดยที่ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องของธรรมชาติ ดังนั้นจึงไม่เป็นการยากที่จะเปลี่ยน

ความเชื่อว่า พัฒนาการในประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่นมีเนื้อหาที่เป็นศีลธรรมไปเป็นความคิดที่ว่าการพัฒนานั้นเป็นไปตามหลักศีลธรรม

นอกจากจะไม่มีการแยกกันระหว่างสังคมและธรรมชาติออกไปอย่างชัดแจ้งแล้ว ความแตกต่างระหว่างบุคคลกับสังคมก็เลือนรางเช่นกัน ไม่ว่ากลุ่มจะเป็นครอบครัว กลุ่มอาชีพหรือประเทศชาติก็ตาม กลุ่มก็มักจะมีสิทธิเหนือสมาชิกในกลุ่มผู้อยู่ในฐานะปัจเจกบุคคลเสมอไป ตามแนวความคิดที่ถือเป็นบรรทัดฐานนั้น ปัจเจกบุคคลไม่มีเหตุผลใด ๆ ที่จะไม่ให้ความภักดีต่อระบอบสังคม ในทางตรงกันข้าม บุคคลจะมีความหมายก็โดยการทำหน้าที่ซึ่งตนมีต่อสังคม นอกไปจากสังคมแล้ววิธีเดียวที่จะให้บุคคลมีความหมายขึ้นได้ก็คือ การซึมซาบเข้ากับธรรมชาติหรือการแสดงความรู้สึกส่วนตัวในแบบที่ไม่ขัดกันกับหน้าที่ ซึ่งตนมีต่อสังคม

ปัญญาชนสมัยใหม่ของญี่ปุ่นได้แสดงความสนใจอย่างลึกซึ้งในปัญหาที่เกี่ยวกับอัตภาพ ความสนใจนี้ในบางครั้งก็ออกมาในรูปของการค้นหาหลักปรัชญา ซึ่งจะช่วยให้ปัจเจกบุคคลยืนหยัดต่อสู้กับสังคมได้ เราจะเข้าใจได้ว่าการค้นหานี้มีความหมายอย่างไรก็ต่อเมื่อเปรียบเทียบกันกับความไร้คติปัจเจกบุคคลนิยมในความคิดตามประเพณีเดิม พวกปัญญาชนพบคำตอบปัญหานี้ได้บ้างในวัฒนธรรมตะวันตก และบ้างก็พบได้โดยการเปลี่ยนองค์ประกอบของประเพณีญี่ปุ่นเพื่อสนองความประสงค์นี้ของตน การค้นหานี้ทำกันขณะที่ความมีคุณค่าสูงสุดของปัจเจกบุคคลกำลังเป็นที่สงสัยมากขึ้นในตะวันตกเอง การค้นหานี้จึงทำได้ยาก เมื่อมีความคิดที่ถือเป็นบรรทัดฐานของญี่ปุ่นเป็นพื้นอยู่แล้ว จึงเป็นการง่ายกว่ามากที่จะเน้นความเสมอภาคภายในกลุ่ม แทนที่จะเน้นความเป็นอิสระจากกลุ่ม

วรรณคดีญี่ปุ่นสมัยใหม่

การมองประวัติศาสตร์ความคิดสมัยใหม่ของญี่ปุ่นในแง่ที่น่าสนใจที่สุด แต่ใช้กันน้อยที่สุดก็คือแง่วรรณคดี ใน ๒—๓ ทศวรรษสุดท้ายของศตวรรษที่ ๑๙ นวนิยายในญี่ปุ่นส่วนใหญ่พัฒนาไปในทางการเมือง ซึ่งวาดภาพโชคชะตาอันเป็นวีรกรรมของญี่ปุ่นในแบบจินตนิยมอันนับว่าเหมาะกับกาลสมัย แต่ภายหลังปี ค.ศ. ๑๘๙๐ เมื่อปรากฏว่ารัฐญี่ปุ่นไม่เป็นเสรีนิยมและไม่เป็นแบบวีรกรรม และเมื่อมีคลื่นความคิดใหม่ ๆ ทางวรรณคดี รวมทั้งความรู้สึกเป็นคนนอกดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น นวนิยายญี่ปุ่นจึงหันเหออกไปจากปัญหาสาธารณะ (เพียงชั่วประมาณ ๑๐ ปี ก่อนที่นวนิยายสมัยใหม่เรื่องการเมืองจะปรากฏขึ้นมาในประเทศจีน) นวนิยายญี่ปุ่นกลับหันไปสนใจอย่างมากกับชีวิตส่วนตัวของปัจเจกบุคคลกับความสัมพันธ์ของตัวบุคคลทั้งในและนอกครอบครัว โดยไม่ให้ความสนใจกับ

พระจักรพรรดิ กองทัพ การเมือง วงการเงิน และอื่น ๆ จึงดูเป็นว่าวรรณคดีนี้เกี่ยวกับความคิดที่ถือกันว่า "เป็นบรรทัดฐาน" น้อยมาก แต่อันที่จริงแล้วความเคร่งครัดต่อความเชื่อที่ถือว่าเป็นบรรทัดฐานนั้นมีอยู่ทั้งในทางสังคมและการเมือง วรรณคดีญี่ปุ่นสมัยใหม่ส่วนใหญ่แล้วมักจะขัดแย้งกับประเพณีอย่างจงใจ โจมตีระบบครอบครัวแบบเก่าและหมกมุ่นอยู่กับปัญหาของปัจเจกบุคคล การที่นวนิยายส่วนใหญ่เป็นไปในรูปของอัตชีวประวัติ ก็สะท้อนให้เห็นถึงการเพ่งเล็งความสนใจไปยังปัจเจกบุคคล แต่ถึงแม้จะมีการเพ่งจุดสนใจเช่นนี้ก็ตาม ก็เป็นที่น่าสงสัยว่ามีการแสดงคติปัจเจกบุคคลนิยมหรือแสดงสังคมแบบที่แตกต่างไปจากแบบเก่าซึ่งกำลังถูกโจมตีอยู่นั้นได้ดีหรือไม่ การที่ทำสิ่งนี้ไม่ได้สำเร็จนั้นเป็นเรื่องสำคัญ เพราะสิ่งที่นักประพันธ์สามารถแสดงออกมาในวรรณคดีนั้นก็คือขอบเขตที่ความคิดนั้น ๆ จะมีความสำคัญขึ้นมาได้ ผลก็คือวรรณคดีส่วนใหญ่เป็นแบบที่แสดงความสิ้นหวังและความเศร้าโศกของผู้เขียน ซึ่งจะผ่อนคลายลงบ้างก็ด้วยการเป็นเอกลักษณ์อย่างละเอียดอ่อนกับธรรมชาติเท่านั้น ซึ่งเป็นทางหนีข้อผูกมัดที่ตนมีต่อสังคมที่ปฏิบัติกันอยู่เป็นประเพณี ดังนั้น การเริ่มต้นด้วยการจงใจจะโจมตีสังคมตามแบบที่เป็นบรรทัดฐาน จึงมักจบลงด้วยการแถลงประเพณีออกมาใหม่ในรูปของการเล่าเรื่องอย่างไพเราะเพราะพริ้ง

สำนักธรรมชาตินิยม เริ่มขึ้นในตอนต้นศตวรรษที่ ๒๐ เป็นตัวอย่างของแนวโน้มนี้ในบางแง่ นักเขียนธรรมชาตินิยมในญี่ปุ่นถือว่า อัตภาพที่แท้จริงนั้นเป็นเอกลักษณ์กับพลังทางธรรมชาติ การรู้จักอัตตานั้นไม่ได้หมายถึงการควบคุมพลังเหล่านี้ หากแต่เป็นการปลดปล่อยพลัง มนุษย์รู้จักตัวเองก็โดยการปลดปล่อยความต้องการตามธรรมชาติของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความต้องการทางเพศให้พ้นจากการควบคุมของสังคมที่ไม่เป็นไปตามธรรมชาติ นักเขียนธรรมชาตินิยมตำหนิความทุกข์ทรมานที่สังคมตามประเพณีเดิมของญี่ปุ่นได้ก่อขึ้น การตำหนิอย่างมุ่งทำลายของพวกนี้อาจเป็นสาเหตุหนึ่งก็ได้ที่ทำให้รัฐบาลจัดให้มีการสอนวิชาจริยธรรมในโรงเรียนรัฐบาล แต่ความไม่พอใจต่อประเพณีของพวกนี้ก็มิได้ทำให้พวกเขาเกิดทัศนะว่ามนุษย์นั้นพยายามหาทางจะเปลี่ยนสังคม ทัศนะนี้มีอยู่เป็นนัยในคติธรรมชาตินิยมของตะวันตก ซึ่งเน้นถึงการใช้วิทยาศาสตร์ควบคุมธรรมชาติ แต่ในทัศนะของนักธรรมชาตินิยมญี่ปุ่นนั้นกลับตรงกันข้าม มนุษย์และสังคมกลับยอมอยู่ใต้บงการของเวลา อายุ ความตาย ความเจ็บไข้ ความหิวโหย และกามารมณ์ทั้งทางกายและทางจิต

ในนวนิยายเรื่อง ชีวิต โดยนักเขียนธรรมชาตินิยมคนหนึ่งชื่อ ทามายา กาตาอิ บรรดาลูกชายและภรรยาต้องทนต่อความกดขี่ของแม่ ในที่สุดแม่ได้ตายลง จากนั้นชีวิตก็

เงี่ยบสงบขึ้นและมีมนุษยธรรมขึ้น การเปลี่ยนแปลงจากสังคมแบบเก่าไปเป็นใหม่ที่พอจะทนได้นั้นเป็นผลงานของธรรมชาติ ตราบใดที่แม่ยังอยู่ ลูก ๆ ก็ยอมรับแม่ราวกับว่าแม่เป็นความประสงค์ของธรรมชาติ ในนวนิยายอีกเล่มหนึ่งโดยนักประพันธ์คนเดียวกันนี้ พลังทางธรรมชาติที่คอยผลักดันตัวเอกของเรื่องก็คือพลังทางเพศ การปลดปล่อยพลังนี้นำเขาไปสู่ความหายนะ เมื่อเขาละเลยประเพณีนิยมของสังคมขณะนั้น ในนวนิยายเหล่านี้ในบางครั้งก็มีการรู้จักตัวเองขึ้น แต่โดยที่ส่วนใหญ่แล้วไม่อาจมีการกระทำตามความตั้งใจได้ จึงมีการให้ความสำคัญอย่างมากในการบรรยายบรรยากาศที่เกิดขึ้นจากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป และเน้นหนักในการบรรยายความรู้สึกของคนที่ตกอยู่ใต้อิทธิพลของพลังธรรมชาติเหล่านี้ด้วยความละเอียดอ่อน ดุลพินิจภายในและอารมณ์ที่ผันผวน อันเป็นลักษณะงานของนักธรรมชาตินิยมเหล่านี้ เห็นได้แม้แต่ในเรื่องที่มีชื่อ เช่น **ความสามัญ ฝุ่น รา ชีวิต ความเปล่าเปลี่ยว ความมัวเมา**[๑]

นักเขียนนวนิยายที่มีชื่อเสียงที่สุดในสมัยนี้และในญี่ปุ่นสมัยใหม่ คือ นัตซูเม โซเซกิ ซึ่งเป็นศาสตราจารย์ทางวรรณคดีอังกฤษ ณ มหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียล โซเซกิมีความคิดเห็นว่า ความก้าวหน้าอย่างมหาศาลของญี่ปุ่นสมัยใหม่ เป็นผลสืบเนื่องมาจาก "ภูมิธรรมจากภายนอก" การบรรลุถึงภูมิธรรมนี้ได้ทำให้ญี่ปุ่นตัดขาดจากประเพณีเดิม ทำให้สูญ "พลังของบรรพบุรุษ" และทำให้ญี่ปุ่นหมกมุ่นอยู่กับ "สิ่งที่ประจักษ์กับสายตาเท่านั้น" โซเซกิกล่าวโจมตีพวกที่ดำเนินตามรอยของต่างประเทศและใช้นักเขียนตะวันตกเป็นหลักในการลงความเห็น เขาได้กล่าวเน้นในบทเรียงความของเขาว่า ความเข้าใจอารยธรรมตะวันตกอย่างแท้จริงกลับจะนำไปสู่จิตใจที่เป็นอิสระ ที่มีรากฐานอยู่บนค่านิยมที่แต่ละคนมีอยู่ในตัวเองเพื่อเป็นตัวอย่าง เขายกย่องโคลงของวิทแมน (Whitman)* ที่มีลักษณะของ "ความเสมอภาค" ซึ่งเผยให้เห็นถึงมนุษย์ผู้เสรีอย่างแท้จริงคนหนึ่ง "ผู้มีพันธะต่อมโนธรรมของเขาเท่านั้น และสามารถมีชีวิตอยู่ได้อย่างสงบท่ามกลางความชั่วร้ายของโลกนี้" โซเซกิอ้างว่า นี่ "คือจิตใจชาวสาธารณรัฐ" ด้วยความเห็นนี้ โซเซกิยินดีที่จะแตะต้องเรื่องการเมือง ซึ่งเขาก็เป็นนักเขียนคนหนึ่งในจำนวนไม่กี่คนที่ทำเช่นนั้น เขาเชื่อว่าศีลธรรมของปัจเจกบุคคลสูงกว่าศีลธรรมของรัฐ และเขาเยาะเย้ยพวกที่อ้างความรักชาติเพื่อสนับสนุนการกระทำทุกอย่างของตนดังต่อไปนี้

---

[๑] Howard Hibbett, "The Portrait of the Artist in Japanese Fiction," **Far Eastern Quarterly,** Vol. 14 (1955), p. 350.

* Walt Whitman กวีชาวอเมริกัน (๑๘๑๙–๑๘๙๒) (ผู้แปล)

เมื่อชายขายเต้าหู้หาบสินค้าของเขาไปขาย เขาไม่ได้ทำเพื่อรัฐ จุดประสงค์พื้นฐานของเขาคือการหาเลี้ยงชีพ... ถึงแม้ว่าการกระทำเช่นนี้อาจเป็นผลดีต่อรัฐในทางอ้อม... แต่มันจะไม่แย่หรือถ้าเขาจะต้องคิดถึงแต่ข้อนี้อยู่เสมอ และกินอาหารเพื่อรัฐ ล้างหน้าเพื่อรัฐ และเข้าส้วมก็เพื่อรัฐ

ความคิดแบบปัจเจกบุคคลนิยมที่เป็นปฏิฐาน (positive) ของโซเซกินี้ได้ถูกขยายความออกไปอีกโดยลูกศิษย์บางคนของเขา จนกลายเป็นปรัชญาหนึ่งในจำนวนไม่กี่ปรัชญาที่มีส่วนช่วยทำให้ความคิดสมัยใหม่ของญี่ปุ่นเป็นเสรีนิยมถึงขั้นหนึ่ง ความคิดแนวหนึ่งก็คือ "คติปัจเจกบุคคลนิยมตามหลักจริยธรรม" ของนักคิดผู้หนึ่งชื่อ อาเบ จิโร ความเชื่อพื้นฐานของอาเบก็คือ ปรัชญาว่าด้วยวัฒนธรรมของคานท์ยุคใหม่ ซึ่งให้หลักมโนธรรมที่เป็นสากลและให้มาตรฐานการกระทำที่เป็นสากล ในงานเขียนของอาเบ ความตระหนักถึงอัตตาในส่วนลึกซึ่งได้มาจากหลักการเหล่านี้ ถูกรวมเข้าคติปัจเจกบุคคลนิยมของโซเซกิตามหลักจริยธรรมซึ่งเป็นที่นิยมในหมู่นักศึกษา และนับว่าเป็นความคิดสมัยใหม่สำหรับญี่ปุ่นในสมัยนั้น ด้วยการใช้ความคิดนี้เป็นหลัก อาเบได้กล่าวโจมตีคติปัจเจกบุคคลนิยมที่เน้นทางความรู้สึกของพวกธรรมชาตินิยม เขากล่าวโจมตีอุดมคติของรัฐบาลอันได้แก่รัฐ ครอบครัว และเขาสนับสนุนขบวนการเรียกร้องสิทธิให้สตรี

กลุ่มที่สองที่ได้รับอิทธิพลของโซเซกิเช่นกันก็คือ พวกนักเขียนนวนิยายสำนักต้นเบิร์ชขาว ซึ่งได้ช่วยให้เกิดการตื่นตัวขึ้นในหมู่ปัญญาชนระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๒๐—๑๙๔๐ นักเขียนกลุ่มนี้มาจากตระกูลดี ได้รับการศึกษาจากมหาวิทยาลัยกาคูชูอินของพวกผู้ดี พวกนี้เป็นนักปัจเจกบุคคลนิยมแนวจินตนิยม เชื่อว่า มนุษยชาติจะเจริญได้ดีที่สุดก็ด้วยการพัฒนาความสามารถของแต่ละบุคคลให้เต็มที่ และยกย่องสรรเสริญความเป็นอัจฉริยะ ตัวอย่างเช่น มุชาโกจิ ซาเนอัตสุ ซึ่งเกิดในตระกูลขุนนางเกียวโต เชื่อว่าธรรมชาติมีความเมตตา คุณประโยชน์ของมันไม่มีขอบเขตจำกัด และความรักเป็นเรื่องธรรมชาติ เขาได้รับอิทธิพลมาจากคติมนุษยนิยมทางศาสนาของทอลสตอย* ในตอนสมัยปลายเขาเขียนว่า "ถ้าข้าพเจ้าไม่ได้รู้จักทอลสตอย ข้าพเจ้าก็อาจจะเป็นนักการเมืองไปแล้ว และมีชีวิตอยู่ไปวัน ๆ หนึ่ง โดยปราศจากความศรัทธาหรือเหตุผลในการมีชีวิตอยู่" ในนวนิยายเรื่องต่าง ๆ ของเขา เขาเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างคติมนุษยนิยมแบบที่มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งตั้งอยู่บนความรู้สึกอันแท้จริงของมนุษย์ กับศีลธรรมอันแปลกปลอมของสังคมแบบเก่า นักวิจารณ์บางคนได้กล่าวเย้ยหยันถึงการมองโลกในแง่ดีของมุชาโกจิว่า "เหลวไหล" และบางคนก็เถียงว่า นักเขียนที่ไม่เคยรู้จักความลำบาก จะไม่สามารถหลีกพ้นความผิวเผินไปได้ แน่นอนเหลือเกิน การเน้นถึงความรักแบบทอลสตอยนั้น มีความหมายที่ลึกซึ้งกว่าในประเพณีตะวันตก แต่มีรากที่ฝังอยู่ตื้น ๆ เท่านั้นเองในญี่ปุ่น อย่างไรก็ตาม กลุ่ม

* นักประพันธ์ นักปรัชญา และนักรหัสยนิยมชาวรุสเซีย (๑๘๒๘—๑๙๑๐) (ผู้แปล)

นักเขียนนี้ก็เป็นกลุ่มเดียวในสมัยก่อนสงครามของญี่ปุ่นที่ได้ก้าวพ้นจากการวิพากษ์วิจารณ์ของเก่า และพยายามที่จะให้คำนิยามแก่ศีลธรรมแบบใหม่ซึ่งสามารถใช้เป็นหลักในความสัมพันธ์ของมนุษย์และครอบครัว[๑]

อย่างไรก็ตาม ทั้งในงานเขียนของโซเซกิและในวรรณคดีสมัยใหม่ของญี่ปุ่นทั่ว ๆ ไปแล้ว ไม่ปรากฏว่ามีแนวความคิดแบบเสรีนิยมและปฏิฐานนิยมอยู่มากนัก แต่ที่มีอยู่เป็นส่วนใหญ่ก็คือ ความคิดอันมืดมนที่มองโลกในแง่ร้าย และขนาดที่เชื่อในพรหมลิขิตดังที่มีอยู่ในพวกนักธรรมชาตินิยม ในนวนิยายต่าง ๆ ของโซเซกิในสมัยที่ถึงขีดสูงสุดนั้น การพัฒนาตัวบุคคลจนสมบูรณ์แล้วนั้นมิได้นำไปสู่เสรีภาพ แต่กลับนำไปสู่โลกอันอ้างว้างที่มีแต่ความกลัว ความหมดหวัง และความโดดเดี่ยวอย่างที่สุด ในเรื่อง **ประตู** ตัวเอกของเรื่องหลังจากที่ได้ลักพาภรรยาของเพื่อนไปแล้ว ก็ต้องอยู่อย่างซ่อนเร้นและทุกข์ทรมานกับหญิงคนนั้นจนตลอดชีวิต ต่างคนต่างรับเอาความว้าเหว่และความปวดร้าวของกันและกัน ในที่สุดฝ่ายชายก็พยายามที่จะหาคำตอบจากพุทธศาสนานิกายเซ็น แต่ก็ไม่สำเร็จ ประตูไม่ยอมเปิดออก ในเรื่อง **ผู้สัญจร** ตัวเอกของเรื่องเผชิญกับความกลัวและความกังวลใจที่หนักขึ้นไปอีกจนในที่สุดก็มีเพียงศาสนา ความวิกลจริตหรือความตายเหลืออยู่ แต่สำหรับโซเซกิ ศาสนาและความวิกลจริตไม่ใช่สิ่งที่ควรจะเลือก ในเรื่อง **โกโกโระ** หรือ **จิต** อวสานก็คือการฆ่าตัวตาย เรื่อง **หญ้าริมทาง** เป็นเรื่องของการทอดอาลัยกับเคราะห์กรรมที่ไม่มีคำตอบ ที่โซเซกิแตกต่างจากพวกธรรมชาตินิยมเป็นสำคัญก็คือ การมองชีวิตของเขา เขาเห็นว่าความทุกข์ยืนยันถึงความมีจริยธรรมของมนุษย์ถึงแม้ว่าชะตาของมนุษย์นั้นจะไม่มีความหวังก็ตาม

แม้แต่ในกลุ่มนักเขียนสำนักต้นเบิร์ชขาวที่มองโลกในแง่ดี ก็ปรากฏว่ามีความสิ้นหวังอยู่เป็นครั้งคราว ชิกา นาโอยา ได้พรรณนาถึงสภาพจิตของชายคนหนึ่งที่กำลังพักฟื้นตัวอยู่ที่สถานตากอากาศที่บ่อน้ำร้อนแห่งหนึ่ง หลังจากที่เขารอดชีวิตมาได้อย่างหวุดหวิดในอุบัติเหตุทางรถไฟ

> ครั้งนี้ฉันรอดชีวิตมาได้ มีบางสิ่งที่ฆ่าฉันไม่ได้สำเร็จ มีหลายอย่างที่ฉันต้องทำ ฉันยังจำได้ว่าเมื่อตอนที่กำลังเรียนอยู่ในชั้นมัธยมต้นนั้นได้อ่านเรื่องที่ลอร์ดไคลฟ์ ถูกความคิดแบบเดียวกันนี้กระตุ้นให้มีความพยายามขึ้นอีก ฉันต้องการมีปฏิกิริยาตอบโต้กับวิกฤติการณ์ที่ฉันได้ผ่านพบมาซึ่งที่จริงก็ได้มีขึ้นแล้ว แต่ใจฉันสงบอย่างน่าประหลาด มีอะไรบางอย่างที่ทำให้ฉันรู้สึกเป็นมิตรกับความตาย

---

[๑] Tatsuo Arima, "The Failure of Freedom," Harvard University Ph.D. thesis, 1962.

ในขณะที่ชายคนนั้นพักอยู่ที่สถานตากอากาศนั้น เขาเห็นผึ้งตายและเห็นการตายของหนูตัวหนึ่ง และตัวเขาเองก็ได้ฆ่ากึ่งก่ากึ่งตายโดยที่ไม่ได้ตั้งใจ

> ฉันรอดชีวิตมาได้โดยบังเอิญแท้ ๆ และกึ่งก่ากึ่งตายไปโดยอุบัติเหตุแท้ ๆ.....ฉันรู้ว่าฉันควรจะรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณ แต่ความรู้สึกสุขใจอย่างที่ควรมีก็ไม่ยอมเกิดขึ้น การมีชีวิตอยู่และการตายไม่ใช่สิ่งที่อยู่ตรงกันข้ามคนละทิศ ดูไม่เห็นจะมีความแตกต่างกันมากนักระหว่างสองอย่างนี้ ตอนนี้ออกจะมืดแล้วประสาทตาของฉันสามารถมองเห็นเพียงแสงไฟที่อยู่ไกลออกไป แต่ฉันรู้สึกว่าเท้าซึ่งเหยียบอยู่บนดิน ซึ่งมองไม่เห็นนั้น ไม่มั่นคงอย่างที่สุด หัวสมองของฉันเท่านั้นที่ยังทำงานอยู่ดังที่ควร มันนำฉันจมลึกลงไปทุกทีในความนึกฝันเหล่านี้[๑]

ความสิ้นหวังที่แสดงออกมาในที่นี้ยังไม่เต็มที่ ธรรมชาตินั้นแทนที่จะทารุณ กลับแปรปรวนและการเข้าเป็นเอกภาพกับธรรมชาตินั้นก็มีทางดี นักวิจารณ์ชาวญี่ปุ่นผู้หนึ่งเห็นว่าในข้อความที่ตัดตอนมาข้างบนนี้มีความรู้สึก "สงบอันสุดยอดของมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในโลกต่างหากออกไป อยู่เหนือชีวิตและความตาย" อันเป็นความรู้สึกแบบประเพณีเดิม แต่ความเห็นนี้ก็เป็นที่โต้แย้งได้ในสมัยที่พุทธศาสนาเป็นพลังทางความคิดที่ยังมีชีวิตชีวาอยู่นั้น ความรู้สึกว่าอัตตาได้ไปเป็นเอกภาพกับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ นั้นเป็นเรื่องที่ยังมีความหมาย แต่ในญี่ปุ่นสมัยใหม่นั้นมีน้อยคนที่ยังพบว่าในสภาวะอันเลื่อนรางไม่มีตัวตนเช่นนี้ยังมีสิ่งอื่นใดมากไปกว่าความพอใจอย่างหดหู่ในสุนทรียภาพ แต่ปฏิกิริยาแบบที่ทันสมัยกว่าที่มีต่อการไร้ค่านิยมอันเด่นชัดนั้น ปรากฏอยู่ในตัวของอิชิโรในเรื่อง **ผู้สัญจร (โกจิน)** ของโซเซกิ

> เขามีทุกข์เพราะทุกอย่างทุกสิ่งที่เขาทำ เขาไม่เห็นเลยว่าจะเป็นการไปสู่เป้าหมายหรือเป็นเพียงวิธีการ เขารู้สึกหงุดหงิดอยู่ตลอดเวลาและไม่สามารถจะทำใจให้สบายได้ เขานอนไม่หลับจึงลุกออกจากเตียงนอน แต่ขณะที่เขาตื่นเขาก็อยู่เฉยไม่ได้ ดังนั้นจึงเริ่มออกเดิน ในขณะที่กำลังเดินอยู่นั้นเขารู้สึกว่าต้องเริ่มวิ่ง เมื่อเขาได้ออกวิ่งไปแล้ว เขาก็หยุดไม่ได้ ในการที่ต้องวิ่งอยู่ตลอดเวลานั้น มันก็แย่พออยู่แล้ว แต่เขาก็มีความรู้สึกว่าจำต้องเพิ่มความเร็วยิ่งขึ้นทุกผีก้าวที่วิ่ง และเมื่อเขานึกวาดภาพว่าอวสานจะเป็นอย่างไร เขาก็เกิดความกลัวเสียจนทำให้เขาเหงื่อไหล และตัวเย็นเยือก และความกลัวนี้ก็มากเสียจนเขาทนไม่ไหว"

เพื่อนของอิชิโรซึ่งเล่าถึงการสนทนาที่มีต่อไปจนจบ ได้กล่าวตอบข้อความข้างบนว่า

> "ความไม่สบายใจของท่าน ก็ไม่มากไปกว่าที่มนุษย์ทุกคนต้องประสบ สิ่งที่ท่านต้องทำก็คือคิดเสียว่ามันไม่จำเป็นอะไรที่ท่านจะต้องมานั่งกังวลใจเสียมากอยู่คนเดียว ที่ฉันหมายความก็คือว่ามันเป็นกรรมของเราทุกคน ที่จะต้องเดินเปะปะไปเหมือนคนตาบอดตลอดชีวิต"

---

[๑] จากเรื่อง **ณ คิโนซากิ (At Kinosaki)** แปลโดย Edward Seidensticker, ในหนังสือ **Modern Japanese Literature: An Anthology Compiled and Edited by Donald Keene;** 1956 by Grove Press, published by Grove Press, Inc.

คำพูดของฉันนั้นไม่เพียงแต่จะมีความหมายคลุมเครือเท่านั้น แต่ยังปราศจากความจริงใจด้วย พี่ชายของท่าน (อิชิโร) ชำเลืองมองฉันด้วยสายตาที่รู้ทันและดูหมิ่น ซึ่งก็สมกับที่คำพูดของฉันควรได้รับ จากนั้นเขาก็พูดว่า "คุณก็รู้ว่าความไม่สบายใจของเรานั้นเกิดจากสิ่งที่เรียกกันว่าความเจริญทางวิทยาศาสตร์ วิทยาศาสตร์ไม่รู้จักว่าควรจะยุติเมื่อใด และมันก็ไม่ยอมให้เราหยุดด้วย จากการเดินได้เปลี่ยนไปเป็นรถลาก จากรถลากไปเป็นรถม้า จากรถม้าไปเป็นรถไฟ จากรถไฟเป็นรถยนต์ จากรถยนต์...ไปเป็นเครื่องบิน เมื่อใดเราจะได้รับอนุญาตให้หยุดพักผ่อนสักที มันจะพาเราไปถึงไหนในที่สุด มันเป็นสิ่งที่น่ากลัวจริง ๆ"

"ใช่มันน่ากลัว" ฉันกล่าวตอบ

พี่ชายของท่านยิ้ม

"คุณพูดเช่นนั้นแต่คุณไม่ได้หมายความอย่างนั้นจริง ๆ คุณไม่ได้กลัวจริง ๆ ดอก ความกลัวที่คุณว่าคุณรู้สึกนั้น เป็นเพียงความกลัวแบบทฤษฎี ความกลัวของฉันแตกต่างไปจากของคุณ ฉันรู้สึกอยู่ในใจ มันเป็นความกลัวที่มีอยู่จริงมีลมหายใจ"[๑]

เพื่อนของอิชิโรนี้เป็นตัวอย่างของคนญี่ปุ่นส่วนใหญ่ที่ไม่ค่อยจะรู้ตัวเอง มีความพอใจในรถไฟ เครื่องบิน วิทยาศาสตร์ ระดับการครองชีพของตนที่กำลังดีขึ้น และสภาพสมัยใหม่อื่น ๆ ของตน เขาเป็นตัวอย่างของนักศึกษาที่ก้าวไปด้วยความสำเร็จและอย่างมีความสุขจากโรงเรียนชั้นสูงไปสู่โรงเรียนกฎหมายของมหาวิทยาลัย และก็ไปสู่การงานในรัฐบาลหรืออุตสาหกรรม ส่วนอิชิโรนั้นเป็นตัวแทนของกลุ่มปัญญาชนที่เป็นคนนอก พวกนี้ไม่สามารถที่จะเข้ากับสังคม หรือหาความหมายในชีวิตของตนได้

นักเขียนที่ยิ่งใหญ่ของญี่ปุ่นสมัยใหม่อีกผู้หนึ่ง ที่ได้รับการสรรเสริญว่าเป็นอัจฉริยบุคคลในสมัยของเขา คือ ระหว่างช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๐ ก็คือ อากูตากาวา ริวโนซูเกะ ผู้ประพันธ์เรื่อง **ราโชมอน** นั่นเอง อากูตากาวาเป็นลูกศิษย์ของโซเซกิเช่นกัน เขายังคงให้ความสนใจเกี่ยวกับปัญหาเรื่องความหมายของวัฒนธรรมตะวันตกในญี่ปุ่นต่อไป แต่ขณะที่โซเซกิรู้สึกว่า "การเปลี่ยนแปลงภายในให้ทันสมัย" จะมีขึ้นในที่สุด อากูตากาวานั้นกลับยังมีความไม่แน่ใจอยู่ ในเรื่อง **รอยยิ้มของเทพเจ้า** อากูตากาวาเขียนจากทัศนะของบาทหลวงโปรตุเกสในญี่ปุ่น ในตอนครึ่งหลังของศตวรรษที่ ๑๖ ผู้ซึ่งพยายามต่อสู้ที่จะรักษาศรัทธาของตนในอานุภาพของพระผู้เป็นเจ้าผู้สูงสุดแต่องค์เดียว ในขณะที่เขาถูกโจมตีรอบด้านด้วยพลังแปลก ๆ ของลัทธิวิญญาณนิยม (animism) ซึ่งมาเป็นอุปสรรคต่องานของเขา ครั้งหนึ่งมีชายแก่ซึ่งก็คือเทพเจ้าของญี่ปุ่นในร่างมนุษย์ได้พูดกับบาทหลวงรูปนั้นว่า

---

[๑] จาก Edwin McClellan, "An Introduction to Sōseki," **Harvard Journal of Asiatic Studies,** Vol. 22 (December 1959).

บางทีแม้แต่พระผู้เป็นเจ้าเองก็จะกลายมาเป็นคนพื้นเมืองของประเทศนี้ ประเทศจีนและอินเดียได้เปลี่ยนไป ประเทศทางตะวันตกก็ต้องเปลี่ยนด้วย เราสถิตอยู่ท่ามกลางหมู่ไม้ ในกระแสน้ำตื้นในสายลมที่พัดผ่านหมู่กุหลาบ ในแสงแดดยามเย็นที่ยังจับอยู่บนกำแพงวัด ทุก ๆ แห่งและทุกกาลเวลา จงคอยดูเราอยู่เถิด

แน่เหลือเกินที่ถึงแม้ว่าญี่ปุ่นจะเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมเอเชียตะวันออก แต่ในประเพณีญี่ปุ่นนั้นก็มีอย่างอื่นมากไปกว่าลัทธิวิญญาณนิยม แต่กระนั้นภายหลังจากที่ญี่ปุ่นได้ทิ้งพุทธศาสนาและลัทธิขงจื๊อไปอย่างชัดแจ้งแล้วในตอนต้นสมัยเมจิ จึงไม่เป็นเรื่องที่แปลกอะไร ที่อากูตากาวาจะใช้สิ่งนี้เป็นสัญลักษณ์ของสิ่งที่เป็นวัฒนธรรมของญี่ปุ่นโดยเฉพาะ เพื่อให้เห็นความแตกต่างกับค่านิยมแบบสากลของตะวันตก ในที่อื่น ๆ อากูตากาวาเปรียบญี่ปุ่นว่าเป็นเสมือนกีฬาโอลิมปิคที่ดำเนินการโดยคนวิกลจริต [เขาสะท้อนภาพความไม่แน่ใจของเขาลงบนญี่ปุ่น เขาแนะว่าแม้แต่นรกของดานเต* ก็ยังจะดีกว่าญี่ปุ่น เพราะอย่างน้อยที่สุดนรกนั้นยังมีกฎหมายและข้อบังคับต่าง ๆ ที่กำหนดไว้ตายตัว การฆ่าตัวตายของอากูตากาวาในปี ค.ศ. ๑๙๒๗ นั้น พวกฝ่ายซ้ายในญี่ปุ่นชื่นชมยินดีว่าเป็นวาระสุดท้ายของวรรณคดีของพวกชนชั้นกลาง เป็นสัญลักษณ์ของการที่ "วัฒนธรรมของชนชั้นกลาง" ได้มาถึงทางตัน

อาจจะเป็นการเกินเลยไปที่จะกล่าวว่าศาสนาหรือการไม่มีศาสนา เป็นจุดสนใจของวรรณคดีญี่ปุ่นในศตวรรษที่ ๒๐ แบบวรรณกรรมที่แพร่หลายก็คือ นวนิยายแบบอัตชีวประวัติในรูปของการสารภาพหรือการใคร่ครวญ โดยมีผู้เขียนเป็นตัวเอกของเรื่อง ซึ่งบางครั้งก็เป็นคนเสเพล (ประวัติศาสตร์วรรณคดีในสมัยนี้ มีเรื่องขบขันอย่างน้อยหนึ่งเรื่อง ซึ่งได้แก่การที่ภรรยาของนักเขียนผู้หนึ่งฟ้องหย่าสามีของตน หลังจากที่พบจากผลงานเขียนของเขาว่า สามีนอกใจตน) พร้อมกันกับการเขียนที่มีตัวเองเป็นจุดสนใจ ก็มีการบรรยายแบบไฮกุ** ถึงประสบการณ์ทางเพศรสได้อย่างไพเราะยิ่งบ่อย ๆ ถึงแม้ว่าศาสนาจะไม่เป็นเรื่องที่ได้รับความสนใจมากที่สุดในวรรณคดีก็ตาม แต่เราก็อาจจะพูดได้ว่าวรรณคดีก็สะท้อนให้เห็นถึงความกังวลใจในเรื่องวัฒนธรรมบางประการ ซึ่งแพร่หลายอยู่ในหมู่ปัญญาชนในญี่ปุ่น สิ่งเหล่านี้มีส่วนเกี่ยวกับความจริงที่ว่า ญี่ปุ่นได้อเปหิประเพณีปรัชญาเดิมของตนส่วนใหญ่โดยที่ไม่สามารถหาสิ่งใดที่เป็นชิ้นเป็นอันกว่ามาทดแทนได้ นอกไปจากความรู้สึกทางชาตินิยมที่มีพระจักรพรรดิเป็นหลัก

---

* Dante กวีชาวอิตาลี (๑๒๖๕—๑๓๒๑) ผู้บรรยายภาพนรกไว้ใน **Divine Comedy** (ผู้แปล)

** แบบกวีนิพนธ์ของญี่ปุ่นแบบหนึ่ง ดู **อู่อารยธรรมตะวันออก** เล่ม ๔ หน้า ๑๒๘๗—๑๒๘๙.

ปรัชญา

ในการสำรวจความคิดเห็นโดยหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ได้มีการถามผู้อ่านว่าอยากให้มีการตีพิมพ์หนังสือเก่า ๆ เล่มใดอีก งานของนักเขียน ๓ คนที่ได้รับการเรียกร้องมากที่สุด คือ ของพวกนักปรัชญาสมัยก่อนสงครามโลก สองคนแรกคือ นิชิดา กิตาโร และอาเบ จิโร ความ "เฟื่อง" ที่การสำรวจนี้สะท้อนให้เห็นนั้นมีอยู่เพียงชั่วระยะสั้น ๆ เท่านั้น แต่ในญี่ปุ่นในสมัยหลังสงครามก็มีความสนใจอยู่เสมอในงานเขียนของพวกที่พยายามที่จะนำเอาประเพณีของญี่ปุ่นและของตะวันตกเข้ามาประสานกันโดยปรัชญา

ประวัติศาสตร์ปรัชญาของญี่ปุ่นสมัยใหม่นั้นสลับซับซ้อนจนไม่น่าเชื่อ มีผู้เสนอความคิดของแทบทุกสำนักในยุโรปหรือสหรัฐอเมริกา ไม่ว่าในรูปใดก็รูปหนึ่ง โดยไม่ต้องไปกล่าวถึงปรัชญาพุทธศาสนาและปรัชญาอื่นของสำนักต่าง ๆ ก็ได้ แต่โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว กระแสความคิดทางปรัชญาของตะวันตกที่มีอิทธิพลในญี่ปุ่นมากที่สุดตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ ๑๙ และมีอิทธิพลเพิ่มมากขึ้นในศตวรรษที่ ๒๐ ก็คือของเยอรมัน เพลงหนึ่งที่นักเรียนมัธยมปลายร้องกันในตอนปลายสมัยเมจิเริ่มต้นดังนี้

เดคันโชะ (เดคาร์ท คานท์ และโชเปนฮาวร์)
เดคันโชะ
ครึ่งปีเราอยู่กับเขา
และอีกครึ่งหนึ่งเราหลับ

ในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ ปรัชญาตะวันตกที่ได้รับความนิยมมากที่สุด คือ ลัทธิมโนคตินิยม นักปรัชญาที่นิยมกันที่สุด อาจได้แก่เฮเกล การที่ความคิดแบบนี้เป็นที่ยอมรับกันในญี่ปุ่น ส่วนหนึ่งก็เนื่องมาจากการที่ญี่ปุ่นในตอนแรกมีความสนใจในปรัชญาเยอรมันที่ว่าด้วยรัฐ ส่วนหนึ่งก็เป็นเพราะความเกี่ยวดองกันระหว่างวงการปัญญาชนในศตวรรษที่ ๒๐ ของญี่ปุ่น กับความระทมใจในวงการอภิปรัชญาเยอรมัน นักศึกษาในญี่ปุ่นจำพวก "เยาวชนนักวรรณคดี" และ "เยาวชนนักปราชญ์"แบบแวร์แธร์* ได้เข้ามาแทนที่ "เยาวชนนักการเมือง" ของสมัยปลายศตวรรษที่ ๑๙ ภายในขอบเขตของกระแสความคิดกว้าง ๆ เช่นนี้ การสังเคราะห์กับประเพณีญี่ปุ่นที่ไม่ซ้ำแบบใครและที่มีอิทธิพลมากที่สุดได้แก่ของนิชิดา กิตาโร อย่างไม่ต้องสงสัย

---

* Werther เป็นตัวเอกในนวนิยายเรื่อง **The Sorrows of Werther** ของนักประพันธ์จินตนิยมชาวเยอรมัน คือ Goethe Werther หลงรักภรรยาของเพื่อนและฆ่าตัวตายในที่สุด จึงถือเป็นตัวอย่างของความมีอารมณ์อ่อนไหวแบบที่ชอบทรมานตัวเอง (ผู้แปล)

นิชิดา เกิดในปี ค.ศ. ๑๘๗๐ เพียง ๓ ปีหลังนัตซูเม โซเซกิ หลังจากที่ได้สำเร็จการศึกษาจากแผนกวิชาปรัชญาของมหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียล ในปี ค.ศ. ๑๘๙๔ เขาก็ต้องประสบกับความลำบากระยะหนึ่ง เขาสอนหนังสือตามโรงเรียนมัธยมปลายและวิทยาลัยระดับอนุปริญญาหลายแห่ง โดยมีชื่อเสียงเพียงเล็กน้อย ในช่วงนี้เขาเริ่มต้นฝึกฝนพุทธศาสนานิกายเซ็น แต่แม้จนกระทั่งปี ค.ศ. ๑๙๐๑ เขาก็ยังเขียนในบันทึกประจำวันว่า "หลายปีแล้วที่ฉันได้เริ่มฝึกเซ็น ฉันยังไม่ก้าวไปไหน แต่ได้เดินถอยหลังไป ๑ ก้าว และไม่ได้อะไรมาเลย" ในเวลา ๒ ปีต่อมา เขาก็ยังเขียนอยู่ว่า "ถึงแม้ว่าฉันจะเพ่งอารมณ์ ฉันก็พบว่ายากที่จะสำรวมใจ ฉันคิดถึงสิ่งนี้และสิ่งนั้น คิดถึงว่าจะดีเพียงใดถ้าได้เดินทางไปต่างประเทศ หรือได้เป็นศาตราจารย์ในมหาวิทยาลัย หรือมิฉะนั้นร่างกายของฉันก็จะปวดร้าว และสมองตื้อ" ไม่จนกระทั่งปี ค.ศ. ๑๙๐๕ จึงมีข้อความบันทึกไว้ว่า "เซ็นเป็นดนตรี เซ็นเป็นศิลปะ เซ็นเป็นการกระทำ นอกเหนือจากนี้ไปแล้ว ก็ไม่ต้องหาอะไรอีกที่จะทำให้จิตสงบ" จากนี้เป็นต้นไปงานทางปรัชญาของนิชิดาก็คือ "วางรากฐานทางปรัชญา" สำหรับ "ทัศนียภาพของร่างที่ไม่มีร่างและเสียงของสภาพความเป็นจริงซึ่งไม่มีเสียง" ซึ่งทั้ง ๒ อย่างนี้เขาเชื่อว่าเป็น "รากฐานของวัฒนธรรมตะวันออก"[๑]

เพื่อจะให้งานนี้สำเร็จ นิชิดาใช้นักปรัชญาตะวันตกหลายพวกด้วยกัน งานของบุคคลเหล่านี้เป็นหัวใจของการศึกษาในมหาวิทยาลัยของเขา นักปรัชญาที่สำคัญเป็นพิเศษก็คือเฮเกล เจมส์ และแบร์กซอง บุคคลทั้งสามนี้สนใจเกี่ยวกับการแสดงความรู้สึกจากประสบการณ์ทางศาสนาในเชิงปรัชญา สิ่งแรกที่นิชิดาสนใจคือการหามาตรฐานสากลในการจัดจำพวกของ "เวลาของการเป็นอยู่ที่แท้จริง" ซึ่งเขาได้พบในลัทธิเซ็น ในงานชิ้นแรกของเขาที่มีชื่อว่า **การศึกษาสิ่งที่ดี** ซึ่งตีพิมพ์ในปี ค.ศ. ๑๙๑๑ หลังจากที่เขาได้ตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ที่มหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียล เขาเรียกสิ่งนี้ว่า "ประสบการณ์อันบริสุทธิ์" ซึ่งได้แก่ประสบการณ์ก่อนที่จะมีการแตกจำแนกระหว่างผู้รู้กับสิ่งอันเป็นที่รู้ ในงานเขียนชิ้นหลัง ๆ เขาเรียกสิ่งนี้ว่า "สัญชาตญาณที่คงอยู่" ความสนใจอย่างที่สองของนิชิดา คือ การนำเอาความหยั่งเห็นนี้ไปโยงเข้ากับเอกภาพแห่งการเป็นอยู่ เหตุผลของเขานั้นถึงจะสลับซับซ้อนเกินกว่าที่จะนำมากล่าวไว้ในที่นี้ได้ แต่ก็เป็นแบบของเฮเกล (ตัวอย่างจะเห็นได้จากงานของเขาบรรทัดหนึ่งที่เป็นแบบอย่างซึ่งมีใจความว่า "สิ่งทั้งหลายที่เป็นอยู่มีลักษณะอันได้แก่การรู้อัตภาพของความเป็นพหุภาพและเอกภาพ อันขัดกันอย่างที่สุด")[๒] ความสนใจอันดับสามของนิชิดาคือการใช้ "ตรรกแห่งศูนยภาพ" คือ มู

---

[๑] Ueyama Shumpei, "Nishida Kitarō," ใน **Nihon no shisōka II**

[๒] ดูปริบทที่ได้ข้อความนี้มาได้จากหน้า ๘๖๖ ใน Tsunoda, de Bary. and Keene (ed.), **Sources of the Japanese Tradition.**

สำหรับกำหนดฐานะของญี่ปุ่นและวัฒนธรรมของญี่ปุ่นในความสัมพันธ์กับโลกและวัฒนธรรมของโลก ไม่เป็นเรื่องน่าแปลกใจเลยที่เขาจะพบแก่นแท้ของวัฒนธรรมญี่ปุ่นในลัทธิเซ็นและพุทธศาสนานิกายภพบริสุทธิ์ แทนที่จะพบในลัทธิขงจื๊อ

ความสำคัญของปรัชญาของนิชิดาที่มีต่อญี่ปุ่นก่อนสงครามโลกนั้น ยังคลุมเครืออยู่ ปรัชญานี้ก็เช่นเดียวกันกับความคิดทางรัฐธรรมนูญของอิโตหรือของมิโนเบ้ คือเป็นการผสมผสานกันระหว่างความคิดแบบญี่ปุ่นและตะวันตก ซึ่งพยายามที่จะรวมเอาประสบการณ์ของญี่ปุ่นเข้าไว้ในรูปแนวความคิดแบบตะวันตก โดยไม่ให้ไปกระทบกระเทือนเนื้อแท้ของประสบการณ์เหล่านั้น ในทางหนึ่งปรัชญานี้ก็ดูเหมือนจะไม่มีนัยทางสังคม เพราะเมื่ออัตตาได้เป็นเอกภาพกับ "ประสบการณ์อันบริสุทธิ์" แล้ว ความขัดแย้งทั้งหลายก็จะถูกขจัดไปและการกระทำอื่น ๆ ก็จะไม่มีความจำเป็นอีกต่อไปด้วย นักวิจารณ์ชาวญี่ปุ่นบางคนเรียกปรัชญาแบบนี้และปรัชญาที่เป็นมโนคตินิยมอื่น ๆ ว่าเป็นแบบ "ระบอบข้าราชการ" เพราะว่ามีลักษณะที่ขาดความรู้สึกรับผิดชอบต่อสังคม และเพราะเป็นที่นิยมกันในหมู่นักวิชาการและวงการรัฐบาลในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ กว่า และปี ค.ศ. ๑๙๓๐ กว่าอีกด้วย เป็นความจริงอย่างยิ่งว่านิชิดาเน้นถึงความสำคัญของความสามัคคีชุมชน และค่านิยมอื่น ๆ ที่อาจพบได้ในความคิดที่ถือเป็นบรรทัดฐาน นอกจากนี้ลูกศิษย์บางคนของนิชิดาผู้เน้นในค่านิยมเหล่านี้ก็ได้กลายเป็นนักโฆษณาชวนเชื่อในร่างของนักวิชาการให้แก่ "วงไพบูลย์แห่งมหาเอเชียบูรพา" ในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง พวกนี้โต้ว่าอาจหลีกเลี่ยงข้อขัดแย้งต่าง ๆ ที่ยังติดอยู่ในวัฒนธรรมใหม่ได้โดยการกลับไปหาวิญญาณของญี่ปุ่นที่ไม่เหมือนของชาติใด ๆ เท่านั้น ในอีกทางหนึ่งปรัชญาของนิชิดาในแง่สังคมก็ไม่เป็นเชิงปฏิเสธเสียทั้งหมด ในระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๓๘ ถึง ๑๙๓๙ นิชิดาเองได้กล่าววิพากษ์พวกที่โจมตีวิทยาศาสตร์และโจมตีการสอบสวนหาความจริงอย่างเสรีโดยอ้างความรักชาติและทำอย่างเปิดเผย นิชิดากล่าวย้ำอยู่เสมอถึงปรัชญาของเขาที่ว่าด้วยวัฒนธรรมว่า วัฒนธรรมญี่ปุ่นนั้นถึงแม้ว่าจะไม่ซ้ำแบบใคร แต่จะมีความหมายได้ก็ต่อเมื่อเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมโลกที่เป็นสากล อันประกอบด้วยวัฒนธรรมเฉพาะอย่างที่ไม่ซ้ำแบบกันหลายวัฒนธรรมด้วยกัน ในการย้ำถึงรัฐญี่ปุ่นก็เช่นกัน นิชิดาหมายความถึงญี่ปุ่นในสังคมโลกอันประกอบด้วยชาติต่าง ๆ เมื่อมองในแง่แนวความคิดของปรัชญาตะวันตก ประสบการณ์ของนิชิดาในการเป็นตัวของตัวเองในเรื่องศาสนา จึงมีนัยในแบบที่ลัทธิเซ็นของญี่ปุ่นไม่มี

คริสต์ศาสนาในญี่ปุ่นสมัยใหม่

คริสต์ศาสนาเข้าไปสู่ญี่ปุ่นในสมัยเมจิในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมตะวันตก ชาวญี่ปุ่นหลายคนยอมรับศาสนานี้ก็เพราะสนใจในการสร้างญี่ปุ่นสมัยเมจิให้แข็งแกร่งขึ้น

และมีความเสมอภาคกับประเทศตะวันตก หลายคนที่หันไปนับถือคริสต์ศาสนาในปีแรก ๆ เป็นพวกอดีตซามูไร ซึ่งได้แก่พวกปัญญาชนของญี่ปุ่นในสมัยศักดินา มีผู้นับถือคริสต์ศาสนากระจายอยู่ทั่วไปในทั้งบริเวณนครและบริเวณชนบท ส่วนหนึ่งก็เป็นเพราะพื้นฐานของสังคมดังกล่าวแล้ว และส่วนหนึ่งเป็นเพราะคริสต์ศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของสมัยนิยม อันได้แก่การเปลี่ยนเป็นแบบตะวันตก แต่ในช่วงปี ค.ศ. ๑๘๙๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๐๐ เมื่อเกิดลัทธิชาตินิยมแนวใหม่ขึ้น และเมื่อศูนย์ถ่วงทางปัญญาความคิดกำลังเคลื่อนไปอยู่ตามเมืองใหญ่ ๆ คริสต์ศาสนาก็เสื่อมอิทธิพลลงอย่างรวดเร็วในบริเวณชนบท และไปรวมอย่างหนาแน่นอยู่ในกลุ่มพวกชนชั้นกลางในเมืองหรือในหมู่พวกปัญญาชน อัตราส่วนของคริสต์ชนในญี่ปุ่นยังต่ำมากและแม้ในปัจจุบันก็มีไม่ถึง .๕ เปอร์เซ็นต์ของประชากรทั้งหมด

การที่คริสต์ศาสนาไม่ได้รับความสำเร็จในญี่ปุ่นในช่วงศตวรรษที่ญี่ปุ่นกำลังเปลี่ยนเป็นแบบตะวันตกระลอกแล้วระลอกเล่านั้น ชี้ให้เห็นว่าศาสนานี้กับแนวโน้มสำคัญทางความคิดขณะนั้นเข้ากันไม่ได้ ปัญหาหนึ่งที่เห็นได้ชัดก็คือตำนานในคริสต์ศาสนา ในสมัยของการฟื้นฟูเมจิ วิทยาศาสตร์ได้รับการส่งเสริมอย่างมาก ซึ่งก็อาจกล่าวได้ว่า วิทยาศาสตร์ช่วยกรองความคิดสมัยโบราณของตะวันตกออกไป คนในญี่ปุ่นที่โจมตีคริสต์ศาสนาและแม้แต่พวกที่คอยแก้แทนความคิดที่ถือว่าเป็นบรรทัดฐานของญี่ปุ่นในบางเรื่องก็มักใช้วิทยาศาสตร์ในการอ้างอิง

นอกจากปัญหาเรื่องตำนานแล้วก็ยังมีอุปสรรคขั้นพื้นฐานอื่น ๆ อีก อุปสรรคอย่างหนึ่งก็คือ ความคิดเกี่ยวกับความภักดีที่อยู่เหนือความภักดีอื่น ๆ ต่อครอบครัวหรือประเทศชาติ เมื่อซามูไรที่เป็นคนแรกคนหนึ่งที่เปลี่ยนศาสนา คือ เอบินา ดันโจ "รับเอาพระผู้เป็นเจ้ามาเป็นเจ้านายของเขาในระบอบศักดินา" เขาได้พรรณนาถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในตัวเขา อันได้แก่การเปลี่ยนจากความภักดีต่าง ๆ อันผูกพันอยู่กับโลกมาเป็นความภักดีที่อยู่เหนือขึ้นไปว่า "เป็นแบบโคเปอร์นิคัส"* เราอาจเห็นการเปลี่ยนอุดมคติอันได้แก่รัฐครอบครัวให้กลายมาเป็นเรื่องทางโลกอย่างไปไกลเช่นนี้ได้เช่นกันจากคำพูดของนิอิชิมา โจ ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยโดชิชา เขากล่าวว่า "พระผู้เป็นเจ้าเป็นผู้สร้างข้าพเจ้า หาใช่บิดามารดาของข้าพเจ้าไม่" ความเชื่อที่ถือเป็นบรรทัดฐานของญี่ปุ่นซึ่งผูกพันในแบบส่วนตัวและเฉพาะตัว ซึ่งแต่ก่อนมีความศักดิ์สิทธิ์และไม่เป็นที่โต้แย้งได้ มาบัดนี้หมดบารมีของศาสนาไปแล้ว จึงเริ่มถูกพิจารณาและมีผู้พบว่ามีข้อบกพร่องอยู่หลายประการ ตัวอย่างเช่น อูชิมูรา คันโซ ละเมิดหลักความคิดที่ถือเป็นบรรทัดฐานของสมัยนั้น

---

*Copernicus เป็นนักดาราศาสตร์ชาวโปแลนด์ (ค.ศ. ๑๔๗๓—ค.ศ. ๑๕๔๓) เขาเปลี่ยนความเชื่อเดิมว่าโลกเป็นศูนย์กลางของจักรวาล โดยเสนอว่าโลกและดาวนพเคราะห์ทั้งหลายหมุนรอบดวงอาทิตย์

เมื่อเขาไม่ยอมคารวะพระราชบัญญัติการศึกษาในพิธีของโรงเรียนแห่งหนึ่ง และเมื่อเขาต่อต้านการกระทำของญี่ปุ่นในสงครามระหว่างรุสเซียกับญี่ปุ่นโดยอ้างคติสันตินิยมของคริสต์ศาสนา นี่มิได้หมายความว่า อูชิมูราไม่เป็นชาตินิยม เขามักจะพูดบ่อย ๆ ถึง "เยซู" และ "ญี่ปุ่น" และเขารู้สึกว่าวินัยทางศีลธรรมของบูชิโด (กฎบัญญัติของซามูไร) จะเหมาะกับคริสต์ศาสนามากกว่ากฎความประพฤติของชาวตะวันตกสมัยใหม่ นอกจากนี้เขายังเป็นปฏิปักษ์ต่อองค์การศาสนาของพวกนักสอนศาสนาในสมัยนั้น โดยการก่อตั้งขบวนการที่เขาเรียกว่า "ศาสนาไม่มีองค์การ" ซึ่งเป็นแบบของนิกายโปรเตสแตนท์ที่มีหัวคิดรุนแรง และเน้นการเผชิญหน้ากันโดยตรงระหว่างตัวบุคคลกับพระผู้เป็นเจ้า ขบวนการนี้มีศูนย์กลางอยู่ที่กลุ่มศึกษาคัมภีร์ไบเบิลและชั่วระยะหนึ่งก็มีอิทธิพลอยู่ในมหาวิทยาลัยโตเกียว แต่ถึงกระนั้นความผูกพันของอูชิมูราที่มีต่อญี่ปุ่นนั้นก็เป็นไป ในทางศีลธรรม และมักจะเป็นรองความเชื่อในคริสต์ศาสนาของเขาเสมอไป

จากการตั้งข้อสังเกตว่า คริสต์ศาสนานั้นขัดกับความเชื่อที่ถือเป็นบรรทัดฐานของญี่ปุ่นสมัยใหม่ ข้อสรุปที่มีนัยต่อกันก็คือ เมื่อมีการยอมรับคริสต์ศาสนาแล้ว ก็อาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่ทีเดียวในบางครั้ง อันที่จริงแล้วถึงแม้ว่าชาวญี่ปุ่นที่นับถือคริสต์ศาสนาจะมีจำนวนน้อยก็ตาม แต่ก็ได้ก่อความปั่นป่วนได้ไม่น้อยในสังคม พวกที่ได้รับการศึกษาในต่างประเทศนับถือคริสต์ศาสนาในอัตราสูง หรือไม่ก็อยู่ภายใต้ความอุปถัมภ์ของพวกคริสเตียน การศึกษาขององค์การคริสต์ศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาของสตรีนั้น มีอิทธิพลมาก ปัญญาชนหลายคนโดยเฉพาะพวกนักเขียนในระหว่างการพัฒนาตนขึ้นมา ต่างก็เคยได้รับอิทธิพลจากคริสต์ศาสนามาแล้ว พวกคริสเตียนเริ่มโครงการสวัสดิการสังคมจำนวนมากในด้านที่รัฐบาลเมจิไม่ค่อยสนใจ เช่น สถานเลี้ยงเด็กกำพร้า การทำงานในชุมชนของพวกที่สังคมไม่ยอมรับ (เอตะ) งานสวัสดิการสำหรับโสเภณี และขบวนการเรียกร้องสิทธิสตรี เป็นต้น นอกจากนี้แล้ว คริสต์ศาสนายังเป็นพาหนะที่สำคัญในการนำลัทธิสังคมนิยมเข้าญี่ปุ่นในระยะแรก ในจำนวนผู้ก่อตั้งพรรคสังคมนิยมพรรคแรกของญี่ปุ่นในปี ค.ศ. ๑๙๐๑ จำนวน ๖ คน ๕ คนเป็นคริสเตียน ขบวนการสหภาพแรงงานในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๑ และหลังจากนั้นก็มี ซูซูกิ บุนจิ เป็นผู้ริเริ่ม และมีคากาวา โตโยฮิโกะ เป็นผู้ช่วย บุคคลหลังนี้ยังเข้มแข็งในงานสวัสดิการในบริเวณเสื่อมโทรมของเมืองโกเบด้วย มาในตอนกลางของช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๐ ขบวนการสังคมนิยมในญี่ปุ่นก็เริ่มหันเหออกไปจากแนวความคิดของผู้นำคนแรก ๆ ที่เป็นคริสเตียน แต่ถึงกระนั้นในหมู่ผู้นำของพรรคสังคมนิยมต่าง ๆ ที่เดินสายกลางในกลางทศวรรษ

หลัง ค.ศ. ๑๙๓๐ ก็ยังมีนักสังคมนิยมที่เป็นคริสต์ชนอยู่หลายคน และในสมัยหลังสงครามโลก นายกรัฐมนตรีคนเดียวที่เป็นนักสังคมนิยม คือ กาตายามา เทตสุ ก็เป็นคริสเตียน

อีกสิ่งหนึ่งในญี่ปุ่นสมัยก่อนสงครามที่ควรแก่ความสนใจพอ ๆ กันก็คือ การสัมพันธ์กันเป็นครั้งคราวระหว่างคริสต์ศาสนากับการปกครองระบอบรัฐสภา นักคิดคริสเตียนหลายคนเมื่อสนใจกับเรื่องทางการเมืองแล้ว มักจะมีปฏิกิริยาต่อความไม่พอดีของการเมืองในรัฐสภา แต่ปฏิกิริยานี้ก็มิได้ออกมาในรูปของโครงการเบ็ดเสร็จที่จะล้มระบบนี้โดยสิ้นเชิง หากเป็นในรูปของโครงการที่จะปฏิรูประบบจากภายใน ตัวอย่างที่เด่นคนหนึ่งคือ โยชิโน ซากูโซ

โยชิโน เกิดในปี ค.ศ. ๑๘๗๙ และหันมานับถือคริสต์ศาสนาในขณะที่กำลังเรียนอยู่ในโรงเรียนมัธยม ในสมัยที่กำลังศึกษาอยู่ในคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียล เขาไปโบสถ์ของ เอบินา ดันโจ และเขาเป็นบรรณาธิการของนิตยสารคริสเตียนฉบับหนึ่ง และยังเข้าไปสนิทสนมกับนักสังคมนิยมคริสเตียน เช่น อาเบ อิสุ เป็นต้น ระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๐๖ ถึง ๑๙๐๙ เขาได้เดินทางไปประเทศจีน โดยไปเป็นครูสอนพิเศษให้กับบุตรชายคนโตของ หยวน ซื่อไข่ ในปี ค.ศ. ๑๙๐๙ เขาได้รับตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ที่มหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียล เขาศึกษาในต่างประเทศระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๑๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๑๓ และเมื่อเดินทางกลับประเทศก็ได้รับตำแหน่งศาสตราจารย์ จากปี ค.ศ. ๑๙๑๖ เมื่อเขาเริ่มเขียนเรื่อง "แก่นสารของการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญ" เพื่อลงตีพิมพ์ในนิตยสาร "ปฏิทรรศน์กลาง" (ชูโอะโครอน) อยู่จนกระทั่งต้นทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ เขาเป็นผู้สนับสนุนการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญในงานเขียนจำนวนมากที่สุด และเป็นคนที่เขียนเข้าถึงแก่นมากที่สุดผู้หนึ่งในญี่ปุ่นด้วย

ในขั้นพื้นฐานแล้วเราอาจมองความคิดของโยชิโนในรูปของแผนการปฏิรูปที่ก้าวหน้ากว่าที่อยู่ภายในกรอบความคิดพื้นฐานดังที่บรรยายไว้โดย มิโนเบ โยชิโน ยอมรับอำนาจอธิปไตยของจักรพรรดิเช่นเดียวกันกับมิโนเบ เพราะถ้าไม่ยอมรับแล้ว โครงการของเขาทั้งหมดก็จะถูกโจมตี เพราะฉะนั้น เขาจึงปฏิเสธแนวความคิดเรื่องประชาธิปไตยที่ถือว่า "อำนาจอธิปไตยของชาติอยู่กับประชาชนตามกฎหมาย" และกลับไปรับแนวความคิด "เป้าหมายพื้นฐานในการกระทำของรัฐอยู่ที่ประชาชนในแง่การเมือง" นั่นคือการปกครองโดยประชาชนและเพื่อประชาชน แต่ในนามของพระจักรพรรดิ แต่การที่เขายอมรับอำนาจอธิปไตยของพระจักรพรรดิเช่นนี้มิได้ทำให้เขาไม่กล่าวโจมตีพวก "ซึ่งอยู่ในโลกการเมือง" "ผู้เรียกร้องประชาชนให้เชื่อฟังอย่างไม่ลืมหูลืมตา โดยการเน้นในสิ่งที่คนนับถือ (คือองค์พระจักรพรรดิ)" งานเขียนเรื่องการเมืองส่วนใหญ่ของโยชิโนไม่ใช่เรื่องเกี่ยวกับ

อธิปไตย แต่เกี่ยวกับว่ามีอะไรบ้างที่ควรทำ ก่อนอื่นเขาสนใจกับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่จำเป็นซึ่งจะทำให้ญี่ปุ่นกลายเป็นประเทศประชาธิปไตยในระบอบรัฐสภาอย่างแท้จริง บทความของเขาว่าด้วยเรื่องการให้สิทธิในการเลือกตั้งกับประชาชนทุกคน ข้อเสนอแนะให้มีการปฏิรูปสภาสูง ความจำเป็นที่จะนำกองทัพไว้ใต้อำนาจคณะรัฐมนตรีอย่างเต็มที่และอีกหลาย ๆ เรื่อง ความสนใจเรื่องที่สองของโยชิโน คือ ประชาธิปไตยทางสังคม เขาใช้เหตุผลเรียกร้องให้มีการค่อย ๆ วิวัฒนาการไปสู่ระบอบสังคมนิยมภายในโครงสร้างของรัฐสภา

เหตุที่งานเขียนของโยชิโนเด่นก็เพราะคุณภาพของการวิเคราะห์ และความยึดมั่นอย่างแน่วแน่ต่อการปกครองตามระบอบรัฐสภา ตามความคิดของผู้สังเกตการณ์ตะวันตกแล้ว โครงการที่โยชิโนเสนอนั้นดูจะประกอบด้วยสิ่งที่จำเป็นจริง ๆ ต่อญี่ปุ่นในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๐ ถ้าความคิดเหล่านี้ได้รับการสนับสนุนจากพวกปัญญาชนแล้วก็คงจะกลายเป็นที่มั่นให้บรรดาพรรคการเมืองต่าง ๆ และให้พลังที่ต่อต้านแนวโน้มไปหาคติทหารนิยมที่ปรากฏขึ้นมาในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๐ แต่นอกจากภายในพรรคการเมืองและในกลุ่มนักหนังสือพิมพ์แล้ว โครงการนี้ได้รับความนิยมเพียงชั่วขณะหนึ่งเท่านั้นสำหรับพวกปัญญาชนหนุ่ม ๆ ที่สนใจการเมืองส่วนใหญ่แล้ว โครงการนี้เป็นเพียงสถานีรายทางไปสู่ลัทธิมาร์กซ์เท่านั้น นักประวัติศาสตร์ชาวญี่ปุ่นคนหนึ่งได้เขียนไว้ในปี ค.ศ. ๑๙๕๖ ว่า ในขณะที่ "ชาวยุโรปและอเมริกันยังพบว่าเป็นการยากที่จะเข้าใจ" ว่าลัทธิมาร์กซ์ได้เข้าไปสู่จิตสำนึกของปัญญาชนญี่ปุ่นเพียงใดอยู่นั้น "ปัญญาชนญี่ปุ่นก็ยังไม่ได้เข้าใจว่าคำ 'เสรีนิยม' เป็นที่ดึงดูดใจเพียงใดในประวัติศาสตร์ยุโรปและอเมริกา"[๑] ทำไมโยชิโนจึงได้มามีความคิดเป็นเสรีนิยมและก็ยืนยันในความคิดนี้ ซึ่งสำหรับนักคิดส่วนใหญ่แล้วก็เป็นเพียงความเชื่อซึ่งอย่างดีที่สุดก็มีอยู่ได้ชั่วครู่เท่านั้น ดูเหมือนคำตอบก็คือ เขาไม่ได้สนับสนุนความเสมอภาคในสังคมแต่อย่างเดียวเหมือนอย่างพวกมาร์กซิสต์ แต่เขายังรู้สึกเชื่อมั่นในคุณค่าของปัจเจกบุคคล ซึ่งดูจะเป็นผลมาจากการที่เขานับถือคริสต์ศาสนาแบบสมัยใหม่ สำหรับโยชิโนแล้ว ระบอบประชาธิปไตยไม่ได้เป็นเพียงเรื่องการจัดรูปแบบการปกครองอย่างเป็นทางการเท่านั้น แต่ยังเป็นระบอบที่ตั้งอยู่บนศรัทธาในปัจเจกบุคคลและความเชื่อว่า ปัจเจกบุคคลมีโอกาสที่จะพัฒนาได้โดยไม่มีขอบเขตจำกัด "การที่ประชาธิปไตยจะเป็นจริงขึ้นมาได้อย่างสมบูรณ์นั้นต้องมีความเชื่อในคติมนุษยนิยมอย่างแข็งขัน" โยชิโนพบแหล่งพื้นฐานของคติมนุษยนิยมในความเชื่อของคริสต์ศาสนาที่ "เห็นว่ามนุษย์ทุกคนเป็นบุตรของพระผู้เป็นเจ้า และเห็นประกายของความเป็นพระผู้เป็นเจ้าอยู่ในทุกคน" หรือ

---

[๑] Tsurumi Shunsuke ใน **Gendai Nihon no shisō,** p. 55.

ถ้าจะกล่าวให้สั้นขึ้นอีกก็คือ "ความเชื่อของคริสต์ศาสนา ดังประจักษ์อยู่ในทุก ๆ แง่ของสังคมนั้นก็คือลัทธิประชาธิปไตย"[๑]

ลัทธิมาร์กซ์ในญี่ปุ่น

ระหว่างประมาณปี ค.ศ. ๑๙๒๕ ถึงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ กว่า ลัทธิมาร์กซ์ได้แพร่หลายออกไปอย่างรวดเร็วในหมู่ปัญญาชน ผู้นำกลุ่มกรรมกรและบรรดานักเขียนของญี่ปุ่น นักเขียนผู้หนึ่งกล่าวถึงลัทธินี้ว่าเป็นเสมือน "พายุไต้ฝุ่น" ที่พัดกระหน่ำอย่างฉับพลัน และมีผลอย่างมากต่อวงการปัญญาชนของญี่ปุ่น ถ้าจะพิจารณาถึงเรื่องนี้แต่ในฐานะเป็นปรากฏการณ์ทางปัญญาแต่อย่างเดียวแล้ว ลัทธิมาร์กซ์ก็คงมีอิทธิพลในญี่ปุ่นมากกว่าจีนในขณะนั้น แต่โดยที่ญี่ปุ่นเป็นประเทศอุตสาหกรรม ดังนั้น บทบาทของปัญญาชนญี่ปุ่นจึงแตกต่างไปจากจีน นอกจากนี้แล้วอำนาจของตำรวจญี่ปุ่นซึ่งรวมไว้ในส่วนกลางมากกว่าของสหรัฐอเมริกาด้วยซ้ำ ก็มีประสิทธิภาพมากกว่าของจีนอย่างที่เทียบกันไม่ได้เลย ประการสุดท้าย การที่จะสถาปนาดินแดนให้เป็นที่มั่นแบบแคว้นหูหนานขึ้นในญี่ปุ่น ซึ่งมีการรวมอำนาจไว้ในส่วนกลางนั้น ย่อมเป็นไปไม่ได้ และองค์การที่มีทฤษฎีมาร์กซิสต์เป็นหลักซึ่งจัดตั้งขึ้นนอกมหาวิทยาลัยก็ไม่สามารถอยู่ได้ยั่งยืน

ลัทธิมาร์กซ์ไม่ใช่ของใหม่เลยสำหรับญี่ปุ่นในทศวรรษหลังปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ทฤษฎีสังคมนิยมนั้นเข้ามาสู่ญี่ปุ่นตั้งแต่ทศวรรษสุดท้ายของศตวรรษที่ ๑๙ แล้ว อาศัยคริสต์ศาสนาเป็นหัวเรือใหญ่นำเข้ามา กระแสที่สอง อันได้แก่ความคิดแนวสังคมนิยมที่ไม่เกี่ยวพันกับศาสนาถูกนำเข้าไปโดยบุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับฝ่ายซ้ายของขบวนการการเรียกร้อง "สิทธิประชาชนของสมัยปลายทศวรรษปี ค.ศ. ๑๘๘๐ พลังทั้งสองได้มารวมกันในปี ค.ศ. ๑๙๐๑ เมื่อพวกคริสเตียนและพวกนักก่อการทางการเมืองได้ร่วมกันจัดตั้งพรรคการเมืองบนพื้นฐานความคิดทางสังคมแบบยูนิแทเรียน* ตามแนวความคิดของ เฮนรี่ ยอร์ช** และตามทฤษฎีสังคมนิยมของฝรั่งเศส ผลที่ออกมา คือ พรรคสังคมนิยมประชาธิปัตย์ซึ่งถูกรัฐบาลสั่งห้ามนับแต่วันก่อตั้งพรรค นักสังคมนิยมที่ไม่สนใจกับศาสนาเริ่มตีตัวออกห่างจากความเป็นผู้นำของพวกคริสเตียนนับแต่ปี ค.ศ. ๑๙๐๓ มาแล้ว เมื่อซากาอิ โตชิฮิโกะ ซึ่งเป็นคนหนึ่งที่ก่อตั้งพรรคคอมมิวนิสต์ญี่ปุ่นในสมัยหลัง และเมื่อโกโตกุ ชูซูอิ เริ่มออกหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ชื่อ "ประชาสาร" ขึ้น ถึงกระนั้นกลุ่มทั้งสองนี้ก็ยังสามารถร่วมมือกันได้ในการ

---

[๑] Takeda Kiyoko,"Yoshino Sakuzō", ใน **Nihon no shisōka II.**

* Unitarian คือองค์การศาสนาในสหรัฐ ฯ ซึ่งไม่มีการยึดถือลัทธิหนึ่งลัทธิใดโดยเฉพาะ

** Henry George (๑๘๓๙—๙๙) นักเศรษฐศาสตร์ชาวอเมริกัน ผู้เชื่อว่าการเก็บแต่ภาษีที่ดินอย่างเดียวนั้นพอเพียงสำหรับการใช้จ่ายทั้งหมดของรัฐและยังเหลือใช้อีกด้วย

ต่อต้านสงครามระหว่างญี่ปุ่นและรุสเซีย และรวมกันก่อตั้งพรรคสังคมนิยมญี่ปุ่นขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๐๖ ความคิดของพวกฝ่ายซ้ายในขณะนี้เป็นความคิดแบบผสมกันระหว่างลัทธิสังคมนิยมก่อนมาร์กซ์ ลัทธิสังคมนิยมแบบมาร์กซ์ อนาธิปไตย และลัทธิซินดิกาลิสม์* การแตกแยกกันครั้งสุดท้ายเกิดขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๐๗ เมื่อโกโตกุ ได้เกิดแรงจูงใจจากลัทธิซินดิกาลิสม์แนวปฏิวัติ ซึ่งเขาได้จากการประชุมกรรมกรอุตสาหกรรมแห่งโลก เมื่อตอนเขาเดินทางไปซานฟรานซิสโก โกโตกุเริ่มเน้นในความสำคัญของการดำเนินการโดยตรง ซึ่งในที่สุดก็ออกมาในรูปของการวางแผนปลงพระชนม์พระจักรพรรดิในปี ค.ศ. ๑๙๑๑ ดูเหมือนจะมีอยู่ ๔ คน ที่ร่วมกันวางแผนนี้จริง ๆ แต่ปรากฏว่าคนหลายร้อยคนถูกจับและกว่า ๒๐ คนถูกฟ้องศาล และโกโตกุซึ่งไม่มีส่วนร่วมในแผนนั้น ได้ถูกประหารชีวิตพร้อม ๆ กันกับคนอื่นอีก ๑๑ คน คดีนี้ทำให้ลัทธิสังคมนิยมต้องหยุดชะงักลงทันที หลายคนที่ยังเหลืออยู่ได้หันไปทางวิชาการ และขบวนการสังคมนิยม (ถ้าเราจะเรียกเช่นนั้นได้) ก็ดำดินอยู่สิบปี

คลื่นความคิดแนวสังคมนิยมคลื่นที่สองได้เข้ามาสู่ญี่ปุ่น ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ ซึ่งก็เป็นสมัยของลัทธิเสรีนิยมและลัทธินานาชาตินิยม เศรษฐกิจได้ก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วระหว่างสงคราม และเมื่อมีวัฒนธรรมนครสมัยใหม่ขึ้นพร้อม ๆ กันกับขบวนการสหภาพแรงงาน ก็เริ่มมีความแตกต่างกันมากขึ้นในสังคม ในขณะเดียวกันนั้นอิทธิพลของการปฏิวัติรุสเซีย ขององค์การคอมมิวนิสต์สากล และของลัทธิประชาธิปไตยแบบสังคมนิยมของยุโรปก็เข้ามาสู่ญี่ปุ่นด้วย สภาพการณ์ที่เอื้ออำนวยเช่นนี้ ทำให้ลัทธิมาร์กซ์แพร่หลายออกไปในหมู่สหภาพแรงงานต่าง ๆ และในวงการของพวกปัญญาชนด้วย มีการก่อตั้งพรรคสังคมนิยมใหม่ ๆ ขึ้น

มหาวิทยาลัยมีบทบาทสำคัญต่อความเจริญของลัทธิมาร์กซ์ ทั้งในด้านการจัดตั้งและทางภูมิปัญญา แทนที่จะเป็นสมาคมของกรรมกร โดยมหาวิทยาลัยช่วยหล่อเลี้ยงค้ำจุนให้ลัทธินี้แพร่หลายออกไปได้ทั้ง ๆ ที่ตำรวจดำเนินการปราบปราม มีการก่อตั้ง สมาคมคนใหม่ (**ชินจินไค**) ในปี ค.ศ. ๑๙๑๘ โดยโยชิโน ซากูโซ ซึ่งเป็นศาสตราจารย์อีกคนหนึ่งและนักศึกษาสองคนจากสมาคมโต้วาทีของคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียล นโยบายของสมาคมนี้ก็คือ "การปลดปล่อยมนุษยชาติให้เป็นเสรีและการปฏิรูปญี่ปุ่นปัจจุบันตามหลักของเหตุผล" สมาคมนี้ได้รับความคิดมาจากแหล่งต่าง ๆ กัน ดังจะเห็นได้จากวารสารฉบับแรก ๆ ของสมาคม ซึ่งลงรูปลิงคอล์น รุสโซ โครพอทคิน ผู้เป็นอนาธิปไตย มาร์กซ์ เลนิน และโรซ่า ลักเซมเบอร์กซึ่งเป็นคอมมิวนิสต์ ในทางหนึ่งก็อาจกล่าวได้ว่าสมาคมนี้สืบต่อจากลัทธิสังคมนิยมในตอนต้นซึ่งหยุดชะงักไป มาในปี ค.ศ. ๑๙๒๔ ลิงคอล์น

* ดูคำอธิบายหน้า ๖๕๘ บทเดียวกันนี้ (ผู้แปล)

รุสโซ และลัทธิอนาธิปไตยก็ถูกทอดทิ้ง สมาชิกส่วนใหญ่ของสมาคมเป็นมาร์กซิสต์ และสมาคมก็ได้กลายมาเป็นพลังสำคัญที่อยู่เบื้องหลังขบวนการของนักศึกษาในบริเวณรอบ ๆ โตเกียว ที่มีขึ้นพร้อม ๆ กันกับสมาคมนี้ก็คือ "กลุ่มศึกษาสังคมศาสตร์" ตามมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ทั่วญี่ปุ่น กลุ่มเหล่านี้เป็นมาร์กซิสต์ตั้งแต่ก่อตั้งทีเดียว และในปี ค.ศ. ๑๙๒๔ ก็รวมกันเข้าเป็นสหพันธ์สังคมศาสตร์ของนักศึกษา มีสมาชิก ๖๐๐ คน ตามสถาบันต่าง ๆ ๕๓ แห่ง โครงการของสหพันธ์ก็คือ ประการแรก "จะปลูกฝังความรู้สึกของชนชั้นกรรมาชีพลงในหมู่นักศึกษา" และประการที่สอง "จะรวบรวมนักศึกษาที่ตื่นตัวแล้วให้ส่งเสริมขบวนการของชนชั้นกรรมาชีพภายในขอบเขตที่นักศึกษาจะทำได้" มาในปี ค.ศ. ๑๙๒๘ สหพันธ์ก็มีสมาชิกถึง ๑,๗๐๐ คนและได้เข้ามาอยู่ใต้อิทธิพลของพรรคคอมมิวนิสต์ญี่ปุ่น หลังจากปี ค.ศ. ๑๙๒๙ ไปแล้ว กลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้ถูกยุบ และขบวนการนักศึกษาก็ตกอยู่ใต้พรรคคอมมิวนิสต์หรือสันนิบาตเยาวชนของพรรคนี้โดยตรงมากยิ่งขึ้น แม้แต่ในมหาวิทยาลัยทั้งหลายเองก็มีการจัดตั้งกลุ่มศึกษาต่าง ๆ ขึ้น เป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่ง ก็เพื่อรับมือกับการปราบปรามของตำรวจที่มีมากขึ้น จากนี้เป็นต้นไป ปัญหาเรื่องนโยบายของพรรค เช่น การอภิปรายกันเรื่องข้ออ้างขององค์การคอมมิวนิสต์สากล กลายมาเป็นเรื่องวิชาการ และมีการผลิตงานหลายเล่มจบ เช่น ชุมนุมบทความเรื่องพัฒนาการของลัทธิทุนนิยมญี่ปุ่น ในปี ค.ศ. ๑๙๓๑—๓๓ เพื่อสนับสนุนความเห็นแนวใดแนวหนึ่ง ในด้านการพัฒนาทฤษฎีและปริมาณการศึกษาลัทธิมาร์กซ์ตามแบบวิชาการในตอนนั้นนั้น ญี่ปุ่นคงจะนำหน้าประเทศอื่นทั้งหมด ยกเว้นแต่รุสเซียและเยอรมนีเท่านั้น แม้จนกระทั่งปี ค.ศ. ๑๙๓๓ ไปแล้ว เมื่อขบวนการนักศึกษาซบเซาลง และพรรคคอมมิวนิสต์ญี่ปุ่นเกือบจะสูญสิ้นไป ก็ยังมีการอ่านและศึกษางานเขียนเหล่านี้อยู่ตามมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในญี่ปุ่น และยังคงมีการก่อตั้งกลุ่มศึกษาอย่างไม่เป็นทางการอยู่ต่อไป ว่ากันตามจำนวนแล้วกลุ่มชาตินิยมประเภทรุนแรงค่อย ๆ เพิ่มขึ้นจนมีมากกว่ากลุ่มศึกษา กลุ่มชาตินิยมประเภทรุนแรงเหล่านี้สนับสนุนอุดมการจักรพรรดินิยมที่ไปไกลในรูปต่าง ๆ กัน แต่การที่ลัทธิมาร์กซ์ก้าวหน้าอย่างรวดเร็วหลังสงครามโลกครั้งที่สองนั้น ส่วนใหญ่ก็เนื่องมาจากนักวิชาการรุ่นที่ได้รับการฝึกอบรมในสมัยก่อนสงครามนี้เอง

ลัทธิมาร์กซ์ก็แพร่หลายอย่างรวดเร็ว ในหมู่สหภาพกรรมกรและในพรรคสังคมนิยมที่ก่อตั้งกันขึ้นมาใหม่ ๆ เช่นเดียวกับในมหาวิทยาลัย ลัทธิซินดิกาลิสม์และอนาธิปไตยซบเซาลงหลังปี ค.ศ. ๑๙๒๒ และในปี ค.ศ. ๑๙๒๔ ฝ่ายซ้ายก็หันมาถือลัทธิของมาร์กซ์และเลนินที่มีการวิเคราะห์แบบที่เคร่งครัดกว่าเป็นบรรทัดฐาน ในการจัดพรรคของขบวนการฝ่ายซ้ายมักมีการแบ่งพรรคออกเป็นสามจำพวก คือ พรรคปฏิวัติ พรรคสายกลาง และพรรค

ฝ่ายซ้ายที่นิยมการปกครองแบบรัฐสภา และเป็นปฏิปักษ์ต่อคอมมิวนิสต์ พรรคจากทั้งสามพวกนี้แตกแยกกันเป็นก๊กเป็นเหล่า รวมตัวกับกลุ่มนั้นกลุ่มนี้บ่อยจนกระทั่งเกือบจะเรียกกันตามชื่อไม่ได้ พวกซ้ายที่มีหัวปฏิวัติ ซึ่งรวมทั้งพรรคคอมมิวนิสต์ ซึ่งก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๒๒ เป็นกลุ่มที่เล็กที่สุด พวกนี้พบกับปัญหาการแตกร้าวภายในมากที่สุด และเป็นเป้าของการปราบปรามโดยตำรวจอย่างแข็งขันที่สุด ในฐานะที่เป็นองค์การ พรรคปฏิวัติทั้งหลายตั้งขึ้นมาเร็วและก็ล้มลงไปเร็ว และมักจะมีหัวหน้าคอมมิวนิสต์ในคุกมากกว่านอกคุก แต่พวกฝ่ายซ้ายที่มีหัวปฏิวัติก็มีอิทธิพลอย่างยิ่งภายในองค์การอื่น ๆ ยากที่จะกล่าวได้ว่าเป็นเพราะเทคนิคการจัดองค์การแบบเลนิน หรือจากความคึกคักทางภูมิปัญญา ทั้งนี้ต้องมีการศึกษาเพิ่มเติมจึงจะกล่าวได้แน่นอนยิ่งขึ้น มาในต้นทศวรรษหลังปี ค.ศ. ๑๙๓๐ พรรคปฏิวัติต่าง ๆ ก็ถูกบดขยี้เกือบหมดสิ้น

พวกพรรคสายกลางก็มีอุดมการแบบมาร์กซ์ซึ่งมีการปฏิวัติเป็นเป้าหมายเช่นกัน แต่ในทางปฏิบัติแล้วเป็นสายกลางกว่า หลังปี ค.ศ. ๑๙๒๕ พวกนี้พยายามดำเนินการในรูปของกลุ่มในสภา และในตอนต้นช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ๑๙๔๐ พวกนี้บางคนก็เข้าร่วมกับพวกสังคมนิยมฝ่ายขวาเพื่อก่อตั้งพรรคสังคมมวลชนขึ้น พวกนักสังคมนิยมที่นิยมการปกครองแบบรัฐสภาในหลายทางด้วยกันแล้ว ก็นับว่าเป็นพวกที่เริ่มสนับสนุนรัฐสวัสดิการในญี่ปุ่นมาแต่ต้น พวกนี้มีจำนวนมากที่สุดในขบวนการสังคมนิยม และได้รับความสนับสนุนอย่างกว้างขวางจากพวกปัญญาชนและคนทำงานตามสำนักงานและจากกรรมกรด้วย ผู้นำของพวกนี้คือนักสังคมนิยมคริสเตียน ที่มีอุดมคติแบบพวกเฟเบียน แต่ถึงกระนั้นอิทธิพลของลัทธิมาร์กซ์แบบไม่รุนแรง (ถ้าไม่ใช่ลัทธิมาร์กซ์ เลนินเสียเอง) ก็แทรกซึมอยู่ในพวกนี้ทุกระดับ ยกเว้นแต่ระดับสูงสุดในองค์การของพรรคเท่านั้น

เครื่องแสดงความมีชีวิตชีวาทางปัญญาความคิดของลัทธิมาร์กซ์ในญี่ปุ่น ซึ่งนับได้ว่าเด่นชัดที่สุดอย่างหนึ่งก็คือ พลังที่มีอยู่ในวรรณคดี อริชมา ตาเกโอะ เป็นนักเขียนสำนักต้นเบิร์ชขาว ได้มอบทรัพย์สินที่ดินของตระกูลให้กับผู้เช่าที่ดินของเขา และยอมรับว่าความมุ่งหมายของชนชั้นกรรมาชีพนั้นยุติธรรม หนึ่งปีก่อนที่เขาจะตายโดยการทำอัตวินิบาตกรรมซ้อนในปี ค.ศ. ๑๙๒๓ จากตอนกลางทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ ปรากฏว่ามีนวนิยาย กวีนิพนธ์ และบทวิจารณ์เป็นจำนวนมากมาย ซึ่งพยายามจะแทนที่อุดมคติทางวรรณคดีแนววิทยาศาสตร์แง่ธรรมชาติของสมัยก่อน ด้วยทัศนะแนว "วิทยาศาสตร์แง่สังคม" นอกจากนี้ ยังมีความมุ่งหมายที่จะทำวรรณคดีให้เป็นไปตามประกาศิตที่ว่า จุดมุ่งหมายของวรรณคดีก็คือการให้ความรู้แจ้งกับสังคม วรรณคดีจำนวนมากแสดงลักษณะการดำรงชีวิตของพวกชนชั้นกลางซึ่งไร้จุดหมาย เหลาะแหละและว่างเปล่า อีกหลายเรื่องพรรณนาถึงวีรกรรมซึ่งเกิดขึ้น

ท่ามกลางความยากลำบากที่ชนชั้นกรรมกรต้องประสบอยู่ และอีกหลายเรื่องก็โจมตีลักษณะอันล้าสมัยของสุนทรียศาสตร์ตามประเพณีเดิมของญี่ปุ่น ดังที่จะเห็นได้ในกวีนิพนธ์ของนากาโน ชิเกฮารุ ต่อไปนี้

อย่าร้องเพลง
อย่าร้องเพลงเรื่องดอกไม้สีแดงหรือปีกแมลงปอ
อย่าร้องเพลงเรื่องสายลมที่กระซิบกระซาบ หรือกลิ่นหอมของผมสตรี
ทุกสิ่งที่อ่อนแอ ที่บอบบาง
ทุกสิ่งที่ไม่จริง ทุกสิ่งที่มดเท็จ
ทุกสิ่งที่เฉื่อยชา จงละเว้นเสีย
ปฏิเสธทุกอย่างที่งามสง่า
และร้องเพลงเรื่องที่เป็นจริงทั้งสิ้น
ให้เต็มท้อง
ให้ล้นอกเมื่อรู้สึกสิ้นหวัง
เพลงที่สะท้อนกลับเมื่อเราพ่ายแพ้
เพลงซึ่งกอบโกยความกล้าขึ้นมาจากห้วงของความอัปยศ
เพลงเหล่านี้
จงร้องด้วยจังหวะที่หนักหน่วง ด้วยเสียงที่เปล่งออกเต็มที่
เพลงเหล่านี้
จงใช้ค้อนตอกลงในหัวใจของทุกคนที่ผ่านไป[๑]

บรรดานักเขียนชนชั้นกรรมาชีพก็เหมือนกันกับพวกนักการเมืองฝ่ายซ้าย คือในตอนต้นก็มีความเห็นทางอุดมการต่าง ๆ กัน สภาวะเช่นนี้เป็นที่ยอมรับกันอยู่ชั่วระยะหนึ่ง แต่ในปี ค.ศ. ๑๙๒๖ ก็ยุติลงเมื่อนักอนาธิปไตยและพวกที่ไม่ได้เป็นมาร์กซิสต์ได้ถูกกีดกันจาก **สมาพันธ์นักเขียนชนชั้นกรรมาชีพ** สมาคมนักเขียนและนิตยสารต่าง ๆ จำนวนมากที่เกิดขึ้นหลังจากนี้ โดยทั่วไปแล้วเป็นเครื่องมือของกลุ่มนักการเมืองต่าง ๆ ที่มุ่งปฏิวัติ และสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนกลับไปกลับมาในความคิดของพวกซ้าย นักเขียนสำนักชนชั้นกรรมาชีพเป็นกำลังมีความสำคัญในวรรณกรรมของญี่ปุ่นระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๒๗ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๒ หลังจากนั้นก็เสื่อมลงอย่างรวดเร็ว ในสมัยที่รุ่งเรืองนั้น พวกสำนักนี้มีฝ่ายปฏิปักษ์ที่แท้จริงอยู่กลุ่มเดียว นั่นก็คือ "พวกนวเจตสิกนิยม" (neoimpressionists) พวกนี้บางครั้งบางคราวก็ประท้วงสิ่งที่พวกตนเรียกว่าเป็นการกดขี่ของฝ่ายซ้ายในวรรณคดี

---

[๑] แปลเป็นภาษาอังกฤษโดย Donald Keene ใน **Modern Japanese Literature: An Anthology,** Grove Press, Inc., 1956.

เพราะเหตุใดลัทธิมาร์กซ์จึงได้เป็นที่ดึงดูดใจในญี่ปุ่น เพราะเหตุใดลัทธินี้จึงได้แพร่หลายออกรวดเร็ว เหตุผลอย่างหนึ่งก็คือว่า ทั้งลัทธิมาร์กซ์และความคิดที่ถือกันเป็นบรรทัดฐานของญี่ปุ่นนั้นมีความสอดคล้องกันในบางเรื่อง ลัทธิทั้งสองนี้ไม่ให้ความสำคัญกับปัจเจกบุคคลและถือว่ากลุ่มสังคมนั้นสำคัญกว่าปัจเจกบุคคล การเรียกร้องให้เสียสละความมุ่งหมายส่วนตัวเพื่อ "ประโยชน์ของประชาชน" เป็นที่จับใจกลุ่มมาร์กซิสต์ในญี่ปุ่นพอ ๆ กันกับการเรียกร้องให้เสียสละ "เพื่อรัฐ" ของอีกแนวความคิดหนึ่ง ความอ่อนแอของลัทธิปัจเจกบุคคลนิยมในญี่ปุ่นสมัยใหม่ บวกกับการที่ประเพณีเดิมของญี่ปุ่นให้ความสำคัญกับกลุ่มซึ่งเท่ากับถืออยู่เป็นนัยว่าปัจเจกบุคคลกับกลุ่มนั้นคือสิ่งเดียวกัน ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับระบอบคอมมิวนิสต์ในอุดมคติของมาร์กซ์ จึงทำให้นักวิชาการญี่ปุ่นบางคนแนะว่าญี่ปุ่นอาจเคลื่อนจากสังคมสมัยเก่าไปสู่สังคม "หลังสมัยใหม่" (คือแบบสังคมนิยม) ได้โดยไม่ต้องผ่านช่วงสังคมสมัยใหม่ (คือแบบที่เป็นปัจเจกบุคคลนิยม) นักวิชาการคนอื่น ๆ ชี้ให้เห็นถึงความเกี่ยวดองกันระหว่างฝ่ายขวาจัดกับฝ่ายซ้ายจัดในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๐ โดยที่ทั้งสองกลุ่มนี้ตำหนิความฟอนเฟะของ "วัฒนธรรมนครของชนชั้นกลาง" และยังอ้างด้วยว่า "ควรปราบนวสมัยนิยม" (modernism) ถ้ามองเฉพาะในแง่ที่การเน้นในความแน่นแฟ้นของกลุ่มตามแบบสมัยเก่าได้มีความสำคัญต่อการแพร่หลายของลัทธิมาร์กซ์แล้ว เราก็อาจเปรียบเทียบลัทธิมาร์กซ์ในญี่ปุ่นกับในประเทศอื่น ๆ ในเอเชียได้

ถึงแม้จะได้สังเกตเห็นความคล้ายคลึงกันระหว่างค่านิยมของลัทธิมาร์กซ์ กับของวัฒนธรรมญี่ปุ่นตามประเพณีเดิม พร้อมทั้งแนะให้มีการเปรียบเทียบกับประเทศอื่น ๆ ในเอเชียก็ตาม เราก็ควรตระหนักไว้เสมอว่าความคิดตามแนวลัทธิมาร์กซ์ได้ถูกนำมาใช้กันในญี่ปุ่นในทางที่แตกต่างกันออกไปอย่างมาก ในจีนและในบริเวณอื่น ๆ ในเอเชียนั้นถือกันว่าลัทธิคอมมิวนิสม์เป็นสิ่งเดียวกันกับลัทธิชาตินิยม สิ่งสำคัญที่สุดก็คือคำสอนให้เป็นปฏิปักษ์ต่อจักรวรรดินิยม แต่ในญี่ปุ่นซึ่งเป็นจักรวรรดินิยมเสียเองมากกว่าที่จะเป็นเหยื่อของจักรวรรดินิยม ทฤษฎีว่าด้วยจักรวรรดินิยมของเลนินจึงเป็นที่จูงใจเป็นอันดับที่สองเท่านั้น พวกชนชั้นเจ้าของที่ดินและนายทุนจึงถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้รับผิดชอบตัวสำคัญต่ออาการป่วยของสังคมญี่ปุ่นแทน ฉะนั้น การวิเคราะห์สังคมนายทุนในแง่การเมืองโดยมาร์กซ์ (คือความคิดที่ว่ารัฐสภาคือ "กรรมาธิการของชนชั้น") จึงนับว่าเป็นเรื่องสำคัญที่สุด และก็ปฏิเสธไม่ได้ว่ามีหลายอย่างในญี่ปุ่นที่ตรงกับความเห็นนี้

ปัจจัยที่สองที่มีส่วนทำให้ลัทธิมาร์กซ์แพร่หลายไปอย่างรวดเร็วในหมู่พวกปัญญาชนก็คือ ลักษณะประเพณีการศึกษาแบบสมัยใหม่ของญี่ปุ่น ทัศนะว่า มีวิวัฒนาการในประวัติศาสตร์เป็นทัศนะที่ได้ฝังรากลึกแล้ว จนกระทั่งเป็นส่วนประกอบสำคัญในความคิดที่ถือเป็น

บรรทัดฐานของญี่ปุ่นด้วยซ้ำไป ลัทธิธรรมชาตินิยมในแบบต่าง ๆ แพร่หลาย วิทยาศาสตร์ก็เป็นที่นับถืออย่างสูงทั่วไป และปรัชญาเยอรมันก็แพร่หลาย เมื่อสงครามโลกครั้งที่หนึ่งยุติลง นักเศรษฐศาสตร์บางคนรวมทั้งกาวากามิ ฮาจิเม แห่งมหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียล กำลังหันจากทฤษฎีคลาสสิคไปหาทฤษฎีมาร์กซ์ นักวิชาการแขนงอื่น ๆ ก็เข้าร่วมด้วย โดยที่พวกนี้เห็นว่าลัทธิมาร์กซ์เป็นสังคมศาสตร์ที่มีเอกภาพ ซึ่งจะช่วยทำลายการแบ่งแยกระหว่างแขนงวิชาต่าง ๆ ได้

ถึงกระนั้นก็ตาม ลัทธิมาร์กซ์โดยส่วนใหญ่แล้วก็มิได้มีความสำคัญในด้านประเพณีหรือวิชาการ อันที่จริงแล้วการที่ลัทธินี้เป็นที่จูงใจได้ก็เพราะแยกโดยเด็ดขาดออกจากความคิดที่ถือเป็นบรรทัดฐาน ลัทธินี้ถือว่าโลกเป็นวัตถุ เพราะฉะนั้น จึงไม่เพียงแต่จะเข้าใจได้เท่านั้น แต่ยังเปลี่ยนแปลงได้โดยพลังของมนุษย์ในประวัติศาสตร์ ลัทธินี้โจมตีสถาบันหลักตามความเชื่อที่ถือเป็นบรรทัดฐานของญี่ปุ่น อันได้แก่ ครอบครัว รัฐ และพระจักรพรรดิ เมื่อปลดเปลื้องลักษณะของศาสนาออกเสียแล้ว สถาบันเหล่านี้ก็ถูกเปิดเผยให้เห็นว่าเป็นแบบหนึ่งของการหาประโยชน์ใส่ตัวในช่วงหนึ่งของประวัติศาสตร์ ลัทธิมาร์กซ์เรียกร้องให้ทำการเพื่อประโยชน์ของมนุษย์ทุกคน แทนที่จะทำเพื่อเป็นการปฏิบัติตามหน้าที่บางอย่าง นอกจากนี้แล้ว การเรียกร้องให้ผู้ที่นับถือลัทธินี้เป็นผู้กระทำในประวัติศาสตร์ ได้ทำให้มีพลังหลั่งไหลจากมหาวิทยาลัยไปสู่วงการเมืองฝ่ายซ้าย ตามความเป็นจริงแล้ว พวกที่นับถือลัทธิมาร์กซ์นั้นตัดขาดจากสังคม จนกระทั่งว่าทฤษฎีของลัทธินี้มีความสำคัญในตัวของมันเอง และเป็นที่ยอมรับว่าใช้แทนความเป็นจริงได้ด้วย ลัทธิมาร์กซ์สมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่สองไม่ได้จบลงด้วยการสร้างสังคมใหม่ขึ้น แต่จบลงด้วยการจัดใช้ทฤษฎีไปในทางต่าง ๆ และการขัดแย้งกันระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ลัทธินี้มีแต่อิทธิพลมากจนมีบางคนเอาไปเปรียบเทียบกับคริสต์ศาสนาในสมัยเมจิ โดยแนะว่า ถึงแม้ลัทธิทั้งสองจะตรงกันข้ามในหลักความคิด แต่ก็มีบทบาททางจิตใจที่เหมือนกันในวงการปัญญาชนของญี่ปุ่น นั่นก็คือการปฏิเสธสกลโลกวิทยาเกี่ยวกับจักรพรรดิอย่างรุนแรง[๑]

การเมืองจากปี ค.ศ. ๑๙๐๑ ถึง ๑๙๑๘

ลักษณะที่เด่นอย่างหนึ่งของสมัยระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๐๑–๑๙๑๘ คือ การเปลี่ยนแปลงในบทบาททางการเมืองของพระจักรพรรดิ การปฏิรูปเมจิประกาศว่า พระจักรพรรดิทรงปกครองโดยตรง แต่นี่ก็เป็นเพียงฉากกำบังการปกครองโดยพวกที่ทำการฟื้นฟู แต่ถึงกระนั้นจักรพรรดิเมจิก็แข็งขัน และได้มีส่วนร่วมในการตัดสินนโยบายของประเทศในขอบ

---

[๑] Maruyama Masao, **Nihon no shisō**, p. 15.

เขตที่จำกัดถึงขั้นหนึ่ง แต่ผู้สืบราชสมบัติต่อมาคือจักรพรรดิไตโช (ค.ศ. ๑๙๑๒–๑๙๒๖) ทรงมีสุขภาพไม่สมบูรณ์เมื่อทรงพระเยาว์ และต่อมาพระสติก็ฟั่นเฟือน ทุกคนทราบว่าพระองค์ไม่ได้เขียนพระบรมราชโองการเอง การทำสถาบันจักรพรรดิให้มีลักษณะทางศาสนาขึ้นดังที่เราได้ตั้งข้อสังเกตในตอนก่อนหน้านี้ก็มีความเกี่ยวข้องกับความไม่สมประกอบของจักรพรรดิไตโชด้วย หลังปี ค.ศ. ๑๙๑๒ ไปแล้ว พระจักรพรรดิก็ได้ถูกผลักห่างออกไปจากการตัดสินนโยบายมากยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ และในที่สุดก็ได้รับบทบาทที่เกือบจะเป็นเพียงสัญลักษณ์ในการปกครองเท่านั้น

พร้อม ๆ กับการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งฐานะของพระจักรพรรดินี้ การปกครองโดยคณาธิปไตยก็เริ่มเสื่อมลงไปด้วย ซึ่งส่วนใหญ่ก็เนื่องมาจากการสังหารชีวิต มรณกรรม ความป่วยไข้ หรือเพราะความชรา มาในปี ค.ศ. ๑๙๑๒ ก็เหลือพวกคณาธิปัตย์อยู่ไม่กี่คน ซึ่งก็มักจะอ่อนแอและถูกปลดจากศูนย์กลางของอำนาจ แต่เราก็ไม่ควรประมาณค่าพวกนี้ต่ำเกินไป โดยเฉพาะ ยามากาตา พวกนี้ยังมีส่วนร่วมในการเสนอชื่อนายกรัฐมนตรีคนใหม่อยู่ และความเกี่ยวดองส่วนตัวกับผู้นำรัฐบาลทำให้พวกนี้มีอำนาจที่อาจนำมาใช้ได้ ซึ่งพวกนี้ก็ฉลาดพอที่จะรักษาไว้ด้วยการไม่ใช้มันบ่อยนัก แต่พวกนี้ก็กำลังหมดสมัยไป มีความรู้สึกอย่างแรงว่าคนหนุ่ม ๆ ควรได้โอกาสบ้าง

ชนชั้นนำทางการเมือง

นากาเอะ โชมิน ซึ่งตำหนิการปกครองแบบคณาธิปไตย เรียกรัฐบาลในตอนต้นสมัยเมจิว่าเป็น “สัตว์ประหลาดที่มีร่างเดียวแต่มีหลายหัว” แต่ในตอนปลายสมัยเมจิเราอาจเรียกได้อย่างถูกต้องแม่นยำยิ่งขึ้นว่าเป็นสัตว์ที่ยิ่งประหลาดยิ่งขึ้นไปอีก คือ มีเพียงหัวเดียว และมีหลายร่าง พวกคณาธิปัตย์กลุ่มดั้งเดิม (คือที่มีหลายหัว) กำลังจางหายไปอย่างรวดเร็ว มีคณะรัฐมนตรี (หัวหลายหัวที่รวมกันเป็นหัวเดียว) ซึ่งทำหน้าที่ประสานงานระหว่างสาขาต่าง ๆ ของรัฐบาลเข้าแทนที่คณาธิปัตย์ แต่ใต้คณะรัฐมนตรีลงไปนั้นได้ปรากฏมีชนชั้นนำที่แตกต่างกันขึ้นจำนวนหนึ่ง อันได้แก่พรรคการเมืองต่าง ๆ ข้าราชการทหาร ข้าราชการพลเรือน และอื่น ๆ ซึ่งต่างก็พยายามที่จะต่อสู้เพื่อให้งานได้อำนาจ การเปลี่ยนแปลงที่เด่นที่สุดในระบบการปกครองของญี่ปุ่นที่เกิดขึ้นในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของศตวรรษอาจได้แก่ ความเจริญเต็มที่ของชนชั้นนำหลายพวกเหล่านี้ โดยที่ประวัติศาสตร์การเมืองของญี่ปุ่นระหว่างปลายสมัยเมจิ จนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง ก็เป็นประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนชั้นนำเหล่านี้ จึงสมควรแก่การศึกษาโดยละเอียด

สวนสำคัญของรัฐบาล คือ ข้าราชการพลเรือน ซึ่งเป็นชนกลุ่มใหญ่ รวมทั้งพวกข้าราชการท้องถิ่น เจ้าพนักงานในเครื่องแบบที่ประจำสถานีขององค์การรถไฟของรัฐบาล จนกระทั่งถึงข้าราชการชั้นสูงที่ประจำอยู่ตามกระทรวงต่าง ๆ ของรัฐบาลกลาง เมื่อเราพิจารณาถึงข้าราชการในฐานะเป็นชนชั้นนำในการปกครอง เราจะสนใจกับบรรดาข้าราชการประจำสองหรือสามพันคนผู้ใช้อำนาจบริหารของรัฐบาลกลางอยู่จริง ๆ คนเหล่านี้ได้รับการเกณฑ์เข้ามาโดยระบบการสอบของข้าราชการพลเรือน ผู้ที่ดำรงตำแหน่งชั้นสูงส่วนใหญ่มักสำเร็จมาจากคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยโตเกียวอิมพีเรียล พวกนี้มีอายุค่อนข้างน้อยและมักจะก้าวไปอย่างรวดเร็ว แต่ก็ออกจากราชการเร็วด้วย โดยไปประกอบอาชีพอย่างอื่นในการเมือง รัฐวิสาหกิจและอื่น ๆ พวกนี้มีความสามารถ ภูมิใจในตัวเอง และชอบใช้อำนาจสิทธิ์ขาด พวกนี้มองเห็นตัวเองเป็นชนชั้นนำทางการศึกษาและทางสังคม และจนกระทั่งในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ พวกนักบริหารในวงการธุรกิจได้ก้าวนำหน้าไป พวกนี้ยังเป็นชนชั้นนำทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นอีกด้วย จริง ๆ แล้วพวกนี้ถูกเรียกว่าเป็น "ข้าราชการขององค์พระจักรพรรดิ" หน่วยข้าราชการญี่ปุ่น คือ กระทรวง ถึงแม้จะมีการแตกแยกออกเป็นกลุ่ม ๆ ในแต่ละกระทรวงก็ตาม ตามกฎหมายแล้วรัฐมนตรีแต่ละคนรับผิดชอบต่อพระจักรพรรดิแทนที่จะรับผิดชอบต่อคณะรัฐมนตรีและนายกรัฐมนตรี ผู้ซึ่งมีอำนาจค่อนข้างน้อยถ้าเปรียบเทียบกับพวกนายกรัฐมนตรีในยุโรปซึ่งมีอำนาจมากกว่ามาก การขัดแย้งกันอย่างรุนแรงระหว่างรัฐมนตรีด้วยกันอาจจะทำให้จำเป็นต้องยุบคณะรัฐมนตรี

ชนชั้นนำอีกคู่หนึ่งคือกองทัพบกและกองทัพเรือ พวกนี้มีความคล้ายคลึงกับข้าราชการพลเรือนในหลายทางด้วยกัน ทั้งกองทัพบกและเรือมีเกียรติภูมิค่อนข้างสูงภายในญี่ปุ่น ทั้ง ๒ กลุ่มอ้างว่าตนมีความสัมพันธ์พิเศษกับพระจักรพรรดิ รัฐมนตรีกระทรวงทัพบกและกระทรวงทัพเรือรับผิดชอบโดยตรงต่อจักรพรรดิเช่นเดียวกันกับรัฐมนตรีอื่น ๆ แต่นอกเหนือจากรัฐมนตรีสองกองทัพนี้แล้ว เสนาธิการของกองทัพทั้งสองเหล่า รวมทั้งผู้ตรวจการทางการศึกษาของกองทัพบกก็รับผิดชอบโดยตรงต่อจักรพรรดิเช่นกัน การที่เสนาธิการทหารรับผิดชอบโดยตรงต่อจักรพรรดินั้นหมายความว่ามี "สิทธิในการบังคับบัญชา" เหนือกองทัพอย่างอิสระ เสนาธิการทหารไม่ได้อยู่ใต้คณะรัฐมนตรี และก็ไม่อยู่ใต้รัฐมนตรีของสองกองทัพอย่างชัดแจ้งด้วย ทั้งนี้ก็เพราะว่าได้มีการแบ่งแยกหน้าที่กันชัดแจ้งระหว่างเสนาธิการทหารสูงสุดกับรัฐมนตรีกองทัพทั้งสองด้วย ในตอนกลางของสมัยเมจิ การรับผิดชอบต่อพระจักรพรรดิ หมายถึงการอยู่ภายใต้พวกคณาธิปัตย์ สภาวะเช่นนี้ก่อให้เกิดปัญหาน้อยมาก แต่เมื่อพวกคณาธิปัตย์ได้จากไปและไม่มีใครมาแทนที่ นั่นก็หมายความว่าทั้งกองทัพบกและเรือก็มีอิสระในทางที่กระทรวงอื่น ๆ ไม่มี เหล่าทัพทั้งสองไม่เคยต้องอยู่

ใต้ควบคุมของฝ่ายข้าราชการพลเรือน ดังเช่นในตะวันตก แม้แต่ในสมัยที่การปกครองโดยพรรครุ่งเรืองที่สุดในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ๑๙๓๐ กองทัพทั้งสองเหล่าก็มีทางที่จะตัดสินนโยบายอย่างอิสระอยู่

พรรคการเมืองต่าง ๆ ก็นับว่าเป็นชนชั้นนำอีกพวกหนึ่ง มีการก่อตั้งพรรคการเมืองขึ้นก่อนที่จะมีรัฐสภา ในรูปของกลุ่มอิทธิพลทางการเมืองที่คอยจี้รัฐบาลจากภายนอก ต่อมาในช่วงแรกของการเมืองในระบอบรัฐธรรมนูญ (ค.ศ. ๑๘๙๐ ถึง ๑๙๐๐) บรรดาพรรคเหล่านี้ก็ได้เข้าสู่รัฐสภาซึ่งเพิ่งก่อตั้งขึ้นมา ถึงแม้ว่าพวกนี้จะมีอำนาจจำกัดแต่ก็ยังมีมากกว่าที่ตั้งใจไว้เดิม และพวกนี้ก็เรียนรู้วิธีการก่อกวนรัฐบาลได้อย่างรวดเร็ว แต่ในสมัยต้นของการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญนั้น บทบาทสำคัญของพวกนี้ก็ยังเป็นฝ่ายค้าน ในสมัยที่สองของการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญ (ค.ศ. ๑๙๐๑ ถึง ๑๙๑๘) พรรคต่าง ๆ ก็ได้เข้าร่วมกับผู้นำของระบอบข้าราชการ และก็ได้ถูกนำเข้าไปสู่วงการรัฐบาลอีกก้าวหนึ่ง พรรคเซยูไคซึ่งตั้งขึ้นเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๐๑ และพรรคโดชิไค ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๑๓ เป็นพรรคที่สำคัญที่สุดสองพรรคที่ได้รวมเอาบรรดานักการเมืองและข้าราชการเข้าไว้ ซึ่งก็เปิดทางให้พรรคมีบทบาทในการปกครองนอกเหนือไปจากการเป็นเพียงฝ่ายค้าน ตั้งแต่นี้เป็นต้นไป พรรคหนึ่งจะเข้ากับฝ่ายรัฐบาลและอีกพรรคหนึ่งจะเป็นฝ่ายค้าน และก็เป็นครั้งแรกที่พรรคการเมืองในญี่ปุ่นมีหน้าที่คล้ายกันกับพรรคต่าง ๆ ในการปกครองสมัยใหม่ของตะวันตก แต่ก่อนหน้าการปฏิรูปการเลือกตั้งในปี ค.ศ. ๑๙๑๘ และ ค.ศ. ๑๙๒๕ พรรคต่าง ๆ ยังเป็นตัวแทนของประชากรชายที่เป็นผู้ใหญ่เพียงส่วนน้อย ซึ่งได้แก่กลุ่มอภิสิทธิ์อันประกอบด้วยเจ้าของที่ดิน นักธุรกิจ ข้าราชการ และผู้เสียภาษีอื่น ๆ แต่ถึงกระนั้นก็ตามการทำงานของพรรคก็ยังอยู่ในขอบข่ายที่ทำให้พวกนี้บางครั้งก็ต้องสนองความต้องการของชนชั้นนำอื่น ๆ นอกเหนือไปจากผู้ที่อยู่ในเขตเลือกตั้งของตน

ชนชั้นนำอีกพวกหนึ่งหรือกลุ่มของชนชั้นนำพวกต่าง ๆ นั้นประกอบด้วยองค์กรที่มีระบุไว้ในกฎหมายและที่ไม่ได้อยู่ในกฎหมายซึ่งอยู่ใกล้ชิดกับจักรพรรดิ ชนชั้นนำบางคน เช่น เสนาบดีฝ่ายใน เสนาบดีกระทรวง และเหล่ารัฐบุรุษอาวุโส (จูชิน) เป็นที่ปรึกษาของพระจักรพรรดิ อีกกลุ่มหนึ่ง คือ สภาขุนนาง ก็ได้รับการแต่งตั้งจากพระจักรพรรดิเองหรือบุคคลอื่น ๆ ที่ทำหน้าที่แทนพระองค์ เพื่อให้สภานี้เป็นอิทธิพลคอยเหนี่ยวรั้งในรัฐสภา ยกเว้นแต่รัฐบุรุษอาวุโสแล้ว กลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้อยู่ภายใต้การควบคุมอย่างแข็งขันของพวกคณาธิปัตย์ในตอนต้น เมื่อกลุ่มหลังนี้ได้กลายไปเป็นรัฐบุรุษผู้เฒ่า (เจนโร) และค่อย ๆ ออกจากเวทีไป กลุ่มชนชั้นนำต่าง ๆ ที่อยู่รอบ ๆ องค์จักรพรรดิก็อ่อนกำลังลงด้วย ถึงแม้ว่าอำนาจในทางปฏิเสธและในทางขัดขวางของพวกนี้ยังมีอยู่มากทีเดียว พวกนี้จะ

ได้รับบารมีตกทอดมาจากกลุ่มคณาธิปัตย์ แต่ก็ไม่สามารถจะรับอำนาจของพวกนี้เป็นมรดกได้ สาเหตุหนึ่งที่ทำให้พวกนี้เสื่อมอำนาจลงก็เนื่องมาจากความเห็นของเจ้าชายไซออนจิผู้มีความตั้งใจแน่วแน่ที่จะเป็นรัฐบุรุษผู้เฒ่าคนสุดท้าย และก็ไม่เต็มใจที่จะให้ส่วนงานต่าง ๆ ที่ตนมีอิทธิพลเหนืออยู่อย่างมากเข้าไปเกี่ยวข้องกับรัฐบาลในระบบพรรค ดังนั้นทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ ตำแหน่งสมาชิกสภาขุนนางจำนวนหนึ่งจึงถูกแทรกซึมโดยบุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งโดยพรรคการเมืองและสภานี้ก็เรียกร้องให้มีการปฏิรูปเพื่อให้สภาเป็นองค์กรที่มีลักษณะเป็นผู้แทนมากขึ้น องคมนตรีซึ่งเคยเป็นฐานกำลังของพวกคณาธิปัตย์ ได้กลายมาเป็นที่พักผ่อนสำหรับพวกอดีตนายกรัฐมนตรีและอดีตรัฐมนตรีคนสำคัญ ๆ ถึงแม้ว่าคนของพรรคก็ได้รับการแต่งตั้งด้วย แต่กำลังอันแท้จริงของกลุ่มนี้อยู่ที่อำนาจตามรัฐธรรมนูญที่จะให้สัตยาบันสนธิสัญญาต่าง ๆ ภายหลังปี ๑๙๓๒ องคมนตรีก็ได้รับกำลังเสริมสร้างอีกจากเจ้าชายไซออนจิซึ่งหวังจะใช้สถาบันนี้ควบคุมฝ่ายทหาร กลุ่มรัฐบุรุษอาวุโสซึ่งเป็นกลุ่มที่ปรากฏขึ้นในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ๑๙๔๐ ประกอบด้วยเสนาบดีฝ่ายใน ประธานองคมนตรีและอดีตนายกรัฐมนตรีหลายนาย ในปี ค.ศ. ๑๙๓๒ กลุ่มนี้ได้แสดงความคิดเห็นอย่างไม่เป็นทางการกับเจ้าชายไซออนจิเกี่ยวกับเรื่องการแต่งตั้งนายกรัฐมนตรีคนใหม่ ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๓๗ ไป เสนาบดีฝ่ายในเป็นผู้ตัดสินเรื่องนี้ ในปี ค.ศ. ๑๙๔๐ ได้มีการเรียกประชุมรัฐบุรุษอาวุโสอย่างเป็นทางการให้ตัดสินเรื่องนี้ และทำต่อไปจนกระทั่งปี ๑๙๔๕ กลุ่มนี้คือผู้ที่บังคับให้นายกรัฐมนตรีโตโจ ลาออกจากตำแหน่งในปี ค.ศ. ๑๙๔๔

ชนชั้นนำพวกสุดท้าย คือ พวก **ไซบัทสุ** ซึ่งประกอบด้วยชนชั้นนำที่แตกต่างไปจากกลุ่มอื่น ๆ อย่างเห็นได้ชัด ชนชั้นนำกลุ่มนี้ไม่ได้รับอำนาจมาจากตำแหน่งในรัฐบาล ไม่ว่าจะในทางกฎหมายหรือทางประเพณีก็ตาม พวกนี้ก็ไม่สนใจในอำนาจหรือกับการมีเสียงในการตัดสินนโยบายทางการเมืองเป็นสำคัญ ทั้งที่ในด้านสังคมแล้วนักบริหารชั้นสูงก็มีฐานะที่สูงพอจะแต่งงานกับชนชั้นนำพวกอื่น ๆ แต่ถ้าจะพูดในแง่ของการเมืองแล้ว ถ้าเรามองกลุ่มนี้ในฐานะเป็นกลุ่มอิทธิพลกลุ่มนอกที่มีอำนาจมากที่สุดของญี่ปุ่นในสมัยก่อนสงครามก็คงจะถูกต้อง ความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับพวกนักการเมืองในพรรคต่าง ๆ ที่พวกไซบัทสุรักษาไว้ได้ช่วยให้พวกนี้ใช้อิทธิพลได้ในระดับต่าง ๆ เมื่อเห็นว่าอิทธิพลดังกล่าวจำเป็นต่อความมั่งคั่งของพวกตน

เมื่อเราตั้งคำถามว่ารัฐบาลญี่ปุ่นดำเนินไปอย่างไรจริง ๆ ในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง เราจะพบว่าเรื่องนี้ไม่ใช่กรณีที่ชนชั้นนำจำนวนหนึ่งรวมอยู่ด้วยกัน โดยไม่ต้องอาศัยคนภายนอก แต่ละคนแก่งแย่งกันและใช้เล่ห์กลที่จะทำให้ตนได้ตำแหน่งและอำนาจ

ในรัฐบาล อันที่จริงแล้วมีกลุ่มต่าง ๆ ที่เป็นอริกัน มีหมู่ที่เป็นคู่แข่งกันอยู่ในชนชั้นนำแต่ละพวกในกลุ่มคณาธิปัตย์ก็มีอิโตและไซออนจิเป็นปฏิปักษ์อยู่กับยากามาตา ในพวกไซบัทสุก็มีมิตซุยเป็นปฏิปักษ์กับมิสุบิชิและบริษัทอื่น ๆ พรรคต่อสู้กับพรรค กองทัพบกกับกองทัพเรือหรือก๊กโชชูและซัทสุมาต่อสู้กับก๊กอื่น ๆ ในวงการทหาร ในสภาขุนนางก็มีการแข่งขันกันระหว่างคณะต่าง ๆ และภายในกระทรวงก็มีการแข่งขันกันระหว่างกลุ่มข้าราชการกลุ่มต่าง ๆ การปกครองในญี่ปุ่นสมัยก่อนสงครามจึงดำเนินไปโดยการผสมกันระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ตามแนวนอนโดยที่ในกลุ่มผสมแต่ละกลุ่มจะมีชนชั้นนำพวกต่าง ๆ อยู่ด้วยกัน ที่จำต้องมีกลุ่มผสมดังกล่าวก็เพราะได้มีการให้อำนาจกับชนชั้นนำแต่ละพวก ชนชั้นนำไม่ว่าพวกใดก็อยู่ในฐานะที่จะก่อขวางการทำงานของรัฐบาลได้ ดังนั้น เพื่อให้รัฐบาลดำเนินการอยู่ได้ ชนชั้นนำทุกพวกจึงต้องเข้าร่วมในรัฐบาล ผลก็คือการประนีประนอมถูกปลูกฝังเข้าไว้ในระบบการปกครอง

ความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกลุ่มหนึ่งในชนชั้นนำพวกหนึ่ง กับหมู่หรือกลุ่มในชนชั้นนำอีกพวกหนึ่งนั้น มักเป็นความสัมพันธ์ในทางส่วนตัวตามแบบญี่ปุ่น ความสัมพันธ์ส่วนตัวที่มีมาก่อนการก่อตั้งรัฐสภา มักเป็นสายสัมพันธ์ที่ในภายหลังได้นำกลุ่มดังกล่าวเข้ามารวมกันเป็นกลุ่มผสมระหว่างชนชั้นนำพวกต่าง ๆ โฮชิ โตรุ ซึ่งเป็นนักการเมืองชั้นนำในคณะที่กลายมาเป็นพรรคเซยูไคในปี ค.ศ. ๑๙๐๑ เป็นเพื่อนเก่าของมัตสุ มูเนมิตสุ ผู้ซึ่งขณะดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีต่างประเทศอยู่ และได้ดำเนินการแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรม มัตสุเป็นคนโปรดของอิโต และความสำคัญเหล่านี้ก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้อิโตเป็นหัวหน้าพรรคของโฮชิหลังปี ค.ศ. ๑๙๐๑ ไปแล้ว ตระกูลมิตซุยเป็นหนี้บุญคุณอิโนอูเอ คาโอรุ ผู้ใกล้ชิดกับอิโต โดยที่พวกมิตซุยได้รับความช่วยเหลือทั้งในยามฉุกเฉินและในการปฏิรูปการจัดองค์การ ตระกูลนี้จึงมามีบทบาทเป็นผู้คอยช่วยเหลือพรรคเซยูไคในด้านการเงินในช่วง ๒๐—๓๐ ปีแรกของศตวรรษ จะพบได้ว่าความสัมพันธ์ส่วนตัวนี้ก็เชื่อมโยงโอกุมา คัตสุระ กิจการมิสุบิชิ กาโต โกเมอิ (ผู้เป็นนายกรัฐมนตรีระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๒๔ ถึง ๑๙๒๖) และชิเดฮาราเข้ากับพรรคการเมืองใหญ่อีกพรรคหนึ่ง โดยทั่วไปแล้วพวกคณาธิปัตย์เป็นผู้อำนวยการการก่อตั้งกลุ่มผสมดังกล่าวอยู่จนกระทั่งปี ค.ศ. ๑๙๑๒ ตราบใดที่กลุ่มผสมยังถูกบงการจากเบื้องบนอยู่ การแข่งขันกันระหว่างพวกชนชั้นนำก็ถูกจำกัดอย่างมาก แต่ภายหลังปี ค.ศ ๑๙๑๒ เมื่อพวกชนชั้นนำเป็นอิสระมากขึ้น การประสานงานจากเบื้องบนก็อันตรธานไป ความสัมพันธ์ส่วนบุคคลยังมีความสำคัญอยู่ในการก่อตั้งกลุ่มผสมขึ้น แต่ก็มิได้ป้องกันการแก่งแย่งและต่อสู้กันในหมู่พวกชนชั้นนำเพื่อเพิ่มอำนาจของตน

เมื่อมองการเมืองในแง่กว้าง ๆ ก็ยังเห็นได้ว่าสลับซับซ้อนอย่างยิ่ง ในทางหนึ่งนั้น พวกชนชั้นนำแตกแยกออกเป็นกลุ่มย่อย ๆ ซึ่งไปตั้งกลุ่มผสมระหว่างชนชั้นนำพวกต่าง ๆ ในอีกทางหนึ่งการจะพูดถึงชนชั้นนำเป็นส่วนรวมก็ยังมีความหมายอยู่ เพราะสมาชิกทั้งหมดของชนชั้นนำพวกหนึ่ง ไม่ว่าจะมีการแตกแยกเป็นหมู่เป็นคณะเพียงใดก็ตาม ยังคงมีอำนาจแบบเดียวกันภายในโครงสร้างของการปกครอง สิ่งนี้ทำให้พวกนี้มีทัศนคติและผลประโยชน์ที่ตรงกัน แม้จะมีการย้ายจากกลุ่มผสมกลุ่มหนึ่งไปยังอีกกลุ่มหนึ่งก็ตาม การโยกย้ายนี้มิได้กระทบกระเทือนตำแหน่งฐานะของชนชั้นนำพวกหนึ่งเมื่อเทียบกับอีกพวกหนึ่ง การต่อสู้นี้ดำเนินตลอดไปไม่ว่ากลุ่มผสมใดจะมีอำนาจ ถ้ากลุ่มหนึ่งในชนชั้นนำพวกหนึ่งได้เปรียบมากขึ้นภายในกลุ่มผสมของตน อำนาจในการต่อรองของอีกกลุ่มหนึ่งของชนชั้นนำพวกนั้นที่อยู่ในกลุ่มผสมฝ่ายตรงกันข้าม ก็จะเพิ่มขึ้นด้วยโดยอัตโนมัติ

จนกระทั่งถึงปลายทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ พรรคการเมืองต่าง ๆ เป็นพวกที่ได้รับความสำเร็จมากที่สุดในบรรดาพวกชนชั้นนำในการต่อสู้ดังกล่าว รูปแบบของการก้าวหน้าของพวกนี้ไม่สม่ำเสมอ แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าพวกนี้ก้าวหน้าไปจริง แน่เหลือเกินที่มีพรรคซึ่งละทิ้งหลักการของตนเพื่อที่จะได้กลับไปมีอำนาจอีก แต่เมื่อพวกนี้กลับไปมีอำนาจหรือพ้นจากอำนาจอีกคำรบหนึ่ง พวกนักการเมืองในสังกัดพรรค ไม่ว่าจะมีความเชื่อหรือมีบุคคลิกอย่างใดก็ตาม ก็รู้สึกว่าจะต้องเรียกร้องให้มีการลดภาษี ขยายสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งหรือเพิ่มจำนวนรัฐมนตรีที่เป็นคนในสังกัดพรรค เมื่อนักการเมืองในพรรคได้รับความสำเร็จ ผู้นั้นก็จะก้าวหน้าไปในพรรคของตน และพรรคก็จะได้รับความนิยมมากขึ้นแทนพรรคฝ่ายตรงข้าม และพรรคทั้งสองก็จะเป็นต่อชนชั้นนำพวกอื่น ๆ มากขึ้น จักรกลสำหรับการเปลี่ยนตำแหน่งฐานะระหว่างพวกชนชั้นนำภายในกลุ่มผสมก็คือการประนีประนอม แต่ไม่ว่าพรรคที่หมดอำนาจจะประณามการประนีประนอมมากเพียงใดก็ตาม วิธีนี้ก็เป็นหนทางเดียวที่พรรคการเมืองต่าง ๆ จะได้อำนาจมากขึ้น แต่เมื่อสถานการณ์เปลี่ยนไปการประนีประนอมก็เป็นหนทางที่พวกนี้สูญเสียอำนาจไปเช่นกัน

เมื่อเกิดปัญหาขึ้นซึ่งไม่มีทางประนีประนอมกันได้ ก็อาจเกิดเหตุการณ์ขึ้นได้หลายทาง อาจมีการสับเปลี่ยนกลุ่มผสมกันใหม่ โดยที่กลุ่มของชนชั้นนำพวกหนึ่งเข้ามาแทนอีกกลุ่มหนึ่ง โดยที่แต่ละฝ่ายประกอบด้วยกลุ่มส่วนตัวจำนวนหนึ่ง หนึ่งกลุ่มหรือหลายกลุ่มอาจแตกแยกออกไปร่วมกับฝ่ายตรงข้าม หรือก่อตั้งฝ่ายที่สามขึ้น หรืออำนาจอาจไปตกอยู่กับกลุ่มผสมฝ่ายตรงข้าม ในกรณีที่ไปไกลที่สุดก็อาจมีการจัดกลุ่มเสียใหม่อย่างขนานใหญ่ และในน้อยกรณีที่น่าตื่นเต้นนั้น กลุ่มที่อยู่ตรงกันข้ามภายในชนชั้นนำพวกหนึ่ง จะรวมกันเพื่อปฏิเสธไม่ยอมรับการตกลงประนีประนอมกับชนชั้นนำพวกอื่น ๆ และการปกครองก็

จะหยุดชะงักลงจนกว่าจะมีการจัดกลุ่มผสมใหม่ขึ้นมาได้ เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นในฤดูหนาวของปี ค.ศ. ๑๙๑๒—๑๙๑๓ ที่เรียกกันว่า "วิกฤติการณ์ทางการเมืองสมัยไตโช" เป็นการคุ้มค่า ที่จะศึกษาเรื่องนี้อย่างละเอียดเพราะเป็นตัวอย่างของความสลับซับซ้อนที่บรรยายไว้ข้างบน ในขณะเดียวกันวิกฤติการณ์นี้ก็ชี้ให้เห็นจุดเริ่มแรกจุดหนึ่งที่ประชาชนเข้าร่วมในการเมืองแบบพรรคอย่างกว้างขวาง อันได้แก่ "ขบวนการเพื่อพิทักษ์รัฐธรรมนูญ" แทนที่เราจะได้เห็นนายกรัฐมนตรีที่เป็นคณาธิปัตย์ยุบสภาที่ต้อดึง เรากลับได้เห็นการรวมพลังระหว่างพรรคที่มีเสียงข้างมากในรัฐสภากับมติมหาชน เพื่อทำลายบุคคลซึ่งเคยเป็นคนโปรดของยามากาตา

"วิกฤติการณ์ทางการเมืองสมัยไตโช" ในปี ค.ศ. ๑๙๑๒ ถึง ๑๙๑๓

เจ้าชายไซออนจิได้รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกเป็นวาระที่สอง ในฤดูร้อนของปี ค.ศ. ๑๙๑๑ เพื่อจะให้เป็นไปตามคำเรียกร้องของพรรค (เซยูไค) ของตน และเพื่อเป็นการตอบสนองความต้องการทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น พระองค์จึงตั้งใจแน่วแน่ที่จะนำเอานโยบายประหยัดมาใช้ แต่ปรากฏว่าทั้งกองทัพบกและกองทัพเรือเรียกร้องงบประมาณสูงขึ้น กองทัพทั้งสองเหล่านี้เป็นคู่แข่งที่ขมขื่น ต่างก็ตั้งใจแน่วแน่ที่จะไม่ยอมน้อยหน้ากัน ในที่สุดภายหลังการเจรจากันหลายเดือน ข้อเสนอของทั้งสองฝ่ายก็ถูกปฏิเสธ ดังนั้น รัฐมนตรีทหารบกจึงได้ปรึกษากับยามากาตา และหลังจากนั้นก็ส่งใบลาออกไปยังพระจักรพรรดิโดยมิได้แจ้งให้ไซออนจิทราบเสียก่อน ด้วยเหตุนี้คณะรัฐมนตรีของไซออนจิจึงถูกโค่นลง

พวกคณาธิปัตย์ที่ยังเหลืออยู่ เมื่อประสบกับปัญหาในการหาคนใหม่ ตอนแรกก็ขอร้องให้ไซออนจิตั้งคณะรัฐมนตรีขึ้นมาอีกชุด ไซออนจิปฏิเสธ ยามากาตาต้องการให้นายพลเตราอูชิได้เป็น แต่คนอื่นๆ ไม่ยอม เพราะเห็นว่าพวกพรรคจะไม่ยอมรับการแต่งตั้งบุคคลในเครื่องแบบ มัตสุกะตะในฐานะผู้เชี่ยวชาญทางการคลังจึงได้รับเลือก แต่เขาก็ปฏิเสธเช่นเดียวกันกับ ฮิราตา โทสุเกะ ซึ่งเป็นคนโปรดของยามากาตา นายพลเรือ ยามาโมโต กอมเบอิ (แห่งซัทสุมา) ก็ปฏิเสธตำแหน่งเช่นกันซึ่งเท่ากับเป็นการกล่าวว่าพวกทหารก๊กโชชูควรจะเป็นผู้ขจัดความวุ่นวายที่ก่อขึ้นมาเอง ในที่สุดคัตสุระ ตาโร ก็ถูกขอให้รับตำแหน่งเป็นหนทางออกสุดท้าย และเขาก็ตอบรับ

เป็นความจำเป็นที่จะแยกให้ออกระหว่างคัตสุระ ในฐานะบุคคลกับคัตสุระในฐานะสัญลักษณ์ คัตสุระได้ก้าวขึ้นมาในกองทัพ ในขณะที่กำลังมีผู้นำที่มีทัศนะกว้าง เป็นการดีที่สุดที่จะมองเขาในแง่เป็นบุคคลที่อยู่กึ่งกลางระหว่างรัฐบุรุษนักการทหาร เหมือนอย่างยามากาตา กับผู้เชี่ยวชาญทางการทหารอย่างแคบๆ ของสมัยหลัง ในตอนเริ่มศตวรรษใหม่

เขายังมีความคิดแบบเดียวกับยามากาตาผู้เป็นที่ปรึกษาของเขา กล่าวคือ คณะรัฐมนตรีควรมีอำนาจ "เหนือกลุ่มอื่น" คือเหนือการควบคุมของพรรค แต่ระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๐๑ ถึง ๑๙๑๒ เมื่อเขาผลัดกันเป็นนายกรัฐมนตรีกับไซออนจิ เขาได้ชินกับการทำงานร่วมมือกับพรรคการเมือง และก็พร้อมที่จะตั้งพรรคขึ้นมาเอง เขาเห็นตัวเองว่าเป็นรัฐบุรุษ ไม่ใช่เป็นผู้แทนของกองทัพ และเขารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีก็ด้วยความตั้งใจว่าจะดำเนินนโยบายประหยัดของนายกรัฐมนตรีคนก่อนต่อไป และตั้งใจจะให้ฝ่ายพลเรือนควบคุมฝ่ายทหารอย่างกว้างขวางขึ้น และเขาก็ไม่ได้เป็นหุ่นให้ยามากาตาเชิด ในปี ค.ศ. ๑๙๑๑ เขาเสนอให้เลือกไซออนจิเป็นผู้รับตำแหน่งต่อจากเขา ทั้งนี้เป็นการขัดกับยามากาตาโดยตรง และมีคนเคยไปรายงานกับยามากาตาว่าคัตสุระได้พูดว่า "เมื่อข้าพเจ้าเดินทางกลับมา (จากยุโรป) ข้าพเจ้าจะผลักไสคนอย่างยามากาตาให้ออกไปพักผ่อนเสีย"

แต่คัตสุระก็เป็นที่เกลียดชังของพรรคต่าง ๆ และประชาชนด้วย เขาถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ที่ทำให้ญี่ปุ่นเสียประโยชน์ในการเจรจาสันติภาพ ภายหลังสงครามระหว่างรุสเซียและญี่ปุ่น เขารับผิดชอบในการใช้วิธีการอันรุนแรงในการถอนรากความคิดที่ "บ่อนทำลาย" หลังปี ค.ศ. ๑๙๑๑ เมื่อมีการวางแผนประทุษร้ายพระจักรพรรดิ เขาเป็นใหญ่ขึ้นมาในฐานะนายพลทหารบก และที่ร้ายที่สุดคือเขามาจากกลุ่มโชชู ในปี ค.ศ. ๑๙๑๒ เขาได้ถูกผลักออกไปจากเวทีการเมือง เพื่อไปรับตำแหน่งเสนาบดีฝ่ายใน ซึ่งเป็นตำแหน่งกึ่งปลดเกษียณ ดูเหมือนว่าเขาจะถูกบังคับให้รับตำแหน่งนี้เป็นการลงโทษที่เขาได้ทำตัวเป็นอิสระในตอนต้น แต่ประชาชนทั่ว ๆ ไปกลับเห็นว่า นั่นเป็นความพยายามของคัตสุระในการที่จะเข้าไปมีอำนาจเหนือพระจักรพรรดิโดยตรง และในเมื่อไม่มีใครในหมู่ที่ได้เลือกคัตสุระให้เป็นนายกรัฐมนตรีในตอนต้น จะยอมรับผิดชอบอย่างเปิดเผยในพระราชวินิจฉัยแต่งตั้งคัตสุระเป็นนายกรัฐมนตรี ประชาชนจึงเข้าใจไปว่าตัวคัตสุระเองจัดการอย่างฉลาดแกมโกงให้กองทัพบกโค่นรัฐบาลของไซออนจิ และใช้อำนาจที่ตนมีอยู่เหนือพระจักรพรรดิให้ตนเองได้รับแต่งตั้ง

ปัญหาแรกที่คัตสุระต้องเผชิญในฐานะนายกรัฐมนตรีก็คือ การที่กองทัพเรือเรียกร้องจะเอาเรือรบใหม่ ๆ และทำตามอย่างกองทัพบก กล่าวคือ ขู่ว่าถ้าไม่ได้รับสิ่งที่เรียกร้องก็จะไม่ยอมเสนอชื่อรัฐมนตรีของตน คัตสุระตอบโต้โดยออกพระราชกำหนดให้กองทัพเรือจัดหารัฐมนตรีให้ได้ ทั้งหนังสือพิมพ์และพรรคการเมืองซึ่งเตรียมท่าคอยต่อสู้อยู่แล้วจึงฉวยเอาการใช้อำนาจของพระจักรพรรดิครั้งนี้ เป็นหลักฐานเพิ่มเติมยืนยันถึงความไม่เป็นประชาธิปไตยของคัตสุระ พวกผู้นำพรรคไม่สนใจว่าคัตสุระใช้คำสั่งนี้กับพวกทหาร

ศัตรูของพวกนี้ก็คือพวกคณาธิปัตย์ที่นิยมอำนาจแห่งโชชูและซัทสุมา ผู้ปกครองญี่ปุ่นมา ๔๐ ปีแล้ว หาใช่เหล่าทัพซึ่งกำลังแสดงความเป็นอิสระขึ้นมาเป็นครั้งแรกไม่

มีการก่อตั้งสันนิบาตเพื่อพิทักษ์รัฐธรรมนูญขึ้นในเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๙๑๒ เมื่อกองทัพบกได้โค่นรัฐบาลของไซออนจิลง สันนิบาตนี้ประกอบด้วยนักธุรกิจและปัญญาชนจำนวนหนึ่ง กับนักวิชาชีพสองสามคน จัดตั้งขึ้นมาโดยพรรคทั้งหลายซึ่งในตอนนี้กำลังสร้างแนวร่วมขึ้น ในการประชุมที่มีขึ้นเป็นครั้งแรก พวกนี้เรียกร้องให้มี "การปฏิรูปไตโช" ในปีต้น ๆ ของรัชสมัยพระจักรพรรดิเมจิ ได้มีการปฏิรูปอย่างกว้างขวางเพื่อนำญี่ปุ่นไปสู่สมัยใหม่ ส่วนรัชสมัยของพระจักรพรรดิไตโชนี้ ต้องเริ่มต้นด้วยการเปลี่ยนแปลงแบบเดียวกันเพื่อพาญี่ปุ่นไปสู่ระบอบประชาธิปไตย เมื่อคัตสุระดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนั้น ขบวนการเพื่อการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญเป็นในรูปของแนวประชานิยม ที่ต่อต้านคัตสุระ มีการชุมนุมขนาดมหึมาหลายครั้ง หนังสือพิมพ์ส่วนใหญ่ก็สนับสนุนขบวนการนี้ เจ้าหน้าที่พรรคในท้องถิ่นก็ปฏิญาณจะให้ความสนับสนุน (คัตสุระไม่เคยยอมยุบรัฐสภาเพื่อให้มีการเลือกตั้งใหม่ เพราะเขาทราบว่าเขาต้องแพ้) บรรดานักพูดตามที่ประชุมต่าง ๆ ในเมืองใหญ่ ๆ ของญี่ปุ่นต่างตะโกนว่า "จงทำลายผู้นำของกลุ่มต่าง ๆ และจงตัดหัวคัตสุระเสีย" ในชั่วระยะหนึ่งพวกผู้นำชั้นสูงที่เป็นอดีตข้าราชการของพรรคเซยูไค คือ ไซออนจิ ฮาระ เคอิ และมัตซูดา ต่างก็คอยเผ้าดูอยู่ห่าง ๆ พรรคเซยูไคมีโอซากิยูเกียว เป็นผู้นำ และอีกพรรคใหญ่พรรคหนึ่งคือ โกกูมินโต ก็มีอีนูไคเป็นผู้นำ เมื่อเป็นที่แจ้งชัดแล้วว่าขบวนการนี้ได้รับความสำเร็จอย่างใหญ่หลวง พรรคทั้งสองจึงจำใจเข้าร่วมมือกัน ในตอนปลายเดือนมกราคม ก็มีการตกลงให้มีการลงคะแนนเสียงไม่ไว้วางใจคัตสุระในรัฐสภา

การต่อต้านก้าวแรกของคัตสุระก็คือ การตั้งพรรคการเมืองของเขาขึ้นมาเอง เพื่อเป็นการประวิงเวลา เขาได้ประกาศพักการประชุมสภาเป็นเวลา ๑๕ วัน โดยใช้พระราชกำหนดอีกฉบับหนึ่ง โดยที่อิโตได้ตั้งพรรคเซยูไคขึ้นตามแบบพรรคเสรีนิยมเดิมของอิตางากิ คัตสุระก็ต้องการตั้งพรรคของตนแบบของพรรคโกกูมินโต ซึ่งเป็นพรรคที่สืบต่อมาจากพรรคก้าวหน้าของโอกุมา สำหรับตำแหน่งรัฐมนตรีต่างประเทศนั้นคัตสุระมอบให้กับคาโตโกเมอิ ผู้ซึ่งภายหลังก็ได้รับตำแหน่งประธานพรรคและได้เป็นนายกรัฐมนตรีในปี ๑๙๒๔ คาโตเริ่มชีวิตการงานโดยได้รับการหนุนหลังจากบริษัทมิสุบิชิ (เขาแต่งงานกับลูกสาวคนหนึ่งของผู้ก่อตั้งบริษัทคืออิวาซากิ) และยังได้เคยเป็นเลขานุการของโอกุมาในปี ค.ศ. ๑๘๘๘ แผนของคัตสุระก็คือจะใช้เงินทุนของมิสุบิชิ รวมทั้งอิทธิพลส่วนตัวของคาโตและโอกุมา และอำนาจซึ่งเป็นที่ล่อใจเพื่อดึงเอาผู้สนับสนุนมาจากแนวร่วมฝ่ายตรงข้าม ในระยะยาวพรรคที่คัตสุระก่อตั้งขึ้นมาได้กลายเป็นพรรคใหญ่พรรคหนึ่งในสองพรรคในสมัยก่อนสง-

ครามแต่ในระยะสั้นพรรคนี้ประสบความล้มเหลวโดยได้สมาชิกมาน้อยกว่าหนึ่งในสี่ของสมาชิกพรรคเซยูไคในรัฐสภา ซึ่งเป็นฝ่ายปฏิปักษ์

เมื่อรัฐสภามาประชุมกันอีกวาระหนึ่ง หลังจากที่ได้มีการพักไป ๑๕ วัน คัตสุระได้ถูกกระทู้ถามถึงเรื่องต้นตอพระราชกำหนดซึ่งใช้สั่งพักรัฐสภา เขาตอบว่าเรื่องนี้ศักดิ์สิทธิ์เกินกว่าที่จะนำมาอภิปรายกัน นี่เองที่ทำให้เกิดสุนทรพจน์อันโด่งดังของโอซากิว่า :

> พวกนี้พูดถึง "ความภักดี" และ "ความรักชาติ" อยู่เสมอ แต่ที่พวกนี้ทำอยู่จริงก็คือ การแอบอ้างข้างหลังพระจักรพรรดิ และยิงศัตรูทางการเมืองของเขาจากที่กำบังอันปลอดภัย พระจักรพรรดิก็คือป้อมปราการของเขา พระราชกำหนดต่าง ๆ ก็คืออาวุธของเขา

ในที่สุดคัตสุระก็เริ่มจนตรอก และหันไปถามไซออนจิว่าไม่เป็นการขัดกันหรือที่ไซออนจิได้ให้ความเห็นชอบในการแต่งตั้งเขาเป็นนายกรัฐมนตรี แต่ในเวลาเดียวกันก็ยอมให้พรรคของตนมาทำลายคณะรัฐมนตรีของเขา ในที่สุดไซออนจิก็ตกลงส่งพระราชกำหนดไปยังพรรคของตนซึ่งสั่งให้ลูกพรรคถอนนโยบายออกเสียงไม่ไว้วางใจเสีย เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามมานั้นสลับซับซ้อน แต่ผลที่สุดคณะกรรมการจัดการของพรรคเซยูไคก็ตกลงกันไม่ยอมรับโองการของพระจักรพรรดิ คัตสุระจึงให้พักสมัยการประชุมรัฐสภาอีกเป็นครั้งที่สามเพื่อรักษาหน้าไว้ โดยการลาออกก่อนที่จะมีการลงคะแนนเสียงกันอย่างเป็นทางการ ผลก็คือ กลุ่มคนที่ได้มาชุมนุมกันเพื่อจะคอยแสดงความยินดีต่อชัยชนะของพรรคเซยูไค จึงกลายเป็นฝูงชนที่โกรธแค้นและแสดงความไม่พอใจออกมา โดยการทำลายสำนักงานหนังสือพิมพ์ที่สนับสนุนรัฐบาลและเผาป้อมตำรวจด้วย ต่อมาในปีเดียวกันนั้นคัตสุระซึ่งหมดกำลังใจก็สิ้นชีวิตลง

การเมืองภายในญี่ปุ่นระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๑

ความหมายของ "วิกฤติการณ์ทางการเมืองสมัยไตโช" ในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๑๓ ถึง ๑๙๑๘ นั้นไม่เป็นที่กระจ่างชัด ด้วยเหตุที่ว่ายังไม่มีการศึกษากัน ช่วงปีนี้จึงเป็นระยะที่คลุมเครือมากที่สุดในประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นสมัยใหม่ เป็นที่แน่นอนว่าบรรดาพรรคการเมืองต่าง ๆ ไม่ได้พยายามที่จะปฏิบัติตามคำสัญญาที่ตนได้ให้ไว้ในปาฐกถาต่าง ๆ ในฤดูหนาวของปี ค.ศ. ๑๙๑๒ ถึง ๑๙๑๓ ที่กองทัพทั้งสองเหล่าเรียกร้องให้เพิ่ม ซึ่งทำให้เกิด "วิกฤติการณ์" ขึ้นนั้นก็ได้รับอนุมัติใน ๒—๓ ปีต่อมา ถึงแม้ว่าส่วนหนึ่งจะเป็นผลมาจากเหตุผลใหม่คือการที่ญี่ปุ่นได้เข้าสงคราม เราอาจเห็นได้ว่าความสำคัญของรัฐธรรมนูญนั้นเสื่อมลงไปทีละขั้นโดยดูบุคลิกภาพของนายกรัฐมนตรี ๓ นาย ที่ดำรงตำแหน่งต่อจากคัตสุระ นายกคนแรกเป็นนายพลเรือจากกลุ่มซัทสุมาคือยามาโมโต กอมเบอิ (กุมภาพันธ์ ๑๙๑๓ ถึง เมษายน

๑๙๑๔) คนที่สองคือโอกุมา (เมษายน ๑๙๑๔ ถึงตุลาคม ๑๙๑๖) ผู้ซึ่งถึงแม้จะเป็นหัวหน้าในขบวนการพรรคที่ยามากาตาและคนอื่นๆ ชิงชังมากแต่เขาก็เกือบจะเป็นคณาธิปัตย์เสียเอง คนที่สามคือ เตราอูชิ (ตุลาคม ๑๙๑๖ ถึง กันยายน ๑๙๑๘) ซึ่งเป็นนายพลมาจากกลุ่มโชชู เหมือนกับคัตสุระ สภาพการณ์ที่แวดล้อมการแต่งตั้งยามาโมโตนั้นสะท้อนให้เห็นถึงดุลแห่งอำนาจในปี ค.ศ. ๑๙๑๓ คัตสุระเสียชื่อมากเกินไปที่จะได้รับแต่งตั้งอีก ฮาระซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นประธานคนใหม่ของพรรคเซยูไคก็ไม่มีทางจะได้ตำแหน่ง เพราะยามากาตาไม่เห็นด้วย เตราอูชิซึ่งเป็นคนของยามากาตาก็ใช้ไม่ได้เพราะพรรคเซยูไคคัดค้าน เพราะฉะนั้น ยามาโมโต ผู้เป็นข้าราชการทหารที่เจนโลก (ซึ่งเป็นคนแบบที่บรรดานายทหารหนุ่มๆ ที่ "บริสุทธิ์" ในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ๑๙๓๙ มองอย่างดูถูก) จึงได้รับเลือกในฐานะเป็นบุคคลที่ทุกฝ่ายยอมประนีประนอม

แต่ถึงกระนั้น "วิกฤติการณ์" ก็มีผลสะท้อนพอควรทีเดียว ความก้าวหน้าสำคัญทางหนึ่งก็คือ การที่พรรคการเมืองสายที่สอง (ไกชินโต–โกกูมินโต) ได้ก้าวไปสู่ตำแหน่งชนชั้นนำ ก่อนปี ค.ศ. ๑๙๑๒ ถึง ๑๙๑๓ นั้น มีพรรคเซยูไคพรรคเดียวเท่านั้นที่มีผู้นำพวกข้าราชการอยู่ในระดับสูง ซึ่งจำเป็นต่อการที่จะเข้าร่วมในการปกครอง พวกนี้คือกำลังสนับสนุนคณะรัฐมนตรีทั้งของกลุ่มคณาธิปัตย์ของอิโต (ไซออนจิ) และของยามากาตา (คัตสุระ) หลังปี ค.ศ. ๑๙๑๓ ไปแล้วก็มีการเมืองแบบสองพรรคขึ้นได้เมื่อพรรคโดชิไค (เคนเซไค) ก่อตัวขึ้นมา ภายใต้การนำของคาโต โกเมอิ ผลที่ได้รับนั้นค่อยๆ ปรากฏขึ้นช้าๆ แต่การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้มีความสำคัญยิ่งต่อช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ๑๙๓๐

ผลสะท้อนที่สองของ "วิกฤติการณ์" คือ การเพิ่มอำนาจของพรรคอย่างรวดเร็ว รัฐมนตรีเกือบทุกคนที่อยู่ในคณะรัฐบาลของยามาโมโตเป็นคนของพรรค เคยเป็นข้าราชการมาก่อน แต่ก็ได้เข้าเป็นสมาชิกพรรคด้วยความสนับสนุนของฮาระ เพื่อที่พวกนี้จะได้เข้าร่วมในคณะรัฐมนตรี กฎหมายต่างๆ ที่ออกมาในสมัยยามาโมโตให้ประโยชน์แก่พรรคต่างๆ เป็นอย่างมาก มีการอุปถัมภ์กันมากขึ้น ตำแหน่งสูงๆ ในกระทรวงมหาดไทย และในกรมตำรวจระดับจังหวัด ซึ่งเป็นตำแหน่งที่สามารถนำมาใช้เพื่อชักจูงผู้เลือกตั้งได้ ก็ได้ถูกนำออกจากวงอำนาจของข้าราชการพลเรือนและเปิดให้บรรดานักการเมืองของพรรค งบประมาณของรัฐถูกตัดลงไปกว่า ๑๓ เปอร์เซ็นต์ และตำแหน่งราชการก็ถูกลดลงไปมากกว่าหนึ่งหมื่นตำแหน่ง ที่สำคัญที่สุดคือตำแหน่งรัฐมนตรีกองทัพทั้งสองซึ่งเคยถูกกันไว้สำหรับนายพลกองทัพบกและทัพเรือที่ยังอยู่ในประจำการ บัดนี้ได้เปิดให้กับนายพลทั้งสองฝ่ายที่อยู่นอกประจำการแล้วด้วย และนายทหารระดับรองลงมา ถึงแม้จะไม่เคยมีการแต่งตั้งนายทหาร

พวกนี้ แต่ความจริงที่ว่าอาจแต่งตั้งได้ ก็ไปเพิ่มกำลังคัดง้างของคณะรัฐมนตรีที่อาจนำมาใช้กับพวกกองทัพได้

โฉมหน้าใหม่ของการเมืองได้ปรากฏขึ้นมาด้วย ในการเลือกตั้งของเดือนมีนาคม ค.ศ. ๑๙๑๕ นายกรัฐมนตรีโอกุมาเป็นคนที่ชาวญี่ปุ่นนิยมมาก เป็นที่รู้จักกันในนามของ "นักปราชญ์แห่งวาเซดะ" เขาถูกมองราวกับว่าเป็นพระเจ้าแห่งการเมืองในระบอบรัฐธรรมนูญ เขาได้เข้าพวกกับโดชิไค (ซึ่งเป็นพรรคของคัตสุระ และเป็นพรรคที่สืบต่อมาจากพรรคก้าวหน้าซึ่งโอกุมาได้ก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๘๘๑) และได้ประสบกับการต่อต้านของพรรคเซยูไค ในการประชุมรัฐสภาสมัยแรกที่เขาเป็นนายกรัฐมนตรี ดังนั้น เขาจึงยุบสภาเสียและให้มีการเลือกตั้งอีกครั้งหนึ่ง ในทางหนึ่งการเลือกตั้งครั้งนี้นับว่าสกปรกที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์รัฐธรรมนูญญี่ปุ่น มีการติดสินบนเพื่อให้พรรคเซยูไคซึ่งเป็นฝ่ายตรงข้ามต้องแตกแยก โออุระ ซึ่งดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีมหาดไทยใช้ให้ข้าราชการและตำรวจท้องถิ่นช่วยเหลือผู้สมัครของพรรคของโอกุมา และให้ขัดขวางผู้สมัครของฝ่ายตรงข้าม กลวิธีเช่นนี้เป็นไปอย่างเปิดเผยเสียจนโอซากิ ได้กล่าวประณามโอกุมา พร้อม ๆ กันนี้รัฐมนตรีของโอกุมาถึง ๓ คน ซึ่งรวมทั้งคาโต (ประธานของพรรค) ก็ลาออกจากคณะรัฐมนตรีด้วยความเดือดดาล แต่ในอีกทางหนึ่งการเลือกตั้งครั้งนี้ เป็นการเริ่มต้นวิธีการหาเสียงแบบสมัยใหม่ของพรรคการเมืองในญี่ปุ่น รัฐมนตรีในคณะรัฐบาลรวมทั้งตัวโอกุมาเอง เดินทางไปทั่วทุกแห่งเพื่อพูดสนับสนุนผู้สมัครในพรรคของตน (วิธีนี้ในสมัยต้น ๆ ถือว่าเป็นการไม่สมเกียรติของรัฐมนตรี) เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์การเมืองของญี่ปุ่นที่มีการอัดจานเสียงสุนทรพจน์ของนายกรัฐมนตรีเรื่อง "อำนาจของมติมหาชนในการเมืองตามระบอบรัฐธรรมนูญ" และถูกนำไปเปิดให้ประชาชนฟังตามเวทีที่ใช้หาเสียงทั่วญี่ปุ่น และในตอนเช้าวันเลือกตั้ง ได้มีการส่งโทรเลขในนามของโอกุมาไปยังบ้านของผู้จะออกเสียงในเขตต่าง ๆ ที่พรรคเห็นว่าสำคัญยิ่ง เพื่อขอคะแนนเสียง พรรคของโอกุมาก็ได้รับคะแนนเสียงข้างมากโดยเด็ดขาดในรัฐสภา

เมื่อสงครามโลกยุติลงนั้นผู้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคือ นายพลเตราอูชิ การแต่งตั้งนายพลจากกลุ่มโชชูเป็นนายกรัฐมนตรีซึ่งเป็นเรื่องเป็นไปไม่ได้ในปี ค.ศ. ๑๙๑๓ กลายเป็นเรื่องล้าสมัยเสียแล้วในปี ค.ศ. ๑๙๑๖ พรรคเซยูไคหมดอำนาจไปตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๑๔ และตกต่ำมากในรัฐสภาตั้งแต่การเลือกตั้งเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๑๕ พรรคนี้จึงเดินถอยหลัง ละทิ้งหลักการที่พรรคได้เคยต่อสู้เพื่อป้องกันไว้ในตอน "วิกฤติการณ์ไตโช" และสนับสนุนคณะรัฐมนตรีของเตราอูชิซึ่งประกอบด้วยพวกข้าราชการล้วน ๆ ในการนี้พรรคได้รับผลตอบแทนอย่างงาม กล่าวคือ มีการส่งคำสั่งออกไปยังผู้ว่าราชการจังหวัดต่าง ๆ ให้ช่วยในการ

เลือกตั้งอีก ซึ่งทำให้พรรคเซยูไคได้รับชัยชนะโดยง่าย แต่การร่วมมือนี้ไม่ถาวรนัก พรรคเซยูไคต่อต้านรัฐบาลตามพอใจ และเมื่อคณะรัฐบาลของเตราอูชิโค่นลง ภายหลังการจลาจลเรื่องข้าวในปี ค.ศ. ๑๙๑๘ พรรคเซยูไคก็รอคอยที่จะเรียกร้องให้มีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น และให้พรรคมีอำนาจมากขึ้นด้วย

จักรวรรดินิยมญี่ปุ่นสมัยต้น

ระยะแรกของจักรวรรดินิยมสมัยใหม่ของญี่ปุ่น ซึ่งเริ่มต้นด้วยการส่งทหารไปไต้หวันในปี ค.ศ. ๑๘๗๔ จนถึงสงครามโลกครั้งที่ ๑ มีลักษณะที่ค่อนข้างจะคงเส้นคงวา มีวงการรัฐบาลที่เป็นเอกภาพเป็นผู้ดำเนินการเพื่อจุดประสงค์ที่ตรงกัน สิ่งนี้ตรงกันข้ามอย่างมากกับจักรวรรดินิยมในระยะหลัง ซึ่งเริ่มต้นด้วยการกระทำที่อิสระของชนชั้นนำเพียงพวกเดียว

ภายหลังการปฏิรูปเมจิ ความมุ่งหมายของญี่ปุ่นคืออิสรภาพและความปลอดภัยในน่านน้ำของตน ญี่ปุ่นได้รับสิ่งเหล่านี้โดยรวดเร็ว เอกราชทางการเมืองเป็นสิ่งที่ได้มาภายหลังการแก้ไขสนธิสัญญาอันไม่เป็นธรรม ในกลางทศวรรษหลังปี ค.ศ. ๑๘๙๐ ต่อจากนั้นญี่ปุ่นก็เริ่มกำหนดความต้องการในด้านความปลอดภัยขึ้นใหม่ โดยพิจารณาในแง่ความสัมพันธ์กับมหาอำนาจอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออก ในช่วงปี ค.ศ. ๑๘๘๐ ถึง ๑๘๙๐ ความสนใจเรื่องนี้มารวมอยู่ที่เกาหลี และที่ดุลแห่งอำนาจระหว่างญี่ปุ่นกับจีนในประเทศนั้น แต่ก่อนหน้าที่จะเกิดสงครามระหว่างจีนกับญี่ปุ่นในปี ค.ศ. ๑๘๙๔ ถึง ๑๘๙๕ ญี่ปุ่นได้เปลี่ยนความสนใจไปยังพวกมหาอำนาจยุโรป ในระหว่างการเจรจาทำสนธิสัญญาสงบศึกในปี ค.ศ. ๑๘๙๕ ยามากาตาได้เขียนจดหมายไปถึงเพื่อนคนหนึ่งว่าสถานการณ์ในตะวันออกไกลจะเลวลงและญี่ปุ่น "ต้องพร้อมที่จะทำสงครามอีกใน ๑๐ ปี ข้างหน้านี้" สงครามกับรุสเซียก็เกิดขึ้นตามที่ได้พยากรณ์ไว้ ผลของสงครามครั้งนี้ทำให้ญี่ปุ่นได้รับครึ่งส่วนใต้ของเกาะแซคาลิน มีการยอมรับว่าญี่ปุ่นมีผลประโยชน์อันสำคัญยิ่งในเกาหลี มีการทำสัญญาเช่าแหลมเหลียวตุง และญี่ปุ่นมีสิทธิสร้างทางรถไฟในแมนจูเรียตอนใต้ ตั้งแต่นี้ไปญี่ปุ่นจะเห็นว่าแนวยุทธศาสตร์สำหรับการป้องกันประเทศตนคือแนวโค้งที่ผ่านแมนจูเรียตอนใต้ ความสำคัญของแนวเส้นนี้มีมากขึ้นเมื่อญี่ปุ่นผนวกเกาหลีในปี ค.ศ. ๑๙๑๐

อีกแง่หนึ่งของจักรวรรดินิยมในระยะต้นของญี่ปุ่น คือ ความต้องการที่จะได้สถานะของความเป็นมหาอำนาจ มหาอำนาจทั้งหลายในโลกต่างก็มีเมืองขึ้นหรือดินแดนของตนเองที่กว้างใหญ่ไพศาลไว้ในปกครอง ความต้องการความปลอดภัยในระยะแรกของญี่ปุ่นงอกเงยอย่างรวดเร็วเป็นความต้องการจักรวรรดิอีกด้วย เนื่องจากรู้ว่าตนอ่อนแอ ญี่ปุ่นจึงค่อย ๆ เคลื่อนจากเป้าหมายที่จำกัดอย่างหนึ่งไปสู่อีกอย่าง บรรดาผู้นำได้เลิกล้มข้อเสนอ

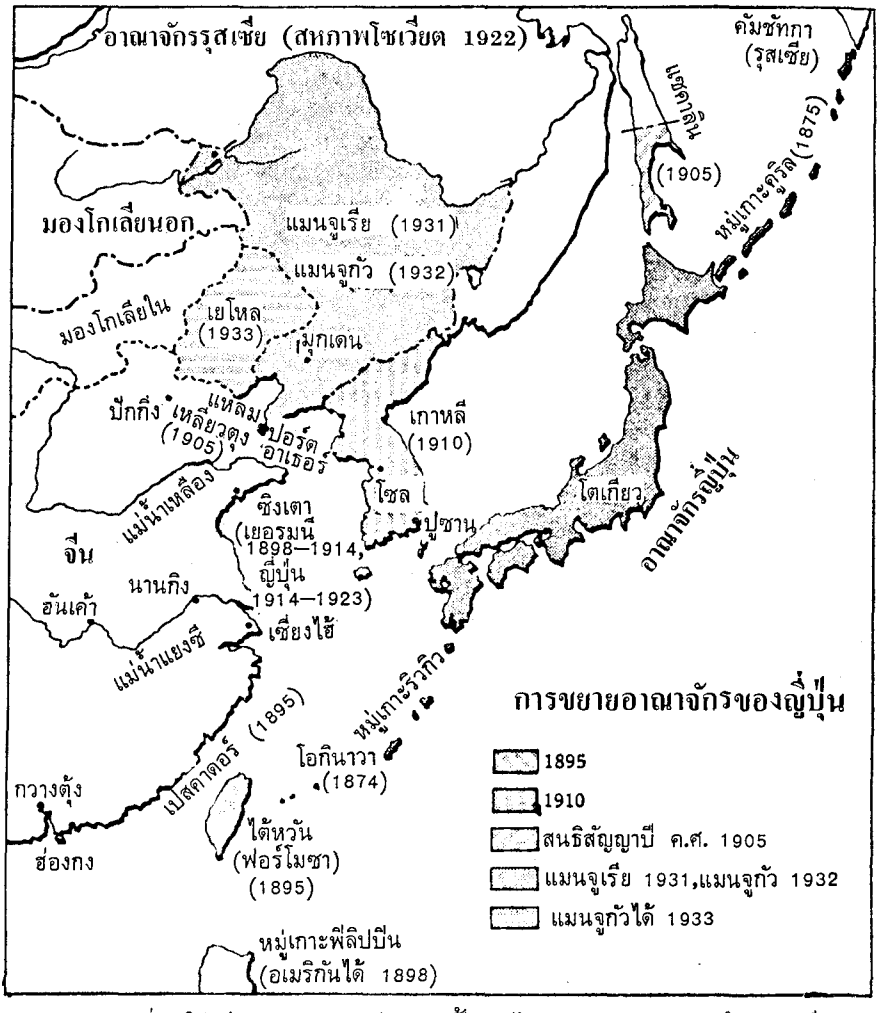

ของปี ค.ศ. ๑๘๗๓ ที่จะให้มีการบุกเกาหลี พวกนี้ก้าวไปอย่างระมัดระวังในช่วงปี ค.ศ. ๑๘๘๐ ถึง ๑๘๙๐ มาในปี ค.ศ. ๑๘๙๕ พวกผู้นำยอมอ่อนข้อต่อสามมหาอำนาจและคืนแหลมเหลียวตุงไป และในปี ค.ศ. ๑๘๙๙ ญี่ปุ่นก็สนับสนุนนโยบายเปิดประเทศ เพราะเห็นว่าประเทศตนยังอ่อนแอเกินไปกว่าที่จะขยายเขตอิทธิพลเข้าไปในเขตของมหาอำนาจยุโรปในจีน สนธิสัญญาสัมพันธภาพในปี ค.ศ. ๑๙๐๒ ระหว่างอังกฤษกับญี่ปุ่นเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่ามีการยอมรับว่าญี่ปุ่นเป็นมหาอำนาจในตะวันออกไกลประเทศหนึ่ง ชัยชนะของญี่ปุ่นในสงครามกับรุสเซีย ถึงแม้ว่าจะอ่อนแอ่น แต่ก็ยืนยันความเป็นมหาอำนาจนั้น และเมื่อมาถึงสมัยสนธิสัญญาแวร์ซายส์ ญี่ปุ่นก็เป็นมหาอำนาจประเทศหนึ่งของโลกแล้ว ในสมัยนี้เองจักรวรรดิเป็นสัญลักษณ์ของศักดิ์ศรีทางการเมืองที่ญี่ปุ่นต้องการน้อยลง เป็นที่ยอมรับกันมากขึ้นว่าจักรวรรดิเป็นส่วนหนึ่งของรัฐญี่ปุ่น เป็นหน่วยเดียวกันทางเศรษฐกิจกับปิตุภูมิของตน

จักรวรรดินิยมทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นในระยะต้นนี้ยากแก่การที่จะระบุลงไปได้ ในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๘๗๐ และหลัง ค.ศ. ๑๘๘๐ นั้น ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจยังมีอยู่น้อยมาก เมื่อเริ่มศตวรรษใหม่ ปัจจัยนี้จึงมีความสำคัญมากขึ้น แม้จะยากที่จะประมูลค่า นักประวัติศาสตร์มาร์กซิสต์ในญี่ปุ่น ได้ประสบปัญหามาแล้วในการอธิบายว่า เพราะเหตุใดระบอบนายทุนของญี่ปุ่นในสมัยต้น ซึ่งยังไม่สมบูรณ์เพราะสิ่งที่หลงเหลือมาจากระบอบศักดินา ถึงได้แสดงแนวโน้มที่จะขยายอิทธิพลซึ่ง "ควร" จะปรากฏแต่ในประเทศนายทุนที่เจริญก้าวหน้าที่สุดเท่านั้น คำอธิบายอย่างหนึ่งซึ่งมีผู้เสนอก็คือ ญี่ปุ่นขาดเงินทุนแทนที่จะมีจนเกินต้องการ ญี่ปุ่นจึงเป็นจักรวรรดินิยม และเพราะญี่ปุ่นไม่สามารถที่จะแข่งกับประเทศตะวันตกในสภาวะของการแข่งขันอย่างเสรี จึงได้พยายามที่จะสร้างเขตที่มีการคุ้มกันขึ้นในทวีปที่ญี่ปุ่นอาจส่งสินค้าออกไปขายได้ เมื่อพิจารณาจากสุนทรพจน์ต่าง ๆ ของพวกทหารก็ดูว่าความเห็นนี้พอจะเป็นไปได้ แต่ถ้าอ่านนิตยสารธุรกิจต่าง ๆ แล้ว ก็ดูว่าจะตรงกันข้าม กล่าวคือ พวกนักธุรกิจไม่ต้องการที่จะขยายดินแดนก่อนปี ค.ศ. ๑๙๐๔ พวกนี้ก็ไม่สนใจในแมนจูเรีย และยังเห็นว่าจะไม่ได้ผลกำไรจากจักรวรรดิ คำอธิบายที่ใช้โครงสร้างทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นก็ไม่มีหลักฐานที่สมบูรณ์ ญี่ปุ่นต้องการวัตถุดิบจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๑ นั้น กลุ่มไซบัทสุสนับสนุนรัฐบาลในการเรียกร้องเอาแร่เหล็ก ถ่านหินและวัตถุดิบอื่น ๆ จากจีน แต่จนในสมัยหลัง วัตถุดิบต่าง ๆ ก็เป็นสิ่งที่หาซื้อได้ในตลาด การพัฒนาเศรษฐกิจของญี่ปุ่นยังได้รับผลประโยชน์อีกด้วยจากความต้องการของทางการทหาร ซึ่งก็มีปริมาณมากอยู่เป็นธรรมดา แต่ในเรื่องนี้ก็เช่นกัน ญี่ปุ่นก็มีทางเลือกทางอื่น แต่ที่ไม่ได้เลือกนั้นก็ดูจะมีเหตุผลทางการเมืองมากกว่าทางเศรษฐกิจ

ในแง่อุดมการ ปรากฏว่ามีองค์ประกอบจำนวนไม่น้อยที่รวมกันสนับสนุนลัทธิจักรวรรดินิยม องค์ประกอบที่ครอบมิดก็คือความเห็นชอบจาก "ศาสนาที่เป็นการเมือง" ของญี่ปุ่น ก่อนการก่อตั้งหลักความคิดทางรัฐธรรมนูญที่ถือเป็นบรรทัดฐาน มีความเห็นที่แตกต่างกันอย่างมากในเรื่องที่เกี่ยวกับพระจักรพรรดิ และแม้แต่เมื่อย่างเข้าศตวรรษที่ ๒๐ เนื้อหาของความคิดที่เกี่ยวกับพระจักรพรรดิก็ยังค่อนข้างกว้างอยู่ แต่โดยที่พระจักรพรรดิ (แทนที่จะเป็นกฎหมายหรือหลักจริยธรรมในรูปนามธรรม) เป็นพื้นฐานสำคัญที่สุดทั้งของความชอบธรรมทางศีลธรรมและทางการเมือง ดังนั้น จึงยากที่จะเห็นว่างานของพระจักรพรรดิที่กระทำโดยกองทัพของพระองค์จะผิดศีลธรรมได้ ไม่จำเป็นต้องมีเหตุผลอธิบายการขยายอาณาเขตตราบใดที่กระทำได้สำเร็จ

องค์ประกอบที่สอง ที่ไปกำหนดทัศนะในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของญี่ปุ่นก็คือ การที่ประเทศขาดประเพณีในการมีกฎหมายระหว่างประเทศ ญี่ปุ่นไม่เหมือนกับ

ประเทศทั้งหลายในยุโรป เพราะไม่เคยเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนนานาชาติอันประกอบด้วยรัฐหลายรัฐ ญี่ปุ่นขาดความคิดในเรื่องกฎหมายสากล ซึ่งทุกชาติอาจเห็นตรงกันได้ เพราะฉะนั้น ฟูกุซาวา ยูกิชิ จึงคิดว่า ในขณะที่กฎหมายมีประโยชน์ในการจัดการกับตะวันตก กฎหมายก็มีค่าน้อยมากในความสัมพันธ์ของญี่ปุ่นกับประเทศอื่น ๆ ในโลก และแม้แต่ในความสัมพันธ์กับตะวันตก ซึ่งถึงแม้โดยทั่วไปแล้วฟูกุซาวาจะรู้สึกตัวผูกมัดต่อกฎหมาย ก็ตาม เขาก็ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ในตอนต้น ๆ ว่า

> หนังสือกฎหมายระหว่างประเทศถึง ๑๐๐ เล่ม ก็ยังไม่เท่ากับปืนใหญ่ ๓—๔ กระบอก สนธิสัญญามิตรภาพหนึ่งกำมือ ก็ไม่คุ้มค่ากับดินระเบิดหนึ่งตะกร้า ทั้งปืนใหญ่และดินปืนไม่ได้เป็นสิ่งช่วยให้มีการบังคับใช้หลักศีลธรรมที่วางไว้ แต่เป็นเครื่องมือสำหรับสร้างศีลธรรมในที่ซึ่งไม่มีศีลธรรม

ในตอนปลายศตวรรษที่ ๑๙ ความเห็นนี้ได้รับการสนับสนุนจากอิทธิพลของลัทธิดาร์วินในแง่สังคมชั่วระยะหนึ่ง สเปนเซอร์ ได้เป็นที่นิยมชมชอบของเหล่าปัญญาชน ความคิดของเขาเกี่ยวกับคติปัจเจกบุคคลนิยมกระตุ้นความสนใจแต่น้อย แต่ความคิดที่ว่า สังคมที่แกร่งที่สุดไม่เพียงแต่จะอยู่รอดได้เท่านั้น แต่ยังเป็นผู้พิชิตอีกด้วย เป็นที่ยอมรับกันทันทีและถูกรวมเข้ากับความคิดว่าญี่ปุ่นมีความเหนือกว่าในทางศีลธรรม

ปัจจัยที่สามทางอุดมการในสมัยต้นนี้ก็คือ การสนับสนุนการขยายอำนาจโดยพวกที่เสนอการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญ ในทางหนึ่ง บางคนในพรรคการเมืองพูดถึง "ลัทธิมอนโรของญี่ปุ่น" พวกนี้ให้เหตุผลว่าญี่ปุ่นมีหน้าที่จะต้องช่วยเหลือจีน และกีดกันอิทธิพลของยุโรปออกไป ดังที่สหรัฐอเมริกาได้ทำในละตินอเมริกา ส่วนอีกทางหนึ่งพวกนักการเมืองสังกัดพรรคได้ให้เหตุผลไว้แต่ต้นว่า รัฐบาลในระบอบรัฐธรรมนูญคือรัฐบาลที่แข็งแกร่ง ไม่มีผู้เห็นว่าการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญกับการขยายอำนาจเป็นของขัดกัน อังกฤษก็มีทั้งสองอย่างนี้ ดังนั้น ฟูกุซาวาจึงสนับสนุนสงครามระหว่างจีนกับญี่ปุ่นว่าเป็นวิธีการที่จะส่งเสริม "อารยธรรมสมัยใหม่" บนแผ่นดินใหญ่ และโอกุมาก็ได้กล่าวโจมตีรัฐบาลอย่างรุนแรงที่ไม่ได้สิ่งตอบแทนจากสงครามระหว่างรุสเซียกับญี่ปุ่นมากกว่านั้น การที่ยามากาตาได้ประณามพรรคต่าง ๆ ว่าต้องการความสำเร็จในสงครามโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายทางทหารนั้นจึงมีเหตุผลอยู่บ้างเป็นการแน่นอน การคละกันอย่างซับซ้อนระหว่างความรักชาติอย่างรุนแรงกับความเป็นเสรีนิยมอย่างแกน ๆ นี้ เห็นได้ด้วยในรัฐบาลญี่ปุ่นในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๑ โอกุมาซึ่งเป็นประชาธิปไตยได้เป็นผู้ยื่น "ข้อเรียกร้อง ๒๑ ข้อ" อันโด่งดังให้แก่จีน และกลายมาเป็นนักจักรวรรดินิยมด้วย ในขณะเดียวกันเขาก็สนับสนุนเพื่อนเก่าของเขาคือ ซุนยัตเซ็น ซึ่งเป็นนักเสรีนิยมที่ไร้อำนาจ ยามากาตาซึ่งเป็นอนุรักษ์นิยมและจักรวรรดินิยมไม่เห็นด้วยกับ "ข้อเรียกร้อง" เพราะเขาสนับสนุนหยวนซื่อไข่ ซึ่ง

เป็นอนุรักษ์นิยม ผู้เป็นปฏิปักษ์ต่อระบอบสาธารณรัฐและกำลังครองอำนาจอยู่ การแทรกแซงทางการเมืองแบบเสรีนิยมในเกาหลีในช่วงปี ค.ศ. ๑๘๘๐ ถึง ๑๘๙๐ ก็เช่นกัน พวกเสรีนิยมในญี่ปุ่นก็ประสงค์ที่จะขยายอิทธิพลของตนในประเทศด้วยการเข้าเป็นพวกกับนักเสรีนิยมในต่างประเทศ ปรากฏว่าในทุกกรณีไป พวกหลังนี้ก็ถูกหักหลังโดยลัทธิจักรวรรดินิยมของญี่ปุ่น

สายสัมพันธ์ระหว่างนักการเมืองของพรรคกับสมาคมผู้รักชาติต่าง ๆ ของญี่ปุ่น เกิดจากการคละกันอย่างที่ได้กล่าวไว้นี้เช่นกัน ลัทธิในสมัยแรกของสมาคมชาตินิยมหัวรุนแรงรวมเข้ากับลัทธิเสรีนิยม และลัทธินิยมการขยายดินแดน เพราะฉะนั้น สมาชิกของสมาคมเหล่านี้จึงสามารถย้ายจากขบวนการของพรรค ไปสู่การแสวงโชคบนแผ่นดินใหญ่ โดยปราศจากความตะขิดตะขวงใจ[๑] แต่ในปี ค.ศ. ๑๙๒๐ การผสมกันเช่นนี้เริ่มจะร้าวราน พรรคต่าง ๆ กำลังเคลื่อนอย่างช้า ๆ ไปสู่นโยบายเป็นปฏิปักษ์ต่อจักรวรรดินิยม และบรรดาสมาคมผู้รักชาติก็กำลังหมดความสนใจในลัทธิเสรีนิยม ซึ่งเป็น "ฝ่ายซ้าย" ในสมัยต้น ๆ และเริ่มรับอิทธิพลของฝ่ายซ้ายกลุ่มใหม่ที่เป็นสังคมนิยม

เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๑ ขึ้นนั้น จักรวรรดินิยมไม่เป็นที่นิยมแพร่หลายเท่ากับในสมัยต้น ๆ เคยมีแต่คริสต์ชนและพวกปัญญาชนที่เป็นสังคมนิยมเพียงหยิบมือเท่านั้นที่คัดค้านสงครามระหว่างรุสเซียกับญี่ปุ่น แต่บัดนี้ข้อตำหนิแพร่หลายยิ่งขึ้น และยังเป็นที่น่านับถือมากขึ้น นิตยสารที่มีอิทธิพลฉบับหนึ่งของญี่ปุ่นคือ **ข่าวสารเศรษฐกิจตะวันออก (โตโย เคไซ ชิมโป)** มีข้อวิจารณ์ในบทบรรณาธิการว่า:

> ความรับผิดชอบใหญ่ที่สุดของญี่ปุ่นก็คือการป้องกันไม่ให้สงครามอันน่าสลด (ของยุโรป) ขยายมาสู่ตะวันออกไกล การที่กองทัพญี่ปุ่นจะโจมตีทหารเยอรมันในชานตุง เพราะเหตุว่าพวกนี้มีจำนวนน้อยนั้น เป็นการกระทำอันก้าวร้าว ซึ่งเกินขอบเขตของพันธะภายใต้สนธิสัญญาพันธมิตรระหว่างอังกฤษกับญี่ปุ่น

ทัศนคตินี้มีต้นตอมาจากความตระหนักว่า ความมั่นคงของญี่ปุ่นไม่ได้ถูกคุกคาม นอกจากนี้ เศรษฐกิจของประเทศก็ยังดำเนินไปด้วยดี ถึงแม้จะมีสงครามก็ตาม และคนหลายคนรู้สึกว่าความเหนือกว่าทางศีลธรรมของตะวันตกที่ได้เคยโอ้อวดไว้นั้น บัดนี้กำลังด่างพร้อยเพราะความรุนแรงในการฆ่ากันเองของชาวยุโรป นอกจากนี้ หนังสือพิมพ์ส่วนใหญ่ก็กล่าวสนับสนุนการเข้าร่วมสงครามอย่างมีขอบเขตจำกัดของญี่ปุ่น เป็นเวลาหลายปีมาแล้ว ที่เอเชียตะวันออกตกอยู่ในดุลแห่งอำนาจที่ไม่น่าไว้ใจ คือ อังกฤษมีอำนาจอยู่ในภาคกลางของจีน รุสเซียในภาคเหนือ ญี่ปุ่นในเกาหลีและแมนจูเรีย ฝรั่งเศสในตอนใต้

---

[๑] Marius Jansen, **The Japanese and Sun Yat-sen.**

และเยอรมนีในชานตุง บัดนี้ทุก ๆ ประเทศ นอกจากญี่ปุ่นกำลังวุ่นวายอยู่ในยุโรป และได้ปล่อยให้เกิดศูนยานุภาพขึ้นในเอเชียตะวันออก ชาวญี่ปุ่นบางคนตระหนักว่ายุคจักรวรรดินิยมกำลังจะจบสิ้นลง แต่ส่วนใหญ่รู้สึกว่าญี่ปุ่นเริ่มลงโรงช้า ดังนั้น บรรดามหาอำนาจอื่น ๆ ซึ่งเป็นพันธมิตรของญี่ปุ่นก็ไม่ควรรังเกียจเดียดฉันท์ ถ้าญี่ปุ่นจะดำเนินการต่อไปอีกสัก ๓—๔ ปี

ความพยายามครั้งสุดท้ายในระยะแรกของลัทธิจักรวรรดินิยมนี้ ซึ่งเกิดจากการตัดสินนโยบายของรัฐบาลที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งยังเป็นทั้งเครื่องแสดงให้เห็นสิ่งใหม่ที่จะตามมาในภายหลัง นั่นก็คือ การส่งทหารไปไซบีเรียในปี ค.ศ. ๑๙๑๘ ถึง ๑๙๒๒ ด้วยเหตุที่ฝ่ายพันธมิตรต้องการให้รุสเซียกลับมาร่วมกันทำสงครามกับเยอรมนีอีก พวกสัมพันธมิตรจึงได้ส่งกองทัพไปไซบีเรีย สำหรับญี่ปุ่นนั้น ทั้งไซออนจิและฮาระต่างก็เต็มใจที่จะร่วมด้วย ถ้าสหรัฐอเมริกาจะทำเช่นกัน ยามากาตาและเตราอูชิเห็นชอบกับการเข้าแทรกแซงเพื่อที่จะได้เข้าไปควบคุมทางรถไฟสายทรานส์ไซบีเรีย นายพลทานากะ และนายทหารบกคนอื่น ๆ ผันเพื่องยิ่งขึ้นไปอีก โดยมองเห็นจักรวรรดิไซบีเรียที่อยู่ภายใต้อิทธิพลญี่ปุ่น ซึ่งมีอาณาเขตตะวันตกจดทะเลสาบไบคาล กลุ่มต่าง ๆ ที่มีความเห็นขัดกันนี้มีความสมดุลกันอยู่ระยะหนึ่ง แต่เมื่อสหรัฐอเมริกาส่งทหารไป เหล่าพันธมิตรก็เชิญให้ญี่ปุ่นเข้าร่วมด้วย และนโยบายในญี่ปุ่นก็เป็นไปตามความเห็นของพวกที่สนับสนุนการแทรกแซง[๑] เมื่อมีการตัดสินนโยบายแล้ว การส่งทหารไปครั้งนี้ก็เป็นเรื่องของทหารไม่ใช่ของพลเรือน เสนาธิการทหารจึงฉวยโอกาสที่ตนมี "อิสรภาพในการบังคับบัญชา" และส่งทหารไปมากกว่าจำนวนที่ได้ตกลงไว้แต่เดิมหลายเท่า มีการรณรงค์หลายครั้ง และพวกนายทหารหนุ่ม ๆ ก็สมคบกับนายทหารรุสเซียขาว เมื่อสงครามยุติลงประเทศอื่นก็ถอนทหารกลับ สหรัฐอเมริกาแนะให้ญี่ปุ่นปฏิบัติเช่นกัน นายกรัฐมนตรีฮาระประสบความสำเร็จ ทำให้ยามากาตาสนับสนุนการถอนทหารญี่ปุ่น แต่ปรากฏว่ากองทัพมิได้อยู่ในมือของนายทหารที่ภักดีต่อยามากาตา นอกจากนั้น พวกนี้ยังถือว่าเรื่องนี้เกี่ยวข้องกับเกียรติยศของพวกตนด้วย เพราะฉะนั้นจึงปฏิเสธ ประชาชนในญี่ปุ่นไม่เห็นชอบกับการทำสงครามครั้งนี้อย่างมาก เพราะประเทศต้องสิ้นเปลืองคิดเป็นมูลค่าถึงสองในสามของค่าใช้จ่ายในสงครามกับรุสเซีย และในที่สุดญี่ปุ่นก็ไม่ได้รับอะไรตอบแทนเลย ในการแสดงที่โรงมหรสพ นักแสดงตลกผู้หนึ่งได้ให้ความบันเทิงต่อผู้ชมโดยเล่นคำว่า **"ชุปเปอิไซบีเรีย"** (ชุปเปอิ แปลว่า การส่งทหาร) ได้กลายไปเป็น **"ไซบีเรียชิปปาอิ"** (ชิปปาอิ แปลว่า—ความล้มเหลว) ส่วนนายพลผู้หนึ่งขณะที่เดินทางไปรับหน้าที่ ต้องแต่งกายเป็นพลเรือนเพื่อไม่ให้คนทราบว่าตนเป็นทหาร

[๑] James Morley, **The Japanese Trust into Siberia,** 1918.

เหตุการณ์ครั้งนี้เป็นกรณีแรกในนโยบายต่างประเทศของญี่ปุ่นสมัยใหม่ ที่เห็นได้ชัดว่าฝ่ายทหารดำเนินการอย่างอิสระในฐานะพวกชนชั้นนำที่ดื้อดึง

การปกครองระบบพรรค ระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๑๘ ถึง ๑๙๓๑

สมัยระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๑๘ ถึง ๑๙๓๑ มีการพัฒนาการปกครองไปในทิศทางของระบอบรัฐธรรมนูญ ซึ่งมีความสำคัญอย่างน้อยที่สุดก็พอ ๆ กันกับเหตุการณ์สำคัญในสมัยต้น คือ การเลือกตั้งครั้งแรกภายใต้รัฐธรรมนูญเมจิในปี ค.ศ. ๑๘๙๐ การตั้งพรรคเซยูไคในปี ค.ศ. ๑๙๐๑ หรือ "วิกฤติการณ์ทางการเมืองสมัยไตโช" ของปี ค.ศ. ๑๙๑๓ ความก้าวหน้าเหล่านี้ได้รับอิทธิพลอย่างมากจากการเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางที่มีขึ้นในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๑ และทันทีหลังจากนั้น พลังต่าง ๆ ทางสังคม ปัญญาความคิด และการเมืองรวมเข้ากับอิทธิพลจากต่างประเทศ ต่างก็ไปส่งเสริมนโยบายต่างประเทศที่เป็นนานาชาตินิยมและสันตินิยม พร้อมกับส่งเสริมการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญในประเทศอีกด้วย เมื่อเราเสาะหาการพรั่งพรูของความคิดใหม่ ๆ ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในบรรยากาศทางความคิดอย่างฉับพลัน เพื่อนำมาเปรียบเทียบกับสมัยนี้แล้ว ก็จะไม่เป็นการมากเกินไปถ้าเราจะยกเอาขบวนการสนับสนุนพระจักรพรรดิภายหลังปี ค.ศ. ๑๘๕๘ หรือการหันไปหาความคิดตะวันตกอย่างฉับพลันในตอนต้นสมัยเมจิ มาใช้เปรียบเทียบ

ลัทธิเสรีนิยมใหม่

เมื่อครั้งที่อิโตเดินทางไปยุโรปในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๘๘๐ เพื่อแสวงหารัฐธรรมนูญนั้น เขาพบว่าหลักการของเยอรมันถูกใจเขาที่สุด แต่ในปี ค.ศ. ๑๙๑๘ พวกประเทศประชาธิปไตยกำลังแข็งแกร่งและเป็นฝ่ายมีชัย ดังที่นักประวัติศาสตร์ชาวญี่ปุ่นท่านหนึ่งได้ใช้ถ้อยคำอธิบายว่า มโนภาพสงครามของชาวญี่ปุ่นก็เหมือนกับภาพในนิตยสารพั้นช์* คือพระเจ้าไกเซอร์ที่มีหนวดเคราตามลักษณะของคติทหารนิยมของเยอรมันกำลังต่อสู้เทพธิดาแห่งอิสรภาพผู้เลอโฉม ซึ่งเป็นตัวแทนของเป้าหมายของฝ่ายสัมพันธมิตร กระแสประชาธิปไตยนี้มีอิทธิพลต่อญี่ปุ่นมาตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๑๖ ถึง ค.ศ. ๑๙๑๗ แล้ว เมื่อมีการแก้ไขตำราเรียนเพื่อรวมการเน้นลัทธินานาชาตินิยมไว้ด้วย (ทั้งนี้ยังรักษาความคิดทางศาสนาเกี่ยวกับพระจักรพรรดิเอาไว้ด้วย) ไม่จำเป็นต้องกล่าวว่าเนื้อหาใหม่นี้ย่อมจะมีแนวโน้มไปทางยุโรป แทบไม่มีผู้ใดเลยในฐานะปัญญาชนในญี่ปุ่นตอนนี้ที่สนใจในการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในจีนซึ่งเป็นประเทศเพื่อนบ้าน ทั้งนี้โดยไม่ต้องกล่าวถึงซีกโลกส่วนที่เหลือที่ไม่ใช่ตะวันตก

*Punch นิตยสารอังกฤษที่มีชื่อในทางแสดงอารมณ์ขัน (ผู้แปล)

กระแสความคิดแนวเสรีนิยมภายในญี่ปุ่น มักจะคล้อยตามความคิดของยุโรปโดยง่ายนั้น แข็งแกร่งมากขึ้นในตอนนี้ นี่เป็นสมัยที่ทฤษฎีของมิโนเบ้ที่ว่าพระจักรพรรดิเป็นองค์ประกอบของการปกครอง กำลังได้รับชัยชนะเหนือลัทธิราชาธิปไตยของอูเอซูกิ และนี่เป็นสมัยที่ โยชิโน ซากูโซ ได้เสนอโครงการของเขาในนิตยสารต่าง ๆ ที่จะปรับปรุงโครงสร้างของการปกครอง เพื่อนำเอาชนชั้นนำต่าง ๆ ให้อยู่ภายใต้คณะรัฐมนตรีตามระบบพรรค จิตใจของคนสมัยนี้สะท้อนให้เห็นคติปัจเจกบุคคลนิยมแบบจินตนิยมของ มุชาโกจิ ซาเนอัตสุผู้เขียนไว้ว่า "ประเทศที่ปราศจากเจ้าอาณาเท่านั้นที่น่าอยู่" และเขาหวังว่า สักวันหนึ่งจะมีคนแบบเกอเธ่และอีเมอร์สัน มาเกิดในญี่ปุ่น

นักเขียนชาวญี่ปุ่นผู้หนึ่งบรรยายถึงการชุมนุมเรียกร้องให้ประชาชนทุกคนมีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งที่เขาไปร่วมด้วย ในขณะเมื่อยังเป็นหนุ่มอยู่ในปี ค.ศ. ๑๙๑๙ การชุมนุมนี้จัดขึ้นโดยการอุปถัมภ์ของ ยูไอไค ซึ่งเป็นสหภาพแรงงานแบบกอมเปอส์* ซึ่งก่อตั้งขึ้นมาภายหลังปี ค.ศ. ๑๙๑๒ ภายใต้ผู้นำที่เดินสายกลางคือ ซูซูกิ บุนจิ ซึ่งนับถือคริสต์ศาสนา คนทั้ง ๓๐๐ ที่ไปพบกับองค์ปาฐก คือ โอซากิ ยูเกียว ได้พากันร้องเพลงที่แต่งโดยคากาวา โตโยฮิโกะผู้เป็นนักสังคมสงเคราะห์คนแรก ๆ ในขณะที่พวกนี้เดินขบวนไปตามถนนสายต่าง ๆ ของกรุงเกียวโต เนื้อเพลงที่พวกนี้ร้องมีดังนี้ "เมื่อรู้ว่าการออกแรงเป็นอาชีพที่ศักดิ์สิทธิ์ จึงปล่อยให้จิตใจของเราก้าวหน้าไปอย่างกล้าหาญ โดยมุ่งสู่อุดมคติที่ห่างไกล..." หอประชุมแออัดไปด้วยผู้ชม และฝูงชนที่เข้าฟังไม่ได้ ก็ทุบกระจกหน้าต่างและพังประตูเพื่อที่จะได้ฟังสุนทรพจน์ของโอซากิ แถลงการณ์ที่ออกมาในวันนั้นท่ามกลางการปรบมืออย่างกึกก้องชี้ให้เห็น "ความทุกข์ยากของชนชั้นกรรมาชีพ และการถูกกดขี่โดยพวกที่มีทรัพย์สิน" และขณะที่ "สาบานจะภักดีต่อพระจักรพรรดิผู้ศักดิ์สิทธิ์" แถลงการณ์นั้นก็เรียกร้องให้ประชาชนทุกคนมีสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งเพื่อเป็นหนทางในการ "กำจัดความอยุติธรรมทั้งหลายของระบบสังคมเศรษฐกิจ (ในปัจจุบัน)"[๑]

จากข้างบนนี้ เราอาจเห็นการร่วมกันชั่วคราวในรูปจุลภาคระหว่างกรรมกรกับขบวนการทางการเมืองของฝ่ายซ้าย และขบวนการสังคมสงเคราะห์ของคริสต์ชน รวมทั้งนักการเมืองของพรรคเสรีนิยม และพวกปัญญาชน ซึ่งเป็นบุคลิกลักษณะที่เด่นในตอนต้นทศวรรษหลังปี ค.ศ. ๑๙๒๐ เราอาจเห็นอุดมการที่ต่างๆ กันนี้ได้เช่นกันในองค์การ "นักปฏิ-

*Samuel Gompers (๑๘๕๐—๑๙๒๔) ผู้นำกรรมกรอเมริกัน เขาไม่ยอมรับโครงการแบบสังคมนิยมหรือโครงการใดที่รุนแรง เขาเสนอว่าจุดมุ่งหมายที่ชอบธรรมของกรรมกรก็คือ การลดชั่วโมงทำงานลง การเพิ่มค่าแรงและเสรีภาพ (ผู้แปล)

[๑] Kuwabara Takho, "Taishō gojūnen," **Bungei shunjū,** February 1962, p. 72.

สงขรณ์" จำนวนหนึ่งที่เกิดขึ้นในโตเกียวในตอนนี้ องค์การทั้งหมดนี้สนใจอย่างยิ่งกับลัทธิใหม่ ๆ และพวกนี้ก็ร่วมกันในความพยายามที่จะสนับสนุนการปกครองแบบรัฐสภาอยู่ชั่วเวลาอันสั้น แต่พลังที่พวกนี้อาจนำมาใช้มีไม่มากเกินไปนัก นักเขียนผู้หนึ่งได้บรรยายถึงองค์ประกอบทางภูมิปัญญาขององค์การเหล่านี้ว่าเป็นส่วนผสมหลายอย่างที่ "ถูกกลืนเข้าไปทั้งหมด ทั้งที่ยังเคี้ยวไม่ละเอียด" พร้อม ๆ กันนี้เขาก็เรียกความเชื่อของเขาในสมัยยังเป็นนักศึกษาว่าเป็น "ความศรัทธาในลัทธิประชาธิปไตย ที่มีพระจักรพรรดิเป็นหลักและเอียงซ้าย" เมื่อพิจารณาองค์ประกอบใดอย่างใกล้ชิดแล้ว ก็จะเห็นความอ่อนแอในขั้นพื้นฐานอย่างแน่นอน แต่ถึงกระนั้นก็มีสัญลักษณ์ใหม่ ๆ ของความเป็นประชาธิปไตยขึ้นด้วย ความคิดตามคตินิยมความเสมอภาคเริ่มแพร่หลายออกไป องค์การต่าง ๆ ของกรรมกรและผู้เช่าเกิดขึ้นราวกับดอกเห็ดชั่วเวลาข้ามคืน สัญลักษณ์แรก ๆ ของสังคมผู้บริโภคเริ่มปรากฏ พวกปัญญาชนเข้ามาร่วมในขบวนการปฏิรูปสังคมอย่างแข็งขัน ที่ขบวนการนี้แข็งแกร่งในตอนนี้ส่วนหนึ่งก็เป็นเพราะว่าแพร่หลายมากพอที่จะได้รับการสนับสนุนหรือความเห็นใจได้จากเกือบทุกกลุ่ม ซึ่งไม่เห็นด้วยกับหลักความคิดอันถือเป็นบรรทัดฐานของรัฐในบางแง่จะไม่เป็นการมากเกินไปที่จะกล่าวว่า การรวมกันขององค์ประกอบต่าง ๆ นี้เปลี่ยนจิตใจคนสมัยต้นทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ เหมือนกับที่ฝ่ายขวาทำในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๓๐ และสิ่งนี้ก็มีอิทธิพลต่อทิศทางโดยทั่วไปของการเปลี่ยนแปลงในหมู่ชนชั้นนำที่มีอยู่หลายพวกในโครงสร้างของรัฐญี่ปุ่น

เมื่อถึงกลางทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ การรวมกันได้สลายตัวไป ปัญญาชนหนุ่ม ๆ ที่สนใจทางการเมือง หันไปหาลัทธิมาร์กซ์และเริ่มมีความแคลงใจกับรัฐที่ปกครองในขั้นพื้นฐานแบบรัฐสภา แน่นอนเหลือเกินที่ความประพฤติของรัฐสภามีส่วนช่วยให้เกิดการหันหนีมากทีเดียว แต่ก็เป็นเรื่องกลับตาลปัตรที่ความแคลงใจนี้เกิดขึ้นเมื่อชนชั้นกรรมกรญี่ปุ่นได้รับสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งเป็นครั้งแรก พวกสังคมนิยมที่เป็นคริสเตียนและพวกสังคมนิยมสายกลาง (ซึ่งเป็นทายาทที่แท้จริงที่สุดของขบวนการทางสังคมที่เป็นเสรีนิยมในตอนต้น) ต่างก็ยังพยายามต่อไปที่จะให้มีการปกครองแบบรัฐสภาและประชาธิปไตย แต่พวกนี้ก็ถูกกระทบกระเทือนไม่น้อยเลยเพราะสูญเสียการสนับสนุนของพวกปัญญาชน และเพราะพวกตนได้รับอิทธิพลของทฤษฎีมาร์กซิสต์มากขึ้นเรื่อย ๆ ในตอนกลางทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ พรรคใหญ่ ๆ ได้รับเอาโครงการที่ไม่รุนแรงบางอย่างของขบวนการเสรีนิยมในตอนต้นนี้ (เช่น การให้สิทธิการออกเสียงเลือกตั้งกับประชาชนทุกคน) ในบางด้านแล้วก็ได้รับความสำเร็จอย่างที่ไม่เคยมาก่อน แต่พวกนี้ก็กำลังก้าวไปสู่ในสมัยที่ฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวาจะโจมตีหนักขึ้นเรื่อย ๆ

ลัทธินานาชาตินิยม

ส่วนที่สัมพันธ์กับลัทธิเสรีนิยมใหม่ ในปี ค.ศ. ๑๙๑๗ ถึง ๑๙๒๕ ก็คือการเปลี่ยนแปลงในนโยบายต่างประเทศของญี่ปุ่นอย่างเห็นได้ชัด สาเหตุหนึ่งก็คือความล้มเหลวของลัทธิทหารนิยมในสมัยสงคราม นายกรัฐมนตรีเตราอูชิ ได้พยายามใช้เงินถึง ๑๔๕ ล้านเยน จากกระทรวงการคลังและจากเงินทุนพิเศษของกองทัพบกที่จะหาประโยชน์จากการเมืองของพวกขุนศึกจีน และผลที่ได้รับคือความล้มเหลวอย่างสิ้นเชิง การที่ญี่ปุ่นได้ร่วมในสงครามนั้นทำให้ญี่ปุ่นได้รับเพียงอาณานิคมเดิมของเยอรมนีในมหาสมุทรแปซิฟิก ในการประชุมที่วอชิงตันในปี ค.ศ. ๑๙๒๑ ถึง ๑๙๒๒ ญี่ปุ่นก็ยอมถอนทหารออกจากไซบีเรียในที่สุด การยินยอมต่าง ๆ ของจีนที่ญี่ปุ่นบังคับเรียกมาได้ในสมัยสงครามก็ไม่อาจนำมาปฏิบัติได้ นอกจากนี้ ความพยายามของญี่ปุ่นที่จะเข้าเป็นใหญ่เหนือจีนโดยใช้กำลังข่มขู่นั้นได้ก่อให้เกิดความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่อญี่ปุ่นอย่างรุนแรงในจีน ดังนั้น นอกเสียจากสิ่งที่ญี่ปุ่นได้มาในแมนจูเรียในปี ค.ศ. ๑๙๐๕ แล้ว ญี่ปุ่นก็ต้องถอยออกมาสู่สถานะเช่นเดียวกับมหาอำนาจอื่น ๆ ในปี ค.ศ ๑๙๒๒ ซึ่งมีสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมค้ำประกันอยู่

สาเหตุอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงในนโยบายต่างประเทศของญี่ปุ่นก็คือความโดดเดี่ยวมากขึ้นทางการทูต จักรวรรดินิยมช่วงสุดท้ายในสมัยต้นของญี่ปุ่นได้รับการสนับสนุนจากอังกฤษ แต่ญี่ปุ่นก็สูญเสียการสนับสนุนนี้ไปในปี ค.ศ. ๑๙๒๑ เมื่อสนธิสัญญาสัมพันธมิตรระหว่างอังกฤษกับญี่ปุ่นถูกแทนที่โดยสนธิสัญญาสี่ภาคี นอกจากนี้แล้ว สนธิสัญญาเก้าภาคี ซึ่งรับรองเสถียรภาพของดินแดนจีนนั้นยังไปสร้างมติมหาชนโลกที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการก้าวร้าวจีนต่อไป สถานะพิเศษของญี่ปุ่นในเกาหลีและแมนจูเรียได้รับการอารักขามาแต่ก่อนโดยสนธิสัญญา ๔ ฉบับที่ทำไว้กับรุสเซียในสมัยพระเจ้าซาร์ปกครองระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๐๗ ถึง ๑๙๑๖ ต่อมาสหภาพโซเวียตบอกเลิกสนธิสัญญาเหล่านี้ ตำหนิสถานะของญี่ปุ่นในเอเชียตะวันออกโดยใช้การวิเคราะห์ลัทธิจักรวรรดินิยมของเลนิน และการที่โซเวียตมีความสัมพันธ์กับจีนแน่นแฟ้นขึ้นก็ทำให้จีนกล้าแข็งขึ้นในการยืนหยัดต่อต้านญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกาก็ได้ยอมรับสถานะของญี่ปุ่นในบางอย่างเช่นกัน ในปี ค.ศ. ๑๙๐๕ ประธานาธิบดีแทฟท์และคัตสุระ ต่างก็ให้ความมั่นใจต่อกันและกัน เกี่ยวกับฟิลิปปินส์และเกาหลี และสนธิสัญญาแลนซิงและอีชีอี ของปี ค.ศ. ๑๙๑๗ ที่ได้เจรจากันไว้ระหว่างสงครามโลกได้ยอมรับว่า "ความใกล้ชิดทางดินแดน" ทำให้ญี่ปุ่นมีผลประโยชน์เป็นพิเศษในจีน แต่หลังสงครามไปแล้วคำรับรองเหล่านี้ก็อันตรธานไปพร้อมกับ "การทูตแบบใหม่" ของวิลสัน ซึ่งเน้นในการกำหนดตนเองและสิทธิอธิปไตยของชนแต่ละชาติ คำรับรองเหล่านี้

อันตรธานไปในที่ประชุมและการตกลงระหว่างชาติทั้งหลาย ซึ่งก็สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่มีขึ้นในลัทธิความสัมพันธ์ระหว่างประเทศต่าง ๆ ถึงขั้นหนึ่ง การให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงนี้มากจนเกินไปนั้นทำได้ง่าย การเปลี่ยนแปลงนี้ไม่ได้ทำให้มีการละทิ้งสถานะหรืออภิสิทธิ์ที่ฝังรากลึกของประเทศจักรวรรดินิยม แม้แต่นโยบายของสหรัฐอเมริกาเองก็ไม่สอดคล้องกับหลักการของประธานาธิบดีวิลสันอย่างมาก แต่ก็ได้ทำให้มีการโจมตีการก้าวร้าวแบบจักรวรรดินิยมใหม่นี้ ด้วยทัศนะเช่นนี้สหรัฐอเมริกาจึงมองดูความทะเยอทะยานบนผืนทวีปของญี่ปุ่นอย่างเย็นชาและอย่างไม่เป็นมิตรด้วยซ้ำไป

ผลก็คือญี่ปุ่นเปลี่ยนไปใช้ลัทธินานาชาตินิยม ดำเนินนโยบายต่างประเทศ บางครั้งก็มีการเรียกนโยบายใหม่นี้ว่า "การทูตแบบ ชิเดฮารา" ตามชื่อของชิเดฮารา คิจูโร ซึ่งเป็นรัฐมนตรีต่างประเทศของญี่ปุ่นจากปี ค.ศ. ๑๙๒๔ ถึง ๑๙๒๗ และ ค.ศ. ๑๙๒๙ ถึง ๑๙๓๑ แต่นโยบายนี้ในความหมายที่กว้างกว่าได้แก่ ลักษณะของความสัมพันธ์ทั้งหมดที่ญี่ปุ่นมีกับมหาอำนาจอื่น ๆ ในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ๑๙๒๙ การวิจัยไม่นานมานี้ได้แสดงให้เห็นว่าแม้แต่นโยบาย "ปฏิฐาน" ของนายกรัฐมนตรีทานากะ (๑๙๒๗—๑๙๒๙) ซึ่งมีสำเนียงที่ก้าวร้าวกว่า แต่ปรากฏว่าเมื่อนำมาใช้แล้วก็คล้ายกับของชิเดฮาราในขั้นพื้นฐาน ลัทธินานาชาตินิยมในทางการเมืองนี้ไม่ใช่ว่าจะไม่เกี่ยวพันกับลัทธินานาชาตินิยมในทางเศรษฐกิจด้วย ประโยชน์ที่ญี่ปุ่นได้รับในสมัยสงครามก็ได้มาจากการทำการค้าแบบสันติและกับหลาย ๆ ประเทศ ความเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นในสมัยหลังสงครามซึ่งแข็งแกร่งมากกว่าสมัยใด ๆ นั้น ก็ให้ความสนใจเป็นสำคัญกับการลดภาษีและการมีโอกาสในการค้าต่อไป

ฮาระและความเจริญของการปกครองแบบพรรคจากปีค.ศ.๑๙๑๘ถึงค.ศ.๑๙๒๔

"ในวิกฤติการณ์สมัยไตโช" ในปี ๑๙๑๒ ถึง ๑๙๑๓ พรรคต่าง ๆ กำลังทดสอบขอบเขตอำนาจของตนในระบอบรัฐธรรมนูญของญี่ปุ่น แม้แต่ในตอนนี้บรรดาพรรคทั้งหลายก็ยังคิดว่าในทางอุดมการแล้วนั้นพวกตนยึดมั่นในการปกครองแบบรัฐสภา แต่ความคาดหมายจริง ๆ ของพวกนี้นั้นมีน้อยกว่า ที่อาจเห็นได้จากสุนทรพจน์ต่าง ๆ ที่พรรคเหล่านี้แสดงในรัฐสภา เมื่อการเรียกร้องสิ้นสุดลงพรรคเหล่านี้ก็ยอมประนีประนอม และยอมรับความก้าวหน้าเล็ก ๆ น้อย ๆ มาในปี ค.ศ. ๑๙๑๘ ความคาดหมายของพวกนี้สูงขึ้น คนทั่วไปในประเทศคิดว่ารัฐบาลแบบไม่สังกัดพรรคของนายพลเตราอูชิได้ประสบความสำเร็จและแนวโน้มโดยทั่ว ๆ ไปในโลกก็ชี้ให้เห็นว่าระบอบประชาธิปไตยนั้นดีที่สุด ฉะนั้น ในปี

ค.ศ. ๑๙๑๘ ฮาระ เคอิ ซึ่งเป็นประธานของพรรคเซยูไคจึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นนายกรัฐมนตรี คณะรัฐมนตรีของเขาเป็นคณะแรกที่มีทั้งนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีส่วนใหญ่มาจากพรรคเดียวกัน หลายคนในขบวนการพรรคการเมืองสรรเสริญคณะรัฐมนตรีนี้ว่าเป็นการเริ่มต้นยุคใหม่แห่งการปกครองแบบพรรคในญี่ปุ่น

ฮาระได้รับสมญาว่า "สามัญชนผู้ยิ่งใหญ่" เขาเป็นบุคคลแรกที่ได้เป็นนายก ซึ่งไม่ได้มาจากกลุ่มคณาธิปัตย์หรือข้าราชการผู้มีบรรดาศักดิ์ เขามีความสามารถ และเกิดในตระกูลซามูไรที่สูงกว่าพวกคณาธิปัตย์สมัยเมจิทุกคน เขาก็ไม่ได้เกิดใน **ฮั่น** ที่ได้ทำการปฏิรูปเมจิ ข้อเท็จจริงข้อนี้รวมเข้ากับการเป็นคนต่างรุ่นกัน (ฮาระเกิดในปี ค.ศ. ๑๘๕๖) ซึ่งเป็นเวลาเกือบหนึ่งชั่วคนหลังพวกคณาธิปัตย์ จึงทำให้เขามีชีวิตการงานในแบบที่แตกต่างออกไป เขาได้รับการเลื่อนชั้นอย่างรวดเร็วในกระทรวงหนึ่ง จากนั้นก็ทำงานต่าง ๆ นอกราชการจนกระทั่งได้รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่ออายุได้ ๒๓ ปี ฮาระทำงานเป็นนักข่าวหนังสือพิมพ์ซึ่งในตอนนั้นเป็นอาชีพที่ใกล้ชิดกับการเมือง เมื่ออายุ ๒๖ ก็รับราชการในกระทรวงการต่างประเทศ และได้รับเลื่อนชั้นเรื่อย ๆ มาจนได้เป็นเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศเกาหลี ๑๕ ปีต่อมา จากนั้นก็ไปเป็นบรรณาธิการของหนังสือพิมพ์รายวันอันยิ่งใหญ่ฉบับหนึ่งของญี่ปุ่น ช่วยอิโตก่อตั้งพรรคเซยูไค และต่อมามีตำแหน่งในธนาคาร เป็นประธานบริษัทและเป็นสมาชิกรัฐสภา เขาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีในหลายรัฐบาล และได้เป็นประธานของพรรคเซยูไคภายหลังจากที่ไซออนจิลาออกไปในปี ค.ศ. ๑๙๑๓ หลักฐานทั้งหลายยืนยันตรงกันว่าเขาเป็นนักการเมืองที่มีความสามารถมากที่สุดของญี่ปุ่นในสมัยนั้น อย่างดีที่สุดเขาก็เป็นนักเสรีนิยมอย่างแกน ๆ เขาเป็นนักชาตินิยมและทำตัวเยี่ยงบิดาภายในพรรค เขาถือว่าการเมืองเป็นกีฬาที่สลับซับซ้อนมาก นักเขียนคนหนึ่งได้อธิบายว่าความราบรื่นในการบริหารของคณะรัฐมนตรีของฮาระนั้นเป็นผลมาจากความสำเร็จในการประสานชนชั้นนำที่มีอยู่หลายพวกเข้าด้วยกันได้

> นโยบายของฮาระต่อพวก **เจนโร** ก็คือ ความอนุโลม ต่อพวกทหาร ก็คือ ความคลุมเครือ ต่อองคมนตรีและพวกสมาชิกสภาขุนนางก็คือการรอมชอม ต่อสมาชิกพรรคเซยูไคก็คือความเด็ดขาด และต่อพวกพรรคฝ่ายค้านกับสาธารณชนทั่วไป (ยกเว้นแต่กลุ่มผลประโยชน์ทางอุตสาหกรรมและที่ดินบางกลุ่ม) ก็คือความไม่แยแส[๑]

เป้าหมายในการเล่นกีฬาการเมืองของเขานั้นอาจเห็นได้จากการให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับโครงการสี่ประการของเขา ซึ่งได้แก่ "การสร้างระบบป้องกันประเทศให้สมบูรณ์

---

[๑] Robert Scalapino, **Democracy and the Party Movement in Prewar Japan,** p. 212.

การขยายการศึกษา การส่งเสริมอุตสาหกรรม และการขยายการคมนาคม" ซึ่งอาจสรุปได้ว่ามีทิศทางไปทางด้านการผลิต แม้แต่การที่เขาเป็นปฏิปักษ์กับพวกสหภาพแรงงานก็ไม่ได้เป็นเพราะความสัมพันธ์ที่เขามีอยู่กับพวกไซบัทสุแต่อย่างเดียว แต่เป็นการแสดงถึงความเชื่อของเขาว่าพวกนั้นเข้ามาขัดขวางการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ

แต่ฮาระก็ไม่ได้เป็นเพียงวิศวกรการเมืองที่มีใจเป็นกลาง ผู้ซึ่งสามารถทำให้ระบบการเมืองดำเนินไปได้ดี ไม่ว่าบุคลิกภาพและอุดมคติทางการเมืองของเขาจะเป็นแบบใดก็ตาม (ซึ่งในเรื่องนี้เขาก็ไม่ได้แตกต่างไปมากจากพวกนักการเมืองอังกฤษและอเมริกันที่เป็นอนุรักษ์นิยมในสมัยนั้น) เขาเป็นผลิตผลของการเมืองแบบพรรคและของระบบการเลือกตั้ง เขาทำงานอย่างอุตสาหะเพื่อส่งเสริมอำนาจของพรรคในรัฐบาล เขาลดคุณสมบัติในการมีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งจากการเป็นผู้เสียภาษี ๑๐ เยนลงมาเป็น ๓ เยน ซึ่งมีผลสะท้อนมากที่สุดในหมู่เจ้าของที่ดินขนาดเล็กในชนบทญี่ปุ่น ซึ่งเป็นบริเวณที่พรรคเซยูไคของฮาระมีพลังมากที่สุด เขาได้รับความสำเร็จในการเปิดตำแหน่งราชการ ตำแหน่งในสภาขุนนาง และแม้แต่ตำแหน่งราชการในอาณานิคมให้แก่บรรดาสมาชิกของพรรค นอกจากนี้เขายังแต่งตั้งนักการเมืองในสังกัดของพรรคไปดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นบางตำแหน่ง จากจำนวนทั้งหมด ๒๗ ตำแหน่งที่เขาเป็นผู้แต่งตั้ง เขาเชื่อว่าการบริหารส่วนพลเรือนของจักรวรรดิญี่ปุ่นไม่ควรอยู่ใต้ทหาร และเขายังไม่เห็นด้วยกับการมีทหารญี่ปุ่นอยู่ในไซบีเรียอีกด้วย อันที่จริงแล้วเขาสามารถทำให้ฝ่ายพลเรือนควบคุมกองทัพเรือได้มากขึ้นจริง ๆ ถึงขั้นหนึ่ง นั่นคือตอนที่คาโต โตโมซาบูโร ผู้เป็นรัฐมนตรีกองทัพเรือ เดินทางไปวอชิงตันในปี ค.ศ. ๑๙๒๑ และฮาระซึ่งเป็นพลเรือนเข้าสวมตำแหน่งนี้จนกระทั่งคาโตเดินทางกลับ กองทัพบกถูกบังคับให้ยอมรับสิ่งนี้ แต่ก็ได้รับการเอาใจด้วยโดยการให้คำมั่นสัญญาว่าแม้แต่ในอนาคตก็จะไม่มีการนำเอาพลเรือนมาควบคุมกองทัพบก นี่เป็นการเริ่มต้นของแนวโน้มซึ่งเป็นที่ปรากฏชัดขึ้นก็เมื่อพ้นปี ค.ศ. ๑๙๒๔ ไปแล้วเท่านั้น ฮาระถูกสังหารชีวิตในปี ค.ศ. ๑๙๒๑ โดยเด็กหนุ่มที่นิยมฝ่ายขวา และในปีต่อ ๆ มาก็ปรากฏว่าหลักการปกครองแบบพรรคยังไม่ได้มีพื้นฐานที่มั่นคงเลย ตากาฮาชิ ผู้ได้รับตำแหน่งประธานของพรรคและตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสืบต่อจากฮาระไม่เป็นที่นิยมของประชาชนและไม่ประสบความสำเร็จในการควบคุมชนชั้นนำพวกต่างๆ ภายหลังที่เขาลาออกในเดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๙๒๒ พรรคเซยูไคก็ตกลงที่จะสนับสนุนคาโต โตโม ซาบูโร ซึ่งเป็นนายพลเรือที่ไม่สังกัดพรรคใดให้เข้าแข่งขันเป็นนายกรัฐมนตรี เพราะดีกว่าที่จะปล่อยให้อำนาจไปตกอยู่กับคาโต โกเมอิ ซึ่งเป็นประธานของพรรคฝ่ายตรงข้าม สิ่งแรก ๆ ที่นายกรัฐมนตรีใหม่ดำเนินการก็คือลดกำลังกองทัพเรือ สละสิ่งที่ญี่ปุ่นได้มาในสงครามโลกครั้งที่หนึ่งเป็นบางส่วน ณ การประชุมที่วอชิงตันในปี ค.ศ. ๑๙๒๒ นอกจาก

นี้ก็ลดกำลังกองทัพบกลง พร้อมทั้งการประหยัดในทางบริหารและการคลัง ทั้งหมดนี้ส่วนใหญ่เป็นโครงการของพรรคเซยูไค

พรรคการเมืองและนายกรัฐมนตรี ระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๑๘—๑๙๓๒

เซยูไค	เคนเซไค และ มินเซโตะ
๑๙๑๘—๒๑ ฮาระ	
๑๙๒๑—๒๒ ตากาฮาชิ	
(๑๙๒๒—๒๔ คณะรัฐมนตรี "ที่มีอำนาจสูงสุด" ของคาโต โตโมซาบูโร ยามาโมโต และกิโยอุระ)	
	๑๙๒๔—๒๖ คาโต โกเมอิ
	๑๙๒๖—๒๗ วากัตซูกิ
๑๙๒๗—๒๙ ทานากะ	
	๑๙๒๙—๓๐ ฮามากูชิ
	๑๙๓๑ วากัตซูกิ
๑๙๓๑—๓๒ อีนูไค	

แต่ผู้ที่ดำรงตำแหน่งต่อจากคาโต มีความเป็นข้าราชการมากขึ้นเรื่อย ๆ และไม่ค่อยฟังคำเรียกร้องของพรรค และนี่ก็เป็นเหตุผลพื้นฐานที่ทำให้บุคคลเหล่านี้ไม่ได้รับความสำเร็จ "คณะรัฐมนตรีแผ่นดินไหว" ของยามาโมโตถูกตั้งขึ้น ๑ วัน หลังจากเกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ที่กรุงโตเกียวในวันที่ ๑ กันยายน ค.ศ. ๑๙๒๓ ซึ่งมีผู้เสียชีวิต ๑๓๒,๘๐๗ คน และบ้านเรือน ๕๗๖,๒๖๒ หลัง ถูกทำลาย โดยที่มีการเสียหายทางวัตถุ การออกกฎหมายอัยการศึก การใช้ความรุนแรงโดยฝูงชนและตำรวจกับชาวเกาหลี และพวกนิยมซ้าย (ซึ่งเป็นผู้ที่สาธารณชนมีความเดียดฉันท์อยู่เป็นธรรมดา) คณะรัฐมนตรีจึงใช้ความพยายามทุกวิถีทางเพื่อให้เกิดความเรียบร้อยและมีบริการสาธารณะขึ้นอีกในบริเวณเมืองหลวง แต่เพียง ๔ เดือนหลังจากที่มีการตั้งคณะรัฐมนตรีของยามาโมโตขึ้น คณะรัฐมนตรีชุดนี้ก็ยอม "รับผิดชอบ" ในการที่เกิดการวางแผนการประทุษร้ายองค์ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน (ซึ่งขึ้นเป็นจักรพรรดิในปี ค.ศ. ๑๙๒๖) และลาออก คณะรัฐมนตรีคณะต่อมาภายใต้การนำของกิโยอุระ (มกราคม ถึง มิถุนายน ๑๙๒๔) ถูกพรรคต่าง ๆ มองอย่างไม่เป็นมิตร (นอกจากส่วนหนึ่งของพรรคเซยูไค ซึ่งขณะนี้ได้แบ่งแยกออกเป็น ๒ พวก) ที่จริงแล้วพรรคใหญ่ ๒ พรรคได้ร่วมกันก่อตั้งขบวนการเพื่อพิทักษ์รัฐธรรมนูญครั้งที่สอง หนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ให้ความสนับสนุนขบวน

การนี้เช่นเดียวกับในปี ค.ศ. ๑๙๑๓ และในครั้งนี้การสนับสนุนจากประชาชนก็กว้างขวางกว่า เพราะบรรดาสหภาพแรงงานและองค์ประกอบอื่น ๆ ในกลุ่มผสมที่เป็นประชาธิปไตย (ตามที่ได้อธิบายไว้แล้วในตอนต้น) ได้ให้ความสนับสนุน รัฐสภาถูกยุบ และก็มีการเลือกตั้งใหม่ ในการเลือกตั้งครั้งนี้ฝ่ายรัฐบาลใช้ทุกสิ่งทุกอย่างที่ตนมีอยู่ เพื่อให้ได้ชัยชนะเหนือพรรคทั้งหลายที่อยู่ในขบวนการนี้ อย่างไรก็ตาม พรรคฝ่ายค้านก็ได้รับชัยชนะอย่างท่วมท้นซึ่งก็มีผลทำให้กิโมอุระต้องลาออก

คาโตและการปกครองแบบพรรคจากปี ค.ศ. ๑๙๒๔ ถึง ๑๙๒๖

คาโต โกเมอิได้รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อจากกิโยอุระ และเป็นหัวหน้ารัฐบาลผสมอันประกอบด้วยพรรคสามพรรคที่ได้ชัยชนะ หลักการปกครองโดยนักการเมืองในสังกัดพรรคจึงดูจะฝังรากแน่นแฟ้นลงในที่สุด แต่นี่ก็มิใช่เป็นการปกครองแบบพรรคในความหมายของอังกฤษ เพราะพรรคที่มีเสียงข้างมากในรัฐสภามิได้มีสิทธิที่จะจัดตั้งรัฐบาลได้โดยอัตโนมัติ ในบางครั้งตำแหน่งนายกรัฐมนตรีก็ตกไปอยู่กับผู้นำของพรรคที่มีเสียงข้างน้อย ผู้ซึ่งจะจัดให้มีการเลือกตั้งและทำให้พรรคตนกลายเป็นฝ่ายมีเสียงข้างมากขึ้นมา แต่การปกครองนั้นก็ดำเนินไปโดยหัวหน้าพรรค และก็เป็นที่ยอมรับกันว่าการจะปกครองได้นั้นจำต้องได้รับการสนับสนุนโดยเสียงข้างมากในรัฐสภา

โดยที่รัฐบาลสมัยคาโตเป็นระยะที่การปกครองตามแบบรัฐสภาในญี่ปุ่น สมัยก่อนสงครามเจริญที่สุด เราจึงควรจะอธิบายถึงความสำเร็จและข้อบกพร่องของรัฐบาลนี้ให้ชัดแจ้ง เราจะพิจารณาพรรคการเมืองเสียก่อน จากนั้นก็ตัวคาโตเอง และในที่สุดก็จะพิจารณาถึงโครงการที่ได้นำออกปฏิบัติในระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๒๔ ถึง ๑๙๒๖

พรรคของคาโต คือ เคนเซไค ซึ่งในปี ค.ศ. ๑๙๒๔ นั้นประกาศตัวเป็นประชาธิปไตยมากกว่าพรรคอื่น ๆ พรรคนี้ไม่ได้อยู่ในอำนาจตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๑๖ แล้ว และความผูกพันกับอุดมคติของการปกครองแบบรัฐสภาของพรรคการเมืองญี่ปุ่นนั้นมักมีอยู่มากกว่าในตอนที่ไม่มีอำนาจ และพรรคนี้ก็ห่างเหินจากความจำเป็น (และรางวัลที่จะได้) ในการประนีประนอม นอกจากนี้แล้ว พรรคเคนเซไคก็ไม่ได้มีอำนาจในตอนที่ลัทธิประชาธิปไตยเป็นที่ประทับใจกันแพร่หลายหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง และพรรคก็ได้รับเอาความประทับใจนี้เข้าไว้มาก ดังที่เห็นได้จากการที่พรรคนี้เป็นผู้นำในขบวนการเรียกร้องให้ประชาชนทุกคนมีสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้ง ที่มีขึ้นหลังปี ค.ศ. ๑๙๒๐ โดยส่วนน้อยแล้วการที่พรรคเคนเซไคเป็นประชาธิปไตยมากกว่าเมื่อเทียบกับพรรคเซยูไคนั้นอาจเป็นเพราะสมาชิกของพรรค พรรค

เคนเซไคมีพวกปัญญาชนและอดีตข้าราชการจากกระทรวงการคลังและกระทรวงการต่างประเทศที่ค่อนข้างจะเป็นเสรีนิยมมากกว่าพรรคเซยูไคเล็กน้อย พรรคนี้ยังโน้มเอียงความสนใจไปทางบริเวณนครมากกว่าเล็กน้อย ฉะนั้น นโยบายของพรรคนี้จึงมักเน้นผลประโยชน์ทั่วไปของกลุ่มในส่วนที่เปิดมากกว่าของสังคมญี่ปุ่น แต่ภายหลังจากที่ได้รับอำนาจคืนมาแล้วพรรคเคนเซไคก็ต้องเป็นพันธมิตรกับกลุ่มที่ล้าหลังที่สุดกลุ่มหนึ่งในสภาขุนนาง ทั้งนี้ก็เพราะต้องการประนีประนอมกับชนชั้นนำพวกอื่น ๆ และความต้องการเสียงข้างมากในรัฐสภาก็ทำให้พรรคนี้รับเอากลุ่มในพรรคเซยูไคซึ่งได้สนับสนุนรัฐบาลที่เป็นปฏิกรณ์นิยมของกิโยอุระเข้าไว้ และเปลี่ยนชื่อพรรคเป็นมินเซโตะ ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๙๒๗

นักศึกษาผู้หนึ่งได้บรรยายถึงโกเมอิได้อย่างเข้าทีว่า เป็นแบบฉบับอันแท้จริงของข้าราชการสมัยใหม่ของสมัยเมจิ เขาเกิดในปี ค.ศ. ๑๘๖๐ และก็มีจุดเริ่มคือการจบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยโตเกียว (ซึ่งก็เหมือนกับคนที่จะมาเป็นผู้นำของพรรคมินเซโตะต่อจากเขา คือ วากัตซูกิ และฮามากูชิ) เมื่ออายุ ๒๑ ปี เขาเข้าทำงานกับบริษัทมิสุบิชิ และแต่งงานกับลูกสาวของอิวาซากิ จากนั้นก็ได้ไปอยู่อังกฤษระยะหนึ่งและเข้าทำงานในกระทรวงการต่างประเทศ (ผิดกับวากัตซูกิ และฮามากูชิ ซึ่งทำงานในกระทรวงการคลัง) เมื่อเขาอายุได้ ๔๐ ปี ก็ได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ เขาก็เหมือนกับฮาระที่เคยทำงานหลายอย่าง กล่าวคือ เคยเป็นสมาชิกรัฐสภา ประธานสำนักงานหนังสือพิมพ์ใหญ่ฉบับหนึ่ง รัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศหลายสมัย เป็นเอกอัครราชทูตประจำอังกฤษ และเป็นประธานของพรรคเคนเซไคตั้งแต่เริ่มการตั้งพรรค ตำแหน่งรัฐมนตรี ตำแหน่งสุดท้ายก่อนปี ค.ศ. ๑๙๒๔ ก็คือ ตำแหน่งรัฐมนตรีต่างประเทศในรัฐบาลของโอกุมา ซึ่งเป็นตอนที่ญี่ปุ่นได้ยื่นข้อเรียกร้อง ๒๑ ข้อต่อจีน คาโตเป็นคนที่พูดตรง พิถีพิถัน เฉยเมย ยโส และเป็นที่นับถือแต่ไม่เป็นที่นิยมชมชอบ เขาได้รับสมญานามว่าเป็นอนุรักษ์นิยมผู้รู้แจ้ง ซึ่งสมญานามนี้อาจจะใช้เรียกรัฐบาลของเขาได้ด้วย โดยที่เป็นผู้นิยมอังกฤษ เขาจึงเข้าใจและสนับสนุนรัฐบาลตามระบอบรัฐธรรมนูญอย่างแข็งขัน

ความสำเร็จของรัฐบาลของคาโตนั้นมีมากทีเดียว แต่ความสำเร็จแต่ละอย่างก็มีทั้งแง่ที่ดีและไม่ดี ความสำเร็จสำคัญอย่างหนึ่ง คือ การออกราชบัญญัติให้สิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งกับประชาชนชายทุกคน กฎหมายฉบับนี้ทำให้จำนวนผู้มีสิทธิออกเสียงเพิ่มขึ้นจาก ๓ ล้านเป็นกว่า ๑๒ ล้านคน ถ้าจะคิดดูว่าเพิ่งจะมีระบบการเลือกตั้งขึ้นเมื่อปี ค.ศ. ๑๘๙๐ เท่านั้น ก็นับว่าการออกกฎหมายนี้เป็นการก้าวหน้าที่รวดเร็วน่าอัศจรรย์ แต่ในตอนก่อนนั้นในปีเดียวกันคาโตก็ได้ตกลงให้ออกกฎหมายที่เรียกกันว่า "กฎหมายรักษาความสงบ" ซึ่งทำ

ให้มาตรการต่อต้านการบ่อนทำลายมีประสิทธิภาพมากขึ้น กฎหมายฉบับนี้ห้ามการจัดตั้งกลุ่มที่เรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลง "แผนการปกครองแห่งชาติ" (โกกุไต) หรือการเรียกร้องให้ล้มเลิกทรัพย์สินส่วนบุคคล การเป็นสมาชิกของกลุ่มเช่นนี้มีโทษจำคุกถึง ๑๐ ปี มีการกำหนดโทษหนักขึ้นอีกในปี ค.ศ. ๑๙๒๘ เพื่อใช้กับพรรคคอมมิวนิสต์ญี่ปุ่น การออกกฎหมายฉบับนี้พร้อมกับกฎหมายให้สิทธิในการออกเสียงเลือกตั้ง ชี้ให้เห็นถึงความเต็มใจยอมรับว่าประชาชนทุกคนมีความสามารถที่จะมีบทบาทในการเมือง แต่ในเวลาเดียวกันก็ยังแสดงให้เห็นถึงความเป็นอนุรักษ์นิยมซึ่งต้องการที่จะจำกัดทางเลือกทางการเมืองที่ประชาชนจะมีได้ การฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางการทูตกับสหภาพโซเวียต (แปดปีก่อนที่สหรัฐอเมริกาจะทำเช่นกัน) ก็เป็นสิ่งที่ถูกนำมาใช้ต่อรองในการออกกฎหมายฉบับหลังนี้ ทั้งนี้เพราะชิเดฮาร่าพยายามเข็นให้มีการเปิดสัมพันธ์กันใหม่ ทั้ง ๆ ที่องคมนตรีคัดค้าน

ความสำเร็จประการที่ ๒ ของรัฐบาลคาโตก็คือ กฎหมายสวัสดิการสังคมที่เป็นประโยชน์ต่อกรรมกร มีการยกเลิกมาตราที่ ๑๗ ของกฎหมายตำรวจว่าด้วยการรักษาความสงบสาธารณะซึ่งเคยถูกใช้เพื่อต่อต้านพวกสหภาพแรงงาน นอกจากนี้ก็ได้มีการบัญญัติกฎหมายโรงงาน กฎหมายประกันสุขภาพแห่งชาติ และกฎหมายการไกล่เกลี่ยการขัดแย้งเรื่องแรงงาน กฎหมายเหล่านี้รวมทั้งกฎหมายให้สิทธิในการออกเสียงเลือกตั้ง มีผลทำให้การสนับสนุนขบวนการสังคมนิยมที่ไม่มีแผนปฏิวัติโดยสหภาพแรงงานเป็นสิ่งที่ถูกต้องตามกฎหมาย และขบวนการนี้ก็กำลังแพร่หลายอยู่ในขณะนั้น แต่กับพวกฝ่ายซ้ายที่ต้องการปฏิวัติกับพวกสนับสนุนการโค่นสถาบันพระจักรพรรดิแล้วนั้น รัฐบาลของคาโตจัดการด้วยอย่างไม่ปรานี ส่วนกับพวกที่พร้อมจะดำเนินการภายในกรอบของรัฐธรรมนูญนั้น คาโตปล่อยมือให้ เพราะอันตรายจากพวกนี้มีอยู่น้อย

การปฏิรูปเรื่องที่ ๓ เกี่ยวกับสภาขุนนาง องค์กรนี้ซึ่งมีสมาชิกเป็นพวกที่เป็นขุนนางขึ้นมาหลังปี ค.ศ. ๑๘๘๔ เสียส่วนใหญ่ เปรียบเสมือนเป็นหนามยอกของรัฐบาลแบบพรรค และมักจะขัดขวางการออกกฎหมายโดยสภาล่าง ในตอนแรก โกเมอิต้องการจะแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อจะได้ลดหน้าที่ของสภาขุนนางลง แต่ก็ปรากฏว่าทำไม่ได้ แต่คาโตสามารถเปลี่ยนส่วนประกอบในสภาขุนนาง โดยจำกัดจำนวนสมาชิกที่เป็นขุนนาง และเพิ่มจำนวนสมาชิกที่ได้รับแต่งตั้งโดยพระจักรพรรดิ กลุ่มหลังนี้มักจะเป็นบุคคลที่ได้รับความสำเร็จทางด้านกฎหมาย วิชาการและอื่น ๆ

การเพิ่มจำนวนผู้มีสิทธิเลือกตั้ง

หลักเกณฑ์ที่ใช้กำหนดผู้มีสิทธิเลือกตั้ง ปีการเลือกตั้ง จำนวนผู้เลือกตั้ง จำนวนประชากรทั้งหมด

๑๘๘๙	: ราษฎรชายอายุตั้งแต่ ๒๕ ปีขึ้นไป และเสียภาษีไม่ต่ำกว่า ๑๕ เยน	๑๘๙๐	๔๕๓,๔๗๔	๔๐,๐๗๒,๐๐๐
๑๙๐๐	: ราษฎรชายอายุตั้งแต่ ๒๕ ปีขึ้นไปและเสียภาษีไม่ต่ำกว่า ๑๐ เยน	๑๙๐๒	๙๘๓,๑๙๓	๔๕,๒๒๗,๐๐๐
๑๙๑๙	: ราษฎรชายอายุตั้งแต่ ๒๕ ปีขึ้นไปและเสียภาษีไม่ต่ำกว่า ๓ เยน	๑๙๒๐	๓,๐๖๙,๗๘๗	๕๕,๙๖๓,๐๐๐
๑๙๒๕	: ราษฎรชายทุกคนที่อายุ ๒๕ ปีขึ้นไป	๑๙๒๘	๑๒,๔๐๙,๐๗๘	๖๓,๘๖๓,๐๐๐
๑๙๔๗	: ราษฎรทุกคนที่มีอายุ ๒๐ ปีขึ้นไป	๑๙๔๙	๔๒,๑๐๕,๓๐๐	๗๘,๑๐๐,๐๐๐

ตัวอย่างที่ดีที่จะแสดงให้เห็นถึงการถ่วงดุล ระหว่างพรรคการเมืองต่าง ๆ กับชนชั้นนำอื่น ๆ ในสมัยนี้ก็คือ กองทัพบก ในสมัยของ "การทูตแบบชิเดฮารา" ซึ่งเป็นสมัยของการค้าระหว่างประเทศและความมั่งคั่งของโลก รวมทั้งเป็นสมัยที่พรรคมีความสำคัญยิ่งขึ้น กองทัพเหล่าต่าง ๆ ก็กำลังสูญเสียอิทธิพลลงไป เกียรติภูมิของกองทัพตกต่ำเสียจนบรรดานายทหารจะแต่งกายพลเรือนขณะที่ไม่อยู่ในประจำการ ในบรรยากาศเช่นนี้ รัฐมนตรีกองทัพบกอูกาคิจึงตกลงให้ลดกำลังกองทัพลงสี่กองพล ตามโครงการประหยัดทั่วไปซึ่งได้ทำให้มีการลดจำนวนข้าราชการพลเรือนลง ๒๐,๐๐๐ คน การประท้วงอย่างขมขื่นของกองทัพบกไม่ได้ผล และค่าใช้จ่ายทางทหารทั้งหมดซึ่งในปี ค.ศ. ๑๙๒๒ เป็น ๔๒ เปอร์เซ็นต์ของงบประมาณแผ่นดิน ก็ถูกตัดเหลือ ๒๙ เปอร์เซ็นต์ ในปี ค.ศ. ๑๙๒๕ และเหลือเพียง ๒๘ เปอร์เซ็นต์ในปี ค.ศ. ๑๙๒๗ แต่บทบาทของกองทัพบกก็มิได้หมดไป เงินจำนวนหนึ่งที่สะสมไว้ได้โดยการลดขนาดของกองทัพได้ถูกนำไปใช้ในโครงการที่จำเป็นยิ่ง คือการนำเครื่องจักรกลมาใช้ในกองทัพและการปรับปรุงกองทัพให้ทันสมัย ในขณะเดียวกันก็มีการฝึกทหารตามโรงเรียนมัธยมกลางและสูง และมีการตั้งหน่วยฝึกทหารตามท้องที่ต่าง ๆ ขึ้นสำหรับเยาวชนที่ไม่ได้ศึกษาต่อ นายทหารที่เคยอยู่ในกองพลทั้งสี่ที่ถูกยุบไปนั้นได้มาเป็นผู้ฝึกสอนในโครงการนี้ แม้แต่ในขณะที่พรรคการเมืองกำลังมีอำนาจสูงสุดในเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๙๒๕ นั้น นายพลอูกาคิ ยังสามารถเขียนในสมุดบันทึกประจำวันของเขาว่า :

มีทหารอยู่ในประจำการมากกว่า ๒๐๐,๐๐๐ คน มีคนกว่า ๓,๐๐๐,๐๐๐ คน ในองค์การทหาร

ผ่านศึกต่าง ๆ ตามโรงเรียนมัธยมกลางและสูงมีอยู่ ๕๐๐,๐๐๐ หรือ ๖๐๐,๐๐๐ คน และตามหน่วยต่าง ๆ ในท้องที่ก็มีผู้รับการฝึกมากกว่า ๘๐๐,๐๐๐ คน ทั้งหมดนี้จะอยู่ใต้การควบคุมของกองทัพบก และอำนาจของทั้งหมดนี้ก็จะเป็นศูนย์พลังที่จะช่วยพระจักรพรรดิทั้งในยามสงครามและในยามสงบ สิทธิในการบังคับบัญชากองทัพของพระจักรพรรดิโดยอิสระนี้ ในยามฉุกเฉิน ไม่ได้จำกัดอยู่แค่การบังคับบัญชาทหารเท่านั้น แต่รวมอำนาจที่จะควบคุมประชาชนด้วย

ยามสนธยาของการปกครองแบบพรรค ค.ศ. ๑๙๒๗ ถึง ๑๙๓๑

อำนาจของพรรค ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๒๗ จนถึงเหตุการณ์แมนจูเรีย ในปี ค.ศ. ๑๙๓๑ โดยพื้นฐานแล้วยังคงเดิม แต่พรรคต่าง ๆ ถูกโจมตีมากขึ้นและกลายเป็นฝ่ายรับมือ พรรคเซยูไคได้กลับมามีอำนาจอีกในปี ค.ศ. ๑๙๒๗ ฐานะของพรรคดีขึ้นเพราะมีทานากะเป็นผู้นำ ซึ่งเป็นที่นิยมชมชอบของคนทั่วไป และเป็นประธานพรรคตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๒๕ ทานากะเกิดในปี ค.ศ. ๑๘๖๓ ในแคว้นโชชู เขาเข้ารับราชการทหารและในปี ค.ศ. ๑๙๑๘ ก็ได้เป็นรัฐมนตรีกองทัพบกในรัฐบาลของฮาระ เขามีความสัมพันธ์กับบรรดานักการเมืองในสังกัดพรรคใกล้ชิดมาก จนทำให้นายพลบางคนเกิดไม่ไว้ใจเขา โดยเกรงว่าความทะเยอทะยานของเขาจะขัดกับผลประโยชน์สูงสุดของกองทัพบก ทานากะเป็นคนที่เข้ามาชั่วคราวในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ เช่นเดียวกับเตราอูชิ และแม้แต่คัตสุระด้วยเขามีอำนาจน้อยกว่าพวกคณาธิปัตย์และโน้มเอียงไปในทางที่จะสนับสนุนรัฐบาลแบบพรรค แต่เขามีทัศนะกว้างกว่าและมีความเฉียบแหลมมากกว่าพวกนายพลที่เป็นทหารโดยอาชีพของช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ๑๙๔๐ ในขณะที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนั้น ทานากะกล่าวถึง "นโยบายต่างประเทศที่มีปฏิฐาน" พูดถึงการเสริมสร้างสถานะของญี่ปุ่นในแมนจูเรียให้มั่นคงยิ่งขึ้น และถึงการมีนโยบายที่แข็งกร้าวกับจีนยิ่งขึ้น แต่ที่จริงแล้วความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับจีนก็อยู่ในมือของคนเดิมในสมัยของชิเดฮารา แต่สำนวนอันก้าวร้าวของทานากะได้ก่อให้เกิดปฏิกิริยาเป็นปฏิปักษ์ต่อญี่ปุ่นขึ้นในจีน แต่มีผลสะท้อนต่อคณะรัฐมนตรีของทานากะด้วยเมื่อในปี ค.ศ. ๑๙๒๘ พวกนายทหารของกองทัพบกกวานตุงของญี่ปุ่นในแมนจูรีย ได้สังหารจางโซหลิน ซึ่งเป็นขุนศึกในอุปการะของญี่ปุ่นในบริเวณนั้น โดยหวังว่าผู้เป็นลูกชายจะได้เป็นชาตินิยมน้อยกว่าและโอนอ่อนตามคำแนะนำของญี่ปุ่นมากขึ้น ทานากะซึ่งได้รับความเห็นชอบจากพระจักรพรรดิ ดำเนินการจะลงโทษผู้รับผิดชอบ แต่ผู้นำกองทัพบกไม่ยินยอม โดยอ้างว่าการกระทำดังกล่าวจะเป็นการทำลายเกียรติภูมิของกองทัพบกทั้งกองทัพ ในเมื่อไม่สามารถจะบังคับให้กองทัพบกปฏิบัติตามได้ รัฐบาลของทานากะก็โค่นลง

การกลับสู่อำนาจของพรรค มินเซโตะ ในปี ค.ศ. ๑๙๒๙ (คณะรัฐมนตรีของฮามากูชิและวากัตซูกิ มีชิเดฮาราเป็นรัฐมนตรีต่างประเทศทั้งคู่) เท่ากับเป็นการกลับไปหารัฐบาลที่มี

ความผูกพันกับระบอบรัฐธรรมนูญมากขึ้น ในตอนที่มีการประชุมลดกำลังอาวุธทางกองทัพเรือที่กรุงลอนดอน ในปี ค.ศ. ๑๙๓๐ นั้น นายกรัฐมนตรีฮามากูชิมีความตั้งใจแน่วแน่ยิ่งกว่าทั้งฮาระและคาโตในการที่จะเข้าควบคุมฝ่ายทหาร โดยการวางนโยบายของตนบนพื้นฐานของมิตรภาพกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกา เขาได้บังคับให้กองทัพเรือยอมรับการจำกัดจำนวนเรือลาดตระเวน ซึ่งแม้แต่ผู้เชี่ยวชาญอเมริกันเองมีความเห็น (ส่วนตัว) ว่าไม่เป็นผลดีต่อญี่ปุ่น การกระทำเช่นนี้ทำให้นายพลเรือที่ไม่มีหัวรุนแรงซึ่งเคยให้ความร่วมมือกับเขานั้นมีกำลังอ่อนแอลง แต่จนกระทั่งเขาถูกยิงโดย "ผู้รักชาติ" ที่เอียงขวาในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๓๐ ฮามากูชิก็สามารถยืนหยัดต่อสู้กับคำตำหนิจากฝ่ายเสนาธิการกองทัพเรือ ซึ่งแถลงว่าเขาได้ไปก้าวก่ายสิทธิในการบัญชาการสูงสุดของกองทัพเรือ และก้าวก่ายสิทธิขององคมนตรี สภาขุนนางและพรรคเซยูไค ซึ่งร่วมมือกันโจมตีการตกลงที่เขาได้ทำกับคู่แข่งทางกองทัพเรือของญี่ปุ่น ณ การประชุมลดกำลังอาวุธทางกองทัพเรือที่กรุงลอนดอน

นอกไปจากความเกรียวกราวเรื่องอัตราส่วนเรือลาดตระเวนแล้ว การใส่ร้ายกันทางการเมืองเหมือนกับสมัยการเลือกตั้งปี ค.ศ. ๑๙๒๘ และ ๑๙๓๐ ก็มีมากจนดูเหมือนกับว่าพรรคใหญ่ทั้ง ๒ พรรค ตั้งใจจะเร่งให้รัฐบาลแบบพรรคล่มจมลง พรรคมินเซโตะเรียกรัฐบาลของเซยูไคระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๒๗ ถึง ๑๙๒๙ ว่าเป็น "คณะรัฐมนตรีมิตซุย" ทั้งนี้ก็เพราะในการแก้ไขวิกฤติการณ์ทางธนาคารของปี ค.ศ. ๑๙๒๗ นั้น บริษัทมิตซุยได้ประโยชน์จากข้อตกลงอย่างมาก เพื่อเป็นการตอบโต้ในปี ค.ศ. ๑๙๓๐ พรรคเซยูไคก็เรียกรัฐบาลของฮามากูชิว่าเป็น "คณะรัฐมนตรีมิสุบิชิ" ยังเป็นปัญหาอยู่ว่านักการเมืองญี่ปุ่นในสมัยนี้จะเห็นแก่สินบนมากกว่าในตะวันตก แต่ก็มองเห็นแหล่งเงินสำหรับใช้หาเสียงเลือกตั้งได้ชัดกว่า และการละเมิดกฎหมายเลือกตั้งนั้นมีมากมาย นอกจากนี้แล้วมาตรฐานทางศีลธรรมที่ประชาชนหวังจากรัฐบาลก็คงจะสูงกว่าด้วย (อันมาจากข้อสมมติตามลัทธิขงจื๊อข้อเดียวกันที่ยามากาตาถือเป็นหลัก นั่นก็คือรัฐบาลควรอยู่เหนือพรรคและกลุ่มผลประโยชน์ส่วนบุคคล) การทุจริตในหน้าที่ซึ่งดูเป็นเรื่องใหญ่มากขึ้น เพราะความตกต่ำทางเศรษฐกิจ และคำวิจารณ์ของพวกมาร์กซิสต์ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้ในสังคมนายทุน จึงดึงดูดความสนใจมาก และศรัทธาในการปกครองโดยพรรคก็เสื่อมลง ไม่ว่าผู้นำพรรคจะได้แสดงความเข้มแข็งมาก่อนเพียงใดก็ตาม เมื่อเกิดเหตุการณ์แมนจูเรียในปี ค.ศ. ๑๙๓๑ ก็ปรากฏว่าพวกนี้หมดหนทาง

เมื่อเราทบทวนประวัติศาสตร์การเมืองระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๑๘ ถึง ๑๙๓๑ เราก็จะเห็นได้ก่อนอื่นว่าเกิดขึ้นภายในโครงสร้างแบบหลังปี ค.ศ. ๑๘๙๐ ที่มีพวกชนชั้นนำหลายพวกที่

นิยมระบอบรัฐธรรมนูญ ดุลแห่งอำนาจภายในโครงสร้างนี้ได้เอียงไปทางพรรคต่าง ๆ เศรษฐกิจก็แตกแขนงออกไป สื่อมวลชนปรากฏขึ้นมา และสังคมก็เปิดออกมากขึ้น แต่แรงสะท้อนทั้งหมดของการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ไม่ได้ช่วยเปิดทางไปสู่โครงสร้างทางการเมืองแบบใหม่เลย ในระดับท้องถิ่นนั้นถึงแม้จะมีการออกกฎหมายให้สิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งกับทุกคน แต่ก็ไม่ได้ทำให้ดุลแห่งอำนาจภายในชุมชนของชนบทเปลี่ยนไป พวกที่ได้รับสิทธิในการออกเสียงถูกปรับเข้ากับโครงสร้างทางการเมืองที่มีอยู่เดิม สถาบันที่อยู่ระหว่างกลางที่เปรียบเสมือนเป็นสายพานส่งระหว่างหมู่บ้านและประเทศก็ยังมั่นคงอยู่ สถาบันเหล่านี้คือ องค์การทางการเมืองในระดับจังหวัด สมาคมทหารผ่านศึก องค์การวัดและสถานศักดิ์สิทธิ์ กลุ่มธุรกิจ ตำรวจ ข้าราชการ และระบบการศึกษา และในรัฐบาลกลางเองก็ยังไม่มีการจำกัดความกันใหม่เกี่ยวกับอำนาจทางกฎหมายของชนชั้นนำพวกต่าง ๆ

เราอาจจะมอบความรับผิดชอบในความไม่ก้าวหน้านี้ให้กับพรรคต่าง ๆ เอง และกับพวกหัวหน้าพรรคซึ่งมาร่วมกับพรรคก็หลังจากที่ฝึกฝนงานมาเป็นเวลานานแล้วในหมู่ชนชั้นนำพวกอื่นที่เป็นอนุรักษ์นิยมกว่า แต่ก็อาจจะกล่าวไว้ด้วยว่าพรรคทั้งหลายก็เป็นเสรีนิยมมากเท่าที่จะเป็นได้ในตอนนั้น ถ้าพรรคจะร่วมมืออย่างมีประสิทธิภาพกับชนชั้นนำพวกอื่นๆ แล้ว พรรคใหญ่สองพรรคเป็นอนุรักษ์นิยมทั้งคู่ และมีความคล้ายคลึงกันในแทบทุกทางด้วย การที่ผู้ลงคะแนนเสียงต้องเลือกระหว่างสองพรรคนี้นั้น ยากที่จะไปดลใจให้เกิดความศรัทธาแรงกล้าในระบอบประชาธิปไตย แต่ก็ดูจะเป็นไปได้ว่าความคล้ายคลึงกันในขั้นพื้นฐานของทั้งสองพรรคนี้เป็นสิ่งที่ต้องมีก่อนที่จะก้าวหน้าไปเล็กน้อยได้ ความแตกต่างกันเล็กน้อยระหว่างพรรคทั้งสองไม่ว่าในตอนใดก็ตาม เช่น การที่พรรคเดนเซไคเน้นในการให้สิทธิออกเสียงเลือกตั้งกับประชาชนทุกคนก่อนปี ค.ศ. ๑๙๒๔ นั้น นับเป็นช่องทางที่จะทำให้ระบอบรัฐสภาก้าวหน้าได้ ถ้ามีพรรคหนึ่งก้าวหน้ากว่าอีกพรรคหนึ่งมากแล้ว และมีบุคลิกภาพที่เป็นประชาธิปไตยมากกว่า เมื่อนั้นรัฐบาลก็อาจจะกลัวผลจากการสับเปลี่ยนอำนาจกันโดยพวกหัวหน้าพรรค และพันธมิตรอันมั่นคงก็อาจเกิดขึ้นระหว่างพรรคที่เป็นอนุรักษ์นิยมกว่า และชนชั้นนำพวกอื่น ๆ ในรัฐบาล ถ้าเกิดสภาพเช่นนี้ขึ้น ดังที่เกิดขึ้นในเยอรมนีในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่หนึ่งแล้ว เมื่อนั้นก็จะมีการสับเปลี่ยนกลับไปกลับมาระหว่างพรรคต่าง ๆ และความก้าวหน้าก็จะมีได้ยากมากขึ้น

การศึกษาประวัติศาสตร์เปรียบเทียบนั้นเพิ่งจะเริ่มต้น แต่การเปรียบเทียบญี่ปุ่นในสมัยนี้กับเยอรมนี ในสมัยก่อนสาธารณรัฐไวมาร์ ซึ่งมีรัฐบาลที่ประกอบด้วยชนชั้นนำหลายพวก อย่างน้อยก็จะช่วยให้พ้นทัศนะที่ได้มาจากการวิเคราะห์การปกครองของญี่ปุ่นตามความหมายของอังกฤษและอเมริกา ทั้งญี่ปุ่นและเยอรมนีเป็นประเทศที่พัฒนาขึ้นมาภาย

หลังและทั้ง ๒ ก็ยังมีระบบกึ่งศักดินาหลงเหลืออยู่ เช่น อำนาจของหัวหน้าครอบครัว ทั้งสองมีรัฐธรรมนูญซึ่งได้แบบอย่างมาจากปรัสเซียมีจักรพรรดิเป็นประมุข ซึ่งไปจำกัดอำนาจของฝ่ายนิติบัญญัติ ทั้งสองประเทศมีข้าราชการที่เป็นทั้งนักวิชาการและชนชั้นนำเป็นผู้บริหาร และกองทัพเหล่าต่าง ๆ ในประเทศทั้งสองก็อยู่ภายใต้องค์ประมุขโดยตรง ความแตกต่างระหว่างประเทศทั้งสองที่สำคัญก็คือ สังคมญี่ปุ่นมีความเป็นเอกพันธ์มากกว่า คือไม่มีการแตกแยกทางการเมืองตามศาสนาที่นับได้ว่าสำคัญ ไม่มีชนชั้นขุนนางเจ้าของที่ดินที่มีพรรคของตนเอง และไม่มีพรรคสังคมนิยมที่มีอำนาจซึ่งได้รับความสนับสนุนทางการเมืองอย่างกว้างขวาง ตรงกันข้ามจังหวะการวิวัฒนานั้นสม่ำเสมอจนกระทั่งพรรคใหญ่ทั้งสองเป็นตัวแทนของกลุ่มสังคมกลุ่มเดียวกันเป็นสำคัญ นั่นคือเจ้าของที่ดินในชนบทซึ่งเป็น "ผู้มีอิทธิพล" ในโครงสร้างทางการเมืองในชนบทและกลุ่มผลประโยชน์ทางอุตสาหกรรมในเมือง การเปรียบเทียบกับสภาพด้อยพัฒนาของรัฐสภาในเยอรมนีก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๑ นี้ ยังช่วยแนะว่าความก้าวหน้าของญี่ปุ่นภายใต้รัฐธรรมนูญเมจินั้นมากกว่าที่คำนวณไว้เดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเรานึกถึงว่าญี่ปุ่นไม่เพียงแต่ต้องสร้างระบบรัฐสภาขึ้นมาเท่านั้น แต่ยังต้องปลูกฝังศัพท์แสงสำหรับที่จะแสดงความคิดในเรื่องนี้ออกมาอีกด้วย แต่ถึงจะมีความก้าวหน้าไม่น้อยเลยก็ตาม ก็ยังไม่พอสำหรับรับมือกับการท้าทายที่มีขึ้นในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ๑๙๔๐

ความเจริญของลัทธิทหารนิยมในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๕๓๐

ภายในโครงสร้างทางการปกครองของญี่ปุ่นที่มีชนชั้นนำหลายพวก ดังที่เราได้เห็นแล้วนั้น บรรดาพรรคการเมืองต่าง ๆ ได้อำนาจเรื่อยมาตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๘๙๐ จนถึงตอนปลายทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ ความก้าวหน้าในตอนต้นนี้มีขึ้นเมื่อรัฐบาลในรูปที่พวกคณาธิปัตย์เป็นผู้ประสานงานชนชั้นนำพวกต่าง ๆ ภายหลัง "วิกฤติการณ์ไตโช" ของปี ค.ศ. ๑๙๑๓ แล้ว มีการได้อำนาจโดยการแข่งขันกันโดยตรงกับชนชั้นนำพวกอื่น ๆ มากยิ่งขึ้นโดยไม่มีการประสานงานจากเบื้องบน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงปี ๑๙๒๐ ถึง ๑๙๓๐ พรรคก้าวหน้าไปมากจนดูราวกับว่าญี่ปุ่นกำลังเคลื่อนไปสู่การปกครองโดยพรรคอย่างเต็มที่ และคาโต โกเมอิก็สามารถกล่าวว่า คณะรัฐบาลแบบพรรคเป็นหลักการในรัฐธรรมนูญที่ไม่ได้เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ๑๙๔๐ แนวโน้มเช่นนี้ก็ได้สิ้นสุดลง ไม่มีการกลับไปหาแบบของก่อนปี ค.ศ. ๑๙๑๓ เมื่อพวกคณาธิปัตย์กุมอำนาจอยู่ หรือมีการปฏิวัติโครงสร้างทางการปกครองของสมัยหลังปี ค.ศ. ๑๘๙๐ สิ่งที่เกิดขึ้นกลับเป็นการโยกย้ายเล็กน้อยในดุลระหว่างชนชั้นนำพวกต่าง ๆ โดยมีฝ่ายทหารและข้าราชการชั้นสูงเป็น

ฝ่ายได้เปรียบแทนพวกพรรคการเมือง การโยกย้ายแต่น้อยนี้ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในบรรยากาศทางการเมืองและในนโยบาย ซึ่งตั้งเข้มให้ญี่ปุ่นไปตามทางซึ่งนำไปสู่ความหายนะในสงครามโลกครั้งที่สอง มาในตอนปลายทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๓๐ ผู้นำแบบใหม่ก็ปรากฏตัวขึ้น และอำนาจที่พรรคเคยมีเมื่อสิบปีก่อนก็ดูเกือบจะเป็นภาพลวงตา

สาเหตุที่ทำให้รัฐบาลแบบพรรคสิ้นสุดลงนี้มีอยู่หลายประการด้วยกัน ประการที่ ๑ พลังใหม่ ๆ จากภายนอกกำลังกระทบกระเทือนญี่ปุ่น ความตกต่ำทางเศรษฐกิจของโลกได้ไปเพิ่มความตึงเครียดภายในสังคมญี่ปุ่น ลัทธิชาตินิยมของจีนที่ฮึกเหิมคุกคามผลประโยชน์ของญี่ปุ่นในแมนจูเรีย และรัฐที่ไม่เป็นประชาธิปไตยในยุโรป เป็นตัวอย่างให้ญี่ปุ่นซึ่งอ่อนไหวต่อแนวโน้มในยุโรปอยู่เสมอ ประการที่ ๒ มีปฏิกิริยาตอบบัจจัยจากภายนอกนี้ขึ้นภายในประเทศ ซึ่งได้แก่ การกระทำอย่างอิสระของกองทัพบกในปี ค.ศ. ๑๙๓๑ ซึ่งทำให้แมนจูเรียกลายเป็นอาณานิคมของทหาร และเปิดเผยความไร้สมรรถภาพของรัฐบาลพลเรือนในการควบคุมทหาร การใช้วิธีขู่ขวัญพวก "สถาบัน" โดยพวกขวาที่เป็นนักปฏิวัติในระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๓๒ ถึง ๑๙๓๖ และสงครามในจีนภายหลังปี ค.ศ. ๑๙๓๗

ประการที่ ๓ ในการอธิบายแนวโน้มในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๓๐ นั้น เราต้องจำใส่ใจว่า สังคมและวัฒนธรรมที่เราได้พิจารณาแล้วข้างต้นนั้นไปช่วยบรรเทาปฏิกิริยาของญี่ปุ่นต่อบัจจัยจากภายนอกและแรงสะท้อนของปฏิกิริยาเหล่านี้ต่อชีวิตการเมือง สังคมสมัยใหม่ประกอบขึ้นด้วยพลังที่อาจเป็นประชาธิปไตยหรืออาจเป็นระบบนิยมอำนาจเด็ดขาด การพัฒนาอุตสาหกรรม การให้การศึกษากับประชาชนทุกคน และลัทธิชาตินิยมที่ช่วยให้รัฐบาลนำเอาพลังทางการเมืองของมวลชนมาใช้ได้นั้น รวมทั้งการคมนาคมและการขนส่งสมัยใหม่ทั้งหมดนี้อาจนำมาใช้สร้างเสรีภาพใหม่ขึ้น หรือใช้กดขี่สิทธิมนุษยชนโดยสิ้นเชิง นาซีเยอรมนีและสหภาพโซเวียตภายใต้สตาลินก็เป็นตัวอย่างของสังคมสมัยใหม่หรือที่กำลังเปลี่ยนให้ทันสมัยที่อยู่ในระบอบการรวมอำนาจเด็ดขาด มาในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๓๐ ญี่ปุ่นก็เป็นแบบสมัยใหม่ในหลายด้าน และการเคลื่อนย้ายการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญก็มีความคล้ายคลึงกับที่เกิดขึ้นในเยอรมนีในหลายข้อด้วยกัน แต่โดยพื้นฐานแล้วสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นแตกต่างกัน เพราะถึงแม้ว่าเราจะเห็นองค์ประกอบแรก ๆ ของสังคมมวลชนซึ่งจะเบ่งบานเต็มที่ในปี ค.ศ. ๑๙๖๐ กว่านั้นได้ก็ตาม ญี่ปุ่นก็ยังไม่พ้นจากค่านิยมตามประเพณีเดิมมากพอที่จะเดินตามแบบฟัสซิสต์ของยุโรปได้ สิ่งที่พัฒนาขึ้นมาในญี่ปุ่นไม่ใช่ระบอบรวมอำนาจเด็ดขาดสมัยใหม่อย่างแท้จริง แต่ทว่าเป็นระบอบทหารนิยมซึ่งในระยะต้น ๆ ได้รับการผลักดันโดยกลุ่มที่ทำท่าจะเป็นฟัสซิสต์ และในระยะหลังระบอบนี้ก็ระดมกำลังญี่ปุ่น

เพื่อการสงครามโดยใช้การควบคุมแบบสมัยใหม่ในที่ที่จะใช้ได้ผล และเมื่อใช้วิธีนี้ไม่ได้ผล ก็จะใช้การรวมกลุ่มทางสังคมแบบ "อินทรีย์" แทน

คณะรัฐมนตรีระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๒๕ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๕

	ฮามากูชิ	กรกฎาคม ๑๙๒๙—เมษายน ๑๙๓๑ (มินเซโตะ)
คณะรัฐมนตรีจากพรรคการเมือง	วากัตซูกิ	เมษายน—ธันวาคม ๑๙๓๑ (มินเซโตะ)
	อีนูไค	ธันวาคม ๑๙๓๑—พฤษภาคม ๑๙๓๒ (เซยูไค)
กลุ่มนายพลเรือที่เดินสายกลาง	ไซโตะ	พฤษภาคม ๑๙๓๒—กรกฎาคม ๑๙๓๔
	โอกาดา	กรกฎาคม ๑๙๓๔—มีนาคม ๑๙๓๖
ขณะที่ลัทธิการทหารนิยมกำลังเติบโต	ฮิโรตะ	มีนาคม ๑๙๓๖—กุมภาพันธ์ ๑๙๓๗
	ฮายาชิ	กุมภาพันธ์—มิถุนายน ๑๙๓๗
สงครามจีน	โกโน	มิถุนายน ๑๙๓๗—มกราคม ๑๙๓๙
	ฮิรานุมา	มกราคม—สิงหาคม ๑๙๓๙
การหยุดพักทางการทูต	อาเบ	สิงหาคม ๑๙๓๙—มกราคม ๑๙๔๐
	โยไน	มกราคม—กรกฎาคม ๑๙๔๐
สนธิสัญญาอักษะ	โกโน	กรกฎาคม ๑๙๔๐—กรกฎาคม ๑๙๔๑
	โกโน	กรกฎาคม ๑๙๔๑—ตุลาคม ๑๙๔๑
สงครามโลกครั้งที่ ๒	โตโจ	ตุลาคม ๑๙๔๑—กรกฎาคม ๑๙๔๔
การยุติสงคราม	โกอิโซ	กรกฎาคม ๑๙๔๔—เมษายน ๑๙๔๕
	ซูซูกิ	เมษายน—สิงหาคม ๑๙๔๕

คณะรัฐมนตรีจากพรรคการเมืองและความตกต่ำทางเศรษฐกิจ

ความเสื่อมของพรรคการเมืองเริ่มขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๒๗ ในปีนั้นอดีตนายพลทานากะผู้นิยมระบอบรัฐธรรมนูญน้อยกว่าคนก่อน ๆ ได้ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ความตกต่ำทางเศรษฐกิจในประเทศในปี ค.ศ. ๑๙๒๖ ทำให้เกิดวิกฤติการณ์ทางการธนาคารในปี ค.ศ. ๑๙๒๗ เมื่อธนาคารที่ไม่มั่นคงและขยายกิจการเกินตัวต่างล่มจมลงเป็นจำนวนมาก ความตึงเครียดทวีขึ้นเมื่อจางโซหลินถูกสังหารชีวิตในปี ค.ศ. ๑๙๒๘ และเมื่อมีการประท้วงกันอย่างหนักภายหลังที่ญี่ปุ่นตกลงยินยอมในการประชุมลดกำลังอาวุธทางกองทัพเรือ ณ กรุงลอนดอน

ในปี ค.ศ. ๑๙๓๐ และในที่สุดวิกฤติการณ์เล็ก ๆ ก็ถูกตามมาด้วยความหายนะใหญ่หลวง คือเมื่อความตกต่ำทางเศรษฐกิจของโลกระบาดมาถึงญี่ปุ่นในตอนต้นปี ค.ศ. ๑๙๓๐

การที่ความตกต่ำทางเศรษฐกิจมีผลต่อญี่ปุ่นเช่นนั้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะความโชคไม่ดี เพราะในทศวรรษหลังปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ความเจริญทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นชักซบเซาลงภายหลังนโยบายเงินเฟ้อของทานากะ ซึ่งมีขึ้นเพื่อตอบโต้วิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจ ในปี ค.ศ. ๑๙๒๗ นายกรัฐมนตรีฮามากูชิแห่งพรรคมินเซโตะก็ตั้งใจจะแก้ปัญหาความซบเซาทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นโดยนโยบายประหยัด โดยการกลับไปใช้มาตรฐานทองคำ ซึ่งได้เลิกใช้ไปในปี ค.ศ. ๑๙๒๔ และการส่งเสริมการใช้เครื่องจักรและการปรับปรุงอุตสาหกรรมให้ทันสมัย มาตรการหลังนี้เป็นสิ่งจำเป็นถ้าญี่ปุ่นต้องการจะแข่งขันกับประเทศอุตสาหกรรมอื่น ๆ และแม้แต่โครงการด้านการคลังของฮามากูชิเอง ซึ่งถึงแม้จะเข้มงวดก็อาจมีประสิทธิภาพได้ในสมัยอื่น แต่เท่าที่ปรากฏ มาตรการเหล่านี้กลับไปทำให้เกิดภาวะเงินฝืด เมื่อผสมกับอิทธิพลของความตกต่ำทางเศรษฐกิจของโลก ที่มีผลทำให้เงินฝืดเช่นกัน ผลสะท้อนทางสังคมที่มีแล้วแต่แรกก็หลับหนักขึ้นไปอีก

มูลค่าของสินค้าออกของญี่ปุ่นได้ตกลงไปถึง ๕๐ เปอร์เซ็นต์ จากปี ค.ศ. ๑๙๒๙ ถึง ๑๙๓๑ รายได้แท้จริงของคนงานก็ตกลงจากดัชนี ๑๐๐ ในปี ค.ศ. ๑๙๒๖ เป็น ๘๑ ในปี ค.ศ. ๑๙๓๐ และ ๖๙ ใน ปี ค.ศ. ๑๙๓๑ จำนวนคนว่างงานเพิ่มขึ้นเป็นประมาณ ๓,๐๐๐,๐๐๐ คน โดยที่ครอบครัวของชาวนาต้องรับภาระส่วนใหญ่ บริเวณชนบทของญี่ปุ่นต้องทุกข์ยากมากที่สุดเพราะความตกต่ำทางเศรษฐกิจ ระหว่างเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๙๒๙ ถึงกันยายน ค.ศ. ๑๙๓๐ ราคาของรังไหมดิบได้ลดลงถึง ๖๕ เปอร์เซ็นต์ ในปี ค.ศ. ๑๙๓๐ เกิด "ความอดอยากเมื่อผลเก็บเกี่ยวอุดมสมบูรณ์" กล่าวคือในวันที่ ๒ ตุลาคม ได้มีการทำนายกันว่าผลิตผลจะสูงกว่าปีก่อน ๆ ถึง ๑๒ เปอร์เซ็นต์ ในวันรุ่งขึ้นราคาข้าวได้ลดลงเหลือ ๑๖ เยนต่อ ๑ หน่วย (๕ บุชเช็ล) ถึงแม้ว่าค่าใช้จ่ายในการผลิตจะเป็น ๑๗ เยนต่อ ๑ หน่วย ประมาณในวันที่ ๑๐ ตุลาคม ราคาลดลงเหลือประมาณ ๑๐ เยน ในปี ๑๙๓๑ ความชั่วร้ายอันเนื่องจากการมีมากเกินไปตามมาด้วยความชั่วร้ายยิ่งขึ้นของการมีน้อยเกินไปของญี่ปุ่น และในทางตะวันออกเฉียงเหนือของญี่ปุ่นกับในฮอกไกโดก็ประสบความล้มเหลวในการเก็บเกี่ยว อย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน สภาพความตกต่ำทางเศรษฐกิจในญี่ปุ่นจึงปรากฏขึ้นจากเหตุการณ์นี้ เด็ก ๆ ขออาหารข้าง ๆ ตู้เสบียงรถไฟ ชาวนาที่หิวโหยต้องลอกเปลือกไม้อ่อน ๆ ข้างในของต้นสนหรือขุดรากไม้ป่ามาเป็นอาหาร ตัวแทนของสำนักโสเภณีตามเมืองต่าง ๆ ต่อรองกับชาวนาที่ไม่มีอะไรเหลือจะให้ขายนอกจากลูกสาว ระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๒๖ ถึง ๑๙๓๑ รายได้ที่เป็นเงินสดในชนบทได้ตกลงมาจากดัชนี ๑๐๐ เป็น ๓๓ และในปี

ค.ศ. ๑๙๓๔ ได้กลับขึ้นไปเป็น ๔๔ เพราะราคาต่ำลง ฉะนั้น รายได้อันแท้จริงของชาวนาซึ่งก็ไม่เคยสูงอยู่แล้ว ได้ตกลงเหลือประมาณเศษหนึ่งส่วนสาม สภาพของผู้เช่าที่ดินและชาวนาจน ๆ ซึ่งในเวลาปกติก็เกือบจะแค่พอยังชีพได้เท่านั้น ยิ่งเลวร้ายกว่าที่ส่วนเฉลี่ยในสถิติบอกไว้

ปัญหาทางเศรษฐกิจก็มีอยู่ว่า ญี่ปุ่นจะสามารถพึ่งเศรษฐกิจของโลกได้หรือไม่ในเมื่อกำแพงภาษีกำลังสูงขึ้น มีการประท้วงการส่งสินค้าราคาถูกของญี่ปุ่นออกนอกประเทศมากมาย และก็มีปัญหาในการหาวัตถุดิบและตลาดให้พอเพียง ส่วนปัญหาทางการเมืองก็เกิดขึ้นจากการเกิดลัทธิฟัสซิสม์ในอิตาลี ความเจริญของลัทธินาซีในเยอรมนี และการที่ลัทธิทั้งสองนี้โจมตีลัทธิประชาธิปไตยว่าอ่อนแอ และไร้ประสิทธิภาพ พัฒนาการนี้ได้รื้อฟื้นปัญหาที่ยังแก้ไม่ตกของรัฐธรรมนูญเมจิ นั่นคือใครจะเป็นผู้ปกครองญี่ปุ่น ซึ่งจะเป็นตัวแทนพระประสงค์ขององค์พระจักรพรรดิและผลประโยชน์ประชาชนได้ดีที่สุด ผู้ควรปกครองนี้คือนักการเมืองในสังกัดพรรคซึ่งอยู่ใต้อิทธิพลของกลุ่มไซบัทสุ และทำงานร่วมกับข้าราชการที่นิ่งนอนใจ โดยมีชาวนาต้องทนทุกข์อยู่ภายใต้รัฐบาลของพวกนี้ ใช่หรือไม่ หรือว่าผู้เหมาะสมที่สุดที่จะปกครองคือกองทัพของพระจักรพรรดิ ซึ่งได้คงการให้ความสำคัญต่อความภักดีและหน้าที่ไว้โดยไม่ด่างพร้อย พวกที่สนับสนุนให้กองทัพมีบทบาทมากขึ้นในประเทศ ก็โต้ด้วยว่าการขยายอำนาจทางทหารในต่างแดนจะสามารถสร้างจักรวรรดิทางเศรษฐกิจที่เป็นอิสระ ภายในจักรวรรดินี้ญี่ปุ่นจะปลอดภัยจากความแปรผันของเศรษฐกิจโลก ซึ่งเท่ากับว่าเป็นระบบเศรษฐกิจที่มีการควบคุม และระบบนี้จะประกันการดำรงชีพของชาวนาและกรรมกร

รัฐบาลจากพรรคการเมืองกระทำการต่อสู้กับการตกต่ำทางเศรษฐกิจอย่างมีประสิทธิภาพ ถึงแม้จะช้าไปก็ตาม อีนูไคแห่งพรรคเซยูไคได้รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๙๓๑ เขาเปลี่ยนนโยบายของนายกรัฐมนตรีพรรคมินเซโตะคนก่อน ๆ และนำญี่ปุ่นออกจากมาตรฐานทองคำ ทำให้ปริมาณการส่งสินค้าออกและการผลิตสูงขึ้นอย่างมาก ซึ่งทำให้ญี่ปุ่นเป็นประเทศแรกของกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมที่ฟื้นตัว (นโยบายนี้ยังนำเงินกำไรนับล้านเยนมาสู่นักเก็งกำไร โดยเฉพาะมาสู่บริษัทมิตซุย ซึ่งได้ซื้อเงินเหรียญอเมริกันไว้โดยคาดการณ์ว่า จะมีการดำเนินนโยบายดังกล่าว ทำให้ฝ่ายตรงข้ามกล่าวหาขึ้นอีกว่ามีการทุจริตในหน้าที่) มาในปี ค.ศ. ๑๙๓๖ ปริมาณการบริโภคภายในประเทศได้เพิ่มขึ้น ๒๐ เปอร์เซ็นต์ การเพิ่มนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะประชากรเพิ่มขึ้นอีก ๗ เปอร์เซ็นต์ ไปเป็น ๗๐ ล้านคน แต่รายได้ที่แท้จริงของประเทศเป็นส่วนรวมได้เพิ่มขึ้นมากกว่า ๑๐ เปอร์เซ็นต์ แต่มิได้มีการกระจายออกไปอย่างทั่วถึง ชนชั้นที่มีรายได้จากเงินเดือนได้รับ

ประโยชน์มากที่สุด แต่จำนวนคนว่างงานก็ลดลงด้วย และค่าแรงแท้จริงของคนงานก็เพิ่มจากดัชนี ๑๔๕ ในปี ค.ศ. ๑๙๒๕ ถึง ๑๙๒๙ ไปเป็น ๑๗๔ ในปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ๑๙๓๔ (จากนั้นก็ลดลงไปเหลือ ๑๖๖ สำหรับปี ค.ศ. ๑๙๓๕ ถึง ๑๙๓๙ เมื่อเกิดภาวะเงินเฟ้อปานกลางขึ้น) รายได้ในชนบทฟื้นตัวบ้าง แต่เพราะหนี้สินที่มีมาแต่ปี ค.ศ. ๑๙๒๙ ทำให้ภาระในการเสียภาษีและค่าเช่าที่มีมาแต่ก่อนยิ่งหนักขึ้นไปอีก ประโยชน์ที่ได้รับจึงไม่มากนัก ผลสะท้อนสำคัญทางการเมืองอันเนื่องมาจากการที่รายได้เพิ่มขึ้นในตอนกลางช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ๑๙๓๙ ก็คือฝ่ายขวาที่หัวรุนแรงได้รับการสนับสนุนน้อยลง แต่ถึงแม้พวกฝ่ายขวาจัดจะอ่อนกำลังลง การฟื้นตัวทางเศรษฐกิจก็เกิดขึ้นช้าเกินกว่าที่จะเป็นประโยชน์ต่อพรรคการเมือง ในระหว่างนั้นได้เกิดแนวโน้มใหม่ขึ้น ซึ่งปรากฏว่าไม่สามารถจะดึงกลับมาได้

กองทัพบกกับการเมือง : เหตุการณ์แมนจูเรีย

ที่เป็นผลร้ายต่อการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญมากกว่าความตกต่ำทางเศรษฐกิจ ก็คือเหตุการณ์แมนจูเรียในเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๙๓๑ การกระทำอย่างอิสระของกองทัพบกที่แสดงถึงความขัดขืนต่อรัฐบาลได้ทำให้เกิดสภาวะที่มักเรียกกันว่า "การทูตทวิภาค" อันได้แก่ การที่กองทัพบกยึดอำนาจในการวางนโยบายต่างประเทศ โดยอ้างสิทธิในการบังคับบัญชาโดยอิสระของตนในแทบทุกกรณีไป รัฐบาลยอมรับการดำเนินการโดยอิสระเช่นนี้หลังจากที่เกิดเหตุการณ์ขึ้นแล้ว เพราะถ้าไม่ทำเช่นนั้นก็จะเท่ากับเป็นการยอมรับทั้งในประเทศและต่างประเทศว่า รัฐบาลพลเรือนไม่สามารถจะควบคุมฝ่ายทหารได้

ปี ค.ศ. ๑๙๓๑ ในทัศนะของกองทัพบก ไม่ใช่เป็นการเริ่มต้นใหม่ แต่เป็นปฏิกิริยาตอบโต้การท้าทายอันใหม่ ตามพลังความสามารถซึ่งตนได้รักษาไว้ตลอดมา นับแต่กลุ่มคณาธิปัตย์ได้เสื่อมอำนาจลง กองทัพบกได้มีหนทางที่จะดำเนินการอย่างอิสระ ความเป็นอิสระนี้ได้รับประกันโดยการที่ตำแหน่งฝ่ายเสนาธิการอยู่ใต้พระจักรพรรดิโดยตรง และการที่รัฐมนตรีทัพบกอยู่ใต้ทั้งพระจักรพรรดิและนายกรัฐมนตรี การใช้ความเป็นอิสระเช่นนี้ไม่ใช่สิ่งใหม่ในปี ค.ศ. ๑๙๓๑ ในการต่อสู้เรื่องงบประมาณแผ่นดินของปี ค.ศ. ๑๙๑๒ รัฐมนตรีทัพบกชื่ออเอฮาร่า ก็ได้โค่นรัฐบาลของไซออนจิซึ่งเป็นการเริ่ม "วิกฤติการณ์ทางการเมืองสมัยไตโช" นอกจากนี้กองทัพก็ได้เคยใช้อำนาจของตนในการยืดเวลาการส่งทหารไปไซบีเรียในตอนต้นของทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ และได้ต่อสู้เพื่อให้ได้งบประมาณทางทหารในตอนอื่น ๆ และในระดับอื่นก็อาจเห็นตัวอย่างของการกระทำที่เป็นอิสระโดยนายทหารชั้นออกสนาม ซึ่งเมื่อทำได้สำเร็จก็มักจะผูกมัดกองทัพเป็นส่วนรวมต่อนโยบายบางนโยบาย

ซึ่งกองทัพอาจไม่เลือกในสภาวะอื่น ในหมู่กรณีแบบนี้ก็มี "ขบวนการเอกราชมองโกเลียและแมนจูเรีย" ที่ล้มเหลว ซึ่งมีพวกนายทหารของกองทัพกวานตุงของญี่ปุ่นในแมนจูเรียเป็นผู้วางแผน โดยได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายเสนาธิการในปี ค.ศ. ๑๙๑๕ ถึง ๑๙๑๖ นอกจากนี้ มีการวางแผนระหว่างบรรดานายพันเอกของญี่ปุ่น กับนายทหารรุสเซียขาวในตอนที่ส่งทหารไปไซบีเรีย แต่โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว การอ่อนอำนาจลงของกองทัพบกเมื่อเทียบกันกับชนชั้นนำพวกอื่น ๆ รวมกับการเป็นผู้นำที่เดินสายกลางของพวกนายพลรุ่นหนึ่งผู้ซึ่งพร้อมที่จะร่วมมือกับพรรคการเมือง ก็ทำให้กองทัพบกไม่ค่อยได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองอยู่จนตอนปลายทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ หลังจากนั้นพวกนายพลที่มีทัศนคติที่แคบกว่า และมีความเป็นทหารอาชีพมากกว่า ก็เริ่มปรากฏตัวขึ้น ซึ่งเป็นขณะเดียวกันกับที่พรรคการเมืองเริ่มหันเหจากนโยบายขยายอำนาจและนโยบายสร้างกำลังทหารของสมัยก่อน สิ่งนี้สร้างเวทีสำหรับการปะทะกันในเรื่องนโยบายซึ่งจะถูกจุดชนวนโดยพลังอื่น ๆ ในปี ค.ศ. ๑๙๓๑

ความผูกพันที่กองทัพบกและชาวญี่ปุ่นส่วนรวมมีต่อแมนจูเรียนั้น มีมานานแล้ว ในความรู้สึกของประชาชนทั่ว ๆ ไปนั้น แมนจูเรียเป็นสิ่งที่ชดเชยการเสียชีวิตชาวญี่ปุ่นไปถึง ๑๐๐,๐๐๐ คน ในสงครามระหว่างรุสเซียกับญี่ปุ่น ในทางด้านการทหารนั้นเล่า กองทัพบกก็เห็นมาแต่ปี ค.ศ. ๑๙๐๕ แล้วว่าแมนจูเรียเป็นดินแดนกันชนสำหรับรับอำนาจรุสเซียจากทางเหนือ หลังปี ค.ศ. ๑๙๑๘ ไปแล้ว เหตุผลทางการทหารถูกเสริมสร้างโดยนโยบายที่จะสกัดกั้นอุดมการของลัทธิคอมมิวนิสม์ด้วย สำหรับการลงทุนของต่างชาติในแมนจูเรียนั้นเป็นของญี่ปุ่น ๗๕ เปอร์เซ็นต์ ที่สำคัญเป็นพิเศษก็คือบริษัทรถไฟของแมนจูเรียใต้ มีคนที่อยู่ในอาณัติของญี่ปุ่นในแมนจูเรีย ๑ ล้านคน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนเกาหลี และการค้าของญี่ปุ่นกับจีนก็เป็นการค้ากับบริเวณนี้ถึง ๔๐ เปอร์เซ็นต์ เหตุผลสนับสนุนการขยายสถานะทางเศรษฐกิจได้รับการส่งเสริมอย่างมากจากความตกต่ำทางเศรษฐกิจ

ทั้ง ๆ ที่มีผลประโยชน์เหล่านี้อยู่ ญี่ปุ่นก็มิได้มีความตั้งใจแน่วแน่แต่แรกที่จะเอาแมนจูเรียเป็นอาณานิคม แต่ก็พอใจกับการปล่อยให้ดูเสมือนว่าจีนมีอำนาจอธิปไตยอยู่ แต่ที่จริงแล้วแมนจูเรียอยู่ใต้ขุนศึกจีนที่เป็นหุ่นของญี่ปุ่น ที่มีสภาวะเช่นนี้ได้ก็เพราะความแตกแยกภายในจีน แต่มาในตอนปลายทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ นโยบายนี้ต้องล้มเหลวเมื่อพรรคก๊กมินตั๋งรวมจีนได้ และลัทธิชาตินิยมจีนซึ่งแพร่หลายได้เปลี่ยนแปลงลักษณะของการเมืองในแมนจูเรียเอง เมื่อเผชิญกับสถานการณ์ใหม่นี้ ก็ไม่ปรากฏว่ามีกลุ่มที่สำคัญ

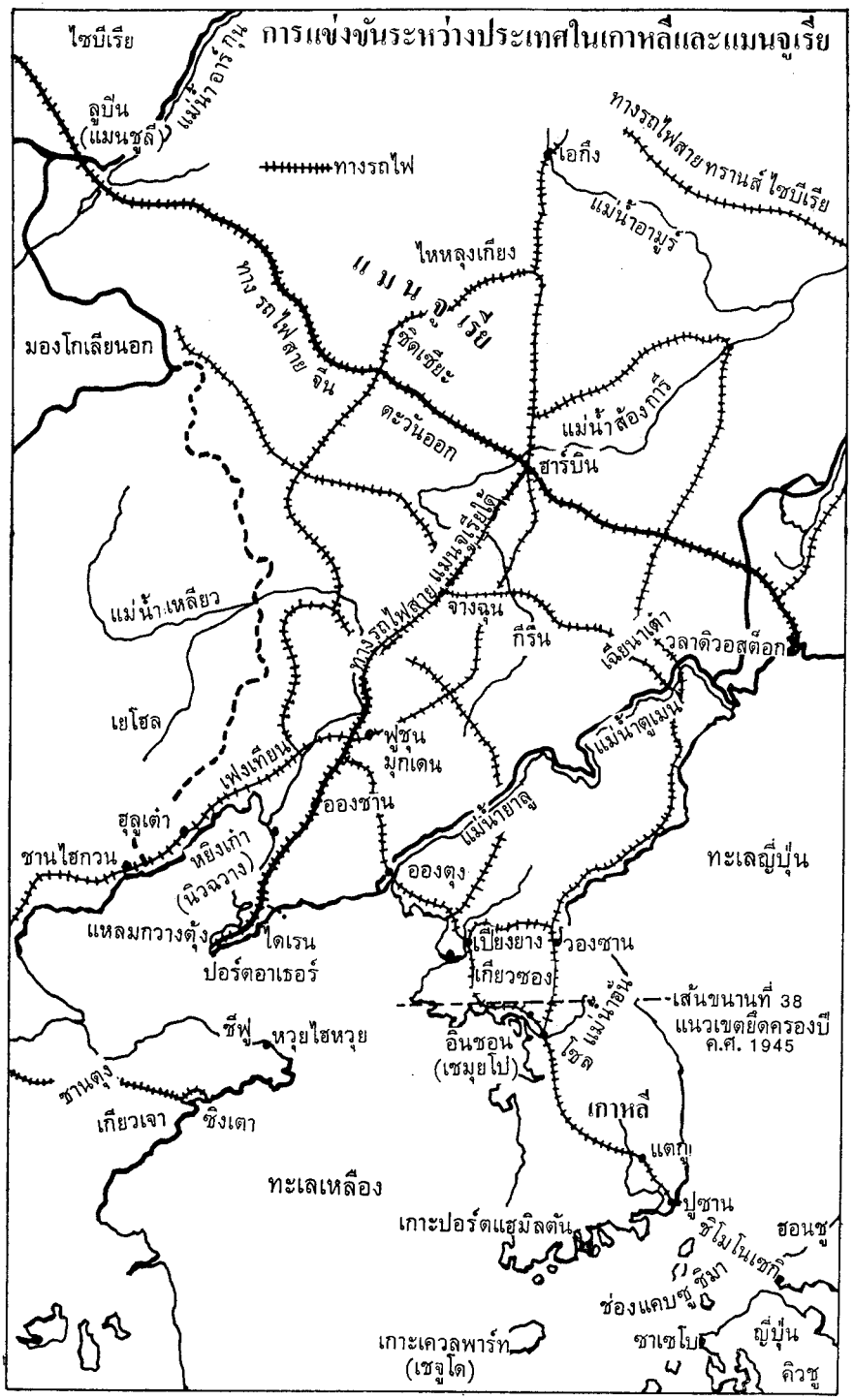
การแข่งขันระหว่างประเทศในเกาหลีและแมนจูเรีย
ไซบีเรีย
แม่น้ำอาร์กุน
ลูบีน
(แมนชูลี)
ทางรถไฟ
ทางรถไฟสายทรานส์ไซบีเรีย
เอกึง
แม่น้ำอามูร์
ไหหลุงเกียง
แมนจูเรีย
ทางรถไฟสายจีน
ซิดเซียะ
มองโกเลียนอก
ตะวันออก
แม่น้ำส้องการี
ฮาร์บิน
แมนจูเรียใต้
ทางรถไฟสายแมนจูเรียใต้
แม่น้ำเหลียว
จางฉุน
กีรีน
เฉียนาเต้า
วลาดิวอสต็อก
เยโฮล
ฟูชุน
มุกเดน
แม่น้ำตูเมน
เฟงเทียน
อองซาน
ฮุลูเต๋า
แม่น้ำยาลู
ชานไฮกวน
หยิงเก๋า
(นิวฉวาง)
อองตุง
ทะเลญี่ปุ่น
แหลมกวางตุ้ง
ไดเรน
ปอร์ตอาเธอร์
เปียงยาง
วองซาน
เกียวซอง
แม่น้ำอัน
เส้นขนานที่ 38
แนวเขตยึดครองปี
ค.ศ. 1945
ชีฟู
หวุยไฮหวุย
อินชอน
(เชมุยโป)
โซล
ชานตุง
เกาหลี
เกียวเจา
ซิงเตา
แตกู
ทะเลเหลือง
ปูซาน
เกาะปอร์ตแฮมิลตัน
ชิโมโนเซกิ
ฮอนชู
ช่องแคบซูชิมา
เกาะเควลพาร์ท
(เชจูโด)
ซาเซโบ
ญี่ปุ่น
คิวชู

กลุ่มใดในญี่ปุ่นคิดจะถอนตัวออก ผู้นำเสรีนิยมของญี่ปุ่นอย่างเช่น วากัตซูกิ และชิเดฮารา สนับสนุนการทูตแบบสันติและการค้าระหว่างประเทศ แต่ก็สนับสนุนการรักษาสภาวะเดิมด้วย ไซออนจิก็แนะนโยบายวางเฉย ซึ่งก็ไม่มีปัญหาว่าเขาเป็นผู้อยู่เบื้องหลังการร่างพระราชสาส์นของพระจักรพรรดิไปยังนายพลมินามิ ในวันที่ ๑๑ กันยายน ๑๙๓๑ ซึ่งขอให้กองทัพบกระมัดระวังตัวในแมนจูเรีย แต่การรักษาสภาวะเดิมนั้นกำลังล้มเหลว ถ้าญี่ปุ่นจะรักษาสถานะทางการเมืองของตนไว้แล้ว ญี่ปุ่นก็จำเป็นจะต้องดำเนินการ แม้แต่สมาชิกพรรคการเมืองจำนวนมากก็เห็นด้วย และกลุ่มต่าง ๆ ในกองทัพบกก็เห็นชอบว่าควรกระทำอะไรลงไปบางอย่าง ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๙๓๑ มินามิ ซึ่งเป็นนายพลที่มีอำนาจมากที่สุดในจำนวนนายพลที่นิยมเดินสายกลาง ก็ได้ร่างแผนการขึ้น ถึงแม้จะเป็นแผนที่ตั้งอยู่บนความร่วมมือกับกระทรวงการต่างประเทศก็ตาม แต่แผนนี้ก็มุ่งที่จะวาง "นโยบายขั้นพื้นฐานสำหรับแมนจูเรีย" เพื่อให้ได้ผลทางปฏิบัติเมื่อถึงฤดูใบไม้ผลิในปี ๑๙๓๒ อีกกลุ่มหนึ่งภายใต้การนำของนายพล ทาเตกาวา ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญในเรื่องจีนของกองทัพบก เห็นชอบกับการดำเนินการโดยตรงของกองทัพบกที่นายทหารชั้นออกสนามกลุ่มอื่น ๆ ทั้งในโตเกียวและในกองทัพกวานตุงเห็นด้วย

สถานการณ์ในระดับระหว่างประเทศในเอเชียตะวันออกนั้น ถูกกำหนดโดยการตกลงระหว่างชาติหลายชาติ (สนธิสัญญาทั้งหลายที่ทำกัน ณ การประชุมที่วอชิงตัน สนธิสัญญาเคลล็อก-บริออง์ สนธิสัญญาลดกำลังอาวุธที่ลอนดอน) ซึ่งสัญญาว่าจะให้สันติภาพ แต่ไม่มีเครื่องมือสำหรับบังคับใช้การรักษาความปลอดภัยร่วมกัน สนธิสัญญาเหล่านี้เข้าแทนที่สนธิสัญญาแบบทวิภาคีที่ได้กำหนดเขตผลประโยชน์ของระบอบจักรวรรดินิยม ทำให้มีบรรยากาศในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ อันเป็นต้นตอของ "การทูตแบบชิเดฮารา" เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นเพียงการแสดงเจตสิกเท่านั้น ญี่ปุ่นจึงสามารถทำการก้าวร้าวโดยไม่ต้องกลัวว่าจะถูกนานาชาติลงโทษ

เหตุการณ์ที่ทำให้ญี่ปุ่นยึดครองแมนจูเรียนั้น มักมีการบรรยายว่าเป็นการกระทำโดยนายทหารชั้นผู้น้อยโดยที่ผู้บังคับบัญชาไม่รู้เห็น ซึ่งไม่เป็นความจริงทีเดียวนัก ผู้วางแผนนี้คือทหารชั้นออกสนาม คือพันเอก อิตางากิ และพันโท อิชิวารา แห่งฝ่ายเสนาธิการกองทัพกวานตุง ในตอนปลายเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๙๓๑ อิชิวาราได้แจ้งให้นายพลทาเตกาวา แห่งฝ่ายเสนาธิการและคนอื่น ๆ ทราบถึงแผนการที่จะยั่วยุให้เกิดเหตุการณ์ซึ่งจะนำไปสู่การเข้าครอบครองแมนจูเรียโดยฝ่ายทหาร ปรากฏว่าไม่มีผู้ใดไม่เห็นด้วย อิชิวารายังได้บอกให้นายพล ฮอนโจ ซึ่งเป็นผู้บัญชาการกองทัพกวานตุงทราบด้วย และตามคำบอกเล่าท่านนายพลได้ตอบว่า "จะดำเนินการทันที" ถ้ามีวิกฤติการณ์เกิดขึ้น เมื่อเสนาธิการกองทัพ

กวานตุงทราบถึงแผนการ เขาได้ขอให้กองทัพบกในโตเกียวส่งคนไปแจ้งให้กองทัพกวานตุงได้ทราบถึงนโยบายของรัฐบาล ผู้ที่ถูกส่งตัวไปคือทาเตกาวา แต่ก่อนที่จะออกเดินทาง เขาก็ได้ส่งโทรเลขไปให้พวกวางแผนรู้เสียก่อน ซึ่งพวกนี้ก็เร่งดำเนินการยึงขึ้น ทาเตกาวาเดินทางไปถึงแมนจูเรียในตอนค่ำของวันที่ ๑๘ กันยายน และก็ตรงไปสำนักเกชา สาส์นที่เขานำมานั้นไม่ว่าจะมีใจความอย่างไรก็ตามไม่ได้ถูกนำไปส่ง ในคืนวันเดียวกันนั้นเกิดระเบิดขึ้นบนทางรถไฟของญี่ปุ่นทางตอนเหนือของเมืองมุกเดน พันเอกอิตางากิ ได้สั่งให้โจมตีกองทัพจีนในมุกเดนอย่างเต็มอัตรา เขตอื่น ๆ ก็มีการขว้างปาระเบิดกัน เมื่อนายพลฮอนโจได้ข่าววิกฤติการณ์ ก็เข้ารับผิดชอบในการสั่งให้กองทัพกวานตุงออกปฏิบัติการ เมื่อเริ่มมีการปฏิบัติการแล้ว ก็ไม่มีผู้ใดในกองทัพบกที่พร้อมจะคิดกลับไปสู่สถานะก่อนหน้านี้

ผลของการที่กองทัพบกรุกรานแมนจูเรียที่รัฐบาลได้รับก็คือความหายนะ หนึ่งวันภายหลังที่การสู้รบนี้ได้เริ่มขึ้น รัฐบาลของวากัตซูกิก็ตกลงเลือกนโยบายที่จะ "ไม่ขยายการสงคราม" แต่ในวันที่ ๒๑ เดือนกันยายน กองทัพญี่ปุ่นก็ได้รุกล้ำออกนอกเขตทางรถไฟสายแมนจูเรียใต้ วันที่ ๒๔ กันยายน รัฐบาลญี่ปุ่นประกาศว่า "การกระทำของกองทัพญี่ปุ่นเป็นการป้องกันตัว และดังนั้นจึงไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้" แต่ "กองทัพกำลังถอยกลับเข้าเขตทางรถไฟแล้ว" ตามความเป็นจริงกองทัพยังคงบุกรุกต่อไปและในวันที่ ๘ ตุลาคม ก็เข้าโจมตีเมืองหลวงของจางโซหลิน รัฐบาลญี่ปุ่นไม่สามารถที่จะระงับการรุกรานนี้ได้ ทุกครั้งที่กองทัพบุกต่อไป รัฐบาลก็จำต้องถอนคำพูดของตน และค่อย ๆ กลายเป็นผู้แก้ตัวแทนกองทัพ มาในตอนต้นปี ค.ศ. ๑๙๓๒ การยึดแมนจูเรียก็สมบูรณ์ ในเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๙๓๒ ญี่ปุ่นก็รับรองแมนจูเรีย (ซึ่งเรียกว่าแมนจูกัว) ว่าเป็นรัฐเอกราชซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของพระเจ้าปูยี จักรพรรดิองค์สุดท้ายแห่งราชวงศ์แมนจู คณะกรรมาธิการลิตตัน ของสันนิบาตชาติมาเยือนแมนจูเรียในฤดูใบไม้ผลิของปี ค.ศ. ๑๙๓๒ และในรายงานที่นำเสนอในฤดูใบไม้ร่วงก็ประณามว่าญี่ปุ่นเป็นผู้รุกราน สันนิบาตชาติลงมติรับรองรายงานนั้น ญี่ปุ่นจึงลาออกจากสมาชิกภาพในเดือนมีนาคมของปีต่อมา มาในตอนนี้กองทัพญี่ปุ่นก็ได้เคลื่อนลงทางใต้จากแมนจูเรียเข้าไปยึดครองมณฑลเย่อเหอของจีนเป็นบริเวณประมาณ ๕,๐๐๐ ตารางไมล์

เหตุผลอย่างหนึ่งที่รัฐบาลของวากัตซูกิ ไม่สามารถจะดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพก็คือ การแตกแยกภายในคณะรัฐบาลเอง รัฐมนตรีหลายคนได้สนับสนุนการกระทำของกองทัพกวานตุง ส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วยอย่างเงียบ ๆ มีเพียง ๒ คน เท่านั้นที่โจมตีอย่างเปิดเผย คณะรัฐบาลซึ่งแตกแยกนี้รวนเรอยู่หลายเดือนจนลาออกในเดือนธันวาคม หัวหน้า

คณะรัฐบาลชุดต่อมาคือ อีนูไค ซูโยชิ ซึ่งเป็นประธานของพรรคเซยูไค เขาเป็นนายกรัฐมนตรีในสังกัดพรรคคนสุดท้ายของญี่ปุ่นก่อนสงครามโลก พรรคนี้ก็เหมือนกับพรรคฝ่ายค้าน คือ มีการแตกแยกในเรื่องนโยบายเช่นกัน สมาชิกกลุ่มหนึ่งเห็นด้วยกับการขยายอิทธิพลทางทหาร ซึ่งก็สะท้อนถึง "นโยบายปฏิฐาน" ซึ่งเป็นคำขวัญของพรรคมาหลายปีแล้ว แต่สมาชิกส่วนใหญ่รวมทั้งนายกรัฐมนตรีคัดค้านการกระทำของกองทัพ เป็นเวลานานมาแล้วที่อีนูไคได้ต่อสู้เพื่อให้พรรคเป็นผู้ปกครองประเทศ ดังนั้น เขาจึงคัดค้านการที่กองทัพเข้าแย่งหน้าที่ในการตัดสินนโยบายไปจากคณะรัฐมนตรี เขาพยายามจะเจรจาโดยตรงกับจีนโดยส่งผู้แทนส่วนตัวไปนานกิง เพื่อเจรจากับเจียงไคเช็ค และผู้นำคนอื่น ๆ ของจีน จากหลักฐานที่ได้จากลูกชายของเขา ดูเหมือนว่าอีนูไคจะได้พยายามขอให้พระจักรพรรดิมีพระบรมราชโองการเหนี่ยวรั้งกองทัพในแมนจูเรีย แต่ไม่สำเร็จ แต่ความพยายามต่าง ๆ ของอีนูไคก็ไม่ใช่ว่าจะไม่มีผลสะท้อน อีนูไคและคนอื่น ๆ ในคณะรัฐบาลของเขาถูกพวกนักชาตินิยมอย่างจัดสังหารชีวิตในวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๑๙๓๒

มาในช่วงนี้พรรคต่าง ๆ ก็ได้ตกเป็นเหยื่อของวิธีการที่ตนได้เคยใช้ได้สำเร็จในระหว่าง ๔๐ ปีที่แล้วมา พวกพรรคการเมืองได้อำนาจด้วยการใช้คนชั้นนำพวกอื่น ๆ และด้วยการประนีประนอม เมื่อเผชิญกับการดำเนินแผนโดยไม่ได้คาดฝันของกองทัพในปี ค.ศ. ๑๙๓๒ การประนีประนอมก็ได้แต่จะนำไปสู่การถอยหลังเท่านั้น พวกนี้ต้องการหัวหน้าที่แข็งแกร่งที่จะสามารถปักหลักสู้แต่ก็หาใครไม่ได้ ถ้าไซออนจิเข้มแข็งกว่านี้ ถ้าเขาได้พูดคัดค้านกองทัพบกอย่างแน่วแน่ในนามของพระจักรพรรดิแล้ว ก็มีทางอยู่บ้างว่าอาจมี "การรวมกันในรัฐสภา" ได้บ้าง เหตุผลที่กองทัพท้าทายรัฐบาลก็เพราะความเชื่อผิด ๆ ว่ากองทัพทำการภายใต้คำสั่งโดยตรงของพระจักรพรรดิ ส่วนไซออนจิก็คิดว่าหน้าที่พื้นฐานของเขาก็คือ การป้องกันมิให้พระจักรพรรดิต้องเข้าไปพัวพันกับการขัดแย้งทางการเมือง เรื่องนี้มาก่อนความห่วงใยในการปกครองแบบรัฐสภาของเขา ซึ่งเขามีอยู่น้อยกว่ามาก

ปี ค.ศ. ๑๙๓๒ เป็นปีที่ความตกต่ำทางเศรษฐกิจร้ายแรงที่สุด และเป็นตอนที่นักปฏิวัติฝ่ายขวาก่อกวนมากที่สุด การต่อสู้ระหว่างกองทัพจีนและญี่ปุ่นที่มีขึ้นในเมืองเซี่ยงไฮ้ในเดือนมกราคมและเดือนกุมภาพันธ์และ "การสังหารชีวิตเพราะความรักชาติ" พวกบุคคลที่เป็นเสรีนิยมและอนุรักษ์นิยม ไปปลุกปั่นความรู้สึกของคนจำนวนมากในญี่ปุ่น ทำให้พวกนี้หวังว่านายพลจากกองทัพบกจะได้รับเลือกเป็นนายกรัฐมนตรี ในสภาพการณ์เช่นนี้ สิ่งที่ดีที่สุดที่ไซออนจิจะทำได้ก็คือ แต่งตั้งไซโตะ มาโกโต (๑๘๖๒—๑๙๕๒) ซึ่งเป็นนายพลเรือที่เดินสายกลาง ให้เป็นนายกรัฐมนตรี โดยหวังว่าจะช่วยให้พวกพรรคการเมืองและกอง

ทัพเหล่าต่าง ๆ ที่ขัดกันกลับเข้าหากันได้อีก ถ้าได้มีการตั้งประธานพรรคเซยูไคเป็นนายกรัฐมนตรีแล้ว พวกกองทัพก็อาจจะไม่ยอมเสนอบุคคลที่จะมาเป็นรัฐมนตรีกระทรวงของพวกตน ซึ่งจะไปกีดขวางการจัดตั้งรัฐบาลได้ กองทัพบกยอมรับไซโตะและนายพลเรือโอกาดา (ผู้เป็นนายกรัฐมนตรีจากเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๓๔ ถึงมีนาคม ๑๙๓๖) ซึ่งดำรงตำแหน่งต่อมา ทั้ง ๆ ที่บุคคลทั้งสองนี้เดินสายกลาง ก็เพราะทั้งคู่เป็นทหาร รัฐบาลแห่ง "เอกภาพแห่งชาติ" ของไซโตะนั้นประกอบด้วยทั้งอดีตข้าราชการและนักการเมืองจากทั้งสองพรรค เนื่องจากมีการแตกแยกกันเป็นฝักเป็นฝ่ายในพรรค และแต่ละพวกก็ริษยากัน พวกพรรคการเมืองจึงยอมรับการถูกลดลงเพียงรับตำแหน่งรัฐมนตรีในรัฐบาล พรรคทั้งหลายยังคงโจมตีฝ่ายทหารอย่างแข็งขันต่อไปในรัฐสภา แต่โดยทั่วไปแล้วในสี่ปีที่ไซโตะและโอกาดาเป็นนายกรัฐมนตรีนั้น · พรรคการเมืองออกห่างจากนโยบายของทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ มากขึ้นเรื่อย ๆ

ความเจริญและความเสื่อมของนักปฏิวัติฝ่ายขวาระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๓๒ ถึง ๑๙๓๖

การเคลื่อนไหวที่สำคัญที่สุดในช่วงสี่ปีของรัฐบาลของ ๒ นายพลเรือผู้เดินสายกลางก็คือ การเกิดพวกสนับสนุนลัทธิชาตินิยมอย่างจัดหลายแนวด้วยกัน กลุ่มพวกนี้บางกลุ่มก่อตั้งขึ้นโดยพลเรือนและบางกลุ่มก็โดยทหาร พวกนี้เป็นเพียงส่วนน้อยมากของประชากรทั้งหมดของญี่ปุ่น แต่เมื่อพิจารณาจากผลของการกระทำของพวกนี้ก็นับได้ว่าเป็นกลุ่มอิทธิพลที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด พวกนี้ผลักดันกลุ่มกลางที่เป็นอนุรักษ์นิยมในรัฐบาลให้ละทิ้งความคิดของมิโนเบ้ และหันไปรับเอานโยบายที่เป็นแบบหลงชาติ เป็นชาตินิยม และให้ความสำคัญกับพระจักรพรรดิเป็นหลัก โดยทางอ้อมแล้วพวกนี้ได้ทำให้มีการกดขี่พวกฝ่ายซ้ายและพวกเสรีนิยมมากขึ้น เมื่อถึงคราวที่พวกนี้ถูกกำราบเองในปี ค.ศ. ๑๙๓๖ ขันติธรรมทางความคิดที่มีอยู่ไม่น้อยอันเป็นลักษณะของตอนปลายทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ ก็ได้หมดไป

องค์ประกอบแรกของขบวนการชาตินิยมแบบรุนแรงก็คือ สมาคมผู้รักชาติของพวกพลเรือน ตามปกติแล้วก็ประกอบด้วยผู้นำคนหนึ่งและสมัครพรรคพวกตามแบบประเพณีเดิม ในบางโอกาสก็มีการก่อตั้งสมาคมที่ใหญ่กว่าเล็กน้อย และมีอยู่หลายครั้งที่กลุ่มขนาดใหญ่กว่านี้พยายามก่อตั้งพรรคการเมืองขึ้น แต่สมาคมดังกล่าวนั้นมีความขัดแย้งภายในมาก และมักจะแตกออกเป็นกลุ่ม ๆ อย่างรวดเร็ว และพรรคที่ตั้งขึ้นมาก็ไม่เคยได้รับความสำเร็จในการเลือกตั้ง ถึงแม้จะมีการก่อตั้งสมาคมเหล่านี้ขึ้นเป็นครั้งแรกหลังกบฏซัทสุมาก็ตาม

แต่ก็มีอยู่เป็นจำนวนน้อยจนกระทั่งประมาณปี ค.ศ. ๑๙๒๕ สมาคมเหล่านี้จึงเริ่มเพิ่มจำนวนขึ้นและมีอยู่มากมายก่ายกองในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๕๐ แผนผังที่นักวิชาการญี่ปุ่นเขียนขึ้นเพื่อแสดงกำเนิดและความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเหล่านี้ ดูไม่ผิดกับเป็นแผนภาพแสดงสายไฟฟ้าในสมองกลอิเลคโทรนิค

ในทางอุดมการแล้ว พวกนี้มีความสนใจเหมือนกันใน "แผนการปกครองแห่งชาติ" ซึ่งรวมทั้งพระจักรพรรดิ หน้าที่ของพลเมืองที่มีต่อรัฐ ความราบรื่นในสังคม และค่านิยมอื่นของญี่ปุ่นที่ไม่เหมือนใคร ทุกสมาคมต่างตระหนักชัดในบทบาทหรือพรหมลิขิตของญี่ปุ่นแทบจะทุกสมาคมเห็นดีด้วยกับคติสหเอเชียนิยม และการกำจัดพวกตะวันตกจากพื้นทวีปเอเชีย นอกจากนี้ก็ยังต่อต้านลัทธินานาชาตินิยมด้วย สมาชิกส่วนใหญ่ของกลุ่มเหล่านี้คิดว่าคนเป็นนักก่อการทางการเมืองตามประเพณีของพวกชีชิ ซึ่งช่วยให้เกิดการปฏิรูปเมจิขึ้น และเช่นเดียวกันกับพวกชีชิ พวกนี้มุ่งโจมตี "คนทรยศที่อยู่เคียงข้างพระจักรพรรดิ" เรียกร้องให้มี "การปฏิรูปโชวา" (ตามชื่อรัชสมัยของพระจักรพรรดิองค์ที่ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเจ้าไทโชในปี ค.ศ. ๑๙๒๖) ในการพิจารณาคดีหลังจากมีการฆาตกรรมทางการเมืองในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๓๐ นั้น พวกฆาตกรอธิบายการกระทำของตนว่า "มีแรงจูงใจที่บริสุทธิ์" เรื่องที่การกระทำดังกล่าวเป็นในทางทำลายนั้นไม่สำคัญเลย พวกเขาเชื่อว่าจะมีคนอื่น ๆ จากกองทัพก้าวขึ้นมาปกครอง เมื่อพวกนักการเมืองที่ชั่วได้ถูกกวาดล้างไปแล้ว นอกจากความคิดพื้นฐานเหล่านี้แล้วก็ยังมีความคิดอื่น ๆ อีก กิตา อิคคิ ซึ่งเป็นนักคิดคนหนึ่งในจำนวนสองสามคนในญี่ปุ่น ซึ่งเราอาจเรียกได้ว่าเป็น "ฟัสซิสต์" ได้อย่างมีความแม่นยำบ้างนั้น วางลัทธิชาติสังคมนิยมที่รุนแรง โดยการเอาลัทธิของมาร์กซ์ผสมเข้ากับองค์ประกอบของลัทธิชาตินิยมตามประเพณีเดิม นักคิดคนอื่น ๆ นำเอาความบริสุทธิ์ของการกระทำโดยตรง ผสมกับคตินิยมการไม่รู้สึงใดของลัทธิเต๋า หรือกับความคิดในพุทธศาสนาที่ว่าด้วยการให้ความสำคัญทางจิตตามแบบตะวันออกอันไม่ซ้ำกับใคร หรือกับลัทธิขงจื๊อที่เน้นว่าชาวนาเป็นรากฐานของประเทศ ในสหรัฐอเมริกานั้นชาวนาขนาดเล็กที่เป็นอิสระมีความสำคัญในฐานะเป็นผู้มีคุณธรรมที่เหมือนกันกับของผู้ก่อตั้งประเพณีอเมริกัน ในญี่ปุ่นก็เช่นกัน ถือกันว่าชุมชนในชนบทเป็นแหล่งคุณธรรมตามประเพณีเดิมของญี่ปุ่น จุดอ่อนที่สุดหรือความขัดกันในตัวที่มีอยู่ในลัทธิของพวกนี้ก็คือลัทธิชาตินิยมที่มีพระจักรพรรดิเป็นหลักสำคัญ ซึ่งพวกนี้ประกาศว่าเป็นที่ยอมรับโดยชาวญี่ปุ่นแทบทุกคนในรูปหนึ่งรูปใดที่ไม่ชัดแจ้งนัก พวกนี้จึงไม่ค่อยจะมีอะไรใหม่ ๆ มาเสนอ นอกไปจากการโจมตีรัฐบาลอย่างรุนแรง ซึ่งก็เป็นรัฐบาลของพระจักรพรรดิที่ได้รับแต่งตั้งตามรัฐธรรมนูญเมจิของพระจักรพรรดิเอง

การเคลื่อนไหวนี้ไม่ได้เป็นอย่างวิชาการ เพราะขาดนักคิดที่มีระเบียบแบบแผน การเอาค่านิยมตามประเพณีเดิมมาผสมกับลัทธินิยมความรุนแรงแบบพวกประชานิยม* แสดงออกในลักษณะที่ไม่แน่นอนพอ ๆ กันกับความคิดที่ถือเป็นบรรทัดฐานอันเป็นอนุรักษ์นิยมดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น การหันไปใช้ "การกระทำโดยตรง" ก็เหมือนกันกับการที่พวกซามูไรสังหารชาวต่างชาติในตอนปลายสมัยโตกุกาวะ อันที่จริงแล้วผู้รักชาติซึ่งเป็นสมาชิกสมาคมชาตินิยมแบบรุนแรงสมาคมแรก ๆ นั้น ก็เป็นพวกอดีตซามูไรจากจังหวัดฟุกุโอกะซึ่งเป็นฝ่ายที่ตกอับในการปฏิรูปเมจิ พวกซามูไรในฐานะเป็นชนชั้นได้สูญสิ้นไปแล้ว แต่ทว่าแม้ในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ องค์การเหล่านี้ก็ยังเป็นตัวแทนของระดับต่าง ๆ ในสังคมที่เป็นแบบประเพณีเดิมแต่ได้ประสบความล้มเหลว องค์การเหล่านี้ได้รับความสนับสนุนจากคนหนุ่ม ในระดับสังคมเหล่านี้ ผู้ที่กระตือรือร้นและมีความสามารถ แต่ถูกปฏิเสธหรือไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับช่องทางซึ่งตามปกติแล้วนำไปสู่ความก้าวหน้าทางวิชาการ พวกนี้ก็เหมือนกับพวกนิยมขวาในยุโรป คือ มีปฏิกิริยาต่อกลุ่มที่กำลังมีอำนาจ พวกเขารู้สึกว่าต้องรับทุกข์จากพวกชนชั้นนำ ที่ปรับตัวไปเป็นแบบตะวันตกและได้รับความสำเร็จทางวิชาการ ผู้ซึ่งได้กอบโกยเกียรติยศและผลผลิตจากการเปลี่ยนญี่ปุ่นให้ทันสมัย พวกนักชาตินิยมแบบรุนแรงเหล่านี้เป็นปฏิปักษ์กับไซบัทสุ ระบอบข้าราชการและพรรคการเมือง ซึ่งในสายตาของพวกนี้แล้วคือทุกอย่างที่แสดงถึงความเห็นแก่ตัวและความชั่วช้า บางคนยังโจมตีผู้ดำรงตำแหน่งสูงในกองทัพอีกด้วย โดยที่พวกเขาเห็นว่าเป็นส่วนหนึ่งของพวกสถาบัน ซึ่งก็เป็นการถูกต้อง พวกนี้ก็เหมือนกับพวกประชานิยมชาวยุโรป คือ มีปฏิกิริยาต่อต้านโลกสมัยใหม่ ฝ่ายขวาในญี่ปุ่นมองวัฒนธรรมของถนนกินซ่าในโตเกียวเช่นเดียวกับที่ฮิตเล่อร์มองของเบอร์ลิน คือ เห็นว่าขัดกันกับบุคลิกภาพที่แท้จริง ที่ดีและจริงใจของชาติเช่นเดียวกันกับพวกเดียวกันในยุโรป ฝ่ายขวาในญี่ปุ่นไม่ชอบเสรีภาพ แต่ก็ไม่เหมือนกันในทางหนึ่งที่สำคัญ มีผู้บรรยายว่าพวกนักปฏิวัติฝ่ายขวาในยุโรปพยายามหา "ทางหนีเสรีภาพ" และว่าพวกนี้ถูกบังคับให้เป็นปัจเจกบุคคล โดยไม่ได้รับค่านิยมและการอบรมซึ่งทำให้สามารถทนต่อการเป็นปัจเจกบุคคลในสังคมได้ แต่ในญี่ปุ่นนั้นไม่มีอันตรายโดยตรงในเรื่องนี้ เสรีภาพเป็นศัตรูจากภายนอก เห็นได้ในเมืองต่าง ๆ หรือในวัฒนธรรมต่างชาติ ตามธรรมดาแล้วพวกนิยมขวามาจากชนในระดับชั้นที่รู้สึกว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคมพอประมาณ แต่ประสบกับความตกต่ำ พวกนี้ประกอบด้วยนักธุรกิจขนาดเล็ก ชาวนา ผู้รับเหมาหรือนายทหารชั้นผู้น้อยในกองทัพบก

* Populism เป็นขบวนการของพวกนักศึกษาและปัญญาชนกลุ่มหนึ่งในรุสเซียในตอนปลายศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งประสงค์จะให้มีสังคมเกษตรแบบสังคมนิยม พวกนี้เห็นว่าชาวนาเป็นพวกเดียวที่ยังไม่เสื่อมทรามลงเพราะระบบอุตสาหกรรม ระบบนายทุนและระบบวัตถุนิยม เมื่อไม่สามารถจูงใจประชาชนในชนบทได้ พวกนี้ก็หันไปใช้ความรุนแรง (ผู้แปล)

พวกนี้แสดงความไม่สมหวังของตนออกมาโดยการหาทางขจัดความทุกข์ยากในกลุ่มสังคมของตน

องค์ประกอบประเภทที่สองในขบวนการนักปฏิวัติฝ่ายขวา ในทศวรรษหลังปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ก็คือกองทัพบก ถึงแม้จะเป็นสมัยใหม่ในทางปฏิบัติการ แต่ในทางวัฒนธรรมด้านจิตใจแล้ว กองทัพบกยังเป็นที่มั่นของค่านิยมที่ถือกันว่าเป็นบรรทัดฐาน พวกนายทหารซึ่งได้รับการศึกษาในโรงเรียนของกองทัพบกหลังจากสำเร็จมัธยมศึกษาแล้ว กลายเป็นสังคมภายในสังคม โดยที่ใกล้ชิดกับชนบทมาก เพราะกองทัพบกได้ทหารเกณฑ์มาจากบริเวณนี้เป็นส่วนใหญ่ และด้วยความเห็นใจในความทุกข์ยากของชาวนา คนจำนวนมากในกองทัพจึงพร้อมที่จะรับความคิดอันรุนแรงของนักคิดที่เป็นพลเรือนมาแต่ต้นทีเดียว ความคิดเหล่านี้ไปเสริมสร้างความตึงเครียดภายในกองทัพที่มีมาแต่ก่อนความตกต่ำทางเศรษฐกิจและความเจริญของลัทธิชาตินิยมจีนแล้ว

ตั้งแต่สมัยเมจิเป็นต้นมา แหล่งความตึงเครียดภายในกองทัพแหล่งหนึ่งก็คือ อำนาจของพวกนายทหารจากจังหวัดยามากูจิซึ่งแต่ก่อน คือ แคว้นโชชู มาในปี ค.ศ. ๑๙๑๒ มีการทำลายการผูกขาดตำแหน่งสูงสุดของพวกโชชูลง และในปี ค.ศ. ๑๙๒๒ ก็มีบุคคลจากบริเวณอื่นที่ได้ตำแหน่งสูงสุดในฝ่ายเสนาธิการ และในกองทัพบกเป็นบางคน แต่พื้นเพของพวกนายพลจากโชชู อาจสืบย้อนกลับไปถึงโอมูระ และต่อมายังยามากาตา คัตสุระ เตราอูชิและทานากะ พวกนี้ก็ยังคงมีอิทธิพลในระดับ "สุดยอด" ของกองทัพบกอยู่จนกระทั่งปี ค.ศ. ๑๙๒๔ ซึ่งเมื่อมาถึงตอนนี้ก็เกิดความจำเป็นที่จะต้องแต่งตั้งอูกากิ กาซูชิเกะ ผู้เกิดในโอกายามาเป็นรัฐมนตรีกองทัพบก นี่บ่งถึงอวสานของก๊กโชชูในฐานะเป็นกลุ่มทางภูมิศาสตร์แต่เชื้อสายโชชูก็ยังคงรักษาเอกลักษณ์ไว้ในบางด้าน ในฐานะเป็นกลุ่มนายทหารที่ดำรงความเป็นผู้นำขั้นสุดยอดในกองทัพภายใต้อูกากิ บุคคลผู้เกี่ยวข้องอยู่กับกลุ่มนี้ทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ และกับนายพลอูกากิในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๓๐ คือ นากาตะ เทตซูซาน นากาตะก็เหมือนกันกับอูกากิ คือ ได้ไปศึกษาในเยอรมนีหลังจากที่จบจากวิทยาลัยทัพบก และเห็นชอบในนโยบายให้เปลี่ยนไปใช้เครื่องจักรกลในกองทัพบกมากยิ่งขึ้นเช่นกัน การที่มีการผูกขาดอำนาจโดยก๊กทางภูมิศาสตร์ในตอนต้นนั้น ทำให้เกิดก๊กนายพลที่เป็นปฏิปักษ์ต่อพวกโชชู ก๊กหลังนี้มีสมาชิกสำคัญได้แก่ อูเอฮารา อารากิ มาซากิ ยานากาวา และคนอื่น ๆ อีก ซึ่งไม่พอใจที่พวกตนถูกกีดกันจากศูนย์กลางของอำนาจในกองทัพบก แม้แต่หลังจากที่ก๊กโชชูได้กลายไปเป็นก๊กอูกากิแล้ว ก๊กที่เป็นปฏิปักษ์นี้ก็ยังรวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวในฐานะฝ่ายตรงข้าม และถูกกีดขวางจากตำแหน่งสูงสุด พวกนี้พยายามทำลายการผูกขาดสองครั้งด้วยกัน ครั้งหนึ่งในปี ค.ศ. ๑๙๒๔ และอีกครั้งหนึ่งใน

ปี ค.ศ. ๑๙๓๐ แต่ฝ่ายตรงข้ามก็แต้มเหนือกว่าทุกครั้งไป การต่อสู้เพื่อชิงอำนาจนี้ก็เหมือนกับในทางการเมือง คือ มีเรื่องอุดมการเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ตรงกันข้ามกับโครงการให้เปลี่ยนไปใช้เครื่องจักรกล พวกกลุ่มต่อต้านอูกากิกลับเน้นในยุทธวิธีแบบทุ่มกำลังทหาร การฝึกฝนจิตใจ และ "วิถีทางของพระจักรพรรดิ" เมื่อไม่อาจได้อำนาจมาตามกฎหมายโดยการเลื่อนชั้นหรือการแต่งตั้ง และไม่เต็มใจที่จะได้อำนาจมาโดยการเข้าไปมีความสัมพันธ์กับนักการเมืองสังกัดพรรค บุคคลกลุ่มนี้จึงเริ่มเข้าไปเล่นกับพวกกลุ่มนายทหารหนุ่ม ๆ ผู้เรียกร้องให้มีรัฐบาลทหารที่ไม่เกี่ยวข้องกับพรรคการเมือง และพวกที่เรียกร้องให้มีการกระทำโดยตรง

ความแตกร้าวที่มีอยู่ในกองทัพบกอีกแหล่งหนึ่งก็คือ ระหว่างกลุ่มซึ่งหลังจากสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนมัธยมกลางหรือจาก "โรงเรียนเตรียมทหาร" พิเศษของกองทัพบกแล้วก็ได้เข้าเรียนต่อที่โรงเรียนอบรมนายทหารเท่านั้น กับกลุ่มที่เคยได้ประจำการในสนามมาแล้วหลายปี จึงได้รับเลือกไปศึกษาต่อที่วิทยาลัยการสงครามของกองทัพบก กลุ่มที่จบจากโรงเรียนอบรมนายทหารแต่อย่างเดียวไม่ใช่พวกชนชั้นนำ และศักดิ์ศรีในกองทัพก็ค่อนข้างต่ำ การศึกษาที่ได้รับเป็นในทางยุทธวิธี คณิตศาสตร์และจริยธรรม น้อยนักที่พวกนี้จะได้ตำแหน่งบังคับบัญชาสูงสุดในกองทัพ แต่มักจบลงด้วยการเป็นนายทหารขั้นออกสนามที่ประจำอยู่ตามชนบท เมื่ออายุยังน้อยพวกนี้ก็มักหัวรุนแรง พวกนี้ก่อตั้งสมาคมผู้รักชาติขึ้นภายในวงการทหาร ซึ่งผลิตนักสังหารชีวิตทางการเมืองเป็นจำนวนมากในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๓๐ ในทางตรงกันข้าม พวกที่จบวิทยาลัยการสงครามนั้นเป็นชนชั้นนำในกองทัพ พวกนี้ได้รับการศึกษาค่อนข้างดี ผู้ที่มีประวัติการศึกษาดีเด่นที่สุดจะถูกส่งไปต่างประเทศประมาณ ๒—๓ ปี เพื่อฝึกภาษาต่างประเทศ พวกนี้ได้ตำแหน่งสำคัญเกือบทุกตำแหน่งในฝ่ายเสนาธิการและในกระทรวงกองทัพบก และคนที่ดีที่สุดมักได้เป็นผู้บัญชาการกองพลเป็นอย่างน้อย พวกนี้ติดเครื่องหมายพิเศษบนปกเสื้อ และเป็นที่เกลียดชังของคนอื่น ๆ แต่ต้องเข้าใจว่าความแตกแยกนี้มีไม่ลึกซึ้งนัก เพราะในยามที่กองทัพบกโดนตำหนิจากภายนอก ทุกคนก็มักจะผนึกกำลังกันและดำเนินการเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ถึงกระนั้นการก่อการร้ายในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๓๐ นั้น เกิดจากการต่อสู้กันระหว่างพวกนายพลอนุรักษ์นิยมผู้พยายามจะใช้พวกนายทหารหนุ่ม ๆ ที่หัวรุนแรงกลุ่มต่าง ๆ ในการแสวงหาอำนาจของตน และเกิดจากการที่นายทหารหนุ่ม ๆ ที่หนุนพวกนายพลกลุ่มหนึ่งให้ขัดแย้งกันกับอีกกลุ่มหนึ่งเพื่อที่ตนจะได้ประโยชน์[๑]

---

[๑] James Crowley, "Japan's China Policy, 1931—1938 : A Study of the Role of the Military in the Determination of Foreign Policy," University of Michigan dissertation, 1959.

การเริ่มต้นของการกระทำโดยตรงทางการเมืองโดยพวกทหาร และพลเรือนที่หัวรุนแรงอาจสืบย้อนไปถึงการวางแผนในเดือนมีนาคม และตุลาคม ค.ศ. ๑๙๓๑ ผู้วางแผนเหล่านี้คือ พวกนายทหารชั้นออกสนาม ซึ่งเป็นสมาชิกของสมาคมดอกซากุระ (ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของญี่ปุ่น) ร่วมกับโอกาวา ชูเมอิ ซึ่งเป็นนักคิดชาตินิยมหัวรุนแรงที่เป็นพลเรือน แผนการเดือนมีนาคมกำหนดให้มีการประท้วงโดยประชาชน ให้มีการสั่งทหารออกมาช่วย "ป้องกัน" รัฐสภา หลังจากนั้นก็ให้นักการเมืองในสังกัดพรรคลาออกและให้มีการตั้ง "รัฐเพื่อป้องกันชาติ" ขึ้นภายใต้รัฐบาลชุดใหม่ซึ่งมีนายพลอูกากิ เป็นผู้นำ แต่อากากิกวาดล้างแผนนี้ทันทีที่รู้เรื่อง ดังนั้น สมาชิกกลุ่มนี้จึงหันไปหานายพลอาราคิ ซึ่งอยู่ในกลุ่มที่เป็นปฏิปักษ์ต่ออูกากิและกำหนดเวลาในเดือนตุลาคมแทน แต่ข่าวก็รั่วออกไปอีก แผนนี้ก็ถูกระงับ มีการปิดข่าวเรื่องทั้งสองนี้เพื่อรักษาชื่อเสียงของกองทัพบก สองคนในหมู่พวกหัวหน้าถูกลงโทษสถานเบาโดยการกักบริเวณ

มีเหตุการณ์อื่น ๆ เกิดขึ้นในเดือนแรกของปี ค.ศ. ๑๙๓๒ ซึ่งก็เป็นส่วนหนึ่งของความฮึกเหิมที่จะปฏิวัติครั้งนี้ เหตุการณ์แรกเกิดขึ้นเมื่อสมาชิกของสมาคมพลเรือน คือ สันนิบาตเลือดได้ลอบสังหารนักการเมืองในสังกัดพรรคผู้หนึ่ง จากนั้นก็สังหารนักบริหารคนหนึ่งของบริษัทมิตซุย เหตุการณ์ที่สองเกิดขึ้นในวันที่ ๑๕ พฤษภาคม เมื่อกลุ่มนายทหารชั้นผู้น้อยของกองทัพเรือและกองทัพบกซึ่งประสานงานกับสมาชิกสมาคมผู้รักชาติ ในชนบททำการสังหารนายกรัฐมนตรี อีนูไค และนักการเมืองคนสำคัญๆ คนอื่น ๆ และโจมตีที่ทำการพรรคเซยูไค ธนาคารแห่งประเทศญี่ปุ่น ที่พักประจำตำแหน่งต่าง ๆ และกองบัญชาการตำรวจโตเกียว

ในเวลาเดียวกันนี้อาราคิผู้อยู่ในกลุ่มที่เป็นปฏิปักษ์ต่ออูกากิได้รับแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีกองทัพบก ในรัฐบาลของอีนูไคซึ่งได้ตั้งขึ้นเมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๙๓๑ เหตุที่มีการแต่งตั้งนี้ได้ก็เพราะว่าประการที่หนึ่ง อูกากิเดินทางไปเกาหลีจึงไม่สามารถที่จะขัดขวางได้ ประการที่สอง หลายคนในกองทัพบกเชื่อว่าอาราคิผู้สนับสนุนพวกชาตินิยมอย่างจัดจะเป็นคนเดียวที่จะสามารถควบคุมคนหนุ่ม ๆ ในกองทัพที่หัวรุนแรงได้ อันที่จริงแล้วระหว่างสองปีที่อาราคิดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีกองทัพบกนั้น เขาทำให้กลุ่มที่สำคัญเกือบทุกกลุ่มในกองทัพบกเป็นอริต่อเขา ก้าวแรกของเขาคือการกวาดล้างพวกนายพลในกลุ่มของอูกากิ โดยส่งบางคนออกสนาม และส่งที่เหลือไปประจำตำแหน่งที่ไม่สำคัญ ทาเตกาวาซึ่งเป็นนายพลที่มีส่วนพัวพันโดยตรงในเหตุการณ์แมนจูเรียก็ถูกส่งไปเป็นผู้แทนญี่ปุ่นในการประชุมลดกำลังอาวุธที่เจนีวา ส่วนการปฏิบัติของอาราคิต่อเหล่านายทหารหนุ่ม ๆ นั้นไม่เป็นที่กระจ่างชัดในวันแรกที่อาราคิเข้ารับตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีกองทัพบก เขาได้กล่าวคำ

ปราศรัยซึ่งเขาเปรียบเทียบนายทหารหนุ่ม ๆ กับผู้รักชาติในสมัยการปฏิรูปเมจิซึ่งเป็นห่วงใยในปัญหายุ่งยากของประเทศ และเปรียบนายทหารชั้นอาวุโสในกองทัพบกกับผู้อาวุโสของฮั่นซึ่งคิดถึงแต่ผลประโยชน์แคบ ๆ ของท้องถิ่น คำปราศรัยนี้รวมทั้งการที่อารากิแสดงความเป็นกันเองกับพวกนายทหารหนุ่ม ๆ ทำให้เกิดความผิดหวังจากผู้ที่คาดว่าจะมีความเป็นผู้นำที่เข้มแข็งกว่า แต่เมื่อพวกนายทหารหนุ่ม ๆ รบเร้าอารากิให้ปฏิบัติการ เขาก็บอกพวกนี้ว่า "จงปล่อยให้เป็นเรื่องของอารากิ" ไม่นานต่อมาพวกนี้จึงรู้สึกว่า "อารากิดีแต่พูด" และจึงเปลี่ยนไปให้ความหวังกับมาซากิ ซึ่งเป็นอีกคนหนึ่งที่อยู่ในก๊กที่เป็นปฏิปักษ์กับอูกากิ

กลุ่มสุดท้ายที่สำคัญคือกลุ่มของนากาตะ (ผู้ที่อยู่ใต้นายพลผู้นี้ คือ โตโจ มูโตอิมามูระ และนายพลคนอื่น ๆ ส่วนใหญ่ที่จะเป็นผู้นำกองทัพบกของญี่ปุ่นระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง) นากาตะมีความรู้สึกว่า อารากิไม่ได้ส่งเสริมโครงการของกองทัพที่จะเปลี่ยนไปใช้เครื่องจักรกลมากขึ้น และประการที่สองก็รู้สึกว่าการต่อสู้ระหว่างก๊กต่าง ๆ นั้นเป็นผลเสียกับกองทัพบก พลังทั้งหลายเหล่านี้รวมกันเข้า มีผลให้อารากิพ้นจากตำแหน่งในเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๙๓๔ และต่อมาในปีเดียวกันนั้น มาซากิก็ถูกปลดจากตำแหน่ง ด้วยเหตุว่ามีส่วนรู้เห็นในแผนการที่จะทำการสังหารชีวิตกันอีก

เมื่ออารากิกับมาซากิถูกขับออกไปแล้ว นายทหารหนุ่ม ๆ ซึ่งหวังว่าจะได้เห็นการก่อตั้งรัฐทหารก็เริ่มจนตรอกยิ่งขึ้น สมาชิกคนหนึ่งของกลุ่มนี้ก็คือ พันโทไอซาวา ซึ่งกล่าวหาว่านายพลนากาตะเป็นผู้ปลดมาซากิ ไอซาวาได้เข้าไปในห้องทำงานของนากาตะและใช้ดาบฟันผู้นั้นจนตาย การพิจารณาคดีได้กลายเป็นการแสดงอารมณ์ให้คนชม ฝ่ายจำเลยได้รับอนุญาตให้ซักนักบริหารของไซบัทสุหลายคน ไอซาวาแถลงว่า สิ่งเดียวที่เขาเสียใจคือ เขาไม่สามารถจะฆ่านากาตะให้ตายด้วยการฟันเพียงครั้งเดียว

ความพยายามครั้งสุดท้ายที่จะทำการรัฐประหารโดยฝ่ายขวา อันเป็นฉากสุดท้ายของแผนการทั้งหลายที่ประสบความล้มเหลวในปี ค.ศ. ๑๙๓๑ ในวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๓๖ นายทหารหนุ่ม ๆ ของกองพลที่ ๑ ที่ประจำอยู่ในโตเกียวได้นำทหาร ๑,๔๐๐ คน ไปโจมตีที่ทำการรัฐบาล และสังหารรัฐมนตรีหลายคนและข้าราชการกระทรวงวังด้วย โตเกียวถูกล้อมอยู่สามวัน พวกกบฏได้ยึดรัฐสภา กระทรวงกองทัพบก รวมทั้งกองบัญชาการฝ่ายเสนาธิการและที่ทำการรัฐบาลอื่น ๆ ตามถนนที่มีหิมะปกคลุมมีทหารพร้อมด้วยปืนกลพร้อมอยู่ในมือถือป้ายที่เขียนคำโฆษณาชวนเชื่อว่า จงทำลายคนทรยศที่ใกล้ชิดพระจักรพรรดิ ในตอนแรกนายพลบางคนในกองทัพบกโน้มเอียงไปในทางที่จะยอมตามคำเรียกร้องที่จะให้มีการปฏิรูปประเทศ แต่ไซออนจิหนุนให้พระจักรพรรดิยืนหยัดไม่ยอมเป็นครั้งแรก และ

กลุ่มต่าง ๆ ในญี่ปุ่นที่สำคัญรวมทั้งกองทัพเรือด้วยก็ร่วมกันต่อต้านกองพลที่หนึ่ง ดังนั้น ในวันที่ ๒๘ พวกนี้ถูกเรียกอย่างเป็นทางการว่าเป็นกบฏและถูกทหารจากกองพลอื่นปราบลง

หลังจากการกบฏครั้งนี้ก็มีการกวาดล้างกัน สารวัตรทหารก็มีกิจกรรมมากขึ้นและมีการฟื้นฟูวินัยในกองทัพบกขึ้นมาใหม่ ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในเรื่องนี้คือพวกที่เคยอยู่ภายใต้นายพลนากาตะที่เรียกกันว่ากลุ่มผู้ควบคุมซึ่งเข้ามามีอำนาจในตอนนี้ พวกหัวหน้ากบฏซึ่งรวมทั้งพลเรือนกิตา อิคคิและนิชิดา เซอิ ซึ่งเป็นนักอุดมการ ได้ถูกพิจารณาความผิดอย่างเงียบ ๆ และประหารชีวิตโดยรวดเร็ว นายพลคนสำคัญของกลุ่มที่เป็นปฏิปักษ์ต่ออูกากิและที่เป็นพวกอูกากิเองถ้าไม่ถูกจับไปประจำตำแหน่งนั่งโต๊ะแล้ว ก็ถูกกีดกันจากตำแหน่งที่สำคัญในกองทัพบก มีการให้อำนาจสารวัตรทหารมากขึ้น ในหนังสือคู่มือของสารวัตรทหารที่ว่าด้วยลัทธิคอมมิวนิสม์ และ "ความผิดชนิดอันตราย" นั้น มีรายชื่อบุคคลและลัทธิที่สนับสนุนการกระทำโดยตรงรวมอยู่ด้วย และมีคำสั่งว่าบุคคลเหล่านี้เป็นอันตรายพอ ๆ กับพวกฝ่ายซ้ายและจำต้องขจัดออกไปจากกองทัพบก นายพลโตโจ มีบทบาทสำคัญเป็นพิเศษในการกวาดล้างนี้ ซึ่งมีพวกหัวรุนแรงหลายคนในกองทัพซึ่งมีใจฝักใฝ่กับพวกกบฏ ถูกจับกุมทั้งในแมนจูเรียและญี่ปุ่น เมื่อปราศจากเส้นสายในกองทัพ พวกพลเรือนนักชาตินิยมแบบรุนแรงก็ต้องกลับไปอยู่ในสถานะของผู้โจมตีที่เสียงดังแต่ไร้ประสิทธิภาพเหมือนเมื่อก่อนปี ค.ศ. ๑๙๓๑ การฟื้นฟูวินัยนั้นไม่ได้หมายความว่ากองทัพบกจะกลายเป็นหุ่นยนต์ที่ถูกสั่งงานโดยพลังจากภายนอก ตรงกันข้ามกองทัพบกยังคงความเป็นกลุ่มชนชั้นนำที่อิสระต่อไปและเสียงในการเมืองก็กลับมีน้ำหนักขึ้นเพราะการกระทำของบุคคลซึ่งบัดนี้ถูกปราบปราม การให้เหตุผลว่าอาจเกิดความวุ่นวายขึ้นอีกถ้ากองทัพบกไม่ได้สิ่งที่ตนต้องการดังใจ กลายมาเป็นเหตุผลที่ฟังขึ้นที่สุดในการพิจารณาปัญหาทางการเมือง

ผลโดยทั่ว ๆ ไปประการที่สองของยุคก่อการร้ายก็คือ มีการรณรงค์ต่อต้านความคิดที่ถือว่าไม่เป็นบรรทัดฐานมากยิ่งขึ้น เมื่อถูกพวกหัวรุนแรงโจมตี รัฐบาลซึ่งมีนักการเมืองในสังกัดพรรครวมอยู่ด้วย บางคนก็ทำการปราบปรามพวกฝ่ายซ้ายและเสรีนิยมมากขึ้น เพื่อแสดงให้เห็นว่าตนก็เป็นคนญี่ปุ่นเต็มที่และรักชาติไม่น้อยไปกว่าพวกก่อการ การที่ความคิดเรื่องการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญยังไม่มั่นคง และการขาดประเพณีหรือความเชื่อในฐานะราษฎรของชนกลุ่มน้อยก็เป็นที่ปรากฏออกมาเด่นชัด สาเหตุพื้นฐานของการกดขี่ปราบปรามในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๓๐ ก็คือกระแสความคิดด้านสังคมและศาสนาเกี่ยวกับพระจักรพรรดิดังที่ได้อภิปรายมาในตอนต้น พวกที่ถูกปราบปรามพวกแรกที่สุดคือพวกนักปฏิวัติฝ่ายซ้าย ซึ่งแสดงความนอกรีตอย่างเปิดเผยโดยการไม่ยอมรับสถาบันพระจักรพรรดิแทนที่จะมีการจับกุมกันเป็นครั้งคราวเช่นในตอนกลางทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ ก็กลับมีการ

จับกันทีละมากๆ ในตอนนี้ ในปี ค.ศ. ๑๙๓๒ นักสังคมนิยมพวกก่อตั้งสหภาพแรงงานและพวกคอมมิวนิสต์ ๑,๕๐๐ คนถูกจับ และในปี ค.ศ. ๑๙๓๓ ก็มีการจับกุมมากเท่านี้อีก คนจำนวนมากถูกตัดสินจำคุก และหัวหน้าคอมมิวนิสต์บางคนรวมทั้งนักเขียนวรรณคดีของชนชั้นกรรมาชีพชั้นนำคือ โคบายาชิ ตากิจิ ก็ถูกทรมานจนตายในคุก

ในปี ค.ศ. ๑๙๓๓ การโจมตีพวกเสรีนิยมเริ่มด้วยการไล่ศาสตราจารย์มหาวิทยาลัยเกียวโตผู้หนึ่งออกจากงาน บุคคลผู้นี้ได้เน้นเรื่องฐานะของกษัตริย์ภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญมากเกินไป และยังได้กล่าวตำหนิ "ระบบครอบครัวญี่ปุ่น" อีกด้วย อธิการบดี คณาจารย์ของคณะนิติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยทำการประท้วง และบางคนถึงกับลาออก แต่ก็ไม่ได้ผล ฮาโตยามา อิชิโร ซึ่งเป็นรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ (เป็นนายกรัฐมนตรีจาก ค.ศ. ๑๙๕๔ ถึง ค.ศ. ๑๙๕๖) ได้ประกาศว่า "ให้ศาสตราจารย์ทั้งหมดลาออก ถ้านั่นเป็นสิ่งที่พวกเขาประสงค์" ในปี ค.ศ. ๑๙๓๕ มีการเคลื่อนไหวที่จะสร้างความกระจ่างเรื่องแผนการปกครองแห่งชาติ มิโนเบ้ก็ถูกโจมตีในรัฐสภาในฐานะที่เขาเคยแนะว่าพระจักรพรรดิเป็น "องค์ประกอบ" ของรัฐ ในที่สุดเขาก็ถูกบังคับให้ถอนคำพูดและงานของเขาถูกห้ามตีพิมพ์ ถึงแม้ว่างานของเขาจะได้เคยเป็นส่วนประกอบสำคัญในความคิดเรื่องรัฐธรรมนูญญี่ปุ่นมากเป็นเวลามากกว่า ๒๐ ปีแล้ว แต่ก็มีคนไม่กี่คนที่พูดสนับสนุนเขา หลังจากนี้ลัทธิเสรีนิยมที่เคยเป็นที่ยอมรับกันว่าถูกต้องก็กลายเป็นความคิดนอกรีตไป ปัญหาต่างๆ เกี่ยวกับสถานะของพระจักรพรรดิก็กลายเป็นเรื่องต้องห้าม และการตีความหมายของรัฐในแง่ศาสนาก็เป็นที่รับรองของทางราชการ

กระแสที่สวนทางกันจากเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๓๖ ถึงเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๓๗.

สมัยหลังการกบฏเดือนกุมภาพันธ์ในปี ค.ศ. ๑๙๓๖ และก่อนการเริ่มสงครามกับจีนในฤดูร้อนของปีต่อมานั้น เป็นระยะที่คลุมเครือมาก ในระยะนี้มีกระแสที่สวนทางกันสองกระแส คือ ฝ่ายกองทัพบกมีเสียงมากขึ้นในรัฐบาลที่กำลังเตรียมทำสงคราม และการฟื้นตัวของพรรคการเมืองขึ้นมาต่อต้านรัฐบาลที่อยู่ใต้อิทธิพลของกองทัพบก

รัฐบาลของโอกาดาได้ลาออกไปภายหลังการกบฏ มีการจัดตั้งรัฐบาลคณะใหม่โดยฮิโรตะ โกกิ ผู้ซึ่งเคยเป็นรัฐมนตรีต่างประเทศ เป็นนักการทูตอาชีพ และเป็นผู้สนับสนุนนโยบายต่างประเทศที่แข็งกร้าวกว่าเดิม ทางกองทัพบกก็ได้เข้ามาแทรกแซงแต่ต้น โดยใช้อำนาจยับยั้งไม่ให้โยชิดะ ชิเกรู (ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีจาก ค.ศ. ๑๙๔๖ ถึง ๑๙๔๗ และ

ค.ศ. ๑๙๔๘ ถึง ๑๙๕๔) และบุคคลอื่น ๆ ได้เป็นรัฐมนตรีด้วยเหตุผลที่ว่าบุคคลเหล่านี้เป็นเสรีนิยมเกินไป ในที่สุดก็มีผู้ที่สังกัดพรรคการเมืองเพียง ๔ คน ที่เข้าร่วมในคณะรัฐมนตรีได้ นโยบายที่รัฐบาลชุดนี้นำออกปฏิบัติและของฮายาชิ ผู้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อมาเป็นสะพานโยงความเป็นอนุรักษ์นิยมของปี ค.ศ. ๑๙๓๒ ถึง ๑๙๓๖ เข้ากับความเป็นทหารนิยมมากขึ้นภายหลังที่สงครามกับจีนได้เกิดขึ้นแล้ว

ก้าวหนึ่งของรัฐบาลของฮิโรตะก็คือ การออกกฎหมายที่เข้มงวดยิ่งขึ้นในการควบคุมความคิดที่เป็นอันตรายและสิ่งพิมพ์ที่ยุยงให้เป็นกบฏ อีกก้าวหนึ่งมีชื่อว่า "การรักษาความปลอดภัยของชาติในความหมายกว้าง ๆ" ก็คือ การออกพระราชบัญญัติงบประมาณที่เพิ่มรายจ่ายของกองทัพบกขึ้นอย่างมาก ซึ่งนับเป็นการเปลี่ยนนโยบายในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ อย่างมาก และทำให้กองทัพบกมีเงินสำหรับการปรับปรุงกองทัพให้ทันสมัย ดังที่ได้เรียกร้องมาเป็นเวลานานแล้ว ในด้านการต่างประเทศรัฐบาลก็วางนโยบายให้ตรงกันกับของกองทัพบก นโยบายนี้กำหนดให้ ๕ จังหวัดในตอนเหนือของจีนเป็นเขตเป็นกลาง และมีการเน้นเป็นครั้งแรกถึงความสนใจของญี่ปุ่นในบริเวณตอนใต้ของจีน ในเดือนธันวาคม ๑๙๓๖ ญี่ปุ่นลงนามในสนธิสัญญาต่อต้านพรรคคอมมิวนิสต์สากล กับเยอรมนีโดยผิวเผินแล้ว สนธิสัญญาฉบับนี้เพียงแต่จัดให้มีการแลกเปลี่ยนข่าวสารเกี่ยวกับกิจกรรมขององค์การคอมมิวนิสต์สากล แต่ที่จริงแล้วยังมีสัญญาลับซึ่งสรุปได้ว่าถ้าญี่ปุ่นหรือเยอรมนีถูกสหภาพโซเวียตโจมตี ประเทศที่ไม่ถูกโจมตีก็จะไม่กระทำการอันใดที่จะไปช่วยผ่อนคลายสถานะของสหภาพโซเวียต

รัฐบาลของฮิโรตะยังได้รื้อฟื้นกฎหมายที่กำหนดว่านายพลกองทัพบกและกองทัพเรือที่ยังอยู่ในประจำการเท่านั้นจึงจะสามารถรับตำแหน่งรัฐมนตรีกองทัพบกและเรือได้ จุดประสงค์ก็เพื่อป้องกันมิให้นายพลที่ถูกปลดจากราชการในสมัยกบฏปี ค.ศ. ๑๙๓๖ แอบกลับเข้ามาสู่การเมืองได้อีก แต่ผลก็คือรัฐบาลจะตั้งอยู่ได้ก็ต้องอาศัยความปรารถนาดีของกองทัพบก ดังเช่นสมัยก่อนมีขบวนการเพื่อพิทักษ์รัฐธรรมนูญในปี ค.ศ. ๑๙๑๓ ผลของการเปลี่ยนแปลงนี้เห็นได้ชัดในตอนต้นปี ค.ศ. ๑๙๓๗ เมื่อนายพลอูกากิถูกขอร้องให้ตั้งรัฐบาลชุดใหม่ แต่เพราะว่าเขามีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับพรรคการเมือง มีส่วนพัวพันกับการแบ่งก๊กแบ่งเหล่าในกองทัพบก และมีความรับผิดชอบในการลดกำลังอาวุธในปี ค.ศ. ๑๙๒๔ กองทัพบกจึงขัดขวางไม่ให้เขาได้รับเสนอชื่อเป็นนายกรัฐมนตรี อีกทั้งไม่ยอมเสนอชื่อผู้ที่จะดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีกองทัพบกด้วย โดยที่อูกากิเป็นนายพลที่ออกจากประจำการแล้ว เขาจึงไม่สามารถเป็นรัฐมนตรีกองทัพบกในรัฐบาลของเขาได้ และจำต้องถอนตัว ผู้เข้ามา

แทนเขาคือนายพลฮายาชิ เซนจูโร ผู้ซึ่งได้ดำเนินนโยบายตามแนวของ "กลุ่มผู้ควบคุม" ของกองทัพบกอย่างซื่อสัตย์ ลักษณะอันเป็นปฏิกรณ์นิยมของรัฐบาลคณะนี้ ซึ่งไร้ประสิทธิภาพในช่วง ๔ เดือนที่ดำรงตำแหน่งอยู่นั้น จะเห็นได้จากคำขวัญที่รัฐบาลนี้ใช้ เช่น "จงเคารพเทพเจ้าทั้งหลายและเชิดชูพระจักรพรรดิ" และ "เอกภาพของรัฐบาลกับศาสนา"

อีกกระแสหนึ่งในช่วงนี้ก็คือการที่พรรคการเมืองฟื้นอำนาจต่อต้านกองทัพบก ในการเลือกตั้งในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๓๖ (หนึ่งสัปดาห์ก่อนการกบฏ) พรรคเซยูไคซึ่งมีนโยบายต่างประเทศแบบ "ปฏิฐาน" และเป็นชาตินิยมกว่า ได้เข้าแข่งขันโดยมีที่นั่งในรัฐสภาอยู่ ๓๐๑ ที่ ส่วนพรรคมินเซโตะมี ๑๔๖ ที่ แต่พรรคมินเซโตะซึ่งใช้คำขวัญ เช่น "ท่านต้องการอะไร การปกครองแบบรัฐสภาหรือว่าลัทธิฟัสซิสม์" ได้รับชัยชนะอย่างงามในการเลือกตั้ง โดยได้ที่นั่ง ๒๐๔ ที่ ส่วนพรรคเซยูไคได้ ๑๗๔ ที่ เหตุที่มีการสนับสนุนระบอบประชาธิปไตยเช่นนี้ ไม่ใช่เพราะการลงคะแนนเสียงไปตามความเคยชินโดยประชาชนที่เชื่องชึมแต่อย่างเดียว แต่เป็นเพราะประชาชนตื่นตัวต่อปัญหาปัจจุบันด้วย

พรรคต่าง ๆ ซึ่งถูกคณะรัฐมนตรีที่เป็นข้าราชการกับทหารละเลยมากยิ่งขึ้น ก็ค่อย ๆ รวมตัวกันต่อต้าน ในเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๙๓๗ สมาชิกรัฐสภาสังกัดพรรคเซยูไคคนหนึ่งกล่าวโจมตีการที่พวกทหารเข้าแทรกแซงในรัฐบาลด้วยความรู้สึกรุนแรง เมื่อรัฐมนตรีกองทัพบกกล่าวโต้ตอบ ก็มีการโต้คารมกันอย่างรุนแรง และสมาชิกรัฐสภาผู้นั้นได้แนะให้รัฐมนตรีกองทัพบกทำ "ฮาราคีรี" รัฐมนตรีผู้นั้นจึงต้องการยุบสภา แต่รัฐมนตรีกองทัพเรือและคนอื่น ๆ ไม่ยอม ดังนั้น รัฐบาลของโอกาดาจึงลาออก รัฐบาลของฮายาชิซึ่งอยู่ในตำแหน่งเพียง ๔ เดือนก็ถูกโค่นโดยพรรคการเมืองเช่นกัน ฮายาชิก็เหมือนกับยามากาตาตอนสมัยขึ้นศตวรรษใหม่ คือ มีความเห็นว่าคณะรัฐมนตรีควรอยู่เหนือการต่อสู้กันระหว่างกลุ่มซึ่งเป็นเรื่องของพรรคการเมือง เขาจึงเรียกร้องให้ผู้ที่เข้าร่วมในคณะรัฐมนตรีของเขาตัดความสัมพันธ์กับพรรค เพื่อที่จะได้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ฮายาชิต้องการยุบสภาโดยเร็ว หลังจากที่รับอนุมัติงบประมาณแล้ว จากนั้นรัฐบาลก็จะให้ความสนับสนุนพรรคโชวาไคซึ่งนิยมทหาร ดูเหมือนว่าเขาคิดว่าจะทำให้มี "หนึ่งประเทศหนึ่งพรรค" ขึ้นในญี่ปุ่นตามสมการของพวกนาซี แต่ในการเลือกตั้งที่มีขึ้นในเดือนเมษายน ค.ศ. ๑๙๓๗ เขาก็พ่ายแพ้โดยสิ้นเชิง และจำต้องลาออก เป็นที่ประจักษ์อีกครั้งหนึ่งเหมือนในตอนปลายสมัยเมจิว่า การจะปกครองโดยไม่ได้รับความสนับสนุนจากพรรคการเมืองนั้นทำไม่ได้

การเลือกตั้งในปี ค.ศ. ๑๙๓๗ เปิดเผยให้เห็นว่าชาวญี่ปุ่นยังคงเดินสายกลางและไม่นิยมทหารมากน้อยเพียงใด ถึงแม้จะมีการเอนเอียงไปทางขวาในกลุ่มชนชั้นนำในรัฐบาลก็

ตาม ความจงรักภักดีต่อพระจักรพรรดิและญี่ปุ่นไม่ได้ทำให้พวกนี้เห็นชอบโดยอัตโนมัติกับลัทธิชาตินิยมรูปที่รุนแรงกว่าในทางการเมือง เช่นเดียวกับการเลือกตั้งในปี ๑๙๓๐, ๑๙๓๒ และ ๑๙๓๖ ประชาชนส่วนใหญ่ยังคงสนับสนุนพรรคใหญ่ทั้งสอง ซึ่งถึงแม้จะมีการแตกแยกกันภายในอย่างมากก็ตาม แต่ก็ยังรวมกันต่อต้านลัทธิทหารนิยม พรรคทั้งสองนี้ได้รับคะแนนเสียงกว่า ๗ ล้าน และได้ที่นั่งในรัฐสภา ๓๕๔ ที่ ผู้ที่ลงคะแนนให้พรรคที่รัฐบาลสนับสนุน มีจำนวนเพียง ๔๐๐,๐๐๐ กว่าเล็กน้อย ซึ่งทำให้พรรคนั้นได้ที่นั่งเพียง ๑๙ ที่ โดยทั่วไปแล้ว รูปแบบการเลือกตั้งในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๓๐ แสดงถึงความต่อเนื่องกับทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ หาใช่การขาดตอนกันไม่ อาจเห็นความต่อเนื่องนี้ได้เช่นกันในการเติบโตทีละน้อยของลัทธิสังคมนิยมแบบสายกลาง ซึ่งได้ที่นั่งในรัฐสภา ๘ ที่ในปี ค.ศ. ๑๙๒๘ ๕ ที่ในปี ๑๙๓๐ และ ค.ศ. ๑๙๓๒ ๑๘ ที่ในปี ค.ศ. ๑๙๓๖ และ ๓๗ ที่ในปี ค.ศ. ๑๙๓๔ (โดยได้คะแนนเสียงกว่า ๙๐๐,๐๐๐) โดยที่พรรคสังคมนิยมมวลชน (ตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๓๒) ประสบกับความยุ่งยากจากพวกนักชาตินิยม- สังคมนิยมด้านหนึ่ง และจากพวกมาร์กซิสต์ที่เป็นปฏิปักษ์ต่อระบอบรัฐสภาอีกด้านหนึ่ง จึงไม่อาจเรียกพรรคนี้ว่าเป็นพลังประชาธิปไตยได้แท้จริง แต่พรรคนี้ก็มีผู้นำที่เดินสายกลางเช่น อาเบ อิซู และคาตายามา เทตสุ (นายกรัฐมนตรีจากปี ค.ศ. ๑๙๔๗ ถึง ๑๙๔๘) ซึ่งเป็นคริสเตียนทั้งคู่ และคำขวัญของพรรค คือ "ต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสม์ ต่อต้านลัทธิฟัสซิสม์ และต่อต้านระบอบนายทุน" ซึ่งไม่เป็นที่ต้องสงสัยว่าเป็นที่จูงใจพวกที่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริงในญี่ปุ่นสมัยนั้น คะแนนเสียงที่พรรคนี้ได้รับส่วนใหญ่อยู่ในเมืองใหญ่ ๆ และแสดงถึงกระแสที่สนับสนุนพวกสังคมนิยมซึ่งจะแข็งแกร่งขึ้นมาในญี่ปุ่นหลังสงคราม

เพื่อแก้ปัญหาการขัดแย้งระหว่างพรรคการเมืองกับรัฐบาล โคโนเอะ ฟูมิมาโรจึงถูกขอให้ตั้งรัฐบาลขึ้นหลังจากที่ฮายาชิหลุดจากตำแหน่ง โคโนเอะมีความสัมพันธ์กับกองทัพบก พรรคการเมืองและวงการธุรกิจการเงินของญี่ปุ่น เขาเป็นพลเรือนมาจากตระกูลขุนนางเก่า เป็นคนโปรดของไซออนจิผู้เป็นเสรีนิยม เป็นนักเขียนที่สามารถและเป็นที่นิยมกว้างขวาง เป็นบุคคลผู้ที่ในสมัยยังหนุ่มแน่นได้เจาะจงที่จะเข้ามหาวิทยาลัยเกียวโตเพื่อศึกษากับนิชิดาผู้เป็นนักปรัชญา และกับนักเศรษฐศาสตร์แนวมาร์กซิสต์คือ กาวากามิ ฮาจิเม โคโนเอะจึงเป็นที่พอใจของทุกกลุ่ม การแต่งตั้งเขาเป็นนายกรัฐมนตรีได้รับการต้อนรับอย่างกระตือรือร้นจากทุกฝ่าย แน่นอนที่พรรคการเมืองคาดว่าเขาจะเป็นเสรีนิยมมากกว่าฮายาชิ แต่ไม่ว่าเขาจะมีความสามารถเพียงใดก็ตามในยามสงบ ในระหว่างสงครามซึ่งเกิดขึ้นหนึ่งเดือนภายหลังที่มีการจัดตั้งรัฐบาลของเขาขึ้นนั้น ก็ปรากฏว่าเขาเป็นนักประนี-

ประนอมอ่อนเกินไปที่จะต้านทานการเรียกร้องจากพวกทหาร และพลเรือนที่ฮึกหาญ และคนสองกลุ่มนี้ก็มีอิทธิพลเหนือรัฐบาลมากขึ้นเรื่อย ๆ

ญี่ปุ่นในยามสงคราม

การวางแผนทั้งหมดของกองทัพบกญี่ปุ่นในปี ค.ศ. ๑๙๓๗ นั้น ตั้งอยู่บนสมมติฐานว่าสหภาพโซเวียตเป็นศัตรูที่แท้จริงของญี่ปุ่นประเทศเดียวในตะวันออกไกล มาในปี ค.ศ. ๑๙๓๕ รุสเซียมีทหาร (ประมาณ ๒๔๐,๐๐๐ คน) ในจังหวัดต่าง ๆ ในภาคตะวันออกไกลมากกว่าที่ญี่ปุ่นมีอยู่ในแมนจูเรีย (๑๖๐,๐๐๐ คน) และยังมีเครื่องบินมากกว่าและกำลังยานยนต์ที่แข็งแกร่งกว่าด้วย ณ การประชุมสภาคอมมิวนิสต์สากลครั้งที่ ๗ ในปี ค.ศ. ๑๙๓๕ มีการประกาศว่ารัฐฟัสซิสต์เยอรมนีและญี่ปุ่นเป็นศัตรูของสหภาพโซเวียต ในเดือนมีนาคม ค.ศ. ๑๙๓๖ สหภาพโซเวียตได้ลงนามในสนธิสัญญารักษาความปลอดภัยร่วมกันกับมองโกเลียนอก และก็เห็นได้ชัดว่ารุสเซียก็ได้ประโยชน์ต่าง ๆ จากนโยบายการสร้างแนวร่วม ซึ่งนำไปสู่การพักรบระหว่างพวกก๊กมินตั๋งกับจีนคอมมิวนิสต์ภายหลังเหตุการณ์ที่เซียนในปี ค.ศ. ๑๙๓๖ เพื่อให้กำลังทหารทัดเทียมกับของสหภาพโซเวียตในตะวันออกไกล กองทัพญี่ปุ่นก็ได้ร่าง "โครงการ ๕ ปีสำหรับผลิตยุทโธปกรณ์" ขึ้นในฤดูร้อนของปี ค.ศ. ๑๙๓๗ ในการนี้ญี่ปุ่นต้องการเวลาและสันติภาพ สิ่งสุดท้ายที่ญี่ปุ่นต้องการคือ ทำสงครามกับจีนอย่างเต็มอัตรา

อันที่จริงแล้ว ความสนใจทางยุทธศาสตร์ของญี่ปุ่นในจีนนั้น นอกไปจากแมนจูเรียแล้วก็จำกัดอยู่แค่การสร้างเขตกันชนขึ้นในภาคเหนือของจีนเพื่อป้องกันการถูกโจมตีจากด้านหลังในแมนจูเรียระหว่างสงครามที่อาจเกิดขึ้นกับรุสเซีย มาในตอนปลายฤดูร้อนของปี ค.ศ. ๑๙๓๕ ญี่ปุ่นก็บรรลุถึงเป้าหมายที่มีขอบเขตจำกัดนี้เป็นส่วนใหญ่ มีการตกลงกันในเดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๙๓๕ ให้จีนคณะชาติถอนทหารออกจากหูเป่ยและชาหาร์ และในเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๙๓๕ ก็มีการจัดตั้ง "คณะมนตรีการเมืองอิสระ" ขึ้นภายใต้นายพลจีน ผู้ซึ่งไม่ใช่ทั้งเจ้าหน้าที่ของคณะชาติหรือหุ่นของญี่ปุ่น เพื่อปกครองบริเวณดังกล่าว แต่กองทัพบกญี่ปุ่นต้องการมากกว่านี้ คือให้จีนภาคเหนือเป็นอิสระ หรือมิฉะนั้นก็ต้องการรัฐบาลก๊กมินตั๋งที่นิยมญี่ปุ่น ตลอดปี ค.ศ. ๑๙๓๖ จนถึงต้นปี ค.ศ. ๑๙๓๗ ญี่ปุ่นเจรจากับรัฐบาลนานกิงอย่างแข็งขันเพื่อให้มีการรับรองสถานะของตนเหนือดินแดนเหล่านี้ แต่ญี่ปุ่นต้องการได้สิ่งที่ตนปรารถนาด้วยวิธีกดดันทางเศรษฐกิจและการเมืองเท่านั้น เพื่อหลีกเลี่ยงการใช้กำลัง ได้มีการดำเนินการสามขั้น เพื่อลดอิทธิพลของกองทัพกวานตุงที่ฮึกหาญ กล่าวคือผู้บังคับบัญชากองทัพญี่ปุ่นในภาคเหนือของจีนได้รับยศเท่ากับผู้บังคับ

บัญชากองทัพกวานตุง นายพลตาชิโร ผู้ยอมอยู่ในวินัยที่ตั้งขึ้นหลังการกวาดล้างในกองทัพในปี ค.ศ. ๑๙๓๖ ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้บัญชาการกองทัพในจีนภาคเหนือ อิทธิพลของกองสืบราชการลับพิเศษที่มุกเดนภายใต้นายพลโดอิฮาราถูกกีดกันจากภาคเหนือของจีนโดยการจัดตั้งกองสืบราชการลับต่างหากขึ้นในปักกิ่ง ซึ่งอยู่ใต้กองทัพในจีนภาคเหนือ มีผู้ที่สนับสนุนนโยบายที่ก้าวร้าวต่อจีนยิ่งขึ้นอยู่ในหมู่ผู้เชี่ยวชาญเรื่องจีนในกองทัพบกและในกองทัพกวานตุง พวกนี้ให้เหตุผลว่าควรขยี้รัฐบาลนานกิงเสียก่อนที่รัฐบาลนั้นจะมีเวลาเข้าเป็นสัมพันธมิตรกับรุสเซีย ซึ่งก็จะเป็นอันตรายต่อแมนจูเรียจากทางใต้ แต่ความเห็นทางกลยุทธ์ที่แตกต่างออกไปในเรื่องการเน้นว่าอะไรสำคัญนี้เป็นความเห็นของคนกลุ่มน้อย และเป็นส่วนหนึ่งของแผนยุทธศาสตร์ทั่วไปสำหรับต่อต้านสหภาพโซเวียต

ถึงแม้จะมีการระมัดระวังกันเช่นนี้ก็ตาม เมื่อทหารจีนและญี่ปุ่นปะทะกันในท้องถิ่นโดยไม่ได้มีการคาดหมายกันมาก่อน ในบริเวณไปปิงในวันที่ ๗ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๓๗ การปะทะกันนี้ก็ขยายตัวลุกลามออกไปเป็นสงครามใหญ่ ซึ่งมีผลหายนะต่อญี่ปุ่นและตะวันออกไกล[๑]

เหตุผลอย่างหนึ่งที่สงครามลุกลามออกไปก็คือ การที่จีนและญี่ปุ่นมีข้อสมมติทางศีลธรรมที่แตกต่างกันอย่างมาก ญี่ปุ่นคิดว่าสถานะของคนในจีนนั้นขึ้นอยู่บนพรหมลิขิตของชาติ ความต้องการทางเศรษฐกิจและประวัติศาสตร์ ญี่ปุ่นพิจารณาเหตุการณ์ในแง่ของการรักษาสถานะดังที่เป็นอยู่เหมือนกันกับมหาอำนาจอาณานิคมในสมัยหลัง ๆ ในสายตาของญี่ปุ่นนั้น สาเหตุของความยุ่งยากในสถานการณ์ที่เป็นมาแต่ปี ค.ศ. ๑๙๐๕ ก็คือลัทธิชาตินิยมของจีน ชาวญี่ปุ่นส่วนใหญ่มารู้สึกว่าการกระทำต่าง ๆ ของญี่ปุ่นตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๓๑ มานั้นไม่ได้เป็นการก้าวร้าว แต่จำเป็นต่อการรักษาผลประโยชน์อันชอบธรรมของจักรวรรดิ ตรงกันข้าม จีนเห็นประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของตนว่าเป็นเรื่องที่ชนต่างชาติมาก้าวร้าวอยู่ตลอดเวลา การคุกคามของญี่ปุ่นนั้นล่าสุดและน่าเดือดดาลที่สุด และการที่การคุกคามนี้เกิดขึ้นเอาตอนเดียวกันกับที่ลัทธิชาตินิยมของจีนเจริญขึ้นอย่างไม่เคยมาก่อน จึงสุดแสนจะทนทาน จีนเห็นว่าการสู้รบที่เกิดขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๓๗ นั้น เป็นความพยายามของญี่ปุ่นที่จะสร้างเหตุการณ์แมนจูเรียครั้งใหม่ขึ้นเพื่อเข้ายึดภาคเหนือของจีน

เหตุผลที่สองที่ทำให้การต่อสู้ลุกลามออกไปนั้น ก็คือการที่ทั้งสองฝ่ายไม่ยอมอะลุ้มอล่วยต่อกัน ในสภาพการเมืองแห่งเหอเป่ยและชาหาร์นั้นมีกลุ่มผลประโยชน์ที่รักษาดุลไว้ได้อย่างล่อแหลม เมื่อเกิดการสู้รบขึ้นแต่ละฝ่ายก็รู้สึกว่าตนถูกคุกคาม รัฐบาลกลางรู้สึกว่าตนไม่สามารถที่จะเสียดินแดนไปได้อีกแม้แต่หนึ่งตารางนิ้ว มีบางคนให้ความ

[๑] ดูเรื่องนี้เฉพาะที่เกี่ยวกับจีนใน "สมัยนานกิง" จนถึงปี ค.ศ. ๑๙๓๗ ได้จากหน้า ๖๙๑

เห็นว่าตัวเจียงไคเช็คเองอาจพร้อมที่จะพิจารณาเข้าร่วมกับญี่ปุ่นในการต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขในการตกลง แต่สถานะของเขาในรัฐบาลจีนทำให้เขาต้องโต้ตอบการคุกคามของญี่ปุ่นอย่างแข็งขัน รัฐบาลกลางมีประสิทธิภาพทางทหารสูงกว่าที่เคยเป็นมา ทั้งนี้เพราะการตกลงพักรบกับจีนคอมมิวนิสต์และเพราะมีกองพลใหม่ ๆ ที่ได้รับการฝึกฝนโดยพวกเยอรมัน ดังนั้น เมื่อรัฐบาลกลางได้ข่าวแผนการที่จะส่งกองทัพญี่ปุ่นเข้าไปในภาคเหนือของจีน (ซึ่งมีการยกเลิกในภายหลัง) จึงส่งทหารเข้าไปในเหอเป่ยตอนใต้สี่กองพล ซึ่งเป็นการละเมิดการตกลงพักรบของปี ค.ศ. ๑๙๓๕ ญี่ปุ่นเองก็ตระหนกตกใจที่มีความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่อตนมากขึ้นในจีน และรู้สึกว่าสถานะหลังปี ค.ศ. ๑๙๓๕ ของตนนั้นอยู่ในอันตราย โดยเฉพาะเมื่อเผชิญกับการเคลื่อนย้ายกำลังทหารของจีน ญี่ปุ่นก็รู้สึกว่าควรเสริมสร้างกำลังเล็กน้อยของตนที่มีอยู่ไม่ถึง ๕,๐๐๐ คน ในภาคเหนือของจีน

วิกฤติการณ์จากการระดมพลนี้ยิ่งยุ่งยากมากขึ้นในฝ่ายญี่ปุ่น เพราะมีองค์กรที่กำหนดนโยบายมากมาย เป็นการยากลำบากพออยู่แล้วที่ฝ่ายเสนาธิการกับกระทรวงกองทัพบกจะตกลงกันได้ เพราะการแตกแยกกันอันเนื่องจากความริษยากันว่าใครควรเป็นผู้วางแผนอะไร กองทัพเรือและรัฐมนตรีคนอื่น ๆ ก็ต้องให้ความเห็นชอบด้วย แต่ในบางครั้งก็ยากที่คณะรัฐมนตรีจะรู้ได้ว่ากองทัพบกกำลังเตรียมจะทำอะไรอยู่ ในการประชุมคณะรัฐมนตรีครั้งหนึ่งประมาณสามสัปดาห์หลังจากเกิดการสู้รบขึ้นแล้ว รัฐมนตรีทบวงอาณานิยมถามรัฐมนตรีกองทัพบกว่า "จะมีการหยุดปฏิบัติการทางทหารประมาณที่แนวใด" รัฐมนตรีกองทัพบกซึ่งตั้งใจแน่วแน่ที่จะรักษาความเป็นอิสระในการบังคับบัญชาของกองทัพบก นั่งนิ่งไม่ยอมตอบ รัฐมนตรีกองทัพเรือคิดว่าการกระทำเช่นนี้น่าตำหนิจึงตอบแทน ซึ่งทำให้รัฐมนตรีกองทัพบกโกรธจนหน้าซีดและโจมตีรัฐมนตรีกองทัพเรือว่า "เป็นการถูกแล้วหรือที่จะเอาเรื่องมาเปิดเผยกันในที่เช่นนี้" ในที่สุดก็มีการตกลงประนีประนอมกันได้ว่า นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีต่างประเทศเท่านั้นจะได้รับการบอกเล่าเกี่ยวกับแผนการของกองทัพบก โคโนเอะมักเดือดดาลกองทัพบกเสมอที่มาแทรกแซงในการกำหนดนโยบาย เขาจึงหันไปใช้มาตรการที่เหลือเชื่อเพื่อควบคุมกองทัพบก เช่น การแต่งตั้งนายพลอารากิเป็นรัฐมนตรีศึกษาธิการ ในปี ค.ศ. ๑๙๓๕ เพื่อต้านดุล "กลุ่มผู้ควบคุม" ในกองทัพบก แต่เราต้องเน้นว่าไม่มีการแบ่งแยกอย่างเด็ดขาดระหว่างกลุ่มนิยมสันติของฝ่ายพลเรือนกับฝ่ายกองทัพบกที่มีนโยบายก้าวร้าว การต่อสู้กันในรัฐบาลญี่ปุ่นส่วนใหญ่แล้วเป็นเรื่องการควบคุมนโยบาย ไม่ใช่เรื่องนโยบาย การเอียงขวายังคงดำเนินต่อไป บุคคลที่เป็นพวกหัวรุนแรงเช่นฮิรานูมา คิอิชิโร ยานากาวา เอซูเกะหรือซูเอ็ทซูกุ โนบูมาซา ขึ้นไปดำรงตำแหน่งสูง ๆ ในรัฐบาลมากขึ้นเรื่อย ๆ ในเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๙๓๗ กองทัพบก กองทัพเรือ และ

กระทรวงการต่างประเทศตกลงกันได้เรื่องเงื่อนไขในการยุติสงครามกับจีน แต่ซูเอ็ทซูกุก็ทำให้เงื่อนไขนี้ถูกปฏิเสธ โดยถามว่า ชาวญี่ปุ่นจะยอมรับเงื่อนไขเหล่านี้หรือไม่ มีการตกลงหยุดยิงกันได้หลายครั้งโดยกองทัพในสนามรบ แต่ก็ถูกล้มเลิกด้วยการตัดสินใจกันในโตเกียวของกองทัพบกหรือคณะรัฐมนตรี

เกิดการรบขึ้นในเซี่ยงไฮ้ในเดือนสิงหาคม ๑๙๓๗ เพราะกองทัพเรือไม่อาจนิ่งเฉยอยู่และปล่อยให้กองทัพบกได้ชื่อเสียงแต่ฝ่ายเดียว ไม่ช้า "เหตุการณ์ในภาคเหนือของจีน" ก็กลายไปเป็น "เหตุการณ์ในจีน" (แม้แต่สหรัฐอเมริกาก็เรียกเรื่องนี้ว่า "เหตุการณ์" เพราะถ้าเรียกว่า "สงคราม" ก็จะทำให้มีการตกลงกันได้ยากมากขึ้น และจะยังทำให้สหรัฐอเมริกาต้องระงับการส่งยุทโธปกรณ์ไปให้ทั้งจีนและญี่ปุ่น ตามตัวบทของกฎหมายความเป็นกลางของปี ค.ศ. ๑๙๓๗ ซึ่งจะเป็นผลร้ายต่อจีนมากกว่าญี่ปุ่น) รัฐมนตรีกองทัพบกญี่ปุ่นให้คำมั่นกับพระจักรพรรดิว่าจะจัดการเหตุการณ์นี้ "ให้เรียบร้อยภายในสองเดือน" เมื่อการสู้รบรุนแรงขึ้น ก็มีความต้องการให้จัดการกับจีนให้ราบคาบลงไปมากขึ้นด้วย ฝ่ายเสนาธิการให้เหตุผลว่าถ้านานกิงแตกแล้ว รัฐบาลจีนก็จะยอมต่อคำเรียกร้องของญี่ปุ่น เมืองหลวงของจีนถูกยึดในเดือนธันวาคม แม่ทัพญี่ปุ่นพอใจที่จะเห็นอดีตศูนย์กลางของการปลุกปั่นให้เป็นปฏิปักษ์ต่อญี่ปุ่นนี้ถูกลงโทษ ทำให้มีการฆ่าฟันอย่างโหดร้ายอยู่หลายวัน ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เรียกกันว่า "การโทรมนานกิง" แต่เจียงไคเช็คก็ยืนหยัดอยู่ได้ และกองทัพจีนซึ่งถึงแม้จะเทียบกับกองทัพญี่ปุ่นไม่ได้ก็ตาม ก็ต่อสู้อย่างทรหด ทำให้สงครามต้องยืดเยื้อออกไปและสิ้นเปลืองมาก มีการตัดสินนโยบายกันในเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๙๓๘ ทั้ง ๆ ที่ฝ่ายเสนาธิการจะคัดค้านก็ตาม คือ ให้เปิดการโจมตีจีนอย่างเต็มอัตรา และสถาปนารัฐบาลกลางใหม่ที่ฝักใฝ่ข้างญี่ปุ่น มาในเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๙๓๘ เมืองฮันเค้า (ฮั่นโข่ว) และกวางตุ้งก็ถูกยึดได้ และในวันที่ ๓ พฤศจิกายน โคโนเอะก็สามารถกล่าวได้ว่า รัฐบาลก๊กมินตั๋งได้กลายเป็นเพียงรัฐบาลท้องถิ่น (ในเสฉวน) และประกาศสถาปนาภาวะใหม่ของญี่ปุ่นในเอเชียตะวันออก

นอกไปจากส่วนตะวันออกและตะวันตกเฉียงใต้ของจีนที่อยู่ใต้ปกครองของรัฐบาลที่จุงกิงและบริเวณตะวันตกเฉียงเหนือที่อยู่ใต้จีนคอมมิวนิสต์แล้ว บริเวณที่มีประชาชนหนาแน่นที่สุดของจีนก็ตกอยู่ใต้การปกครองของกองทัพญี่ปุ่น แต่สภาพที่แท้จริงของภาวะใหม่ของญี่ปุ่นก็คือ การปกครองที่แบ่งแยก กองทัพกวานตุงคุมแมนจูเรียและรัฐหุ่นคือมองโกเลียใน กองทัพภาคเหนือในจีนจัดตั้งรัฐบาลขึ้นที่ปักกิ่ง กองทัพภาคกลางในจีนจัดตั้งรัฐบาลขึ้นที่นานกิง รัฐบาลเหล่านี้ถูกกีดกันจากกัน ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการแข่งขันกันระหว่างกองทัพต่าง ๆ และอีกส่วนหนึ่งเป็นเพราะคนจำนวนมากในญี่ปุ่นหวังว่าพรรคก๊ก-

มินตั้งจะตระหนักถึงความสิ้นหวังของตนและขึ้นเป็นรัฐบาลของจีนที่รวมกันเป็นปึกแผ่นภายใต้การบงการของญี่ปุ่น ญี่ปุ่นอาจสามารถขับไล่รัฐบาลคณะชาติจากเสฉวนได้ แต่เจียงไคเช็คก็อาจเพียงเคลื่อนย้ายไปทางตะวันตกมากขึ้นอีกเท่านั้น อันตรายจากรุสเซียทางตอนเหนือทำให้ญี่ปุ่นเลือกที่จะป้องกันการควบคุมทางรถไฟและเมืองใหญ่ ๆ ที่สำคัญไว้เท่านั้น เมื่อปรากฏว่าความหวังจะให้หมดกำลังสู้นั้นไม่เป็นผล ญี่ปุ่นก็หันไปหาวางจิงวุ้ย ผู้ฟื้นฟูงานเขียนที่แสดงความนิยมญี่ปุ่นของซุนยัตเซ็น และมาเข้าหาญี่ปุ่นในปี ค.ศ. ๑๙๓๙ ในเดือนมีนาคม ค.ศ. ๑๙๔๐ วางจิงวุ้ยก็ได้เป็นหัวหน้ารัฐบาลหุ่นที่นานกิง อาจมีความใกล้เคียงกันพอประมาณระหว่างคำขวัญที่เป็นอุดมคติของ**ภาวะใหม่** และลัทธินวสมัยนิยมแบบที่ไม่เป็นเสรีนิยมของพวกก๊กมินตั๋งซึ่งทำให้รัฐบาลดังกล่าวมีประสิทธิผลบ้าง ถ้าหากว่าสงครามโลกครั้งที่สองไม่เกิดขึ้น แต่เท่าที่ปรากฏ ความประพฤติของทหารญี่ปุ่นในสนาม สงครามแบบกองโจรที่มีอยู่ตลอดเวลาในบริเวณชนบท กลยุทธ์ของสารวัตรทหารญี่ปุ่น และความจำเป็นในสมัยสงครามรวมกันทำให้ความหวังนี้ต้องสูญสิ้นไป

โครงสร้างของญี่ปุ่นภายใต้ระบอบทหาร

มีการปรับตัวเพื่อทำสงครามภายหลังที่เกิด "เหตุการณ์จีน" ขึ้น ภาระเศรษฐกิจในประเทศที่ญี่ปุ่นต้องแบกไว้อันเนื่องจากสงครามที่มีขอบเขตจำกัดนั้นไม่เหลือกำลังนัก แต่กระนั้นก็เป็นข้ออ้างสำหรับการออกกฎหมายต่าง ๆ ซึ่งค่อย ๆ เปลี่ยนญี่ปุ่นให้เป็นรัฐทหารทีละน้อย สงครามกลายเป็นเป้าหมายของรัฐ ซึ่งไม่มีทางใดที่จะต่อต้านได้ การต่อต้านรัฐบาลโดยพรรคการเมืองสำคัญ ๆ ซึ่งมีเป็นธรรมดาในสมัยอันวุ่นวายของฮิโรตะกับฮายาชินั้น อันตรธานไปในชั่วข้ามคืน มีการอนุมัติงบประมาณสงครามกันโดยไม่มีการประท้วง ในการประชุมในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๓๗ พรรคสังคมนิยมมวลชนตกลง "จะสนับสนุนสงครามอันศักดิ์สิทธิ์ด้วยปณิธานที่แน่วแน่ เพื่อความสัมฤทธิ์ผลของบทบาทตามประวัติศาสตร์ของชาวญี่ปุ่น" เมื่อสมาชิกรัฐสภาสังกัดพรรคมินเซโตะผู้หนึ่งประท้วงกฎหมายระดมกำลังทั่วประเทศว่าขัดกับรัฐธรรมนูญ นายพันโทผู้หนึ่งก็บอกให้เขาหุบปากเสีย สองปีต่อมาเมื่อบุคคลคนเดียวกันพูดตำหนิ "ภาวะใหม่ในเอเชียตะวันออก" เขาก็ถูกขับออกจากรัฐสภาโทษฐานที่ป้ายร้าย "สงครามอันศักดิ์สิทธิ์" มีสมาชิกรัฐสภาเพียงห้าคนที่คัดค้านการขับไล่เขาออก และสมาชิกพรรคสังคมนิยมมวลชนแปดคนก็ถูกขับออกจากพรรค เพราะไม่อยู่ในที่ประชุมรัฐสภาขณะที่มีการลงคะแนนเสียงกัน นานก่อนที่จะมีการยุบพรรคการเมืองอย่างเป็นทางการในปี ค.ศ. ๑๙๔๐ นั้น รัฐสภาได้สูญเสียอำนาจและกลายมาเป็นองค์กรที่อนุมัตินโยบายของรัฐบาลอย่างว่าง่าย

อำนาจในการปกครองบัดนี้อยู่ในมือของคณะรัฐมนตรีและกองทัพเหล่าต่าง ๆ มีการจัดตั้งกองบัญชาการของพระจักรพรรดิขึ้นในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๓๗ เพื่อประสานงานวางแผนและปฏิบัติการระหว่างกองทัพทั้งสองเหล่า อำนาจทางการเมืองของกองทัพทั้งสองออกมาในรูปของสถาบัน ในเดือนเดียวกันนั้น เมื่อมีการตั้งคณะมนตรีประสานงานเพื่อวางนโยบายซึ่งประกอบด้วยนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีกองทัพทั้งสอง รัฐมนตรีต่างประเทศ เสนาธิการกองทัพบกและกองทัพเรือ รวมทั้งรัฐมนตรีมหาดไทยและรัฐมนตรีคลังเป็นบางครั้ง การประชุมคณะมนตรีนี้มีขึ้นในปลายปี ค.ศ. ๑๙๓๗ และในเดือนแรก ๆ ของปี ค.ศ. ๑๙๓๘ หลังจากนั้นก็มีการแตกกันระหว่างคณะรัฐมนตรีกับฝ่ายกองทัพ ซึ่งดำเนินไปจนกระทั่งกลางปี ค.ศ. ๑๙๔๐ ระหว่างสองปีนี้ไม่มีการประชุมกันเลย แต่มีการประชุมกันอีกในสมัยที่สองของรัฐบาลโคโนเอะในฤดูร้อนของปี ค.ศ. ๑๙๔๐ หลังจากนั้นแล้วคณะมนตรีประสานงานก็เป็นองค์กรที่ตัดสินนโยบายที่สำคัญที่สุดของรัฐบาล การตัดสินนโยบายที่สำคัญที่สุดของคณะมนตรีนี้ได้การรับรองจากที่ประชุมพระจักรพรรดิ

องค์กรที่สำคัญที่สุดของรัฐบาลในด้านเศรษฐกิจก็คือ คณะกรรมการวางแผน ซึ่งตั้งขึ้นในเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๙๓๗ เพื่อวางแผนทั่วไปให้ทั้งประเทศ คณะกรรมการนี้อยู่ใต้นายกรัฐมนตรีโดยตรง วางแผนการขยายเศรษฐกิจญี่ปุ่นในสมัยสงคราม และดำเนินการควบคุมต่าง ๆ ที่มีขึ้นหลังปี ค.ศ. ๑๙๓๗ สิ่งที่สำคัญยิ่งต่อการดำเนินงานของคณะกรรมการก็คือ อำนาจที่มีอยู่ในพระราชบัญญัติระดมกำลังทั่วประเทศในเดือนเมษายน ค.ศ. ๑๙๓๘ ซึ่งกำหนดให้มีการควบคุมทรัพยากรแรงงาน วัสดุ การค้า ราคา ค่าแรง และบริการ ให้มีการควบคุมหนังสือพิมพ์และสื่อมวลชนอื่น ๆ และให้มีการบังคับลงทะเบียนและการออมทรัพย์นี่คือกฎหมายที่รัฐบาลของโคโนเอะสัญญาว่าจะไม่ใช้ตราบใดที่สงครามมีขอบเขตจำกัดอยู่เพียงประเทศจีน แต่เริ่มในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๓๘ ก็มีการออกกฤษฎีกาทีละเล็กทีละน้อย ซึ่งทำให้มีการควบคุมดังกล่าวขึ้น มีบุคคลที่สามารถหลายคนอยู่ในคณะกรรมการนี้ บางคนก็มีประสบการณ์มาก่อนกับเศรษฐกิจกึ่งวางแผนของแมนจูเรีย บางคนเป็นนักสังคมชาตินิยม ซึ่งนำเอาความกระตือรือร้นในการวางแผน และให้ความสำคัญกับการวางแผนนี้เหนือเป้าหมายปัจจุบันของพวกเขา และบางคนก็เป็นข้าราชการหนุ่มที่ปรารถเปรื่อง ผู้ไม่พอใจกับระบบอาวุโสในกระทรวงอื่น ๆ ในปี ค.ศ. ๑๙๔๑ ก็เกิดการขัดแย้งขึ้นระหว่างคณะกรรมการวางแผนกับฝ่ายธุรกิจ พวกไซบัทสุซึ่งถึงแม้จะเต็มใจที่จะสนองความต้องการทางทหาร ก็ประสงค์จะควบคุมกิจการของตน โดยทั่วไปภายในวงการที่เป็นแบบรวมกลุ่มกัน พวกไซบัทสุโจมตีคำขวัญของคณะกรรมการวางแผน คือ "กำไรสาธารณะก่อนอื่น" ว่าเป็นแบบคอมมิวนิสต์ และสามารถขจัดพวกซ้ายออกจากคณะกรรมการได้ ๑๗

คน (บางคนที่ถูกจับในตอนนั้น เช่น วาดา ฮิรู กลายมาเป็นบุคคลสำคัญในพรรคสังคมนิยมหลังสงคราม บางคนที่ยังคงอยู่ในคณะกรรมการต่อไปก็มีชื่อเสียงขึ้นมาในพรรคอนุรักษ์นิยมหรือในธุรกิจหลังสงคราม) หลังจากเหตุการณ์นี้ พลโทซูซูกิได้เป็นประธานกรรมการ ทำให้คณะกรรมการอยู่ใต้อิทธิพลของกองทัพบกมากขึ้น และต่อมาในปี ค.ศ. ๑๙๔๑ ก็ออกกฎหมายใหม่ ๆ ซึ่งทำให้คณะกรรมการนี้มีอำนาจอย่างกว้างขวางเหนือวิสาหกิจส่วนบุคคล เมื่อถึงปีแรก ๆ ของสงครามแปซิฟิกก็มีกฎข้อบังคับและการควบคุมเศรษฐกิจมากมาย และเศรษฐกิจก็ดำเนินไปตามแนวทางของรัฐบาลเป็นสำคัญ ในปี ค.ศ. ๑๙๔๓ คณะกรรมการวางแผนถูกรวมเข้าไว้ในกระทรวงยุทโธปกรณ์ที่ตั้งขึ้นใหม่

โครงสร้างสมัยสงครามของญี่ปุ่นด้านสุดท้ายที่เราจะศึกษาก็คือ ขบวนการระดมพลังทางจิตใจ ตั้งขึ้นภายหลังที่เกิดสงครามในจีนขึ้น ผู้อำนวยการขบวนนี้ คือ สมาพันธ์กลางเพื่อระดมพลังทางจิตใจแห่งชาติ ซึ่งเป็นองค์การครอบจักรวาล เมื่อถึงตอนปลายปี ค.ศ. ๑๙๓๘ องค์การนี้ประกอบด้วยองค์การย่อยถึง ๙๔ องค์การ เช่น สมาคมทหารผ่านศึกของพระจักรพรรดิ องค์การนายกเทศมนตรีแห่งชาติ และสภาสหภาพแรงงานญี่ปุ่น และอื่น ๆ จุดมุ่งหมายดั้งเดิมของสมาพันธ์กลางก็คือ การประสานงานทางการโฆษณาชวนเชื่อ และส่งเสริมกิจกรรมทางชาตินิยมและศาสนาชินโต เมื่อเวลาล่วงไป สมาพันธ์ก็เข้ารับหน้าที่รักษาความปลอดภัยของชุมชน ขายพันธบัตรสงคราม รวบรวมและแจกจ่ายวัสดุ และอื่น ๆ ในเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๙๔๐ ในสมัยรัฐบาลของโคโนเอะชุดที่สอง มีการเปลี่ยนแปลงอีก และสมาพันธ์กลางก็ถูกรวมเข้าในสมาคมช่วยการปกครองของพระจักรพรรดิ สมาคมนี้จัดขึ้นตามแบบ "หนึ่งประเทศหนึ่งพรรค" ของพวกนาซี และพรรคการเมืองสำคัญของญี่ปุ่นทั้งหมดก็ถูกยุบและนำเข้ามาอยู่ในสมาคมนี้ ดูเสมือนว่าโคโนเอะหวังในตอนที่ตั้งสมาคมนี้ขึ้นมาว่าจะใช้ถ่วงดุลกองทัพบก แต่นอกไปจากการที่มีการยุบองค์การอื่น ๆ อีกจำนวนมากเพื่อสร้างสมาคมนี้ขึ้นมาแล้ว สมาคมนี้ก็มีความหมายน้อยมาก และไม่มีพลังเหมือนพรรคการเมือง อำนาจนั้นขึ้นอยู่กับโครงสร้างของการปกครอง ไม่ได้อยู่ที่สมาคมนี้ ซึ่งเป็นเสมือนฉากที่แฝงสภาพที่แท้จริงคือการมีกลุ่มต่าง ๆ อยู่มากมาย เป็นต้นว่า ภายในพรรคการเมืองเองนั้นก็ยังคงมีการแก่งแย่งกันระหว่างหมู่เหล่าอยู่ต่อไป ตำแหน่งผู้นำของสมาคมไปตกอยู่กับพวกผู้นำรัฐบาล โดยมีผู้ว่าการจังหวัดเป็นหัวหน้าของสาขาสมาคมในระดับจังหวัด ในระดับต่ำสุดก็มีสมาคมท้องถิ่น ซึ่งแต่ละหน่วยประกอบด้วยครอบครัวประมาณ ๑๐ ครอบครัว ซึ่งก็อยู่ภายใต้การควบคุมอย่างมีประสิทธิภาพของที่ทำการรัฐบาลท้องถิ่น นี่ก็คือความพยายามที่จะใช้ความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในท้อง

ถึงเท่าที่ยังคงเหลืออยู่ เพื่อระดมกำลังทั้งหมดเท่าที่จะทำได้ เพื่อทำสงครามเบ็ดเสร็จสมัยใหม่

ลักษณะลัทธิทหารนิยมของญี่ปุ่น

นักประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นเกือบจะทุกคน เรียกการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่ได้บรรยายไว้ข้างบนว่าเป็นการเจริญเติบโตของลัทธิฟัสซิสม์ในญี่ปุ่น ซึ่งก็สะท้อนให้เห็นว่ายังคงมีการศึกษาประวัติศาสตร์ตามแนวมาร์กซิสต์อยู่อีกในญี่ปุ่นสมัยหลังสงคราม เพราะในทฤษฎีมาร์กซิสต์นั้น รัฐที่เป็นแบบนายทุนและเป็นรัฐเผด็จการเท่านั้นจึงจะเป็นฟัสซิสต์ได้ อันที่จริงแล้วญี่ปุ่นก็คล้ายกับรัฐฟัสซิสต์ในหลายข้อด้วยกัน เป็นต้นว่า ทั้งญี่ปุ่นและเยอรมนีละทิ้งการปกครองแบบรัฐสภา ในประเทศทั้งสองนี้ลัทธิชาตินิยมที่ใจแคบและการใช้วิธีข่มขวัญ ได้ช่วยให้เกิดลัทธิอำนาจนิยมขึ้น ทั้งสองประเทศได้เลิกเสรีภาพในการพูด การตีพิมพ์ และการชุมนุม และทั้งพวกเสรีนิยมและพวกฝ่ายซ้ายที่พยายามจะพูดโจมตีการรุกรานและการออกกฎหมายที่กดขี่ก็ถูกปราบปราม ประเทศทั้งสองมีนโยบายขยายดินแดนและก้าวร้าว ดังนั้น ถ้าว่ากันตามนัยนามธรรมในระดับสูงแล้วก็อาจจะรวมลักษณะเหล่านี้ของญี่ปุ่นกับเยอรมนีเข้ากับบุคลิกภาพจากประวัติศาสตร์ที่เหมือนกัน คือ ความเป็นประเทศที่เปลี่ยนให้ทันสมัยในตอนหลัง และสร้างแบบการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง "ตามตัวอย่างฟัสซิสต์" ขึ้นได้ แต่โดยทั่วไปแล้วความแตกต่างระหว่างญี่ปุ่นกับเยอรมนีนั้นดูจะมีความสำคัญพอ ๆ กันกับความคล้ายคลึง

ประการแรกก็คือ โครงสร้างทางการปกครองของรัฐบาลทั้งสองแตกต่างกัน เยอรมนีนั้น ได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงในสมัยไวมาร์มาแล้ว มีการปกครองแบบรัฐสภาอย่างสมบูรณ์ กลุ่มพรรคการเมืองที่สำคัญในรัฐสภาเป็นผู้กุมอำนาจ เพื่อที่จะได้อำนาจนี้มา พรรคนาซีต้องได้คะแนนเสียงมากกว่าพรรคอื่น ๆ ในการเลือกตั้งทั่วประเทศ ส่วนรัฐบาลญี่ปุ่นในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๙ นั้น ยังไม่ถึงขั้นสมัยไวมาร์ ญี่ปุ่นก็เหมือนกับเยอรมนีสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง คือ รัฐสภาญี่ปุ่นก็เป็นเพียงชนชั้นนำพวกหนึ่งในหลายพวก อาจมีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของการปกครองโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงในดุลแห่งอำนาจระหว่างพรรคในรัฐสภา ชัยชนะในการเลือกตั้งไม่จำเป็นต้องนำไปสู่การปกครองแบบอำนาจนิยม

ประการที่สอง การปกครองของญี่ปุ่นในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๓๐ นั้นไม่เพียงแต่จะเหมือนกับเยอรมนีก่อนสงครามโลกครั้งที่หนึ่งเท่านั้น สังคมญี่ปุ่นก็ยัง "สมัยใหม่" น้อยกว่า

ของเยอรมนีในสมัยของฮิตเล่อร์อยู่ไม่น้อย ในเยอรมนีนั้น การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจกับความฝักใฝ่ทางการเมืองมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดภายหลังภาวะเงินเฟ้ออย่างขนานใหญ่ในปี ค.ศ. ๑๙๒๒—๒๓ ทั้งพวกนาซีและคอมมิวนิสต์ก็ก้าวขึ้นจากการเริ่มต้นอันต่ำต้อยมาเป็นพรรคสำคัญในการเลือกตั้งในปี ค.ศ. ๑๙๒๔ โดยที่พวกพรรคสายกลางเป็นฝ่ายเสียคะแนนเสียงไป ความมั่นคงทางเศรษฐกิจที่มีขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๒๘ ทำให้พรรคทั้งสองเสียคะแนนสนับสนุนในการเลือกตั้งลงอย่างมาก แต่แล้วพรรคทั้งสองก็ก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วอีกโดยอาศัยอิทธิพลของความตกต่ำทางเศรษฐกิจทั่วโลก และพรรคนาซีที่มีจำนวนมากกว่าก็ดำเนินแผนที่นำตนให้เข้ามามีอำนาจได้ ดูจากรูปแบบนี้แล้ว ความสัมพันธ์โดยตรงระหว่างการตระหนักถึงสถานะลำบากของปัจเจกบุคคลกับปฏิกิริยาของผู้นั้นต่อการเมืองในระดับชาติก็เป็นอาการป่วยที่ไม่ใช่ปกติวิสัย รูปแบบนี้ยังสะท้อนให้เห็นความล้มเหลวของสถาบันที่คั่นกลาง คือ ธุรกิจ สวัสดิการ ตุลาการ ตำรวจ (การตั้งกองทัพส่วนตัว) ซึ่งโดยปกติแล้วช่วยเป็นกันชนในความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับรัฐ โครงสร้างของการปกครองแบบไวมาร์ถูกใช้เป็นเครื่องมือดำเนินการที่เกือบจะเป็นการแสดงประชามติโดยตรงสำหรับการเลือกระหว่างโครงการที่เป็นปฏิปักษ์ต่อระบอบรัฐสภาทั้งสองในแบบที่ตรงกันข้าม

ในทางตรงกันข้าม โครงสร้างทางสังคมตามประเพณีเดิมในญี่ปุ่น (หลังปี ค.ศ. ๑๘๙๐) นั้นค่อนข้างมั่นคง พรรคใหญ่สองพรรคต่างเดินสายกลางทั้งคู่ และก็ไม่เคยถูกท้าทายอย่างจริงจังโดยพรรคมวลชนที่รุนแรงพรรคใด พรรคทั้งสองยังคงได้คะแนนเสียงส่วนใหญ่อยู่ และคะแนนเสียงนั้นก็มักไปตกกับพรรคที่นิยมระบอบรัฐสภามากกว่า กลุ่มหัวรุนแรงที่นิยมการปฏิวัติซึ่งมีความสำคัญขึ้นมาในปี ค.ศ. ๑๙๓๑ ถึง ๑๙๓๖ มีอิทธิพลน้อยมากต่อเสียงที่สนับสนุนพรรคเซยูไคและพรรคมินเซโตะในการเลือกตั้ง และพรรคทั้งสองนี้ก็ได้ชัยชนะอย่างเต็มที่ต่อพรรคโชวาไค ซึ่งเป็นอนุรักษ์นิยมฝ่ายขวาและเป็นพรรคที่ได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาลในการเลือกตั้งปี ค.ศ. ๑๙๓๖ และ ค.ศ. ๑๙๓๗ แนวโน้มอื่นแนวเดียวที่เห็นได้ในการเลือกตั้งในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๓๐ นั้นก็คือ แนวโน้มอย่างช้า ๆ ไปสู่พรรคสังคมนิยมที่เป็นกึ่งเสรีนิยม เหตุผลที่การออกเสียงเลือกตั้งในญี่ปุ่นตายตัวนั้นก็คือ สถาบันที่คั่นกลางนั้นอยู่ในสภาพที่ดีเช่นในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ สถาบันเหล่านี้ช่วย "สกัดกั้น" ความทุกข์ยากของชาวนาที่ยากจนกว่าและของกรรมกรในช่วงปีที่ร้ายกาจที่สุดในสมัยที่เศรษฐกิจตกต่ำ ขบวนการผู้เช่าที่ดินไม่ได้ถูกกระตุ้นแต่กลับหมดกำลังไปเมื่อเผชิญกับความตกต่ำทางเศรษฐกิจ และมีการสถาปนา "ชุมชน" ในชนบทขึ้นมาใหม่ในรูปที่ค่อนข้างเสมอภาคยิ่งขึ้น ชนชั้นกลางญี่ปุ่นก็อยู่ในฐานะที่ดีกว่าชาวเยอรมันชั้นเดียวกัน สงครามและภาวะเงินเฟ้อทำให้เงินที่สะสมไว้ของชนชั้นกลางในเยอรมนีหมดไป และเมื่อเกิดความตกต่ำทาง

เศรษฐกิจพวกนี้ก็หมดที่พึ่ง ชนชั้นกลางญี่ปุ่นอยู่ในฐานะที่ดีมากระหว่างสงครามและในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ โดยไม่เผชิญกับภาวะเงินเฟ้อที่รุนแรง ความตกต่ำทางเศรษฐกิจเป็นผลร้ายต่อธุรกิจขนาดเล็กและกลาง แต่เงินสะสมในธนาคารและเงินเดือนกลับมีค่ามากกว่าเดิม ชนชั้นกลางจำนวนมากคิดว่าในต้นทศวรรษหลังปี ค.ศ. ๑๙๓๐ นั้นเป็นตอนที่ดีที่สุดของญี่ปุ่นสมัยก่อนสงคราม

ประการที่สาม เนื่องจากโครงสร้างทางการปกครองและสังคมแตกต่างกัน กระบวนการที่ "พลังต่อต้านระบอบรัฐสภา" เกิดขึ้นนั้น จึงแตกต่างอย่างมากเช่นกัน นาซีเป็นพรรคมวลชนขึ้นมาได้ด้วยโครงการที่จะปฏิวัติ เมื่อเข้าปกครอง พรรคนาซีก็สร้างระบอบการปกครองเสียใหม่ตามมโนภาพของตน โดยค่อย ๆ สถาปนาการปกครองแบบอำนาจนิยมขึ้นเมื่อได้สร้างระบอบรวมอำนาจเบ็ดเสร็จขึ้นแล้ว พวกนาซีก็ทำสงคราม โดยไม่จำเป็นต้องเน้นถึงความมีประสิทธิภาพของพรรคนี้มากเกินไป เราก็ไม่อาจปฏิเสธว่าพวกนาซีมีความคล่องตัว แต่พลังต่อต้านระบอบรัฐสภาในญี่ปุ่นนั้นไม่ใช่กลุ่มที่คล่องตัว มีเป้าหมายแน่วแน่และเป็นเอกภาพแม้แต่จะอธิบายถึงพวกที่ค่อย ๆ เข้ามาแทนผู้นำพรรคการเมืองในคณะรัฐมนตรีในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๓๐ เท่านั้นก็ทำได้ยาก นอกไปจากจะกล่าวว่าพวกนี้เป็นอดีตข้าราชการและอดีตทหาร เป็นสมาชิกสภาขุนนาง และสมาชิกองคมนตรีมาก่อน บุคคลเหล่านี้ไม่ได้วางแผนเพื่อยึดอำนาจ หากแต่มีการแต่งตั้งบุคคลที่ไม่ได้สังกัดพรรคการเมืองเป็นนายกรัฐมนตรีและเป็นรัฐมนตรีมากยิ่งขึ้น เพราะสถานการณ์ไม่อำนวยให้พรรคการเมือง เหตุผลของการ "เลื่อนลอย" ที่มีขึ้นในพวกสถาบันนี้ก็คือการขัดแย้ง การเดินแต้ม และการประนีประนอมกันระหว่างพวกชนชั้นนำหลายพวกในรัฐบาล การติดต่อกันนั้นเลวมากและไม่มีการประสานงานกัน นักวิชาการญี่ปุ่นคนหนึ่งบรรยายการที่ญี่ปุ่นเข้าร่วมสงครามว่าเป็นการค่อย ๆ เป็นโรคประสาทขึ้นภายในระบบการปกครอง กลุ่มที่คึกคักที่สุดคือกองทัพบก ซึ่งมักนำเอาปัญหาทางยุทธศาสตร์มาปนกับนโยบายของชาติ กองทัพบกมักจะมีอิทธิพลทางการเมืองในประเทศที่เริ่มเปลี่ยนให้ทันสมัย และมีอิทธิพลน้อยในประเทศที่ทันสมัยแล้วอย่างสมบูรณ์ ญี่ปุ่นยังไม่เป็นประเทศที่ทันสมัยอย่างสมบูรณ์ แต่ถึงกระนั้นกองทัพบกของญี่ปุ่นก็มิได้เป็นกลุ่มชนชั้นนำที่มีภูมิธรรมที่คอยทำหน้าที่ต้านดุลเหมือนกับกองทัพบกในประเทศละตินอเมริกาที่ล้าหลังกว่าบางประเทศ หากแต่ว่าอำนาจของกองทัพบกญี่ปุ่น ภายในโครงสร้างของรัฐที่ค่อนข้างทันสมัยนั้น มาจากการที่กองทัพบกไม่เคยอยู่ใต้การควบคุมตามกฎหมายของฝ่ายพลเรือน กองทัพบกใช้อำนาจของตนตามโครงสร้างของการปกครองมาในฤดูร้อนของปี ค.ศ. ๑๙๓๗ ญี่ปุ่นมีการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญน้อยกว่าในปี ค.ศ. ๑๙๓๑ แต่ก็ยังมิได้เป็นรัฐแบบรวมอำนาจเบ็ดเสร็จ

หัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญก็คือตอนที่ญี่ปุ่นบุ่มบ่ามเข้าสงครามกับจีน สงครามครั้งนี้ทำให้มีการควบคุมยามสงคราม การควบคุมนี้มุ่งจะระดมทรัพยากรของชาติทั้งหมดเพื่อทำสงครามมีความแข็งขันมากพอในปี ค.ศ. ๑๙๔๑ ที่จะเรียกว่าเป็นแบบรวมอำนาจเด็ดขาด การควบคุมของรัฐบาลได้รับการส่งเสริมจากความกดดันในชุมชนและครอบครัวซึ่งไม่มีในโลกตะวันตก การควบคุมนี้ไม่แต่เพียงเรียกร้องให้มี "การกระทำที่ถูก" เท่านั้น แต่ยังรวมทั้ง "ความคิดที่ถูก" อีกด้วย และนำไปสู่บรรยากาศทางจริยธรรมที่ทำให้สามารถเกณฑ์นักศึกษามหาวิทยาลัยมาเป็นนักบินกล้าตายในตอนปลายสงครามเมื่อสถานการณ์ถึงขั้นสิ้นหวัง แต่ก็จะเป็นการดีกว่าที่จะเรียกญี่ปุ่นในสมัยนี้ว่าเป็นทหารนิยมแทนฟัสซิสต์ องค์กรของรัฐไม่ใช่ของใหม่หรือเป็นแบบปฏิวัติแต่เป็นเพียง "พวกสถาบัน" ที่มีการควบคุมอย่างมากมายและแผ่ซ่านไปด้วยลัทธิชาตินิยมทางจิตที่ไม่มีการเหนี่ยวรั้ง เมื่อสงครามยุติลง ความเห็นก็เปลี่ยนไป และมีการเลิกควบคุม และตราบจนกระทั่งการปฏิรูปของฝ่ายยึดครองได้ผังรากแล้ว โครงสร้างพื้นฐานของรัฐก็ยังเป็นอยู่เช่นสมัยก่อนเป็นส่วนใหญ่

ประการสุดท้าย มีความแตกต่างกันอย่างมากทางด้านจิตใจระหว่างนาซีเยอรมนีกับญี่ปุ่นในระบอบทหารนิยม ในเยอรมนีนั้นมีการใช้เทพนิยายตำนานเป็นเครื่องมือสร้างค่านิยมที่จะสนับสนุนการรุกรานของพวกนาซี ค่านิยมของพวกนาซีนั้นชั่วร้ายพอ ๆ กันกับความคิดของพวกญี่ปุ่นในเรื่องเชื้อชาติ แต่ก็ไม่เคยมีการเสนอเทพนิยายเหล่านั้นว่าเป็นเรื่องจริงตรงตามตัวอักษร ไม่เคยเกิดปัญหาในเรื่องที่จะประยุกต์เทพนิยายเหล่านี้เข้ากับวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ตรงกันข้ามการตัดขาดกับอดีตก็คือการตัดขาดกับความเห็นทางศีลธรรมของคริสต์ศาสนา กับลัทธิเสรีนิยมและสังคมนิยม การตัดขาดกับอดีตนั้นเป็นเรื่องใหญ่มากซึ่งทำให้ต้องมีค่ายกักกัน และทำให้เกิดความรู้สึกมีความผิดในสมัยหลังสงครามในญี่ปุ่นนั้นไม่มีความจำเป็นที่จะขุดเอาเทพนิยายโบราณขึ้นมาใหม่ เพราะเทพนิยายเหล่านี้ยังแพร่หลายอยู่และมีคนเชื่อว่าเป็นเรื่องจริงอยู่เป็นจำนวนไม่น้อย เทพนิยายเหล่านี้อาจนำมาใช้เป็นเหตุผลในการขยายอำนาจของญี่ปุ่นได้โดยเกือบไม่ต้องแก้ไขเลย โดยอาศัยเหตุผลทางเศรษฐกิจต่าง ๆ คนส่วนใหญ่สามารถเปลี่ยนจากความคิดที่ถือเป็นบรรทัดฐานที่เป็นแบบเสรีนิยมของช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ กว่า ไปเป็นแบบอนุรักษ์นิยมของช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ กว่า โดยรู้สึกว่ามีการเปลี่ยนแปลงทางศีลธรรมน้อยมาก คนจำนวนมากถูกส่งไปเข้าคุกแต่ค่ายกักกันไม่เป็นสิ่งจำเป็นและภายหลังสงครามถึงแม้จะมีความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่อลัทธิทหารนิยมอย่างแรก (ซึ่งเป็นการปฏิเสธนโยบายของผู้นำสมัยก่อนโดยสิ้นเชิง) ก็ตาม ก็มีความรู้สึกผิดในส่วนตัวน้อยมาก ยกเว้นแต่ของพวกปัญญาชนที่รู้สึกรับผิดชอบต่อประเทศที่ถูกรุกรานในเอเชีย

เบื้องหลังสงครามแปซิฟิก

ไม่เป็นที่น่าแปลกใจที่ญี่ปุ่นซึ่งเป็นทหารนิยมได้มาเป็นสัมพันธมิตรกับนาซีเยอรมันและฟัสซิสต์อิตาลีในที่สุด สองประเทศตะวันตกนี้เท่านั้นที่ไม่ได้ตำหนิญี่ปุ่นที่รุกรานจีน และในญี่ปุ่นเองก็มีความชื่นชมกับความสำเร็จของพวกนาซีมาก อันที่จริงแล้ว "ภาวะใหม่ในเอเชียตะวันออก" ของญี่ปุ่นฟังดูเหมือนกับว่าแปลมาจากภาษาเยอรมัน นอกจากนี้แล้วสนธิสัญญาต่อต้านพรรคคอมมิวนิสต์สากลในปี ค.ศ. ๑๙๓๖ ถึงแม้จะไม่มีการตกลงอะไรมากแต่ก็เป็นการแสดงถึงความมีจุดมุ่งหมายตรงกัน ซึ่งเป็นลางนำหน้าความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นยิ่งกว่านี้ในภายหลัง ในประการสุดท้าย ในหมู่ประเทศมหาอำนาจด้วยกันแล้ว ญี่ปุ่น เยอรมนี และอิตาลีต่างก็เป็นประเทศที่ยังไม่ร่ำรวย ต่างก็อยากได้ทรัพย์สินในจักรวรรดิของประเทศประชาธิปไตยในยุโรป แต่การทูตก็มักทำให้เกิดคู่สัมพันธมิตรที่ชอบกลอยู่เสมอ เป็นที่แน่นอนว่าไม่มีความสัมพันธ์กันโดยตรงระหว่างสถานการณ์ของญี่ปุ่นในปี ค.ศ. ๑๙๓๗ และปี ๑๙๓๘ กับการโจมตีเพิร์ลฮาร์เบอร์ในปี ค.ศ. ๑๙๔๑

ความสนใจของญี่ปุ่นนั้นคือเอเชีย ไม่ใช่ยุโรป ยุโรปจะมีความสำคัญก็ต่อเมื่อมีผลสะท้อนต่อดุลแห่งอำนาจในตะวันออกไกล จากปลายปี ค.ศ. ๑๙๓๘ เป็นต้นไป ปัญหาใหญ่ของญี่ปุ่นก็คือการจัดการเรื่องยุ่งยากในจีนให้สุดสิ้นลง รัฐบาลใหม่ทุกคณะต่างประกาศความตั้งใจที่จะถอนตัวญี่ปุ่นออกจากจีน แต่ก็เป็นที่ชัดแจ้งว่าญี่ปุ่นจะทำเช่นนี้ตามเงื่อนไขที่เป็นประโยชน์ต่อญี่ปุ่นเท่านั้น แผนการทางการทูตและทางทหารส่วนใหญ่ของญี่ปุ่นในตอนปลายทศวรรษหลังปี ค.ศ. ๑๙๓๐ นั้น มุ่งที่จะสร้างสถานการณ์ที่จะทำให้รัฐบาลจีนยอมตามญี่ปุ่น ปัญหาที่สองที่มีอยู่ตลอดก็คือสหภาพโซเวียต พลังทางทหารของรุสเซียในตะวันออกไกลนั้นขึ้นอยู่ว่ารุสเซียเข้าไปพัวพันอยู่ในยุโรปมากเพียงใด ข้อเท็จจริงข้อนี้มีความสำคัญที่สุดในเรื่องความสัมพันธ์ของญี่ปุ่นกับยุโรปและกับเยอรมนีโดยเฉพาะปัญหาที่สาม คือ กองทัพเรือของสหรัฐอเมริกาในมหาสมุทรแปซิฟิก กองทัพเรือญี่ปุ่นมองปัญหานี้เช่นเดียวกันกับที่กองทัพบกมองกองทัพบกของรุสเซีย คือ ถือว่าเป็นอันตรายยิ่งใหญ่ที่สุด ดังนั้นกองทัพเรือจึงมักโน้มเอียงไปในทางที่เน้นความสัมพันธ์อันดีกับสหรัฐอเมริกา ปัญหาที่สี่ที่ญี่ปุ่นสนใจคือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมีวัตถุดิบมั่งคั่งอันเป็นที่ต้องการของญี่ปุ่นเพื่อที่จะมีเศรษฐกิจที่พึ่งตัวเองได้ ในบริเวณนี้ญี่ปุ่นต้องเผชิญกับฝรั่งเศส ฮอลแลนด์และอังกฤษ

ตลอดต้นปี ค.ศ. ๑๙๓๙ ญี่ปุ่นพยายามเพิ่มกำลังเพื่อตั้งรับสหภาพโซเวียต และพยายามกดดันรัฐบาลจีนด้วยการเป็นสัมพันธมิตรถ้าไม่กับเยอรมนีก็อิตาลีหรืออังกฤษ คนส่วนใหญ่ในกองทัพบก และนักการเมืองจำนวนมากซึ่งรวมทั้งฮิรานุมา (นายกรัฐมนตรีจากมกราคมถึงสิงหาคม ค.ศ. ๑๙๓๙) ต่างต้องการให้เป็นพันธมิตรกับเยอรมนี แต่เยอรมันก็ไม่เต็มใจที่จะเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น เพื่อต่อต้านรุสเซียประเทศเดียว และรบเร้าให้ญี่ปุ่นผูกมัดตนในการต่อต้านอังกฤษกับสหรัฐอเมริกาด้วย คนสำคัญของทั้งกองทัพเรือ และกระทรวงการต่างประเทศคัดค้านการเป็นสัมพันธมิตรตามเงื่อนไขเช่นนี้

กลุ่มที่นิยมเยอรมนีในญี่ปุ่นกำลังมีเสียงมากขึ้นในเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๙๓๙ เมื่อเยอรมนีลงนามในสนธิสัญญาไม่รุกรานซึ่งกันและกันกับสหภาพโซเวียต และหันไปทำสงครามกับฝ่ายตะวันตก ปฏิกิริยาของญี่ปุ่นนั้นเป็นที่กระจ่างชัด ญี่ปุ่นรู้สึกว่าตนถูกเยอรมนีหลอกตอนที่ฮิรานุมาลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนั้น เขากล่าวว่า "นโยบายต่างประเทศของญี่ปุ่นอยู่ในสภาวะของการถูกหักหลัง" ญี่ปุ่นอยากเป็นสัมพันธมิตรกับเยอรมนีเพื่อป้องกันอันตรายจากรุสเซีย ความกังวลของญี่ปุ่นในเรื่องนี้ทวีขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๓๙ เมื่อรุสเซียให้ความช่วยเหลือจีนมากขึ้น และเมื่อทหารญี่ปุ่นต่อสู้กับทหารรุสเซียอยู่ถึงสองสัปดาห์ตามเขตแดนระหว่างรุสเซียกับเกาหลีใกล้เมืองจางกูเฟิง แต่ที่ร้ายแรงกว่ามากก็คือในฤดูร้อนจากเดือนพฤษภาคม ถึงกันยายน ค.ศ. ๑๙๓๙ แม้แต่ตอนที่เยอรมนีกำลังตกลงทำสนธิสัญญาอยู่นั้น ทหารญี่ปุ่นกำลังต่อสู้อยู่กับทหารรุสเซียหลายกองพลในสงครามขนาดใหญ่ใกล้กับเมืองโนมอนฮัน ตามชายแดนระหว่างมองโกเลียกับแมนจูเรีย มีการตกลงหยุดยิงกันในเดือนกันยายน แต่ชัยชนะนั้นเป็นของฝ่ายโซเวียตที่มีกำลังยานยนต์มากกว่า มาบัดนี้เยอรมนีได้ทำให้สหภาพโซเวียตสามารถที่จะดำเนินนโยบายที่กล้าแข็งขึ้นในตะวันออกไกล และได้หันไปทำสงครามกับอังกฤษ

เหตุการณ์นี้ทำให้มีการวางแนวนโยบายของญี่ปุ่นขึ้นใหม่โดยฉับพลัน ผู้ที่เป็นนายกรัฐมนตรีต่อจากฮิรานุมาคนแรกก็คือนายพลอาเบ โนโบยูกิ และคนต่อมาคือนายพลเรือโยไน มิตซูมาซา ซึ่งมีชื่อว่านิยมอังกฤษและอเมริกา ระหว่างสมัยนี้ (สิงหาคม ค.ศ. ๑๙๓๙ ถึงกรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๔๐) ญี่ปุ่นปฏิเสธข้อเสนอทางการทูตใหม่ๆ ของเยอรมนี และผู้นำญี่ปุ่นหลายคนก็พยายามปรับปรุงสัมพันธไมตรีกับสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ แต่จีนก็ยังคงเป็นอุปสรรคสำคัญอยู่ อังกฤษและฝรั่งเศสเต็มใจที่จะหันหาญี่ปุ่นและดูเหมือนจะคิดที่จะประนีประนอมกันเรื่องจีน เพื่อรักษาสถานะตะวันตกในเมืองท่าที่ตนมีสิทธิตามสนธิสัญญา และในขณะเดียวกันก็เพื่อป้องกันไม่ให้เยอรมนีกับญี่ปุ่นเป็นสัมพันธมิตรกันในอนาคต แต่

รัฐมนตรีต่างประเทศของสหรัฐฯ คือนายคอร์เดลล์ฮัลล์ ไม่เต็มใจที่จะสนับสนุนการรุกราน โดยการละทิ้งจีน ดังนั้น การเจรจาในด้านนี้จึงล้มเหลว บางคนอ้างโดยการมองย้อนกลับไป ว่าตอนนี้เป็นตอนที่สำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์การทูต ถ้าหากว่าสหรัฐอเมริกามีความรอม-ชอมกว่านี้ก็อาจตกลงกับญี่ปุ่นได้ ซึ่งญี่ปุ่นคงจะไม่ทำสนธิสัญญากับเยอรมนีและอิตาลีขึ้นในภายหลัง แต่เราก็ควรจำไว้ว่านี่เป็นตอนเดียวกันกับที่คณะมนตรีประสานงานไม่ได้ทำงาน คือเป็นตอนที่ไม่มีการร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดระหว่างคณะรัฐมนตรีและกองทัพบก ถึงแม้ว่ารัฐมนตรีต่างประเทศญี่ปุ่นจะได้ทำการตกลงกับอังกฤษ ฝรั่งเศสและสหรัฐฯ ก็ตาม กองทัพบกก็อาจจะละเมิดข้อตกลงนี้ได้ในภายหลัง

มาในตอนปลายฤดูใบไม้ผลิปี ค.ศ. ๑๙๔๐ สถานการณ์ก็กำลังเปลี่ยนไปอีก ทุกคนในญี่ปุ่นต่างรู้สึกประหลาดใจกับชัยชนะของเยอรมนีในยุโรป ดูเสมือนว่าอังกฤษใกล้จะปราชัยอยู่แล้ว จึงมีเสียงสนับสนุนการเป็นสัมพันธมิตรกับเยอรมนีอีก ในเดือนกรกฎาคม กองทัพบกถอนรัฐมนตรีกระทรวงของตนออก มีผลให้รัฐบาลของโยไนโค่นลง รัฐบาลของโคโนเอะสมัยที่สองซึ่งเข้ามารับตำแหน่งแทนนั้นเป็นรัฐบาลที่ฮึกหาญที่สุดเท่าที่เคยตั้งขึ้น นายพลโตโจเข้ามาเป็นตัวแทนของกองทัพบก โฮชิโน นาโอกิ อดีตนักวางแผนเศรษฐกิจในแมนจูเรียเป็นรัฐมนตรีลอยและเป็นประธานคณะกรรมการวางแผน และมัตสุโอกะ โยซูเกะเป็นรัฐมนตรีต่างประเทศ[๑] บุคคลผู้นี้โผงผาง ไม่อยู่กับร่องกับรอย มีความเห็นที่ขัดกันเอง มีอารมณ์วู่วาม และนิยมเยอรมนีอย่างที่สุด เป็นผู้ที่คอร์เดลล์ฮัลล์เรียกว่า "คดโกงราวกับตะกร้าที่ใส่เบ็ดตกปลา"

การกระทำที่สำคัญที่สุดของรัฐบาลนี้ก็คือ การลงนามในสนธิสัญญาไตรภาคี กับเยอรมนีและอิตาลีในเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๙๔๐ สนธิสัญญากำหนดให้คู่สัญญาเข้าสงครามกับประเทศที่โจมตีคู่สัญญาใดก็ตาม ยกเว้นประเทศที่ทำสงครามอยู่แล้ว เมื่อมีการลงนามในสนธิสัญญาฉบับนี้ ญี่ปุ่นหวังจะได้สี่สิ่งจากสนธิสัญญานี้คือ (1) ญี่ปุ่นต้องการมีสัมพันธภาพที่ดีขึ้นกับสหภาพโซเวียต เยอรมนีซึ่งดูเสมือนว่าจะมีสัมพันธภาพที่ดีกับรุสเซีย เสนอจะเป็นคนกลางให้ การเจรจาใช้เวลานาน แต่ในเดือนเมษายน ค.ศ. ๑๙๔๑ ญี่ปุ่นก็ได้สนธิสัญญารักษาความเป็นกลางกับโซเวียตรุสเซีย (2) เยอรมนีกำลังพิชิตประเทศเจ้าของอาณานิคม ญี่ปุ่นต้องการได้ความมั่นใจว่า อดีตอาณานิคมของประเทศเหล่านี้ในเอเชียจะเข้าร่วมในระบอบใหม่ของตน (3) ญี่ปุ่นต้องการยุติสงครามกับจีน และคิดว่าจีนคงจะปราชัยถ้า

---

[๑] เมื่อเลขานุการของไซออนจิให้ความเห็นว่ามัตสุโอกะ ต้องเสียสติแน่ ไซออนจิกล่าวว่า "จะเป็นการทำให้เขาดีขึ้นถ้าเขาเสียสติ"

ถูกตัดขาดจากความช่วยเหลือทั้งทางวัตถุและทางใจ ญี่ปุ่นหวังว่าการมียูเรเชียซึ่งแบ่งกันระหว่างเยอรมนี รุสเซียและญี่ปุ่นจะทำให้ญี่ปุ่นบรรลุถึงเป้าหมายนี้ (4) ญี่ปุ่นคิดว่าเมื่อเผชิญกับสนธิสัญญาฉบับนี้ สหรัฐอเมริกาก็จะอยู่โดดเดี่ยวยิ่งกว่าที่เคยและจึงคงจะแทรกแซงจีนหรือบริเวณอื่นได้น้อยลง แต่อันที่จริงแล้ว ผลสะท้อนสำคัญที่สุดของสนธิสัญญาฉบับนี้ก็คือ ทำให้สหรัฐอเมริกามองญี่ปุ่นด้วยทัศนะที่เลวลง

นโยบายของสหรัฐอเมริกาในตะวันออกไกลระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๓๑ ถึงสมัยเพิร์ลฮาร์เบอร์ นั้นคือการยืนยันนโยบาย "เปิดประเทศ" เสถียรภาพของจีนและการไม่รุกราน แต่ก็หลีกเลี่ยงความคิดใด ๆ ที่จะสนับสนุนหลักการเหล่านี้ด้วยการดำเนินแผนทางทหาร ผลก็คือการผสมกันระหว่างการวางเฉย คำแถลงที่มีหลักศีลธรรมที่สูงส่ง และทฤษฎีการค้าแบบเสรี ในส่วนหนึ่งนั้นสหรัฐอเมริกาไม่สามารถที่จะทำอะไรได้ เพราะมีกองทัพบกขนาดเล็ก และกองทัพเรือก็ต้องแบ่งออกระหว่างสองมหาสมุทร เมื่อเผชิญกับการรุกรานของญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกาก็แสดงความไม่เห็นด้วย ความเดือดแค้นของประชาชนต่อการกระทำของญี่ปุ่นในจีนค่อย ๆ ทวีขึ้น สหรัฐอเมริกามีโอกาสน้อยลงที่จะค้าขายโดยเสมอภาคในจีนในบริเวณที่อยู่ใต้ครอบครองของญี่ปุ่น นับเป็นการท้าทายนโยบาย "เปิดประตู" อันเป็นประเพณีของอเมริกา การทิ้งระเบิดเมืองต่าง ๆ ในจีนด้วยระเบิดที่ทำจากเศษเหล็กอเมริกัน และด้วยเครื่องบินที่ใช้เชื้อเพลิงจากบริษัทอเมริกันนั้น คนอเมริกันมองดูอย่างรังเกียจ แต่โดยทั่วไปแล้วชาวอเมริกันยืนหยัดสนับสนุนนโยบายการไม่เข้าไปพัวพันของรัฐบาล ในการหาเสียงเลือกตั้งในปี ค.ศ. ๑๙๔๐ ผู้สมัครแต่ละคนก็พยายามจะล้ำหน้าอีกคนหนึ่งในเรื่องนี้ และเมื่อญี่ปุ่นเริ่มเคลื่อนลงไปทางใต้ทั้ง ๆ ที่อเมริกาจะได้เตือนแล้วก็ตาม สิ่งที่ดีที่สุดที่สหรัฐอเมริกาจะทำได้ก็คือใช้การลงโทษทางเศรษฐกิจสถานเบา ญี่ปุ่นส่งผู้สังเกตการณ์ทางทหารไปตังเกี๋ยในภาคเหนือของอินโดจีนในเดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๙๔๐ และในเดือนกันยายนหน่วยทหารบกก็ตามเข้าไป หลังจากที่ได้ไตร่ตรองอย่างมากแล้ว สหรัฐอเมริกาก็ห้ามการขายน้ำมันเครื่องบินเป็นการตอบโต้ในเดือนกรกฎาคม (ซึ่งไม่ได้ผลเพราะอาจนำเอาน้ำมันชั้นอื่นไปกลั่นใช้ได้) และห้ามการขายเหล็กกล้ากับเศษเหล็กในเดือนกันยายน (ซึ่งก็กระทบกระเทือนญี่ปุ่น แต่ก็ไม่ใช่ว่าญี่ปุ่นจะแก้ปัญหาไม่ได้) ก่อนหน้านี้สหรัฐอเมริกามีความสนใจในยุโรปเป็นสำคัญและมีความสนใจในเอเชียตะวันออกเป็นอันดับรองเท่านั้น และต้องการหลีกเลี่ยงการเข้าไปพัวพันในบริเวณนี้ซึ่งจะไปบั่นทอนอำนาจของตนในมหาสมุทรแอตแลนติก แต่เมื่อมีการลงนามในสนธิสัญญาไตรภาคีในเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๙๔๐ วิกฤติการณ์ในยุโรปก็เข้ามาเชื่อมกับวิกฤติการณ์ในตะวันออกไกล ซึ่งมีผลในการนำเอามติมหาชนที่กำลังเป็นปฏิปักษ์ต่อญี่ปุ่นขึ้นมาช้าๆ ผสมกับความเป็นอริอย่างมากต่อเยอรมนีซึ่งมีอยู่แล้ว

ผลก็คือ แทนที่จะไปทำให้สหรัฐอเมริกาอยู่โดดเดี่ยวดังที่ญี่ปุ่นคาดหวังเอาไว้ สนธิสัญญาไตรภาคีกลับทำให้สหรัฐอเมริกาเป็นปฏิปักษ์ต่อญี่ปุ่นมากกว่าที่เคย

ระยะเวลาระหว่างการลงนามในสนธิสัญญาในเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๙๔๐ จนถึงกลางปี ค.ศ. ๑๙๔๑ นั้น สำหรับญี่ปุ่นแล้ว เป็นช่วงของการเตรียมตัวอย่างรอบคอบเพื่อเคลื่อนลงทางใต้ ก่อนอื่นญี่ปุ่นต้องการตัดรัฐบาลจีนให้ขาดจากเส้นทางลำเลียงทางใต้ และประการที่สอง ญี่ปุ่นต้องการได้ทรัพยากรทางยุทธศาสตร์ มีความรู้สึกทั่วไปในญี่ปุ่นว่าสหรัฐอเมริกาอาจตัดการค้าโดยสิ้นเชิงเมื่อใดก็ได้ และจักรวรรดิที่เลี้ยงตัวเองได้ ซึ่งรวมทั้งหมู่เกาะอินดิสตะวันออกของฮอลันดาที่มีน้ำมันอย่างมากมายนั้น เป็นสิ่งจำเป็นทางการทหาร คนบางคนในญี่ปุ่นเห็นชอบกับการเคลื่อนลงทางใต้ถึงแม้จะต้องเสี่ยงกับการทำสงคราม แต่ก็มีหลายคนที่ลังเลใจที่จะเข้าโจมตีอาณานิคมของฮอลันดาและของอังกฤษ ตราบใดที่อังกฤษยังไม่ปราชัย คนพวกนี้ไม่ต้องการทำสงครามกับสหรัฐอเมริกา ซึ่งกำลังเข้าไปพัวพันกับฝ่ายอังกฤษมากขึ้นโดยกฎหมายให้ยืม—ให้เช่า และโดยการวางแผนทางทหารร่วมกัน

ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๙๔๑ ญี่ปุ่นก็พบว่าตนถูกเยอรมนีหักหลังอีกครั้งหนึ่ง แทนที่เยอรมนีจะจัดการกับอังกฤษให้ราบคาบเพื่อเปิดทางให้ญี่ปุ่นเคลื่อนลงทางใต้ เยอรมนีกลับโจมตีรุสเซีย โดยบอกกล่าวญี่ปุ่นผู้เป็นสัมพันธมิตรให้รู้ล่วงหน้าเพียงเล็กน้อย รัฐมนตรีต่างประเทศมัตสุโอกะ ไม่เชื่อว่าเยอรมนีจะบุกรุกรุสเซีย จนกระทั่งได้เกิดการต่อสู้ขึ้นจริง ๆ การโจมตีของเยอรมนีทำให้ญี่ปุ่นตกอยู่ในสถานการณ์ที่เป็นตัวตลก เพราะได้ทำสนธิสัญญารักษาความเป็นกลางกับรุสเซียโดยมีเยอรมนีเป็นคนกลาง ทั้ง ๆ ที่ขณะนั้นเยอรมนีเองก็กำลังเตรียมทหารไว้โจมตี เยอรมนีหยามหน้าญี่ปุ่นมากขึ้นอีก ด้วยการขอให้ญี่ปุ่นโจมตีสหภาพโซเวียตจากทางตะวันออก ทำให้เกิดการโต้เถียงกันอย่างเผ็ดร้อนขึ้นในกองทัพบกญี่ปุ่น ระหว่างกลุ่มที่เห็นชอบในการทำสงครามกับรุสเซีย กับกลุ่มที่ต้องการจะเคลื่อนลงทางใต้ ในที่ประชุมพระจักรพรรดิในวันที่ ๒ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๔๑ ได้มีการตกลงกันว่า ญี่ปุ่นจะรบกับรุสเซียถ้ากองทัพเยอรมนีมีชัยชนะในทางตะวันตก มาในเดือนกันยายน กองทัพเยอรมนีถูกหยุดยั้งไว้ได้ก่อนที่จะถึงกรุงมอสโก ญี่ปุ่นจึงปฏิบัติตามสนธิสัญญารักษาความเป็นกลางที่ได้ทำไว้กับรุสเซีย และเฉยเมยต่อคำขอร้องของเยอรมนี ในทางตรงกันข้ามเมื่อแนวทางเหนือของตนในแมนจูเรียปลอดภัยจากการรุกรานของรุสเซียแล้ว ญี่ปุ่นก็ตัดสินใจที่จะเคลื่อนลงทางใต้ ถึงแม้จะต้องเสี่ยงต่อการทำสงครามกับอังกฤษหรือสหรัฐอเมริกาก็ตาม แต่ในเวลาเดียวกันญี่ปุ่นก็ต้องการเปิดการเจรจาขึ้นอีกเพื่อเป็นการบรรเทาอันตรายจากการที่จะเกิดสงครามขึ้น ปรากฏว่านโยบายสองแนวนี้ขัดกัน

กองทัพญี่ปุ่นได้เข้าไปในตอนใต้ของอินโดจีนในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๔๑ สหรัฐอเมริกาพร้อมทั้งอังกฤษและอินดิสตะวันออกของฮอลันดาแสดงปฏิกิริยาโดยห้ามการส่งสินค้าไปให้ญี่ปุ่นโดยเด็ดขาด นโยบายนี้ได้ผลในการลดปริมาณน้ำมันที่ญี่ปุ่นซื้อจากต่างประเทศลงไปเหลือเพียง ๑๐ เปอร์เซ็นต์ของปริมาณเดิม และทำให้เกิด "วิกฤติการณ์อันเกิดจากการที่น้ำมันที่สะสมไว้ลดปริมาณลงอย่างรวดเร็ว" พวกทหารเสนาธิการและนายทหารชั้นผู้น้อยที่มีหน้าที่วางแผนในกองทัพเรือซึ่งไม่รังเกียจการทำสงคราม กล่าวว่าญี่ปุ่นจะมีน้ำมันใช้ได้ต่อไปเพียง ๒ ปีเท่านั้น ถ้าไม่มีการดำเนินการแต่อย่างใดภายในเดือนตุลาคมแล้ว ญี่ปุ่นก็จะไม่มีทางทำอะไรได้เลย และจะต้องถอยทีละก้าวเรื่อย ๆ ไปจนสูญเสียสิ่งที่ได้มาจนหมดสิ้น พวกนายพลเรือที่อาวุโสไม่สามารถทัดทานผู้มีอาวุโสน้อยกว่าได้ ดังนั้นจึงมีการร่าง "โครงการสำหรับนำนโยบายแห่งชาติของจักรวรรดิออกดำเนินการ" และนำเสนอต่อคณะมนตรีประสานงานในวันที่ ๓ กันยายน ค.ศ. ๑๙๔๑ เมื่อเผชิญกับการต้องเลือกไม่ทางใดก็ทางหนึ่งตามโครงการนี้ ผู้นำญี่ปุ่นก็ตกลงจะทำสงครามกับสหรัฐอเมริกา ถ้าหากไม่สามารถตกลงกันเรื่องน้ำมันได้ภายในต้นเดือนตุลาคม สองวันต่อมาระหว่างการรายงานสรุปก่อนการประชุมหน้าพระจักรพรรดิ พระจักรพรรดิตรัสว่า "นโยบายเช่นนี้ดูจะนำไปสู่สงคราม" โคโนเอะตอบว่าไม่เป็นเช่นนั้น สงครามจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อการทูตล้มเหลวลง ส่วนเสนาธิการสูงสุดของกองทัพเรือนั้นเมื่อถูกถามว่าสงครามจะหมายถึงอะไร ก็เปรียบญี่ปุ่นว่าเหมือนคนป่วยหนักแม้ว่าการผ่าตัดจะเป็นอันตรายอย่างยิ่ง แต่อาจช่วยชีวิตคนป่วยไว้ได้ ณ การประชุมพระจักรพรรดิซึ่งให้ความเห็นชอบกับการตัดสินนโยบายที่ชี้ขาดโชคชะตานี้ พระจักรพรรดิทรงอ่านโคลงที่จักรพรรดิเมจิได้ทรงนิพนธ์ไว้ว่า

ในเมื่อทุกคนในโลกนี้เป็นพี่น้องกัน
ทำไมจึงมีความบีบบั่วนเช่นนี้อยู่เป็นนิจ

สิ่งที่ญี่ปุ่นคาดไว้เมื่อคิดว่าอาจต้องทำสงครามนั้นผิดไปจากที่เกิดขึ้นจริง ๆ อย่างมากในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สองมีรายงานที่เหลือเชื่อบางกระแสแพร่ไปในสหรัฐอเมริกา เป็นต้นว่า ญี่ปุ่นคิดจะมาบงการข้อตกลงสงบศึกที่ทำเนียบขาว หรือญี่ปุ่นจะทำให้สหรัฐอเมริกาเหลือดินแดนอยู่แต่อาณานิคมทั้ง ๑๓ ที่มีอยู่ในตอนต้น ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องเหลวไหล ไม่มีผู้ใดในญี่ปุ่นที่อยู่ในตำแหน่งที่รับผิดชอบคิดเช่นนี้ แผนยุทธศาสตร์ของญี่ปุ่นก็คือจะกันเอาดินแดนส่วนหนึ่งที่จะทำให้สามารถเลี้ยงตัวเองทางเศรษฐกิจได้ และจะป้องกันบริเวณนี้ไว้จนกว่าสหรัฐอเมริกาจะเบื่อสงคราม เพื่อจะบรรลุถึงเป้าหมายนี้ได้ ญี่ปุ่นจะต้องทำลายกองทัพเรือสหรัฐอเมริกาในมหาสมุทรแปซิฟิก ซึ่งก็ทำได้สำเร็จ

มีแต่เรือบรรทุกเครื่องบินเท่านั้นที่รอดไปได้ โครงการของญี่ปุ่นนั้นตั้งอยู่บนสมมติฐานว่าเยอรมนีจะเป็นฝ่ายมีชัยในยุโรป อังกฤษจะปราชัยและรัฐบาลจีนจะโค่นลง ทั้งหมดนี้ดูจะเป็นไปได้ในตอนกลางปี ค.ศ. ๑๙๔๑ นอกจากนี้ ญี่ปุ่นก็สมมติด้วยว่า เมื่อทุกอย่างเป็นไปตามที่คาดแล้ว ญี่ปุ่นก็จะสามารถต่อสู้กันแบบตัวต่อตัวกับสหรัฐอเมริกาในเอเชียตะวันออก ญี่ปุ่นเชื่อว่า อานุภาพทางอากาศของตนที่มีฐานอยู่บนแผ่นดินและเส้นทางลำเลียงที่สั้นกว่า จะทำให้ญี่ปุ่นเป็นต่อสหรัฐอเมริกาที่สามารถผลิตได้มากกว่าตน สำหรับภายหลังสงคราม ญี่ปุ่นก็มีแผนรางๆ ที่จะแบ่งโลกออกเป็นเขต (ญี่ปุ่น เยอรมนี รุสเซีย และอเมริกา) และเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไปเป็นความสัมพันธ์ระหว่างเขต

แต่ถึงแม้จะได้มีการตัดสินใจเข้าสงครามหากไม่ได้น้ำมันก็ตาม ผู้นำญี่ปุ่นส่วนใหญ่ก็เชื่อว่าการทูตจะได้ผล ญี่ปุ่นใช้ความพยายามทางนี้อย่างจริงจังแต่เดือนมกราคม ค.ศ. ๑๙๔๑ และยังคงพยายามต่อไปอย่างรีบเร่ง แม้แต่หลังจากที่ได้มีการตัดสินนโยบายในเดือนกันยายน และมีการจัดตั้งรัฐบาลของโตโจในเดือนตุลาคมแล้ว (เป็นการแน่นอนที่ระหว่างการเจรจาเพื่อรักษาสันติภาพไว้นั้น ก็มีการเคลื่อนทัพเข้าไปในอินโดจีนดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น และมีการตระเตรียมสงครามในแปซิฟิก มีการซ้อมการโจมตีฐานทัพเพิร์ลฮาร์เบอร์ล่วงหน้าหลายเดือน ที่อ่าวคาโกชิมาในตอนใต้ของเกาะคิวชู)

ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๔๑ มีการยุบรัฐบาลชุดที่สองของโคโนเอะ และมีการจัดตั้งรัฐบาลชุดที่สามของโคโนเอะขึ้นแทนเพื่อขจัดรัฐมนตรีต่างประเทศผู้นิยมเยอรมนี คือมัตสุโอกะออกไป มีการเปลี่ยนตัวบุคคลในกระทรวงต่างประเทศด้วยเช่นกัน ภายในโครงสร้างของลัทธิชาตินิยมที่มีจักรพรรดิเป็นศูนย์กลางนั้น ผู้นำญี่ปุ่นใช้เหตุผลตามแบบ "การเมืองตามสภาพเป็นจริง" สหรัฐอเมริกามีกำลังที่มีประสิทธิภาพในตะวันออกไกลแต่น้อย ไม่มีส่วนเกี่ยวพันโดยตรงในจีนหรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ถ้าญี่ปุ่นให้สัญญาว่าจะรักษาสถานภาพดังที่เป็นอยู่ หรือสัญญาจะทำการถอนทหารออกเพียงเล็กๆ น้อยๆ เมื่อนั้นสหรัฐอเมริกาก็ควรจะเต็มใจที่จะเลิกสั่งห้ามการขายน้ำมัน ถ้าเป็นเช่นนี้ก็อาจหลีกเลี่ยงสงครามได้ และปล่อยให้การคลี่คลายทางการเมืองในระยะยาวในตะวันออกไกลขึ้นอยู่กับผลของสงครามในยุโรป เพื่อที่จะให้มีการตกลงดังกล่าวขึ้น โคโนเอะก็รบเร้าขอพบกับรูสเวลท์ ดูเสมือนว่าโคโนเอะพร้อมที่จะเจาะจงลงไปว่าญี่ปุ่นจะไม่ทำสงครามกับสหรัฐอเมริกาตามสนธิสัญญาอักษะ ถึงแม้ว่าการกระทำของสหรัฐอเมริกาในมหาสมุทรแอตแลนติกจะทำให้สหรัฐอเมริกาต้องเข้าสงครามกับเยอรมนีก็ตาม แต่ "กลุ่มสันติ" ในญี่ปุ่นไม่อาจเสนอได้มากกว่านี้ ถ้าการเจรจาได้รับความสำเร็จก็ยังเป็นเรื่องที่จะต้องเดาเอาว่ากองทัพบกญี่ปุ่นจะยอมรับการตกลงถึงขนาดนี้ เป็นที่กระจ่างชัดว่ากองทัพบกไม่พร้อมที่

จะเสียสละดินแดนที่ตนพิชิตได้ในจีน หรือแม้แต่การกลับไปสู่สถานภาพก่อนสงครามในปี ค.ศ. ๑๙๓๗ บางทีการเตรียมแผนทางทหารของญี่ปุ่นอาจได้ก้าวหน้าไปไกลถึงขนาดที่การเจรจาเหล่านี้ เป็นเพียงการตบตา ไม่ว่าจะมีการตั้งใจจริงเพียงใดก็ตาม

ตรงกันข้ามกับโคโนเอะ เหตุผลของรัฐมนตรีต่างประเทศคอร์เดลล์ ฮัลล์ ผู้มีเสียงสำคัญในการวางนโยบายตะวันออกไกลของสหรัฐอเมริกานั้น เป็นตามหลักศีลธรรม ญี่ปุ่นคือผู้ก้าวร้าว การยอมประนีประนอมเท่ากับเป็นการให้ความเห็นชอบกับการรุกราน สหรัฐ-อเมริกาไม่ควรเจรจานอกไปเสียจากว่าญี่ปุ่นจะกลับใจ รูสเวลท์เต็มใจที่จะพบกับโคโนเอะ เขาพิจารณาปัญหาทางการทูตโดยใช้หลักปฏิบัตินิยม และหลักศีลธรรมรวมกันดังเช่นในนโยบายนิวดีล แต่ฮัลล์ซึ่งไม่ไว้ใจข้อทาบทามของญี่ปุ่นจึงคัดค้านไม่ให้มีการพบปะกัน

เดือนพฤศจิกายน คือ โอกาสสุดท้ายที่จะเลื่อนการทำสงครามออกไป เมื่อญี่ปุ่นเสนอให้มีการตกลงประนีประนอมกันชั่วคราว เพื่อหมุนเข็มนาฬิกากลับไปเดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๙๔๑ คือ ให้มีการถอนทหารญี่ปุ่นออกจากอินโดจีนตอนใต้ แลกกับน้ำมันและนโยบาย "ไม่ยุ่งเกี่ยว" ในจีนของสหรัฐอเมริกา รูสเวลท์รู้สึกสนใจ แต่ฮัลล์ก็ขัดขวางไม่ให้รับข้อเสนออีก เขากลัวว่าการเปลี่ยนแปลงใด ๆ อย่างฉับพลันในนโยบายต่างประเทศของสหรัฐอเมริกาจะเป็นอันตรายต่อสายสัมพันธ์ที่มีอยู่ระหว่างสหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฮอลแลนด์ ออสเตรเลียและจีน ดังนั้น เขาจึงกลับเสนอโครงการ ๑๐ ข้อ ต่อญี่ปุ่น ซึ่งกำหนดให้ญี่ปุ่นถอนกำลังทหารทั้งหมดของตนจากอินโดจีนและจีน (รวมทั้งแมนจูเรีย) เหตุผลที่อยู่เบื้องหลังนโยบายอันแข็งกร้าวนี้ก็คือ ความใจเย็นและรู้สึกว่ามีเวลาพอเพียง ซึ่งในขั้นสุดท้ายก็ตั้งอยู่บนความเชื่อว่าญี่ปุ่นจะไม่กล้าโจมตีสหรัฐอเมริกา

ญี่ปุ่นถือเอาว่าโครงการของฮัลล์เป็นการปฏิเสธที่จะเจรจาต่อไป ญี่ปุ่นยังฝังใจอยู่กับภาพเอเชียตะวันออกที่อยู่ใต้อำนาจของญี่ปุ่น และติดอยู่ในบ่วงของตารางเวลาที่ตนทำขึ้นเอง จึงเข้าโจมตีเพิร์ลฮาร์เบอร์ในวันที่ ๗ ธันวาคม ค.ศ. ๑๙๔๑

บทที่ ๘

กำเนิดของสาธารณรัฐจีน

ขบวนการปฏิรูปในสมัยปลายราชวงศ์ชิง

ความพยายามของญี่ปุ่นที่จะเป็นใหญ่ทางจักรวรรดินิยมในเอเชียตะวันออก และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เกิดจากภายในชาติญี่ปุ่น จากแรงกระตุ้นที่มาจากการติดต่อกับต่างชาติ นานแล้วก่อนที่จะมีการขยายอำนาจทางทหารนี้ ก็ได้มีความพยายามอย่างไม่ลดละในสมัยเมจิที่จะป้องกันประเทศด้วยการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย ดังนั้น ตลอดเวลา ๘๘ ปีนับแต่สมัยนายพลเปอรี่มาถึงญี่ปุ่นจนถึงสมัยญี่ปุ่นโจมตีเพิร์ลฮาร์เบอร์ ผู้นำญี่ปุ่นได้ตอบรับแรงอิทธิพลจากภายนอก ดังนั้น ถ้าหากพลังเหล่านั้นมาในอีกรูปหนึ่ง ญี่ปุ่นในทศวรรษหลังปี ค.ศ. ๑๙๓๐ และ ๑๙๔๐ ก็คงได้ขยายตัวออกไปในทางอื่น การโจมตีเพิร์ลฮาร์เบอร์นั้นไม่ใช่ว่าจะหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่หลังจากที่ญี่ปุ่นได้กลายเป็นประเทศมหาอำนาจขึ้นมาในปี ค.ศ. ๑๙๐๕ การขยายอิทธิพลบนแผ่นดินใหญ่จีนไม่ว่าในทางใดก็ทางหนึ่ง จึงเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ เนื่องจากแนวการขยายตัวของญี่ปุ่นนี้ ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับสภาพและการตอบรับของจีน ดังนั้น พรหมลิขิตของจักรวรรดิญี่ปุ่นในศตวรรษที่ ๒๐ จึงเกี่ยวพันอยู่กับของสาธารณรัฐจีนด้วย

เบื้องหลังโศกนาฏกรรมที่เกิดขึ้นกับประเทศทั้งสองนี้ ไม่ได้มีแต่ความสำเร็จของญี่ปุ่นในการขยายอำนาจของชาติเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการที่จีนใช้เวลาอันแสนนานที่จะเปลี่ยนแปลงสถาบัน สร้างความเป็นเอกภาพของชาติและฟื้นตัวในตอนต้นศตวรรษที่ ๑๙ จีนยังคงหมกมุ่นอยู่กับกระบวนการปฏิวัติขั้นต้นที่ญี่ปุ่นได้ทำสำเร็จไปแล้วตั้งแต่ช่วงปี ค.ศ. ๑๘๖๐ ระบอบเก่าของราชวงศ์ชิง (เช็ง) เพิ่งจะเริ่มคลอนแคลนหลังจากที่จีนถูกญี่ปุ่นโจมตีในปี ค.ศ. ๑๘๙๔ ถึง ค.ศ. ๑๘๙๕ เท่านั้น แต่โครงสร้างทางการเมืองของจีนก็ยังคงรูปเดิมต่อไปได้อีก ๑๕ ปี

ในทศวรรษสุดท้ายของราชวงศ์ชิง คือ จากปี ค.ศ. ๑๙๐๑ ถึง ค.ศ. ๑๙๑๑ นั้น เป็นสมัยของการแปลงรูปมากกว่าสมัยของการโค่นล้ม การเปลี่ยนแปลงสถาบันและสังคมมีขึ้นมาแต่แรกแล้ว และเกิดความหายนะทางการเมืองขึ้นก็ในตอนปลายเท่านั้น อันที่จริงแล้ว

มาจนกระทั่งปี ค.ศ. ๑๙๑๑ รัฐจีนแบบเดิมมิได้สลายตัวไปเลย แต่กลับเริ่มการปฏิรูปทีละเล็กละน้อย ด้วยการเปลี่ยนแปลงสถาบันซึ่งได้มีผู้เรียกร้องมาตลอด ตั้งแต่ทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๘๙๐ พระนางซูสีและกลุ่มผู้สนับสนุนที่เป็นอนุรักษ์นิยม หลังจากที่ได้กำจัดจักรพรรดิกวงซี่และคังอิวหวุยไปแล้วในปี ค.ศ. ๑๘๙๘ ก็เริ่มนำเอาแผนการปฏิรูปอันก้าวหน้าของทั้งสองคนนี้เกือบทั้งหมดมาใช้ในจีน ในปี ค.ศ. ๑๙๐๑ ว่ากันตามความจริงแล้วพวกนี้ก็ไม่มีทางเลือกทางอื่น กบฏนักมวยได้แสดงให้เห็นว่าการเป็นปฏิปักษ์ต่อชาวต่างชาติอย่างเดียวเท่านั้นไร้ผล ขณะเดียวกันอันตรายที่เกิดจากพวกกบฏที่เป็นปฏิปักษ์ต่อราชวงศ์ชิง ก็ผลักดันให้รัฐบาลต้องดำเนินการสร้างสรรค์ เพื่อความอยู่รอดของตัวเอง ดังนั้น การปฏิรูปแบบอนุรักษ์นิยม จึงเป็นการเคลื่อนไหวสำคัญในจีนในต้นทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๐๐ ขณะเดียวกันนั้นเองขบวนการปฏิวัติตามแนวสาธารณรัฐนิยมก็เจริญขึ้นตามแถวชายฝั่ง ผู้นำคนสำคัญของขบวนการนี้คือ ซุนยัตเซ็น (ค.ศ. ๑๘๖๖ ถึง ค.ศ. ๑๙๒๕) ได้แสดงตัวเป็นกบฏที่มุ่งโค่นราชวงศ์ชิงหลังจากที่เขาพยายามกบฏในกวางตุ้งในปี ค.ศ. ๑๘๙๕ แต่ขบวนการของพวกกบฏยังแตกแยกและไร้ความสำคัญจนกระทั่งประมาณปี ค.ศ. ๑๙๐๕ ประวัติศาสตร์ตอนต้นของขบวนการนี้ (ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป) เป็นเพียงส่วนปลีกย่อยในกระแสการเปลี่ยนแปลงเท่านั้นเป็นสำคัญ หาใช่พวกนักปฏิวัติไม่ หากแต่เป็นพวกนักปฏิรูปที่เตรียมแผ้วทางให้กับการปฏิวัติ ในที่สุดก็ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ขึ้นในชีวิตของคนจีนและราชวงศ์ชิง ซึ่งเป็นพวกต่างชาติและพยายามเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ ในการเปลี่ยนแปลงนี้ราชวงศ์ชิงก็ไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงการส่งเสริมพลังที่เป็นปฏิปักษ์ต่อตนและเป็นพลังที่มุ่งจะสร้างความแตกแยก พลังเหล่านี้ก็จะมาทำลายพวกชิงในที่สุด ทั้งนักศึกษาที่รัฐบาลส่งไปเรียนในต่างประเทศ กองทัพใหม่ที่รัฐบาลผึกขึ้นในประเทศ พ่อค้าที่รัฐบาลช่วยส่งเสริมกิจการในประเทศ ที่ประชุมทางการเมืองที่รัฐบาลก่อตั้งขึ้นในแคว้นต่าง ๆ ในไม่ช้าก็หันไปต่อต้านราชวงศ์ ยิ่งรัฐบาลพยายามจะต่อสู้เพื่อความอยู่รอดมากเพียงใด ก็ยิ่งจมดิ่งลงไปมากเท่านั้น เพราะการปรับปรุงตัวเองให้ทันสมัยในระยะนี้หมายถึงความเป็นชาตินิยมของคนจีนซึ่งอาจหมายถึงการล้มการปกครองของพวกแมนจู และความจริงที่ว่าการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยนั้นคึกคักมากที่สุดในมณฑลตามชายฝั่งและตามลำแม่น้ำแยงซีก็นับได้ว่าเป็นลางร้ายสำหรับรัฐบาลในปักกิ่ง

แต่บนถนนสายที่นำตรงไปสู่จุดจบทางการเมืองนี้ ความพยายามของราชวงศ์ชิงในการปฏิรูปนั้นไม่ได้เป็นเพียงการตอบโต้แรงกดดันของขบวนการปฏิวัติตามแบบนักฉวยโอกาสเท่านั้น ปฏิกิริยานั้นออกจะเชื่องช้า อ่อนแอ และไร้ประสิทธิภาพ และไม่เคยเป็นอัน

ตรายทางทหารเลย การปฏิรูปตอนปลายรัชสมัยชิงสมควรได้รับการศึกษาโดยเฉพาะ ในฐานะที่เป็นความพยายามที่จะแก้ไขปัญหาโดยเฉพาะของจีนในเรื่องการเปลี่ยนให้ทันสมัย

ในเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๙๐๑ ระหว่างอยู่ที่เมืองซีอัน พระนางซูสีได้กลับใจประกาศนโยบายที่จะรับเอา "ข้อดีของต่างชาติมาแก้ข้อบกพร่องของจีน" ในการนี้พระนางหมายความว่าต้องการจะปฏิรูปสถาบันอย่างจริงจัง ภาษาต่างประเทศและเครื่องจักรเป็นเพียง"ผิวหนังและเส้นผมของเทคโนโลยีตะวันตก..... ไม่ได้เป็นต้นตอพื้นฐานของการปกครองแบบตะวันตก" การที่หยุ่งลู่สนับสนุนนโยบายนี้ในราชสำนักทำให้จางจือตุ้งและหลิวคุนอี้มีความสำคัญขึ้นมาในโครงการปฏิรูปของรัฐบาล บุคคลทั้งสองนี้เป็น "อุปราช" แห่งมณฑลตามลุ่มแม่น้ำแยงซี (คนแรกเป็นข้าหลวงใหญ่ของหูหนาน—หูเป่ย คนที่สองอยู่ที่เกียงซี—อันฮุย—เกียงสู ในปี ค.ศ. ๑๙๐๐ ทั้งสองคนนี้ใช้ความสามารถรักษาความสงบกับชาวต่างชาติไว้ได้ขณะเดียวกับที่ยังคงความภักดีต่อราชวงศ์ชิง ในฎีกาที่ทำร่วมกัน ๓ ฉบับในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๐๑ จางและหลิวได้เสนอโครงการกว้าง ๆ คล้ายกันกับโครงการ "ปฏิรูป ๑๐๐ วัน" ในปี ค.ศ. ๑๘๙๘ แต่ใช้เหตุผลที่ชอบใช้กันเป็นธรรมดา คือ การ "เสริมพลังให้เอง" กล่าวคือ มาบัดนี้ประเทศตะวันตกกำลังใช้วิธีการของจีนสมัยโบราณ การหยิบยืมจากตะวันตกก็เท่ากับเป็นการดำเนินตามวิธีการของบรรพบุรุษ และเป็นการ "เอาพิธีการต่าง ๆ ของเราที่ลืมกันไปแล้วกลับมาจากต่างประเทศ" ในขณะเดียวกัน "ก็ไม่ละทิ้ง" ตำรับของจือ ฯลฯ จางจือ ตุ้ง ผู้ที่น่านับถือและฉลาดสุขุมในฐานะเป็นผู้เขียนฎีกาคนสำคัญ กล่าวถึงข้อเท็จจริงบางอย่างอย่างตรงไปตรงมาว่า ".....ความรู้สึกของประชาชนไม่เหมือนกับเมื่อ ๓๐ ปีมาแล้ว ประชาชนนิยมชมชอบความร่ำรวยของต่างประเทศและชื่นชังความจนของประเทศจีน" เช่นเดียวกับประชาชนนิยมกองทหารต่างชาติ การทำงานอย่างตรงไปตรงมาของบริการเก็บภาษีศุลกากรทางเรือ และการรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยอย่างเข้มงวดในดินแดนเช่าของต่างชาติ "การกบฏกำลังค่อย ๆ ปรากฏขึ้น" และกำลังแพร่ลัทธิบ่อนทำลาย ดังนั้น จึงเป็นการจำเป็นอย่างรีบด่วนที่เราจะก่อตั้งระบบการศึกษาใหม่ขึ้น ส่งนักศึกษาไปต่างประเทศนำวิธีการทางทหารของตะวันตกเข้ามาใช้ พัฒนาการเกษตรและอุตสาหกรรม จัดการระบบกฎหมายและภาษีให้ดีขึ้น กำจัดการทุจริตในหน้าที่ การเล่นพวกพ้องและอื่น ๆ รายการการปฏิรูปที่จำเป็นนั้นยืดยาวกว่าที่เคย แต่การศึกษาที่จะเสริม "ความสามารถพิเศษของบุคคล" สำหรับรัฐบาลก็ยังคงอยู่ในอันดับแรกของรายการ

การศึกษา : โรงเรียนแบบใหม่ ผู้คงแก่เรียนแบบใหม่

ความมุ่งหมายโดยทั่วไปของโครงการศึกษาก็คือ การฝึกอบรมและคัดเลือกข้าราชการให้มีประสิทธิผลกว่าเดิม ความมุ่งหมายเดิมนั้นไม่ใช่การให้การศึกษาสาธารณะกับ

ประชาชนจีน (ซึ่งกลายเป็นอุดมคติในตอนหลังเท่านั้น) และไม่ใช่การให้การศึกษาแบบก้าวหน้ากับชาวจีนเป็นรายบุคคล วิธีการของรัฐบาลก็คือจัดตั้งโรงเรียนระดับต่าง ๆ ตามระดับของรัฐบาลท้องถิ่น คือ ระดับตำบล อำเภอ มณฑล และเมืองหลวง ซึ่งมีควบคู่กันไปและไปช่วยป้อนระบบการสอบไล่แบบเดิม อีกประมาณ ๑๐ ปี ต่อมาโรงเรียนแบบใหม่เหล่านี้ซึ่งตั้งอยู่โดยเงินอุดหนุนจากสาธารณะก็จะแทนที่ระบบการสอบไล่แบบเดิม ซึ่งจะถูกเลิกไปในตอนนั้น แต่ในระหว่างนั้นก็หวังกันว่าจะใช้ระบบทั้งสองคู่กันไป ผู้สมัครที่เตรียมตัวมาจากโรงเรียนแบบใหม่กับผู้สมัครที่เตรียมตัวเป็นการส่วนตัวจะสอบตามแบบปกติเหมือนกันแต่เนื้อหาของข้อสอบนั้นจะมีการปรับปรุงให้ทันสมัยขึ้น ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๙๐๑ ก็ได้มีการยกเลิก "เรียงความแปดตอน" ซึ่งนักวิชาการได้ประท้วงกันมาหลายศตวรรษแล้วและในเดือนกันยายนก็มีคำสั่งให้เปลี่ยนวิทยาลัยแบบเก่า (ซูย่วน) เป็นโรงเรียนรัฐบาล

เพื่อจะให้เป็นที่ยอมรับกันว่าระบบการศึกษาใหม่เป็นหนทางสำคัญที่จะก้าวหน้าไปได้ จึงได้มีการพยายามเอาใจพวก "ข้าราชการผู้คงแก่เรียน" รุ่นปัจจุบันและพวกที่หวังจะเข้ารับราชการที่ได้รับการฝึกฝนมาตามแบบเดิม ซึ่งต่างก็มีผลประโยชน์อยู่ในระบบการสอบไล่แบบเดิม เพื่อจะเอาใจพวกอนุรักษ์นิยมเหล่านี้ จึงได้มีการกำหนดว่าโรงเรียนแบบใหม่จะต้องเตรียมนักศึกษาของตนในทุกระดับเพื่อเข้าสอบตามแบบปกติ ซึ่งหลังจากปี ค.ศ. ๑๙๐๒ เป็นต้นไป จะรวมทั้งวิชาสมัยใหม่และวิชาตำรับขงจื๊อ แต่ดูเหมือนว่าระหว่างหนทางไปสู่ตำแหน่งราชการที่มีขนานกันนั้นนั้น หนทางตามแบบเดิมคือการเตรียมสอบไล่โดยส่วนตัวนั้นจะยังคงเป็นทางที่สิ้นเปลืองน้อยกว่า ง่ายกว่าและน่าจูงใจกว่าทางใหม่ ซึ่งต้องใช้เวลาศึกษาในโรงเรียนหลายปี สิ้นเปลืองเงินและศึกษาตามหลักสูตรที่กำหนดไว้ซึ่งก็มากจนน่ากลัวอยู่แล้ว คนที่หวังจะเข้ารับราชการแบบเก่าส่วนใหญ่แล้วจะมองข้ามโรงเรียนแบบใหม่ของรัฐบาล ส่วนอีกทางหนึ่งก็จำต้องเกณฑ์เด็กหนุ่มหัวสมัยใหม่ที่ใจร้อนส่วนน้อยซึ่งจะเป็นผู้นำต่อไปนั้นมาเข้าโรงเรียนรัฐบาล มิฉะนั้นแล้วพวกนี้อาจกลายมาเป็นศัตรูอย่างเปิดเผยของระบบเดิม โรงเรียนของนักสอนศาสนา คลื่นนักศึกษาที่หลั่งไหลไปญี่ปุ่นและการเรียกร้องจากประชาชนให้มีการศึกษาสมัยใหม่ทุกชนิดได้ช่วยทำลายระบบการสอบไล่แบบผูกขาดนั้นลงเสีย

โรงเรียนแบบใหม่ของรัฐบาลต้องพบกับการแข่งขัน ก่อนอื่นก็จากตัวอย่างการศึกษาของนักสอนศาสนาคริสเตียนในเมืองที่สำคัญ ๆ มาในปี ค.ศ. ๑๙๐๕ พวกคณะสอนศาสนาโปรเตสแตนท์มีโรงเรียนอนุบาลและโรงเรียนประถมอยู่ประมาณ ๒,๒๐๐ แห่ง มีนักเรียน ๔๒,๐๐๐ คน และมีรายงานว่ามี "โรงเรียนมัธยมกลางและมัธยมปลาย และวิทยาลัย" อยู่

๓๘๙ แห่ง มีนักเรียน ๑๕,๐๐๐ คน[๑] วิทยาลัยเซนต์จอห์นที่เมืองเซี่ยงไฮ้ เป็นตัวอย่างของการค่อย ๆ เติบโตขึ้นของวิทยาลัยคริสเตียน วิทยาลัยนี้เริ่มต้นจากโรงเรียนเด็กชายของนิกายโปรเตสแตนท์เอปิสโกปัล ซึ่งตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๘๔๗ ตัวโรงเรียนเซนต์จอห์นนั้นสร้างขึ้นหลังปี ค.ศ. ๑๘๗๙ โดยบาทหลวงเชเรสชิวสก็ผู้ขยันขันแข็ง ในหมู่คณาจารย์ที่มีทั้งชาวจีนและชาวต่างชาตินั้น ๕ คน เป็นลูกศิษย์ของยุงวิง จากคณะนักศึกษาจีน ที่เมืองฮาร์ตฟอร์ด มลรัฐคอนเนกติกัต มาในปี ค.ศ. ๑๙๐๔ ก็มีนักศึกษา ๑๘๗ คน ในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ แพทยศาสตร์และศาสนศาสตร์ มีคริสเตียนอยู่เพียง ๕๗ คนเท่านั้น นักศึกษาส่วนใหญ่เป็นบุตรพ่อค้าและข้าราชการ

สถาบันนักสอนศาสนากำลังส่งเสริมคริสต์ศาสนา ลัทธิบัจเจกบุคคลนิยม การศึกษาสตรี และแนวทางแบบตะวันตกโดยทั่วไป อยู่ภายใต้การอารักขาของสิทธิสภาพนอกอาณาเขต และก็กำลังทำตัวอย่างที่เป็นแบบปฏิวัติ โรงเรียนเหล่านี้ไม่ยอมให้นักศึกษาของตนทำพิธีบูชาขงจื๊อหรือจักรพรรดิ ดังที่บังคับกันในโรงเรียนรัฐบาล รัฐบาลก็ตอบโต้โดยการไม่รับผู้ที่จบการศึกษาจากโรงเรียนของนักสอนศาสนาเป็นข้าราชการ

การศึกษาเอกชนแบบสมัยใหม่ของจีนก็กำลังเริ่มขึ้นเช่นกัน ในปี ค.ศ. ๑๙๐๔ คนหนุ่มที่สามารถสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนายเรือที่เป่ยหยาง ชื่อจางปอหลิง ได้เปิดโรงเรียนมัธยมกลางขึ้นที่เทียนสิน มีนักเรียน ๗๓ คน ในปี ค.ศ. ๑๙๐๗ เขาซื้อสถานที่และตั้งโรงเรียนมัธยมกลางหนานไคขึ้น และต่อมา (ในปี ค.ศ. ๑๙๑๙) ก็ตั้งมหาวิทยาลัยหนานไคขึ้น

ดังนั้น การผสมโรงเรียนรัฐบาลแบบใหม่เข้ากับระบบการสอบไล่แบบเก่า ในปี ค.ศ. ๑๙๐๑ นั้น จึงมีโอกาสน้อยมากที่จะดึงดูดทั้งคนหัวโบราณที่ยังยึดระบบสอบไล่อยู่ หรือคนหัวสมัยใหม่ ซึ่งรุมกันไปเข้าโรงเรียนของนักสอนศาสนา หรือโรงเรียนเอกชน คณะกรรมการที่มีจางจือ ตุ้ง เป็นประธาน ลงความเห็นในปี ค.ศ. ๑๙๐๓ หลังจากได้ถกเถียงกันอยู่นานว่า ระบบการศึกษาแบบใหม่จะไม่สามารถหานักเรียนหรือได้รับความสนับสนุนทางการเงินจากประชาชนได้ จนกว่าจะไม่มีระบบสอบไล่ให้เป็นทางเลือกอีกทางหนึ่ง คณะกรรมาธิการสัญญาว่า ในโรงเรียนแบบใหม่นั้นจะมี "ทุกอย่างที่เคยสอนและปฏิบัติกันมาในระบบการสอบไล่" หากแต่จะดีกว่าเท่านั้น โดยมีการส่งผู้ทำการสอบจากเมืองหลวงและมีงานให้กับผู้สอบได้ปริญญาทุกคน ต่อมาในเดือนมกราคมทางราชสำนักจึงสั่งให้ค่อย ๆ ลดโควต้าลง กล่าวคือ ลดจำนวนผู้ที่จะได้รับปริญญาจากการสอบไล่แบบเดิมลงทุกครั้งไป แต่

---

[๑] ในรายงาน "การประชุมครบรอบร้อยปี" ที่มีขึ้นเพื่อฉลองความเจริญก้าวหน้าของคณะสอนศาสนาโปรเตสแตนท์จากปี ค.ศ. ๑๘๐๗ ถึง ค.ศ. ๑๙๐๗ นั้น มีบันทึกไว้ว่า มีนักสอนศาสนาอยู่ ๓,๕๐๐ คน ทำงานอยู่กับสมาคมต่างๆประมาณ ๗๐ สมาคม และประจำอยู่ตามที่ต่าง ๆ ๖๓๒ แห่ง เพื่อรับใช้ชาวจีนที่เป็นคริสเตียน ๒๕๐,๐๐๐ คน

นโยบายนี้ก็ไปทำให้คนหนุ่มจำนวนมากผู้หวังว่าจะก้าวหน้าตามหนทางเดิมต้องผิดหวัง

ในไม่ช้า เมื่อเผชิญกับความกดดันอันเนื่องจากเหตุการณ์ต่าง ๆ ในปี ค.ศ. ๑๙๐๕ เช่น ชัยชนะของญี่ปุ่นต่อรุสเซีย และการจัดตั้งองค์การนักปฏิวัติจีนที่มุ่งจะโค่นราชวงศ์ชิงขึ้นในโตเกียว พวกข้าราชการตามมณฑลคนสำคัญ ๆ เริ่มด้วยจางจือตุ้ง และหยวนซื่อไข่ ก็รู้สึกว่าต้องดำเนินการอย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๙๐๕ บุคคลเหล่านี้ก็เรียกร้องให้เลิกระบบการสอบไล่เสียทันที และราชสำนักก็อนุญาต ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๐๖ เป็นต้นไป บัดนี้ความหวังทางการศึกษาของรัฐบาลก็ขึ้นอยู่กับโรงเรียนแบบใหม่โดยสิ้นเชิง มีการจัดตั้งกระทรวงศึกษาธิการ (**เซี่ยะ ปู้**) ขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๐๖ เพื่อควบคุมโรงเรียน

ระบบการศึกษาของรัฐบาลราชวงศ์ชิงนั้น เลียนแบบของญี่ปุ่นซึ่งกำหนดให้มีการเลือกแขนงวิชาหลังจากจบชั้นมัธยมกลางแล้ว. เพื่อผลิตผู้เชี่ยวชาญสำหรับเข้ารับราชการ ระบบนี้ใช้เวลาอยู่นานกว่าจะได้ผลดี เพราะถูกระบบการสอบไล่แบบเดิมถ่วงอยู่จนปี ค.ศ. ๑๙๐๕ กฎข้อบังคับมากมายและหยุมหยิมตามแบบของญี่ปุ่นที่ออกมาในปี ค.ศ. ๑๙๐๔ นั้น กำหนดให้นักศึกษาต้องผ่านโรงเรียนประถมปลาย (๔ ปี) โรงเรียนมัธยมกลาง (๕ ปี) และโรงเรียนมัธยมปลาย (๓ ปี และให้ปริญญา **จี่เหยิน**) จนถึงมหาวิทยาลัยแห่งชาติ (๓ ปี) และให้ปริญญา**จิ้นซื่อ**มีการกำหนดหลักสูตรทั้งหมดนี้ไว้อย่างละเอียด

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า นักปฏิรูปการศึกษาตอนปลายสมัยราชวงศ์ชิง ไม่ได้เพียงแต่จะเลิกระบบการสอบไล่โบราณเท่านั้น แต่ยังต้องการอย่างแน่วแน่กว่าเดิมที่จะสร้างระบบการศึกษาที่ทันสมัยขึ้น ความพยายามในด้านนี้ก็เหมือนกับในด้านอื่น ๆ อีกมากมาย คือ เริ่มต้นจากยอดสุด คือ ตั้งมหาวิทยาลัยแห่งชาติขึ้นในระยะการปฏิรูปร้อยวันในปี ค.ศ. ๑๘๙๘ ดับบลิว. เอ. พี. มาร์ติน ชาวอเมริกันผู้เคยเป็นอาจารย์ใหญ่วิทยาลัยล่าม (**ถุง หวน ก่วน**) จากปี ค.ศ. ๑๘๖๙ ถึง ค.ศ. ๑๘๙๕ ดำรงตำแหน่งคณบดีการศึกษาตะวันตกเป็นคนแรก ในปี ค.ศ. ๑๙๐๒ ก็ผนวกวิทยาลัยล่ามเข้ากับมหาวิทยาลัยนี้ ในที่สุดก็กลายมาเป็นมหาวิทยาลัยปักกิ่งแห่งชาติ (โดยทั่วไปแล้วมีชื่อย่อว่า **เป่ยต้า** จาก**เป่ยจิงต้าเซี่ยะ**) แต่ในสถาบันสูงสุดนี้ ระบบการศึกษาแบบใหม่ขาดครูที่ได้รับการฝึกแบบสมัยใหม่ ขาดอาคาร อุปกรณ์ ทุน ทรัพย์ และผู้นำ

ความก้าวหน้าในการสร้างระบบการศึกษานั้น มีขึ้นก็ในระดับมณฑลเป็นสำคัญเช่นเดียวกันกับการพัฒนาอุตสาหกรรม เป็นต้นว่า ผู้นำการปฏิรูปการศึกษา เช่น จางจือตุ้ง นั้น มีโรงเรียนทดลองตัวอย่างขนาดเล็กแบบต่าง ๆ อยู่มากมายในมณฑลหูเป่ย ซึ่งรวมทั้งโรงเรียนฝึกหัดครูหนึ่งแห่ง โรงเรียนประถมปลาย โรงเรียนมัธยมกลางและมัธยมปลาย ทั้ง

แบบพลเรือนและทหาร รวมด้วยกัน ๕ แห่ง และยังมีโรงเรียนพิเศษที่สอนภาษาต่างประเทศ การเกษตร อุตสาหกรรม และโรงเรียนอบรมข้าราชการประจำ มณฑลอื่น ๆ ก็เลียนแบบนี้ แต่การตั้งวิทยาลัยนั้นง่ายกว่าการตั้งโรงเรียนมัธยมกลาง และการตั้งโรงเรียนมัธยมกลางก็ง่ายกว่าการตั้งโรงเรียนประถม ระบบการศึกษาจึงยังคงมีพื้นฐานที่ไม่มั่นคง

นักการศึกษาในมณฑลมาพบว่าแหล่งผลิตและแหล่งทรัพยากรสำคัญของตน คือ ญี่ปุ่น จางจือตุ้ง ส่งคนไปดูงานระบบการศึกษาของญี่ปุ่นและซื้อตำราเรียนด้วยกันสองคณะ เขาเริ่มเห็นความจำเป็นของการศึกษาสาธารณะ เพื่อหาคนมีความสามารถจากประชาชนทั่วไป ไม่ช้าเขาก็นำเอาศาสตราจารย์ชาวญี่ปุ่นเข้ามาหลายคน ซึ่งสามารถที่จะพูดจากับผู้ร่วมงานหรือนักศึกษาชาวจีนได้รู้เรื่อง หรืออย่างน้อยก็ทำความเข้าใจกันด้วยภาษาเขียน เขาเริ่มเห็นว่าญี่ปุ่นเป็นแหล่งที่ดีที่สุด สำหรับฝึกครูโรงเรียนชาวจีนรุ่นใหม่ เพราะว่าสิ้นเปลืองน้อยกว่าทางตะวันตก โดยที่ญี่ปุ่นอยู่ใกล้กว่า และง่ายกว่าโดยที่ "ภาษา วรรณคดี และวัฒนธรรม" ของญี่ปุ่นนั้นใกล้เคียงกับของจีน อีกทั้งได้มีการแปลหนังสือตะวันตกจำนวนมากเป็นภาษาญี่ปุ่นด้วย นอกจากนี้แล้วผู้ดูแลนักศึกษาของรัฐบาลจีนก็อาจคุมนักศึกษาจีนได้ง่ายกว่าในญี่ปุ่น

เด็กหนุ่มชาวจีนได้เริ่มไปโตเกียวเพื่อศึกษาแบบสมัยใหม่ มาแต่ปี ค.ศ. ๑๘๙๖ แล้ว ในปี ค.ศ. ๑๘๙๘ มีบันทึกรายงานว่า ยังคงมีอยู่ประมาณ ๑๘ คน เท่านั้น แต่ภายหลังการปราบปรามขบวนการปฏิรูปในปีเดียวกันนั้น จำนวนนักศึกษาจีนในญี่ปุ่นก็เพิ่มขึ้นเป็นประมาณ ๒๐๐ คน ในปี ค.ศ. ๑๘๙๙ และเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ ภายหลังปี ค.ศ. ๑๙๐๑ ไปแล้วจนมีจำนวนประมาณ ๑,๐๐๐ คน ในปี ค.ศ. ๑๙๐๓ ๑,๓๐๐ คนในปี ค.ศ. ๑๙๐๔ และประมาณ ๘,๐๐๐ คน ในตอนปลายปี ค.ศ. ๑๙๐๕ ซึ่งเป็นสมัยที่เลิกล้มระบบสอบไล่กันแล้ว จำนวนนักศึกษาจีนในญี่ปุ่นดูจะเพิ่มมากขึ้นไปอีกในปี ค.ศ. ๑๙๐๖ ซึ่งประมาณกันว่ามีอยู่ ๑๓,๐๐๐ คน หรือกว่านั้น แต่จำนวนผู้ที่ไปญี่ปุ่นนั้นมีมากกว่าผู้ที่เข้าศึกษาวิชาการอย่างจริงจังมาก และพวกหลังนี้ก็มีจำนวนมากกว่าผู้ที่จบการศึกษาอีกด้วย อันที่จริงแล้วนักศึกษาจีนที่จบจากสถาบันมีชื่อของญี่ปุ่นนั้นไม่เคยเกิน ๗๐๐ คน ไม่ว่าในปีใด (๖๓๒ คนในปี ค.ศ. ๑๙๐๘ ๕๓๖ คนในปี ค.ศ. ๑๙๐๙ ๖๘๒ คนในปี ค.ศ. ๑๙๑๐ และมากที่สุด คือ ๖๙๑ คนในปี ค.ศ. ๑๙๑๑) ถึงกระนั้นนี่ก็เป็นจำนวนที่น่าประทับใจมากในตอนนั้น

ในจำนวนเด็กหนุ่มจีนหลายพันคนที่ไปญี่ปุ่นในตอนปลายสมัยราชวงศ์ชิงนั้น ประมาณครึ่งหนึ่งไปด้วยทุนรัฐบาล ซึ่งส่วนใหญ่เป็นทุนรัฐบาลมณฑล นักศึกษามักเข้าเตรียมตัวในโรงเรียนประจำมณฑลแบบใหม่ และไปโตเกียวเป็นคณะเป็นประจำทุกปี เมื่อไปอยู่ที่โตเกียว พวกนี้ก็มักปฏิบัติตามประเพณีเก่าแก่ของจีน คือ จัดตั้งสมาคมหรือฮุ่ย ในหมู่ชาว

มณฑลเดียวกัน ซึ่งคล้ายกับสมาคมภูมิภาค(ถุง เสี่ยง ฮุ่ย) ที่พวกข้าราชการชนชั้นขุนนางและพ่อค้าในปักกิ่งและเมืองสำคัญอื่น ๆ จัดตั้งขึ้นมาหลายศตวรรษแล้ว ดังนั้น ระบบการศึกษาใหม่จึงนำคนหนุ่มและคนสาวมาใกล้ชิดกันยิ่งขึ้นเป็นเวลานานกว่า และในสภาพแวดล้อมที่ส่งเสริมความแน่นแฟ้นของกลุ่มมากกว่าระบบการสอบไล่แบบเดิม ชีวิตในโตเกียวช่วยเสริมสร้างความรู้สึกทางชาตินิยมเช่นเดียวกันกับที่ชีวิตนักศึกษาแบบใหม่ในจีนได้เสริมสร้างความรู้สึกผูกพันกับมณฑล (ซึ่งมักขึ้นอยู่กับภาษาท้องถิ่น) และความภักดีต่อมณฑล

การศึกษาของจีนจึงถูกปฏิวัติอย่างเงียบ ๆ ด้วยวิธีนี้ ในช่วง ๕ ปี จากปี ค.ศ. ๑๙๐๑ ถึง ค.ศ. ๑๙๐๖ หลักสูตรจีนผสมตะวันตกเข้าแทนที่ตำราขงจื๊อ การเตรียมตัวสอบเป็นส่วนตัวทุกสามปีในวิชาแบบเดิมหมดไป มีการไปโรงเรียนทุกวันแทนแนวความคิดที่กว้างออกไป และการติดต่อทางสังคมและทางปัญญาความคิดมากขึ้น แทนที่ระบบใหม่จะผลิตขุนนางผู้คงแก่เรียนที่ถูกปลูกฝังลัทธิความเชื่อให้ภักดีต่อขงจื๊อและโอรสแห่งสวรรค์ ระบบใหม่กลับผลิตนักปฏิวัติ จางจือตุ้งสามารถกำหนดให้นักศึกษาของเขาใส่เสื้อสีฟ้า ใส่หมวกมีพู่แดงและออกกฎอีกมากมายที่จะส่งเสริมให้นักศึกษาของเขามีมรรยาท และให้ร้องเพลงในเชิงอบรมสั่งสอนซึ่งมีเนื้อร้องว่า "โอรสแห่งสวรรค์เตรียมการเพื่อเสริมสร้างกำลังของเรา..... สุขศึกษา ทำให้คนแข็งแรงและมีสุขภาพดี..... จงยกย่องบิดามารดาและเคารพผู้ปกครอง....." แต่เมื่อระบบการสอบไล่ถูกยกเลิกไปแล้วก็ไม่มีทางที่จะสกัดกั้นกระแสการเปลี่ยนแปลง

เนื้อหาทางปัญญาความคิดของการศึกษาแบบใหม่ในจีนก็เช่นเดียวกับในญี่ปุ่น คือได้มีความคิดจากตะวันตกมาก ทั้ง ๆ ที่มีการติดต่อกับตะวันตกมากขึ้นเรื่อย ๆ มาหลายสิบปีแล้วก็ตาม ชนชั้นผู้คงแก่เรียนของจีนก็เพิ่งจะเริ่มรับเอาความคิดตะวันตกอย่างจริงจังก็หลังจาก ปี ค.ศ. ๑๙๐๐ เป็นต้นไป ผู้มีชื่อเสียงที่นำเอานวนิยายตะวันตกมาเผยแพร่ก็คือหลินซู (ค.ศ. ๑๘๕๒ ถึง ค.ศ. ๑๙๒๔) เขาได้ผลิตงานของดิกเกนส์ ดูมาส์ สกอตต์ บัลซาค และคนอื่น ๆ เป็นภาษาจีนทั้งหมดด้วยกัน ๑๕๖ เรื่อง จากคำบอกเล่า (กล่าวคือ โดยฟังจากปากผู้แปล) นอกจากวรรณกรรมเหล่านี้แล้วก็มีการแปลและการตีความตำราลัทธิเสรีนิยมตะวันตก โดยเย็นฟู (ค.ศ. ๑๘๕๔ ถึง ๑๙๒๑) หลังจากที่เข้าเป็นทหารเรือเย็นก็ได้เห็นโลกโดยเฉพาะอังกฤษในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๘๗๐ และลงความเห็นว่า เคล็ดลับของอำนาจตะวันตกก็คือความคิดของตะวันตก เขาหันไปเลื่อมใสในลัทธิดาร์วินทางสังคมของเฮอร์เบิร์ท สเปนเซอร์ ที่ว่าการบรรลุถึงความสามารถเต็มที่ของตนเองอย่างแข็งขันนั้นจะช่วยประเทศให้แข็งขันและอยู่รอดได้ แต่เย็นฟูรู้สึกว่าต้องใช้หลักการเสรีนิยมมาเสริมสร้างทรัพย์สินและอำนาจของชาติแทนที่จะใช้ส่งเสริมเสรีภาพส่วนบุคคล เขาคิดว่ายังไม่ถึงเวลา

ที่จะปกครองตนเองแบบประชาธิปไตย ผู้แปลพยายามเป็นพิเศษที่จะเสนอความคิดของอังกฤษในสมัยพระนางวิกตอเรีย ซึ่งดูจะมีความหมายต่อจีนในตอนปลายสมัยราชวงศ์ชิง มีการตีพิมพ์ตำรา **วิวัฒนาการและจริยธรรม** ของ ที.เอช. ฮักซ์ลีย์ ออกมาเป็นภาษาจีนแบบตำรับพร้อมด้วยคำวิจารณ์ของเย็นฟูในปี ๑๘๙๘ **ทรัพย์สินของชาติ** ของแอดัมสมิธ ในปี ค.ศ. ๑๙๐๐ **ว่าด้วยเสรีภาพ** ของ เจ. เอส. มิลล์ ในปี ค.ศ. ๑๙๐๓ และบางตอนของ **ระบบตรรกวิทยา** ของมิลล์ในปี ค.ศ. ๑๙๐๕ **วิญญาณของกฎหมาย** ของมงเตสกิเยอ ในปี ค.ศ. ๑๙๐๙ งานเหล่านี้และงานชิ้นอื่น ๆ ซึ่งยกย่องตรรกวิทยา กฎหมาย วิทยาศาสตร์ และวิวัฒนาการของตะวันตก เป็นการไปกล่าวหาอย่างแรงว่า นักปราชญ์ของจีนเป็นสาเหตุของความล้าหลัง แต่ก็ทำเป็นแบบภายใน คือ ใช้ภาษาจีนแบบตำรับสำหรับพวกคงแก่เรียน

กองทัพใหม่ : การมีอำนาจของหยวนซื่อไข่

มาในปี ค.ศ. ๑๙๐๑ จีนได้รับระบบทางทหารเป็นมรดกจากอดีตที่ยาวนานและเมื่อไม่นานมานักก็รวมด้วยกันสามแบบ แบบที่เก่าที่สุดและใหญ่ที่สุด (อย่างน้อยก็บนกระดาษ) และไร้ประโยชน์ที่สุดก็คือ กองทัพที่จัดไปตามหน่วยธงแบบแมนจูที่ล้าสมัย ซึ่งทรงตัวอยู่โดยอาศัยเบี้ยหวัดที่ไม่พอเพียง รวมกับกองตำรวจจีน (กองทัพธงเขียว) มีการติดอาวุธปืนสมัยใหม่ให้กับทหารในกองทัพแบบแมนจูสองสามพันคน และจัดตั้งเป็นกองทัพสนามแห่งปักกิ่งในปี ค.ศ. ๑๘๖๒ ต่อมาตำรวจบางหน่วย โดยเฉพาะพวกที่อยู่รอบ ๆ ปักกิ่งก็ได้รับอาวุธและการฝึกแบบสมัยใหม่บ้าง และก็มาเป็นที่รู้จักกันในนามของหน่วยที่มีวินัย **(เลี่ยนชุน)** แต่โดยทั่วไปแล้วก็ยังคงคัดเลือกนายทหารด้วยการสอบไล่แบบเก่า ซึ่งมีด้วยกันสามขั้น ซึ่งเลียนแบบสอบไล่ข้าราชการพลเรือน แต่ในเนื้อหาแล้วเน้นในความเก่งกล้า ในการยิงธนูทั้งบนหลังม้าและขณะไม่ได้ขี่ม้า การฟันดาบ การง้างธนูที่แข็งและการยกหินหนัก พิธีกรรมโบราณนี้ไม่ได้เป็นการเตรียมตัวสำหรับทำสงครามสมัยใหม่ จึงมีการยกเลิกการสอบไล่ทหารแบบเก่าในเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๙๐๑ และมีคำสั่งให้ตั้งโรงเรียนทหารใหม่ ๆ ขึ้น

การจัดระบบทหารแบบที่สองก็คือ กองทัพภูมิภาคที่ตกทอดมาจากสมัยกบฏไต้เผิงต้นตอของกองทัพแบบนี้อาจสืบย้อนกลับไปถึงกองทัพหูหนาน ซึ่งหลังปี ค.ศ. ๑๘๕๒ เจิง กั๋ว ฟั่น เกณฑ์พวกชาวนามา และจัดเข้าเป็นกองทัพ กองละ ๕๐๐ คน รวมทั้งลูกหาบอีก ๑๘๐ คน สำหรับการส่งกำลังบำรุง กล่าวคือมีกุลีหนึ่งคนต่อทหารสามคน ถึงแม้เจิงจะยุบกองทัพหูหนานนี้แล้วอย่างเป็นทางการ แต่กองทัพนี้ก็ยังคงอยู่ต่อไป พร้อมกับกองทัพอันฮุยที่ **หลี่หุงจาง** ก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๘๖๒ และกองทัพแบบเดียวกันที่จ่อจุงทังและคนอื่น ๆ จัดตั้งขึ้นเพื่อต่อต้านพวกกบฏในตอนกลางศตวรรษ กองทัพที่อยู่ใต้บังคับ

บัญชาเป็นส่วนตัวและได้รับการฝึกในระดับภูมิภาคนี้ ไม่ได้ประกอบด้วยทหารรักษาดินแดน (**ตวนเหลียน**) ในความหมายที่ว่าเป็นทหารชาวนาชั่วครั้งชั่วคราว แต่ประกอบด้วยนักรบอาชีพ (**หยุ่ง หรือ "ผู้กล้าหาญ"**) ในฐานะที่เป็นสถาบันทางทหารที่ถาวร ซึ่งมีผู้นำและมีทุนทรัพย์ของตนเอง กองทัพเหล่านี้จึงกลายมาเป็นผลประโยชน์ส่วนตัว และจึงมาแทนที่กองทัพแมนจูและกองตำรวจแบบเดิมในมณฑลต่าง ๆ อีกทั้งเป็นที่รู้จักกันในนามของกองทัพรักษาความปลอดภัย (**ฝางจุน**) กองทัพอันฮุย (ภายใต้การบังคับบัญชาของหลี่ ที่เทียนสิน) และกองทัพหูหนาน (นำโดยหลิวคุนอี้ ที่นานกิง) ยังคงเป็นคู่แข่งสำคัญในหมู่กองทัพจำพวกนี้ ถึงแม้ว่าจะมีอาวุธปืนยาวและปืนใหญ่ที่ทันสมัย แทนที่จะเป็นปืนคาบศิลา ปืนตั้งขาหยั่ง และปืนใหญ่ลำกล้องเรียบก็ตาม กองทัพเหล่านี้ก็ขาดอาวุธที่มีมาตรฐานรวมทั้งขาดนายทหารที่ได้รับการฝึกแบบสมัยใหม่ และนายทหารผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ทั้งนี้ไม่ต้องกล่าวถึงวิศวกร การส่งสัญญาณ พลาธิการ การขนส่งแบบใหม่และการเสนารักษ์ โดยสรุปก็คือ กองทัพเหล่านี้สมัยใหม่ครึ่ง ๆ กลาง ๆ เท่านั้น

การจัดระเบียบทางทหารแบบที่สามและเป็นแบบล่าสุดานั้น พัฒนาขึ้นมาเพื่อรับมือกับการรุกรานของญี่ปุ่น ทั้งหลี หุง จางและจางจือตุ้ง ได้ก่อตั้งโรงเรียนทหารขึ้นในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๘๘๐ และจ้างอาจารย์ชาวเยอรมันมาฝึกนายทหารพวกใหม่ แต่ก็ได้รับความสำเร็จแต่น้อย จนกระทั่งภายหลังชัยชนะอันน่าระทึกใจของญี่ปุ่นในปี ค.ศ. ๑๘๙๔ จากข้อเสนออันสับสนและความพยายามอันชุลมุนที่มีขึ้นตามมานั้น ก็ปรากฏมีหน่วยใหม่ ๆ ขึ้นจำนวนหนึ่ง สองหน่วยในพวกนี้วางมาตรฐานใหม่ขึ้น

หน่วยหนึ่งก็คือกองทัพ **สร้างพลังด้วยตนเอง** ของจางจือตุ้ง ซึ่งเขาจัดตั้งขึ้นระหว่างเป็นข้าหลวงใหญ่ชั่วคราวที่นานกิง ในปี ค.ศ. ๑๘๙๕ จางจ้างนายทหารเยอรมัน ๓๕ คน ให้บังคับบัญชา และฝึกทหาร ๑๓ กองพัน (ประมาณ ๓,๐๐๐ คน) ซึ่งประกอบด้วยทหารราบแปดกองพัน ทหารปืนใหญ่สองกองพัน ทหารช่างหนึ่งกองพัน และทหารม้าสองกองพัน ซึ่งจัดตามแบบเยอรมัน ทั้งหมดนี้มีอุปกรณ์ยุโรป ทหารนั้นคัดมาอย่างดีจากชาวชนบท และได้รับค่าจ้างอย่างดี เป็นที่น่าเสียดายว่า เมื่อหลิวคุนอี้ เป็นข้าหลวงใหญ่ที่นานกิงอีกในปี ค.ศ. ๑๘๙๖ เขาก็ตัดโครงการนี้ลง นำเอากองทัพนี้ไว้ใต้กองทัพหูหนานของเขาเอง ส่วนจางนั้น เมื่อกลับไปดำรงตำแหน่งเดิมของตนในหูหนาน-หูเป่ย ก็คงปรับปรุงการทหารของตนต่อไป แต่ในขนาดเล็ก

กองทัพที่สำคัญกว่าอีกหน่วยหนึ่งที่พัฒนาขึ้นมาใต้หยวนซื่อไข่ ผู้ก้าวขึ้นมาในฐานะตัวแทนของหลี่ในเกาหลี และในฐานะเป็นข้าราชการทหารมากกว่าข้าราชการพลเรือน เขาได้รับมอบหมายในปี ค.ศ. ๑๘๙๕ ให้ฝึกกองทัพของจักรพรรดิหน่วยใหม่ ตามแบบเยอรมัน

ด้วยผู้ฝึกสอนชาวเยอรมันด้วยทุนทรัพย์จากกรมสรรพากร ไม่ช้าเขาก็มีทหารใต้การฝึกอยู่ ๗,๐๐๐ คน ใกล้เมืองเทียนสิน ซึ่งเกณฑ์มาจากหลายมณฑล และได้รับค่าจ้างอย่างดี โดยมีการป้องกันการทุจริตในหน้าที่ ซึ่งมีอยู่เป็นธรรมดา ณ ที่นี้ ในฐานะผู้นำกองทัพใหม่นี้เป็นส่วนตัว ซึ่งภายหลังเรียกกันว่า กองทัพเป่ยหยาง หยวนซื่อไข่วางพื้นฐานให้กับ "ก๊กเป่ยหยาง" ของสมัยหลัง และกลายเป็น "บิดาของขุนศึก" เพราะว่าในหมู่นายทหารคนแรก ๆ ในกองทัพเป่ยหยางของเขามีอยู่ ๑๐ คน ซึ่งภายหลังการปฏิวัติจะได้เป็นผู้ว่าการทหารประจำมณฑล และอีก ๕ คน (รวมทั้งหยวนซื่อไข่เอง) จะได้เป็นประธานาธิบดีหรือนายกรัฐมนตรีของรัฐบาลปักกิ่ง ในระบอบสาธารณรัฐ

การที่ปรากฏว่าหยวนซื่อไข่ เป็นนักปรับปรุงกองทัพให้ทันสมัยที่มีประสิทธิภาพและมีความสนใจในตอนต้นกับสมาคมสร้างพลังด้วยตนเองในปี ค.ศ. ๑๘๙๕ ทำให้คังอิ๋วหุยและนักปฏิรูปหัวรุนแรงคนอื่น ๆ ในปี ค.ศ. ๑๘๙๘ ไปขอให้หยวนช่วยขัดขวางการรัฐประหารที่เป็นอนุรักษ์นิยมของพระนางซูสีในปีเดียวกันนั้น หยวนไม่ตอบ และจากนั้นไปนักปฏิรูปผู้ถูกเนรเทศก็กล่าวหาว่าเขาหักหลังพวกตนกับจักรพรรดิกวงซี่ ขณะเดียวกันนั้นพระนางซูสีและผู้บัญชาการทหารสูงสุด คือ หยุ่งลู่ ก็ยังคงพึ่งเขาต่อไป ระหว่างวิกฤติการณ์ปี ค.ศ. ๑๙๐๐ พวกต่างชาติชื่นชมว่าเขาต่อต้านพวกกบฏนักมวยอย่างแข็งขัน แต่เขาก็ภักดีต่อราชวงศ์ด้วยจนถึงขนาดที่จักรพรรดิยกกองทัพ **สร้างพลังด้วยตนเอง** จากเกียงสูให้หยวนบังคับบัญชาในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๐๑

ภายหลังมรณกรรมของหลี่หุงจาง (ปี ค.ศ. ๑๙๐๑) หลิวคุนอี๋ (ปี ค.ศ. ๑๙๐๒) และหยุ่งลู่ (ปี ค.ศ. ๑๙๐๓) หยวนซื่อไข่ ซึ่งมีอายุสี่สิบกว่าก็กลายเป็นนักสร้างกองทัพคนสำคัญในจักรวรรดิ เมื่อรับตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ของนครหลวง และตำแหน่งข้าหลวงเป่ยหยางต่อจากหลี่หุงจาง ระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๐๑ ถึง ค.ศ. ๑๙๐๗ เขาก็ร่วมทำงานอย่างใกล้ชิดกับชาวแมนจูผู้ดำรงตำแหน่งสูงสุด คือ เจ้าชายชิง (อี๋กวง ค.ศ. ๑๘๓๖ ถึง ค.ศ. ๑๙๑๖) ผู้มีชื่อในทางทุจริต เจ้าชายผู้นี้ได้ดำรงตำแหน่งสูงสุดในด้านการต่างประเทศที่ปักกิ่งมาตั้งแต่เจ้าชายกุงถูกปลดในปี ค.ศ. ๑๘๘๔ ดังนั้น เจ้าชายชิงจึงเป็นประธานของคณะกรรมการที่รัฐบาลกลางตั้งขึ้นเพื่อจัดระบบในกองทัพใหม่ แต่หยวนซึ่งเป็นรองประธานก็แต่งตั้งนายทหารของตนให้เป็นผู้ดำเนินงานเสียเอง เช่นเดียวกับในกรณีของกรรมการกลาโหมที่ปักกิ่ง

หยวนซื่อไข่สร้างกองทัพเป่ยหยางของตนขึ้น ๖ กองพัน ซึ่งมีโรงเรียนทหารต่าง ๆ หกแห่ง มีฝ่ายเสนาธิการขนาดย่อม มีทหารที่ฝึกมาอย่างดี และมีการแปรขบวนที่น่าประทับใจ มีการเลียนแบบกองทัพนี้ในเกือบทุกมณฑล แต่ก็ไม่เหมือนเต็มที่และจะมีประสิทธิผลน้อยกว่า กองทัพแรกที่เลียนแบบก็คือ กองทัพของจางจือตุ้งในหูเป่ย แต่สำหรับจักร-

วรรดิชิงซึ่งยังแตกแยกเพราะผลประโยชน์ส่วนมณฑล และภูมิภาคนั้นแล้ว การรวมอำนาจทางทหารไว้ในส่วนกลางจึงเป็นไปไม่ได้ในแง่ของการเมือง ในโครงการจัดระบบใหม่ในปี ค.ศ. ๑๙๐๔ จึงมีการเสนอให้พัฒนาและควบคุมกองทัพของจีนในระดับมณฑลเป็นสำคัญ ถึงแม้ว่าโครงการกองทัพใหม่ (ลู่ จุน) จะกำหนดให้มี ๓๖ กองพล แต่ละกองพลมีทหาร ๑๒,๕๐๐ คน และในรายละเอียดหลายอย่างจะเป็นตามแบบญี่ปุ่นก็ตาม โครงการนี้ก็ขาดองค์ประกอบสำคัญของการควบคุมจากส่วนกลาง ขาดเงินอุดหนุนที่พอเพียง และขาดกำลังสนับสนุนจากอุตสาหกรรมกองทัพแบบแมนจู และกองตำรวจส่วนใหญ่ยังคงรับเงินเดือนอยู่ต่อไป

ความเจริญทางทหารโดยทั่วไปนี้ มีแรงกระตุ้นจากความทะเยอทะยานของรุสเซียในแมนจูเรีย และสงครามระหว่างรุสเซียกับญี่ปุ่นในปี ค.ศ. ๑๙๐๔—๑๙๐๕ พัฒนาลักษณะใหม่ขึ้นมาหลายอย่าง ลักษณะแรกก็คือ โรงเรียนทหารใหม่ ๆ เช่น ที่เป่าติ้ง ใกล้กับปักกิ่งนั้น เริ่มผลิตนายทหารนักวิชาการจำพวกใหม่ทั้งหมด เป็นพวกทหารนักก่อการ เปี่ยมด้วยความรักชาติ เป็นผู้มีทั้งความรู้ทางทหารสมัยใหม่ และความรู้สึกรับผิดชอบแบบนักวิชาการอยู่บ้างที่จะสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยขึ้นในจักรวรรดิ ลักษณะที่สองก็คือ การจ้างครูผู้ฝึกชาวญี่ปุ่นซึ่งถูกกว่าเยอรมัน เป็นจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ และนายทหารฝึกหัดจีนก็ถูกส่งไปโรงเรียนทหารในญี่ปุ่น และความรักชาติของพวกนี้ก็ถูกกระตุ้นมากขึ้นด้วยตัวอย่างของต่างประเทศ เจียงไคเช็คจากมณฑลซีเกียง อายุ ๑๘ ปี เข้าศึกษาที่เป่าติ้งในปี ค.ศ. ๑๙๐๖ และโรงเรียนนายร้อยทหารญี่ปุ่นในปี ค.ศ. ๑๙๐๗

การปฏิรูปการบริหารและอำนาจส่วนกลาง

การบริหารของราชวงศ์ชิงในปี ค.ศ. ๑๙๐๑ ได้รับทอดมาจากราชวงศ์หมิงตอนต้นเมื่อ ๕๐๐ ปีก่อน โครงสร้างของระบอบข้าราชการซึ่งค่อย ๆ ได้รับการปรับปรุงมากกว่า ๔๐๐ ปี เป็นแบบที่มีการกระจายอำนาจ แต่ก็ค่อนข้างจะทันสมัยและมีการแสดงความคิดความอ่านอย่างมาก พร้อมทั้งมีระเบียบการปฏิบัติที่แน่นอน และมีการรักษาดุลและมีเครื่องป้องกันอยู่ในตัว ระบบบริหารนี้ได้รับใช้จักรวรรดิจีนที่มีพื้นฐานอยู่บนการเกษตรมาอย่างดี จนกระทั่งประมาณปี ค.ศ. ๑๘๐๐ แต่มาบัดนี้ เช่นเดียวกันกับที่รถไฟและปืนยาวเข้าแทนที่พลธนูบนหลังม้า และเรือสำเภาถูกแทนที่โดยเรือกลไฟ รัฐบาลของจักรพรรดิก็เผชิญกับการปฏิวัติทางเทคโนโลยีเช่นกัน สิ่งแรกก็คือการเปลี่ยนไปเป็นการรวมอำนาจไว้ในส่วนกลาง

เพื่อสนองความต้องการสมัยใหม่ จีนจำต้องมีองค์การส่วนกลางที่ไม่ตายตัว เพื่อทำงานใหม่ ๆ ด้วยความริเริ่มและความรวดเร็วอย่างที่ไม่เคยมาก่อน เพื่อนำกฎหมายและ

วิธีการเก็บภาษีใหม่ ๆ มาใช้ และเพื่อให้มณฑลต่าง ๆ ยอมรับอย่างเต็มที่มากขึ้น ว่ารัฐบาลกลางเป็นผู้อยู่เหนือพวกตนและเป็นผู้ประสานงานระหว่างพวกตน แต่รัฐบาลแห่งชาติที่เป็นเอกภาพเช่นนี้จะไปทำลายดุลที่มีมาแต่โบราณ ระหว่างปักกิ่งและมณฑลทั้งหลาย รัฐบาลมณฑลยังคงรายงานไปยังจักรพรรดิโดยตรง และอยู่ใต้การดูแลและได้รับบริการของคณะกรรมการทั้งหกที่เมืองหลวง แทนที่จะถูกบงการและควบคุมโดยคณะกรรมการเหล่านี้ นอกจากนี้แล้วความเจริญของคติภูมิภาคนิยมในปลายศตวรรษที่ ๑๙ ก็ได้รับการส่งเสริมจากความเจริญทางอุตสาหกรรมในเมืองท่าสนธิสัญญากับรายได้จากการค้าในท้องถิ่น และจากกองทัพภูมิภาคกับกลไกของระบอบข้าราชการแบบส่วนบุคคล มาบัดนี้ คติภูมิภาคนิยมนี้ก็ได้ไปเสริมสร้างสถานะในโครงสร้างของอำนาจของรัฐบาลมณฑลที่สำคัญ ทั้งที่ประเทศมีความจำเป็นมากยิ่งขึ้นที่จะมีรัฐบาลกลางที่แข็งแกร่งก็ตาม การปฏิรูปที่ปักกิ่งจึงเผชิญกับความเฉื่อยชาตามแบบระบอบข้าราชการที่มีผลประโยชน์อยู่เดิม และความริษยาของพวกมีผลประโยชน์ใหม่ในมณฑล

โดยทั่วไปการปฏิรูปโครงสร้างการบริหารที่ปักกิ่ง เริ่มต้นด้วยองค์การใหม่ ๆ ที่ตั้งขึ้นเคียงข้าง ภายในหรือภายใต้หน่วยงานรัฐบาลอันเก่าแก่ จากนั้นมาหน่วยงานใหม่ ๆ ก็แข็งแกร่งขึ้น ขณะเดียวกันหน่วยเก่า ๆ ก็อับเฉาไป ดังนั้น ในปี ค.ศ. ๑๙๐๑ จุ่ง หลี่หยาเหมินซึ่งได้ดำเนินงานเคียงข้างกับคณะกรรมาธิการทั้งหก (ลิว ปู้) จึงกลายมาเป็นกระทรวงการต่างประเทศ (ไว้ อู้ ปู้) อย่างเต็มที่ ตามข้อตกลงในพิธีสารกบฏนักมวย (ปู้ โดยปกติแล้วเป็นคำที่ใช้ในสมัยราชวงศ์ชิง แปลว่าคณะกรรมาธิการ แต่ทั้งในสมัยก่อนและหลังจากนี้แปลว่า "กระทรวง") ในปี ค.ศ. ๑๙๐๕ มีการก่อตั้งกระทรวงการตำรวจ ซึ่งกลายมาเป็นกระทรวงมหาดไทยในภายหลัง ในการจัดระบบใหม่ในปี ค.ศ. ๑๙๐๖ กระทรวงศึกษาธิการที่ตั้งขึ้นใหม่เข้าทำหน้าที่จัดการสอบไล่แทนคณะกรรมาธิการพิธีการ ส่วนคณะกรรมาธิการกลาโหมเดิม (ปิงปู้) ซึ่งโดยประเพณีแล้วมีประธานเป็นพลเรือนก็ขยายออกเป็น ลู่ จุน ปู้ (แปลตรงตัวว่า กระทรวงกองทัพ) กระทรวงนี้รับเอาการบริหารทางทหารแบบใหม่ของญี่ปุ่นมาใช้ และมีพวกนายพลแมนจู ผู้ทะเยอทะยานเป็นรัฐมนตรี ผู้ซึ่งพยายามอย่างหนักและก็ล้มเหลวในที่สุด ที่จะบั่นทอนอิทธิพลของหยวนซื่อไข่ และก๊กเบ่ยหยางของเขา

เป็นธรรมดาของสมัยนี้ที่คณะกรรมาธิการหรือกระทรวงใหม่ ๆ ที่ปักกิ่งจะเริ่มดำเนินตามความคิดริเริ่มของ "ทบวง" (จู) ในมณฑลตามชายฝั่ง ดังนั้น หลังจากที่ทบวงการพาณิชย์ได้เริ่มส่งเสริมหอการค้า หนังสือพิมพ์ข่าวการค้า และโรงเรียนธุรกิจและอุตสาหกรรมในมณฑลสำคัญ ๆ แล้ว จึงมีการจัดตั้งกระทรวงการพาณิชย์ (ซัง อู้ ปู้) ขึ้น

ในปักกิ่งในปี ค.ศ. ๑๙๐๓ กระทรวงนี้ค่อย ๆ กลืนคณะกรรมาธิการสาธารณูปการ (ถุงปู้) และกลายมาเป็นกระทรวงเกษตร อุตสาหกรรม และพาณิชย์ (หนุง กุง ซังปู้) ซึ่งพยายามจะส่งเสริมการสร้างทางรถไฟ งานนิทรรศการอุตสาหกรรม มาตรฐานชั่งวัดตวง การจดทะเบียนบริษัท การควบคุมการทำเหมือง กฎหมายบริษัทร้านค้า สมาคมชาวนา และมาตรการอื่น ๆ สำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจหรือการบริหารสมัยใหม่ โดยปกติแล้ว กระทรวงนี้เสนอให้ตำแหน่งราชการเป็นรางวัลสำหรับความสำเร็จทางเศรษฐกิจ

การเริ่มโครงสร้างใหม่ขึ้นที่ปักกิ่งง่ายกว่าที่จะเริ่มวิธีการใหม่ ๆ ทั่วทั้งจักรวรรดิ เป็นต้นว่า การปฏิรูปกฎหมายนั้นมหาอำนาจต่างประเทศถือว่าต้องมีก่อนที่จะเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตได้ เช่นเดียวกับในกรณีของญี่ปุ่น ในปี ค.ศ. ๑๙๐๔ ทบวงรวบรวมกฎหมายเริ่มทำงานภายใต้เสิน เจีย เปิน ผู้คงแก่เรียนมือเก่าของคณะกรรมาธิการราชทัณฑ์ อายุ ๖๕ ปี เขาเริ่มงานโดยพยายามจะให้ความหมายสมัยใหม่กับค่านิยมทางสังคมแบบประเพณีเดิม แต่จบลงด้วยการเสนอให้มีการเปลี่ยนแปลงขั้นปฏิวัติ

ดังนั้น ในปี ค.ศ. ๑๙๐๗ เสินจึงเสนอร่างประมวลกฎหมายอาญาที่ใช้แบบของญี่ปุ่นและเยอรมนีเป็นหลัก ซึ่งจะแยกกฎหมายออกจากศีลธรรม กล่าวคือ จะทำให้ไม่มีการบังคับใช้กฎความประพฤติของลัทธิขงจื๊อ เช่น ความกตัญญูต่อบิดามารดา และโดยการทำให้ทุกคนยกเว้นแต่พระราชวงศ์ มีความเสมอภาคกันใต้กฎหมาย ตามร่างกฎหมายนี้ เสินก็อาจทำลายความสัมพันธ์ทั้งห้า และระบอบสังคมที่มีการลำดับขั้น ซึ่งจัดตามสถานภาพอาวุโสและเพศลงเสียได้ ร่างกฎหมายของเขาถูกปฏิเสธ

แต่เสินก็เสนอประมวลกฎหมายชิงหรือต้าชิงลู่ลี่ ฉบับแก้ไขเพียงเล็กน้อย ซึ่งประกาศใช้ในปี ค.ศ. ๑๙๑๐ และใช้อยู่จนกระทั่งหลังปี ค.ศ. ๑๙๒๘ ถึงแม้จะเรียกว่า "ประมวลกฎหมายอาญาปัจจุบัน" (ต้า—ชิง เซียน—ชิง ชิง—ลู่) ประมวลกฎหมายฉบับแก้ไขนี้ก็รวมความแพ่ง เช่นเดียวกับความอาญา และรวมทั้งตัวบทกฎหมายและวิธีดำเนินการ ประมวลกฎหมายนี้ช่วยให้มีการเปลี่ยนให้ทันสมัย โดยลดการลงโทษประหารชีวิตและการทรมานลง เลิกการตีตรา การเชือดเนื้อ เลิกทาส และการตัดศีรษะและศพออกประจาน ให้มีความรับผิดชอบโดยตัวบุคคลแทนกลุ่ม แบ่งแยกระหว่างกฎหมายแพ่งและกฎหมายอาญา และแจงหลักการทั่วไปบางประการเพื่อเป็นแนวทางในการใช้กฎข้อบังคับจำเพาะเรื่อง และ "กฎหมายเพิ่มเติม" (หลี่) ที่มีอยู่มากมาย กฎข้อบังคับและกฎหมายเหล่านี้ได้สะสมกันมาตลอดราชวงศ์จนมีจำนวนทั้งหมดประมาณ ๑,๙๐๐ ข้อ เป็นหมู่กฎหมายที่ค่อนข้างจะเป็นล่ำเป็นสัน แต่ว่ามักขัดกัน ซึ่งทำให้ผู้พิจารณาคดีไม่สามารถใช้ได้อย่างแน่นอน ความคลุมเครือและความไม่แน่นอนที่จะใช้กฎหมายในคดีหนึ่ง ๆ รวมเข้ากับการที่กฎหมายไม่เคยเป็นของสำ-

คัญหรือแพร่หลายในสังคมจีน ทำให้บทบาททางด้านยุติธรรมของผู้พิจารณาคดีไม่เจริญก้าวหน้า ทั้งนี้โดยไม่ต้องไปเอ่ยถึงเรื่องปรัชญากฎหมายศัพท์ทางกฎหมายและอาชีพทางกฎหมายด้วยซ้ำไป ถึงแม้เสิ่นเจียเป็นจะได้ลดจำนวนหลี่ลง เขาก็ไม่อาจสร้างสภาวะใหม่ได้ เขาเสนอร่างประมวลกฎหมายอื่น ๆ ซึ่งรัฐบาลราชวงศ์ชิงไม่ยอมรับ แต่เขาก็ช่วยชี้ทางให้กับการเปลี่ยนให้ทันสมัยในภายหลัง

การปฏิรูปทางการเงินยิ่งยากขึ้นไปอีก ไม่ใช่เพราะว่าไปทุบชามข้าว (รายได้ส่วนบุคคล) จำนวนมากแต่อย่างเดียว แต่เป็นเพราะว่าระบบภาษีที่ได้รับตกทอดกันมานั้นดูผิวเผิน และหย่อนประสิทธิภาพมาแต่ต้น ประการแรกแทบจะไม่มีการเก็บภาษีทั่วทั้งจักรวรรดิอย่างแท้จริง และไม่มีการตั้งงบประมาณ หรือตรวจบัญชีกัน ผู้เก็บภาษีท้องถิ่น รวมทั้งรัฐบาลมณฑลที่อยู่เหนือพวกนี้ขึ้นไปต้องอาศัยรายได้จากภาษีที่ตนเก็บได้ จำนวนที่ตนต้องรายงานไปปักกิ่งนั้นถูกกำหนดโดยโควต้าตามประเพณี ถ้าจะเดากันก็คงเป็นประมาณหนึ่งในสามหรืออาจจะเพียงหนึ่งในห้าของจำนวนที่เก็บได้จริง

ประการที่สอง ภาษีที่ได้รับมาเป็นทางการ ซึ่งเป็นไปตามโควต้าไม่มากก็น้อยนั้นไม่ได้รวมกันอยู่ใน "กระเป๋าเดียวกัน" ตรงกันข้ามกลับมีการลงรายการไว้เป็นจำนวนเงินตายตัวหลายจำพวก ซึ่งได้มาจากแหล่งเฉพาะมากมาย และมีการแบ่งออกไปใช้หลายทางตามที่กำหนดกันไว้ จำนวนเงินที่มีการจดรายการไว้ที่ปักกิ่ง แทบจะไม่เคยตกไปถึงที่นั่นหรือจ่ายจากที่นั่น เพราะเงินรายได้จากมณฑลถูกแบ่งปันออกไปเป็นก้อนเล็กก้อนน้อย เพื่อใช้จ่ายในมณฑลนั้นหรือที่อื่น ในจำนวน ๑๘ มณฑลด้วยกัน มี ๑๓ มณฑลที่ส่งเงินที่แบ่งไว้เป็นจำนวนตายตัวไปให้มณฑลอื่น เพื่อใช้ตามจุดประสงค์ที่กำหนดไว้แน่นอน เป็นต้นว่าเงิน ๗ ล้านตำลึงที่แบ่งไว้สำหรับกองทัพแบบแมนจูที่ปักกิ่งนั้นมาจาก ๕๒ แหล่งทั่วจักรวรรดิ การดำเนินการเฉพาะกรณีไปเช่นนี้ ทำให้มีพวกที่มีผลประโยชน์ผูกพันอยู่กับรายได้ของรัฐบาลอยู่มากมาย โดยผูกพันอยู่กับเงินอุดหนุนพวกข้าราชการและทหารเป็นพิเศษ

ประการสุดท้าย แม้แต่ในปักกิ่งก็ไม่มีองค์การภาษีแต่องค์การเดียว เงินรายได้ของรัฐบาลกลางประมาณปี ค.ศ. ๑๙๐๕ ตามบัญชีนั้นรวมยอดได้ประมาณ ๑๐๒ ล้านตำลึง (ประมาณ ๗๐ ล้านดอลลาร์ หรือ ๑๔$\frac{1}{2}$ ล้านปอนด์สเตอร์ลิง) ซึ่งนับว่าเป็นจำนวนน้อยมากสำหรับประเทศที่ใหญ่ขนาดนี้ เพื่อที่จะให้ได้ครบตามจำนวนนี้ คณะกรรมาธิการรายได้แผ่นดินจึงลงรายรับจากภาษีที่ดินและบรรณาการที่เป็นธัญพืชตามตัวเลขเดิมอยู่ คือ ประมาณ ๓๓ ล้านตำลึง และบวกภาษีเกลือ ๑๓ ล้าน และภาษีอื่น ๆ อีกประมาณ ๗ ล้าน คณะกรรมาธิการนี้ลงรายการภาษีสินค้าผ่านเข้าออกของมณฑล (ลิคิน) เป็นจำนวนตามที่ตนได้

รับรายงานคือ ๑๔ ล้านตำลึง ซึ่งเป็นจำนวนที่แจ้งมาเป็นพิธีเท่านั้น ขณะเดียวกันนั้นรายได้จากภาษีศุลกากรทางเรือที่เป็นรายได้ใหม่และเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งเป็นจำนวน ๓๕ ล้านตำลึง ในปีค.ศ. ๑๙๐๕ นั้น จุ่งหลี่หยางเหมิน เป็นผู้จัดการแยกออกไป ซึ่งก็เก็บไว้สำหรับจ่ายค่าปฏิกรรมให้ต่างประเทศ ดังนั้น ปักกิ่งจึงแทบไม่ได้ควบคุมภาษีการค้าใหม่ คือ **ลิคิน** กับภาษีศุลกากรเลย ส่วนโควต้าภาษีที่ดินที่มีอยู่เดิมก็ยังคงไม่ยืดหยุ่นอยู่นั่นเอง เมื่อมีการแบ่งอำนาจกันเช่นนี้ เมื่อไม่อาจรู้รายได้ที่แท้จริงได้ชัดแจ้ง และเมื่อมีคนกลุ่มหนึ่งซึ่งได้รับผลประโยชน์จากรายจ่ายจำนวนมาก การจะปฏิรูปภาษีได้ก็ต้องใช้อำนาจของรัฐบาลกลางกันอย่างที่ไม่เคยมีตัวอย่างมาก่อนเลย ซึ่งก็จะไปเปลี่ยนดุลที่ราชวงศ์แมนจูได้ใช้จรรโลงตนเองมานาน

ถึงแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงคณะกรรมาธิการรายได้แผ่นดินเป็นกระทรวงการคลังในปี ค.ศ. ๑๙๐๖ ก็ตาม ก็ยังคงไม่อาจรวมการควบคุมการเก็บภาษีไว้ในส่วนกลางได้ กระทรวงอื่น ๆ ยังคงรับและจ่ายรายได้ที่เคยมีมาเป็นประเพณี และถึงกับตั้งธนาคารของตนเองขึ้น เช่น ธนาคารการคมนาคม (๑๙๐๗)

ความพยายามแบบใหม่ที่จะทำงบประมาณแห่งชาติขึ้นนั้นเริ่มด้วยการสำรวจรายได้แผ่นดินทั่วประเทศในปี ค.ศ. ๑๙๐๘ และการรวบรวมการกะงบประมาณทั้งหลายในปี ค.ศ. ๑๙๑๐ ซึ่งมีการจำแนกรายรับรายจ่ายของรัฐบาลกลางกับรัฐบาลมณฑลออกจากรัฐบาลท้องถิ่นทั้งหมดนี้ทำให้ได้งบประมาณรายรับ รวมยอด (๒๙๗ ล้านตำลึง) และรายจ่ายรวมยอด (ของทั้งประเทศรวมทั้งของงบมณฑล ๓๓๘ ล้านตำลึงของท้องถิ่น ๓๗ ล้านตำลึง) ซึ่งพยากรณ์ว่าจะมีการขาดงบดุลมาก (๗๘ ล้านตำลึง) เป็นที่น่าเสียดายว่าการวางแผน และการทำงบประมาณ การรวบรวมสถิติและการกำหนดอัตราภาษี มีขึ้นทั้งในกระทรวงของรัฐบาลกลางและในมณฑล โดยไม่มีการประสานงานกัน อีกทั้งมณฑลต่าง ๆ ก็ไม่ได้อยู่ใต้กระทรวง แต่ก็เป็นที่เข้าใจกันว่าจะส่งรายได้มาให้

ข้อบกพร่องมากมายของรัฐบาลเก่านี้ ในด้านการบริหาร กฎหมาย และการคลังมีรากลึกอยู่ในประเพณี ค่านิยมทางการเมือง และโครงสร้างทางสังคมของจีน เป็นที่ประจักษ์ชัดขึ้นมาว่ารัฐบาลของราชวงศ์ชิง ซึ่งผิวเผินเฉื่อยชาและเป็นพยาธิสังคมมาเป็นเวลานานนั้น จะเปลี่ยนเป็นสมัยใหม่ขึ้นมาได้ก็โดยการขยายอำนาจหน้าที่ของตน และแสดงความเป็นผู้นำจากส่วนกลาง ซึ่งสำหรับราชวงศ์ต่างชาติในยุคที่ลัทธิชาตินิยมกำลังเฟื่องฟูขึ้นมาแล้วนั้น ก็นับว่าเป็นงานใหญ่น่ากลัวทีเดียว

ระบอบรัฐธรรมนูญและการสนับสนุนในมณฑล

เมื่อกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญของญี่ปุ่นมีชัยชนะเหนือระบอบอัตตาธิปไตยภายใต้พระเจ้าซาร์ของรุสเซียในปี ค.ศ. ๑๙๐๕ ก็ดูจะมีการพิสูจน์ว่า ระบอบรัฐธรรมนูญมีประสิทธิภาพในการเป็นพื้นฐานสำหรับสร้างความเป็นเอกภาพของผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้ปกครองเพื่อทำงานให้ชาติ แม้แต่รุสเซียเองก็ก้าวไปสู่การปกครองแบบรัฐสภาในปี ค.ศ. ๑๙๐๕ เป็นที่หวังกันว่า ระบอบรัฐธรรมนูญในจีนนั้น ถ้ารวมกันเข้ากับการปรับปรุงรัฐบาลเพื่อเสริมสร้างอำนาจบริหารส่วนกลางแล้ว ก็อาจทำให้พวกที่มีผลประโยชน์ผูกพันกับมณฑลได้มีส่วนร่วมที่สำคัญในรัฐบาล และจะทำให้พวกนี้ภักดีต่อไป ระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๐๖ ถึง ค.ศ. ๑๙๑๑ ปักกิ่งดำเนินนโยบายทั้งสองนี้อย่างแข็งขัน โดยรวมการเปลี่ยนการบริหารให้ทันสมัยเข้ากับระบอบรัฐธรรมนูญ แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวกลับไปทำให้เกิดการแก่งแย่งอำนาจกันขึ้น ทั้งภายในรัฐบาลกลาง และระหว่างรัฐบาลกลางกับมณฑลต่าง ๆ

ในการแก่งแย่งอำนาจในเมืองหลวงนั้น พวกเจ้าแมนจูประสบความสำเร็จในการรักษาตำแหน่งสำคัญไว้ในกำมือของตนได้ และถึงกับกุมตำแหน่งมากขึ้นด้วย ในขณะเดียวกันก็ขัดขวางไม่ให้มีการปฏิรูปขั้นพื้นฐานจริง ๆ แนวโน้มไปในทางนิยมแมนจู และดังนั้นจึงเป็นปฏิปักษ์ต่อจีนที่มีขึ้นในเมืองหลวงนี้ ไปทำให้ปักกิ่งซึ่งพยายามที่จะสร้างความสัมพันธ์ใหม่กับมณฑล เป็นความสัมพันธ์แบบการรวมอำนาจไว้ที่ส่วนกลางต้องประสบความลำบากยิ่งขึ้น

ความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่อราชวงศ์ชิงไม่ได้มีอยู่ในกลุ่มนักศึกษาที่ต้องการปฏิวัติในโตเกียวเท่านั้น แต่ยังเกิดขึ้นจากความรู้สึกทางชาตินิยมที่กำลังมีขึ้นในจีนเอง สิ่งนี้เป็นที่ประจักษ์ในปี ค.ศ. ๑๙๐๕ เมื่อมีการนัดไม่ซื้อขายแบบสมัยใหม่เป็นครั้งแรกของจีน การกระทำนี้เพื่อประท้วงการที่สหรัฐอเมริกาปฏิบัติไม่เป็นธรรมต่อจีน โดยเฉพาะการห้ามกรรมกรจีนเข้าประเทศโดยเด็ดขาด การนัดไม่ซื้อขายนี้ได้แก่การหยุดธุรกิจของสมาคมพ่อค้าในท้องถิ่นตามแบบเดิมนั้น แพร่ไปทั่วประเทศโดยเฉพาะแดนเมืองท่าสนธิสัญญา คือ เซี่ยงไฮ้และกวางตุ้ง ในสองเมืองนี้นักศึกษาร่วมกับพ่อค้าในการชุมนุมขนาดมหึมาและมีการปลุกปั่นทางหนังสือพิมพ์ตามแบบสมัยใหม่ การค้าของอเมริกาถูกกระทบกระเทือนอยู่หลายเดือนและปักกิ่งก็ไม่เต็มใจที่จะปราบปรามขบวนการต่อต้านต่างชาติของประชาชนนี้ เพราะเกรงว่าขบวนการนี้จะหันมาต่อต้านราชวงศ์ด้วย

เมื่อถูกความรู้สึกทางชาตินิยมกดดันมากขึ้น ฝ่ายราชสำนักจึงส่งคณะผู้ดูงานไปศึกษาระบอบรัฐธรรมนูญในต่างประเทศอย่างเป็นทางการ ในตอนครึ่งแรกของปี ค.ศ.

๑๙๐๖ คณะหนึ่งไปเยือนสหรัฐอเมริกากับเยอรมนีเป็นส่วนใหญ่ อีกคณะหนึ่งไปญี่ปุ่น อังกฤษ และฝรั่งเศส เจ้าชายอีโตะบรรยายให้คณะผู้ดูงานนี้ฟังถึงความจำเป็นที่จะต้องให้จักรพรรดิกุมอำนาจสูงสุดไว้ ไม่ปล่อยให้ไปตกอยู่ในมือของประชาชน เมื่อกลับมาแล้ว คณะผู้ดูงานนี้ก็เสนอแนะความคิดนี้ของญี่ปุ่น ว่ารัฐธรรมนูญและเสรีภาพของพลเมืองซึ่งรวมทั้ง "การอภิปรายในที่สาธารณะ" ซึ่งจักรพรรดิเป็นผู้มอบให้ทั้งหมดนั้น จะช่วยเสริมสร้างสถานะของพระองค์ได้จริง เพราะพระองค์จะอยู่เหนือทุกคน ในเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๙๐๖ พระนางซูสีก็สัญญาจะให้มี "แผนการปกครองแบบรัฐธรรมนูญ" ภายหลังที่มีการตระเตรียมตามที่ควรแล้ว ในปี ค.ศ. ๑๙๐๗--๐๘ ก็มีการส่งคณะผู้ดูงานอื่น ๆ ไปญี่ปุ่นและเยอรมนีอีก

เพื่อที่จะสร้างรัฐบาลกลางที่ทันสมัยขึ้นมา ก็มีการขยายคณะกรรมาธิการทั้งหกในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๐๖ ออกเป็น ๑๑ กระทรวงด้วยกัน (การต่างประเทศ การแต่งตั้งข้าราชการพลเรือน มหาดไทย คลัง พิธีกร การศึกษา กลาโหม ยุติธรรม การเกษตร--อุตสาหกรรมและพาณิชย์ ไปรษณีย์และสื่อสาร และเมืองขึ้น) ควบคู่กันกับฝ่ายบริหารของรัฐบาล มีการเสนอให้ตั้งสำนักงานเสนาธิการทหารและ**ย่วน**ทั้งสี่ (แปลตรงตัวว่า "ลานบ้าน" เป็นชื่อให้เรียกองค์การรัฐบาลซึ่งมักไม่มีการแปล) คือ **ย่วน** ตรวจตรา (ตู้ฉาย่วน) **ย่วน**ที่ปรึกษาแห่งชาติ (คือสมัชชาประชาชน) **ย่วน** ตรวจเงินแผ่นดิน และ **ย่วน** บริหารการยุติธรรม ข้อเสนอนี้ดูจะเป็นการรวมเอาหลักการแห่งอำนาจทั้ง ๓ ตามแบบตะวันตก คือ อำนาจบริหารนิติบัญญัติกับตุลาการ เข้ากับประเพณีการแบ่งการบริหารเป็นสามขั้นตามแบบจีน คือ ฝ่ายทหาร พลเรือน และฝ่ายตรวจตรา ถึงแม้จะเพิ่งมีการพูดถึงสาม**ย่วน**สุดท้าย (ที่ปรึกษา ตรวจเงินแผ่นดินและยุติธรรม) กันในปี ค.ศ. ๑๙๐๖ ก็ตาม ย่วนทั้งสามนี้ก็คล้ายกันกับแผน "อำนาจทั้งห้า" หรือรัฐธรรมนูญ ๕ **ย่วน** ของซุนยัตเซ็นซึ่งนำมาใช้กันในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐

ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๙๐๘ มีการประกาศหลักการรัฐธรรมนูญชุดหนึ่งเพื่อใช้เป็นหลักสำหรับโครงการ ๙ ปี ที่จะเตรียมให้มีการปกครองตนเองในระบอบรัฐธรรมนูญ ตามหลักการนี้ จะมีการเรียกประชุมสภาที่ปรึกษาในมณฑลต่าง ๆ ในปี ค.ศ. ๑๙๐๙ และเรียกประชุมสภาที่ปรึกษาแห่งชาติในปี ค.ศ. ๑๙๑๐ ความคิดให้มีการสั่งสอนเป็นเวลาเก้าปีนี้ลอกแบบมาจากญี่ปุ่น ซึ่งมีการให้สัญญาในปี ค.ศ. ๑๘๘๑ ว่าจะมีรัฐสภาในปี ค.ศ. ๑๘๙๐ ซุนยัตเซ็นก็ได้เสนอการเตรียมการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญเป็นเวลา ๙ ปีเช่นกันเป็นสามขั้นด้วยกัน (ดังที่เราจะศึกษาในตอนหลัง) แต่พวกที่ต้องการรัฐธรรมนูญอย่างแรกไม่เห็นด้วยกับการใช้เวลานานเช่นนี้

รัฐบาลของราชวงศ์ชิงอ่อนแอลงไปอีกเมื่อพระนางซูสีสิ้นพระชนม์ในวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๐๘ "พระพุทธชรา" (เหล่าโฟเย ซึ่งเป็นชื่อที่ใช้เรียกกันอย่างเคารพในภาษาธรรมดา) ได้อยู่ที่ศูนย์กลางของอำนาจมาครึ่งศตวรรษ และมีอิทธิพลต่อวิถีทางของประวัติศาสตร์จีนในทางที่ยังคงแทบจะไม่ได้มีการศึกษาและก็เหลือที่จะคณานับ เป็นต้นว่าพระนางเป็นองค์อุปถัมภ์ผู้ยิ่งใหญ่ของ "อุปรากรปักกิ่ง" ที่มีสีสันแบบทางเหนือ แต่ก็ขาดความสามารถ ดังเช่นจักรพรรดิกังสีหรือเฉียนหลุงในสมัยก่อนที่จะเป็นผู้เชี่ยวชาญทางศิลปะและเป็นองค์อุปถัมภ์วรรณคดี เมื่อพระนางสิ้นพระชนม์ ก็มีการประกาศว่าจักรพรรดิกวงซีวผู้อับโชคและตามธรรมดาแล้วมีสุขภาพดีได้สวรรคตไปแล้วก่อนหน้านั้นวันเดียว คือในวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พระนางซูสีได้บ่งให้เหลนของพระนางคือเจ้าชายปู้อี้ (หรือปูยี) ซึ่งมีพระชนมพรรษา ๓ ขวบ รับราชสมบัติต่อ พระองค์ปกครองในนามว่าจักรพรรดิซวนถิง (ค.ศ. ๑๙๐๙—๑๙๑๒) โดยมีพระบิดาคือเจ้าชายชุนองค์ที่สองเป็นผู้สำเร็จราชการ การสวรรคตอย่างลึกลับของจักรพรรดิกวงซีว เมื่อมีพระชนมพรรษา ๓๗ ชันษา ทำลายโอกาสดีที่สุดของจีนที่จะเปลี่ยนการปกครองไปเป็นระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ และทำให้บัลลังก์ตกอยู่ในมือของกลุ่มจ้าวนายแมนจูผู้โง่เขลาและหยิ่งผยองกลุ่มหนึ่ง ซึ่งพยายามอย่างยิ่งที่จะรักษาอำนาจของตนไว้ท่ามกลางการปฏิรูป เซอร์ โรเบิร์ต ฮาร์ท ลาพักกลับไปอังกฤษในปี ค.ศ. ๑๙๐๘ หยวนซื่อไข่ถูกปลดในเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๙๐๙ และจางจือตุ้งตายในเดือนตุลาคม

มาบัดนี้ขบวนการปฏิรูปตอนปลายรัชสมัยชิงซึ่งดำเนินไปอย่างไม่เต็มใจ และช้าเกินไปก็พบกับปัญหามากมายเกินกว่าที่จะแก้ได้ เป็นต้นว่าต้องมีการประสานงานบริหารส่วนกลางภายใต้กระทรวงทั้ง ๑๑ ที่ปักกิ่งโดยผ่านคณะรัฐมนตรี แต่ก็เป็นที่กลัวกันว่าองค์การดังกล่าวอาจมีอำนาจมากเกินไป ถ้านายกรัฐมนตรีเป็นผู้แต่งตั้งและอยู่ใต้นายกรัฐมนตรีผู้ซึ่งอาจบดบังรัศมีของจักรพรรดิ รัฐบาลของผู้สำเร็จราชการยังไม่พร้อมที่จะสละอำนาจของตน

ถ้าจะรอดอยู่ได้ ราชวงศ์แมนจูจะต้องได้รับการสนับสนุนของชนชั้นนำชาวจีนที่ไม่ใช่พวกข้าราชการต่อไป พวกนี้คือพวกผู้นำในระดับท้องถิ่นทั่วมณฑลทั้งหลาย ซึ่งโดยประเพณีแล้วเป็นชนชั้นที่มีปริญญาหรือเป็นชนชั้นผู้ดี ซึ่งเป็นเจ้าของที่ดิน นับแต่การเปิดเมืองท่าตามสนธิสัญญาแล้ว ชนชั้นนำกลุ่มนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปมาก นอกไปจากพวกชนชั้นผู้ดีที่เป็นเจ้าของที่ดิน—ผู้คงแก่เรียน—ข้าราชการ ซึ่งแตกแยกกันอยู่แล้วและหลังจากปี ค.ศ. ๑๙๐๕ ก็ไม่มีผลผลิตจากการสอบไล่อีก เริ่มปรากฏชนชั้นใหม่ขึ้นซึ่งเป็นเจ้าของที่ดิน—พ่อค้า—ข้าราชการซึ่งพร้อมที่จะลงทุนในการพาณิชย์หรืออุตสาหกรรม การเปลี่ยนแปลง

ค่านิยมจากผู้คงแก่เรียนในลัทธิขงจื๊อไปเป็นนักธุรกิจสมัยใหม่มีขึ้นอย่างละมุนละไม ชนชั้นปกครองยังคงต้องอาศัยการเป็นเจ้าของที่ดินและการมีตำแหน่งราชการอยู่ แต่ในโครงสร้างของอำนาจที่ตั้งอยู่บนขา ๓ ขานั้น พวกพ่อค้าหัวสมัยใหม่ได้เริ่มเข้ามาแทนที่ผู้มีปริญญาตามแบบเก่าในขาที่สาม แต่เดิมนั้นพวกเจ้าของที่ดินผู้คงแก่เรียน—ผู้ดี ปฏิบัติหน้าที่สาธารณะเป็นเรื่องกึ่งเอกชน คือการทำนุบำรุงสาธารณูปโภค (การชลประทาน คูคลอง สะพาน และวัด) สถาบันการศึกษา (โรงเรียน หอสมุด) องค์การบรรเทาทุกข์และอื่น ๆ มาบัดนี้หน้าที่กำลังถูกละเลยทั้ง ๆ ที่ความต้องการท้องถิ่นมีมากขึ้น แต่ชนชั้นผู้ดีพวกใหม่ที่เป็นพ่อค้า—เจ้าของที่ดิน ซึ่งถึงแม้จะแตกแยกออกไป อยู่ในบริเวณเมืองและแบ่งเป็นพวกต่าง ๆ เพราะการพัฒนาให้ทันสมัย ก็ยังคงอาจเป็นผู้นำในรัฐบาลท้องถิ่นและในมณฑลซึ่งปักกิ่งต้องหวังขอความร่วมมือ

แบบฉบับของผู้นำพวกนี้ก็คือจางเซียน (ค.ศ. ๑๘๔๓—๑๙๒๖) แห่งมณฑลเกียงสู ซึ่งมีบทบาทสำคัญในขบวนการรัฐธรรมนูญ เขาได้ปริญญาขั้นจังหวัด (ซิ่วไฉ) เมื่ออายุได้ ๑๕ ปี ในปี ค.ศ. ๑๘๖๘ เขาสอบไล่ระดับมณฑลที่มีทุก ๓ ปีอยู่ ๖ ครั้ง จึงได้ปริญญาจี่เหยินในปี ค.ศ. ๑๘๘๕ และจึงสอบไล่ระดับเมืองหลวงห้าครั้งและได้ปริญญาจิ้นซื่อในปี ค.ศ. ๑๘๙๔ ในที่สุด และได้รับเลือกเป็นยอดผู้คงแก่เรียนของจักรวรรดิ คือจอง้วนในการสอบไล่ในราชสำนักเมื่ออายุ ๔๑ ปี แต่ความสำเร็จครั้งนี้มีขึ้นพร้อมกับการปราชัยของจีนต่อญี่ปุ่น เพื่อช่วยประเทศของตนให้รอดพ้นจากอันตราย จางจึงหันไปเป็นนักบุกเบิกทางอุตสาหกรรม เขาตัดสินใจที่จะใช้กรรมกรที่ชำนาญงานและใช้ฝ้ายที่ผลิตได้ในอำเภอของเขาคือนานตุง ในมณฑลเกียงสู เพื่อปั่นด้ายฝ้ายที่จะสามารถแข่งขันกับด้ายที่ต้องซื้อเข้ามาจากอินเดียและญี่ปุ่นมากขึ้นเรื่อย ๆ อาศัยศักดิ์ศรีในฐานะเป็นผู้คงแก่เรียนและเส้นสายระดับสูงกับข้าราชการเช่น จางจือตุ้ง หลิวคุนอี๋ และเซิงซวนหวยเขาจึงได้รับการสนับสนุนได้สถานภาพ ประโยชน์ด้านภาษี และได้เงินทุนกับเครื่องจักรมาบ้าง สำหรับมาเปิดโรงงานปั่นฝ้ายต้าชุน (ต้าเซิง) ของเขาในปี ค.ศ. ๑๘๙๙ เมื่อเทียบกันแล้วพวกพ่อค้าที่เป็นหุ้นส่วนของเขาช่วยเขาได้น้อยมาก

จางเซียนใช้คำแนะนำทางเทคนิคและวิธีการผลิตแบบตะวันตก แต่คุมกรรมกรของเขาเหมือนโรเบิร์ต โอเวน ที่นับถือลัทธิขงจื๊อ คือสนใจแบบบิดาต่อบุตรทั้งใน "ความทุกข์สุข" และที่อยู่อาศัยกับการศึกษาของกรรมกร เมื่อมั่งคั่งขึ้นเขาก็สร้างโรงปั่นอีก ๓ โรงและขยายกิจการออกไป ทำการปลูกฝ้าย เดินเรือกลไฟ และทำอุตสาหกรรมสิ่งอุปโภคบริโภค คือ ผลิตแป้งสาลี น้ำมัน และเกลือ ทั้งยังเป็นนักมนุษยสงเคราะห์อีกด้วย และทำนานตุงให้เป็นอำเภอตัวอย่างที่มีโรงเรียนและวิทยาลัยเทคนิคหลายแห่ง มีถนน สวน

สาธารณะ บ้านเด็กกำพร้าและบ้านคนชรา และแม้แต่คุกใหม่ เมื่อได้เปลี่ยนจากผู้คงแก่เรียน–ผู้ดีไปเป็นนักวิสาหกิจแล้ว จางเซียนได้เป็นประธานสมาคมการศึกษาแห่งมณฑลเกียงสู เป็นผู้ส่งเสริมการสร้างทางรถไฟ และเป็นประธานสภามณฑลเกียงสูในปี ค.ศ. ๑๙๐๙ ในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งนี้เขาเร่งรัดให้มีการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ

เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๑๐ ผู้แทนจากสภามณฑลทั้ง ๑๖ มณฑลมาประชุมกันที่ปักกิ่ง ผู้แทนเหล่านี้เป็นตัวแทนของขบวนการทั่วประเทศพร้อมที่จะแสดงความคิดเห็นของตน ได้ทำฎีกาเสนอจักรพรรดิให้จัดตั้งรัฐสภา ฎีกานี้ถูกปฏิเสธ แต่ก็ยังมีการเสนอต่อไป มีการเรียกร้องถี่ขึ้นเพื่อให้มีการปกครองโดยรัฐสภา และคณะรัฐมนตรีที่แท้จริง ภายหลังสภาที่ปรึกษาแห่งชาติประชุมกันในเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๙๑๐ แล้ว สภานี้ประกอบด้วยบุคคลที่จักรพรรดิแต่งตั้ง ๑๐๐ คน และที่สภามณฑลแต่งตั้งอีก ๑๐๐ คน เมื่อถูกกดดันเช่นนี้ ผู้สำเร็จราชการก็สัญญาจะให้มีรัฐสภาในปี ค.ศ. ๑๙๑๓ ในระหว่างนั้นก็มีการจัดตั้งคณะรัฐมนตรีขึ้นในเดือนเมษายน ค.ศ. ๑๙๑๑ หลังจากรอกันมานาน แต่ด้วยความเชลาอย่างไม่น่าเชื่อ ผู้สำเร็จราชการกลับแต่งตั้งชาวแมนจู ๘ คน ทหารชาวมองโกลในกองทัพแบบเดิมหนึ่งคน และคนจีนเพียง ๔ คน

การขัดแย้งเรื่องทางรถไฟ

มณฑลกับรัฐบาลกลางเกิดปะทะกันเรื่องการสร้างทางรถไฟ นโยบายในตอนปลายศตวรรษที่ ๑๙ ที่จะหลีกเลี่ยงการสร้างทางรถไฟด้วยเงินทุนจากต่างประเทศ และให้ต่างประเทศดำเนินกิจการรถไฟนั้น ต้องล้มเหลวลงเพราะการแก่งแย่งกันระหว่างมหาอำนาจ ในปี ค.ศ. ๑๘๙๘ ทางรถไฟที่อยู่ใต้ควบคุมของต่างชาติ คือของรุสเซียและญี่ปุ่นในแมนจูเรียของเยอรมนีในชานตุงและของฝรั่งเศสในยูนนาน บัดนี้ได้กลายมาเป็นเครื่องมือของจักรวรรดินิยมทางเศรษฐกิจ เป็นการนำไปสู่การทำเหมือง การกอบโกยทรัพยากร และหาประโยชน์จากตลาด ทางรถไฟสายอื่น ๆ ซึ่งถึงแม้รัฐบาลของราชวงศ์ชิงจะเป็นเจ้าของในนามก็ตาม ก็ได้ทุนทรัพย์มาโดยการทำสัญญากับกลุ่มธนาคารต่างชาติ ซึ่งตามธรรมดาแล้วจะขายพันธบัตรเพื่อหาทุนมาให้รัฐบาลจีนกู้ในรูปของการกู้ยืมต่างประเทศ หลังจากนั้นกลุ่มธนาคารก็จะสร้างทางรถไฟและจัดการดำเนินการในฐานะผู้รักษาผลประโยชน์ของผู้ที่ถือพันธบัตรชาวต่างประเทศ กลุ่มธนาคารนี้เป็นผู้ถือใบจำนองทางรถไฟเป็นเครื่องค้ำประกันเงินกู้ก้อนแรก และจีนคงเป็นผู้รับจำนองที่มีกรรมสิทธิ์ ดังนั้น จีนจึงเข้าสู่ยุคทางรถไฟโดยมีนายทุนต่างชาติเป็นผู้คอยรับผลกำไร

ผลที่ตามมาก็คือ ขบวนการ "เรียกสิทธิกลับคืน" ของผู้รักชาติเริ่มคึกคักขึ้นในเกือบทุกมณฑล พวกกลุ่มท้องถิ่นเรียกร้องให้มีการไถ่ทางรถไฟคืน และก่อตั้งบริษัทขึ้นเพื่อสร้างทางรถไฟของมณฑล จางจือตุ้งซึ่งได้รับการสนับสนุนทางใจจากพวกชนชั้นผู้ดีในหูเป่ย หูหนาน และกวางตุ้ง จึงกู้เงินจากอังกฤษและไปเลิกสัญญาปี ค.ศ. ๑๘๙๘ กับบริษัทพัฒนาจีนของอเมริกาที่จะสร้างทางรถไฟสายฮันเค้า—กวางตุ้ง ถึงแม้ว่ามีทั้งความรักชาติและการหวังกำไรเป็นเครื่องจูงใจก็ตาม แต่บริษัทรถไฟของพวกพ่อค้าชนชั้นผู้ดีนี้ก็พบว่ายากที่จะหาเงินทุนสำหรับซื้อสิทธิในการเดินรถไฟ จ่ายภาษีที่ดินที่ทางรถไฟผ่านและซื้อรถจากต่างประเทศได้ การเก็งกำไรและการทุจริตในหน้าที่ยังไปเป็นอุปสรรคต่อความพยายามของพวกนี้อีกด้วย ซึ่งอย่างไรก็ตามก็เป็นความพยายามที่ขัดกันกับความจำเป็นทางเทคโนโลยี กล่าวคือระบบรถไฟใด ๆ ก็ตามจะต้องมีการวางแผนและการดำเนินการจากส่วนกลาง

ผู้สนับสนุนการรวมกิจการรถไฟคนสำคัญก็คือเซิงซวนหวย ซึ่งก้าวหน้าขึ้นมาภายใต้การอุปถัมภ์ของหลี่หุงและจางจือตุ้ง (ดูหน้า ๔๒๓, ๔๒๔ และ ๔๖๑ เล่มสอง) และมาในปี ๑๙๐๘ ก็ได้เข้าควบคุมทั้งบริษัทเดินเรือพ่อค้าจีน และฐานอุตสาหกรรมของจางจือตุ้งรอบ ๆ เมืองฮันเค้า ในปีเดียวกันนั้นเซิงก็รวมโรงงานสรรพาวุธที่ฮั่นหยาง เข้ากับเหมืองเหล็กที่ต้าแย่ (ห่างออกไป ๘๐ ไมล์ ในมณฑลหูเป่ย) และเหมืองถ่านหินที่ผิงเซียง (ทางใต้ลงไป ๒๕๐ ไมล์ในมณฑลเกียงซี) เป็นบริษัทถ่านหินและเหล็กฮั่นแย่ผิง ในการหาทุนเขาต้องอาศัยกู้เงินจากญี่ปุ่น เหมือนกับที่โรงงานเหล็กกล้าของญี่ปุ่นที่ยาวาต้าซึ่งเริ่มในปีค.ศ. ๑๘๙๖ ก็ต้องพึ่งแร่เหล็กจากต้าแย่ เซิงซึ่งร่ำรวยขึ้นมาอย่างไม่ถูกกฎหมายจากตำแหน่งผู้อำนวยการของโรงงานทอผ้า โทรเลขและวิสาหกิจอื่น ๆ มาบัดนี้เขาก็ร่วมมือกับรัฐมนตรีคลังชาวแมนจูที่ปักกิ่งเพื่อกู้เงินจากต่างประเทศเพื่อสร้างทางรถไฟจากฮันเค้าไปกวางตุ้งและจากกวางตุ้งไปเสฉวนโดยเฉพาะ ทางรถไฟเหล่านี้คือสายที่เรียกกันว่า "ทางรถไฟหูกว่าง" (สายจากฮันเค้าไปปักกิ่ง สร้างเสร็จในปี ค.ศ. ๑๙๐๕) ดังนั้น การสร้างทางรถไฟจึงกลายมาเป็นปัญหาการเมืองที่สำคัญ ความจำเป็นในแง่ของเทคนิคที่จะต้องมีปักกิ่งเป็นผู้นำการพัฒนาการรถไฟ และความจำเป็นที่จะต้องได้เงินกู้จากต่างประเทศได้เข้าไปพัวพันอย่างยุ่งเหยิงกับความทุจริตของเซิงซวนหวยซึ่งเป็นที่รู้กันดี กับการที่มณฑลต่อต้านอำนาจรัฐบาลกลาง และกับความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่อพวกแมนจูโดยทั่วไป

การให้กู้เงินสร้างทางรถไฟได้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญของการคุกคามแบบจักรวรรดินิยม สหรัฐอเมริกาจึงเข้ามาพัวพันด้วยอุดมคติอันเลื่อนลอยในสมัยของประธานาธิบดีแทฟท์เพื่อป้องกันนโยบาย "เปิดประเทศ" ด้วยการใช้ "การทูตดอลลาร์" รัฐมนตรีต่าง

ประเทศคือ พีแลนเดอร์ ซี.นอกซ์ ตั้งข้อเสนอที่คลุมเครือในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๐๙ ให้ทำทางรถไฟในแมนจูเรียให้ "เป็นกลาง" แต่ข้อเสนอนี้ไปขัดกับนโยบายของอังกฤษ หลังปี ค.ศ. ๑๙๐๗ ซึ่งยินยอมให้รุสเซียกับญี่ปุ่นขยายอิทธิพลในแมนจูเรียได้ ข้อเสนอของนอกซ์ที่ไม่ได้คิดให้รอบคอบเสียก่อนจึงได้แต่ไปช่วยกระตุ้นให้ญี่ปุ่นและรุสเซียยืนยันการแบ่งเขตอิทธิพลกันในบริเวณตะวันตกเฉียงเหนืออย่างลับ ๆ ในปี ค.ศ. ๑๙๑๐ ขณะเดียวกันนั้นประธานาธิบดีแทฟท์ได้เข้าแทรกแซงในการเจรจากู้เงินเพื่อสร้างทางรถไฟสายหูกว่าง โดยการส่งโทรเลขส่วนตัวไปยังผู้สำเร็จราชการที่ปักกิ่ง เรียกร้องให้ "อเมริกาได้มีส่วนร่วมลงทุนอย่างเสมอภาค" เพื่อเป็นการส่งเสริมสวัสดิการของจีนและ...เสถียรภาพของดินแดนจีน" การเรียกร้องนี้มีผลให้ธนาคารกลุ่มมอร์แกนได้เข้ารวมอยู่ในสมาพันธ์ธนาคารสี่มหาอำนาจ (ฝรั่งเศส อังกฤษ เยอรมนี และสหรัฐอเมริกา) ที่ตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๑๐

สัญญาฉบับสุดท้ายของสมาพันธ์ซึ่งลงนามร่วมกับเซิงในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๑๑ มีขึ้นพร้อมกันกับการออกกฤษฎีกาซึ่งเซิงได้สนับสนุน กฤษฎีกาฉบับนี้กำหนดให้โอนโครงการรถไฟทั้งหลายในมณฑลเป็นของรัฐ ให้ซื้อและนำโครงการรถไฟนี้เข้าใต้การควบคุมของปักกิ่ง การปฏิเสธผลประโยชน์ของมณฑลนี้เท่ากับเอาน้ำมันไปราดไฟ ในสายตาของผู้รักชาติในมณฑลต่าง ๆ พวกแมนจูกับสมุนที่ทุจริตกำลังขายจีนให้นายธนาคารต่างชาติเพื่อหากำไรให้ตัวเอง เกิดขบวนการ "พิทักษ์ทางรถไฟ" ขึ้น โดยเฉพาะในเสฉวน มีการประชุมขนาดมหึมาและการยื่นฎีกาที่แสดงความเจ็บช้ำไปปักกิ่งหลายฉบับ แต่ก็ไร้ผล ขบวนการในเสฉวนจึงรุนแรงขึ้น มีการปิดร้านและโรงเรียน มีการงดเสียภาษี และระดมความสนับสนุนจากชาวนา ในเดือนกันยายน รัฐบาลส่งทหารเข้าไปยิงผู้ประท้วงและจับพวกผู้นำในท้องถิ่นซึ่งเป็นชนชั้นผู้ดี คนเหล่านี้โดยทั่วไปเป็นผู้มีปริญญา มีฐานะดี มีพื้นฐานเป็นเจ้าของที่ดิน พ่อค้า ซึ่งได้รับการศึกษาในญี่ปุ่น และบัดนี้ก็เป็นคนสำคัญในสภามณฑล และมีผลประโยชน์อย่างมากอยู่ในโครงการรถไฟ คำขวัญที่เป็นปฏิปักษ์ต่อต่างชาติคือ "เสฉวนสำหรับชาวเสฉวน" แสดงให้เห็นผลประโยชน์ของชนชั้นปกครองในมณฑล ซึ่งบัดนี้ได้เป็นปฏิปักษ์ต่อราชวงศ์อย่างรุนแรง

ดังนั้น ในระยะสิบปีของการปฏิรูปตอนปลายสมัยราชวงศ์ชิงนั้น ได้เริ่มมีการเปลี่ยนรูปสังคมและสถาบัน ชนชั้นผู้ดีที่เป็นเจ้าของที่ดินบางคน ซึ่งสนใจกับการสอบไล่ของราชการและการเลื่อนตำแหน่งทางราชการน้อยลงทุกขณะ ได้พัฒนาผลประโยชน์ทางการค้าและอุตสาหกรรมขึ้นในมณฑลของตนเอง พวกชนชั้นนำในมณฑลเหล่านี้ซึ่งโดยพื้นฐาน

แล้วเป็นอนุรักษ์นิยม สนับสนุนขบวนการรัฐธรรมนูญก็ด้วยความหวังว่ารัฐสภาในปักกิ่งจะทำให้ตัวได้เข้าไปเกี่ยวพันกับผู้มีอำนาจปกครอง และหวังว่าคณะรัฐมนตรีที่รับผิดชอบต่อรัฐสภาซึ่งก็มีพวกข้าราชการที่รับผิดชอบต่อรัฐสภาอีกต่อหนึ่งนั้น จะสามารถปรับปรุงการเงิน การบริหารและบริการสาธารณะของจีนให้ทันสมัยได้ หลังปี ค.ศ. ๑๙๑๙ เป็นต้นไป สภามณฑลได้กลายมาเป็นสถาบันใหม่ทางการเมือง ซึ่งเป็นศูนย์กลางของการอภิปรายนโยบายและการรวมกำลังทางการเมือง

ในขณะเดียวกันนั้นหนังสือพิมพ์สมัยใหม่ในเมืองท่าสนธิสัญญาก็ทำหน้าที่เสมือนโลหิตที่หล่อเลี้ยงชีวิตทางการเมืองใหม่นี้ จนกระทั่งปี ค.ศ. ๑๘๙๕ พวกนักสอนศาสนาชาวอังกฤษและอเมริกันเป็นผู้เริ่มวารสารภาษาจีนเป็นส่วนใหญ่ แต่สิ่งพิมพ์ประมาณ ๖๐ ฉบับที่เริ่มขึ้นในระยะ ๑๕ ปีหลังจากนั้นจนปี ค.ศ. ๑๙๑๑ ส่วนใหญ่แล้วเป็นกิจการของคนจีนโดยแท้ ซึ่งเป็นการรวมการทำหนังสือพิมพ์เพื่อการค้าเข้ากับความคิดที่จะปฏิรูป มีหนังสือพิมพ์รายวันใหม่ ๆ ขึ้นในเซี่ยงไฮ้เคียงข้างหนังสือพิมพ์**ชุนเป้า** ซึ่งมีจำนวนพิมพ์ถึง ๑๕,๐๐๐ ฉบับในปี ค.ศ. ๑๘๙๕ สำนักพิมพ์พาณิชยการ ผู้บุกเบิกการพิมพ์สมัยใหม่ซึ่งตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๘๙๗ ก็กำลังนำตำราเรียนออกไปเผยแพร่ตามโรงเรียน

มาในปี ๑๙๑๑ สภามณฑลและหนังสือพิมพ์ก็ทำหน้าที่เป็นเวทีแสดงความคิดเห็นสำหรับทั้งกลุ่มผลประโยชน์ "พวกชนชั้นผู้ดี" และชนชั้นใหม่ซึ่งได้แก่นักศึกษาและนายทหารหนุ่ม ๆ คือ "จีนหนุ่ม" การปกครองที่มีกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญยังคงเป็นคำขวัญของสมัยนั้นแต่ระบบจักรพรรดิได้ถูกบั่นทอนอย่างไม่มีทางฟื้นตัวได้อีกโดยความคิดแนวปฏิวัติ

การปฏิวัติโดยพวกสาธารณรัฐนิยมในปี ค.ศ. ๑๙๑๑

รัฐบาลใหม่ ๆ ของจีนมักเริ่มการพิชิตของตนจากฐานปฏิวัติภายนอกประเทศ เช่น ผู้พิชิตชาวชิตัน ยูรเคด มองโกล และแมนจู ระหว่างศตวรรษที่ ๑๐ ถึง ๑๗ สำหรับในตอนต้นศตวรรษที่ ๒๐ นั้น เมืองท่าสนธิสัญญา ชุมชนชาวจีนโพ้นทะเลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และบริเวณอื่น รวมทั้งจักรวรรดิญี่ปุ่นต่างก็ให้ที่พักพิงกับพวกกบฏจีน อันที่จริงแล้วการปฏิวัติปี ๑๙๑๑ นั้น ก่อหวอดขึ้นในญี่ปุ่นเป็นส่วนใหญ่

อิทธิพลญี่ปุ่น

ความคิดที่ว่าญี่ปุ่นมีบทบาทในการก่อการปฏิวัตินั้นไม่เป็นที่ต้องใจ และออกจะถูก

ละเลยโดยชาวตะวันตกซึ่งมีบรรพบุรุษเป็นผู้กระตุ้นให้จีนเปลี่ยนเป็นแบบตะวันตก และในหมู่ชาวจีนผู้รักชาติ ซึ่งได้ประสบความทุกข์ยากจากการรุกรานของญี่ปุ่นในตอนหลัง ถึงกระนั้นก็ตามระยะจากปี ค.ศ. ๑๘๙๘ ถึง ค.ศ. ๑๙๑๔ นั้น ญี่ปุ่นก็มีอิทธิพลอย่างมากต่อวิถีทางของประวัติศาสตร์จีน ญี่ปุ่นเป็นทั้งตัวอย่างให้กับนักปฏิรูปของรัฐบาลราชวงศ์ชิงและ (จนกระทั่งปี ๑๙๐๗) ก็เป็นที่มั่นของนักปฏิวัติที่ต่อต้านราชวงศ์ชิงด้วย สาธารณรัฐจีนนั้นได้รับการศึกษาในโตเกียว การศึกษาสมัยใหม่ ลัทธิทหารนิยม และลัทธิรัฐธรรมนูญนิยมในจีนซึ่งถูกกระตุ้นจากญี่ปุ่นดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น โดยทั่วไปแล้วเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยให้เกิดลัทธิชาตินิยมจีนขึ้น

อิทธิพลของญี่ปุ่นในเวลาอันสั้นนี้ตรงกว่า ลึกซึ้งกว่า และไปไกลกว่าอิทธิพลของอังกฤษในศตวรรษที่ ๑๙ หรือของสหรัฐอเมริกาจากปี ค.ศ. ๑๙๑๕ ถึง ๑๙๔๙ หรือแม้แต่ของสหภาพโซเวียตหลังปี ค.ศ. ๑๙๔๙ ไป เป็นต้น เหตุผลอย่างหนึ่งก็คือญี่ปุ่นนั้นใกล้ชิดทั้งในทางวัฒนธรรมและทางภูมิศาสตร์ เหตุผลอีกอย่างหนึ่งก็คือสภาพแวดล้อมทางประวัติศาสตร์ กล่าวคือในตอนเริ่มต้นยุคสมัยใหม่นี้ จีนกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้มากที่สุด และญี่ปุ่นก็กระตือรือร้นที่จะสอนมากที่สุด โดยยังไม่มีการขัดแย้งกันในด้านผลประโยชน์แห่งชาติ

การที่ญี่ปุ่นบรรลุถึงภาวะมหาอำนาจระหว่างปี ค.ศ. ๑๘๙๕ ถึง ค.ศ. ๑๙๐๕ ทำให้ผู้รักชาติมองเห็นญี่ปุ่นเป็นแบบฉบับสำหรับเอเชีย นี่ไม่ใช่ทัศนะที่มีอยู่ในประเทศอื่น ๆ ในเอเชียเท่านั้น ยังมีอยู่ในญี่ปุ่นเองอีกด้วย ความเป็นมหาอำนาจนี้ไปเสริมสร้างความฝันของญี่ปุ่นที่จะเป็นผู้นำเอเชียในการเปลี่ยนให้ทันสมัยและในการต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก มีการเคลื่อนไหวในญี่ปุ่นที่จะศึกษาจีนร่วมสมัย ซึ่งมุ่งจะช่วยจีนให้รักษาเสถียรภาพของชาติ และให้ประสบความสำเร็จในการปฏิรูปทางการเมือง และในการเปลี่ยนเศรษฐกิจให้ทันสมัย ความมุ่งหวังนี้แสดงออกมาในองค์การเช่น **โตอา โดบุน ไก** (วัฒนธรรมร่วมของเอเชียตะวันออกในภาษาจีนเรียกว่าสมาคม **ถุงหวุน**) ซึ่งก่อตั้งขึ้นในปี ๑๘๙๘ โดยผู้นำทางการเมือง วัฒนธรรม และพวกนิยมการขยายอิทธิพล นอกไปจากโครงการศึกษาประวัติศาสตร์จีนที่โตเกียวและเกียวโต ก็ยังมีการจัดตั้งศูนย์วิจัยร่วมสมัยที่ไต้หวัน ส่วนศูนย์ที่มุกเด็นนั้น บริษัทรถไฟแมนจูเรียใต้เป็นผู้จัดตั้ง และที่เซี่ยงไฮ้ก็ตั้งกันขึ้นในโรงเรียนฝึกการผลิต คือ **โตอา โดบุน โชอิน** ความสนใจในปัญหาของจีนในแง่วิชาการและอุดมคติไปรวมเข้ากับแผนการของพวกนักก่อการ **ชีชิ** หรือ "บุคคลผู้มีจุดหมายสูงส่ง" ซึ่งมีความสัมพันธ์อยู่เป็นพิเศษกับสมาคมแม่น้ำอามูร์ที่รักชาติอย่างจัด (แปลตรงตัวว่า "สมาคมมังกรดำ" จากชื่อภาษาจีนของแม่น้ำอามูร์ คือ เฮยหลุงเจียง) สมาคมนี้ตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๐๑ โดยมี

โตยามา มิตซูรุ (ค.ศ. ๑๘๕๕—๑๙๔๔) และมีอูชิดา เรียวไฮ (ค.ศ. ๑๘๗๔—๑๙๓๗) เป็นหัวหน้า เป้าหมายสำคัญของสมาคมนี้ก็คือ ส่งเสริมการขยายอำนาจของญี่ปุ่นเลยเกาหลีออกไปจดรุสเซีย สมาคมนี้ส่งเสริมนักผจญภัยชาวญี่ปุ่นผู้แทรกซึมเข้าไปในเอเชียตะวันออกในร่างของนักศึกษาและนักธุรกิจ บุคคลเหล่านี้ก็ไปส่งเสริมการปฏิวัติโดยนักชาตินิยมและเตรียมช่องทาง (ในบางครั้งก็โดยไม่รู้สึกตัว) สำหรับการขยายตัวแบบจักรวรรดินิยมของญี่ปุ่นในภายหลัง นอกไปจากลัทธินิยมการขยายอำนาจของพวกชาตินิยมอย่างจัดแล้ว ผู้นำพรรคฝ่ายค้านคือพรรคเสรีนิยมและพรรคก้าวหน้าก็ยังเรียกร้องให้รัฐบาลดำเนินนโยบายต่างประเทศที่แข็งขันยิ่งขึ้น ทั้งนี้เป็นกลยุทธ์ทางการเมืองในประเทศ ผู้นำพรรคฝ่ายค้านบางคนยังมามีความสนใจอย่างจริงจังในการปฏิรูปและการปฏิวัติในจีนอีกด้วย

ในปี ค.ศ. ๑๘๙๘ ญี่ปุ่นได้ให้ที่พักพิงกับคังอิวหวุย และเหลียงฉี่เชา ในฐานะที่เป็นผู้นำของขบวนการปฏิรูปอย่างรุนแรงที่ปั่กกิ่งในปีเดียวกันนั้น คังอาศัยอยู่พักหนึ่งในบ้านของผู้ก่อตั้งพรรคก้าวหน้า คือโอคุมา ผู้ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีอยู่ชั่วระยะเวลาสั้น ๆ ในปี ค.ศ. ๑๘๙๘และเป็นผู้ให้เหตุผลอธิบายว่าทำไมญี่ปุ่นจึงมีผลประโยชน์ทางการค้าและทางอุตมการมากขึ้นเรื่อย ๆ ในจีน ด้วยสมการที่เรียกว่า "ลัทธิโอคุมา" ซึ่งมีใจความว่า ญี่ปุ่นซึ่งได้เปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยก่อนนั้น ควรชำระหนี้ทางวัฒนธรรมในโบราณกาลที่มีต่อจีนโดยประกันเสรีภาพของจีนและช่วยจีนในการเปลี่ยนให้ทันสมัยในปัจจุบัน สิบห้าปีต่อมาโอคุมาก็ยังเห็นว่าญี่ปุ่นเป็น "ที่ซึ่งอารยธรรมตะวันออกกับตะวันตกมาพบกัน" และพรหมลิขิตกำหนดให้เป็นผู้ยกอารยธรรมตะวันออกให้ขึ้นสูงถึงระดับของ.....ตะวันตก เพื่อที่ทั้งสองอาจอยู่ร่วมกันได้อย่างราบรื่น (แม้แต่ยามากาตา ผู้วางพื้นฐานอำนาจทางทหารให้กับญี่ปุ่น ก็ประณาม "การใช้กำลังแต่อย่างเดียว" และต้องการที่จะ "ปลูกฝังความรู้สึกเชื่อมั่นในพวกเราลงในจีน")

อีนูไค ซึ่งเป็นลูกน้องของโอคุมา (ซึ่งโชคชะตากำหนดให้ถูกสังหารชีวิตในขณะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในปี ค.ศ. ๑๙๓๒) ก็สร้างความสัมพันธ์กับชาวจีนที่ลี้ภัยทางการเมืองกลุ่มต่าง ๆ ในปี ค.ศ. ๑๘๙๘ เขาจัดการให้เหลียงกับซุนยัตเซ็นมาพบปะเพื่อปรึกษาหาทางให้มีการร่วมมือกันระหว่างพวกนักปฏิรูปหัวรุนแรงที่มีคังอิวหวุยเป็นหัวหน้า กับพวกนักปฏิวัติที่เป็นปฏิปักษ์ต่อราชวงศ์ ซึ่งมีซุนยัตเซ็นเป็นตัวแทน แต่คังไม่เพียงแต่จะปฏิเสธที่จะพบกับซุนยัตเซ็นเท่านั้น ยกเว้นเสียแต่ว่าซุนจะยอมเป็นสาวกของเขา คังยังคงเป็นนักราชาธิปไตยอยู่ มีความจงรักภักดีอย่างแน่นแฟ้นต่อจักรพรรดิกวงซีอีกด้วย ในปี ค.ศ. ๑๘๙๙ คังไปเยือนชุมชนชาวจีนโพ้นทะเลทั่วโลก เพื่อก่อตั้งสาขา "สมาคมพิทักษ์พระจักรพรรดิ" (เปาหวงหุ้ย) ของเขาเพื่อรวบรวมทุน และกระตุ้นหนังสือพิมพ์ที่เป็นพวกนักปฏิรูป เมื่อ

อาจารย์ของตนไม่อยู่ เหลียงก็คิดที่จะเข้าร่วมกำลังกับซุนอยู่พักหนึ่ง แต่ดังห้ามเอาไว้ ความพยายามของญี่ปุ่นที่จะสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันขึ้นต้องล้มเหลว และหลังปี ค.ศ. ๑๙๐๐ ไป กลุ่มชาวจีนผู้ลี้ภัยทั้งสองกลุ่ม คือกลุ่มนักปฏิรูปกับกลุ่มนักปฏิวัติ ซึ่งถึงแม้จะเป็นผู้รักชาติ และถูกประณามโดยปักกิ่งทั้งคู่ ก็กลายมาเป็นคู่แข่งที่ขมขื่น

สองคู่แข่งคือเหลียงฉี่เชากับซุนยัตเซ็น

เหลียงไปเยือนโฮโนลูลูและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในปี ค.ศ. ๑๙๐๐–๑๙๐๑ และสหรัฐอเมริกา ค.ศ. ๑๙๐๓ แต่ใช้เวลาส่วนใหญ่ในระยะสิ้นปีอยู่ในญี่ปุ่น ถึงแม้จะเป็นผู้เชี่ยวชาญในตำราขงจื๊อก็ตาม เขาก็รับเอาความคิดสมัยใหม่เข้าไว้อย่างกระหาย และเขียนเรื่องทุกอย่างด้วยลีลาที่จับใจ กระจ่างชัดและเด็ดเดี่ยว ซึ่งไม่ช้าก็ทำให้เขาเป็นนักเขียนสำคัญที่สุดของยุคนั้น เป็นหน้าต่างให้นักศึกษาจีนเปิดไปสู่โลก ชื่อวารสารต่าง ๆ ของเขาชี้ให้เห็นแนวโน้มทางความคิดของเขา คือ "มติมหาชน" (**ฉิงอี้เป้า**, ๑๘๙๘...) "การปฏิสังขรณ์ประชาชน (**ซินหมินฉุงเป้า**, ๑๙๐๒...) "วิญญาณของชาติ"(**กั๋วเฟิงเป้า**, ๑๙๑๐...) เมื่ออายุได้เพียง ๓๐ ปี เหลียงฉี่เชาก็ทิ้งอาจารย์ของตนไว้เบื้องหลัง ตอนนั้นคังอิ่วหวุยอายุ ๔๕ ปีเกินที่จะเปลี่ยนแปลงแล้ว และเหลียงก็จัดเขาเข้าที่อันสมควรโดยยกย่องเขาว่าเป็น "มาร์ติน ลูเธอร์แห่งลัทธิขงจื๊อ" และเป็นนักคิดผู้ยิ่งใหญ่ในสมัย "ก่อนที่ลัทธิดาร์วินจะมาถึงจีน" ดังนั้น ขณะที่เขากำลังรับเอาวิชาความรู้สมัยใหม่ในญี่ปุ่นเข้าไว้นั้น เขาก็ไม่อ้างถึงการตีความลัทธิขงจื๊อแบบใหม่อันไปไกลของคังอีกต่อไป แต่กลับหันไปใช้ลัทธิดาร์วินทางสังคมซึ่งกำลังแพร่หลายทั่วโลกอยู่ขณะนั้น ลัทธินี้สอนว่าโดยสำคัญแล้วประวัติศาสตร์ประกอบด้วยเชื้อชาติและชาติต่าง ๆ ที่แข่งขันกันเพื่อความอยู่รอดในกระบวนการวิวัฒนาการ เมื่อได้เปลี่ยนมาเช่นนี้ เขาก็สามารถเปรียบเทียบการพัฒนาอันยาวนานของจีนกับประเทศอื่น ๆ เปรียบเทียบโคลัมบัสและวาสโก ดา กามากับเจิงเหอ อิมมานูเอล คานท์กับ หวางยางหมิง และมองย้อนกลับไปยังขบวนการ "ตำราใหม่" ซึ่งเขาเคยมีความกระตือรือร้นอย่างมากในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๘๙๐ ว่าเหมือนกับการฟื้นฟูวิทยาการกรีกในสมัย**เรอเนซองส์** สรุปแล้วก็คือ เขาได้ผละออกจากวิทยาการตามตำรับเดิมของจีนและเริ่มประเมินค่าประวัติศาสตร์จีนในทัศนะของสมัยใหม่ซึ่งยังคงดำเนินอยู่จนทุกวันนี้

ความหวังสำหรับจีนของเหลียงนั้นอยู่กับการให้การศึกษากับประชาชนในเรื่องลัทธิชาตินิยมเป็นการ "ปฏิสังขรณ์ประชาชน" (ซินหมิน) ทางศีลธรรม เช่นเดียวกับฟูกุซาวาและนักเปลี่ยนให้เป็นแบบตะวันตกคนอื่น ๆ ในญี่ปุ่น เขาสนับสนุน อุดมคติแองโกลแซกซันคือ การเคารพตนเอง คติปัจเจกบุคคลนิยม ความอุตสาหะ และความเป็นพลเมืองที่สนใจ

กับกิจการสาธารณะ ในการประณามความเสื่อมโทรมทางการเมืองของจีน เขาเร่งเร้าให้ย้ายความภักดีจากประมุขไปยังชาติ จากความสัมพันธ์แบบส่วนตัวตามลัทธิขงจื๊อไปยังหลักกฎหมาย และให้มีการสถาปนาสถาบันใหม่ ๆ ขึ้น คือ "รัฐธรรมนูญ รัฐสภาและรัฐบาลที่รับผิดชอบ" เขายังอุปถัมภ์นิตยสารทางวรรณกรรม การเขียนเรื่องสั้นและเรื่องอ่านเล่นแบบอื่น ๆ รวมทั้งการแปลวรรณคดีของโลก โดยเฉพาะจากฉบับภาษาญี่ปุ่นเป็นภาษาจีน

แต่ในทางการเมืองนั้น เหลียงไม่โทษราชวงศ์แมนจูว่าได้นำความเสื่อมโทรมมาให้ เขาก็เหมือนกับชนชั้นนำพวกผู้ดีทั้งหลายและนักสังเกตการณ์ต่างชาติส่วนใหญ่ คือเชื่อว่า ที่ประชาชนยังไม่พร้อมที่จะมีการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่มีผู้แทน เขาจึงคงเป็นผู้ที่ชอบการค่อยเป็นค่อยไป และนิยมการมีกษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ ไม่นิยมระบอบสาธารณรัฐและไม่ใช่นักปฏิวัติที่แข็งขัน สมาคมวัฒนธรรมทางการเมือง (**เจิ้งหวุนเซ่อ**)ซึ่งเขาก่อตั้งขึ้นมาในปี ค.ศ. ๑๙๐๖ เรียกร้องให้มีกระบวนการทางการเมืองที่เป็นระเบียบเรียบร้อย และสมาคมนี้ก็มีอิทธิพลอย่างมากในขบวนการรัฐธรรมนูญ ถึงแม้ว่าสมาคมจะตกที่นั่งธรรมดาของพวกเสรีนิยม คือถูกโจมตีโดยทั้งรัฐบาลของราชวงศ์ชิง และนักปฏิวัติที่ต่อต้านราชวงศ์จากด้านตรงข้ามกัน

ขณะที่เหลียงนั้นเป็นปัญญาชนชั้นสูง และเป็นผู้นำทางความคิดมากกว่านักก่อการ เพื่อนชาวกวางตุ้งของเขาคือซุนยัตเซ็น (ชื่อจริงว่าซุนหวุน ๑๘๖๖–๑๙๒๕) ก็เป็นนักปฏิวัติอาชีพสมัยใหม่คนแรกคนหนึ่ง ทั้งสองคนมองปัญหาของจีนจากแง่ทางสังคมที่ตรงข้าม ด้วยข้อสมมติที่ขัดกัน และด้วยการใช้สื่อกลางที่ต่างกัน ขณะที่เหลียงกำลังอธิบายอุดมการของลัทธิชาตินิยมจีนอยู่นั้น ซุนก็วางโครงสร้างให้กับขบวนการปฏิวัติในระยะต้น

ซุนมีคุณสมบัติของผู้นำปฏิวัติมากมายจนน่าทึ่ง เขามาจากอำเภอเซียงซานซึ่งอยู่ติดกับหมาเก๊า ซึ่งเป็นอำเภอที่มีการติดต่อกับชาวตะวันตกมานานที่สุด และห่างไกลจากการควบคุมของปักกิ่งมากที่สุด เซียงซานยังเป็นถิ่นกำเนิดของยุงวิงซึ่งเป็น "นักเรียนนอก" คนแรก เป็นถิ่นฐานของกัมประโด ตงกิงซิงและของผู้ที่อพยพไปโพ้นทะเลจำนวนนับไม่ถ้วน ทั้งทางสังคมและภูมิศาสตร์แล้ว ต้นตอของซุนนับว่าเหมาะมาก เขาเป็นลูกชาวนา ได้รับการศึกษาจากลุงผู้ได้ต่อสู้ข้างกบฏไต้เผ็งซึ่งพ่ายแพ้ (ซึ่งสำหรับจีนสมัยใหม่แล้วก็เทียบได้กับพวกฝ่ายใต้ในสงครามกลางเมืองอเมริกัน ในด้านการสร้างจินตนาการ) และหุงซิ่วฉวนก็เป็นวีรบุรุษของซุนตอนที่เขายังเด็กอยู่

ชีวิตในตอนต้นของซุนก็ไม่ได้มุ่งเข็มไปทางจักรพรรดิที่ปักกิ่งพอ ๆ กัน เพราะเมื่ออายุได้ ๑๓ ปี เขาก็ลงเรือกลไฟอังกฤษไปอยู่กับพี่ชายที่โฮโนลูลู เขาอยู่ที่นั่นสามปีและศึกษา

ตามหลักสูตรอังกฤษในโรงเรียนประจำของศาสนจักรอังกฤษ เขาอยู่ในคณะร้องเพลงสวด และหันไปนับถือคริสต์ศาสนา เมื่อกลับมายังหมู่บ้านอันเป็นบ้านเกิดในฐานะผู้ไม่เชื่อวัตถุบูชา เขาก็ทำลายวัตถุบูชาของท้องถิ่น และถูกส่งตัวไปอยู่ที่อื่น เขาศึกษาในฮ่องกงด้วยทุนทรัพย์ของพี่ชายที่อยู่ต่างประเทศ และหลังจากที่ไปโฮโนลูลูอีกครั้งหนึ่งแล้ว เขาก็ใช้เวลาอยู่ในกวางตุ้งและฮ่องกง ๕ ปี ศึกษาวิชาเช่นเคมี สรีรวิทยา ศัลยกรรม และอายุรศาสตร์-คลินิค เพื่อทำปริญญาทางแพทยศาสตร์จากโรงพยาบาลของคณะนักสอนศาสนาอังกฤษ ในปี ค.ศ. ๑๘๙๒ เขาก็เริ่มอาชีพแพทย์ในหมาเก๊าแต่ก็ถูกไล่ออกเพราะไม่มีปริญญาจากโปรตุเกส เพราะซุนได้ห่วงใยในโชคชะตาของจีนนับแต่ต้องพ่ายแพ้ต่อฝรั่งเศสในปี ค.ศ. ๑๘๘๕ แล้ว ซุนจึงยื่นฎีกาต่อนักปฏิรูปให้เป็นตะวันตกคนสำคัญของสมัยนั้นคือ หลี่หุงจาง ในฎีกานั้นเขาขอให้มีการปฏิรูป แต่ก็ไม่ได้รับคำตอบ เมื่อถูกขัดขวางในอาชีพแพทย์และถูกเฉยเมยโดยผู้ที่อยู่ในอำนาจ เขาจึงหันไปหาอาชีพใหม่ ซึ่งไม่ใช่พ่อค้า ชาวนา นักวิชาการหรือแพทย์ แต่เป็นนักปฏิวัติ เป็นผู้ที่ไม่ได้อยู่ในชนชั้นใด ผู้ที่พร้อมจะร่วมมือกับชนทุกชั้น

ซุนได้เคยติดต่อกับกลุ่มกบฏตามแบบเดิมมาแล้วคือ สมาคมอักษรสามตัว มาในปี ค.ศ. ๑๘๙๔ เขาก็มีสมาคมลับของเขาเอง คือสมาคม**ซิงจุงหุ้ย** (แปลตรงตัวว่า "สมาคมฟื้นฟูจีน") ซึ่งมีสาขาทั้งในฮาวาย และในบริเวณหมาเก๊า ฮ่องกง–กวางตุ้ง ในปี ค.ศ. ๑๘๙๕ แผนการของสมาคมที่จะเข้ายึดที่ทำการรัฐบาลมณฑลที่กวางตุ้งถูกค้นพบ และผู้ร่วมงานของซุนหลายคนถูกประหารชีวิต แต่ตัวเขาเองหนีไปญี่ปุ่นได้ เมื่อไปถึงก็ตัดเปียทิ้ง ไว้หนวดและแต่งตัวแบบตะวันตกในไม่ช้าก็อ้างตนว่าเป็นชาวญี่ปุ่นชื่อนากายามา (แปลตรงตัวได้ว่า "ภูเขากลาง" ซึ่งในตัวหนังสือจีน "จุงซาน" จะใช้กันในภายหลังเป็นชื่อสวนสาธารณะ ถนนหนทาง สถาบันการศึกษา และแม้แต่แบบการแต่งกายในจีนคณะชาติ) ซุนซึ่งบัดนี้เป็นบุคคลที่ปักกิ่ง "ต้องการตัว" จึงไปลอนดอนโดยผ่านสหรัฐอเมริกาที่ลอนดอนในปี ค.ศ. ๑๘๙๖ มีผู้จำเขาได้ที่สถานทูตจีน เขาถูก "ลักตัว" และถูกคุมขังอยู่ ๑๒ วัน ก่อนถูกส่งตัวกลับไปจีนเพื่อประหารชีวิต แต่อาจารย์สอนวิชาแพทย์ของเขาคือ เซอร์ เจมส์ แคนท์ลี ซึ่งเคยสอนให้เขาเล่นคริกเก็ตที่ฮ่องกงได้ระดมมติมหาชนชาวอังกฤษและทำให้มีการปล่อยตัวเขาได้ ดังนั้น เมื่ออายุได้ ๓๐ ปีและมีชื่อเสียงไปทั่วโลกในฐานะนักปฏิวัติที่เป็นปฏิปักษ์ต่อราชวงศ์ชิง ซุนก็รู้สึกว่าเขาเป็นบุคคลที่ถูกพรหมลิขิต

เมื่อเขากลับมาญี่ปุ่นในปี ค.ศ. ๑๘๙๗ และรับความช่วยเหลือและคำแนะนำของพวกนิยมการขยายอิทธิพลของญี่ปุ่น ซุนก็ได้รวบรวมองค์ประกอบของการกบฏไว้แล้ว ซึ่งมีของใหม่บ้างเก่าบ้าง องค์ประกอบใหม่ก็ได้แก่เงินสนับสนุนจากชาวจีนในโพ้นทะเล

ซึ่งชอบเป็นตัวของตัวเอง มีค่านิยมแบบพ่อค้า เป็นนักชาตินิยมแต่ไม่สมหวังในความภักดีทางการเมืองของตน องค์ประกอบใหม่อีกอย่างก็คือ พวกผู้นำจากกลุ่มคนหนุ่มที่รักชาติกลุ่มเล็ก ๆ ซึ่งค่อนข้างจะเป็นแบบตะวันตก และบางคนก็เป็นคริสเตียน พวกนี้มาจากบริเวณกวางตุ้งเหมือนกับซุน โดยเฉพาะจากอำเภอเซียงซานซึ่งเป็นบ้านเกิดของเขา ซึ่งเป็นบริเวณรอบนอกของจีนที่กำลังเปลี่ยนเป็นสมัยใหม่ องค์ประกอบแบบเก่าก็คือกลุ่มกบฏที่มีอาวุธซึ่งอาจรวบรวมได้จากสมาคมลับต่าง ๆ บนผืนแผ่นดินใหญ่ อีกอย่างหนึ่งก็คือความเป็นปฏิปักษ์ต่อราชวงศ์ อันมีเป้าหมายที่จะยึดอำนาจท้องถิ่นสักแห่งหนึ่งโดยการใช้กำลัง โดยหวังว่าจะเริ่มปฏิกิริยาแบบลูกโซ่ซึ่งจะโค่นรัฐบาลของจักรพรรดิลง

ในเดือนตุลาคม ๑๙๐๐ ก็มีการก่อการกบฏขึ้นที่ไวโจว (ฮุยโจว) ทางเหนือของฮ่องกงเป็นเวลาสองสัปดาห์ ได้รับความช่วยเหลือจากสมาคมอักษรสามตัว แต่ก็ต้องเลิกราไปเพราะไม่ได้อาวุธญี่ปุ่นและกำลังคนจากไต้หวันดังที่คาด ซุนพยายามที่จะรวมวิธีการแบบเดิมและแบบใหม่เข้าด้วยกันโดยการเข้าเป็นสมาชิกในสมาคม**จือกุงตั่ง**ซึ่งเป็นสาขาของสมาคมอักษรสามตัวในฮาวายในปี ค.ศ. ๑๙๐๓ และดำเนินงานผ่านสมาคมนี้ทั่วทั้งสหรัฐอเมริกา

แต่มาในตอนนี้เขาก็เผชิญกับปัญหาใหม่ นั่นก็คือจะต้องแข่งขันกับนักปฏิวัติคนอื่น ๆ ในการจูงใจนักศึกษาจีนในต่างประเทศรุ่นใหม่ โดยเฉพาะในญี่ปุ่น ในเรื่องนี้เขาต้องสร้างเหตุผลของการปฏิวัติขึ้น คังอิวหวุยยังคงได้รับความสนับสนุนเป็นส่วนใหญ่จากพ่อค้าจีนโพ้นทะเลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ค่อนข้างจะเป็นอนุรักษ์นิยม และงานเขียนของเหลียงฉี่เชา ก็กำลังมีอิทธิพลทางความคิดต่อนักศึกษาพวกใหม่ ขณะเดียวกันนั้นนักปฏิวัติคนอื่น ๆ ก็พยายามก่อการกบฏขึ้น เช่นทังไซ่ฉาง ซึ่งเป็นนักปฏิรูปชาวหูหนานและเป็นศิษย์ของคังและเหลียง ทังจัดการให้กลุ่มนักศึกษาของเขาเอง (คือ **ชูลี่หุ้ย** หรือ "สมาคมเอกราช") เข้าร่วมกับสาขาสำคัญของสมาคม **เกอเหล่าหุ้ย** สมาคมพี่น้องและผู้อาวุโส) เพื่อทำการกบฏที่ฮันเค้าในปี ค.ศ. ๑๙๐๐ แต่แผนการถูกค้นพบ ผู้ก่อการถูกจับกุมและถูกประหารชีวิต

เกิดสมาคม โรงเรียน และวารสารปฏิวัติขึ้นในหมู่นักศึกษาทั้งในเมืองท่าสนธิสัญญาและในญี่ปุ่น กลุ่มเกียงสู—เจ้อเกียงในเซี่ยงไฮ้มีหัวหน้าเป็นผู้เชี่ยวชาญในตำราขงจื๊อ เช่น จางปิงหลิน(จางไถเย็น) แลไช่หยวนเผย ซึ่งโจมตีคังและเหลียง ในปี ค.ศ. ๑๙๐๓ หนังสือพิมพ์ในเซี่ยงไฮ้ของพวกนี้โจมตีพวกแมนจูอย่างรุนแรง คือ หนังสือพิมพ์ **ซูเป้า** ก็ถูกปิด

และจางก็ถูกจำคุกอยู่สามปีในปี ค.ศ. ๑๙๐๔ ไช่หยวนเผยตั้งตนเป็นหัวหน้าสมาคม**กวงฟู-หุ้ย** (สมาคมฟื้นฟู แปลตรงตัวว่า สมาคมแสงสว่างกลับคืน) ประกอบด้วยนักศึกษาจากมณฑลเจ้อเกียงและมณฑลตอนล่างของแม่น้ำแยงซี ส่วนในหูหนานหวงซิงก็ก่อตั้งสมาคม**หัวซิงหุ้ย** (สมาคมฟื้นฟูจีน) ขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๐๓ และพยายามจะรวมนายทหารกองทัพบกนักศึกษาและสมาชิกสมาคมลับเข้าด้วยกัน เพื่อก่อการกบฏในฉางซาในปี ค.ศ. ๑๙๐๔ แต่แผนการก็ถูกเปิดเผย และถูกบดขยี้ดังที่เกิดขึ้นบ่อย ๆ งานที่เรียกร้องให้ก่อการจึงแพร่หลายและมีอิทธิพลมากก็คือ **กองทัพปฏิวัติ** ซึ่งตีพิมพ์โดยเด็กหนุ่มอายุ ๑๘ ปี คือ โจ่วยุ่ง ในปี ค.ศ. ๑๙๐๓ กิจกรรมทางการปฏิวัติซึ่งมีมากขึ้น แต่ขาดการประสานงานขาดอุดมการที่แน่นอนและขาดโครงการระยะยาว

เมื่อเผชิญกับการแข่งขันและโอกาสนี้ ซุนยัตเซ็นจึงสร้างอุดมการอันจะเป็นที่จูงใจขึ้นมา ในปี ค.ศ. ๑๙๐๓ เขาเขียนบทความลงหนังสือพิมพ์เป็นครั้งแรกในโตเกียว และโฮโนลูลูมาในตอนกลางปี ค.ศ. ๑๙๐๕ หลังจากที่ได้จัดตั้งกลุ่มนักศึกษาจีนในเมืองบรัสเซลส์ เบอร์ลินและปารีสแล้ว เขาก็กลับไปโตเกียวอีก ซุนยัตเซ็นยึดมั่นในเป้าหมายของตนแต่ก็มีความยืดหยุ่นในเรื่องวิธีการ (ถ้าจะไม่เรียกว่าเป็นนักฉวยโอกาส) มาบัดนี้เขาก็รวบรวมความคิดของเขาจำนวนหนึ่งจากภูมิหลังทางวัฒนธรรมหลายแบบของเขาคือ จีน ญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา และยุโรป เขานำเอาความคิดนี้มาอธิบายเป็นเครื่องนำทางการปฏิวัติเพื่อตั้งสาธารณรัฐขึ้น ความคิดนี้ก็คือหลักสามประการของประชาชน (**ซาน หมิน จู่อี้**) อันประกอบด้วย **หมินจูจู่อี้** (เป็นคำที่หมายถึงทั้งประชาชนและเชื้อชาติ) คือลัทธิชาตินิยม **หมินฉวนจู่อี้** (ลัทธิของประชาชน) คือประชาธิปไตย **และหมินเซิงจู่อี้** (การหาเลี้ยงชีพของประชาชน) คือลัทธิสังคมนิยม

แนวความคิดทั้งสามซึ่งคลุมเครือนี้รวมเอาสาเหตุของความปั่นป่วนของยุคเข้าไว้เป็นส่วนใหญ่ แต่ในเนื้อหานั้นก็อาจเปลี่ยนแปลงได้อีกมาก "ลัทธิชาตินิยม" ในตอนนี้มีความหมายรวมทั้งความเป็นปฏิปักษ์ต่อพวกแมนจู และเพราะฉะนั้นจึงนิยมระบอบสาธารณรัฐและรวมความเป็นปฏิปักษ์ต่อลัทธิจักรวรรดินิยม ถึงแม้ว่าความหมายหลังนี้จะไม่ได้รับการเน้นโดยบุคคลที่ต้องการความช่วยเหลือจากต่างประเทศเพื่อทำการปฏิวัติก็ตาม "ประชาธิปไตย" หมายความถึงลัทธินิยมความเสมอภาค ซึ่งขัดกับลัทธิขงจื๊อ ความเสมอภาคนี้จะมีรัฐธรรมนูญเป็นเครื่องประกัน (ซึ่งทำให้เหลียงหมดอิทธิพลไป) ประกอบด้วยอำนาจทั้ง ๕ คือ บริหาร นิติบัญญัติและตุลาการเช่นในสหรัฐอเมริกา กับอำนาจสอบไล่และตรวจตรา หรือ "ควบคุม" ซึ่งมีอยู่ในประเพณีจีน "รัฐธรรมนูญอันประกอบด้วยอำนาจทั้งห้า

นี้ ดูจะเป็นความคิดของซุนเอง ประการสุดท้าย "สังคมนิยม" ของเขาซึ่งมีไว้เพื่อรับมือกับปัญหาใหม่ ๆ อันเกิดจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมนั้น ไม่มีการต่อสู้ระหว่างชนชั้นแบบลัทธิมาร์กซ์รวมอยู่ด้วย แต่กลับเป็นไปตามแนวความคิดของเฮนรี่ยอร์ช ซึ่งกำลังเป็นที่นิยมแพร่หลายอยู่ในขณะนั้น คือ การเก็บภาษีชนิดเดียวจากค่าของที่ดินที่สูงขึ้นโดยไม่มีการลงทุนลงแรง เพื่อทำไม่ให้พวกนักเก็งกำไรและผู้ทำการค้าผูกขาดร่ำรวยขึ้นมาได้ ดังนั้น ศัพท์โบราณคือ **หมิงเซิง** (ซึ่งภายหลังแปลว่า การหาเลี้ยงชีพของประชาชน) ในปี ค.ศ. ๑๙๐๕ นั้น จึงหมายความเป็นสำคัญว่า "การทำให้สิทธิในที่ดินเสมอภาคกัน" ในบริเวณนครซึ่งเป็นไปตามความหมายของการเก็บภาษีชนิดเดียวโดยเฉพาะของตะวันตก มิได้หมายถึงการแบ่งปันที่ดินกันใหม่ในบริเวณที่ทำเกษตรกรรม ความหมายหลังนี้ไปกระตุ้นความกระตือรือร้นของพวกลูกพ่อค้า และเจ้าของที่ดินได้น้อยในตอนนั้น ถึงแม้ว่าพวกนี้จะต้องการให้มีการปฏิรูปทางการเมืองก็ตาม

ถุงเหมิงหุ้ย และโชคชะตาอันผันผวนของสมาคมนี้

ในที่สุดองค์ประกอบทั้งหมด คือ เงินทุนจากชาวจีนโพ้นทะเล การติดต่อกับสมาคมลับ ผู้นำที่เป็นนักศึกษาพวกใหม่ และอุดมการปฏิวัติ ก็ถูกรวมเข้าด้วยกันในปี ค.ศ. ๑๙๐๕ ภายใต้การสนับสนุนของญี่ปุ่น เพื่อนเก่าแก่ที่สุดของซุนในญี่ปุ่นคือมิยาซากิ โทราโซะ นำเอากลุ่มที่เป็นคู่แข่งทั้งหลายมาชุมนุมกัน และแนะนำซุนให้รู้จักกับหวงซิง และคนอื่นๆ ในกลุ่มหูหนาน ณ การประชุมครั้งใหญ่ในโตเกียวในเดือนสิงหาคม มีการก่อตั้งสมาคมถุงเหมิงหุ้ย (สันนิบาตร่วม ซึ่งเป็นชื่อธรรมดาของสมาคมลับ) โดยมีซุนเป็นประธานบริหาร(**จุ่งหลี่**) หวงซิงอยู่ในตำแหน่งที่สอง จางปิงหลินและคนอื่นๆ ได้รับตำแหน่งสำคัญ จะมีการประสานงานกันระหว่างสำนักงานในต่างประเทศที่สิงคโปร์ บรัสเซลส์ ซานฟรานซิสโก และโฮโนลูลู กับสาขาในมณฑล ๑๗ มณฑล (ยกเว้นกันสู) ในหมู่สมาชิกคนแรก ๆ ประมาณ ๑,๐๐๐ คนนั้น กลุ่มที่ใหญ่ที่สุดมาจากมณฑลหูหนานและหูเป่ย (ซึ่งอยู่ใต้ปกครองมานานของนักปฏิรูปการศึกษาให้ทันสมัย คือ จางจือตุ้ง) ส่วนพวกชาวกวางตุ้ง มีจำนวนมากเป็นที่สอง และชาวเสฉวนกับพวกมณฑลทางตอนล่างของแม่น้ำแยงซี มาเป็นที่สามและที่สี่ตามลำดับ มีสมาชิกจากสมาคมของหวง (หัวซิง) มากกว่าจากสมาคมซิงจุงหุ้ยของซุนมาก

ซุนซึ่งคนจำนวนมากคิดว่ามีบุคลิกที่ดึงดูด ไม่ใช่แต่เป็นผู้ที่อายุมากที่สุด (คือ ๓๙ ปี) เท่านั้น แต่ยังมีชื่อเสียงที่สุด และเดินทางอย่างกว้างขวางที่สุด อีกทั้งยังเป็นผู้ที่มีประสบการณ์มากที่สุดในหมู่นักปฏิวัติกลุ่มนี้ มีเส้นสายมากที่สุดในญี่ปุ่น และในต่างประเทศ ถึง

แม้จะไม่มีอยู่ในมณฑลลุ่มแม่น้ำแยงซีก็ตาม แต่ในอีกทางหนึ่ง เขาเป็นชาวจีนที่ "เป็นฝรั่ง" และก็ไม่ใช่พวกชนชั้นนำผู้คงแก่เรียน เขายังมีชื่อเสียงทางการวางแผนกบฏและดำเนินการอย่างจนตรอกมากกว่าที่จะมีชื่อทางผลิตงานด้านวรรณกรรม และถ้าจะว่ากันแล้วเขาก็ออกจะตื้นในทางปัญญาความคิด เขาจึงไม่อาจก้าวขึ้นมาสวมบทบาทของปราชญ์สมัยใหม่ที่จะเป็นผู้นำทางความคิดของคนรุ่นเขาได้ แต่ถึงกระนั้นก็ตาม เมื่อคำนึงถึงความยุ่งเหยิงทางวัฒนธรรมอันเกิดขึ้นจากการที่ประเพณีอันยิ่งใหญ่ของจีนได้โค่นลง และจากการมีตัวอย่างต่างประเทศให้เลือกหลายแบบ ก็เป็นไปได้ว่าจะไม่มีนักคิดที่มีแบบแผนคนใดที่จะได้รับความสำเร็จได้มากเท่ากับซุนยัตเซ็น

อุดมการลัทธิสาธารณรัฐนิยมใหม่ได้ถูกอธิบายโดยผู้ช่วยทางด้านการเขียนของซุนในวารสารของสมาคมถุงเหมิงหุ้ย ชื่อ **หมินเป้า** "(ประชาชน)" การโจมตีความคิดของเหลียงฉี-เชาอย่างหนักในปี ค.ศ. ๑๙๐๕ ถึง ค.ศ. ๑๙๐๗ เกี่ยวกับความคิดเรื่องการปฏิรูปอย่างค่อยเป็นค่อยไป และการปกครองของกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญนั้น นักเขียนของวารสาร **หมินเป้า** เช่น วางจิงวุ้ย (๑๘๘๓ ถึง ๑๙๔๔) หูฮั่นหมิน (๑๘๗๙–๑๙๓๖) และจางปิ่งหลิน (๑๘๖๘ ถึง ๑๙๓๖) สามารถทำให้นักศึกษาจีนหันมาสนับสนุนทฤษฎีที่ว่า จีนจะสามารถตามทันและล้ำหน้าตะวันตกไปได้ด้วยการปฏิวัติอย่างรีบด่วน ซึ่งซุนใช้คำกล่าวโบราณว่า "จงใช้ความพยายามอย่างเต็มที่ครั้งเดียวและสบายไปตลอดกาลหลังจากนั้น" แทนที่จะค่อยวิวัฒนาการ ทฤษฎีนี้นับว่าเป็นที่ดึงดูดใจพวกนักแก้ปัญหาเหล่านี้ได้ว่า ประสบการณ์ในอดีตของจีนนั้นมีพื้นฐานหลายอย่างสำหรับการพัฒนาประเทศ และ "บุคคลที่มีความตั้งใจแน่วแน่" ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้นำ (เช่นในญี่ปุ่น) สามารถเข้าแทรกแซงเพื่อเร่งกระบวนการเปลี่ยนให้ทันสมัยได้ นอกจากนี้แล้วในการโต้แย้งข้ออ้างของเหลียงที่ว่าชาวจีนต้องอยู่ใต้การปกครองของอัตตาธิปัตย์ผู้ทรงภูมิธรรม และต้องได้รับการศึกษาอีกมาก เพื่อเตรียมตัวสำหรับที่จะมีชีวิตแบบสมัยใหม่นั้นพวก**ถุงเหมิงหุ้ย** ก็เสนอโครงการสามขั้นของซุน คือ (๑)การปกครองโดยรัฐบาลทหารเป็นเวลาสามปี โดยมีการปกครองตนเองในท้องถิ่น เริ่มขึ้นในทุกอำเภอ (๒) การปกครองภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับเฉพาะกาล (แยะฝ่า) เป็นเวลา ๖ ปี ซึ่งภายหลังจะเรียกกันว่า สมัย "การสั่งสอน" (**ซุ่นเจิ้ง**) และ (๓) การปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญในที่สุด พร้อมด้วยประธานาธิบดีและรัฐสภาที่ได้รับเลือกตั้ง ไม่ช้าก็ปรากฏว่าข้อสมมติที่มองโลกในแง่ดี และคำมั่นสัญญาที่ทำขึ้นอย่างง่าย ๆ จนเกินไปเหล่านี้ เป็นที่นิยมแพร่หลายมากกว่าความมีเหตุผลอย่างเยือกเย็นของเหลียงฉี่เชา แต่ข้อเสนอให้มีราชาธิปไตยที่การุณย์ของเขานั้นก็ล้มเหลวอยู่ดี เพราะการสวรรคตของจักรพรรดิกวงซีในปี ค.ศ. ๑๙๐๘

ทั้ง ๆ ที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันขึ้น ขบวนการปฏิวัติก็ประสบกับความผิดหวังครั้งแล้วครั้งเล่า ในมณฑลที่กระด้างกระเดื่องมากที่สุดคือหูหนาน เกิดการกบฏโดยอิสระขึ้นโดยสมาคมพี่น้องและผู้อาวุโสในเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๙๐๖ สาเหตุส่วนหนึ่งก็เนื่องมาจากความอดอยาก พวกกรรมกรเหมืองถ่านหินที่ผิงเซียงในมณฑลเกียงซีเข้าร่วมในการกบฏครั้งนี้ด้วย แต่ก็ถูกปราบปรามในหนึ่งเดือน โดยกองทัพรัฐบาลจากสี่มณฑล ในปี ค.ศ. ๑๙๐๗ เพราะการประท้วงของรัฐบาลราชวงศ์ชิง ญี่ปุ่นจึงขับไล่ซุนออกจากประเทศ ซุนและหวงซิงจึงย้ายไปอยู่ที่ฮานอยในอินโดจีน และระหว่างเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๐๗ ถึงพฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๐๘ ก็ดำเนินการกบฏหกครั้งในกวางตุ้ง กวางสี และยูนนาน แต่ฝรั่งเศสซึ่งแสดงท่าทีเป็นมิตรก็พบในไม่ช้าว่าตัวอย่างของจีนไปทำให้ชาวเวียดนามเกิดระส่ำระสาย และพวกนักก่อการ**ถุงเหมิงหุ้ย** ก็ถูกขับออกไปอีกต่อหนึ่ง มาในปี ค.ศ. ๑๙๐๙ นักก่อการถูกรัฐบาลราชวงศ์ชิงจับกุมและการประหารชีวิตรวมกับการที่นักปฏิวัติประสานงานกันไม่สำเร็จและทำงานล้มเหลว ทำให้พวกชาวจีนโพ้นทะเลไม่เต็มใจจะให้ความช่วยเหลือทางการเงินและทำให้เกิดความแตกแยกขึ้นในขบวนการปฏิวัติ ซึ่งเกือบจะหยุดชะงักลง ซุนจึงเดินทางไปตะวันตกอีกเพื่อหาทุน นักปฏิวัติคนอื่นๆหันไปหาลัทธิอนาธิปไตย ซึ่งได้รับการสนับสนุนมากเป็นพิเศษ จากกลุ่มนักศึกษาจากปารีส พวกนี้ก็เหมือนกับนักอนาธิปไตยรุสเซีย คือหันไปใช้การลอบสังหารชีวิตเพื่อสร้างความสนใจให้กับเป้าหมายของตน ในปี ค.ศ. ๑๙๑๐ วาง จิง วุ้ย ผู้รูปหล่อพยายามจะขว้างระเบิดองค์ผู้สำเร็จราชการ แต่ถูกจับได้และถูกจำคุก ความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่อพวกแมนจูทวีขึ้น แต่ขบวนการปฏิวัติดูจะล้มเหลวลงทุกทาง

หวงซิงบ่อนทำลายกองทัพของจักรพรรดิด้วยวิธีที่ให้ความหวังมากที่สุด การกบฏในกองทัพที่เขาวางแผนขึ้นที่เมืองกวางตุ้งในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๑๐ ถูกปราบปรามได้ แต่การระดมหาทุนจากต่างประเทศอีกครั้งหนึ่งทำให้ได้เงินมา ๑๘๗,๐๐๐ เหรียญฮ่องกง ส่วนใหญ่ได้มาจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และแคนาดา และถูกนำไปใช้ในการลักลอบนำอาวุธและกองทัพ "กล้าตาย" เข้าไปในเมืองกวางตุ้งในเดือนเมษายน ค.ศ. ๑๙๑๑ แต่ "การปฏิวัติเมืองกวางตุ้ง" ในวันที่ ๒ เมษายน (วันที่ ๒๙ ของเดือนสามตามปฏิทินจันทรคติ) ก็เหมือนกับแผนครั้งก่อน ๆ คือไม่มีทางจะสำเร็จได้ ทั้ง ๆ ที่มีการแสดงวีรกรรมของแต่ละคน ทั้งนี้ก็เพราะความยุ่งยากหลายประการ คือ การเก็บความลับไม่ดี การระแวดระวังของรัฐบาล การเปลี่ยนแผนการในนาทีสุดท้าย การขาดการประสานงาน ความวุ่นวายโดยทั่วไป และการปฏิบัติงานที่ไม่ได้ผล คนของหวงซิงหลายกลุ่มพยายามที่จะจับกุมเจ้าหน้าที่รัฐบาลคนสำคัญเช่นเคย แต่กลุ่มหนึ่งจำอีกกลุ่มหนึ่งผิด และก็ยิงกันเองแตกกระจายไป ซึ่งช่วยทำให้เกิด "วีรชน ๑๒ คน" แห่งกวางตุ้งที่ลือชื่อ ซุนยัตเซ็นบันทึกเหตุการณ์นี้ว่าเป็นครั้งที่สิบ ที่กอง

กำลังของเขาล้มเหลว นับแต่ปี ค.ศ. ๑๘๙๕ เป็นต้นมา หวงซิงลงความเห็นว่า "ในการทำการปฏิวัตินั้น จำต้องเป็นเผด็จการ ถ้าปล่อยให้มีเสียงคัดค้านได้แล้ว การปฏิวัติก็จะล้มเหลว"

การกบฏทั้งหลาย ทั้งของพวกถุงเหมิงหุ้ยและกลุ่มอื่นๆ มีเป้าหมายทางการเมืองมากกว่าทางทหารแฝงอยู่ คือการทำลายศักดิ์ศรีและการอ้างสิทธิในอำนาจของราชวงศ์ การกระด้างกระเดื่องและการลอบสังหารชีวิต รวมทั้งทุนทรัพย์และอาวุธจากต่างประเทศ ต่างถูกใช้เพื่อทำลายการให้ความเห็นชอบโดยปริยายของประชาชนอันได้แก่ อาณัติจากสวรรค์ ซึ่งก็ถูกคุกคามอีกด้วย โดยสถานการณ์ทางเศรษฐกิจที่เลวร้ายลง ดังที่ประจักษ์ออกมาในการที่ชาวนาจลาจลแย่งข้าว (เช่นในหูหนานในปี ๑๙๑๐) การที่ผลประโยชน์ของพวกชนชั้นผู้ดี ซึ่งสนับสนุนขบวนการ "พิทักษ์ทางรถไฟ" ในมณฑลต้องไม่สมหวัง (เช่น ในเสฉวนในปี ค.ศ. ๑๙๑๑) ก็ไปช่วยทำให้อำนาจส่วนกลางของราชวงศ์ชิงลดลงทีละเล็กละน้อย และเป็นไปอย่างกว้างขวางด้วย ซึ่งก็เท่ากับไปช่วยทำให้สถาบันกษัตริย์เสื่อมลงอีก

อวสานของราชวงศ์ชิง

เหตุอวสานนั้นส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากอุบัติเหตุ ทำกันขึ้นในท้องถิ่นอย่างทันทีทันควัน และไม่ได้อยู่ใต้การควบคุมของพวก**ถุงเหมิงหุ้ย** นักศึกษาและทหารได้ก่อตั้งสมาคมศึกษาการปฏิวัติขึ้นหลายต่อหลายสมาคมในหูเป่ย สมาคมใหม่ถูกตั้งขึ้นเมื่อสมาคมเก่าถูกปราบปราม สมาคมหนึ่ง (**ถุงจิ้นหุย** หรือ "สมาคมการก้าวหน้าร่วมกัน") มีความสัมพันธ์อย่างหลวมๆ กับ**ถุงเหมิงหุ้ย** ได้ตั้งสำนักงานใหญ่ขึ้นที่เซี่ยงไฮ้ และมีสาขาหลายสาขาในฮันเค้า สมาคมท้องถิ่นอีกสมาคมหนึ่งที่ใหญ่กว่า อ้างตนว่าเป็นสมาคมวรรณคดี มีสมาชิกส่วนใหญ่เป็นทหาร สมาคมทั้งสองนี้ตกลงกันในเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๙๑๑ ว่าจะร่วมมือกัน แต่แผนการของพวกนี้ก็ถูกเปิดเผยอีกเช่นเคย (ในวันที่ ๙ ตุลาคม) และทหารบางคนในอู่ชางก็เป็นกบฏเพื่อเอาตัวรอดในวันที่ ๑๐ ตุลาคม (ซึ่งมีการฉลองกันจากนั้นเป็นต้นมา เรียกว่า "วันสิบคู่" ถึงวันที่ ๑๐ ของเดือนที่ ๑๐ ตามสุริยคติ) ถึงแม้จะมีทหารไม่ถึง ๓,๐๐๐ คน จากจำนวนมากกว่านี้ที่ทำการกบฏข้าหลวงใหญ่แมนจูก็หลบหนีออกจากเมือง รวมทั้งผู้บัญชาการทหารด้วย อู่ชางจึงตกเป็นของพวกกบฏ พวกกงศุลต่างประเทศประกาศตนเป็นกลาง โดยที่ไม่มีผู้นำปฏิวัติอยู่ในที่นั้น ผู้บัญชาการกองพลน้อย (หลี่ยวนหุง) จึงถูกรบเร้าให้เป็นผู้นำ

การกบฏต่อต้านพวกแมนจูครั้งนี้ได้รับความสนับสนุนจากประชาชนในท้องถิ่น โดยไม่มีการกระตุ้น ภายในสองสัปดาห์ การกบฏครั้งนี้ก็จรรโลงใจให้มีการออกแถลงการณ์เป็นปฏิปักษ์ต่อพวกแมนจูในเมืองอีกยี่สิบกว่าเมือง ส่วนใหญ่ได้รับการสนับสนุนจากพวก**ถุงเหมิงหุ้ย** จากกองทัพใหม่ และสภามณฑลมาในตอนต้นเดือนธันวาคม มณฑลทางภาคใต้

และกลางทั้งหมด และแม้แต่มณฑลในภาคเหนือก็ประกาศตนเป็นอิสระ มณฑลส่วนใหญ่อยู่ภายใต้นายทหารของรัฐบาลราชวงศ์ชิง ซึ่งกลายมาเป็นผู้ว่าการทหาร และมีอำนาจปกครองร่วมกับผู้นำขบวนการเรียกร้องรัฐธรรมนูญในสภามณฑล เกิดการสู้รบขึ้นเพียงประมาณ ๖ แห่ง ราชสำนักชิงจึงเรียกหยวนซื่อไข่กลับมาอีก ทั้งนี้เป็นเพราะกองทัพที่ดีที่สุดนั้นภักดีต่อเขา แต่หยวนซื่อไข่กลับมาตามเงื่อนไขของเขา คือ เข้ามาเป็นนายกรัฐมนตรีของรัฐบาลแบบคณะรัฐมนตรี และเป็นผู้บัญชาการกองทัพทั้งหลายด้วย ขณะเดียวกันนั้นมณฑลที่เป็นกบฏและนักปฏิวัติพวก **ถุงเหมิงหุ้ย** ก็ร่วมกำลังกันจัดตั้งรัฐบาลเฉพาะกาลขึ้นที่นานกิง

ซุนยัตเซ็นได้อ่านข่าวเรื่องการกบฏที่อู่ชางจากหนังสือพิมพ์เมืองเดนเวอร์ เขาจึงเดินทางไปอังกฤษ เพื่อหาเงินกู้และขอความช่วยเหลือจากอังกฤษ ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันไม่ให้ญี่ปุ่นให้ความช่วยเหลือทางการเงินและการทหารกับราชวงศ์ เขาเดินทางมาถึงเซี่ยงไฮ้ทันเวลาที่จะได้รับเลือกเป็นประธานาธิบดีเฉพาะกาลของสาธารณรัฐจีน ซึ่งเป็นตำแหน่งตัวเชิดอาวุโส เขาเข้ารับตำแหน่งที่นานกิง ในวันที่ ๑ มกราคม ค.ศ. ๑๙๑๒ แต่พร้อมกันนั้นก็เสนอจะลาออกให้นายกหยวนซื่อไข่เข้ารับตำแหน่งแทน เมื่อใดก็ได้ที่บุคคลผู้นั้นจะสนับสนุนสาธารณรัฐใหม่

ถึงแม้จะเกิดการรบอย่างหนักขึ้นบ้าง โดยเฉพาะที่เมืองอู่ฮั่น การปฏิวัติในปี ค.ศ. ๑๙๑๑นี้ ก็ไม่รุนแรงเป็นพิเศษ การปฏิวัตินี้ยังไม่ลงเอยเป็นที่แน่นอนอีกด้วย เพราะเป้าหมายสำคัญนั้นเป็นเชิงปฏิเสธแต่อย่างเดียว คือจะขจัดรัฐบาลแมนจู อย่างไรก็ตามมีความเห็นพ้องต้องกันอย่างกว้างขวางในบางเรื่องที่เป็นในเชิงปฏิฐาน คือมณฑลต่างๆ ต้องมีผู้แทนในรัฐสภา ชาวจีนต้องรวมกันเป็นปึกแผ่น เพื่อป้องกันการแทรกแซงจากต่างชาติ ซึ่งอาจเป็นญี่ปุ่น และหยวนซื่อไข่เป็นบุคคลที่มีประสบการณ์ ความสามารถ และการหนุนหลังมากพอที่จะเป็นผู้นำรัฐบาลใหม่ ซุนยัตเซ็น หวงซิง และนักปฏิวัติคนอื่นๆ ได้ตกลงกันโดยทั่วไปในตอนปลายเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๙๑๑ ว่า หยวนเป็นความหวังสำคัญในอันที่จะหลีกเลี่ยงสงครามกลางเมือง ความวุ่นวายและการแทรกแซงจากต่างชาติ ทางด้านหยวนซึ่งมีพวกนายทหารหนุนหลังก็เจรจาทั้งอย่างเปิดเผยและอย่างลับ ๆ กับคนระดับต่าง ๆ คือตั้งตนเป็นคนกลางเจรจากับราชสำนักชิงข้างหนึ่ง และกับพวกนักปฏิวัติและรัฐบาลเฉพาะกาลของพวกนี้ที่นานกิงอีกข้างหนึ่ง และก็ค่อย ๆ จัดการให้มีการตกลงทั่วไปได้ ในวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๑๒ จักรพรรดิซวนถิง (ภายหลังมีชื่อว่า เฮนรี่ ปูยี) ยอมน้อมรับ "อาณัติจากสวรรค์ .....ซึ่งประจักษ์ออกมาในความต้องการของประชาชน" และสละราชบัลลังก์ ซึ่งนำราชวงศ์ชิงมาสู่อวสาน รวมทั้งระบอบราชาธิปไตย และจักรวรรดิจีนอันเก่าแก่ด้วย จากนั้นซุนยัต-เซ็นก็ลาออกจากตำแหน่งประธานาธิบดีเฉพาะกาล และหยวนก็ได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่ง

ต่อที่นานกิง แต่กองทัพปักกิ่งกบฏอย่างรุนแรง ทำให้หยวนจำต้องอยู่ที่นั่น และเขาจึงหลีกเลี่ยงการย้ายเมืองหลวงไปทางใต้ เขาเข้ารับตำแหน่งในวันที่ ๑๐ มีนาคม ในปักกิ่งจึงเป็นถิ่นที่เขามีอำนาจอยู่เพื่อปกครองภายใต้รัฐธรรมนูญเฉพาะกาลจนกว่าจะมีการเลือกตั้งสมาชิกรัฐสภา และมีการสถาปนาการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญอย่างเต็มที่ขึ้น โครงการนี้ถึงแม้จะเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไปก็ตาม แต่ก็มิได้ถือว่าเป็นแบบ "การสั่งสอน" ซึ่งต้องคอยจนกว่าจะมีการสถาปนาอำนาจส่วนกลางขึ้นใหม่เหนือสมาพันธ์มณฑลอิสระทั้งหลาย

การที่โอรสแห่งสวรรค์สามารถอันตรธานไปได้อย่างง่ายดาย โดยแทบจะไม่มีเสียงอึกทึกครึกโครมหรือเสียงครวญครางนั้น เป็นเพราะการเปลี่ยนให้ทันสมัยในด้านความคิดใหม่ๆ การปฏิรูปสถาบัน และความหวังทางชาตินิยม ได้ก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วในตอนสิบปีก่อน สัญลักษณ์อย่างหนึ่งของการเปลี่ยนให้ทันสมัยนี้ก็คือ จีนหันไปใช้ปฏิทินสากล (สุริยคติ) แทนปฏิทินจันทรคติอันเก่าแก่ ยังคงมีการรักษาประเพณีการนับโดยเริ่มจากปีขึ้นครองราชสมบัติของประมุขไว้ เว้นแต่ว่าปี ค.ศ. ๑๙๑๒ นั้นเรียกกันว่าเป็นปีแรกของ "สาธารณรัฐ" หรือ **หมิ่นกั๋ว** แทนที่จะเป็นปีแรกของจักรพรรดิ

แต่หยวนในตำแหน่งประธานาธิบดีก็จะ "ทรยศ" ต่อพวกนักปฏิวัติผู้ได้เลือกตั้งเขาขึ้นมาในภายหลัง เช่นเดียวกับที่เขาได้ "ทรยศ" ต่อราชสำนักชิงซึ่งได้แต่งตั้งให้เขาเป็นนายกรัฐมนตรี เพื่อที่จะให้ได้อำนาจและรักษาอำนาจไว้ หยวนหรือสมัครพรรคพวกของเขาจากปี ค.ศ. ๑๙๑๒ ถึง ค.ศ. ๑๙๑๖ ได้ใช้สินบนใช้การจลาจลโดยทหารและการลอบสังหารชีวิต บีบบังคับรัฐสภา แก้ไขรัฐธรรมนูญตามใจชอบ และในที่สุดก็พยายามจะฟื้นฟูระบอบราชาธิปไตย การดำเนินแผนทั้งหลายนี้ทำให้หยวนเหลือเพื่อนอยู่น้อยคนในจีนสมัยใหม่ และถูกตราหน้าว่าเป็นศัตรูของประชาชนและสาธารณรัฐ หนังสือพิมพ์ลงเรื่องเขาน้อยมากและก็มีการศึกษาเกี่ยวกับตัวเขาน้อยเช่นกัน ข้อบกพร่องสำคัญที่สุดของเขาอาจเป็นเพียงการไม่เข้าใจกระบวนการประชาธิปไตยก็ได้

เมื่อมองจากแง่ของสมัยนั้น ก็อาจปรากฏในที่สุดว่าหยวนซื่อไข่ได้ทำหน้าที่ซึ่งเป็นประโยชน์บางประการ นอกเหนือไปจากการกระทำอันชั่วร้ายของเขา ในปี ค.ศ. ๑๙๑๒ เขาไม่มีคู่แข่งที่มีฐานะสูงส่งเท่าเทียมกัน ซึ่งสามารถจะกุมอำนาจไว้ได้ในระยะวิกฤต เมื่อยักษ์ใหญ่จีนถูกตัดหัว และไม่มีโอรสแห่งสวรรค์ที่จะปฏิบัติหน้าที่อันสำคัญยิ่งที่ยอดสุดของรัฐและสังคม ในวิกฤติการณ์ทางการเมืองครั้งใหญ่นี้ พวกแมนจูอาจเลือกที่จะต่อสู้แทนที่จะยอมออกไปรับบำนาญ กองทัพภาคเหนืออาจถูกใช้ต่อสู้กับรัฐบาลที่นานกิงและญี่ปุ่นซึ่งไม่ช้าจะก้าวร้าว อาจได้ฉวยโอกาสนี้แต่แรก แต่ตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงๆ นั้น หยวนมีความเชี่ยวชาญและเล่ห์เหลี่ยมพอที่จะขับพวกแมนจูออกไป และชักจูงให้ต่างชาติ

รับรอง ทำให้พวกนักปฏิวัติหลงเชื่อถือ และรักษาระบบบริหารไว้ได้ระหว่างที่สถานการณ์ยังไม่คลี่คลาย ญี่ปุ่นซึ่งมีความเห็นที่แตกแยกกันไม่สามารถตกลงได้ในปี ค.ศ. ๑๙๑๑ ถึง ค.ศ. ๑๙๑๒ ว่าจะดำเนินนโยบายที่แข็งขัน อังกฤษรบเร้าให้จีนเป็นปึกแผ่น ซุนและเพื่อนร่วมงานของเขาที่นิยมสาธารณรัฐ ซึ่งไม่มีทั้งกำลังทหารหรือกลุ่มผลประโยชน์ และเสียงสนับสนุนในมณฑลต่าง ๆ รู้ดีว่า จีนต้องการการปกครองที่แข็งแกร่งและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และพวกตนก็ไม่อาจจัดให้มีขึ้นได้ เมื่อนักชาตินิยมทุกจำพวกเรียกร้องให้มีการรวมกันเป็นปึกแผ่นภายใต้ผู้ที่เข้มแข็ง ก็ปรากฏว่าหยวนเป็นบุคคลคนเดียวที่เข้าข่าย

ดังนั้น เมื่อระบอบราชาธิปไตยอันเก่าแก่ของจีนถูกยกเลิก การมีผู้กุมอำนาจขึ้นก็ช่วยให้ความสั่นสะเทือนเบาบางลง แต่ชีวิตทางการเมืองของจีนซึ่งปราศจากโอรสแห่งสวรรค์ก็ต้องเสื่อมโทรมลงโดยไม่มีทางหลีกเลี่ยง เพราะบัดนี้ประมุขของรัฐขาดความศักดิ์สิทธิ์ทางอุดมการ และทางพิธีการในการใช้อำนาจสูงสุด ถึงแม้จีนจะไม่ได้เป็นศาสนรัฐตามความหมายของตะวันตกเต็มที่ แต่ก็ไม่เคยเป็นปัญหาว่าประมุขจีนนั้นอยู่เหนือมนุษยชาติ แต่หยวนไม่ได้อยู่ในฐานะเช่นนั้น เมื่อขาดความชอบธรรมตามประเพณี และยังไม่ได้พัฒนาความชอบธรรมแบบสมัยใหม่ขึ้นมา ทายาทของโอรสแห่งสวรรค์ทั้งหยวนและพวกขุนศึกก็ต้องหันไปพึ่งกำลังทหารมากขึ้นเรื่อย ๆ ในที่สุด อีกหลายปีต่อมาเมื่อมีการสถาปนาความชอบธรรมแบบใหม่ขึ้น ก็ปรากฏว่าไม่ใช่เป็นรูปแบบการปกครองของพวกแองโกลแซกซัน ซึ่งนักปฏิวัติเคยคิดไว้อย่างราง ๆ ถึงแม้ปี ค.ศ. ๑๙๑๑ จะเป็นจุดอวสานของยุคหนึ่งก็ตาม ก็มีความสำคัญในฐานะเป็นจุดเริ่มต้นของวิกฤติการณ์อันยาวนานของอำนาจส่วนกลางของรัฐบาลที่เก่าแก่ที่สุดในโลกอีกด้วย

สาธารณรัฐเสื่อมลงไปเป็นระบอบขุนศึก

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม ความคิด และวัฒนธรรมให้ทันสมัยครั้งใหญ่ ซึ่งได้พัดผ่านไปทั่วโลกราวกับคลื่นยักษ์นั้น มาในปี ค.ศ. ๑๙๑๒ ก็ได้เริ่มซัดอารยธรรมเดิมของจีนให้พังทลายเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย ชาวจีนไม่เคยผ่านสมัยที่อาจถือเป็นตัวอย่างมาก่อน จึงประสบกับความอลเวงในทุกระดับไม่ว่าจะเป็นระดับบุคคลหรือสาธารณะหรือในทางปฏิบัติกับทางทฤษฎี ไม่เคยปรากฏในที่อื่นใดมาก่อนว่าการแสวงหาระบอบใหม่ การฟื้นฟูอำนาจของชาติ การสร้างแบบแผนชีวิตของชาติขึ้นมาใหม่ จะใช้เวลายาวนานหรือประสบความไม่สมหวังมากไปกว่านี้ แต่การปฏิวัติจีนซึ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ก็ได้เร่งจังหวะขึ้นเรื่อย ๆ และยังคงคลี่คลายต่อไปจนกระทั่งปัจจุบันนี้

นับเป็นโชคร้ายของนักประวัติศาสตร์ที่ในอดีตที่ผ่านมาไม่กี่สิบปีนี้ ไม่มีผู้จำเหตุการณ์ส่วนตัวได้แม่นยำ และก็ไม่มีการบันทึกไว้ในหน้าหนังสือพิมพ์ตามแบบปัจจุบัน ยังเป็นอดีตที่ยังไม่อาจวิเคราะห์ออกมาได้แจ่มชัดโดยการวิจัยทางประวัติศาสตร์ สถิตินั้นอัตคัด ส่วนบทความก็มีอยู่น้อย ยังมีการเข้าใจพัฒนาการหลายประการอยู่อย่างเลือนราง เท่านั้น จีนใหญ่กว่าญี่ปุ่นหลายเท่า และก็มีความรู้เรื่องประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของจีนน้อยกว่า เราอาจพูดถึงตัวบุคคลและการเมืองได้มากกว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และสังคมที่เป็นพื้นฐานรองรับอยู่

การเมืองภายใน : หยวนกับก๊กมินตั๋ง

ประธานาธิบดีเฉพาะกาลคนใหม่ คือ หยวนซื่อไข่ เมื่อเข้ารับหน้าที่บริหารสำคัญของกษัตริย์ซึ่งไม่มีอีกต่อไปแล้ว ไม่ช้าก็เข้าไปแก่งแย่งอำนาจกับพวกผู้นำปฏิวัติหลายช่วงตอนด้วยกัน ช่วงแรกมีแต่การขัดแย้ง แต่ไม่ถึงกับแตกแยกกันออกมาอย่างเปิดเผย ในเดือนมีนาคม ค.ศ. ๑๙๑๒ หยวนเริ่มระบบการปกครองแบบสาธารณรัฐ โดยแต่งตั้งคนโปรดของตนคือ ถังเซ่าอี้ (ผู้ได้รับการศึกษาจากเมืองฮาร์ตฟอร์ด มลรัฐคอนเนกติกัต) ภายใต้ยุงวิง ให้เป็นนายกรัฐมนตรี และให้จัดตั้งคณะรัฐมนตรีขึ้น ๑๐ คน คณะรัฐมนตรีนี้มีสมาชิกของ**ถุงเหมิงหุ้ย**อยู่ด้วยสี่คน ซึ่งรวมทั้งสุ่งเจี้ยวเหยิน แห่งมณฑลหูหนาน ผู้เป็นเพื่อนร่วมงานใกล้ชิดของหวงซิง และเป็นคนสำคัญในการร่างรัฐธรรมนูญเฉพาะกาลฉบับใหม่ เอกสารฉบับนี้แบ่งอำนาจระหว่างประธานาธิบดีกับรัฐสภา และไม่ช้าก็เกิดการขัดแย้งกันขึ้นว่าฝ่ายใดควรเป็นผู้ควบคุมคณะรัฐมนตรี และการบริหารของคณะรัฐมนตรีนี้ นายกรัฐมนตรีถังไม่สามารถตั้งตัวขึ้นมาในตำแหน่งใหม่ของตนและมีอำนาจได้ เขาไม่มีพรรคการเมือง ไม่มีผลประโยชน์ที่จะแจกจ่ายได้ ไม่มีงบประมาณและไม่มีอำนาจควบคุมคณะรัฐมนตรีของเขาเอง เมื่อเขาพบว่าหยวนซื่อไข่ไม่ยอมให้เขาดำเนินการบริหารเอง เขากับสมาชิก **ถุงเหมิงหุ้ย** สี่คนก็ลาออก (มิถุนายน ค.ศ. ๑๙๑๒) และจากนั้นคณะรัฐมนตรีก็รับผิดชอบต่อประธานาธิบดีแทนรัฐสภา แต่ประธานาธิบดีหยวนต้องการจะหลีกเลี่ยงการแตกแยก จึงเชิญซุนยัตเซ็นกับหวงซิงมาปักกิ่ง ทั้งสองอยู่ที่นั่นกันคนละเกือบหนึ่งเดือน จากเดือนสิงหาคมถึงตุลาคม ค.ศ. ๑๙๑๒ หยวนไปพบคนทั้งสองอยู่เสมอ และแสดงความเห็นพ้องฉันมิตรกับความคิดเห็นของทั้งสองคนอย่างเต็มที่ พร้อมกับแต่งตั้งซุนเป็นผู้อำนวยการการรถไฟ เพื่อวางแผนระบบรถไฟแห่งชาติอันใหญ่โต ทั้งหมดนี้ทำบนกระดาษเท่านั้น

โดยทั่วไปพวกผู้นำ **ถุงเหมิงหุ้ย** ที่เป็นรุ่นอาวุโสไม่สู้เชี่ยวชาญในเรื่องการปกครอง จึงไม่สามารถจัดตั้งการปกครองแบบพรรคขึ้นได้ และไม่สามารถแม้แต่จะเรียกร้องให้มีขึ้น ความคิดเรื่องการปกครองของพวกนี้ไม่ชัดแจ้ง จุดมุ่งหมายก็ไม่แน่นอน และความเห็นก็แตกต่างกันออกไป สถาบันพรรคการเมืองในจีนเองก็ยังไม่มีการพัฒนาและไม่เคยมีการทดสอบกัน อันที่จริงแล้วพรรคการเมืองเพิ่งจะเริ่มก่อรูปขึ้น จากสองประเพณีเดิม

ประเพณีหนึ่งก็คือการมีก๊กหรือกลุ่ม (**ตั๋ง**) ผู้คงแก่เรียน-ข้าราชการซึ่งมีกำเนิดมาจากสมาคมสร้างพลังให้ตนเองของคัง อิ่วหวุย (**เจี่ยงเซี่ยะหุ้ย**) และกลุ่มศึกษาทางการเมืองกลุ่มอื่น ๆ ที่ตั้งขึ้นหลังปี ค.ศ. ๑๘๙๕ คนพวกนี้ได้มีส่วนช่วยให้เกิดขบวนการเรียกร้องรัฐธรรมนูญขึ้นทั่วประเทศเมื่อสองสามปีที่ผ่านมา และบัดนี้ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๑๒ ก็แสดงตัวออกมาในรูปของพรรคสาธารณรัฐนิยม (**กุ้งโหตั่ง**) ซึ่งโดยทั่วไปแล้วก็สนับสนุนรัฐบาลของหยวน หลังจากที่เหลียงฉี่เชากลับมาจากญี่ปุ่นและได้รับการต้อนรับเยี่ยงวีรบุรุษแล้ว ในเดือนตุลาคมเขาก็ตั้งพรรคประชาธิปัตย์ (**หมินจูตั่ง**) และในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๑๓ ก็รวมพวกสาธารณรัฐนิยม พวกประชาธิปัตย์และกลุ่มเล็ก ๆ อื่น ๆ เข้าเป็นพรรคก้าวหน้า (**จิ้นปู้ตั่ง**) ซึ่งโดยทั่วไปแล้วก็ยังสนับสนุนรัฐบาลที่อยู่ในอำนาจต่อไป

กำเนิดของประเพณีพรรคการเมืองอีกแบบหนึ่งก็คือ สมาคมผู้ก่อการของนักปฏิวัติ เช่น **ซิงจุงหุ้ย** และ **หัวซิงหุ้ย** ซึ่งรวมกันเข้าเป็น**ถุงเหมิงหุ้ย** กลุ่มการเมืองหลายกลุ่มรับเอาประเพณีทั้งสองเข้าไว้ นักการเมืองหลายคนเป็นสมาชิกของพรรคหลายพรรค พรรคทั้งหลายเป็นเพียงการรวมกลุ่มกันของชนชั้นสูง ซึ่งมีความสัมพันธ์กันเป็นการส่วนตัว หรือมีภูมิหลังเหมือนกัน แต่ขาดผู้ที่จะออกเสียงลงคะแนนให้ตนที่แน่นอน ขาดสถานภาพทางการเมืองและประสบการณ์ สรุปแล้วก็คือแทบจะยังไม่ได้มีการเริ่มรับเอาวิธีการรวมกลุ่มและการก่อกวนทางการเมืองแบบตะวันตกมาใช้ในจีนเลย เหมือนกับที่เริ่มมีขึ้นในญี่ปุ่นในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๘๗๐ การอภิปรายปัญหาเรื่องนโยบายของพรรคไม่อาจมีได้อย่างจริงจัง เพราะบทบาทของพรรคในฐานะเป็นสถาบันก็ยังเป็นปัญหาอยู่

แทนที่จะสร้างความเชื่อว่ามีการแบ่งแยกอำนาจภายใต้กฎหมาย ซึ่งอยู่สูงสุดตามประเพณีแล้ว จักรพรรดิจีนกลับรวมอำนาจทั้งหมดของรัฐเข้าไว้ในตนเอง หยวนได้เข้าไปควบคุมคณะรัฐมนตรีและการบริหารฝ่ายพลเรือน และพยายามเข้าไปควบคุมผู้ว่าการทหารในมณฑลด้วย เขาอ้างว่า มองโกเลียและทิเบต เป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิชิง ถึงแม้จะแบกความรับผิดชอบนี้ไว้เองทั้งหมด แต่เพราะประสบการณ์และประเพณี หยวนจึงไม่พร้อมที่จะสนับสนุน "ฝ่ายค้านที่ภักดี" ซึ่งอาจโจมตีนโยบายและทำลายอำนาจของเขา

ทั้ง ๆ ที่เขาก็ประกาศว่าตนมีความภักดีต่อสาธารณรัฐจีนมากกว่า อย่างไรก็ตามดูเหมือนนี่จะเป็นสิ่งจำเป็นในระบอบการปกครองแบบรัฐสภาตะวันตก และก็ดูราวกับว่าพรรคฝ่ายค้านจะมีทางเข้าไปมีอิทธิพลในรัฐสภาได้ และก็มีความพยายามขึ้น

ในช่วงต่อไปของการแก่งแย่งอำนาจนั้น สุ้งเจี้ยวเหยินเป็นผู้นำ แต่ในระยะนี้ สุ้งอยู่ในอันดับรองจากซุนและหวงเท่านั้นในหมู่นักปฏิวัติด้วยกัน สุ้งชักชวนให้กลุ่มการเมืองเล็ก ๆ สี่กลุ่มเข้าร่วมกับ **ถุงเหมิงหุ้ย** ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๙๑๒ เพื่อตั้งพรรคเปิดขึ้นคือ ก๊กมินตั๋ง หรือ "พรรคประชาชนแห่งชาติ" ในการเลือกตั้งแห่งชาติซึ่งมีการจำกัดสิทธิในการเลือกตั้งอย่างมาก และมีการเลือกตั้งทางอ้อมในทุกมณฑล พวกก๊กมินตั๋งได้เสียงข้างมากในรัฐสภาทั้งสองสภาในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๑๓ จากนั้นสุ้งเจี้ยวเหยินก็ออกหาเสียงอย่างกว้างขวางในภาคกลางของจีน โจมตีรัฐบาลและเรียกร้องว่า พรรคก๊กมินตั๋งควรควบคุมคณะรัฐมนตรี ถึงแม้หยวนจะควรเป็นประธานาธิบดีต่อไปก็ตาม

นี่เป็นระยะที่ระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภากำลังรุ่งเรืองในจีนสมัยใหม่ แต่การก่อตั้งพรรคก๊กมินตั๋ง และเริ่มวิธีการหาเสียงเลือกตั้งของสุ้งเจี้ยวเหยินนั้น จบลงด้วยการทำลายพัฒนาการที่ดูจะมีอนาคตนี้ลงอย่างครึกโครม หยวนซื่อไข่ใช้นายกรัฐมนตรี (เจ้าผิงจุน) และเลขานุการคณะรัฐมนตรีให้ว่าจ้างนักสังหาร เรื่องนี้เป็นที่เปิดเผยอย่างละเอียดในเอกสารของศาลผสมที่เซี่ยงไฮ้ และในวันที่ ๒๐ มีนาคม ค.ศ. ๑๙๑๓ ที่สถานีรถไฟเซี่ยงไฮ้ สุ้งเจี้ยวเหยินก็ถูกยิง อายุของเขายังไม่ครบ ๓๑ ปี หยวนทำให้ประชาชนเกิดความเข้าใจผิดโดยการแต่งเรื่องกล่าวหาหวงซิง ก่อนหน้านี้การลอบสังหารชีวิตเป็นอาวุธของพวกนักปฏิวัติที่เป็นปฏิปักษ์ต่อราชวงศ์ชิง ในขณะที่พวกนั้นไม่มีอำนาจ แต่มาบัดนี้ ประธานาธิบดีหยวนได้นำสิ่งนี้มาใช้ในขณะที่ตนมีอำนาจ หลังจากที่ได้เคยจัดการให้มีการลอบสังหารหรือประหารชีวิตพวกนายพลที่สนับสนุนการปฏิวัติมาแล้ว การสังหารสุ้งจึงเป็นการยืนยันหลักการ (ว่าผู้กุมอำนาจนั้นอยู่เหนือกฎหมาย) และแสดงให้เห็นกลวิธี (ว่าจะสามารถควบคุมขบวนการฝ่ายค้านได้ดีที่สุดโดยการกำจัดผู้นำเสีย) ซึ่งได้ถูกใช้ในการทำลายระบอบประชาธิปไตยในจีนตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ในปี ค.ศ. ๑๙๑๓ คณะก๊กมินตั๋งปราศจากผู้นำ ส่วนพวกเดินสายกลางก็ยังคงฝันว่าจะเข้าควบคุมประธานาธิบดีได้โดยวิธีการตามกฎหมาย คือ โดยผ่านรัฐสภา

ในสมัยเดียวกันนี้กลุ่มนักปฏิวัติมีความชิงชังหยวนมากขึ้น เพราะเขาไปขอเงินและการรับรองจากมหาอำนาจจักรวรรดินิยม ด้วยเงื่อนไขที่สร้างภาระให้กับจีนเป็นอย่างมาก ขณะที่หยวนโจมตีการปกครองแบบพรรคการเมืองในประเทศอยู่นั้น เขาก็ดูจะเอาเงินรายได้ของจีนไปจำนองกับต่างชาติ ทั้งหมดนี้เนื่องมาจากหยวนต้องการเงินอย่างรีบด่วน ถึง

แม้ว่าบัดนี้หยวนจะควบคุมผู้ว่าการทหาร ซึ่งบังคับบัญชากองทัพเกือบทั้งหมดในมณฑลทั้งหลายเป็นการส่วนตัวก็ตาม โดยที่เขาเคยเป็นผู้บังคับบัญชาของคนเหล่านี้มาก่อน เขาก็ไม่สามารถที่จะเพิ่มภาษีที่ดินและรายได้อื่น ๆ ของปักกิ่งได้มากไปกว่าพวกราชวงศ์ชิงในสมัยก่อน พวกชิงได้หลีกเลี่ยงการล้มละลายโดยกู้เงินจำนวน ๑๐ ล้านปอนด์สเตอร์ลิง ในเดือนเมษายน ค.ศ. ๑๙๑๑ จากสมาพันธ์ธนาคารสี่มหาอำนาจ คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมนี และสหรัฐอเมริกา เพื่อ "ปฏิรูปเงินตราและพัฒนาอุตสาหกรรมในแมนจูเรีย" ต่อมาในเดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๙๑๒ ธนาคารรุสเซียกับญี่ปุ่นก็ได้ร่วมกับกลุ่มนี้ ทำให้กลายไปเป็นสมาพันธ์หกมหาอำนาจ

หยวนเริ่มหาเงินกู้ก้อนมหึมาจากต่างชาติมาแต่ต้น แต่ขณะที่สมาพันธ์ธนาคารยังเกือบจะผูกขาดการให้จีนกู้เงินโดยสิ้นเชิงอยู่นั้น ก็ยังเรียกร้องให้จีนเอาภาษีเกลือเป็นเครื่องค้ำประกัน และให้จีนร่วมกับต่างชาติเก็บภาษีเกลือ เช่นเดียวกับการเก็บภาษีศุลกากรทางเรือ ชาวจีนผู้รักชาติทั้งหลายไม่ว่าจะมีความเชื่อแนวใดก็ตาม ต่างก็ประท้วงเงื่อนไขในการกู้เงินนี้ ในเดือนมีนาคม ค.ศ. ๑๙๑๓ ประธานาธิบดีวิลสันก็เปลี่ยนนโยบายในปี ค.ศ. ๑๙๐๙ ของประธานาธิบดีแทฟท์เสีย คือไม่สนับสนุนให้สหรัฐอเมริกาเข้าร่วมโดยให้เหตุผลว่า เงื่อนไขในการกู้เงินไปคุกคามความเป็นเอกราชทางการบริหารของจีน ถึงกระนั้นก็ตามหลังจากการเจรจากันเป็นเวลา ๑๔ เดือน ก็มีการลงนามในสัญญากู้เงินกับสมาพันธ์ธนาคารเพื่อการปรับปรุงประเทศเป็นจำนวน ๒๕ ล้านปอนด์สเตอร์ลิง ในวันที่ ๒๖ เมษายน ค.ศ. ๑๙๑๓ สัญญาฉบับนี้ทำกับกลุ่มธนาคารของมหาอำนาจที่เหลืออยู่ โดยไม่ได้รับความเห็นชอบจากรัฐสภา และทำในวันเดียวกันกับที่มีการตีพิมพ์หลักฐานเกี่ยวกับการสังหารชีวิตสุ่ง (โดยที่มีการขายพันธบัตรในราคาเพียง ๙๐ เปอร์เซ็นต์ของราคาเต็ม และหักค่าป่วยการให้ธนาคารอีก ๖ เปอร์เซ็นต์ จึงได้เงินจริงๆเพียง ๘๔ เปอร์เซ็นต์ หรือ ๒๑,๐๐๐,๐๐๐ ปอนด์สเตอร์ลิง แต่ก็ต้องจ่ายเงินต้นคืน รวมทั้งดอกเบี้ยร้อยละ ๕ จนกระทั่งปี ค.ศ. ๑๙๖๐ รวมเป็นเงิน ๖๗,๘๙๓,๕๙๗ ปอนด์สเตอร์ลิง

การที่หยวนทำลายความคิดเรื่องพรรคฝ่ายค้าน และการกู้เงินจากต่างประเทศเพื่อจ่ายกองทัพของตนได้สำเร็จนั้น ส่วนใหญ่เป็นเพราะความเชื่อที่มีอยู่แพร่หลายว่าเขาเป็นคนเดียวเท่านั้นที่จะทำให้จีนเป็นปึกแผ่น และมีสันติสุขอยู่ได้ ในตอนกลางปี ค.ศ. ๑๙๓๑ เขาก็ยังคงได้รับการสนับสนุนจากพรรคก้าวหน้าอยู่ พวกก๊กมินตั๋งส่วนใหญ่ยังทนเขาได้และเขายังได้รับการหนุนหลังจากพวกผู้ว่าการทหารทางภาคเหนือ ซึ่งเป็นคนของเขาเองในก๊กเบ่ยหยาง ดังนั้น เขาจึงเฉยเมยต่อข้อเสนอต่าง ๆ ของพวกก๊กมินตั๋ง ปลดพวกผู้ว่าการทหารในจีนภาคกลางและภาคใต้ที่สนับสนุนพวกก๊กมินตั๋ง และยกทัพไปปราบปรามพวกนี้ ใน

การตอบโต้ความก้าวร้าวของหยวน รัฐบาลมณฑลใน ๗ มณฑลซึ่งแม้จะขาดอาวุธก็ประกาศตนเป็นอิสระจากปักกิ่งอีกคำรบหนึ่งในเดือนกรกฎาคม และสิงหาคม ค.ศ. ๑๙๑๓ ซึ่งเป็น "การปฏิวัติครั้งที่สอง" ที่อายุสั้น การเคลื่อนไหวครั้งนี้ ซึ่งเป็นครั้งสุดท้ายที่หวงซิงมีบทบาท ไม่ได้รับความสนับสนุนจากประชาชนหรือจากต่างประเทศ และก็ถูกปราบลงภายในสองเดือน โดยมีการสู้รบแต่เล็กน้อย ซุนยัตเซ็น หวงและบุคคลอื่น ๆ ที่หนีไปญี่ปุ่นก็พบว่าตนกลับไปอยู่ที่จุดตั้งต้นอีก ขณะนั้นพวกนายพลของหยวนในก๊กเปย์หยางก็ขยายอำนาจออกไปในมณฑลที่เหลือเกือบทุกแห่งในฐานะผู้ว่าการทหาร

ช่วงสุดท้ายของระบอบรัฐสภาเริ่มขึ้นเมื่อพรรคก้าวหน้า ซึ่งได้รับความช่วยเหลือพอประมาณจากพรรคก๊กมินตั๋ง จัดตั้งคณะรัฐมนตรีขึ้นที่ปักกิ่งในเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๙๑๓ มีลูกสมุนเอกบางคนของหยวนรวมอยู่ด้วย (มีหวงซีหลิงเป็นนายกรัฐมนตรี ตวนจีย่ย เป็นรัฐมนตรีกลาโหม) และมีเหลียงฉี่เชา (เป็นรัฐมนตรียุติธรรม) กับจางเจี้ยน (เป็นรัฐมนตรีเกษตร และการพาณิชย์) จุดมุ่งหมายของหยวนกำลังชัดเจนยิ่งขึ้นในระยะนี้ คือจะให้รัฐสภาเลือกเขาเป็นประธานาธิบดีอย่างเป็นทางการ ตามวิธีดำเนินการที่ได้ตกลงกันไว้ล่วงหน้า และหลังจากนั้นก็จะไม่ใช้วิธีนั้นอีกต่อไป การติดสินบนและการข่มขู่ทำให้สมาชิกรัฐสภาทำตามความประสงค์ของเขา ในวันที่ ๖ ตุลาคมเขาก็ได้รับเลือกเป็นประธานาธิบดี ในวันที่ ๗ เขาทำการต่อรองด้านการทูตให้มหาอำนาจสำคัญ ๆ รับรองสาธารณรัฐจีนได้สำเร็จ ในวันที่ ๑๐ เขาก็เข้ารับตำแหน่งเป็นประธานาธิบดีคนแรกอย่างเป็นทางการ ต่อมาไม่ช้าเขาก็ทำลายสาธารณรัฐเสีย ในเดือนพฤศจิกายน เขาออกคำสั่งให้ยุบพรรคก๊กมินตั๋ง และกีดกันสมาชิกหรืออดีตสมาชิกของพรรคจำนวน ๔๓๘ คนจากรัฐสภา ในเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๙๑๔ เขาพักการประชุมรัฐสภาและสภามณฑล ในเดือนกุมภาพันธ์ คณะรัฐมนตรีลาออก บัดนี้หยวนซึ่งอายุได้๕๔ ปีก็เป็นผู้เผด็จการ

ถึงแม้พวกรักชาติจะประณามเขาในสมัยหลังก็ตาม การรื้อถอนระบอบรัฐสภาอันบอบบางนี้ดูจะสร้างความเดือดร้อนให้กับประชาชนส่วนน้อยเท่านั้น โดยเฉพาะพวกที่หวังจะเป็นสมาชิกรัฐสภาไม่กี่คน ผู้ซึ่งเริ่มจะปรากฏตัวขึ้นในเมืองท่าสนธิสัญญาและเมืองหลวงของมณฑลกับที่ปักกิ่ง ทั้งประเทศมหาอำนาจต่างชาติที่เป็นคู่แข่งกัน สามัญชนผู้ไม่มีปากมีเสียงและชนชั้นพ่อค้าในเมืองต่างก็ไม่ได้ทำการคัดค้านมากมาย ส่วนพวกข้าราชการฝ่ายบริหาร กองทัพและผู้ว่าการทหารประจำมณฑลเกือบทั้งหมดนั้นพอใจเพียงการมีความมั่นคงภายใต้คนสำคัญเพียงคนเดียวที่อยู่บนยอดสุด ระบบการเมืองของญี่ปุ่นนั้นมีการกระจายความรับผิดชอบกัน ผิดกันกับของจีนซึ่งเคยชินกับการมีประมุขคนเดียว ซึ่งเป็นผู้สามารถรักษาผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่ขัดกันให้อยู่ในดุลได้ แต่เป็นผู้ตัดสินนโยบายขั้นสุดท้าย บัดนี้

หยวนก็ทำดังกล่าว คือ ปกครองผ่านองค์กรที่ได้รับแต่งตั้ง และปกครองภายใต้เอกสารฉบับใหม่ที่เรียกว่าสัญญารัฐธรรมนูญ ซึ่งประกาศใช้ในวันที่ ๑ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๑๔ เอกสารนี้ทำให้เขามีอำนาจเผด็จการอย่างสมบูรณ์ เขาปิดปากหนังสือพิมพ์สนับสนุนให้มี "การปกครองตนเอง" ในท้องถิ่นโดยพวกชนชั้นผู้ดี และพวกผู้อาวุโส รวมทั้งฟื้นฟูองค์การตรวจตรา และลัทธิบูชารัฐของขงจื๊อ หยวนจะลงจากรถหุ้มเกราะของเขา และทำพิธีแบบในตอนปลายปี ค.ศ. ๑๙๑๕ เขาก็เป็นประธานาธิบดีตลอดชีพ ซึ่งก็เท่ากับเป็นจักรพรรดิทุกประการ ยกเว้นแต่ชื่อเท่านั้น

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ : สาธารณรัฐกับประเทศมหาอำนาจ

การที่หยวนซื่อไข่ก้าวขึ้นเป็นผู้เผด็จการนั้น ไม่ได้เนื่องมาจากสถาบันอื่นไม่เติบโตขึ้นมาแทนอัตตาธิปไตยของโอรสแห่งสวรรค์เท่านั้น แต่เนื่องมาจากชาวจีนยังคงต้องการรัฐบาลที่เข้มแข็ง เพื่อต่อต้านการคุกคามของต่างชาติอีกด้วย ถึงกระนั้น สาธารณรัฐจีนใหม่นี้ก็สูญเสียดินแดนรอบนอกของจักรวรรดิชิงไป เรื่องนี้เป็นเรื่องกลับตาลปัตรเป็นพิเศษ เพราะในตอนปลายรัชสมัยของตน ราชวงศ์ชิงได้ดำเนินนโยบายอันแข็งขันกับมองโกเลียและทิเบต รวมทั้งแมนจูเรียด้วย

เพื่อต่อต้านการสร้างทางรถไฟของรุสเซียเข้ามาในแมนจูเรียตอนเหนือ และต่อต้านญี่ปุ่นในระยะแรก ราชวงศ์ชิงได้เลิกล้มรัฐบาลทหารที่มีมาเป็นประเพณีในแมนจูเรียในปี ค.ศ. ๑๙๐๗ และเปลี่ยนแมนจูเรีย (ซึ่งเป็นชื่อที่ชาวต่างประเทศเรียกดินแดนนี้) เป็น "มณฑลตะวันออกทั้งสาม" หรือ "ตะวันออกเฉียงเหนือ" ตามที่เรียกกันในภาษาจีน (เฟิงเตี้ยน กิริน และเฮยหลุงเกียง) ทางรถไฟ การพัฒนาทางอุตสาหกรรม และการบริหารที่ทันสมัยกว่า ได้กระตุ้นให้ชาวจีนจากภาคเหนืออพยพไปเป็นจำนวนมาก และอธิปไตยเหนือบริเวณนี้ จึงยังคงเป็นของจีนอยู่ต่อไป

ในขณะเดียวกันนั้นรัฐบาลจีนก็ขยายการเกษตรกรรม และการค้าเข้าไปในมองโกเลียใน อย่างแข็งขัน "ลัทธิจักรวรรดินิยมชั้นสอง" นี้ได้รับการส่งเสริมหลังปี ค.ศ. ๑๙๐๙ โดยทางรถไฟสายปักกิ่ง—คาลกัน ซึ่งเป็นทางสายแรกที่คนจีนสร้าง (มีผู้จบการศึกษาจากเมืองฮาร์ตฟอร์ดและมหาวิทยาลัยเยล เป็นวิศวกร คือ จาน เทียนหยู หรือ "เจมี เทียน เยา") ส่วนมองโกเลียนอกนั้น ประกาศเอกราชในเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๙๑๑ และค่อย ๆ เคลื่อนเข้าไปอยู่ในเขตอิทธิพลของรุสเซีย เช่นเดียวกันในทิเบต รัฐบาลของราชวงศ์ชิงก็ได้เข้าไปควบคุมและสั่งการปฏิรูปในปี ค.ศ. ๑๙๐๘ อย่างแข็งขัน จนกระทั่งดาไลลามะต้องหนีไปอินเดีย

ในปี ค.ศ. ๑๙๑๐ แต่การปฏิวัติในจีนทำให้รัฐบาลราชวงศ์ชิงต้องทิ้งเมืองลาซาและถอนทหารออกในปี ค.ศ. ๑๙๑๒

ดังนั้น ทิเบตและมองโกเลียนอกซึ่งได้ยอมรับจักรพรรดิแมนจูมาเป็นเวลานานจึงได้แยกตัวออกจากสาธารณรัฐจีน และปรับทิศทางไปยังอังกฤษและรุสเซียตามลำดับ มากกว่าไปยังปักกิ่ง (ดูรายละเอียดในบทที่ ๙) เมื่อได้ขับไล่พวกแมนจูออกไปเองโดยอ้างลัทธิการกำหนดตนเองโดยชาติและเชื้อชาติ การปฏิวัติจีนจึงสามารถอ้างสิทธิเหนือเอเชียตอนในได้น้อยมาก แต่หยวนซื่อไข่ซึ่งรับอำนาจที่ปักกิ่ง ก็ยังคงอ้างสิทธิเดิมอยู่ต่อไป ไม่ช้ารุสเซีย มองโกเลียและจีนก็ตกลงกันตามสมการดังต่อไปนี้คือ รับรองอธิปไตยของจีนเหนือมองโกเลียนอก ให้มองโกเลียนอกมีการปกครองภายในของตนเอง (ซึ่งเปิดโอกาสให้รุสเซียเข้าไปมีอิทธิพลได้จริง ๆ) ส่วนอังกฤษกับจีนตกลงคล้าย ๆ กัน คือ รับรองอธิปไตยของจีนเหนือทิเบต และให้ทิเบตมีการปกครองภายในของตนเอง (ซึ่งปล่อยให้อังกฤษมีผลประโยชน์ที่ถาวร) จากนั้นทั้งรุสเซียและอังกฤษก็รับรองรัฐบาลของหยวนในวันที่ ๗ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๑๓ ขณะนั้นอิทธิพลของรุสเซียในมองโกเลียนอกนั้นมากกว่าของอังกฤษในทิเบตอยู่แล้ว

การขยายอิทธิพลของมหาอำนาจในดินแดนรอบนอกของจีนนี้ มีขึ้นพร้อมกับการที่ต่างชาติเข้าควบคุมรายได้จากการค้าต่างประเทศของจีนมากขึ้น ไม่นานภายหลังที่เกิดการปฏิวัติขึ้น ผู้รับตำแหน่งผู้ตรวจการศุลกากรต่อจากฮาร์ท (เซอร์ ฟรานซิส เอเกล็น) ก็ได้รับความเห็นชอบจากรัฐบาลของจักรพรรดิในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๑๑ ให้ทำการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในการจัดการรายได้จากภาษีศุลกากรทางเรือ (ซึ่งบัดนี้ถูกกันไว้สำหรับจ่ายหนี้ต่างประเทศ และค่าปฏิกรรมสงคราม) แต่ก่อนนี้พวกผู้ตรวจการต่างชาติต้องส่งบัญชีรายรับของตนไปยังปักกิ่ง แต่เจ้าหน้าที่ศุลกากรของจีนในทุกเมืองท่าเป็นผู้รับและจัดการเงินเหล่านี้เอง มาบัดนี้เมื่อมณฑลส่วนใหญ่ประกาศตนเป็นอิสระก็มีการรักษาเอกภาพของบริการเก็บภาษีศุลกากรทางเรือ และเงินกู้ต่างประเทศของจีนกับการชำระหนี้ไว้ได้ โดยจัดการให้ผู้ตรวจการต่างชาติเป็นผู้รับเงินรายได้เองเป็นครั้งแรก หลังจากหักเงินค่าใช้จ่ายในท้องที่ซึ่งเป็นจำนวนตายตัว และหักค่าธรรมเนียมบางอย่างแล้วจากรายได้ จำนวนที่เหลือก็จะถูกส่งผ่านผู้ตรวจการไปยังคณะกรรมาธิการนายธนาคารนานาชาติเซี่ยงไฮ้ ซึ่งเป็นตัวแทนเจ้าหนี้ต่างชาติของจีน

ฐานะของชาวต่างชาติที่เซี่ยงไฮ้ซึ่งเป็นศูนย์กลางของการค้า และการลงทุนต่างชาติในจีนก็ยิ่งแข็งแกร่งขึ้น เมื่อพวกกงศุลเข้าควบคุมศาลผสม ในตอนปลายปี ค.ศ. ๑๙๑๑

เมื่อเกิดการปฏิวัติและการโค่นอำนาจของรัฐบาลของราชวงศ์ชิง เหตุการณ์นี้ทำให้เซี่ยงไฮ้เป็นเมืองที่อยู่ใต้การบริหารของต่างชาติมากยิ่งขึ้น

การที่ต่างชาติเข้าควบคุมเซี่ยงไฮ้และรายได้ศุลกากรมากยิ่งขึ้นนี้ รวมกับการปรับปรุงองค์การภาษีเกลือให้ทันสมัยและการที่มีชาวต่างชาติเข้าอำนวยการ คือ มีเซอร์ริชาร์ด เดน เป็นผู้ตรวจการใหญ่นั้น ทั้งหมดนี้มีคุณค่าที่คลุมเครือเช่นเดียวกับแง่อื่น ๆ หลายแง่ของระบบสนธิสัญญาอันไม่เป็นธรรม คือ ไปลุกล้ำอธิปไตยของจีนมากยิ่งขึ้น แต่ในระยะนั้นก็ให้ผลดีบางอย่างกับรัฐบาล สำหรับตัวอย่างในกรณีนี้ก็คือ เครดิตของจีนได้รับการค้ำจุนต่อไป ดังนั้น จึงช่วยให้ได้เงินกู้จากต่างประเทศ และรายได้จากภาษีเกลือก็เพิ่มขึ้นอย่างมาก ในขณะที่รัฐบาลต้องการเงินอย่างที่สุด

ประโยชน์ที่ไม่แน่ไม่ชัดอีกอย่างหนึ่งของระบบสนธิสัญญาก็คือ ความโลภของมหาอำนาจใดก็ตามจะถูกจำกัดไว้ได้บ้างโดยความริษยาของมหาอำนาจอื่น ๆ ทั้งหมด เรื่องนี้เป็นจริงขึ้นอีกในตอนระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๑๑ ถึง ค.ศ. ๑๙๑๓ แต่สงครามโลกครั้งที่หนึ่งไปทำลายความสามารถในการเหนี่ยวรั้งของระบบสนธิสัญญาเสีย และปล่อยให้ญี่ปุ่นเริ่มการก้าวร้าว ซึ่งในช่วง ๓๐ ปีต่อมาจะกระตุ้นคนจีนทั้งชาติให้เกิดความตื่นตัวทางชาตินิยมขึ้นใหม่

ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๙๑๔ จีนได้ประกาศความเป็นกลาง แต่รัฐบาลของโอคุมาในญี่ปุ่น ประกาศสงครามกับเยอรมนี ส่งทหารขึ้นบกที่ชานตุงตอนเหนือ ละเมิดความเป็นกลางของจีน และด้วยความช่วยเหลือพอเป็นพิธีของอังกฤษ ญี่ปุ่นก็เข้ายึดเมืองท่าซิงเต่าของเยอรมนีได้ในตอนต้นเดือนพฤศจิกายน จากนั้นญี่ปุ่นก็เข้าครอบครองกรรมสิทธิ์ทั้งหมดของเยอรมนีในชานตุง และนอกจากนี้ยังส่งทหารสารวัตรญี่ปุ่นเข้าไปในเขตทางรถไฟที่ผ่านตลอดมณฑลนั้นด้วย

ต่อมาในวันที่ ๑๘ มกราคม ค.ศ. ๑๙๑๕ ญี่ปุ่นก็ยื่นข้อเรียกร้อง ๒๑ ข้อ เป็นความลับต่อหยวนซื่อไข่ ข้อเรียกร้องเหล่านี้แบ่งออกเป็น ๕ กลุ่มด้วยกัน กลุ่มที่ ๕ จะมีผลให้ญี่ปุ่นเข้าควบคุมรัฐบาลจีนทั่วไป ผ่านระบบที่ปรึกษา และด้วยการเข้าควบคุมตำรวจ การซื้ออาวุธ คลังแสง และการพัฒนามณฑลฟูเกี้ยน หยวนใช้วิธีการแบบเดิม คือ การปล่อยข่าวข้อเรียกร้องอันร้ายกาจนี้ให้หนังสือพิมพ์ต่างประเทศ ซึ่งก็ทำให้ญี่ปุ่นต้องทิ้งกลุ่มที่ ๕ ไว้สำหรับ "การเจรจากันในอนาคต" แต่เมื่อถูกญี่ปุ่นยื่นคำขาดในวันที่ ๗ พฤษภาคม เขาก็จำต้องยอมรับข้อเรียกร้องส่วนใหญ่ในสี่กลุ่มแรก ไม่มีประเทศมหาอำนาจตะวันตกประเทศใดมาช่วยเขา ถึงแม้ว่าอุปทูตอังกฤษ (เซอร์จอห์น จอร์แดน) จะให้ความเห็นว่า "พฤติกรรมของญี่ปุ่นต่อจีนนั้นร้ายกว่าของเยอรมนีต่อเบลเยียม" สนธิสัญญาและอนุสัญญา

ระหว่างจีนกับญี่ปุ่นที่ลงนามกันในวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๑๕ ซึ่งรวมข้อเรียกร้องเหล่านี้เข้าไว้ แท้จริงแล้วก็ไปยืนยันอำนาจเต็มที่ของญี่ปุ่นในชานตุงซึ่งเป็นสถานะที่ญี่ปุ่นได้รับช่วงจากเยอรมนี และในแมนจูเรียตอนใต้กับมองโกเลียในภาคตะวันออก ซึ่งก็เป็นที่ยอมรับกันมานานแล้วว่าเป็นเขตของญี่ปุ่น มีการต่อสัญญาเช่าของญี่ปุ่นในบริเวณเหล่านี้ออกไปเป็น ๙๙ ปี นอกจากนี้แล้วก็ยอมรับกันว่า ญี่ปุ่นมีผลประโยชน์พิเศษอยู่ในฐานอุตสาหกรรมฮั่นแยผิงในจีนภาคกลาง ซึ่งก็ใช้ค้ำประกันเงินกู้จากญี่ปุ่นมาเป็นเวลานานแล้ว แม้แต่จากซุนยัตเซ็นเองในปี ค.ศ. ๑๙๑๒ ถึงแม้รัฐสภาจีนจะมิได้ให้สัตยาบันก็ตาม สนธิสัญญาเหล่านี้เป็นกฎบัตรให้ญี่ปุ่นขยายอิทธิพลไปบนดินแดนใหญ่

จุดมุ่งหมายของข้อเรียกร้อง ๒๑ ข้อ ที่รัฐบาลของโอคุมา ซึ่งเป็นตัวแทนของกลุ่มผลประโยชน์ใหม่ทางอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นเสนอมานั้น โดยพื้นฐานแล้วเป็นทางเศรษฐกิจ แต่ผลสะท้อนในจีนนั้นเป็นทางด้านการเมืองเป็นส่วนใหญ่ เพราะไปปลุกความรู้สึกชาตินิยมใหม่ขึ้น ซึ่งแสดงออกมาในการชุมนุมขนาดใหญ่ การนัดหยุดงาน การนัดกันไม่ซื้อสินค้าญี่ปุ่น และการประท้วงอย่างแข็งขันโดยเหลียงฉี่เชา และนักเขียนคนอื่น ๆ ในหนังสือพิมพ์ญี่ปุ่นปรากฏขึ้นเป็นอันตรายต่างชาติที่สำคัญของจีน ในขณะเดียวกันกับที่การเมืองในประเทศกำลังจะเข้าสู่ยุคที่ยุ่งเหยิงที่สุดคือยุคขุนศึก ความหวังอันสูงส่งแต่เลือนราง ในการปฏิวัติโดยนักสาธารณรัฐนิยมที่จะมีระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภานั้นได้แตกสลาย แต่บัดนี้ได้มีศัตรูใหม่ทั้งในแง่ของลัทธิชาตินิยมและเชื้อชาตินิยมเข้ามาแทนที่ราชวงศ์แมนจู มาเป็นเป้าของการโจมตีโดยผู้รักชาติทั้งหลาย

ลักษณะของระบอบขุนศึก

หยวนชื่อไข่เป็น "บิดาแห่งขุนศึก" ไม่ใช่เพราะว่าเขาเป็นผู้ผึกฝนและส่งเสริมพวกนี้มาแต่ต้นเท่านั้น แต่เพราะว่าเขาเป็นตัวอย่างที่มีอิทธิพลในการปกครองชาวจีนภายหลังที่ระบบเดิมได้โค่นลง สมการของเขาเริ่มด้วยหน้าที่ของเขาในการให้สันติสุขกับความสงบเรียบร้อยแก่ประชาชน เพื่อการนี้เขารักษาอำนาจไว้โดยการขู่ขวัญและการติดสินบน เขารู้ว่ามนุษย์นั้น "กลัวอาวุธและรักทองคำ" ดังที่เหลียงกล่าวเอาไว้ ความสำเร็จในด้านการบริหารของหยวนนั้นมีผู้ศึกษากันแต่เพียงเล็กน้อย แต่ในอีกแง่หนึ่งนั้นการใช้ความเห็นชอบของประชาชนในรูปโบราณและรูปสมัยใหม่ซึ่งถึงแม้จะใช้อย่างเชี่ยวชาญก็ตาม ไม่ช้าก็เป็นที่เห็นกันว่ามีแต่ความตั้งใจที่ชั่วร้ายและไม่ค่อยมีประสิทธิผล นอกจากนี้แล้วความรู้ในลัทธิขงจื๊อของหยวนนั้น อย่างดีที่สุดก็กระท่อนกระแท่น (เขาไม่เคยสอบไล่ได้) และการที่เขาถูกให้ออกจากราชการจากปี ค.ศ. ๑๙๐๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๑๑ ก็ทำให้เขาหมดความเลื่อมใสในความ

ภักดีว่าเป็นคุณธรรม เขาอยู่ในสุญญากาศทางอุดมการ กล่าวคือ ความศักดิ์สิทธิ์ของหลักจริยธรรมโบราณตามลัทธิขงจื๊อและการปกครองของจักรพรรดิในรูปพิธีการได้หมดไป ส่วนความเชื่อสมัยใหม่และสถาบันการปกครองโดยประชาชน ไม่ว่าจะเป็นแบบมีพรรคการเมืองที่แข่งขันกันหรือเป็นแบบเผด็จการโดยพรรคก็ตาม ก็ยังไม่ได้ฝังรากแน่นแฟ้น เมื่อสังคมสมัยนั้นขาดความเห็นพ้องต้องกันอย่างกระจ่างชัดในเรื่องจริยธรรมหรือความเชื่อทางการเมือง หยวนและพวกขุนศึกก็ปกครองในแบบที่ค่อนข้างจะเป็นแบบนัก "นิติธรรม" มากกว่าเป็นแบบ "ขงจื๊อ" โดยการใช้กำลังและการเดินแต้มคู มีความศรัทธาแต่น้อยแม้แต่ในตนเองและใช้ทุกหนทางที่ตนมี ไม่ว่าจะเป็นอะไรก็ตาม

การอัตคัดความเชื่อทางการเมืองนี้เห็นได้จากการที่หยวนต้องตกต่ำ และหลุดจากตำแหน่งผู้ใฝ่สูงจะเป็นจักรพรรดิ ในปี ค.ศ. ๑๙๑๕ เขาได้รับความสนับสนุนจากประชาชนทั่วประเทศเพราะเขาเป็นปฏิปักษ์ต่อญี่ปุ่นอย่างแข็งขัน ทำให้เขามีชื่อเสียงมาตั้งแต่เขาเริ่มงานในเกาหลี ทั้งนี้รวมทั้งได้รับการสนับสนุนอย่างแข็งขันจากบุตรชายคนโต ทำให้เขามีความทะเยอทะยานที่จะเป็นจักรพรรดิมากขึ้น ความอ่อนแอของรัฐบาลของเขาที่ปักกิ่งเองอาจไปจูงใจหยวนด้วยก็ได้ เพราะเขาได้รายได้จากมณฑลน้อยมาก และต้องการหาทางอื่นที่จะจำกัดอำนาจในท้องถิ่นที่กำลังทวีขึ้นของทหารที่เป็นลูกน้องของเขา เช่น ตวนจียุ่ยในภาคเหนือ และเฟิงกั๋วจางที่นานกิง หลังจากที่ได้แสดงความโหดร้ายอย่างไม่มีการยับยั้งตามแบบของผู้หวังจะขึ้นครองบัลลังก์แล้ว ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๙๑๕ หยวนก็แอบเริ่มขบวนการสนับสนุนระบอบราชาธิปไตย ซึ่งพรั่งพร้อมด้วยสมาคมสนับสนุนหยวนเป็นจักรพรรดิ เพื่อ "วางโครงการสันติภาพ" (โฉว อัน หุ้ย) อีกทั้ง "ฎีกาจากประชาชน" ทั่วประเทศการลงคะแนนเสียงเป็นเอกฉันท์โดยผู้แทน "ที่ได้รับเลือกตั้ง" บันทึกแบบเก่า และวิธีการอื่น ๆ แบบเดียวกัน ซึ่งต่างก็เรียกร้องให้สถาปนาหยวนเป็นจักรพรรดิ นอกจากนี้แล้ว ที่ปรึกษาเรื่องรัฐธรรมนูญชาวอเมริกันของหยวน คือ ดร. เอฟ. เจ. กู๊ดนาว ยังบอกเขาว่า การปกครองของจีนซึ่งมีประเพณีในทางอัตตาธิปไตยมากกว่าการมีส่วนร่วมโดยประชาชนนั้นจะถูกคุกคามโดยความยุ่งเหยิงและระบอบเผด็จการน้อยลง ถ้าหากว่ามีการประกันความต่อเนื่องของการปกครองระบอบราชาธิปไตย มีการยกข้อเสนอแนะนี้มาอ้างอิงอยู่บ่อย ๆ แต่โดยไม่รวมเงื่อนไขอันเคร่งครัดของกู๊ดนาวที่ว่า ก่อนอื่นจะต้องไม่มีการคัดค้านระบอบราชาธิปไตย และระบอบนี้จะต้องพัฒนาเป็นแบบรัฐธรรมนูญ อย่างไรก็ตามความเห็น "ของผู้เชี่ยวชาญ" ชาวต่างประเทศนี้ก็ถูกนำไปใช้ในการหาเสียงของหยวน และชื่อของนักเปลี่ยนให้เป็นแบบตะวันตกที่เป็นอนุรักษ์นิยมคนอื่น ๆ ก็ถูกนำไปใช้ด้วย เช่น ชื่อของเยีนฟู ผู้ตั้งข้อสงสัยมานานแล้วในเรื่องว่า คนจีนพร้อมที่จะมีการปกครองในระบอบประชาธิปไตยหรือ

ไม่ อย่างไรก็ตาม เชื่อกันว่าระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญนั้นทำให้อังกฤษและญี่ปุ่นได้รับความสำเร็จและมีอำนาจ และระบอบนี้ก็ได้เป็นโครงการสำคัญของจีนมาจนกระทั่งปี ค.ศ. ๑๙๑๑

เพื่อตอบสนองการเรียกร้องที่เขาเป็นผู้สร้างขึ้น หยวนก็ยอมรับบัลลังก์ในเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๙๑๕ หลังจากที่ได้รีรออยู่พักหนึ่งตามความเหมาะสม เขาเรียกการปกครองของเขาว่า "ยุครัฐธรรมนูญอันยิ่งใหญ่" (**หุงเสี้ยน**) ซึ่งจะเริ่มต้นในปี ค.ศ. ๑๙๑๖

ความพยายามทั้งหมดนี้ล้มเหลวโดยสิ้นเชิง ภายในหกเดือนหยวนซื่อไข่ก็ประสบกับความหายนะและความอัปยศ เขาตายลงในวันที่ ๖ มิถุนายน ค.ศ. ๑๙๑๖ ด้วยโรคไตไม่ทำงาน เนื่องมาจากหมดแรงเพราะโรคประสาท ยอดนักอรรถนิยมได้คาดการณ์สภาพความเป็นจริงทางการเมืองผิดไป

ปัจจัยอย่างหนึ่งที่ทำให้เขาประสบความล้มเหลวนั้นก็คือ การเอาใจออกห่างของพวกนายพลของเขา ซึ่งก็ไม่เคยรักเขา อีกปัจจัยหนึ่งก็คือความเป็นปฏิปักษ์ของรัฐบาลซึ่งระดมเสียงของประเทศสนธิสัญญากันจนเกือบจะเป็นเอกฉันท์ และ "แนะนำ" ว่าไม่สนับสนุนระบอบราชาธิปไตย แต่ปัจจัยที่เป็นตัวก่อเหตุก็คือการต่อต้านด้วยกำลังทหารภายในจีน ซึ่งมีเหลียงฉี่เชาเป็นผู้จุดชนวน นักต่อต้านการปฏิวัติผู้นี้เห็นว่าไม่มีทางเปลี่ยนวิถีทางของประวัติศาสตร์ได้ และมาบัดนี้ก็สนับสนุนได้มีสาธารณรัฐจีนต่อไป เช่นเดียวกับที่เขาเคยสนับสนุนให้มีราชวงศ์ชิงไว้ต่อไปในสมัยก่อน เขาวางแผนกับอดีตลูกศิษย์ชาวหูหนานของเขาคือ ไซ่โอว ผู้เคยเป็นผู้ว่าการทหารประจำยูนนานในปี ค.ศ. ๑๙๑๒ ไซ่โอวแกล้งทำเป็นสำมะเลเทเมา และหนีจากการสอดส่องของหยวนที่ปักกิ่งกลับไปยูนนาน ซึ่งเป็นมณฑลที่ห่างไกลที่สุดจากการควบคุมของหยวนและเป็นมณฑลที่เอาใจฝักใฝ่มากที่สุดกับศัตรูของหยวนทุกกลุ่ม ในวันที่ ๒๕ ธันวาคม ค.ศ. ๑๙๑๕ ผู้ว่าการ (ถังจี้เหยา) ก็ประกาศยูนนานเป็นอิสระ มีการต่อสู้กันบ้างในหกเดือนต่อมา ส่วนใหญ่มีในเสฉวนและมีการเจรจากันอย่างครึ่ำเครง มณฑล ๘ มณฑลในภาคใต้และตะวันตก ค่อย ๆ หันไปต่อต้านหยวน ส่วนหยวนนั้นก็เลื่อนเวลาการขึ้นครองราชย์ออกไป และต่อมาก็บอกเลิกล้มความตั้งใจ และตายลงในที่สุดอย่างคนสิ้นหวัง

มีพลังอื่น ๆ เบื้องหลังอีกที่เป็นผลร้ายต่อหยวนทั้งทางอุดมการและภูมิรัฐศาสตร์ในการแสวงหาความชอบธรรมของตำแหน่งจักรพรรดิเพื่อใช้ค้ำจุนอำนาจส่วนกลางนั้น หยวนดูจะไม่ได้ตระหนักว่าความศักดิ์สิทธิ์ของอำนาจในจีนนั้น ไม่ได้เป็นที่เชื่อกันอีกต่อไป

ว่ามาจากสวรรค์ ซึ่งอาจแสดงเจตจำนงออกมาในรูปของความเห็นชอบของประชาชนหรือลางอื่น ๆ ตรงกันข้าม มาบัดนี้ประชาชนมาคิดว่าประชาชนผู้อยู่ใต้ปกครองทั้งประเทศนั้นเป็นผู้สร้างประวัติศาสตร์เอง โอรสแห่งสวรรค์ในฐานะเป็นสถาบันค่อย ๆ เสื่อมความเชื่อถือมาเป็นเวลาหลายปีก่อนถึงปี ค.ศ. ๑๙๑๑ อาณัติจากสวรรค์ถูกแทนที่ด้วยความคิดสมัยใหม่อันว่าด้วยเจตจำนงของประชาชนหรือการให้ความเห็นชอบของผู้ที่อยู่ใต้ปกครอง การยกย่อง "ประชาชน" (หมิน) แผ่ซ่านเข้าไปในความคิดใหม่ทางชาตินิยม มีกองทัพประชาชน (หมินจุน) พรรคประชาชนแห่งชาติ (กั๊กมินตั๋ง) "หลักสามประการของประชาชน" บุรุษเหล็กหยวนได้ดูหมิ่นความคิดสมัยใหม่เกี่ยวกับการมีผู้แทนนี้จนเกินไป ถึงแม้ว่าจะเป็นสิ่งที่พวกชนชั้นสูงเท่านั้นที่เรียกร้อง ไม่ใช่มวลสามัญชน แต่ในขณะเดียวกันในแง่ของประเพณีเดิม เขาก็ขาดความภักดีกับลูกน้องของเขามากจนไม่อาจได้รับความภักดีจากพวกนี้เป็นการตอบแทน

ปัจจัยทางภูมิรัฐศาสตร์ที่เป็นผลร้ายต่อหยวนนั้น มีแนวโน้มของมณฑลที่จะแตกแยกจากส่วนกลางอยู่ด้วย มณฑลเหล่านี้เป็นหน่วยทางภูมิศาสตร์วัฒนธรรมและบริหารที่แตกต่างออกไปอย่างชัดเจน ได้เป็นอิสระต่อปักกิ่งมากขึ้นเรื่อย ๆ นับแต่หลังปี ค.ศ. ๑๘๕๐ เป็นต้นมา นอกจากนี้แล้วก็ยังมีความแตกต่างอันไม่อาจขจัดออกไปได้ ทั้งทางดินฟ้าอากาศ เศรษฐกิจและประวัติศาสตร์ ซึ่งทำให้เกิดผลประโยชน์และทัศนะที่แตกต่างกันระหว่างจีนใต้และจีนเหนือ ซึ่งเป็นปัญหาของจีนทุกราชวงศ์

หลังจากที่หยวนตายไปแล้วก็ยังมีอิทธิพลอื่น ๆ ซึ่งเป็นอิทธิพลจากต่างประเทศที่กีดขวางจีนมิให้รวมเป็นปึกแผ่นได้ และยังคงขัดขวางการชิงอำนาจกันระหว่างผู้ที่รับอำนาจต่อจากเขา อิทธิพลแรกก็คือที่พักพิงทางการเมืองและทรัพยากรทางยุทธศาสตร์สำหรับผู้กุมอำนาจในท้องถิ่นซึ่งมีอยู่ในเมืองท่าสนธิสัญญาที่อยู่นอกอำนาจของรัฐบาลกลาง อิทธิพลที่สองก็คือ ผลประโยชน์และกำลังความสามารถของมหาอำนาจจักรวรรดินิยมในเขตอิทธิพลของตน ซึ่งทำให้เกือบจะสามารถมีอำนาจเหนือมณฑลทั้งมณฑล อิทธิพลที่สามก็คืออำนาจของธนาคารต่างประเทศ ทั้งที่อยู่ในและนอกสหพันธ์ธนาคาร ในการที่จะสร้างหรือโค่นรัฐบาลจีน โดยการให้หรือไม่ให้เงินกู้ และอิทธิพลสุดท้ายก็คือ ความคิดและเทคนิคใหม่ ๆ จากต่างประเทศ ตั้งแต่ลัทธิอนาธิปไตยของโครพอทกิ้น* และลัทธิ

*Kroporkin เจ้าชายชาวรุสเซียผู้เป็นนักเขียนและนักอนาธิปไตย ค.ศ. ๑๘๔๒–๑๙๒๑ (ผู้แปล)

ปัจเจกบุคคลนิยมของอิบเซ่น* ไปจนถึงรถไฟหุ้มเกราะและรถจักรยานที่หลั่งไหลเข้ามาโดยไม่ขาดสาย ทั้งหมดนี้ไปส่งเสริมการปฏิวัติทางวัฒนธรรมและการสลายตัวของระบอบเก่าที่กำลังดำเนินอยู่

สรุปแล้วทั้งหยวนซื่อไข่และพวกผู้ว่าการทหารซึ่งแข่งขันกันในฐานะ "ขุนศึก" จากปี ค.ศ. ๑๙๑๖ ถึง ค.ศ. ๑๙๒๘ และหลังจากนั้นต่างเป็นคนที่อยู่ในช่วงกลาง พวกนี้ไม่ได้อยู่ในสภาพแวดล้อมแบบเดิม คือช่วงระหว่างราชวงศ์เก่ากับราชวงศ์ใหม่ ซึ่งเป็นที่คาดหมายกันได้ว่า "การเปลี่ยนแปลงภายในขอบเขตของประเพณีเดิม" จะทำให้เกิดราชวงศ์ใหม่ขึ้น แต่พวกนี้ก็ไม่ใช่นักเปลี่ยนให้ทันสมัยซึ่งคิดที่จะสร้างระบอบใหม่ขึ้น กองทัพของพวกนี้ซึ่งเพิ่งจะมีจำนวนเพิ่มขึ้นมากมาย ติดอาวุธแบบตะวันตก ใช้เครื่องมือในการขนส่งแบบใหม่ คือ รถไฟกับเรือกลไฟ บัดนี้สามารถเข้าควบคุมดินแดนได้ง่ายกว่าเดิม แต่ก็ไม่สามารถสร้างระบอบการเมืองใหม่ขึ้นมา ในปี ค.ศ. ๑๙๑๑ พวกนักปฏิวัติที่มีพรรคการเมืองแต่ไม่มีกองทัพ ได้ประสบความล้มเหลวที่จะเข้ากุมอำนาจ มาบัดนี้พวกขุนศึกซึ่งมีกองทัพแต่ไม่มีพรรคการเมืองก็ไร้สมรรถภาพพอ ๆ กันที่จะจัดตั้งรัฐบาลแห่งชาติขึ้น การใช้รัฐสภาทั้งในทางที่ถูกและที่ผิดซ้ำแล้วซ้ำเล่า และการใช้คำขวัญทางการเมืองของพวกนี้เพียงแต่ไปทำให้เห็นได้เด่นชัดยิ่งขึ้นว่า พวกนี้ขาดหลักการและขาดสถาบันทางการเมือง นับแต่ปี ค.ศ. ๑๙๑๓ มาแล้ว กองทัพได้เพิ่มจำนวนมากขึ้น แต่พรรคการเมืองนั้นกลับแตกแยก ไม่มีใครสามารถนำเอาอานุภาพทางทหารใหม่นี้มารวมเข้ากับองค์การใหม่ทางการเมืองได้ ภายใต้พวกขุนศึกนั้น การปกครองของจีนเสื่อมลง ประชาชนต้องเดือดร้อน และสังคมจีนซึ่งตกต่ำมาแล้วหนึ่งศตวรรษก็ถึงจุดเสื่อมโทรมทางจิตใจอย่างที่สุด

เบื้องหลังแถวแนวนายทหารนับร้อยที่ติดเหรียญตราผู้กำลังนำกองทัพอันอึดอาดของคนอยู่ในสมัยนี้นั้น เราจะเห็นบุคลิกลักษณะบางอย่างได้ ก่อนอื่นขุนศึกจะต้องเป็นคนมีบุคลิกภาพเข้มแข็ง มีนายทหารและมีกองทัพอยู่ใต้ตน ปัญหาของเขาก็คือต้องเลี้ยงดูและหาอุปกรณ์ให้ทุกคน ในการนี้เขาต้องได้รายได้จากภาษีจากเมืองใหญ่ ๆ จากมณฑล จากเส้นทางการค้า หรือจากทางรถไฟ หรือจากนักการทหารคนอื่น หรือจากมหาอำนาจ ภูมิประเทศบริเวณนั้นอาจทำให้เขาได้เปรียบทางยุทธศาสตร์ แต่ผืนดินและประชาชนก็ให้เขาได้แต่อาหารและกำลังคนโดยการเรียกเกณฑ์ แต่ดินแดนนั้นมิได้เป็นฐานที่มั่นในความหมายของสงครามกองโจรสมัยใหม่ คือมีการสนับสนุนจากพวกชาวนา กองทัพของขุนศึกตามปกติแล้วมิได้ฝังรากอยู่ในประชาชนในท้องถิ่น แต่กลับไปสร้างความเสียหายให้

*Ibsen กวีและนักแต่งบทละครชาวนอรเว (๑๘๒๘–๑๙๐๖) (ผู้แปล)

โดยการเก็บภาษี การรีดไถ และเป็นที่เกลียดกลัว กองทัพที่เคลื่อนเข้าไปในมณฑลใหม่จึงอาจแก้สภาพของตนให้ดีขึ้น อย่างน้อยก็ชั่วครู่ กองทัพนั้นคอยจะเอาแต่ประโยชน์อย่างเดียวและไม่อยู่เป็นที่ด้วย

ประการที่สอง การมีกองทัพทำให้มีอำนาจทางการเมืองก็แต่เมื่อได้การรับรองว่าชอบธรรมและมีสถาบันอื่น ๆ รับรองด้วย พวกขุนศึกจึงต้องการที่จะให้มีการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการ แสวงหาตราตั้ง และเอกสารที่มีการลงนามอย่างถูกต้องโดยคนอื่น ๆ และก็ให้เหตุผลอธิบายการกระทำของตนทุกก้าวโดยประกาศสนับสนุนสวัสดิการสาธารณะ และสนับสนุนหลักการที่แสดงความรักชาติ สรุปแล้วก็คือ พวกขุนศึกต้องการความช่วยเหลือจากนักการเมืองพลเรือนและรัฐบาลพลเรือน ระบอบขุนศึกมิได้นำเอากำลังทหารเข้ามาแทนที่องค์ประกอบอื่น ๆ ในการปกครอง แต่จัดดุลของกำลังเหล่านี้แตกต่างออกไปเท่านั้น

ดุลระหว่างฝ่ายทหารกับพลเรือนที่เปลี่ยนไปนี้ ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นเพราะการแตกสลายของความศักดิ์สิทธิ์และค่านิยมของรัฐบาลพลเรือนแบบเดิมของจีน ซึ่งเราได้ศึกษามาแล้วอีกส่วนหนึ่งก็เกิดขึ้นเพราะความสามารถใหม่ทางทหารในด้านเทคนิค ความสามารถในการเคลื่อนย้ายมีมากขึ้น และมีกำลังอาวุธที่แข็งแกร่งยิ่งขึ้น ไม่มีการต้านดุลโดยการเติบโตที่เท่าเทียมกับสถาบันทางการเมือง แน่นอนเหลือเกินนี่เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นอยู่เสมอในประวัติศาสตร์โลกสมัยใหม่ กล่าวคือ เทคโนโลยีโดยเฉพาะทางการทหารล้ำหน้าความก้าวหน้าในการที่ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมในการปกครอง มองในแง่นี้แล้ว ระบอบขุนศึกก็ไม่ได้เป็นขนบธรรมเนียมของจีนดังที่ชาวต่างประเทศเหมากันโดยทั่วไป แต่เป็นผลของการเปลี่ยนให้ทันสมัยที่ไม่สมดุลมากกว่า โดยที่มีการเพิ่มอาวุธยุทโธปกรณ์รวดเร็วกว่าองค์การทางการเมืองที่จะสามารถควบคุมอาวุธได้

ประการสุดท้าย เกี่ยวกับลักษณะการเมืองในระบอบขุนศึกนั้น ทุกคนในสมัยนั้นและหลังจากนั้นมาพบว่าเป็นเรื่องยุ่งเหยิงอย่างที่สุด ส่วนหนึ่งเป็นเพราะพวกขุนศึกนั้นเห็นแก่เงินและคดโกงยิ่ง ชอบเปลี่ยนความสวามิภักดิ์อย่างฉับพลัน และวางแผนอันเต็มไปด้วยเล่ห์กระเท่ห์ที่เตือนให้ระลึกถึงโจโฉ จูเก๊อเลี่ยงในเรื่อง**สามก๊ก** แต่ถึงแม้จะมีความวุ่นวายเช่นนี้และไม่มีการแบ่งแยกทางอุดมการณ์อย่างชัดเจนลงไปก็ตาม ผลประโยชน์ในภูมิภาคก็ช่วยให้การรวมกลุ่มกันทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปมานั้นมีรูปร่างขึ้นบ้าง ภูมิภาคนิยมนั้นก็คือมณฑลนิยมในความหมายที่กว้างกว่า ซึ่งขึ้นอยู่กับการมีภูมิหลังที่เหมือนกัน ความสัมพันธ์ส่วนตัวที่มีมาแต่ต้น และการมีผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งเป็นปัจจัยเดียวกันที่ทำให้เกิดก๊กข้าราชการขึ้นในสมัยที่รัฐบาลกลางแข็งแกร่ง ดังนั้น ถึงแม้ว่ายอดสุดของโครงสร้างของอำนาจตามประเพณีเดิมจะถูกโค่นไป โครงสร้างระดับภูมิภาคก็ยังคงทำงานต่อไป และ

ก็พยายามที่จะสร้างองค์กรทั่วประเทศในระดับที่สูงขึ้นไป เป้าหมายสูงสุดของพวกขุนศึกเป็นทางด้านการเมืองและพวกนี้ก็เสาะหาทุกวิถีทางในกรอบของสถาบัน ที่จะส่งเสริมและขยายอำนาจของพวกตน โดยการทำงานร่วมกับรัฐสภาและสภาอื่น ๆ และถึงกับเรียกประชุมผู้ว่าการทหาร (ซึ่งบัดนี้เรียกว่า**ตู๋จุน** หรือแม่ทัพ) โดยที่ขาดความสามารถในการจัดตั้งองค์การการเมืองสมัยใหม่ กลุ่มขุนศึกที่เป็นคู่แข่งกันจึงไม่อาจก้าวพ้นระดับภูมิภาคขึ้นมาได้ ถึงกระนั้นพวกนี้ก็สมมติและยอมรับอยู่เสมอว่ามีรัฐจีนอยู่ ตลอดสมัยนี้รัฐบาลที่ปักกิ่งก็ยังดำเนินการทูตในต่างประเทศต่อไป และก็คงให้บริการต่าง ๆ ในประเทศ เช่น การไปรษณีย์ เป็นต้น ไม่มีขุนศึกคนใดกล้าประกาศราชวงศ์ใหม่ในแบบที่ผู้เห่อเหิมอำนาจได้ทำกันมาแล้วหลายศตวรรษ กาลเวลาได้เปลี่ยนไปแล้ว

รูปแบบของการแก่งแย่งอำนาจ

การต่อสู้ในหมู่ขุนศึก ในหมู่นักการเมืองในรัฐสภา และระหว่างขุนศึกกับนักการเมืองนั้น ดำเนินไปเป็นสามช่วงต่อกัน ซึ่งโดยทั่วไปแล้วไปทำให้รัฐสภาอ่อนแอลงและเกิดการแตกแยกในประเทศมากขึ้น

ในช่วงแรก หลังมรณกรรมของหยวนซื่อไข่ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๙๑๖ ก็มีความพยายามจะสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยขึ้นอีก โดยการฟื้นฟูรัฐธรรมนูญฉบับเฉพาะกาลของเดือนมีนาคม ค.ศ. ๑๙๑๒ และมีการเรียกประชุมรัฐสภาปี ค.ศ. ๑๙๑๓ กันใหม่ พร้อมด้วยการเข้ารับตำแหน่งเป็นประธานาธิบดีโดยรองประธานาธิบดีหลี่หยวนหุง ผู้เป็นนักนิยมรัฐธรรมนูญอย่างจริงใจ และผู้เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีก็คือตวนจีย์ยุ ซึ่งเป็นนักการทหารคนสำคัญของเป่ยหยาง ในรัฐสภานั้น เหลียงฉี่เชากับอดีตสมาชิกพรรคก้าวหน้าคนอื่น ๆ ก็จัดตั้ง "กลุ่มนักวิจัย" (**เอี่ยนจิ้วสี่**) ซึ่งโดยทั่วไปแล้วก็พยายามจะร่วมมือกับรัฐบาลของตวน และขัดกันกับพวกก๊กมินตั๋งจากภาคใต้ที่ยังเหลืออยู่ ขณะเดียวกันนั้น**ตู๋จุน**แห่งเป่ยหยาง ผู้มีอิทธิพลเหนือมณฑลภาคเหนือและภาคกลางทั้งหมด ๑๒ มณฑลก็จัดตั้ง "สมาคมระหว่างมณฑล" ขึ้น โดยมีอดีตผู้สนับสนุนพวกแมนจู (คือนายพลจางซุน) เป็นประธาน ทำทีเป็นว่าเพื่อรักษาสันติภาพและเอกภาพของประเทศ แต่อันที่จริงแล้วก็มีไว้ควบคุมรัฐบาลและรัฐสภา

ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๑๗ พวกขุนศึกในเป่ยหยาง ซึ่งเห็นชอบกับการทำสงครามกับเยอรมนีใช้ฝูงชนบีบบังคับรัฐบาลให้ประกาศสงคราม แต่ไม่สำเร็จ รัฐสภาและประธานาธิบดีหลี่จึงตอบโต้ด้วยการบังคับให้นายกรัฐมนตรีตวนจีย์ยุลาออก เมื่อพบกับการกดดันของพวกขุนศึก หลี่จึงขอให้นายพลจางซุนเป็นผู้ไกล่เกลี่ย จางทำให้มีการยุบรัฐสภา

ด้ในเดือนมิถุนายนและเข้ายึดครองปักกิ่ง ทหารของเขายังไว้หางเปียตามข้อบังคับของราชวงศ์ชิงอยู่ โดยที่ได้รับการสนับสนุนจากคังอิ๋วหวุย เขาจึงประกาศสถาปนาจักรพรรดิราชวงศ์ชิงองค์สุดท้ายคือเฮนรี่ปูยีขึ้นมาใหม่ การฟื้นฟูจักรพรรดินี้ดำเนินไปได้สองสัปดาห์ พวกขุนศึกคนอื่น ๆ ก็ร่วมกันล้มล้างสถาบันจักรพรรดิ และตั้งตวนให้เป็นนายกรัฐมนตรีอีก ซึ่งก็ได้รับความสนับสนุนจากเหลียงและกลุ่มนักวิจัยที่อยู่ในรัฐสภาที่จัดตั้งขึ้นใหม่ พร้อมกันนั้นก็มีนายพลเฟิงกั๋วจางเป็นผู้รักษาการแทนประธานาธิบดี (เขาตายในปี ค.ศ. ๑๙๑๙)

ผลรวมของช่วงแรกนี้ก็คือ รัฐสภาตกไปอยู่ใต้อิทธิพลของพวกขุนศึกอย่างสมบูรณ์ยิ่งขึ้น จึงทำให้เกิดความบาดหมางกับพวกมณฑลทางใต้ ในช่วงต่อไปมีการแตกแยกกันมากขึ้นระหว่างภาคเหนือกับใต้ มีการกระจายอำนาจมากขึ้น และนักการเมืองพลเรือนต้องผิดหวังมากยิ่งขึ้น

ในช่วงที่สองนี้ การที่ชาวใต้ออกจากรัฐสภาที่ปักกิ่งในปี ค.ศ. ๑๙๑๗ นั้น นับว่าเป็นตอนหัวเลี้ยวหัวต่อ เพราะทำให้ซุนยัตเซ็นได้โอกาสอีกครั้งหนึ่ง ขณะอยู่ในญี่ปุ่น เขาได้กลับไปสู่แนวการใช้สมาคมลับในการปฏิวัติเหมือนแต่ก่อนอีก และในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๑๔ ก็ได้ก่อตั้ง "พรรคนักปฏิวัติจีน" (**จุงหัวเก๋อมิ่งตั๋ง**) ให้เป็นกลุ่มชนชั้นนำใต้ดินที่มีวินัย ผู้จะต้องพิมพ์ลายมือและสาบานจะภักดีต่อซุนเป็นส่วนตัว เป้าหมายของเขาก็คือจะแก้ปัญหาเรื่อง "การขาดวินัยของพรรค... ซึ่งเป็นสาเหตุของความล้มเหลวของเรา" แต่หวงซิงและคนอื่น ๆ อีกหลายคนไม่ยอมสาบาน การหันกลับไปใช้ความพยายามแบบสมาคมลับนี้ไม่เป็นประชาธิปไตยอย่างเห็นได้ชัด และความพยายามครั้งนี้ก็ไม่เป็นที่จูงใจพวกรักชาติที่มีจำนวนมากขึ้นในตอนนั้น เพราะซุนได้ละเว้นโครงการของพรรคในปี ค.ศ. ๑๙๑๔ คือหลักการว่าด้วยลัทธิชาตินิยม แต่เดิมนั้นหลักการนี้แสดงความเป็นปฏิปักษ์ต่อพวกแมนจู (ถึงจะไม่น่าเชื่อก็ตาม) แต่หลักการนี้ก็ดูจะไม่มีความสำคัญกับเขาอีกต่อไป มาตอนนี้เขาคิดถึงในแง่ของสหเอเชียนิยมโดยเฉพาะมุ่งไปในด้านการร่วมมือกับญี่ปุ่น ไม่ใช่เพื่อต่อต้านจักรวรรดินิยม เพราะความคิดของเขาไม่สอดคล้องกับยุคสมัย ซุนจึงมีบทบาทน้อยมากในการช่วยขัดขวางหยวนซื่อไข่ในปี ค.ศ. ๑๙๑๖

แต่ในปี ค.ศ. ๑๙๑๗ ซุนก็ปรากฏตัวขึ้นมาใหม่และกระโดดเข้าไปในวงการต่อสู้ระหว่างขุนศึกกับรัฐสภา ในเดือนกรกฎาคมเขาไปเมืองกวางตุ้งพร้อมกับอดีตผู้ร่วมงานในพรรคก๊กมินตั๋งคนอื่น ๆ และกองทัพเรือส่วนใหญ่ของจีน เขาเรียกประชุมสมาชิกรัฐสภาจากภาคใต้ประมาณ ๒๕๐ คน และจัดตั้งรัฐบาลทหารขึ้นโดยมีตัวเองเป็นจอมพล (**ต้าหยวนส้วย**) แต่พวกขุนศึกในท้องถิ่นคือผู้กุมอำนาจที่แท้จริง ขณะอยู่ที่เมืองกวางตุ้งซุนพยายาม

จะเข้าร่วมกับผู้มีอำนาจในท้องถิ่นนั้น ฐานะของเขาก็เหมือนกันกับเหลียงฉี่เชาในปักกิ่งซึ่งพยายามจะจัดให้มีฝ่ายพลเรือนในรัฐบาลของตวนจีย่ย ไม่ช้าทั้งสองคนนี้ก็ต้องผิดหวัง

มาตรฐานทางการเมืองเสื่อมลงต่อไป นายกรัฐมนตรีตวนพยายามจะยึดหูหนานกับเสฉวนให้ก๊กเป่ยหยางจากทางเหนือแต่ไม่สำเร็จ (เขาลาออกในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๑๗ และกลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีก จากเดือนมีนาคมถึงตุลาคม ค.ศ. ๑๙๑๘) ในปีต่อมาหลังจากที่เขาประกาศสงครามกับเยอรมนีแล้ว (วันที่ ๔ สิงหาคม ค.ศ. ๑๙๑๗) ตวนก็หาเงินมาใช้ทำสงครามของเขาในประเทศโดยกู้เงินจำนวนมหึมามาจากญี่ปุ่น ที่เรียกกันว่า "เงินกู้นิชิฮารา" ส่วนหนึ่งก็โดยอ้างว่าเพื่อเตรียมตัวรบกับเยอรมนี มาบัดนี้เขาก็ทำสนธิสัญญาเป็นสัมพันธมิตรทางทหารกับญี่ปุ่น นำเอาครูผู้ฝึกทางทหารชาวญี่ปุ่นเข้ามา และทำงานอย่างใกล้ชิดกับกลุ่มนักการเมืองที่นิยมญี่ปุ่น และกับกลุ่มนักการทหารจากอันฮุยของเขาเองที่เรียกกันว่าก๊กอันฟู (จากอันฮุย–ฟูเก๋ี้ยน) (**อัน**และ**ฮุย**นั้นแปลว่า "สันติภาพ" และ "ความสุข" ด้วย ซึ่งตรงกันข้ามกับความจริงทีเดียว) พวกนี้ถูกต่อต้านโดยเฟิงกั๋วจางซึ่งเป็นผู้นำของก๊กนครหลวง มีผลให้พวกนักการทหารกลุ่มเป่ยหยางแตกออกเป็นสองพวก ผู้รักชาติหลายคนเริ่มประท้วงว่าผู้กำอำนาจ (คือตวน) กำลังขายจีนให้ต่างชาติอีกเพื่อสร้างกำลังทางทหารของตนขึ้น ในที่สุดเหลียงฉี่เชาก็ถอนตัวออกจากการเมืองด้วยความผิดหวัง ตวนจัดประชุมสภา "ตู๋จุน" ซึ่งประกอบด้วยพรรคพวกที่เขาแต่งตั้งเป็นสมาชิกและตั้งสี่วซื่อชาง (ผู้เป็นข้าหลวงใหญ่คนสุดท้ายของแมนจูเรียและใกล้ชิดกับหยวนซื่อไข่มาก) เป็นประธานาธิบดีในเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๙๑๘

ทางตอนใต้นั้น รัฐสภาที่กวางตุ้งก็แตกแยกเช่นกัน พวกหนึ่ง (คือก๊กรัฐศึกษา หรือ**เจ้งเซี่ยะสี**) ร่วมมือกับพวกขุนศึก แต่ถึงกระนั้นพวกขุนศึกนี้ก็ยังเริ่มสังหารชีวิตคนของซุนและบังคับให้เขาลาออกไปอยู่เซี่ยงไฮ้ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๑๘ มาบัดนี้ก๊กทหารที่กวางสีก็มีอิทธิพลเหนือภาคใต้มากพอกับที่ก๊กอัน–ฟูควบคุมภาคเหนือ

สงครามโลกครั้งที่หนึ่งสิ้นสุดลง ทำให้เกิดแรงกดดันให้ทางเหนือกับทางใต้ประสานรอยร้าวกัน และในปี ค.ศ. ๑๙๑๙ ทั้งสองฝ่ายก็เจรจาสันติภาพกันที่เซี่ยงไฮ้ซึ่งไร้ผล แต่มาในปี ค.ศ. ๑๙๒๐ การแตกแยกของจีนก็เข้าสู่ช่วงที่สาม คือเมื่อกลุ่มย่อยทั้งในภาคเหนือและใต้ ซึ่งต่างก็พยายามหาสัมพันธมิตรอยู่ทุกโอกาส สามารถขับไล่กลุ่มที่กุมอำนาจอยู่ได้ แต่ยังไม่สามารถรักษาอำนาจของตนไว้ได้อย่างมั่นคง

ในภาคเหนือ พวกขุนศึกก๊กนครหลวง (ซึ่งตอนนี้มีเฉาคุนและอู๋เพ่ยฟูเป็นผู้นำ) เข้าร่วมกับก๊ก "เฟิงเถี้ยน" คือแมนจูเรียใต้ (ภายใต้จางโซหลิน) และขับก๊ก อัน–ฟูของ

นายกรัฐมนตรีตวนจียุ่ยให้พ้นจากอำนาจ แต่นี่ก็ทำให้เกิดสงครามขึ้นระหว่างก๊กนครหลวงและเฟิงเต้ียนขึ้นไม่นานต่อมา ส่วนทางใต้พวกทหารในมณฑลกวางตุ้งก็ขับก๊กกวางสีออกในเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๙๒๐ และจัดการยุบรัฐบาลทหารที่เมืองกวางตุ้ง มาในตอนนี้แทบทุกมณฑลก็อยู่ใต้นายทหารที่กึ่งอิสระ ผู้ซึ่งมักมีสัมพันธภาพอย่างหลวม ๆ กับก๊กขุนศึก

สถานการณ์เช่นนี้ไปกระตุ้นให้เกิดความคิดว่า ควรมีการปกครองแบบสหพันธรัฐในจีน ความคิดเรื่องสหพันธรัฐนั้นมีมาแต่ตอนต้นศตวรรษแล้ว โดยเฉพาะปี ค.ศ. ๑๙๑๑ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า กลุ่มผลประโยชน์ในมณฑลที่กำลังเจริญขึ้นมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะควบคุมระบบการเก็บภาษีท้องถิ่น การบริหารและแม้แต่การรักษาความปลอดภัยด้วยตนเอง ในตอนต้นทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ พวกขุนศึกจำนวนหนึ่งในภาคใต้และตะวันตกเฉียงใต้ฉวยเอาแนวความคิดทางรัฐธรรมนูญในแบบสหพันธรัฐนี้ เป็นเครื่องมือที่สะดวกสำหรับค้ำจุนสถานะของตนในท้องถิ่น นักวิชาการก็สนับสนุนด้วยว่าการแบ่งอำนาจกันตามแบบสหพันธรัฐระหว่างรัฐบาลกลางกับรัฐบาลมณฑล จะสามารถขจัดการแก่งแย่งอำนาจกันได้ แนวความคิดนี้ได้รับความสนับสนุนโดยขบวนการสหพันธรัฐนิยมทั่วประเทศ ในปี ค.ศ. ๑๙๒๒ และถึงกับมีการนำออกใช้ในรัฐธรรมนูญมณฑลของหูหนานในปี ค.ศ. ๑๙๒๒ ถึง ค.ศ. ๑๙๒๕ แต่สำหรับผู้รักชาติส่วนใหญ่แล้วลัทธิสหพันธรัฐนิยมดูจะเป็นเครื่องกำบังความเป็นอิสระของมณฑลและเป็นอุปสรรคต่อความเป็นปึกแผ่นอย่างแท้จริง ของประเทศ ลัทธิสหพันธรัฐนิยมขัดกันกับทั้งประเพณีเดิมของจีนและกับความรักชาติสมัยใหม่ และไม่ได้กลายไปเป็นขบวนการที่มีความก้าวหน้า

ช่วงใหม่ในความเสื่อมโทรมของรัฐบาลพลเรือนเริ่มขึ้นหลังปี ค.ศ. ๑๙๒๒ และมีผลที่แตกต่างกันในทางเหนือและทางใต้ ซึ่งเราต้องอธิบายแยกกัน

ในทางเหนือ การต่อสู้กันอย่างอลเวงระหว่างพวกขุนศึกทำให้มีคนหน้าใหม่ปรากฏขึ้น ชีวิตการงานในระยะเริ่มต้นของคนพวกนี้เกี่ยวข้องกับหยวนซื่อไข่โดยตรง น้อยกว่าพวกก่อน ๆ มีคนสามคนที่เด่นเป็นพิเศษในความสัมพันธ์แบบสามเส้า แต่ละคนก็ผลัดกันเป็นสัมพันธมิตรกับอีกคนหนึ่งในการต่อต้านคนที่สาม ดังนั้นแต่ละคนก็ถูกหักหลังโดยอีกสองคน คนทั้งสามนี้คือ

(๑) **จางโซหลิน** (ตายในปี ค.ศ. ๑๙๒๘) "ขุนศึกแห่งแมนจูเรีย" ผู้นี้เป็นอดีตโจรผู้มีอำนาจขึ้นมาเพราะร่วมกับญี่ปุ่นในการต่อต้านรุสเซีย และเป็นผู้ว่าการทหารที่เมืองมุกเด็นมาแต่ปี ค.ศ. ๑๙๑๑ เขามีทรัพยากรของมณฑลตะวันออกทั้งสาม และมีความมั่น

คงทางยุทธศาสตร์ของมณฑลนี้ให้ปลอดภัยจากการคุกคามของจีนภาคเหนือเป็นเครื่องสนับสนุนเขา

(๒) **อูเพ่ยฟู** (ค.ศ. ๑๘๗๒—๑๙๓๙) เป็นผู้บัญชาการกองพลภายใต้เฉาคุน เขาได้รับการฝึกฝนตามตำรับของจื๊อ และจากนายทหารญี่ปุ่นที่โรงเรียนนายร้อยเป่าติ้ง ในเวลาต่อมาเขาเป็นความหวังของชาวจีนและอังกฤษจำนวนมากกว่าจะเป็นผู้รักษาสันติภาพและความสงบเรียบร้อยในจีนภาคกลางไว้ได้

(๓) **เฟิงยู่เสียง** (ค.ศ. ๑๘๘๒—๑๙๔๘) เป็นคนตัวใหญ่ล่ำสัน เชื้อสายชาวนา เขาเป็นทหารตั้งแต่อายุได้ ๑๑ ปี และจบจากเป่าติ้ง ในปี ค.ศ. ๑๙๑๓ เขาหันไปนับถือคริสต์ศาสนาในพิธีที่ทำขึ้นโดยจอห์น อาร์. มอทท์ แห่งสมาคม วาย. ดับบลิว. ซี. เอ. และเป็นที่รู้จักกันในหมู่เพื่อนต่างชาตินักสอนศาสนาในนามของ "นายพลคริสเตียน" เพราะเขารบเร้าทหารที่มีวินัยดีของเขาให้ประพฤติตัวตามลัทธิโปรเตสแตนท์ ให้ดำเนินชีวิตอย่างเคร่งครัด ให้ศึกษาวิชาชีพ และให้ปฏิรูปสังคม เมื่อยึดปักกิ่งได้ในปี ค.ศ. ๑๙๒๔ เฟิงก็ทำลายอำนาจของพวกขุนศึกเบ่ยหยางได้และทำลายการปกครองแบบรัฐสภาอันจอมปลอมของพวกนี้เสีย

ความสัมพันธ์ในหมู่ขุนศึกทั้งสามนี้ซับซ้อนมากจนไม่อาจบรรยายได้อย่างละเอียด แม้แต่การลำดับเหตุการณ์คร่าว ๆ ดังต่อไปนี้ก็อาจจะทำให้เกิดความสับสนพอ ๆ กับที่จะให้ความกระจ่างขึ้น

ค.ศ. ๑๙๒๑ กรกฎาคมถึงตุลาคม พวกทหารกลุ่มหูหนาน—เสฉวนบุกหูเป่ยเพื่อขับก๊กนครหลวง และถูกอู่เพ่ยฟูปราบปรามลง

ค.ศ. ๑๙๒๒ มกราคมถึงพฤษภาคม "สงครามระหว่างเฟิงเตี้ยนกับพวกก๊กนครหลวงครั้งที่หนึ่ง" รอบ ๆ ปักกิ่ง จางโซหลินพ่ายแพ้ต่ออู่เพ่ยฟู และต้องถอยกลับไปแมนจูเรีย พวกก๊กนครหลวง (เฉาคุนและอู่เพ่ยฟู) ตั้งหลี่หยวนหุงเป็นประธานาธิบดีอีก

ค.ศ. ๑๙๒๓ หลี่หยวนหุงถูกขับจากตำแหน่งประธานาธิบดี (มิถุนายน) เฉาคุนได้รับเลือกเป็นประธานาธิบดีโดยการติดสินบนรัฐสภา (ตุลาคม)

ค.ศ. ๑๙๒๔ ก๊กทหารเบ่ยหยางทำการสู้รบใน "สงครามระหว่างเกียงสูกับเจ้อเกียง" ในบริเวณเซี่ยงไฮ้กับนานกิง ก๊กนครหลวงได้ชัยชนะ (กันยายน ถึง ตุลาคม) ขณะเดียวกันนั้นใน "สงครามระหว่างเฟิงเตี้ยนกับก๊กนครหลวงครั้งที่สอง" เฟิงยู่เสียงหันไปรบกับผู้บังคับบัญชาของตนคือ อู่เพ่ยฟู และร่วมมือกับจางโซหลิน ยึดปักกิ่ง (ตุลาคม) และเทียนสิน (พฤศจิกายน) เฉาคุนถูกขับจากตำแหน่งประธานาธิบดี ตวนจียุ่ยเข้าแทนในตำแหน่ง

"หัวหน้าฝ่ายบริหาร" ของรัฐบาลเฉพาะกาล (พฤศจิกายน) ซึ่งประเทศมหาอำนาจสำคัญที่มีสนธิสัญญากับจีนให้การรับรอง (ธันวาคม) การแข่งขันกันระหว่างก๊กเพิงเตี้ยนของจาง-โซหลิน (มีที่มั่นอยู่ในแมนจูเรียและตามทางรถไฟสายเทียนสิน – ฮันเค้า) กับ "กองทัพคณะชาติ" ของเพิงยู่เสียง (หรือกั๋วหมินจุน ซึ่งเป็นชื่อที่บ่งถึงความเกี่ยวพันกับก๊กมินตั๋ง) ซึ่งมีที่มั่นอยู่ในเหอหนานและทางตะวันตกเฉียงเหนือ

ค.ศ. ๑๙๒๕ ใน "สงครามระหว่างเกียงสูกับเจ้อเกียงครั้งที่สอง" (ฤดูหนาว ปี ค.ศ. ๑๙๒๔–๒๕) กองทัพเพิงเตี้ยนเข้ายึดบริเวณเซี่ยงไฮ้ การรบใน เหอหนาน (กุมภาพันธ์ ถึงเมษายน) ทำให้ "กองทัพคณะชาติ" ของเพิงยู่เสียงแข็งแกร่งขึ้นใน "สงครามระหว่างเพิงเตี้ยนกับเจ้อเกียง" (ตุลาคม ถึง พฤศจิกายน) ก๊กเพิงเตี้ยนถูกขับออกจากบริเวณตอนล่างของแม่น้ำแยงซี โดยซุนฉวนฟางแห่งก๊กนครหลวง

ค.ศ. ๑๙๒๖ ในสงครามระหว่างก๊กเพิงเตี้ยนกับก๊กของเพิงยู่เสียง (พฤศจิกายน ๑๙๒๕ ถึงเมษายน ๑๙๒๖) กั๋วซุงหลิงเป็นกบฏต่อก๊กเพิงเตี้ยน (พฤศจิกายน) เพิงยู่เสียงเข้ายึดครองนครหลวง อู๋เพ่ยฟู (แห่งก๊กนครหลวงมีที่มั่นที่ฮันเค้า) เข้าร่วมกับจางโซหลินแห่งก๊กเพิงเตี้ยน (มกราคม ๑๙๒๖) ก๊กเพิงเตี้ยนกับก๊กนครหลวงขับเพิงยู่เสียงออกจากปักกิ่ง ทำให้จางโซหลินกับอู๋เพ่ยฟูได้อำนาจ แต่ก็จัดตั้งรัฐบาลพลเรือนไม่ได้

ผลของการสู้รบกันทั้งหมดนี้ทำให้จีนภาคเหนือ และภาคกลางแตกแยกออกภายใต้ ก๊กขุนศึกต่าง ๆ อย่างคร่าว ๆ ดังต่อไปนี้ คือ แมนจูเรีย บริเวณปักกิ่งและเทียนสินกับชานตุงนั้นอยู่ภายใต้จางโซหลินกับก๊กเพิงเตี้ยนของเขา มณฑลทางตอนล่างของแม่น้ำแยงซีมณฑลเจ้อเกียงและฟูเกี้ยนอยู่ภายใต้ซุนฉวนฟางแห่งก๊กนครหลวง หูเป่ย เหอหนาน และทางรถไฟสายปักกิ่ง–ฮันเค้าอยู่ภายใต้อู๋เพ่ยฟูแห่งก๊กนครหลวง พวกย่อย ๆ ลงมาก็คือ (๑) "ผู้ว่าการตัวอย่าง" คือ เย็นซีซาน ซึ่งนับแต่ปี ค.ศ. ๑๙๑๑ มาแล้วได้คุมมณฑลซานซี ซึ่งมีความมั่นคงทางยุทธศาสตร์ (๒) ส่วนหนึ่งของ "กองทัพคณะชาติ" ของเพิงยู่เสียงในทางตะวันตกเฉียงเหนือ จากชาหาร์และซุยเอี่ยนอ้อมไปจนถึงส่านซี และ (๓) ข้าหลวงถังเซิงจ้อในหูหนาน นี่คือสถานการณ์ในทางเหนือในตอนกลางปี ค.ศ. ๑๙๒๖

มาถึงตอนนี้ในทางใต้ได้มีการรวมกำลังใหม่ ๆ ของนักปฏิวัติคณะชาติขึ้นในที่สุดในปี ค.ศ. ๑๙๒๖ ถึง ค.ศ. ๑๙๒๘ พวกนี้บุกขึ้นไปทางเหนือ ได้รับความร่วมมือจากกลุ่มย่อยสามกลุ่มที่กล่าวไว้ข้างบน และรวมจีนไว้ภายใต้ระบอบใหม่ ซึ่งกองทัพของพรรคยอมรับอำนาจเผด็จการของพรรค เมื่อมีการรวมฝ่ายทหารกับรัฐบาลพลเรือนเข้าด้วยกันอีกเช่นนี้ ยุคขุนศึกก็ยุติลงอย่างน้อยก็ในนาม

นอกไปจากความทุกข์ยากเหลือที่จะคณานับของประชาชน ซึ่งถูกกดขี่โดยการปล้นสะดม และระบบการเก็บภาษีที่หนักเกินไปแล้ว ผลทางวัตถุของระบอบขุนศึกก็คือภาวะเงินเฟ้อ การหยุดชะงักของการค้า และความเสื่อมโทรมของทางรถไฟ และสาธารณูปโภคในด้านการควบคุมน้ำท่วม และการชลประทาน ผลอันเป็นเรื่องธรรมดาอีกอย่างหนึ่งก็คือความชั่วร้ายของฝิ่นโผล่ขึ้นมาอีก รัฐบาลราชวงศ์ชิงได้เริ่มปราบปรามการผลิตและการสูบฝิ่นอย่างขนานใหญ่ในปี ค.ศ. ๑๙๐๖ ซึ่งก็ได้รับความสนับสนุนจากประชาชนผู้รักชาติอย่างกว้างขวางจนการนำฝิ่นเข้ามาจากอินเดียซึ่งลดลงเหลือ ๕,๐๐๐ หีบต่อปีอยู่แล้ว ค่อย ๆ ลดลงไปอีกแยะและยุติลงในตอนสิ้นปี ค.ศ. ๑๙๑๗ การผลิตของจีนซึ่งมีปริมาณมากมายกว่าซึ่งเกือบจะยุติไปแล้วนั้น มาบัดนี้ก็ถูกฟื้นขึ้นมาใหม่โดยวิธีการง่าย ๆ ของพวกขุนศึก คือเพิ่มภาษีที่ดินที่เหมาะสำหรับปลูกฝิ่นให้สูงจนกระทั่งมีอยู่หนทางเดียวเท่านั้นที่จะจ่ายภาษีได้ คือปลูกฝิ่น อีกวิธีหนึ่ง เช่นของเย็นผู้เป็น "ผู้ว่าการตัวอย่าง" ในมณฑลซานซีก็คือห้ามการปลูกฝิ่นในมณฑล แต่เก็บภาษีอย่างไม่เป็นทางการกับผู้รับผูกขาดขายฝิ่นที่นำฝิ่นเข้ามาจากบริเวณที่ติดต่อกัน

ระบอบขุนศึกซึ่งพร้อมด้วยความชั่วร้ายทั้งหลายนั้น มีอิทธิพลมากที่สุดต่อความคิดของพวกเด็กหนุ่มที่รักชาติ เหลียงฉีเชาเขียนว่า "ในจีนทุกวันนี้ คนที่เจ้าเล่ห์คดโกงชั่วช้าและโหดร้ายเท่านั้นจึงจะเจริญ" ความสิ้นหวังและความอัปยศที่มีอยู่ในสมัยนี้ทำให้เกิดการปฏิวัติใหญ่ซึ่งเริ่มขึ้นในหมู่ปัญญาชน

การปฏิวัติทางความคิดและวัฒนธรรม

ยุคขุนศึกประมาณจากปี ค.ศ. ๑๙๑๖ ถึง ค.ศ. ๑๙๒๘ เป็นยุคที่มีทั้งความวุ่นวายและความสร้างสรรค์ นี่ไม่ใช่เรื่องที่ดูจะขัดกัน ทั้งนี้เพราะในสังคมที่ยึดมั่นในประเพณีของจีนซึ่งเคยชินต่ออำนาจจากส่วนกลางและการยึดมั่นในความคิดที่ถือเป็นบรรทัดฐาน จะมีการทดลองสิ่งใหม่ ๆ และรับเอามาใช้กัน ก็ต่อเมื่อรูปแบบเดิมนั้นได้แตกสลายลงแล้ว เมื่อระบอบราชาธิปไตยสิ้นสุดลงและอำนาจส่วนกลางก็อ่อนลง ความคิดและวิธีการแบบใหม่ ๆ รสนิยมและการทดลองทุกชนิดก็พรั่งพรูออกมาโดยไม่มีการเหนี่ยวรั้ง สภาวะสองอย่างที่เกิดขึ้นสมัยนี้ จะเห็นได้จากการที่มีความเสื่อมทางการเมืองพร้อมกันกับที่มีพัฒนาการทางปัญญาความคิด เศรษฐกิจและสังคม มีความวุ่นวายทางการเมืองขึ้นพร้อม ๆ กับที่มีการคึกคักกันขนานใหญ่ในทางปัญญาความคิด ที่เป็นสาเหตุอยู่เบื้องหลังสภาวะนี้ก็คือความเจริญทางเศรษฐกิจในเมืองและการเปลี่ยนแปลงในสังคมโดยทั่วไป

ภูมิหลังทางเศรษฐกิจและสังคม

การเสื่อมของอำนาจทางการเมืองของส่วนกลางได้ทำให้เกิดระบอบขุนศึกและความอลเวงขึ้นในบริเวณชนบทเช่นเดียวกัน การที่สินค้าจากตะวันตกเข้ามาจีนน้อยลงระหว่างและภายหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ช่วยให้อุตสาหกรรมพื้นเมืองเจริญขึ้นในเมืองใหญ่ ๆ สงครามในยุโรปช่วยกำจัดความกดดันจากการแข่งขันของตะวันตกไป นักวิสาหกิจในประเทศจีนทั้งชาวญี่ปุ่นและชาวจีน ก็ฉวยโอกาสที่จะขยายกิจการ ความเจริญทางอุตสาหกรรมนี้ สอดคล้องกับความอลเวงทางการเมืองในสมัยนั้น เพราะส่วนใหญ่เกิดขึ้นในบริเวณเมืองท่า สนธิสัญญาที่อยู่ใต้การบริหารของต่างชาติ ได้รับการอารักขาโดยระบบสนธิสัญญาและระบอบขุนศึกซึ่งรุ่งเรืองอยู่บริเวณภายนอกในมณฑลทั้งหลาย

ชนชั้นพ่อค้าพวกใหม่ ซึ่งถูกควบคุมจากทางการน้อยกว่า และอยู่นอกระบบสมาคมการค้าโบราณ ได้เจริญขึ้นมานานแล้ว อันที่จริงแล้วรัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมมาตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๐๑ เป็นต้นมา มาในปี ค.ศ. ๑๙๑๔ ก็มีหอการค้าท้องถิ่นอยู่มากกว่าหนึ่งพันแห่ง ซึ่งมีสมาชิกกว่า ๒๐๐,๐๐๐ คน แต่วิสาหกิจขนาดใหญ่นั้นส่วนใหญ่เป็นของบริษัทต่างชาติ ส่วนมากเป็นบริษัทอังกฤษ แต่ก็มีบริษัทอเมริกัน (โดยเฉพาะในเซี่ยงไฮ้) และบริษัทเยอรมัน (ในชานตุง จนปี ค.ศ. ๑๙๑๔) อยู่ด้วย ตัวอย่างเช่น ในหมู่สินค้าอุปโภคบริโภคนั้น การที่จีนขาดแหล่งน้ำมันปิโตรเลียม ก็เปิดทางเต็มที่ให้บริษัทต่างชาติสั่งน้ำมันก๊าด (ใช้จุดตะเกียงแทนน้ำมันพืช) และน้ำมันเชื้อเพลิง (เพื่อแข่งกับถ่านหิน) เข้ามาขาย สินค้าเข้าเหล่านี้อยู่ในมือของสาขาของบริษัทสแตนดาร์ด ออยล์ และบริษัทเอเชียติค ปิโตรเลียม (เอพีซี) ซึ่งเป็นสาขาของเครือบริษัทของอังกฤษกับดัทช์ คือ รอยัล ดัทช์ เชลล์ ที่ตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๐๗ ในอีกทางหนึ่ง การที่ต้องซื้อด้ายฝ้ายและต่อมาก็คือสินค้าผ้าเข้ามาติดต่อกันเป็นเวลานาน ก็ไปกระตุ้นให้มีการปลูกฝ้ายขึ้นในจีน เพื่อไปป้อนโรงงานทอผ้าของอังกฤษ จีน และญี่ปุ่นในเซี่ยงไฮ้ เทียนสิน และศูนย์กลางอื่น ๆ เช่นเดียวกัน ก็มีการพัฒนาตลาดบุหรี่ขึ้นเป็นครั้งแรกโดยเครือบริษัทที่ตั้งอยู่ในลอนดอน จัดตั้งขึ้นโดยคนอเมริกัน คือบริษัทบริติช–อเมริกัน โทแบกโก (บีเอที) ซึ่งตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๐๒ ซึ่งไม่ช้าก็ให้ผู้ปลูกใบยาสูบในภาคเหนือของจีนกู้ยืมเมล็ดและเงินทุนโดยผ่านพวกกัมประโด บริษัทนี้ยังจัดตั้งศูนย์รวบรวมใบยาและโรงบ่มขึ้นทั่วไป เพื่อป้อนใบยาสูบจีนให้โรงงานทำบุหรี่ขนาดใหญ่ ๖ แห่งของบริษัท บีเอที แต่ไม่ช้าบริษัทจีน เช่น นานยางบราเธอส์ ซึ่งตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๐๕ ก็เริ่มเข้าแข่งขัน

มาในปี ค.ศ. ๑๙๑๔ ก็เริ่มปรากฏชาวจีนชั้นนักบริหารและนักวิสาหกิจสมัยใหม่ขึ้น ซึ่งมักเรียกกันกว้าง ๆ ว่า "ชนชั้นกัมประโด" ชนชั้นนี้เติบโตขึ้นมาภายใต้การฝึกฝนของนัก

การศึกษา ข้าราชการพลเรือน และนักธุรกิจชาวต่างประเทศ ได้รับประสบการณ์จากโรงเรียนสอนศาสนาและโรงเรียนอื่น ๆ ซึ่งมีหลักสูตรจีนผสมตะวันตก จากบริการเก็บภาษีศุลกากรทางเรือ จากองค์การไปรษณีย์ ซึ่งถูกแยกจากบริการเก็บภาษีศุลกากรในปี ค.ศ. ๑๙๑๑ และมาในปี ค.ศ. ๑๙๑๘ ก็มีลูกจ้างเป็นชาวต่างประเทศหนึ่งร้อยคน และเป็นคนจีน ๒๗,๐๐๐ คน นอกจากนี้ก็ได้ประสบการณ์ในบริษัทเดินเรือ ในโรงงาน ร้านค้า และในการค้าทั่วไปของบริษัทเก่า ๆ ในเมืองท่าสนธิสัญญา เช่น บริษัท จาร์ดีน แมตเตสัน หรือบริษัท บัตเตอร์ฟิลด์และสวายร์ หรือมิฉะนั้นก็ได้ประสบการณ์จากบริษัทที่ดำเนินกิจการเฉพาะอย่างเช่น เอพีซี และบีเอที ดังนั้น ชนชั้นกลางที่กำลังเกิดขึ้นใหม่นี้ ส่วนใหญ่แล้วเป็นชาวจีนผู้ได้เรียนรู้วิธีการของเศรษฐกิจสมัยใหม่จากเมืองท่าสนธิสัญญาหรือจากการเข้าไปเกี่ยวข้องกับชาวต่างชาติ คนพวกนี้ได้สะสมทัศนคติ ความสนใจและความชำนาญ ซึ่งจำเป็นต่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจและได้โอกาสจากสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง

ในหมู่องค์ประกอบสำคัญอย่างอื่นสำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรมก็คือเงินทุน ได้มีการสะสมเงินทุนของจีนทั้งในชุมชนโพ้นทะเล ในฮ่องกงและในเมืองท่าสนธิสัญญา มาบัดนี้ผู้จัดการเงินทุนเหล่านี้ก็คือ ธนาคารจีนสมัยใหม่ บางธนาคารก็เจริญขึ้นมาภายใต้การอุปถัมภ์ของรัฐบาล (เช่น ธนาคารคมนาคม ซึ่งตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๐๗ และธนาคารแห่งประเทศจีนในปี ค.ศ. ๑๙๑๓) บางธนาคารก็เจริญขึ้นมาในฐานะเป็นกิจการเอกชน (เช่น ธนาคารเซี่ยงไฮ้พาณิชย์และออมสิน ปี ค.ศ. ๑๙๑๕ และธนาคารแห่งกินเจ็ง ค.ศ. ๑๙๑๗) ธนาคารสมัยใหม่ซึ่งเพิ่มจำนวนจาก ๑๗ ในปี ค.ศ. ๑๙๑๔ ไปเป็น ๑๐๒ ในปี ค.ศ. ๑๙๒๖ ก็ทำให้ธนาคารแบบเก่าในมณฑลซานซีต้องเลิกกิจการ แต่ปัจจัยในประเทศหลายอย่างก็ยังไปถ่วงความเจริญของการสะสมเงินทุน ทางเลือกอีกทางหนึ่งนอกไปจากการลงทุนที่จะเพิ่มผลิตผลแล้วก็คือ การให้เงินกู้เงินแบบเก่า ซึ่งยังคงให้ดอกเบี้ยร้อยละ ๑๒ หรือกว่านั้นต่อไป ส่วนในตะวันตกนั้นให้ดอกเบี้ยต่ำกว่ามาก ความพยายามที่จะปฏิรูปเงินตราและสร้างความเป็นเอกภาพโดยการขจัดหน่วยเงินตราโบราณที่ไม่แน่นอน คือ ตำลึงเงิน ก็ยังไม่บรรลุผล ถึงแม้ว่าจะมีการใช้ดอลลาร์เงินจากโรงกระษาปณ์รัฐบาลกันแพร่หลายในสมัยหยวนซื่อไข่ก็ตาม เหรียญเหล่านี้ส่วนใหญ่มีรูปหยวน

ในขณะเดียวกันนั้นกรรมกรก็ถูกดึงดูดไปตามเมือง การเปลี่ยนเป็นสังคมนครนั้นเห็นได้ชัดจากการที่เมืองตามชุมทางรถไฟเช่นจีหนาน ซูโจว และเจ้งโจวขยายใหญ่ขึ้น มีความต้องการแรงงานราคาถูกเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ สำหรับคอยเฝ้ากระสอบฝ้ายหรือเลือกใบยาสูบหรือไว้ทำงานในโรงงานที่ผลิตไม้ขีดไฟ แป้งสาลี อาหารกระป๋อง ปูนซีเมนต์ และเครื่องอุปโภคที่ผลิตในจำนวนมาก ๆ ในเซี่ยงไฮ้ เทียนสินและฮันเค้า โอกาสที่จะรับจ้างทำงานซึ่ง

มีขึ้นใหม่เพราะทางรถไฟและเรือกลไฟ ทำให้มีทางเลือกทางอื่นที่จะพ้นจากการใช้ชีวิตแบบชาวนาซึ่งจำเจ การเก็บภาษีและการเกณฑ์ทหารโดยพวกขุนศึก การเพิ่มขึ้นของประชากร (ซึ่งเข้าใจว่ามีขึ้น) และภัยภิบัติทางธรรมชาติไปช่วยกระตุ้นให้มีการอพยพจากบริเวณชนบทไปยังเมือง ชีวิตในเมืองและการทำงานในโรงงานมักจะไปทำลายความผูกพันที่มีอยู่ตามระบบครอบครัวแบบเก่า เมื่อพวกลูกชายหรือพวกผู้หญิงที่ได้ค่าแรงเป็นอิสระทางการเงินขึ้น ครอบครัวก็ไม่เป็นหน่วยเศรษฐกิจและสังคมที่ตั้งอยู่ได้ด้วยตัวเอง ซึ่งควบคุมปัจเจกบุคคลที่เป็นสมาชิก ตรงกันข้ามในตลาดแรงงาน ในบริเวณเมืองนั้นใช้หน้าที่การงานเป็นเครื่องวัดสากลโดยไม่คำนึงถึงตัวบุคคล ไม่ได้ใช้สถานภาพความเกี่ยวดองเป็นญาติกันหรือความสัมพันธ์ส่วนตัว ในแหล่งเสื่อมโทรมและในโรงงานที่แออัดก็เริ่มมีค่านิยมใหม่ขึ้น และคนงานตามโรงงานที่เป็นชนกรรมาชีพอย่างแท้จริงก็เริ่มทวีจำนวนขึ้นอย่างช้า ๆ มาในปี ๑๙๑๙ ก็มีคนพวกนี้อยู่กว่าหนึ่งล้าน หรืออาจถึง ๑,๕๐๐,๐๐๐ คน ก็เป็นได้

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมก็เห็นได้ชัดเช่นกัน ไม่แต่ในหมู่ชนชั้นนายทุนและกรรมกรใหม่ แต่ยังเห็นได้ด้วยในสถานภาพใหม่ของคนรุ่นหนุ่มและสตรี คนหนุ่มๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นนักศึกษาที่กลับจากต่างประเทศ ได้เป็นผู้นำ**ถุงเหมิงหุ้ย** ในการปฏิวัติปี ค.ศ. ๑๙๑๑ มาบัดนี้นักศึกษาก็อ้างว่าตนควรมีอภิสิทธิ์แบบเก่าของชนชั้นผู้คงแก่เรียน มาในปี ค.ศ. ๑๙๑๕ ในรายการโรงเรียนรัฐบาลทุกชนิดที่กระทรวงศึกษาธิการทำขึ้น ปรากฏว่ามี ๑๒๐,๐๐๐ โรงเรียน มีนักเรียนประมาณ ๔ ล้านคน ซึ่งเพิ่มจำนวนขึ้นมากจากสมัยเดิม แต่มีไม่กี่พันคนเป็นอย่างมากที่ศึกษาถึงขั้นอุดม โรงเรียนนักสอนศาสนาทั้งคาทอลิกและโปรเตสแตนท์ปี ค.ศ. ๑๙๑๙ มีนักเรียนประมาณ ๕๐๐,๐๐๐ คน วิทยาลัยโปรเตสแตนท์นำหน้าในด้านอุดมศึกษาพวกนักสอนศาสนาก็ได้บุกเบิกทางการสอนหนังสือเด็กผู้หญิงด้วย ในปี ค.ศ. ๑๙๑๕ มีการเปิดสถานอุดมศึกษาสำหรับสตรีแห่งแรกขึ้นที่นานกิง คือวิทยาลัยกินหลิง ในนักเรียนจำนวน ๑๓,๐๐๐ คน ในโรงเรียนมัธยมของพวกโปรเตสแตนท์นั้นก็มีผู้หญิงในอัตราสูงทีเดียว

การเกิดชนชั้นใหม่เหล่านี้ขึ้นในสังคม คือพวกพ่อค้า-นักวิสาหกิจ กรรมกรในโรงงาน นักศึกษาสมัยใหม่ ไปส่งเสริมให้มีการแปรรูปสังคมแบบเดิมของจีน ไตรเอกานุภาพเดิมอันประกอบด้วยเจ้าของที่ดิน–ผู้คงแก่เรียน–ข้าราชการ หรือชนชั้นผู้ดีในความหมายกว้างๆ นั่นเอง เริ่มสูญหายไปจากบริเวณชนบท ผู้มีปริญญาแบบเก่า (หรือพวกชนชั้นผู้ดีในความหมายแคบ) หลีกทางให้กับคนที่หนุ่มกว่า ซึ่งเป็นนักศึกษาที่ได้รับการฝึกฝนในเมืองหรืออาจเป็นในต่างประเทศก็ได้ พวกเจ้าของที่ดินมักจะไปอยู่ในเมือง ไม่ค่อยอยู่บงการสังคม

ชนบทอีกต่อไป ข้าราชการที่รับเข้ามาจากพวกนักศึกษาสมัยใหม่ มีความเชี่ยวชาญเฉพาะอย่างมากกว่าพวกเดิม เก่งไปเสียทุกอย่างน้อยกว่าแต่ก่อน ไม่ได้เป็นตัวแทนของโอรสแห่งสวรรค์ผู้ปกครองมวลมนุษย์อีกต่อไป สรุปแล้วก็คือ มีการเจริญของชีวิตในเมืองแบบสมัยใหม่ ซึ่งมีชนชั้นต่าง ๆ ที่ตื่นตัวต่อการเคลื่อนไหวต่าง ๆ ขึ้น พร้อมกันกับการซบเซาลงของชีวิตในชนบท ในบริเวณนี้ความเป็นผู้นำของครอบครัวใหญ่ ๆ อันตรธานไปจากยอดสุด และมวลชนชาวนาก็เผชิญกับปัญหาอันร้ายแรงในหมู่บ้าน พร้อมกับการปรับปรุงการขนส่งและการสาธารณสุข ประชากรในชนบทของจีนคงจะกำลังเพิ่มจำนวนขึ้น แต่มาตรฐานการครองชีพนั้นคงจะกำลังต่ำลง การเป็นผู้เช่าที่ดินดูจะมีมากขึ้นเช่นเดียวกับจำนวนชาวนาที่ไม่มีที่ดินซึ่งไม่รู้หนังสือ ไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง ไม่มีงานทำก็คงจะเพิ่มจำนวนขึ้น และจึงพร้อมที่จะเป็นโจร เป็นทหารในกองทัพของขุนศึก หรือเป็นกรรมกรค่าแรงถูกอย่างที่สุด

แนวโน้มไปสู่การโค่นล้มของสังคมแบบเก่าไปทำให้พวกชนชั้นนักศึกษาใหม่ ต้องกลายมาเป็นผู้นำหรือผู้มาโปรดสัตว์ พวกนี้ได้รับประเพณีเดิมมาเป็นมรดก กล่าวคือประเพณีที่ว่า ผู้คงแก่เรียนควรเป็นที่ปรึกษาของประมุขและรับใช้รัฐกับวัฒนธรรม ในวิกฤติการณ์ปัจจุบันพวกนี้รู้สึกว่าตนมีคุณสมบัติดีเป็นพิเศษ เพราะการศึกษาของตน ที่จะเปลี่ยนประเทศให้เป็นสมัยใหม่ และ "กู้ภัย" ให้ประเทศ

พวกนักศึกษาที่เป็นผู้นำใหม่นี้ได้รับเหตุจูงใจและความคิดใหม่ ๆ มากขึ้นเรื่อย ๆ โดยการติดต่อกับต่างชาติ ญี่ปุ่นยังเป็นประเทศที่มีนักศึกษาจากจีนมากที่สุด (ประมาณ ๒ ใน ๕) แต่มาระยะนี้หนึ่งในสามก็ไปศึกษาในสหรัฐอเมริกาและเมื่อสหรัฐอเมริกาคืนเงินค่าปฏิกรรมกบฏนักมวยจำนวน ๑๒ ล้านดอลล่าร์ ในปี ค.ศ. ๑๙๐๘ ก็ทำให้มีการตั้งวิทยาลัยชิงหัวขึ้นที่ปักกิ่ง และหลังจากนั้นเริ่มในปี ค.ศ. ๑๙๑๑ นักศึกษาที่ได้รับทุนก็หลั่งไหลไปสหรัฐอเมริกาอย่างไม่ขาดสาย (ในปี ๑๙๒๔ เงินค่าปฏิกรรมส่วนที่เหลือก็ถูกมอบคืน และมีการตั้งมูลนิธิเพื่อส่งเสริมการศึกษาและวัฒนธรรมจีนขึ้น เพื่อใช้เงินที่คืนให้ตามงวดที่ครบต้องจ่าย) ขณะเดียวกันนั้น เพื่อจัดหาแรงงานระหว่างสงครามในยุโรป ก็ได้มีการเกณฑ์คนงานจีนโดยการตกลงทำสัญญาเป็นจำนวนประมาณ ๑๔๐,๐๐๐ คน ในปี ค.ศ. ๑๙๑๖–๑๘ และส่งไปฝรั่งเศส ที่นั่นนักศึกษาจีนที่เป็นคนงาน เช่น เจมส์ เย็น (เย็นยางชู) แห่งสมาคม วาย. เอ็ม. ซี. เอ. เริ่มพัฒนาวิธีการให้การศึกษากับคนจำนวนมาก ๆ ได้มีการริเริ่มขบวนการศึกษาระหว่างทำงานขึ้นแล้วในฝรั่งเศสโดยไช่หยวนเผยและนักศึกษาจีนคนอื่น ๆ ขบวนการนี้รวมเข้ากับประสบการณ์ระหว่างสงครามในการรวมกลุ่มและในการให้การศึกษาคนงานจีนในฝรั่งเศส เป็นตัวอย่างของแนวโน้มไปในทางทำลาย

เครื่องกีดขวางระหว่างการศึกษาและกรรมกรที่มีมาแต่โบราณ ฝรั่งเศสกลายมาเป็นแหล่งของการเคลื่อนไหวทางการเมืองและลัทธิต่าง ๆ ในหมู่นักศึกษาจีนที่กลับมามากกว่าสหรัฐอเมริกา

ลัทธิสังคมนิยมเป็นที่จูงใจนักศึกษาจีนในญี่ปุ่นภายหลังปี ค.ศ. ๑๙๐๐ และระบอบรัฐสังคม (state socialism) โดยเฉพาะดังที่เห็นได้จากความเจริญของเยอรมนีกับญี่ปุ่นก็ได้มีสมาชิก **ถุงเหมิงหุ้ย** บางคนเคยเสนอมาแล้วก่อนปี ค.ศ. ๑๙๑๑ ในปีเดียวกันนั้นได้มีการก่อตั้งพรรคสังคมนิยมจีนขึ้น คือแม้จะถูกปราบปรามหลังจากนั้นไม่นานก็ตาม แต่ระบอบนายทุนอุตสาหกรรมและชนชั้นกรรมกรโรงงาน ซึ่งเป็นเหตุผลที่ทำให้มีลัทธิสังคมนิยมในยุโรปนั้น ก็ยังมีขนาดค่อนข้างเล็กในจีนอยู่

ส่วนทฤษฎีอนาธิปไตยของยุโรปนั้น โดยเฉพาะลัทธิอนาธิปไตยคอมมิวนิสต์ของปีเตอร์ โครพอทกิ้น ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในหมู่ปัญญาชนจีนซึ่งมุ่งจะทำลายระบอบเดิม หนังสือ**การช่วยเหลือกันและกัน : ปัจจัยในวิวัฒนาการ** (๑๙๐๒) ของโครพอทกิ้นให้เหตุผลว่า การช่วยเหลือกันและกันเป็นกฎธรรมชาติพอ ๆ กับการต่อสู้กันและกัน ถึงแม้ว่าจะต้องทำลายสิ่งที่มาหน่วงเหนี่ยวเสรีภาพเสียก่อนที่จะมีการร่วมมือกันได้อย่างเพื่องฟู นักศึกษาจีนในโตเกียวและโดยเฉพาะในปารีส ซึ่งมีผู้นำเป็นลูกของชนชั้นข้าราชการและได้รับการฝึกฝนมาตามตำรับขงจื๊อ (เช่นอู๋จื้อหุย ค.ศ. ๑๘๖๕—๑๙๕๓ และหลี่ซื่อเจิง ๑๘๘๒) นำเอาคำสอนของพวกอนาธิปไตยมาใช้กับจีน โดยต่อต้านองค์การของชนชั้นนำทั้งหมดและของรัฐบาลทั้งหมด (ดังนั้นจึงรวมทั้งลัทธิชาตินิยมเองด้วย) ในขณะเดียวกันก็สนับสนุนความเสมอภาคขบวนการของมวลชน และการกระทำการโดยตรงรวมทั้งการลอบสังหารชีวิตด้วย ความคิดแนวอนาธิปไตยนี้ ซึ่งรวมเอาความเข้มงวดในการดำรงชีวิต การเสียสละส่วนตัว และการทำลายระบอบที่มีอยู่ เข้ากับความศรัทธาในเจตจำนงของสาธารณะและการรวมกลุ่มกันโดยสมัครใจ มีนักศึกษาจีนจำนวนมากรับเอาไว้ ทั้ง ๆ ที่บุคคลสำคัญ (หลิวซูฟู่ผู้เป็นที่รู้จักกันในนามของ ฉีฟู ๑๘๘๔—๑๙๑๕) จะตายลงเมื่ออายุยังน้อยก็ตาม มาในปี ค.ศ. ๑๙๑๕ กลุ่มอนาธิปไตยก็มีกิจการที่คึกคักตามศูนย์กลางสำคัญหลายแห่ง

ความคิดใหม่ที่เป่ยต้า

การปฏิวัติทางปัญญาความคิดมีศูนย์กลางอยู่ที่มหาวิทยาลัยปักกิ่งแห่งชาติ (เป่ยต้า) ส่วนหนึ่งเป็นเพราะเกียรติภูมิในฐานะเป็นยอดสุดของระบบการศึกษา (ตอนนั้นมีมหาวิทยาลัยของรัฐบาลอยู่อีกสองแห่งเท่านั้น) และเป็นเพราะครูอาจารย์ที่อธิการบดีคนใหม่

คือไช่หยวนเผย (๑๘๖๗—๑๙๔๐) นำไปชุมนุมไว้ที่มหาวิทยาลัยแห่งนี้ในปี ๑๙๑๗ อีกด้วย ไช่เป็นนักวิชาการตำรับขงจื๊อ เมื่ออายุ ๒๕ ปี เขาได้ก้าวขึ้นไปถึงโรงเรียนฮั่นหลิน แต่ภายหลังเขาก็เข้าเป็นสมาชิก **ถุงเหมิงหุ้ย** ศึกษางานของคานท์ และนักปรัชญาชาวตะวันตกคนอื่น ๆ อีกหลายคนระหว่าง ๔ ปี ที่อยู่ในเยอรมนี และมาเป็นรัฐมนตรีศึกษาธิการอยู่ ๖ เดือน ในรัฐบาลสาธารณรัฐชุดแรกภายใต้ซุนและหยวนในปี ค.ศ. ๑๙๑๒ ภายหลังที่กลับจากการศึกษาต่อในเยอรมนีและฝรั่งเศส เขาก็เริ่มทำการเปลี่ยนแปลงเบ่ยต้าจากโรงเรียนที่เป็นแบบระบบข้าราชการ ซึ่งเตรียมข้าราชการไว้ไปทำงานในตำแหน่งที่ได้มาเพราะการเล่นพวก ให้กลายมาเป็นศูนย์กลางวิชาการที่ซึ่งความคิดต่าง ๆ ของโลกอาจแข่งขันกันได้

เสียงเรียกร้องเสรีภาพทางความคิดให้มี "การศึกษาที่อยู่เหนือการเมือง .....ไม่อยู่ใต้ควบคุมของการเมือง" ของไช่หยวนเผยในปี ค.ศ. ๑๙๑๒ ต้องเงียบลงโดยความพยายามแบบอำนาจนิยมของหยวนซื่อไข่ที่จะฟื้นฟูลัทธิขงจื๊อ และเสียงนี้ก็จะถูกปิดเงียบอีกเมื่อพรรคใช้ระบบเผด็จการ ความพยายามของจีนที่จะสร้างประเทศขึ้นในระยะยาวจะต้องหาแนวความคิดที่ถือเป็นบรรทัดฐานไว้จรรโลงระบอบการเมืองใหม่ แต่ในปีหลัง ค.ศ. ๑๙๑๗ ความอ่อนแอของระบอบการเมืองเอง (ไม่ใช่ความแข็งแกร่ง ดังที่มีอยู่ภายใต้ภาวะที่มีหลักกฎหมายหลายอย่างพร้อมกัน) ได้ทำให้เสรีภาพทางความคิดเจริญรุ่งเรืองอยู่พักหนึ่งในแบบที่เสรีอย่างแท้จริง ไช่สนับสนุนความคิดที่ตรงกันข้ามกันที่สุดที่เบ่ยต้า และยังสนับสนุนกิจกรรมทางการเมืองของอาจารย์และนักศึกษาในฐานะเป็นบั่จเจกบุคคลอีกด้วย ผลก็คือความเบ่งบานทางปัญญาความคิดอย่างรวดเร็ว ซึ่งบัดนี้เป็นสิ่งที่มีคู่กันกับการปฏิวัติทางการเมืองของปี ค.ศ. ๑๙๑๑

การปฏิวัติทางความคิดนี้ดำเนินไปโดยคนรุ่นที่หาได้ยากซึ่งอยู่ระหว่างช่วงของการเปลี่ยนแปลง คนพวกนี้เกิดประมาณปี ๑๙๘๐ กว่า มีพื้นความรู้ในตำรับขงจื๊อและต่อมาก็เข้าไปคลุกคลีกับวัฒนธรรมตะวันตกในต่างประเทศ ดังนั้น พวกนี้จึงยืนอยู่บนโลกสองโลก มีน้อยคนที่เป็นแบบนี้ทั้งในอดีตหรือในสมัยต่อมา และพวกนี้ปฏิเสธความเชื่อเดิมที่ถือกันเป็นบรรทัดฐานเพราะความรู้ของคน ไม่ใช่เพราะความไม่รู้

ไช่นำนักหนังสือพิมพ์ชั้นนำที่เป็นนักปฏิวัติคือ เฉินตู๋ซิว (๑๘๗๙—๑๙๔๒) มาเป็นคณบดีคณะอักษรศาสตร์ที่เบ่ยต้า เฉินมาจากตระกูลข้าราชการที่มีฐานะดี เขาสอบไล่วิชาตำรับขงจื๊อได้ (๑๘๙๖—๙๗) ศึกษาในญี่ปุ่น (๑๙๐๒, ๑๙๐๖) และในฝรั่งเศส (๑๙๐๗ ถึง ๑๙๑๐) และเข้าร่วมในการปฏิวัติปี ค.ศ. ๑๙๑๑ และในการกบฏต่อหยวนในปี ค.ศ. ๑๙๑๓ เขาเคยสอนในโรงเรียนหลายแห่ง จัดทำวารสารภาษาพื้นเมือง และกลายมาเป็นผู้สนับสนุนหลักการเกี่ยวกับเสรีภาพส่วนบุคคลในแบบการปฏิวัติฝรั่งเศส คือ "เสรีภาพ ความเสมอภาคและ

ภราดรภาพ" เขาอธิบายว่าความเสื่อมของจีนนั้นเนื่องมาจากลัทธิขงจื๊อ กล่าวคือ หน้าที่ต่อสังคมและครอบครัวตามลัทธินี้ไปบั่นทอนกำลังความสามารถของปัจเจกบุคคล การที่ลัทธินี้เหยียดหยามการค้า และทรัพย์สินก็ไปทำให้เศรษฐกิจไม่เจริญ ในวารสารรายเดือนที่เขาจัดทำขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๑๕ คือ **เยาวชนใหม่** (ซินชิงเหนียน, "La Jeunesse") เฉินจึงเรียกร้องให้เยาวชนจีน "เป็นอิสระ ไม่ยอมหมอบราบคาบแก้ว...ให้ก้าวหน้า ไม่เป็นอนุรักษ์นิยม ...ให้คิดเปลี่ยนแปลง ไม่อยู่เฉย ๆ ...ให้เป็นนานาชาตินิยม ไม่ใช่เก็บตัวอยู่โดดเดี่ยว...ให้นึกถึงในแง่อรรถประโยชน์ ไม่เป็นพิธีการอย่างตื้น ๆ ...ให้คิดแบบวิทยาศาสตร์ ไม่เพียงแต่เป็นนักคิดสร้างสรรค์เท่านั้น" ในการเปิดฉากการโจมตีอย่างรุนแรงต่อจริยธรรมค่านิยมซึ่งก็คืออารยธรรมทั้งหมด อันได้แก่ลัทธิขงจื๊อ เฉินตู้ซิ่วในระยะนี้ยกย่องคติปัจเจกบุคคลนิยม การเปลี่ยนแปลง และคติอรรถประโยชน์นิยม (utilitarianism) ของตะวันตก โดยไม่มีการวิพากษ์เลยและเกือบจะเป็นการใช้แต่อารมณ์เป็นใหญ่ เฉินยังคงเป็นบรรณาธิการวารสาร **เยาวชนใหม่** ต่อไปขณะอยู่ที่เป่ยต้า ไม่ช้าวารสารนี้ก็กลายเป็นเวทีที่เปิดกว้างสำหรับการอภิปราย ตีพิมพ์จดหมายถึงบรรณาธิการและมีจำนวนจำหน่ายถึง ๑๖,๐๐๐ ฉบับ ซึ่งไปกระตุ้นชนชั้นนักศึกษาทั่วประเทศ

เพื่อนร่วมงานคนสำคัญของเฉินตู้ซิ่วที่เป่ยต้า เป็นคนหนุ่มกว่าชื่อหู่ชื่อ (๑๘๙๑–๑๙๖๒) เขาเหมือนกับเฉินโดยที่มาจากตระกูลผู้คงแก่เรียน–ข้าราชการในมณฑลอันฮุย และได้รับการฝึกฝนในตำรับขงจื๊อในตอนต้น ระหว่างเป็นนักเรียนทุนรัฐบาลในสหรัฐอเมริการะหว่างปี ค.ศ. ๑๙๑๐ ถึง ๑๙๑๗ หู่ชื่อศึกษาวิชาปรัชญาที่มหาวิทยาลัยคอร์แนลล์ (ได้ปริญญาตรีในปี ๑๙๑๕) และที่มหาวิทยาลัยโคลัมเบีย (ได้ปริญญาดุษฎีบัณฑิตในปี ๑๙๑๗) ภายใต้การควบคุมของจอห์น ดิวอี้* แต่แรกทีเดียวเขาได้เห็นชอบในความคิดที่นักปฏิวัติหลายคนสนับสนุนมาแต่ปี ค.ศ. ๑๘๙๘ ว่าให้ใช้ภาษาพูดพื้นเมือง (**ไป่หั้ว**) เป็นหลักในวรรณกรรมแทนการเขียนแบบตำรับเดิม (**เวินเอี๋ยน**) นับแต่ปี ๑๘๑๕ มาแล้ว นวนิยายภาษาพื้นเมืองของราชวงศ์หมิงและชิง และงานเขียนของพวกนักสอนศาสนาชาวตะวันตก ได้ปูทางให้กับการเขียนแบบ**ไป่หั้ว** ในปี ค.ศ. ๑๙๑๕ หู่ชื่อบุกเบิกการเขียนกวีนิพนธ์ภาษาจีนด้วยคำที่ใช้ประจำวัน ซึ่งเป็นการตาม "คลื่นใหม่" ในกวีนิพนธ์อเมริกัน เขากับผู้เชี่ยวชาญภาษาศาสตร์ผู้ปราดเปรื่อง (วาย. อาร์. เจ้า) ให้เหตุผลสนับสนุนการเขียนแบบ **ไป่หั้ว** ในปี ค.ศ. ๑๙๑๖ มีการเริ่มขบวนการนี้ในประเทศจีนในปี ค.ศ. ๑๙๑๗ โดยได้รับการสนับสนุนจากเฉินตู้ซิ่วในวารสาร**เยาวชนใหม่** ซึ่งไม่นานต่อมาก็เขียนเป็นภาษาพื้นเมืองทั้งหมด

*John Dewey นักปรัชญาและนักการศึกษาชาวอเมริกัน (๑๘๕๙–๑๙๕๒) ผู้สนับสนุนลัทธิปฏิบัตินิยม (ผู้แปล)

การปฏิวัติทางวรรณกรรมนี้ หรือ "การฟื้นฟูวรรณกรรม" มีเป้าหมายหลายอย่างด้วยกัน ก่อนอื่นก็เพื่อจะสร้างแบบการเขียนใหม่ขึ้นซึ่งจะใช้กันได้กับความคิดสมัยใหม่ หูซื่อกล่าวว่า "ภาษาที่ตายแล้วไม่อาจผลิตวรรณคดีที่มีชีวิตได้" วิทยานิพนธ์ที่เขาเขียนที่โคลัมเบีย เรื่อง "การพัฒนาตรรกวิทยาในจีนสมัยโบราณ" การสนับสนุนลัทธิปฏิบัตินิยมของดิวอี้ การเน้นทฤษฎีวิทยาศาสตร์ต่างทำให้เขาแสวงหาทางที่จะแสดงความนึกคิดออกมาอย่างแม่นยำและชัดเจน เพื่อหาภาษาเขียนใหม่ที่จะเป็นเครื่องมือให้นักวิชาการในการคิดในลักษณะวิพากษ์

เป้าหมายที่สองของการปฏิวัติทางวรรณกรรมก็คือจะเข้าให้ถึงสามัญชน โดยหาทางให้รู้หนังสือได้ง่ายขึ้น และโดยการผลิตวรรณคดีประชานิยมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของพวกเขาโดยตรง เฉินตู๋ซิ่วไม่เพียงแต่จะต้องการทิ้งความชื่นชมในตำราแบบเดิมที่ "ออกมาเป็นพิมพ์เดียวกันหมดและวิจิตรพิสดารเกินไป" เพื่อหันไปหาคติอรรถนิยม ที่ "ใหม่และจริงใจ" แต่เขายังต้องการที่จะโค่น "วรรณคดีที่เคร่งครัดกับกฎเกณฑ์ ที่ไม่มีใครเข้าใจได้ และที่ชอบความคลุมเครือ...ของพวกอภิชนไม่กี่คน" เขาต้องการสร้าง "วรรณคดีสำหรับประชาชนที่ "เป็นแบบธรรมดาง่าย ๆ และที่แสดงความรู้สึกจริง ๆ" ก้าวใหญ่ในทางนี้ก็คือการออกกฤษฎีกาของกระทรวงศึกษาธิการในปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ให้ใช้ภาษา**ไป่หั้ว** แทนภาษาตำรับเดิมในโรงเรียนประถม

เป้าหมายอีกอย่างหนึ่งของขบวนการนี้ก็เพื่อปลดแอกปัจเจกบุคคล ส่วนหนึ่งโดยการทำลายภาษาเขียนซึ่งได้เป็น "แหล่งของหลักศีลธรรมตามลัทธิขงจื๊อกับความเชื่อถือโชคลางของลัทธิเต๋า" ไม่ช้าก็มีวรรณคดีใหม่ที่เป็นแบบประท้วงขึ้น เฉินหู และคนอื่น ๆ ที่ทำหน้าที่บรรณาธิการ**เยาวชนใหม่** ฉบับเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๑๘ ตีพิมพ์เรื่องสั้นแบบล้อเลียน ซึ่งเป็นเรื่องแรกที่เขียนในภาษาพื้นเมือง ชื่อว่า "บันทึกประจำวันของคนวิกลจริต" ในเรื่องนี้ ผู้วิกลจริตคนหนึ่งเชื่อว่าคนอื่นต้องการฆ่าเขาเอาไปกิน เขาพิจารณาหนังสือประวัติศาสตร์และรำพึงว่า "ประวัติศาสตร์นี้ไม่บันทึกวันที่ แต่ทุกหน้ากระดาษมีตัวหนังสือเขียนคำว่า ความการุณย์ ความชอบธรรม ความจริง คุณธรรม" แต่เมื่อเขาพิจารณาอย่างใกล้ชิดขึ้นเขาก็ "พบว่าทั่วทั้งเล่มมีคำสองคำเขียนติดต่อกันระหว่างบรรทัดว่า จงกินคน" การกล่าวโจมตีสังคมแบบเดิมของจีนนี้เป็นธรรมดาของผู้ประพันธ์ คือ หลู่ซุ่น (นามปากกาของ โจวซู่เหยิน ๑๘๘๑–๑๙๓๖) เขามาจากครอบครัวข้าราชการที่ยากจนในมณฑลเจ้อเกียง ได้ทุนรัฐบาลไปศึกษาในญี่ปุ่น (๑๙๐๒ ถึง ๑๙๐๙) รู้ภาษาญี่ปุ่นและภาษาเยอรมันเล็กน้อย และหลังจากสอนหนังสือในเจ้อเกียงแล้ว ก็มาเป็นข้าราชการชั้นผู้น้อยในปักกิ่ง (๑๙๑๒ ถึง ๑๙๒๕) ภายหลังปี ค.ศ. ๑๙๑๘ เป็นต้นไป งานเขียนของหลู่ซุ่น ทั้งเรื่องสั้นและเรียงความ

สั้น ๆ ทำให้เขาเป็นผู้บุกเบิกที่ยิ่งใหญ่ในวรรณคดีประชานิยมสมัยใหม่ของจีนขึ้นในเวลาไม่ช้า

ดังนั้นในปี ค.ศ. ๑๙๑๙ มหาวิทยาลัยปักกิ่งก็ได้กลายมาเป็นที่รวมอิทธิพลหลายอย่างจากต่างประเทศ ทั้งจากญี่ปุ่นและจากตะวันตกโดยเฉพาะฝรั่งเศสและสหรัฐอเมริกา และยังมีอิทธิพลของประเพณีแบบตำรับเดิมของจีนเข้ามาด้วย มีวารสารแบบอภิปรายฉบับอื่น ๆ ขึ้นมาเคียงข้าง **เยาวชนใหม่** เช่น **นักวิจารณ์รายสัปดาห์ (ไมโจวผิงลุ่น)** ซึ่งเฉินตู๋ซิ่วกับบรรณารักษ์มหาวิทยาลัย คือหลี่ต้าเจา (๑๘๘๘–๑๙๒๗) เป็นผู้จัดทำขึ้น และ**คลื่นใหม่** (ซินเฉา) ซึ่งจัดทำโดยนักศึกษากลุ่มหนึ่งซึ่งภายหลังจะเป็นผู้นำทางวิชาการ[๑]

ในการอภิปรายและในการเขียนวารสารเหล่านี้ มีการแสดงความเห็นเรื่องทฤษฎีทางสังคมและปรัชญาทั้งหมดของโลกตะวันตกและของญี่ปุ่นในขณะนั้น ไม่ว่าจะเข้าใจกันดีเต็มที่เพียงใดหรือไม่ ทฤษฎีต่าง ๆ เหล่านี้ก็คือลัทธิอรรถนิยม ลัทธิอรรถประโยชน์นิยม ลัทธิปฏิบัตินิยม ลัทธิเสรีนิยม ลัทธิปัจเจกบุคคลนิยม ลัทธิสังคมนิยม ลัทธิอนาธิปไตย ลัทธิดาร์วิน ลัทธิวัตถุนิยม ฯลฯ ในการวิพากษ์สังคมเดิมทั้งหมด มีการใช้คลังความคิดนี้สนับสนุนสองตัวแสดงเอก ซึ่งเฉินตู๋ซิ่วเรียกว่า "นายประชาธิปไตย" กับ "นายวิทยาศาสตร์" เขาเขียนในเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๙๑๙ ว่า "สุภาพบุรุษสองคนนี้เท่านั้นจะรักษาโรคร้ายของการเมือง ศีลธรรม ความรู้ และความคิดของจีนได้" นับได้ว่ามีการแผ้วทางไว้แล้วในความคิดและวิธีการสื่อสาร สำหรับการระเบิดออกครั้งใหญ่ของพลังทางปัญญาทั้งในทางการเมืองและทางวิชาความรู้

เหตุการณ์วันที่ ๔ พฤษภาคม

คำว่า "วันที่ ๔ พฤษภาคม" ซึ่งได้มาจากการประท้วงของนักศึกษาในวันนั้นที่ปักกิ่งในปี ค.ศ. ๑๙๑๙ ได้ถูกนำมาใช้ตามแบบการนับของจีนเพื่อเรียกการเคลื่อนไหวทั้งหมดของปัญญาชนประมาณจากปี ค.ศ. ๑๙๑๗ ถึง ค.ศ. ๑๙๒๑ หรือหลังจากนั้นไปอีก การเริ่มต้นของขบวนการนี้เราได้ศึกษามาแล้ว ความสำคัญของเหตุการณ์วันที่ ๔ พฤษภาคมโดยทันทีก็คือลัทธิชาตินิยมได้กลายมาเป็นพลังสำคัญในการเมือง

ความรักชาตินี้ได้ทวีขึ้นเรื่อย ๆ นับแต่ญี่ปุ่นเข้ายึดชานตุงในปี ค.ศ. ๑๙๑๔ และยื่น

---

[๑] เป็นต้นว่า **ฟูซูเหนียน** ซึ่งภายหลังเป็นหัวหน้า Academic Sinica Institute of History and Philosophy แห่งเป่ยต้าหลังสงครามโลกครั้งที่สอง และเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยไต้หวันแห่งชาติ **โหลเจี๋ยหลุน** ซึ่งภายหลังเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยซิงหัวและมหาวิทยาลัยกลางแห่งชาติ และเป็นประธานกรรมาธิการประวัติศาสตร์ของพรรคก๊กมินตั๋ง **กู่เจี๋ยกัง** นักประวัติศาสตร์ **ฟุงยู่หลาน** นักปรัชญา **จูจั๊วชิง** นักเขียน

ข้อเรียกร้อง ๒๑ ข้อในปี ค.ศ. ๑๙๑๕ มาแล้ว มีบางคนที่รบเร้าให้จีนเข้าสงครามโลกครั้งที่หนึ่งเพื่อเป็นทางให้จีนได้เข้าร่วมในการตกลงสันติภาพเพื่อต่อต้านการขยายอำนาจของญี่ปุ่นระหว่างสงคราม โดยเฉพาะในชานตุง แต่ก่อนหน้านั้นญี่ปุ่นได้ตกลงกับอังกฤษ ฝรั่งเศส และอิตาลีในบันทึกลับในปี ค.ศ. ๑๙๑๗ ซึ่งยอมให้ญี่ปุ่นครอบครองสิทธิของเยอรมนีในชานตุงได้ต่อไป (รวมทั้งสิทธิของเยอรมนีในหมู่เกาะตอนเหนือของมหาสมุทรแปซิฟิกภายหลังการตกลงอย่างลับ ๆ เหล่านี้แล้ว ญี่ปุ่นก็ทำสัญญาแลนซิง–อิชิอิในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๑๗ ซึ่งสหรัฐอเมริกายอมรับอย่างเปิดเผยแต่คลุมเครือว่า "การมีดินแดนใกล้ชิด" ของญี่ปุ่นทำให้ญี่ปุ่นมี "ผลประโยชน์พิเศษ" ในจีน ดังนั้นถึงแม้จะมีความยินดีกันในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๑๘ เพราะฝ่ายประชาธิปไตยได้ชัยชนะเหนือฝ่ายทหารนิยมในยุโรปก็ตาม ในการประชุมสันติภาพที่ปารีสในเดือนมกราคมคณะผู้แทนจีนซึ่งเป็นตัวแทนของทั้งรัฐบาลปักกิ่งและกวางตุ้งก็พบเหมือนกันกับที่ประธานาธิบดีวิลสันได้พบ คือว่าไม่มีการใช้ลัทธิการกำหนดตัวเองและการทูตแบบเปิดเผยกับตะวันออกไกล ปรากฏขึ้นมาด้วยว่าในปี ค.ศ. ๑๙๑๘ นั้น รัฐบาลที่ปักกิ่งได้ลงนามในสัญญาลับซึ่งยืนยันสถานะของญี่ปุ่นในชานตุง ข้อโต้แย้งของนักการทูตหนุ่ม (เช่น วี.เค. เวลลิงตัน กู่ และ ซี.ที. หวาง) ไม่ได้ผล ขณะเดียวกันนั้นก็ปลุกความสนใจของประชาชนจีนขึ้นอย่างไม่เคยมีมาก่อน สมาคมชาวจีนโพ้นทะเล นักศึกษา พ่อค้า นักการศึกษา สหภาพแรงงานและกลุ่มการเมืองต่าง ๆ นับร้อย ๆ ส่งโทรเลขประท้วงไปที่ปารีส

เมื่อนักศึกษาไม่พอใจกับการตัดสินที่ปารีสมากขึ้น และประกอบกับรัฐบาลปักกิ่งขายตัวอย่างลับ ๆ ให้ญี่ปุ่น จึงมีการเลื่อนกำหนดการรำลึกถึงข้อเรียกร้อง ๒๑ ข้อ ซึ่งเรียกว่า "วันอัปยศแห่งชาติ" จากวันที่ ๗ มาเป็นวันที่ ๔ พฤษภาคม ในบ่ายวันนั้น นักศึกษาระดับมหาวิทยาลัยกว่า ๓,๐๐๐ คน จาก ๑๓ สถาบันในปักกิ่งไปชุมนุมกันที่ประตูสันติภาพอันประเสริฐ (เทียนอันเหมิน) และให้ความเห็นชอบกับประกาศซึ่งจบลงว่า "ดินแดนของจีนอาจถูกพิชิต แต่จะเอาไปยกให้กันไม่ได้ ชาวจีนอาจถูกสังหารหมู่ แต่ก็จะไม่ยอมแพ้ ประเทศของเรากำลังจะถูกทำลายจนหมดสิ้น พี่น้องทั้งหลายจงลุกขึ้นเถิด" การประท้วงที่มีขึ้นหลังจากนี้เริ่มขึ้นอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย แต่แล้วก็เกิดความรุนแรงขึ้นเมื่อนักศึกษาทำร้ายเจ้าหน้าที่ผู้นิยมญี่ปุ่นคนหนึ่งในฐานะเป็น "คนทรยศ" และเผาบ้านรัฐมนตรีคนหนึ่ง

เหตุการณ์วันที่ ๔ พฤษภาคมสะท้อนให้เห็นความไม่พอใจของผู้รักชาติซึ่งสะสมกันมานาน แต่อิทธิพลในประวัติศาสตร์ของเหตุการณ์นี้มีขึ้นอย่างแท้จริงก็จากโครงการของนักศึกษาที่จะรวมกำลังและทำการก่อกวนทางการเมืองกันต่อไป การลงโทษอย่างหนักอันไม่

สมควรและการตอบโต้ของรัฐบาลขุนศึก ทำให้นักศึกษาได้รับความสนับสนุนอย่างกว้างขวางจากประชาชนในฐานะเป็นผู้พิทักษ์ผลประโยชน์แห่งชาติของจีนจากนักการเมืองที่นิยมญี่ปุ่น นักศึกษาในปักกิ่งจัดตั้งสหภาพซึ่งรวมทั้งเด็กหญิงและชาย ไม่ช้าสหภาพก็ได้รับความสนับสนุนทั่วประเทศ จากหนังสือพิมพ์ พ่อค้า จากซุนยัตเซ็นกับรัฐบาลที่กวางตุ้ง จากขุนศึกผู้เป็นคู่แข่งของก๊กอันฟู และอันที่จริงแล้วศัตรูทั้งหมดของพวกนี้ซึ่งมีอยู่มากมายก็ให้ความสนับสนุนทั้งสิ้น นักศึกษาในเมืองอื่น ๆ ก็รวมกลุ่มและทำการประท้วงแบบเดียวกัน เริ่มนัดไม่ซื้อสินค้าญี่ปุ่น และระดมหาความสนับสนุนจากประชาชนโดยทั่วไปโดยการปราศรัยในถนน โดยมักทำงานกันเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ที่เรียกว่า "กลุ่มสิบคนเพื่อช่วยชาติให้พ้นภัย" นักศึกษาเหล่านี้ไปกระตุ้นให้เกิดองค์การแบบเดียวกันในหมู่ชนชั้นผู้คงแก่เรียนสมัยใหม่ คือ อาจารย์มหาวิทยาลัย ครู นักเรียน นักหนังสือพิมพ์ ให้ดำเนินการทางการเมือง ในตอนปลายเดือนพฤษภาคมและต้นเดือนมิถุนายน นักศึกษาก็นัดให้มีการประท้วงกันทั่วไป ซึ่งทำให้โรงเรียนในเมืองกว่า ๒๐๐ เมืองทั่วประเทศต้องปิด พวกนี้พิสูจน์ว่าตนเป็นพลังใหม่ในการเมือง ซึ่งเดินตามวิถีทางของความรักชาติแบบที่เป็นปฏิปักษ์ต่อญี่ปุ่น

รัฐบาลของขุนศึกที่ปักกิ่งพยายามที่จะปราบปรามขบวนการนี้ตามแบบความเชื่อในการใช้กำลังของตน โดยจับกุมนักศึกษาที่ก่อกวนเป็นจำนวน ๑,๑๕๐ คน ดัดแปลงส่วนหนึ่งของเป่ยต้าให้เป็นที่คุมขัง ในการตอบโต้ที่มีขึ้น นักศึกษาหญิงก็เริ่มเข้าร่วมกับนักศึกษาชายในถนน ที่สำคัญกว่าก็คือ พ่อค้าชาวเซี่ยงไฮ้ซึ่งเห็นใจนักศึกษา ได้ปิดร้านประท้วงเป็นการแสดงความรักชาติอยู่หนึ่งสัปดาห์ และกรรมกรโรงงานกว่า ๔๐ แห่งในเซี่ยงไฮ้ก็หยุดงานเป็นการแสดงความรักชาติด้วย ขบวนการซึ่งเป็นของคนทั้งชาติอย่างแท้จริงนี้ โดยมีชนชั้นสำคัญ ๆ เข้ามาร่วมด้วยและเป็นกิจกรรมทางการเมืองที่แพร่หลายอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อนนี้ จึงเป็นฝ่ายมีชัย นักศึกษาในปักกิ่งเดินออกจากที่คุมขังอย่างผู้มีชัย ข้าราชการ "ผู้ทรยศ" สามคนซึ่งนิยมญี่ปุ่นถูกปลด คณะรัฐมนตรีลาออก และจีนปฏิเสธไม่ยอมลงนามในสนธิสัญญาแวร์ซายส์ซึ่งยุติสงครามกับเยอรมนี

ขบวนการวัฒนธรรมใหม่

จากกิจกรรมทางการเมืองในเหตุการณ์วันที่ ๔ พฤษภาคม ได้เกิดลัทธิชาตินิยมจีนแบบใหม่ขึ้นในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ ซึ่งเป็นระยะที่มีพรรคเผด็จการขึ้น ความคิดแนวสังคมนิยมเจริญขึ้น และมีการต่อต้านจักรวรรดินิยม ขณะเดียวกันนั้นความคึกคักทางปัญญาความคิดซึ่งทำให้เกิดกิจกรรมทางการเมืองขึ้น ก็ยังคงดำเนินต่อไปเรื่อย ๆ มีสื่อการคมนาคมเพิ่มขึ้น มีการเสาะแสวงความคิดตะวันตกกันอย่างกระตือรือร้น มีการโจมตีความ

ชั่วร้ายเก่า ๆ อย่างแข็งขันมากขึ้น และมีการถกเถียงค่านิยมใหม่ ๆ กัน โดยทั่วไปแล้วกิจกรรมทั้งหมดนี้ในระยะหนึ่งปีหรือสองปีภายหลังวันที่ ๔ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๑๙ ไม่ได้คลุมไปถึงด้านสังคมและการเมืองและผู้เรียกชื่อว่า "ขบวนการวัฒนธรรมใหม่"

ก่อนอื่น มีวารสารใหม่ ๆ ที่ใช้ภาษาเขียนพื้นเมืองขึ้นหลายร้อยฉบับ ถึงแม้ว่าบางฉบับจะอยู่ได้ไม่นานก็ตาม วารสารเหล่านี้ซึ่งมีเรื่องลงเกือบทุกชนิดเกือบทุกฉบับมุ่งที่จะมีส่วนในการสร้างสังคมจีนขึ้นใหม่ หนังสือพิมพ์ก็เสนอความคิดใหม่นี้และเสนอการพิจารณาค่านิยมทั้งหมดกันใหม่ตามความคิดนี้ มีการพิมพ์หนังสือซึ่งรวมทั้งงานแปลจากต้นฉบับของตะวันตกเพิ่มขึ้นอย่างมาก ด้วยงานเหล่านี้ การปฏิวัติทางปัญญาซึ่งมีอาจารย์มหาวิทยาลัยอายุ ๓๐ กว่ากับนักศึกษาอายุ ๒๐ กว่าเป็นผู้เริ่มขึ้น ก็แพร่ออกจากเปย์ต้าไปทั่วประเทศ เกิดสมาคมเพื่อจุดประสงค์มากหลายขึ้นทุกหนทุกแห่ง

นักวิชาการชั้นนำต่างชาติได้รับเชิญให้มาบรรยาย จอห์น ดิวอี้ใช้เวลาอยู่ในจีนสองปี (พฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๑๙ ถึงกรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๒๑) เดินทางไป ๑๑ มณฑล เขาทำการบรรยายหลายครั้ง โดยมักมีหูซื่อเป็นล่าม และสร้างความสนใจอย่างกว้างขวางในความเห็นของเขาเกี่ยวกับการศึกษาและลัทธิปฏิบัตินิยมโดยทั่ว ๆ ไป เบอร์ทรานด์ รัสเซลล์* อยู่ในประเทศจีนเกือบหนึ่งปี (ตุลาคม ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง กรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๒๑) เขาทำการบรรยายโดยมี วาย. อาร์ เจ้า เป็นล่าม และในฐานะเป็นผู้สนับสนุนลัทธิรัฐสังคม จึงมีผู้อ่านกว้างขวางยิ่งกว่าดิวอี้ ต่อมาก็มีคนอื่น ๆ อีก เช่น กวีชาวอินเดีย คือระพินทรนาถ ตากอร์ ในปี ค.ศ. ๑๙๒๔ ข้อเสนอของเขาที่เป็นนามธรรมกว่าอันว่าด้วยสันติภาพและภราดรภาพทางจิตใจได้รับความสนใจน้อยมากในระยะนั้น

การโจมตีความชั่วร้ายเก่า ๆ ยังคงดำเนินต่อไปโดยการรณรงค์ให้ "โค่นขงจื๊อและบุตร" (ซึ่งเป็นชื่อที่หูซื่อเรียก) ขบวนการนี้ไม่ยอมรับความถูกต้องของ "ข้อผูกพันทั้งสามอันเก่าแก่" (ซึ่งก็เป็นข้อที่สำคัญที่สุดใน "ความสัมพันธ์ทั้งห้า") อันได้แก่การที่ราษฎรยอมอ่อนน้อมต่อผู้ปกครอง บุตรต่อบิดา และภรรยาต่อสามี คุณธรรมสามประการซึ่งมีอยู่ควบคู่กันอันได้แก่ ความภักดีต่อผู้ที่อยู่เหนือกว่า ความกตัญญูกตเวทีต่อบิดามารดา การเก็บเนื้อสงวนตัวของสตรี บัดนี้เห็นกันว่าเป็นสิ่งที่ไปจรรโลงระบอบอัตาธิปไตยทั้งในรัฐและในครอบครัว พวกที่เป็นปฏิปักษ์ต่อลัทธิขงจื๊อโจมตีการกดขี่ของบิดามารดา การจัดการสมรสให้บุตรและการให้เยาวชนต้องอยู่ภายใต้ระบบครอบครัว ความคิดเกี่ยวกับการปลดปล่อยสตรีแพร่หลายไปอย่างรวดเร็ว ขบวนการนี้ก็เหมือนกับการเรียกร้องให้สตรีมีสิทธิเสมอภาค

*Bertrand Russell (ค.ศ. 1872–1970) นักคณิตศาสตร์ และนักปรัชญาชาวอังกฤษ (ผู้แปล)

และมีสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งในตะวันตก คือพบกับการต่อต้านของฝ่ายชายที่เป็นทางบ่อนทำลายแต่เป็นแบบวางเฉย แทนที่จะเป็นไปอย่างคึกคักและมีการอ้างลัทธิความเชื่อ ขณะเดียวกันนั้นพวกอนุรักษ์นิยมหลายคนต้องการจะป้องกันระบบจริยธรรมของลัทธิขงจื๊อ โดยทำลัทธินี้ให้เป็นศาสนาประจำชาติ ซึ่งเป็นความคิดที่คังอีวหวุย ยังคงเสนออยู่เหมือนกับเมื่อปี ค.ศ. ๑๘๙๘ ความพยายามนี้ก่อให้เกิดการต่อต้านมากขึ้นเรื่อย ๆ หลักมรรยาทของลัทธิขงจื๊อหรือหลักการปฏิบัติตนทางสังคม (**หลี** แปลตรงตัวว่า "พิธีการ" "พิธีกรรม" "มรรยาท") ถูกประณามว่าเป็นเครื่องพันธนาการปัจเจกบุคคล ความราบรื่นในสังคมตามแบบเดิมซึ่งมีพื้นฐานอยู่บนการจัดลำดับขั้นของภาษาอันไม่เสมอภาคกัน ถูกสาปแช่งในนามของลัทธินิยมความเสมอภาค หลู่ซุ่นเขียนว่า "วัฒนธรรมจีนคือวัฒนธรรมที่มีการรับใช้เจ้านายของตนผู้กำชัยชนะไว้โดยที่คนจำนวนมากต้องทุกข์ยาก"

การโจมตีลัทธิขงจื๊อไปกระตุ้นให้มีการประเมินค่าของของเก่าแก่ของจีนกันใหม่อย่างแบบวิพากษ์ นักวิชาการที่เป่ยต้า (บุคคลที่สงสัยในคุณค่าของของเก่าแก่ เช่น เฉียนซวนทุง และกู่เจียคัง) พิจารณาใหม่ว่าตำรับขงจื๊อนั้นเป็นของแท้หรือเปล่า และก็ปฏิเสธความเชื่อเดิมว่า ขงจื๊อเป็นผู้แต่งหรือแม้แต่เป็นบรรณาธิการของงานเหล่านั้น กิจกรรมที่เป็นทางปฏิฐานกว่าก็คือของเหลียงฉี่เชาซึ่งบัดนี้ออกจากวงการเมืองแล้ว และหูซื่อกับคนอื่น ๆ ซึ่งนำขบวนการ "จัดระเบียบมรดกของชาติใหม่" เพื่อแยกเมล็ดข้าวออกจากแกลบในขอบข่ายของประเพณีอันยิ่งใหญ่ ดังนั้นบุคคลเหล่านี้จึงศึกษานักปรัชญาโบราณคือ ม้อจื๊อ ศึกษาความคิดทางการเมืองในยุคก่อนปี ๒๒๑ ก่อนคริสต์กาลและศึกษาประวัติศาสตร์ของพัฒนาการที่สำคัญต่าง ๆ คือพุทธศาสนาในจีน ลัทธิเต๋า นวนิยายภาษาพื้นเมือง และความคิดสมัยชิงกันใหม่อีก

มีผู้สนใจในมรดกของชาติจีนมากขึ้นเพราะความผิดหวังกับ "ลัทธิวัตถุนิยม" ของยุโรปหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง เหลียงฉี่เชากลับมาจากการประชุมที่ปารีสด้วยความปักใจเชื่อว่า อารยธรรมตะวันตกทางด้านจิตใจนั้นเสื่อมโทรม เมื่อมีการพัฒนาเทคโนโลยีทางวิทยาศาสตร์ และการยอมรับลัทธิดาร์วินทางสังคม โลกตะวันตกก็กลายมาเป็นวัตถุนิยมเหี้ยวเฉา แห้งและป่วยจาก "ทุพภิกขภัยทางจิตใจ" มีการขยายความแนวความคิดนี้ต่อไปอีกในหนังสือที่มีอิทธิพลมาก โดยนักปรัชญาแห่งเป่ยต้า คือ เหลียงซู่หมิง ชื่อว่า **อารยธรรมและปรัชญาตะวันออกและตะวันตก** (ปี ค.ศ. ๑๙๒๒) ซึ่งเปรียบเทียบตะวันตก จีนและอินเดียว่าเป็นแนวชีวิตสามแบบที่แตกต่างกันออกไป แต่ละแบบมีเอกลักษณ์ตามลำดับดังต่อไปนี้ คือ การต่อสู้ การปรับตัว และการไม่ตามใจตัวเองหรือตรรกยนิยม สัญชาตญาณและศาสนา

ดังนั้น จึงมีการโต้แย้งและถกเถียงกันขนานใหญ่เกี่ยวกับปัญหาไม่เรื่องใดก็เรื่องหนึ่ง ในหมู่พวกปัญญาชนก็มีการถกเถียง แก้แทนและตำหนิศาสนากันอย่างกว้างขวาง เมื่อสมาพันธ์นักศึกษาคริสเตียนแห่งโลกประชุมกันที่ปักกิ่งในปี ค.ศ. ๑๙๒๒ ก็มีการจัดขบวนการต่อต้านศาสนาและต่อต้านคริสต์ศาสนากันทั่วประเทศในหมู่เยาวชนนักศึกษา ในการอภิปรายเรื่อง "วิทยาศาสตร์กับปรัชญาชีวิต" ในปี ค.ศ. ๑๙๒๓ ศาสตราจารย์แห่งมหาวิทยาลัยซิงหัว (คือจางจุนหมาย หรือ "คาร์สัน จาง") ตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับความยิ่งใหญ่ที่สุดของวิทยาศาสตร์ ส่วนนักธรณีวิทยาแห่งเป่ยต้า (คือ วี. เค. ติง) ก็โจมตีอภิปรัชญา มีคนอื่น ๆ อีกมากที่ร่วมในการอภิปรายครั้งนี้

พร้อมกับชัยชนะของการปฏิวัติทางปัญญาและวัฒนธรรมเหนือระบอบเดิมนั้น จุดความสนใจก็แตกแยกออกไปตามส่วนสัดกัน ที่เกิดการแตกแยกนี้ขึ้นส่วนหนึ่งก็เพราะภูมิหลังและนิสัยใจคอของแต่ละคน เป็นการแตกแยกกันระหว่างพวกที่โน้มเอียงไปในทางการศึกษาวิชาการ การปฏิรูป และการพัฒนาอย่างค่อยเป็นค่อยไป กับพวกที่โน้มเอียงไปในทางดำเนินการทางการเมือง เป็นกบฏและทำการปฏิวัติอย่างรุนแรง คนทั้งหลายก็เข้ากับพวกใดพวกหนึ่งในสองพวกนี้

ผู้นำทางที่จะสร้างอารยธรรมจีนใหม่ตามหลักเหตุผล และอย่างที่ถือผลทางปฏิบัติก็คือ หูซื่อ เขาติเตียนพวกลัทธิต่าง ๆ ซึ่งเขาหมายความถึงลัทธิสังคมนิยมรูปต่าง ๆ และหลักความเชื่ออื่น ๆ ที่เป็นแบบครอบจักรวาล ในทางตรงกันข้ามเขากลับเรียกร้องให้เพ่งเล็งใน "ปัญหา" ซึ่งต้องวิเคราะห์กันถึงสาเหตุโดย "วิธีการอุพภพ" (genetic method) และด้วย "ทัศนคติที่มุ่งวิพากษ์" "ไม่มีการปลดแอกกันอย่างสมบูรณ์ หรือมีการสร้างขึ้นใหม่อย่างสมบูรณ์ การปลดแอกหมายถึงการปลดแอกจากสถาบันนี้หรือไม่ก็สถาบันนั้น จากความเชื่อนี้หรือไม่ก็ความเชื่อนั้น เพื่อคนนี้หรือไม่ก็คนนั้น มันเป็นการปลดแอกทีละเล็กละน้อย ทีละหยด การสร้างขึ้นใหม่..... ก็เป็นทีละเล็กน้อยน้อย ทีละหยด" มีคนหลายคนเห็นว่าการใช้ลัทธิปฏิบัตินิยมตามหลักตรรกวิทยาและโดยไม่เอาอารมณ์เข้าไปใส่นี้ ดูจะไม่พอเพียงที่จะรับมือกับปัญหาของจีนได้ และก็ยังไม่เป็นที่พึงพอใจในแง่ของความรู้สึก ในโครงการการศึกษาระยะยาวของหูไม่มีวิธีการทางการเมืองระยะสั้นแต่อย่างใด โครงการนี้ก็ได้แต่ผลิตถ้อยแถลงแบบเสรีนิยม ซึ่งพวกปัญญาชนขอให้รัฐบาลขุนศึกประกันเสรีภาพของราษฎร แต่ก็ไร้ผลทั้งสิ้น

ขบวนการวัฒนธรรมใหม่ทางด้านวิชาการ มีนักศึกษาที่กลับมาจากตะวันตกเป็นผู้นำ พวกนี้ใช้วิชาความรู้ที่ตนได้มาเพื่อพัฒนาการศึกษาขั้นสูง หอสมุด การศึกษาทาง

มนุษยศาสตร์ และการวิจัยทางวิทยาศาสตร์ แต่การสร้างสถาบันการศึกษาขึ้นใหม่นั้นเป็นงานที่เดินไปช้า และถูกหน่วงอยู่เสมอเพราะขาดรัฐบาลสมัยใหม่

โดยทั่วไปแล้ว จุดความสนใจในระยะปี ค.ศ. ๑๙๑๗ ถึง ค.ศ. ๑๙๒๑ คือหนทางที่จะปลดปล่อยปัจเจกบุคคล แต่หลังปี ค.ศ. ๑๙๒๑ ไปแล้ว ความสนใจก็กลับไปสู่เรื่องธรรมดามากกว่า คือหนทางที่จะสร้างชาติให้แข็งแกร่ง ถ้าจะว่ากันอีกทางหนึ่งก็คือ ผู้สนับสนุนคติปัจเจกบุคคลนิยมเน้นการปลดปล่อยให้เป็นอิสระจากการอยู่ใต้อิทธิพลของครอบครัวและเครื่องหน่วงเหนี่ยวอื่นๆ ที่ล้าหลัง แต่คนพวกนี้ก็ไม่ค่อยจะอ้างลัทธิที่ว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพของปัจเจกบุคคลเหมือนกันกับของลัทธิเสรีนิยมของตะวันตก ซึ่งมีต้นตอมาจากลัทธิของตะวันตกที่ว่าด้วยสิทธิธรรมชาติ และความสูงสุดของกฎหมาย แต่ในประเทศจีนนั้นไม่มีลัทธิแบบเดียวกันนี้ที่จะมาช่วยค้ำจุนลัทธิเสรีนิยมในจีนได้อย่างแท้จริง ตรงกันข้ามพวกที่อยากจะเป็นนักเสรีนิยมในจีนสมัยขุนศึกนั้น ก่อนที่จะเรียกร้องเสรีภาพในฐานะราษฎรของตนเอง "อย่างเห็นแก่ตัว" จากรัฐได้ ก็ต้องช่วยสร้างรัฐประชาชาติสมัยใหม่เสียก่อน ซึ่งจำเป็นต้องมีเพราะความภักดีใหม่ที่ตนมีต่อประเทศ ดังนั้น จุดมุ่งหมายโบราณของรัฐบุรุษจีนและญี่ปุ่น ที่จะ "ทำให้ราชอาณาจักรมั่งคั่งและเพิ่มอานุภาพทางทหาร" (**ฟู่กั๋วเฉียงปิง** ในภาษาจีน และ **ฟูโกกุเคียวเฮย** ในภาษาญี่ปุ่น) ก็สามารถปรากฏขึ้นใหม่ในจีนได้อีกในรูปแบบใหม่คือ "การช่วยชาติให้พ้นภัย" เหมือนกันกับที่ปรากฏขึ้นในญี่ปุ่นสมัยเมจิ ลัทธิชาตินิยมมีความสำคัญกว่าลัทธิปัจเจกบุคคลนิยมและลัทธิเสรีนิยม ไม่ช้าก็เกิดขบวนการทางการเมืองซึ่งจะพยายามควบคุมปัจเจกบุคคลและกิจกรรมทางวัฒนธรรมของเขาอีก

การนำลัทธิมาร์กซ์—เลนินเข้ามาสู่จีน

เหตุการณ์วันที่ ๔ พฤษภาคม ได้แสดงให้เห็นแล้วว่าเยาวชนนักศึกษาสามารถทำงานสำเร็จได้ ถ้ามีการรวมกันเพื่อการกระทำทางการเมือง ขณะนั้นซุนยัตเซ็นอยู่ที่เซี่ยงไฮ้ สามารถมองเห็นพลังที่อาจนำมาใช้ได้นี้อย่างชัดแจ้ง เขาจึงเริ่มเกณฑ์นักศึกษา การกระทำนี้เป็นส่วนหนึ่งของการจัดพรรคก๊กมินตั๋งเสียใหม่โดยทั่วไป ซึ่งเริ่มขึ้นในเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๙๑๙ การดำเนินการทางการเมืองก็ถูกกับนิสัยใจคอแบบจินตนิยมของเฉินตู๋ซิ่ว ผู้ถูกจำคุกอยู่ในปักกิ่งจากเดือนมิถุนายนถึงเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๙๑๙ ในฐานะเป็นหัวหน้าขบวนการวันที่ ๔ พฤษภาคม หลังจากนั้นเขาก็เดินทางไปเซี่ยงไฮ้ มาในตอนนี้เองตัวอย่างของลัทธิของโซเวียตรุสเซียก็มาถึงในรูปที่อาจนำไปปฏิบัติได้ ไม่ช้าปีกหนึ่งทั้งปีกในขบวนการวัฒน-

ธรรมใหม่ เช่นเดียวกับผู้นำก๊กมินตั๋งคนสำคัญบางคน ก็พบโครงการปฏิบัติที่พวกตนได้เสาะหามา

การที่ลัทธิมาร์กซ์เป็นที่ดึงดูดใจพวกปัญญาชนนั้น ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับการที่ลัทธินี้อ้างว่า "เป็นตามหลักวิทยาศาสตร์" ในสมัยที่วิทยาศาสตร์ดูจะเป็นเคล็ดลับของความเหนือกว่าในทางวัตถุของตะวันตก แนวความคิดของมาร์กซ์เกี่ยวกับ "ลัทธิวัตถุนิยมทางประวัติศาสตร์" ที่ว่าสังคมก้าวหน้าผ่านช่วงต่าง ๆ ที่เป็นไปตามลำดับ (จากสมัยความเจริญขั้นต้น สมัยการมีทาส สมัยศักดินา สมัยนายทุน และสมัยสังคมนิยม) ด้วย "การต่อสู้ระหว่างชนชั้น" ระหว่างชนชั้นผู้ปกครองและชนชั้นผู้ถูกเอารัดเอาเปรียบ การต่อสู้นั้นมีขึ้นเพื่อที่จะเข้าควบคุม "เครื่องมือการผลิต" แนวความคิดนี้เป็นที่จูงใจนักศึกษาจีนซึ่งต้องการได้ระบบที่จะใช้อธิบาย "ความก้าวหน้า" และทำให้เข้าใจเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์อันยุ่งเหยิงได้ง่ายขึ้น ความเชื่อในแง่ดีว่าอาจขจัดการต่อสู้ระหว่างชนชั้นและการเอารัดเอาเปรียบได้โดยการเลิกกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในเครื่องมือการผลิตนั้น เป็นที่ดึงดูดใจเป็นพิเศษในประเทศที่ด้อยพัฒนาซึ่งเพิ่งจะเริ่มพัฒนาการอุตสาหกรรม และปัญหาต่าง ๆ อันเนื่องจากการพัฒนาอุตสาหกรรมนี้ก็เพิ่งจะเริ่มมีขึ้น นอกจากนี้หลังแนวความคิดของเลนินเกี่ยวกับกองหน้าของนักปฏิวัติ คือ พวกชนชั้นนำที่เป็นปัญญาชนซึ่งมีวินัยของพรรคคอมมิวนิสต์ และคำอธิบายลัทธิจักรวรรดินิยมแบบอาณานิคมของเขาว่า เป็นเพราะความเจริญของระบอบนายทุนนานาชาติที่เป็นแบบผูกขาด ก็มาช่วยเสริมยอดของลัทธิมาร์กซ์อีกด้วย

ลัทธิมาร์กซ์ของยุโรปซึ่งแต่เดิมบัญญัติไว้สำหรับสังคมอุตสาหกรรมที่ก้าวหน้า ได้มีบทบาทน้อยมากในประวัติศาสตร์ของปัญญาชนจีน แต่ลัทธิมาร์กซ์-เลนินนั้นเป็นของใหม่ตามมโนภาพของลัทธินี้ซึ่งมองเห็นการปลดปล่อยมวลมนุษย์นั้น ในจีนปี ค.ศ. ๑๙๑๙ ดูจะเป็นไปได้มากขึ้นจากความสำเร็จอันน่าสนเท่ห์ของพวกโซเวียตในการยึดอำนาจ ดูราวกับว่าลัทธินี้จะเสนอทางแก้ปัญหาให้กับจีนอย่างครบถ้วนในหลายระดับ ในระดับปัญญาชน ลัทธินี้ดูจะช่วยให้มองประวัติศาสตร์โลกด้วยทัศนะที่อยู่กับร่องกับรอย เป็นสากลและ "เป็นตามหลักวิทยาศาสตร์" ซึ่งช่วยให้ปฏิเสธตะวันตกที่เป็นจักรวรรดินิยมได้โดยอ้าง "ความคิดแบบวิทยาศาสตร์" ของตะวันตก และช่วยอธิบายความล้าหลังอันน่าอัปยศของจีนได้ว่าเป็นเพราะความเป็นทาสของ "จักรวรรดินิยมของพวกนายทุน" (คือญี่ปุ่นและมหาอำนาจตะวันตกที่มีสิทธิตามสนธิสัญญา) ซึ่งได้รวมหัวกับ "ระบอบศักดินาของพวกขุนศึก" (คือก๊กอัน-ฟู) ในระดับการเมือง ลัทธิเลนินเสนอวิธีการจัดระเบียบในพรรคที่ใหม่และรัดกุมกว่า และเสนอเทคนิคในการยึดอำนาจและนำมาใช้ในการระดมประชาชนกับการสร้างสังคมขึ้นใหม่ ซึ่งอันที่จริงแล้วก็คือก้าวล่าสุดในการหยิบยื่นเทคโนโลยีทางการเมือง

จากโลกตะวันตกนั่นเอง ในระดับสุดท้าย คือปัจเจกบุคคล ลัทธิเลนินอ้างว่าสามารถเสนอแนะทางที่จะสร้างวินัยและมีการเสียสละส่วนตัวเพื่อชาติ

ถึงแม้สิ่งจูงใจเหล่านี้หลายอย่างจะมีอิทธิพลมากขึ้น เมื่อเวลาล่วงเลยไปก็ตาม แต่ก็ปรากฏขึ้นมาในเวลาอันเหมาะเจาะ คือเมื่อความรู้สึกทางชาตินิยมอันแรงกล้าของปี ค.ศ. ๑๙๑๙ ได้ถูกปลุกขึ้นและกำลังหาทางแสดงออกในรูปขององค์การ หลายคนเห็นว่าการ "หักหลัง" จีนที่แวร์ซายส์เป็นเครื่องพิสูจน์อันประทับใจว่าศัตรูของชาติที่แท้ก็คือ "ลัทธิจักรวรรดินิยม" จากนั้นเป็นต้นมาลัทธิชาตินิยมกับลัทธิต่อต้านจักรวรรดินิยมก็ดูจะมีความเกี่ยวพันกัน เหมือนกับที่เลนินได้กล่าวไว้ ผู้เข้าร่วมในขบวนการวัฒนธรรมใหม่บางคนก็เริ่มดำเนินการทางการเมือง

ในวารสาร**เยาวชนใหม่**ฉบับเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๑๘ ศาสตราจารย์หลี่ต้าเจาผู้เป็นนักปรัชญาที่มีความรู้กว้างขวาง และสนใจอย่างมากกับการปลดแอกชาวนาจีน ฉลองวันครบรอบการปฏิวัติเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๙๑๗ และกล่าวสรรเสริญ "ชัยชนะของลัทธิบอลเชวิค" ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๑๙ เขาเป็นบรรณาธิการของวารสารนี้ฉบับที่ลงเรื่องลัทธิมาร์กซ์ กลุ่มศึกษาในปักกิ่งและเซี่ยงไฮ้รับเอาทฤษฎีสังคมนิยมแบบต่าง ๆ เข้าไว้ (นักศึกษาชาวหูหนาน ชื่อเมาเซตุง ผู้ได้เคยเป็นผู้ช่วยหลี่ในห้องสมุดของเป่ยต้า ในฤดูใบไม้ร่วงของปี ค.ศ. ๑๙๑๘ กลับไปฉางซาในเดือนมีนาคม ค.ศ. ๑๙๑๙ และ ไปเป็นผู้นำของกลุ่มดังกล่าวอีกกลุ่มหนึ่ง) ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๙๒๐ มีการก่อตั้งหน่วยเยาวชนสังคมนิยมขึ้นในเซี่ยงไฮ้ มาในตอนกลางปี ค.ศ. ๑๙๒๐ เฉินตู๋ซิว และหลี่ต้าเจาได้ยอมรับลัทธิมาร์กซ์เลนินไว้อย่างเต็มที่ เฉินไปพบปะกับคนอื่น ๆ ในเดือนกันยายนเพื่อวางแผนจัดตั้งพรรคคอมมิวนิสต์เมื่อถึงตอนที่เมาและคนอีก ๑๑ คน ไปประชุมที่เซี่ยงไฮ้ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๒๑ ซึ่งถือกันในปัจจุบันว่าเป็นการประชุมสภาพรรคคอมมิวนิสต์จีนครั้งที่หนึ่ง ก็ปรากฏว่ามีสาขาย่อย ๆ ของพรรคอยู่ในปักกิ่ง ฉางซา อู่ฮั่น กวางตุ้ง และจี๋หนานแล้วด้วย

บทบาทของโซเวียตในการพัฒนาที่ค่อนข้างจะรวดเร็วนี้ เริ่มขึ้นเมื่อมีการเสนอในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๑๘ ที่จะสละผลประโยชน์ของรุสเซียในแมนจูเรียที่มีอยู่แต่สมัยพระเจ้าซาร์ ต่อมามีการขยายความข้อเสนอนี้ในคำแถลงของลีโอ คาราคาน แห่งกระทรวงการต่างประเทศในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๑๙ ซึ่งเสนอจะยกเลิกอภิสิทธิ์ทั้งหลายที่มีอยู่ตามสนธิสัญญาอันไม่เป็นธรรมของสมัยพระเจ้าซาร์ ข้อเสนอนี้เป็นเพียงการหาประโยชน์จากความไร้สมรรถภาพของโซเวียต แต่เมื่อเป็นที่รู้กันทั่วไปในจีนในเดือนมีนาคม ค.ศ. ๑๙๒๐ ก็ทำให้เกิดความรู้สึกนิยมโซเวียตอย่างกว้างขวาง คาราคานย้ำข้อเสนอนี้อีกในเดือน

กันยายน ค.ศ. ๑๙๒๐ แต่มีเงื่อนไขบางประการ สำหรับเป็นหลักในการเจรจา

ขณะเดียวกันนั้นตัวแทนขององค์การคอมมิวนิสต์สากล (โคมินเทิร์น ซึ่งตั้งขึ้นในเดือนมีนาคม ค.ศ. ๑๙๑๙) คือเกรกอรี่ วอยทินสกี้ ก็เดินทางไปถึงปักกิ่ง และไปเซี่ยงไฮ้ในตอนต้นปี ค.ศ. ๑๙๒๐ เขาช่วยจัดตั้งองค์การคอมมิวนิสต์แห่งแรกขึ้นในเซี่ยงไฮ้ ซึ่งมีสำนักงานข่าวสารและการพิมพ์ และมีสาขาต่าง ๆ ในที่อื่น คนที่มาแทนวอยทินสกี้คือมาริง ซึ่งช่วยในการจัดการประชุมพรรคคอมมิวนิสต์จีนครั้งที่หนึ่ง มาในตอนนี้ความรู้ความชำนาญของโคมินเทิร์นเป็นสิ่งสำคัญมาก

แหล่งการก่อตั้งองค์การคอมมิวนิสต์จีนอีกแหล่งหนึ่ง ก็คือ กลุ่มนักก่อการในหมู่คนงาน นักศึกษาในฝรั่งเศสหลังสงคราม ซึ่งมีอยู่หลายคนที่มาจากหูหนาน พวกนี้จัดตั้งพรรคคอมมิวนิสต์จีนหนุ่มขึ้นในปารีสในปี ค.ศ. ๑๙๒๑ โจว เอินไหล (ค.ศ. ๑๘๙๘—๑๙๗๖) ซึ่งจบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยหนานไค เป็นผู้นำคอมมิวนิสต์ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดคนเดียวจากกลุ่มผู้นำจำนวนไม่น้อยซึ่งภายหลังเดินทางกลับมาจากฝรั่งเศส

เราจะเห็นได้ว่า หลังปี ค.ศ. ๑๙๒๑ ไปแล้ว เมื่อทั้งพวกคอมมิวนิสต์และพวกก๊กมินตั๋งจัดพรรคที่รวมอำนาจไว้ในส่วนกลางและมีวินัยขึ้น ทำให้พวกปัญญาชนต้องหนักใจอย่างมากในการเลือกระหว่างการศึกษาหาความรู้โดยไม่ยุ่งกับการเมือง หรือจะให้ความสำคัญกับการกระทำทางการเมืองมากกว่าวิชาการ เมื่อหูซื่อและเฉินตู๋ซิ่วแยกทางกันในต้นปี ค.ศ. ๑๙๒๑ หลังจากร่วมมือกันมาสี่ปี คนทั้งสองก็เป็นสัญลักษณ์ของทางเลือกที่ปัญญาชนมีอยู่

ไม่ช้านักเขียนภาษาพื้นเมืองก็พบกับปัญหาทางเลือกแบบเดียวกัน คนพวกนี้ส่วนใหญ่ให้ความสนใจอย่างท่วมท้นกับการปฏิวัติสังคม คือกับความชั่วร้ายของระบอบเดิมและการต่อสู้เพื่อสร้างสังคมใหม่ขึ้นมา นักเขียนส่วนใหญ่เชื่อว่าหน้าที่ในสังคมของตนคือการสั่งสอนเพื่อนร่วมชาติและช่วยจีนให้พ้นจากความเสื่อมและความชั่ว พวกที่เดินตามแนว "ศิลปะเพื่อศิลปะ" อย่างปัจเจกบุคคลนิยมซึ่งมักตามแบบแองโกล-อเมริกันนั้น ไม่ช้าก็ถูกบดบังโดยนักเขียนที่มีเป้าหมายทางสังคม เช่นหลู่ซุ่นซึ่งประสงค์จะรับใช้ประเทศในฐานะจิตแพทย์ นักเขียนพวกหลังนี้ได้รับแรงดลใจเป็นพิเศษจากนักประพันธ์นวนิยายที่ยิ่งใหญ่ของรุสเซียในศตวรรษที่ ๑๙ สภาพแวดล้อมและความสนใจของนักเขียนชาวรุสเซียเหล่านี้ดูจะใกล้เคียงกับของจีน และพวกนี้ก็มีอิทธิพลอยู่แล้วในญี่ปุ่น แทนที่จะเป็นนักวิชาการ พวกนักเขียนกลับเป็นผู้ที่มีความรู้สึกมากขึ้นเรื่อย ๆ ว่า ตนเป็นแนวหน้าของการปฏิวัติ และรู้สึกว่าตนเป็นผู้รับใช้การปฏิวัติมากกว่าเป็นผู้รับใช้วรรณกรรม

กลุ่มแรกๆ ที่มีอิทธิพลมากที่สุดก็คือ สมาคมวรรณกรรม (**หวุนเซียะเอี๋ยนจิ้วหุ้ย** ซึ่งแปลตรงตัวว่า "สมาคมเพื่อศึกษาวรรณคดี") สมาคมนี้ก่อตั้งขึ้นในปลายปี ค.ศ. ๑๙๒๐ และเข้าจัดทำวารสาร **เรื่องสั้น (เสี่ยวซัวแยะเป้า)** ซึ่งพิมพ์ที่สำนักพิมพ์พาณิชยการ บรรณาธิการคนแรกคือ เหมาตุ้น (ซึ่งเป็นนามปากกาของเสีนเย็นปิง ค.ศ. ๑๘๙๖) ผู้ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นนักประพันธ์นวนิยายชั้นนำ สมาคมนี้สนับสนุน "วรรณคดีที่มีมนุษยธรรม" แบบต่างๆ และที่สะท้อนสภาพความเป็นจริง พวกนี้เน้นการแปลงานประพันธ์ของตะวันตก และสนับสนุนคนที่มีความสามารถหน้าใหม่ๆ รวมนักประพันธ์หญิงหลายคนในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๒๙ วารสาร **เรื่องสั้น** ให้โอกาสกับนักเขียนสำคัญหลายคน งานชิ้นดีเยี่ยมของคนเหล่านี้จะปรากฏในสิบปีต่อมา

กลุ่มคู่แข่งขันก็คือ **สมาคมสร้างสรรค์ (ฉ่วงเจ้าเซ่อ)** ซึ่งกั๋วโม่โย่ (ค.ศ. ๑๘๙๒) และคนอื่นๆ ก่อตั้งขึ้นในญี่ปุ่นในปี ค.ศ. ๑๙๒๑ สมาคมนี้อุทิศตนก่อนอื่นใดให้กับลัทธิจินตนิยมแบบที่แหวกแนวอย่างเต็มที่ เช่น หยูต้าฝู (ค.ศ. ๑๘๙๖–๑๙๔๕) นั้นเขียนคำสารภาพแบบกึ่งอัตประวัติ หนังสือเรื่องนี้มีทั้งความต้องการทางเพศและความรู้สึกรักชาติ ซึ่งต้องพบกับความไม่สมหวังทั้งคู่ และทำให้ตัวนำของเรื่องต้องโศกเศร้า และรู้สึกมืดมลทินอยู่เรื่อยไป ทั้งนี้เข้าใจว่าเป็นเพราะเขายังอยู่ใต้อิทธิพลของหลักจริยธรรมของลัทธิขงจื๊อที่ได้รับการสั่งสอนมาในสมัยเป็นเด็ก

แต่มาในประมาณปี ค.ศ. ๑๙๒๕ สมาคมสร้างสรรค์ก็หันไปหาลัทธิมาร์กซ์ด้วยความแข็งขันพอๆ กัน กั๋วโม่โย่เขียนถึงการเปลี่ยนความเชื่อของเขาในปี ค.ศ. ๑๙๒๔ ว่า "บัดนี้ข้าพเจ้าสามารถจัดความคิดทั้งหลายให้เป็นระเบียบได้ ซึ่งแต่ก่อนนี้ข้าพเจ้าไม่อาจนำมาประสานเข้าด้วยกันได้ ข้าพเจ้าพบกุญแจที่ไขปัญหาทั้งหมด ซึ่งแต่ก่อนดูจะขัดกันเองในตัวและแก้ไม่ตก" ถ้อยคำนี้เป็นตัวอย่างดีที่สุดว่าลัทธิมาร์กซ์-เลนิน ดึงดูดใจปัญญาชนเพราะการทำเรื่องยากให้ดูง่าย และก็เป็นลางไม่ดีสำหรับพวกที่เป็นปัจเจกบุคคลนิยม–เสรีนิยมที่มองเห็นวรรณคดีว่าเป็นศิลปะ กั๋วโม่โย่ (ซึ่ง ๒๔ ปีต่อมาได้เป็นผู้อำนวยการบัณฑิตยสถานทางวิทยาศาสตร์ที่ปักกิ่งภายใต้รัฐบาลคอมมิวนิสต์) กล่าวต่อไปว่า "ทุกวันนี้ มีเหตุผลอย่างเดียวที่จะมีวรรณคดีไว้ นั่นก็คือ ความสามารถของวรรณคดีที่จะเร่งให้มีการปฏิวัติทางสังคมขึ้นได้----นี่เป็นยุคของการโฆษณาชวนเชื่อ และวรรณคดีก็เป็นอาวุธที่มีอานุภาพสำหรับการโฆษณาชวนเชื่อ" ถึงแม้ว่าความเห็นนี้จะมิได้เป็นที่ยอมรับอย่างเป็นทางการว่าเป็นสิ่งสำคัญจนอีก ๒๔ ปีต่อมา แต่ความเห็นนี้ก็แพร่หลายมากขึ้นเรื่อยๆ ในหมู่นักเขียนในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๐ โดยที่ขาดประเพณีวรรณกรรมสมัยใหม่ และไม่มี

กฎเกณฑ์แน่นอนทางศิลปะในสื่อแบบใหม่นี้ นักเขียนเหล่านั้นจึงอาจพร้อมที่จะรับว่าบทบาทสำคัญของตนในกระบวนการปฏิวัตินั้นเป็นทางสังคมมากกว่า

เบื้องหลังการปฏิวัติของคณะชาติ

ช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๐ เป็นระยะที่มีความวุ่นวายในการเมืองระบอบขุนศึกอย่างที่สุด และเกิดขบวนการปฏิวัติเพื่อสถาปนาอำนาจส่วนกลางขึ้นใหม่ เป้าหมายแรกของการปฏิวัติก็คือการรวมประเทศให้เป็นปึกแผ่นอีก นอกจากนี้ก็มีเป้าหมายอื่น ๆ ทั้งที่เกี่ยวกับต่างประเทศและในประเทศ ในด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศ การปฏิวัติมุ่งที่จะล้มเลิกอภิสิทธิ์และอิทธิพลของต่างชาติที่มีเหนือจีนภายใต้สนธิสัญญาอันไม่เป็นธรรม ผู้รักชาติทุกคนเป็นปฏิปักษ์ต่อระบอบจักรวรรดินิยม แต่ในด้านภายในประเทศแล้ว พวกนี้มีความสนใจแตกต่างกันไป การปฏิวัติทางสังคมด้วยการรวมกำลังกรรมกรตามโรงงานอย่างขนานใหญ่และแม้แต่รวมชาวนาในชนบทด้วย ดูจะเป็นไปได้ในแง่ของการเมือง แต่ด้วยเหตุผลหลายประการด้วยกัน ผู้นำสำคัญของขบวนการปฏิวัติจะหันไปต่อต้านการปฏิวัติทางสังคม ปราบปรามขบวนการมวลชน และสร้างอำนาจของตนโดยอาศัยนโยบายความเป็นเอกภาพของชาติและการต่อต้านระบอบจักรวรรดินิยม

มองในแง่ของกระบวนทางการเมือง การปฏิวัติเริ่มรวมเอากลุ่มต่าง ๆ เข้าด้วยกันก่อน ในระยะเตรียมการจากปี ค.ศ. ๑๙๒๑ ถึงกลางปี ค.ศ. ๑๙๒๕ ในช่วงสองปีต่อมาก็มีกำลังสูงสุด และหลังจากนั้นก็เริ่มถอยกำลังลง

ในฐานะที่เป็นก้าวหนึ่งในการเปลี่ยนการเมืองให้ทันสมัย การเถลิงอำนาจของพวกก๊กมินตั๋งหมายความว่า ได้มีการวางรูปการปกครองใหม่ในที่สุด คือ การเผด็จการโดยพรรคเพื่อแทนระบบราชวงศ์ ระบบสนธิสัญญาพัฒนามาถึงขั้นสุดท้ายคือมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้จีนใช้อำนาจอธิปไตยของตนได้มากขึ้น แต่พัฒนาการทั้งสองด้านนี้หยุดชะงักลงกลางคัน รัฐบาลเผด็จการของพวกก๊กมินตั๋งไม่สามารถเข้าควบคุมทุกมณฑลในจีนได้อย่างมั่นคง และการปฏิวัติซึ่งทำให้พวกก๊กมินตั๋งมีอำนาจขึ้นมาโดยเฉพาะในเมืองต่าง ๆ นั้น ก็หยุดลงก่อนที่จะไปถึงบริเวณชนบทเช่นเดียวกัน จีนได้อำนาจอธิปไตยกลับคืนมาโดยไม่อาจล้มเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ดังนั้น การปฏิวัติของคณะชาติก็เหมือนกับการปฏิวัติในปี ค.ศ. ๑๙๑๑ คือได้ผลเพียงบางส่วนเท่านั้น

แต่นับว่าเป็นโชคร้ายที่ยังคงมีทางที่การปฏิวัติในประเทศจะดำเนินต่อไปอีก โดยไม่มีขอบเขตจำกัด เพราะสังคมชนบทอันเก่าแก่ของจีนยังคงสลายตัวต่อไปไม่หยุดยั้ง เบื้อง

หลังเหตุการณ์ทั้งหลายในสมัยนี้ก็คือ ความยากจนและการหมดกำลังใจในหมู่บ้าน เป็นที่เชื่อกันว่า จำนวนประชากรของจีนกำลังเพิ่มมากขึ้น และจำนวนประชากรทั้งหมดในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ๑๙๓๐ ก็ประมาณกันว่ากว่า ๔๐๐ ล้าน หรือเกือบ ๆ ๕๐๐ ล้านด้วยซ้ำไป แต่มาบัดนี้เศรษฐกิจหัตถกรรมในท้องนาก็กำลังกระทบกระเทือนอย่างหนัก เพราะผลิตผลของโรงงานและสินค้าจากต่างประเทศ ผ้าที่ทอด้วยเครื่องจักร กระดาษ ไม้ขีดไฟ เครื่องปั้นดินเผาและสินค้าอื่น ๆ จำพวกเดียวกันนี้ทำให้อุตสาหกรรมเก่าๆตามท้องนาต้องเลิกกิจการ เช่น การทอผ้าฝ้าย เหมือนกับที่มีการใช้น้ำมันก๊าดบรรจุกระป๋องแทนการใช้น้ำมันพืชสำหรับให้ความสว่าง การทำไร่นาถูกดึงเข้าไปอยู่ในเศรษฐกิจเงินตรามากขึ้น แต่ก็ยังมีการลงทุนไม่เพียงพอ ผู้ทำการเพาะปลูกยากจนเกินไปที่จะเก็บพืชผลของตนเอาไว้ได้ ปรับปรุงเมล็ดพืชหรือเครื่องมือเครื่องใช้ของตนหรือหลีกเลี่ยงการกู้ยืมจากพวกนักให้กู้เงินอาชีพ จำนวนผู้เช่าที่ดินดูจะเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะในภาคใต้ของจีน ค่าเช่าและราคาสินค้าถีบตัวสูงขึ้น ขณะเดียวกันนั้นภัยพิบัติก็ทวีขึ้น เช่น ทุพภิกขภัยในบริเวณตะวันตกเฉียงเหนือในปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๒๑ ทหารรับจ้างของพวกขุนศึกก็อยู่ได้ด้วยการผลิตและจำหน่ายฝิ่น ตลาดมอร์ฟีน เฮโรอีน และยาเสพติดอื่น ๆ ก็ขยายกว้างขึ้น ความยากจน การขาดอาหาร และโจรผู้ร้ายกำลังแพร่หลายยิ่งขึ้น สรุปแล้วก็คือ สภาวะของมนุษย์และวัตถุที่จะทำให้เกิดขบวนการปฏิวัตินั้นพอกพูนขึ้นเรื่อย ๆ

เราไม่ควรจะแปลกใจว่า เมื่อมองในแง่นี้แล้ว ความสำเร็จในการปฏิวัติของช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๐ จะเป็นในทางการเมืองมากกว่าในด้านเศรษฐกิจและโครงสร้างทางสังคม ได้มีความพยายามสร้างจีนขึ้นมาใหม่จากหลายด้าน และหลายระดับด้วยกันในช่วง ๗๕ ปีก่อนนี้ ซึ่งได้ผลอันเป็นที่ไม่สมหวังอยู่เรื่อยมา การที่มีความไม่สมหวังอยู่บ่อย ๆ เช่นนี้ ซึ่งผู้กุมอำนาจทุกคนในจีนสมัยใหม่ต้องเผชิญ ทำให้เกิดการกล่าวหากันมากในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๐ ฝ่ายที่ถูกกล่าวหา คือ มหาอำนาจจักรวรรดินิยม พวกขุนศึก องค์การคอมมิวนิสต์สากล ก๊กมินตั๋ง หรือพวกอื่น ๆ ไม่มีกลุ่มใดเลยที่อาจอ้างได้ว่าได้รับความสำเร็จเป็นบางส่วนหรือชั่วครู่

ในหมู่กลุ่มทั้งหลายที่มีอำนาจอยู่บ้างไม่มากก็น้อยในจีน ก็คือชาวต่างชาติ มาบัดนี้อิทธิพลของพวกนี้ก็ถูกจำกัดขอบเขตอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้ ชาวต่างชาติไม่อาจเสนอทางแก้วิกฤติการณ์ในประเทศให้จีนได้ ทั้งนักวิสาหกิจชาวตะวันตกซึ่งพัฒนาการค้าและอุตสาหกรรมอยู่ตามเมืองท่าสนธิสัญญา และนักสอนศาสนาซึ่งส่งเสริมการศึกษาและค่านิยมของคริสต์ศาสนาอยู่ในบริเวณภายในของประเทศ ต่างก็ไม่อาจจัดการกับปัญหาการรวมกันเป็นปึกแผ่นและความเป็นระเบียบเรียบร้อยทางการเมืองของจีนได้ ไม่มีมหาอำนาจใดที่มี

สนธิสัญญากับจีนซึ่งจะเสนอแบบฉบับของการจัดระบบใหม่ทางการเมืองในประเทศด้อยพัฒนาให้จีนได้ หรือแสดงวิธีที่จะเอาลัทธิชาตินิยมใหม่ของจีนมาใช้ในการพัฒนาอุตสาหกรรม ชาวต่างชาติได้ช่วยทำลายระบอบเก่า แต่ว่าจะช่วยสร้างระบอบใหม่ขึ้นในตอนนี้ได้หรือไม่นั้น คือปัญหาที่อยู่เบื้องหลังการตกลงทางการทูตของปี ค.ศ. ๑๙๒๑–๒๒ ในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง

การประชุมที่วอชิงตันและการแก้ไขสนธิสัญญา

โดยทั่วไปนักการทูตของประเทศมหาอำนาจที่มีสนธิสัญญากับจีน หวังจะเห็นจีนมีรัฐบาลกลางที่มั่นคงขึ้นมาเหมือนประเทศอื่น ๆ ระบบสนธิสัญญานั้นมีทางที่จะล้มเลิกไปได้ เพราะสนธิสัญญาทุกฉบับนั้นทำกันระหว่างประเทศอธิปไตยสองประเทศ โดยที่ฝ่ายหนึ่ง (คือจีน) ยอมรับการจำกัดอำนาจอธิปไตยของตนเอง นักการทูตต่างประเทศและนักชาตินิยมชาวจีนมีความเห็นขัดแย้งกันเรื่องเป้าหมาย คือการได้อธิปไตยของจีนกลับคืนน้อยกว่าเรื่องความรวดเร็ว และวิธีดำเนินการซึ่งจะทำให้บรรลุถึงเป้าหมายนั้น แต่พวกที่ขัดกับอุดมคติในระยะยาวของนักการทูตก็คือ พวกชนต่างชาติที่ปกป้องผลประโยชน์ที่มีอยู่ในจีน ซึ่งมักจะเป็นพวกอนุรักษ์นิยมที่คิดแต่เรื่องใกล้ตัว เป็นพวกที่สนับสนุนให้คงสภาพของเมืองท่าสนธิสัญญาต่อไป และเป็นศัตรูของการเปลี่ยนแปลงที่รุนแรง ในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๐ พวกนี้ซึ่งไม่เต็มใจที่จะสนับสนุนการปฏิวัติของคณะชาติจึงกลายมาเป็นเป้าหมายของการโจมตีโดยพวกนักปฏิวัติ

ความพยายามที่สำคัญทางการทูตของมหาอำนาจเจ้าของสนธิสัญญาเพื่อจัดการกับปัญหาจีนนั้น มีขึ้นในการประชุมที่วอชิงตัน (๑๒ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๒๑ ถึง ๒ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๒๒) มีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้ริเริ่มสำคัญ และเป็นการตกลงเรื่องตะวันออกไกลครั้งสำคัญหลังสงคราม วูดโรว์ วิลสันได้เพิ่มแนวความคิดเกี่ยวกับการกำหนดตัวเองของชาติ เข้ากับหลักการสองประการของลัทธิ "เปิดประตู" ซึ่งได้แก่การมีโอกาสเท่าเทียมกันกับการค้าขายโดยต่างชาติและการรักษาเสถียรภาพของรัฐประชาชาติจีน แต่ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง มหาอำนาจตะวันตกไม่สามารถที่จะแข่งขันกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นเข้าไปในจีน หรือสามารถยับยั้งการก้าวร้าวทางการเมืองของญี่ปุ่นดังที่ประจักษ์ในข้อเรียกร้อง ๒๑ ข้อของปี ค.ศ. ๑๙๑๕ มหาอำนาจตะวันตกรู้สึกว่าจำเป็นต้องยอมรับ ในสนธิสัญญาลับที่พวกตนทำกับญี่ปุ่นว่าญี่ปุ่นมีสิทธิในชานตุง ส่วนหนึ่งเป็นเพราะที่ประชุมสันติภาพที่ปารีสในปี ค.ศ. ๑๙๑๙ ได้ยอมให้ญี่ปุ่นได้ดินแดนนั้นไป สหรัฐอเมริกาจึงไม่ได้ให้สัตยา-

บันกับสนธิสัญญาแวร์ซายส์ จุดมุ่งหมายอย่างหนึ่งของสหรัฐอเมริกาในการประชุมที่วอชิงตันก็คือจะต่อต้านการขยายตัวของญี่ปุ่นที่มีขึ้นในระหว่างสงคราม

สนธิสัญญาต่าง ๆ ที่ลงนามกันที่วอชิงตันได้ปูพื้นฐานให้กับความมั่นคงระหว่างประเทศในตะวันออกไกล และสำหรับการพัฒนาประเทศจีนให้เป็นปึกแผ่นขึ้นได้ ที่ทำเช่นนี้ได้ส่วนหนึ่งก็เพราะญี่ปุ่นให้ความร่วมมือในการตกลงและเต็มใจที่จะคืนดินแดนที่ได้มาระหว่างสงคราม แต่ถึงกระนั้น การตกลงครั้งนี้ก็ขาดวิธีที่จะบังคับให้มีการปฏิบัติตาม ไม่ว่าจะเป็นในรูปของการลงโทษหรือในรูปของการตกลงที่ผูกมัดในแบบการเมืองแห่งอำนาจ เพื่อที่จะให้เป็นไปตามที่ตกลงกันไว้ต่อไป

ประการแรก สัมพันธมิตรระหว่างอังกฤษกับญี่ปุ่น ซึ่งก็ไม่ได้ช่วยเหนี่ยวรั้งญี่ปุ่นเป็นพิเศษ และอาจนำเอาอังกฤษและประเทศในเครือจักรภพเข้าไปพัวพันในการขัดแย้งที่อาจมีขึ้นระหว่างสหรัฐอเมริกากับญี่ปุ่น มาบัดนี้ก็ถูกยกเลิกไป โดยไม่มีสนธิสัญญาสัมพันธมิตรอื่นที่แน่นแฟ้นเท่ากันเข้ามาแทนที่ ประการที่สอง ได้มีการตกลงจำกัดกำลังอาวุธทางกองทัพเรือ ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญอย่างหนึ่งของการประชุม จำกัดกำลังอาวุธในครั้งนี้ทำตามอัตราส่วน ๕ ต่อ ๕ ต่อ ๓ ระหว่างอังกฤษ สหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่นตามลำดับโดยมีเงื่อนไขว่า จะไม่มีการสร้างฐานทัพเรืออังกฤษหรืออเมริกันขึ้นทางตะวันออกของสิงคโปร์ หรือทางตะวันตกของฮาวาย ประการที่สาม ญี่ปุ่นตกลงจะถอนตัวออกจากชานตุง และจะถอนทหารออกจากผืนแผ่นดินใหญ่เอเชียทางตะวันออกเฉียงเหนือ ที่ซึ่งทหารสัมพันธมิตรโดยเฉพาะทหารญี่ปุ่นได้เข้าไปแทรกแซงเพื่อต่อต้านการปฏิวัติโดยพวกบอลเชวิคในตอนกลางปี ค.ศ. ๑๙๑๘ บริเวณนี้คือมณฑลชายฝั่งทะเลแมนจูเรียเหนือ และไซบีเรียตะวันออก ดังนั้นเพื่อตอบแทนการประกันว่าญี่ปุ่นจะมีอานุภาพทางกองทัพเรือใหญ่ที่สุดในมหาสมุทรแปซิฟิกตะวันตก ญี่ปุ่นจึงถอนตัวกลับไปยังดินแดนของตนเท่าที่มีอยู่ในปี ค.ศ. ๑๙๐๕ ยกเว้นแต่เกาหลี ประการสุดท้ายสนธิสัญญาเก้ามหาอำนาจซึ่งลงนามกันที่วอชิงตันในปี ค.ศ. ๑๙๒๒ ก็ประกาศอย่างเป็นทางการว่า ทุกประเทศสนับสนุนนโยบายเปิดประตู และเสถียรภาพของดินแดนและความเป็นอิสระทางการบริหารของจีน และมีการก้าวไปสู่การค่อย ๆ ขจัดระบบสนธิสัญญาโดยเรียกร้องให้มีการประชุมเรื่องภาษีศุลกากรของจีน และเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต

ผลของการตกลงเหล่านี้ก็คือ ญี่ปุ่นถอนตัวออกจากชานตุงและจีนได้เมืองท่าชิงเต่าที่เยอรมนีและญี่ปุ่นได้พัฒนาไว้ ในที่สุดอังกฤษก็คืนวุยไห่วุ้ยให้จีน แต่ก็ไม่ได้มีการประชุมกันเรื่องภาษีศุลกากรจนปี ค.ศ. ๑๙๒๕—๑๙๒๖ และแม้แต่ในตอนนั้นก็ตาม เพราะจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกันของชาติต่าง ๆ และเพราะจีนขาดรัฐบาลกลางอย่างแท้จริง ที่ประชุมก็ไม่

สามารถตกลงกันได้ ยกเว้นแต่ในข้อที่สำคัญคือ จีนอาจเก็บภาษีศุลกากรโดยอิสระได้ในปี ค.ศ. ๑๙๒๙ คณะกรรมาธิการสิทธิสภาพนอกอาณาเขตซึ่งประชุมกันที่ปักกิ่งในปี ค.ศ. ๑๙๒๖ เท่านั้นก็ไม่ประสบผลเช่นเดียวกัน ความพยายามของสหรัฐอเมริกาในปี ค.ศ. ๑๙๒๐ และต่อมาที่จะฟื้นฟูสมาพันธ์ธนาคารนานาชาติอันประกอบด้วยธนาคารอังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกัน และญี่ปุ่น เพื่อหาเงินมาพัฒนาเศรษฐกิจของจีน ก็ประสบความล้มเหลวที่จะต่อเวลาการให้ความช่วยเหลือทางการเงินเพื่อการปฏิสังขรณ์หรือเพื่อการปลดทหารประจำการ ความล้มเหลวนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะพวกนายธนาคารไม่อาจตกลงกันได้ว่าจะเก็บหนี้สินเดิมที่ไม่มีการค้ำประกันเสียก่อนหรือไม่ โดยเฉพาะเงินกู้นิชิฮาราของญี่ปุ่นซึ่งเป็นจำนวนประมาณ ๑๘๘ ล้านดอลล่าร์จีน

ปัจจัยอย่างหนึ่งซึ่งไปกีดขวางความพยายามของนานาชาติที่จะช่วยจีนให้พัฒนาเป็นรัฐประชาชาติ คือ การขาดรัฐบาลกลางที่มีประสิทธิภาพ การไม่ยั้งมือของพวกโจรผู้ร้ายและพวกขุนศึกซึ่งไปคุกคามชีวิตและทรัพย์สินของคนต่างชาติ ความไร้สมรรถภาพของรัฐบาลจีนที่จะปฏิบัติตามข้อผูกมัดระหว่างประเทศ ทำให้การเรียกร้องที่จะใช้สิทธิในฐานะประเทศอธิปไตยของตนขาดน้ำหนักลง ดังนั้น ความไม่สงบเรียบร้อยภายในของจีนจึงไปยับยั้งการแก้ไขระบบสนธิสัญญาอันไม่เป็นธรรมตามที่มีผู้เสนอขึ้น

นอกจากนี้แล้วก็ไม่มีพื้นฐานที่มั่นคงในการร่วมมือกันระหว่างอังกฤษ อเมริกาและญี่ปุ่น กฎหมายคนเข้าเมืองของสหรัฐอเมริกาในปี ค.ศ. ๑๙๒๔ ไปทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างสหรัฐอเมริกากับญี่ปุ่นต้องร้าวราน ส่วนอังกฤษนั้นหันไปสนใจกับปัญหาในยุโรปแต่อย่างเดียว บทบาทสำคัญของฝรั่งเศสก็คือการเรียกร้องให้จีนชำระหนี้เป็นเหรียญฟรังก์ทองคำ และทำให้การให้สัตยาบันสนธิสัญญาต่าง ๆ ที่ทำกันที่วอชิงตันต้องล่าช้าไปจนกระทั่งปี ค.ศ. ๑๙๒๕

การปฏิวัติจีนตามแบบของโซเวียต

อิทธิพลของโซเวียตที่มีต่อจีนในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ กว่า ก็คือ อิทธิพลตะวันตกอีกส่วนหนึ่ง ตรงกันข้ามกับความพยายามของพวกมหาอำนาจสนธิสัญญาที่จะค่อยปฏิรูปความสัมพันธ์กับต่างประเทศของจีนอย่างซังกะตายและลุ่ม ๆ ดอน ๆ มอสโกกลับเสนอแบบฉบับสำหรับการปฏิวัติในประเทศที่ใช้การได้ให้กับจีน ผู้รักชาติชาวจีนบางคนเห็นว่า อุดมการและเทคนิคการปฏิวัติของโซเวียตดูจะเป็นหนทางเดียวที่สร้างระบอบการเมืองใหม่ขึ้นมาได้ทันที นี่เป็นสิ่งที่มหาอำนาจสนธิสัญญาตะวันตกไม่เคยทำได้สักที อันที่จริงแล้วอุดมการและ

วิธีการทางการเมืองของมหาอำนาจเหล่านี้ดูจะไม่เหมาะกับสถานการณ์ในจีนเสียแล้วด้วยซ้ำไป

นับแต่ปี ค.ศ. ๑๙๑๒ มาแล้ว เลนินได้แนะว่าขบวนการปฏิวัติของชนชั้นกรรมาชีพที่มีคอมมิวนิสต์เป็นผู้นำในประเทศยุโรปที่เป็นอุตสาหกรรมนั้น ควรสนับสนุนการปฏิวัติของนักชาตินิยมชาวเอเชีย ซึ่งอาจมีขบวนการของ "พวกชนชั้นกลาง–ประชาธิปไตย" (เรียกตามคำจำกัดความของคอมมิวนิสต์) เป็นผู้นำ เพื่อต่อต้านลัทธิอาณานิคมและจักรวรรดินิยม ในการประชุมสภาคอมมิวนิสต์สากลครั้งที่สองในฤดูร้อนปี ค.ศ. ๑๙๒๐ มีการอธิบาย "ทฤษฎีเรื่องปัญหาชาติและอาณานิคม" ของเลนินว่า ระบอบนายทุนตะวันตกต่อชีวิตของตนออกไปโดยการหาประโยชน์จากแรงงานและวัตถุดิบราคาถูกของอาณานิคมเอเชียของตนฉันใด ชนชั้นกรรมาชีพตะวันตกก็อาจเป็นพันธมิตรกับชนชั้นกลางชาวเอเชีย "ในการโจมตีด้านข้าง" เพื่อต่อต้านศัตรูคนเดียวกันได้ฉันนั้น เพราะ "ลัทธิจักรวรรดินิยมของพวกนายทุน" เอาเปรียบชาวอาณานิคมทางเศรษฐกิจ และเป็นพันธมิตรทางการเมืองของชนชั้นปกครอง "ระบอบศักดินา" ในเอเชียที่เป็นพวกปฏิกิริยา

ทฤษฎีจักรวรรดินิยมของเลนินจึงโยงเอาบริเวณต่าง ๆ ของโลกเข้าด้วยกัน ทฤษฎีนี้ให้ความสำคัญทางประวัติศาสตร์กับองค์ประกอบทั้งหลายในการเมืองจีน ภายในสกลโลกวิทยาเดียวกัน คู่แข่งทางการเมืองของฝ่ายหนึ่งอาจถูกประณามว่าเป็น "ขุนศึก" ซึ่งเป็นตัวแทน "ปฏิกิริยาแบบศักดินา" ของระบอบที่กำลังจะวายปราณ พ่อค้าและคนชั้นกลางในเมืองอาจถูกจัดเข้าเป็นพวก "ชนชั้นกลางแห่งชาติ" ซึ่งแสดงถึงช่วงของนายทุนในประวัติศาสตร์อาจ "กระโดดข้าม" ช่วงนี้ไปได้โดยการใช้ลัทธิมาร์กซ์ในรูปที่เลนินได้ดัดแปลงแล้ว โดยการใช้ความช่วยเหลือจากโซเวียต และชาวจีนก็อาจมีการพัฒนา "แนวร่วม" ขึ้นได้ โดยมี "ชนชั้นกรรมาชีพ" ในพรรคคอมมิวนิสต์เป็นผู้นำ ด้วยยุทธวิธีนี้ก็อาจสนับสนุนขบวนการ "นักชาตินิยมชนชั้น" ให้สร้างความปราชัยให้กับ "จักรวรรดินิยม" ต่างชาติได้ และในขณะเดียวกัน (และนี่ก็เป็นสิ่งสำคัญยิ่ง) ก็อาจจัดตั้ง "พรรคชนชั้นกรรมาชีพ" ขึ้นเพื่อให้ยึดอำนาจจากภายใน เลนินมองเห็นโอกาสมากมาย กล่าวคือ พรรคคอมมิวนิสต์ในเอเชียอาจทำการ "ตกลงชั่วคราวและอาจถึงกับเป็นสัมพันธมิตร" กับขบวนการ "นักชาตินิยมชนชั้น" ในการตั้ง "แนวร่วม" ขึ้น หรืออีกทางหนึ่งก็คือพรรคคอมมิวนิสต์ในเอเชียอาจจัดตั้ง "โซเวียตกรรมกรและชาวนา" คอมมิวนิสต์ของตนขึ้นเองเป็นศูนย์อำนาจที่อิสระ

ทายาทของเลนินรับเอาทางเลือกในทฤษฎีทั้งหลายนี้ไว้เป็นมรดก ทรอตสกี้เสนอให้มีการจัดตั้งโซเวียตอิสระขึ้นในจีน ส่วนสตาลินเสนอให้จัดตั้งแนวร่วมกับคณะชาติ คือพวกก๊กมินตั๋ง ตามแนวความคิดของลัทธิมาร์กซ์นั้น พรรคการเมืองที่แท้จริงต้องเป็นตัว

แทนของชนชั้น ดังนั้น สตาลินจึงต้องให้เหตุผลในการร่วมมือกับพวกก๊กมินตั๋งว่า พวกนี้ไม่ใช่พรรคที่แท้จริง แต่เป็น "การรวมกลุ่มกันของชนสี่ชั้น" คือชนชั้นกรรมาชีพ ชาวนา พวกนายทุนน้อย และนายทุนใหญ่ ซึ่งภายหลังเรียกกันว่าชนชั้นแห่งชาติ (national bourgeoisie) ทางเลือกเหล่านี้ทำให้แนวทางปฏิวัติจีนของโซเวียตมีลักษณะเป็นแบบคู่อยู่ในตัว กล่าวคือ อาจเน้นแนวร่วมของชนทุกชั้นที่เป็นนักปฏิวัติในการต่อต้านจักรวรรดินิยมของต่างชาติหรือ "ลูกสมุน" ของพวกนี้ หรืออาจเน้นถึงการต่อสู้ระหว่างชนชั้นในจีนเอง โดยมีโซเวียตชนชั้นกรรมาชีพและชาวนาต่อสู้กับชนชั้นกลางจีน ร่วมด้วยพวกปฏิกิริยาเจ้าของที่ดิน พวกทหารที่เป็นศักดินา และพวกจักรวรรดินิยมที่คอยให้ความสนับสนุนพวกนี้ กึ่งกลางระหว่างยุทธวิธีทั้งสองนี้ก็คือ การรวมกลุ่มกับบางชนชั้นเพื่อต่อต้านกับชนชั้นอื่น ๆ เช่นร่วมกับพวกชนชั้นกลาง แต่เป็นปฏิปักษ์กับ "ชนชั้นแห่งชาติ"

นอกไปจากความยืดหยุ่นในลัทธิในแง่ที่ว่าด้วยการปฏิวัตินี้แล้ว รัฐบาลโซเวียตยังดำเนินนโยบายต่อจีนแบบคู่ในสองระดับอีกด้วย คือ ระดับการทูตแบบเปิดเผย และระดับบ่อนทำลายเพื่อการปฏิวัติ การดำเนินการทูตของกระทรวงต่างประเทศโซเวียตได้เริ่มขึ้นด้วยประกาศของคาราคาน ในปี ค.ศ. ๑๙๑๙ และ ๑๙๒๐ ดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว ซึ่งเสนอจะคืนอภิสิทธิ์ที่มีแต่ก่อนในสมัยพระเจ้าซาร์ มีการส่งคณะทูตหลายคณะไปปักกิ่งเพื่อดำเนินนโยบายการทูตนี้ และทำให้มีการต่อรองกันอย่างเคร่งเครียด และกลับมีการยืนยันเป้าหมายเดิมของรัฐบาลพระเจ้าซาร์ในเอเชียตะวันออกเฉียงเหนือด้วยซ้ำไป สนธิสัญญาที่โซเวียตทำกับรัฐบาลปักกิ่งในที่สุด (๓๑ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๒๔) จัดให้มีการบริหารทางรถไฟสายจีนตะวันออกร่วมกัน และคงความมีอิทธิพลสูงสุดของรุสเซียในมองโกเลียนอก คาราคานได้รับแต่งตั้งให้เป็นเอกอัครราชทูต ซึ่งก็ทำให้มีตำแหน่งสูงกว่าพวกอุปทูตของมหาอำนาจสนธิสัญญาเดิม และจึงลดอิทธิพลของคณะทูตที่ปักกิ่งลงไป

ขณะเดียวกันนั้น ภายใต้โครงการบ่อนทำลายเพื่อการปฏิวัติของโซเวียต ตัวแทนขององค์การคอมมิวนิสต์สากล เช่น วอยทินสกี้และมาริงก็ถูกส่งตัวไปจีน สองคนนี้ช่วยในการพัฒนากลไกพรรคคอมมิวนิสต์จีน และช่วยจัดตั้งขบวนการกรรมกรที่มีคอมมิวนิสต์เป็นผู้นำขึ้นด้วย และพร้อม ๆ กันนั้นก็ติดต่อกับขุนศึกคนสำคัญทางตอนเหนือคือ อู๋เพ่ยฟู กับเฟิงยู่เสียง และกับซุนยัตเซ็น ทางตอนใต้

มาถึงตอนนี้ สงครามกลางเมืองในรุสเซียและการปฏิวัติทางเศรษฐกิจของโซเวียตรวมกับการปิดล้อมและการแทรกแซงของฝ่ายสัมพันธมิตรมีผลให้เกิดความล่มจมทางเศรษฐกิจ ทำให้เลนินจำต้องเอานโยบายเศรษฐกิจแบบใหม่ซึ่งเป็น "การถอยชั่วคราว" จากระบอบคอมมิวนิสต์ ภาพนี้ซึ่งปรากฏต่อซุนและพรรคพวกในตอนต้นของช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐

—๑๙๒๙ เป็นภาพที่แสดงความรุนแรง และน่ากลัวน้อยกว่า การต่อสู้ระหว่างสตาลินกับทรอตสกี้ ซึ่งไปบิดเบือนนโยบายของโซเวียตต่อจีนนั้น เริ่มขึ้นก็หลังจากที่เลนินถึงแก่มรณกรรมใน วันที่ ๒๑ มกราคม ค.ศ. ๑๙๒๔ แล้ว

การจัดระเบียบพรรคก๊กมินตั๋งใหม่และการเป็นพันธมิตรกับองค์การคอมมิวนิสต์สากล

ความจริงใจ ซึ่งดึงดูดใจคนและความเป็นนักฉวยโอกาสที่มีความหวังของซุนยัตเซ็นได้ทำให้เขาเข้าเป็นพันธมิตรกับกลุ่มหลายกลุ่ม ตลอดชีวิตการเป็นนักปฏิวัติอันยาวนานของเขา คือเข้าร่วมกับสมาคมลับในภาคใต้ของจีน ชาวญี่ปุ่นที่นิยมการขยายอำนาจ พ่อค้าจีนในโพ้นทะเล นักศึกษาในโตเกียว และนักการเมืองทหารที่เป็นผู้นำขบวนการเพื่อความเป็นอิสระของมณฑลต่าง ๆ ในการปฏิวัติ ปี ค.ศ. ๑๙๑๑ ซุนได้พยายามมากยิ่งขึ้นในการแสวงหาการจัดระเบียบพรรคในบางแบบ ซึ่งจะทำให้มีการเปลี่ยนจากการยึดอำนาจโดยทหารไปเป็นการจัดตั้งรัฐบาลพลเรือนซึ่งจะทำการ "สั่งสอนทางการเมือง" ต่อมวลชนชาวจีนที่ไม่เจนโลก ความคิดแต่แรกเกี่ยวกับ "การสั่งสอน" (แยะฝา) ได้ถูกลืมกันไปแล้วระหว่างการต่อสู้แย่งชิงอำนาจในประเทศระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๑๒—๑๓ ภายหลังความล้มเหลวของพวกก๊กมินตั๋งในตอนต้น ที่จะตั้งตนเป็นพรรคในระบบรัฐสภาตามแบบตะวันตกแล้ว ซุนก็หันไปหาความคิดด้านเผด็จการโดยพรรค ในปี ค.ศ. ๑๙๑๔ เขาพยายามที่จะจัดตั้ง "พรรคปฏิวัติจีน" ขึ้นในรูปของกลุ่มชนชั้นนำที่ได้รับการคัดเลือกอย่างพิถีพิถันและเป็นกลุ่มที่มีวินัย มีความผูกมัดต่อตัวเขาอย่างลับ ๆ มาในปี ค.ศ. ๑๙๑๗ เมื่อเขาก้าวเข้าไปสู่การเมืองของพวกขุนศึกในภาคใต้ของจีน ซึ่งสร้างแต่ความไม่สมหวังให้กับเขา ซุนก็ยังคงพยายามจะหาวิธีจัดพรรคที่จะทำให้เขาเถลิงอำนาจได้ มาบัดนี้ ระบอบเผด็จการโดยพรรคที่มีขึ้นในโซเวียตรุสเซียนั้นดูจะเป็นส่วนหนึ่งของแนวโน้มทั่วไปในยุโรปสมัยหลังสงคราม คือการจัดระเบียบในพรรคแบบอำนาจนิยม การเกิดลัทธิฟัสซิสม์ขึ้นในอิตาลีหลังปี ค.ศ. ๑๙๑๙ และความสำเร็จของการเดินขบวนไปโรมของมุสโสลินีในปี ค.ศ. ๑๙๒๒ เป็นตัวอย่างของระบอบเผด็จการโดยพรรคที่ไม่ได้ตั้งอยู่บนลัทธิที่สอนให้มีการต่อสู้ระหว่างชนชั้น ประการสุดท้าย กิจกรรมของนักศึกษาในเหตุการณ์วันที่ ๔ พฤษภาคม ได้จรรโลงใจให้ซุนยัตเซ็นเริ่มจัดระเบียบพลังทางการเมืองของเขาเสียใหม่ ในเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๙๑๙ เขาตั้งพรรคก๊กมินตั๋งเป็นพรรคเปิดอีก และในเวลาสี่ปีต่อมาก็วางโครงสร้างของพรรคขึ้น

โดยอาศัยศักดิ์ศรีของเขาในฐานะนักปฏิวัติผู้อาวุโสในสมัยนั้น อีกทั้งรู้จักคนกว้างขวาง ซุนจึงปรากฏตัวเป็นผู้นำขึ้นมาอีก ผู้ซึ่งพยายามจะระดมผู้มีความสามารถในการ

ปฏิวัติซึ่งมีความรู้สึกแรงกล้าที่มีจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ ในสมัยนั้น เขาจัดตั้งสำนักงานใหญ่ของพรรคขึ้น และเริ่มร่างกฎข้อบังคับทั่วไปของพรรคก๊กมินตั๋ง ซึ่งมีการแก้ไขหลายครั้ง และแต่งตั้งคณะกรรมาธิการให้ร่างคำแถลงหลักการของพรรค และคำประกาศของพรรค เอกสารทั้งสามนี้ออกมาในวันที่ ๑ มกราคม ค.ศ. ๑๙๒๓ การจัดระเบียบใหม่สำเร็จลงอย่างเป็นทางการในการประชุมสภาของพรรคก๊กมินตั๋งครั้งที่หนึ่งในเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๙๒๔ มาในตอนนี้ซุนก็ได้ดำเนินการเป็นพันธมิตรกับองค์การคอมมิวนิสต์สากลแล้ว ซึ่งก็เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการจัดระเบียบใหม่

ความเป็นพันธมิตรกันระหว่างก๊กมินตั๋งกับองค์การคอมมิวนิสต์สากลค่อย ๆ พัฒนาขึ้นมาระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๒๑ ถึง ๑๙๒๔ ซึ่งมีสภาพแวดล้อมหลายอย่างที่เอื้ออำนวย ประการแรกก็คือ ท่าทีอันดูเหมือนจะไม่ไยดีของประเทศที่ลงนามในสนธิสัญญาในการประชุมที่วอชิงตัน ประเทศเหล่านี้ติดต่อกับรัฐบาลที่ปักกิ่งเท่านั้น ถึงแม้จะไม่ใช่ในฐานะเป็นฝ่ายที่มีอำนาจอธิปไตยเต็มที่ก็ตาม และก็มีการรอกันอยู่นานก่อนที่จะมีการนำเอาความตั้งใจดีของประเทศเหล่านี้ซึ่งแถลงไว้ในสนธิสัญญาเก้ามหาอำนาจออกปฏิบัติ ถึงแม้จะมีการยับยั้งการขยายอำนาจของญี่ปุ่นก็ตาม แต่ก็แทบไม่มีการทำอะไรกันเลยในอันที่จะล้มเลิกระบบสนธิสัญญาที่ให้อภิสิทธิ์แก่ต่างประเทศ ไม่มีการตอบข้อเสนอซ้ำแล้วซ้ำเล่าแต่ก็มโหฬารของซุนยัตเซ็นที่จะให้มหาอำนาจตะวันตกช่วยเหลือจีนในการสร้างประเทศขึ้นมาใหม่ อันที่จริงแล้วการเรียกร้องของเขาในเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๙๒๓ ต่อคณะทูตานุทูตเพื่อให้รัฐบาลกวางตุ้งของเขาใช้รายได้ส่วนเกินของบริการเก็บภาษีศุลกากรทางเรือนั้นถูกปฏิเสธอย่างไม่มีเยื่อใยในเดือนธันวาคม มหาอำนาจเจ้าของสนธิสัญญาทั้งหลายส่งเรือรบไปชุมนุมที่กวางตุ้ง ๑๕ ลำ เพื่อป้องกันไม่ให้เขาเข้ายึดบริการศุลกากร

ขณะเดียวกันนั้นความผันแปรในประเทศก็สร้างความผิดหวังให้พอ ๆ กัน รัฐสภาก๊กมินตั๋งส่วนที่เหลืออยู่ที่กวางตุ้งมักจะแตกกันเป็นกลุ่มเล็กกลุ่มน้อยเหมือนกับรัฐสภาของพวกขุนศึกที่ปักกิ่ง การร่วมมืออย่างไม่สู้จะกลมเกลียวของซุนกับขุนศึกแห่งมณฑลกวางตุ้ง คือ เฉินชุ่งหมิง ก็สลายลงในปี ค.ศ. ๑๙๒๒ ซึ่งทำให้ความพยายามของซุนที่จะยกทัพขึ้นเหนือเพื่อรวมประเทศจีนต้องล้มเหลวลง และทำให้เขาต้องหนีไปเซี่ยงไฮ้ในเดือนสิงหาคม เฉินชุ่งหมิงเองก็มีความคิดที่เป็นประชาธิปไตยอยู่บ้าง และมีความสนใจในขบวนการวัฒนธรรมใหม่ แต่เขามีอำนาจทางทหารในภูมิภาคอย่างอิสระ จนพวกก๊กมินตั๋งไม่อาจเชื่อถือได้ว่าจะเป็นกำลังสำหรับการปฏิวัติประเทศของตน

เมื่อตัวแทนขององค์การคอมมิวนิสต์สากลคือ มาริง (ผู้ซึ่งประสบความสำเร็จในการสร้างแนวร่วมขึ้นในอินโดนีเซีย โดยใช้ชื่อว่า ซนีฟเลียต มาเยี่ยมซุนในฤดูใบไม้ร่วงของปี

ค.ศ.๑๙๒๑ ที่กุ้ยหลิน รายงานของเขาเกี่ยวกับนโยบายเศรษฐกิจแบบใหม่ของเลนินประทับใจซุนมากว่าคล้ายกับความคิดอันค่อนข้างจะเลือนรางของเขาเองเกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์ทางเศรษฐกิจ ในเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๙๒๒ คณะผู้แทนก๊กมินตั๋งเดินทางไปร่วมประชุมมอสโกที่จัดให้มีขึ้นเพื่อตอบโต้การประชุมที่วอชิงตัน ที่ประชุมพรรคคอมมิวนิสต์จีนครั้งที่สองในตอนกลางปี ค.ศ. ๑๙๒๒ ประกาศเข้าร่วมและยอมอยู่ใต้วินัยขององค์การคอมมิวนิสต์สากล ที่ประชุมแสดงความเห็นชอบในการเป็นพันธมิตรกับก๊กมินตั๋งโดยอยู่เคียงข้างกัน หรือโดยมีความเสมอภาคกัน แต่ไม่ช้าก็มีการเปลี่ยนแปลงมตินี้ แทนที่พรรคกับพรรคจะรวมเข้าเป็นพันธมิตร สมาชิกของพรรคคอมมิวนิสต์จะกลับเข้าร่วมในพรรคก๊กมินตั๋งในฐานะปัจเจกบุคคล ทำให้เกิด "กลุ่มภายใน" ขึ้นแทน "กลุ่มภายนอก" มาริงเป็นผู้บังคับให้มีการเปลี่ยนแปลงนี้ และนี่ก็เป็นสิ่งที่ซุนเรียกร้องด้วย เพราะเขาเชื่อในการปกครองโดยพรรคเดียว เขายอมให้หลี่ต้าเจาเป็นสมาชิกพรรคของพรรคคอมมิวนิสต์ต่อไปได้ ขณะที่เข้ามาร่วมในพรรคก๊กมินตั๋ง จากนั้น เฉินตู๋ซิวเข้าร่วมในพรรคก๊กมินตั๋งตามเงื่อนไขเดียวกัน และได้รับตำแหน่งสูงในพรรคนี้ และคนอื่น ๆ ก็ตามเข้ามาเช่นกัน

นี่คือเบื้องหลังคำแถลงการณ์ที่เซี่ยงไฮ้ในวันที่ ๒๖ มกราคม ค.ศ. ๑๙๒๓ ของ ดร. ซุนยัตเซ็น และตัวแทนของกระทรวงการต่างประเทศโซเวียตรุสเซียคือ อดอลฟ์ จอฟฟ์ ผู้ซึ่งจะประสบกับความล้มเหลวในการเจรจากับรัฐบาลปักกิ่ง ทั้งสองเห็นตรงกันว่า "ไม่อาจนำเอาระบบของโซเวียตนำมาใช้ในจีนได้จริง ๆ" เพราะสภาวะไม่เหมาะสม แต่จอฟฟ์สัญญาว่า รุสเซียจะสนับสนุนการรวมประเทศจีน และยืนยันว่ารุสเซียจะเปิดการเจรจาสนธิสัญญาที่ทำไว้แต่สมัยพระเจ้าซาร์ ส่วนซุนยัตเซ็นยอมรับการเรียกร้องของรุสเซียว่า ควรมีการจัดการทางรถไฟจีนสายตะวันออกเสียใหม่ โดยการตกลงร่วมกัน และจุดมุ่งหมายของรุสเซียในมองโกเลียนอกนั้นไม่ได้เป็นแบบจักวรรดินิยม จากนั้นซุนยัตเซ็นก็ส่งเลี่ยวจุ้งไข่ไปญี่ปุ่นกับจอฟฟ์เพื่อเรียนรู้เรื่องระบบของโซเวียตเพิ่มเติม ซุนยัตเซ็นยังเริ่มตั้งกองทัพของพรรคขึ้นตามคำแนะนำของโซเวียต และในเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๙๒๓ ก็ส่งผู้ช่วยทางทหารที่ซื่อสัตย์ของเขา คือ เจียงไคเช็ค (๑๘๘๘–๑๙๗๕) ไปสหภาพโซเวียต เพื่อไปศึกษาวิธีการของประเทศนั้น เริ่มมีผู้แทนก๊กมินตั๋งไปร่วมประชุมองค์การคอมมิวนิสต์สากลด้วย

ภายหลังที่เขากลับมากวางตุ้งได้สำเร็จในตอนต้นปี ค.ศ. ๑๙๒๓ ซุนยัตเซ็นก็เริ่มใช้สมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์จีนในตำแหน่งที่สำคัญ ๆ และรับคำแนะนำทางเทคนิคอย่างใกล้ชิดจากที่ปรึกษาชาวโซเวียตผู้สามารถคือ ไมเค้ล โบโรดิน ผู้ซึ่งคาราคานส่งไปกวางตุ้งในเดือนกันยายน ในฐานะเป็นผู้แทนทางการของรัฐบาลรุสเซีย หลังจากที่พำนักอยู่ในสหรัฐ

อเมริกาตั้งแต่ ค.ศ. ๑๙๐๕ ถึง ๑๙๑๗ โบโรดินได้เป็นตัวแทนขององค์การคอมมิวนิสต์สากลประจำเม็กซิโก สเปน และตุรกี เป็นแห่งสุดท้าย โดยเลนินส่งเขาไปในปี ค.ศ. ๑๙๒๑ ให้ดำเนินนโยบายเป็นพันธมิตรกับเคมาล โดยร่วมกันเป็นปฏิปักษ์ต่ออังกฤษ (แต่ภายหลังทั้ง ๆ ที่ยังคงความสัมพันธ์ฉันมิตรกับองค์การคอมมิวนิสต์สากล เคมาลก็หันไปจัดการกับพวกคอมมิวนิสต์ตุรกี) ที่กวางตุ้งนั้น โบโรดินร่างรัฐธรรมนูญก๊กมินตั๋งฉบับใหม่ และไม่ช้าก็ตั้งสถาบันการเมืองที่สอนนักโฆษณาชวนเชื่อในวิธีที่จะระดมความสนับสนุนจากมวลชนมา ตอนนี้พวกก๊กมินตั๋งก็ได้จัดตั้งหน่วยงาน (**ตั่งปู้**) ท้องถิ่นขึ้นตามแบบโซเวียต ซึ่งก็เลือกผู้แทนไปประชุมสภาในระดับที่สูงขึ้นไป (คือระดับ**เสี้ยน**และมณฑล) สภาแต่ละระดับนี้ก็เลือกคณะกรรมาธิการบริหารขึ้น จนถึงที่ประชุมระดับชาติของพรรค ซึ่งเลือกคณะกรรมาธิการบริหารกลาง คณะกรรมการถาวรของคณะกรรมาธิการนี้สามารถควบคุมพรรคที่มีการรวมอำนาจไว้ในส่วนกลางตามแบบของเลนิน โดยคติ "การรวมอำนาจไว้ในส่วนกลางแบบประชาธิปไตย"

ในการรวมกันเพื่อความเหมาะสมนี้ ทางฝ่ายคอมมิวนิสต์คือ สภาคอมมิวนิสต์สากลครั้งที่สี่ในตอนปลายปี ค.ศ. ๑๙๒๒ ได้สั่งให้พวกคอมมิวนิสต์จีนเข้าร่วมในพรรคก๊กมินตั๋งในฐานะบัจเจกบุคคล แต่ต้องคงมีองค์การต่างหากของตนอยู่ต่อไป ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในเดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๙๒๓ ที่ประชุมพรรคคอมมิวนิสต์จีนครั้งที่สามได้ยินยอมด้วยเสียงข้างมากอย่างหวุดหวิด ให้มีพันธมิตรแบบ "กลุ่มภายใน" นี้ และยอมตกลงว่า พวกก๊กมินตั๋งควรเป็น "พลังสำคัญในการปฏิวัติของชาติ" เป็นต้นว่า เมาเซตุง ซึ่งเป็นหัวหน้าแผนกจัดการของพรรคคอมมิวนิสต์จีนก็ได้ร่วมมืออยู่พักหนึ่ง กับสมาชิกก๊กมินตั๋งตัวยงคือหูฮั่นหมิน "ในการประสานการจัดระเบียบของพรรคทั้งสอง" แต่พรรคคอมมิวนิสต์จีนซึ่งเล็กกว่า คือมีสมาชิกไม่ถึงหนึ่งพันคน ก็คัดค้านการประสานงานกันอย่างใกล้ชิดด้วยเหตุผลว่า ทำให้พรรคก๊กมินตั๋งเข้ามาควบคุมสมาชิกของพรรคตนได้มากเกินไป เมาลาออกจากตำแหน่งของตน และพวกคอมมิวนิสต์ก็เร่งมือในการจัดตั้งสหภาพแรงงานของตนที่เป็นอิสระขึ้นมา โดยยุทธวิธีแบบคู่นี้ พวกคอมมิวนิสต์ก็จะเข้ายึดกลไกของก๊กมินตั๋งจากข้างใน ขณะเดียวกันนั้นก็สร้างองค์การมวลชนของตนขึ้นภายนอก

ซุนยัตเซ็นมองดูการรับเอาคอมมิวนิสต์เข้ามาในพรรคของตนด้วยความมั่นใจ และด้วยการหวังผลทางปฏิบัติ เขาได้เห็นว่า นักศึกษาในหน่วยเยาวชนสังคมนิยมสามารถจัดตั้งองค์การกรรมกร และชาวนาในท้องถิ่นขึ้นมาได้อย่างมีประสิทธิภาพเพียงใด พรรคคอมมิวนิสต์นั้นมีสมาชิกเพียงหยิบมือ เมื่อเปรียบเทียบกับสมาชิกและผู้สนับสนุนพรรคก๊กมินตั๋งที่มีจำนวนนับหมื่น ๆ กล่าวกันว่า เลนินพูดถึง "สิ่งที่อาจเรียกได้ว่าเป็นความไร้เดียงสา

อย่างบริสุทธิ์ที่ไม่มีใครเหมือน" ของซุนยัตเซ็น แต่ซุนเชื่อมั่นว่าพรรคของเขายังคงเป็นพันธมิตรจีนที่สำคัญของรุสเซียต่อไป เขาคิดว่ารุสเซียจะ "ไม่ถูกเด็ก ๆ หลอก" จากพรรคคอมมิวนิสต์จีน ถ้าพวกนี้ไม่เชื่อฟังพรรคก๊กมินตั๋งก็จะถูกไล่ออก ถ้ารุสเซียพยายามจะเอาใจพวกนี้ ซุนก็จะหันไปต่อต้านรุสเซีย

ก๊กมินตั๋งพัฒนาอุดมการและกองทัพของพรรค

พร้อมกันกับการจัดระเบียบพรรคใหม่ ซุนยัตเซ็นก็ต้องการอุดมการปฏิวัติเช่นเคย ตามความคิดของเขาที่ค่อนข้างจะจัดเจนดื้นและบางครั้งก็ขัดกันเอง ขณะที่เขายังอยู่ในการเมืองวงนอกในเซี่ยงไฮ้ในปี ค.ศ. ๑๙๑๘ เขาได้สร้างทฤษฎี "การปฏิสังขรณ์ทางจิตวิทยา" ขึ้น ซึ่งรวมความคิดที่ว่า "การเรียนรู้นั้นยากกว่าการทำ" (สิงอี้จี๋อหนาน) อันเป็นการยอมรับว่าการปฏิวัติเท่าที่มีมาจนบัดนี้นั้นขาดความคิด เขายังเขียนโครงการสำหรับการปฏิสังขรณ์ทางวัตถุ ซึ่งตีพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษในชื่อเรื่อง **The International Development of China** ซึ่งมองเห็นภาพชาวต่างชาติลงทุนอย่างกว้างขวาง[illegible]และการควบคุมการพัฒนาเศรษฐกิจของจีนทางด้านการเงินอีกด้วยซ้ำไป โดยมีการสร้างทางรถไฟเป็นตาข่ายมหึมาและโครงการอื่น ๆ ที่ไม่คำนึงถึงสภาพความเป็นจริง ในใจจริงแล้วซุนไม่ยอมรับทฤษฎีของเลนินที่ว่าระบอบนายทุนทำให้เกิดลัทธิจักรวรรดินิยมอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้ เขาเห็นว่าลัทธิจักรวรรดินิยมนั้นเป็นเพียงการกดขี่ทางการเมือง เขาเห็นด้วยกับการที่ประเทศซึ่งถูกกดขี่จะต่อต้านประเทศผู้ทำการกดขี่ แต่เขาไม่เห็นความสัมพันธ์ของเรื่องนี้กับการต่อสู้ระหว่างชนชั้นในแต่ละชาติ ตรงกันข้าม เมื่อโบโรดินขอให้พรรคก๊กมินตั๋งมีอุดมการที่เป็นทางการมากขึ้น ซุนก็กลับเสนอ **หลักการสามประการของประชาชน** ของเขาเองที่ได้แก้ไขใหม่แล้ว

ในการบรรยายหลายครั้งในฤดูหนาวปี ค.ศ. ๑๙๒๓–๒๔ ซึ่งออกจะคลุมเรื่องหลายเรื่องด้วยกัน หลักการเรื่องชาตินิยม (หมินจู๋จู่อี้ เป็นศัพท์ที่มีความหมายในเชิงเชื้อชาตินิยม) ซึ่งในปี ค.ศ.๑๙๐๕ เป็นไปในทางต่อต้านพวกแมนจู และในปี ค.ศ.๑๙๑๔ ก็ไม่มีอยู่ในนโยบายของซุน มาบัดนี้ก็เน้นในทางเป็นปฏิปักษ์ต่อลัทธิจักรวรรดินิยม หลักการนี้ยังรวมถึงการที่ชาวจีนและชนกลุ่มน้อยในจีนกำหนดตัวเองด้วย หลักการเรื่องสิทธิของประชาชน (หมิน-ฉวน) ซึ่งมักแปลกันว่าประชาธิปไตย แยกระหว่างอำนาจอธิปไตยของปวงชน (ฉวน) และอำนาจในการบริหารของรัฐบาล (เหนิง) ซุนหวังด้วยความศรัทธาว่า "จะทำรัฐบาลให้เป็นเครื่องจักร และทำประชาชนให้เป็นวิศวกร" แต่ก็จะทำโดยใช้การเลือกตั้ง การริเริ่มกฎหมาย การหยั่งประชามติ และการถอดถอน (ซึ่งลอกแบบมาจากขบวนการก้าวหน้าของอเมริกาในสมัยนานมาแล้ว) ซึ่งไม่เคยมีการนำมาใช้กันในจีน หลักการเรื่องการหาเลี้ยง

ชีพของประชาชน (หมินเซิง) นั้นยังเลื่อนรางที่สุดในหมู่หลักการทั้งสาม เนื่องจากซุนปฏิเสธทฤษฎีการต่อสู้ระหว่างชนชั้นของมาร์กซ์โดยเด็ดขาด และยืนยันความคิดเดิมของเขาเกี่ยวกับการจำกัดเงินทุน และการทำให้มีความเสมอภาคในการถือกรรมสิทธิ์ที่ดินบนหลักของการเก็บภาษีชนิดเดียว ตามที่ เฮนรี่ ยอร์ช เสนอ ทั้งหมดนี้เบากว่าลัทธิสังคมนิยมมาก โดยไม่ต้องไปเอ่ยถึงลัทธิมาร์กซ์-เลนินเลย

ในหมู่หลักการทั้งสามนี้ ลัทธิชาตินิยมเป็นแก่นสำคัญ และเป็นข้อเดียวที่จะทำให้มีความเห็นพ้องต้องกันขึ้นได้ ถึงแม้ซุนจะพูดโดยไม่เป็นทางการว่า หลักการเรื่องการหาเลี้ยงชีพของประชาชนนั้นเหมือนกันกับลัทธิคอมมิวนิสม์หรือสังคมนิยม ซุนยัตเซ็นก็ยังไม่ยอมรับลัทธิวัตถุนิยมทางประวัติศาสตร์ ไม่ยอมรับความคิดที่ว่ารัฐจะเฉาไป และการโค่นล้มของระบอบนายทุนหรือสงครามระหว่างชนชั้น ในการประชุมพรรคก๊กมินตั๋งครั้งที่หนึ่งในเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๙๒๔ เขายอมรับหลักการด้านยุทธวิธีสามประการ คือ การเป็นสัมพันธมิตรกับสหภาพโซเวียต การร่วมมือกับคอมมิวนิสต์จีน และการพัฒนาขบวนการกรรมกรและชาวนาขนาดใหญ่ ต่อมาภายหลังพวกคอมมิวนิสต์จีนจะยกย่องนโยบายเหล่านี้ว่าเป็น "นโยบายที่ยิ่งใหญ่สามประการ" ของซุนยัตเซ็น

ที่สำคัญพอ ๆ กับกลไกและอุดมการของพรรคก็คือ กองทัพของพรรคที่ได้รับการปลูกฝังลัทธิความเชื่อ รัฐบาลปฏิวัติที่กวางตุ้งมีความเป็นเอกฉันท์กันมากที่สุดในเรื่องที่ว่าจำต้องรวมจีนให้เป็นปึกแผ่นอีก โดยการสร้างความปราชัยให้กับกองทัพของพวกขุนศึกทางเหนือ หลังจากที่เจียงไคเช็คกลับจากสหภาพโซเวียตในเดือนธันวาคมแล้ว พรรคก๊กมินตั๋งก็ตกลงจะก่อตั้งโรงเรียนทหารขึ้น ซึ่งก็เปิดในเดือนมิถุนายนที่วำเปาทางใต้ของเมืองกวางตุ้ง รับนักศึกษา ๔๙๐ คน จากผู้สมัคร ๓,๐๐๐ คน โรงเรียนนี้มีเจียงเป็นผู้อำนวยการ เลี่ยวจุ้งไข่เป็นหัวหน้าแผนกการบริหาร ทำตัวเป็นคนกลางระหว่างเจียงกับคณะที่ปรึกษาโซเวียต (มาในปี ค.ศ. ๑๙๒๕ ก็มีผู้แทนด้านการทหารของรุสเซียอยู่ในจีนประมาณหนึ่งพันคน โครงการให้ความช่วยเหลือตอนแรกนี้นำหน้าโครงการที่ใหญ่มากกว่าของสหรัฐในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๔๐ และกว่าของสหภาพโซเวียตในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๕๐) ผู้สอนหลักสูตร ๖ เดือนของโรงเรียนทหารวำเปา เป็นอาจารย์ชาวจีน ผู้ได้รับการฝึกฝนในญี่ปุ่นหรือไม่ก็ในโรงเรียนทหารของจีนที่เบ่าติ้ง และยูนนาน ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นพวกหลังนี้ โรงเรียนทหารทั้งสองแห่งนี้ก่อตั้งโดยนายทหารที่ได้รับการฝึกฝนจากญี่ปุ่น ผู้แทนคนสำคัญของพรรคคอมมิวนิสต์จีน คือ โจวเอินไหล เป็นรองหัวหน้าแผนกวิชาการศึกษาทางการเมือง ซึ่งถูกแทรกซึมโดยพวกคอมมิวนิสต์อยู่โดยตลอด แต่ก็ไม่ได้รับความสำเร็จในขั้นปลาย ในเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๙๒๔ มีการส่งปืนไรเฟิลรุสเซีย ๘๐๐ กระบอกมาถึงเป็นงวดแรก ไม่

ช้า "กองทัพของพรรค" ก๊กมินตั๋งก็ประกอบด้วยนักเรียนนายร้อยจำนวนสองกองทหารผสม ซึ่งได้รับการฝึกฝนให้สู้รบเพื่ออุดมการของซุนยัตเซ็นเหนือสิ่งอื่นใด ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๒๕ เจียงก็เข้ามาบัญชาการกองทัพนี้ เขายึดมั่นว่า บทบาทของกองทัพก็คือเป็นตัวแทนของการปฏิวัติประเทศชาติ เจียงเห็นว่ากองทัพก๊กมินตั๋งนี้คือกุญแจดอกใหม่ที่จะเปิดประตูไปสู่การมีอำนาจในจีน ซึ่งเป็นสิ่งที่ซุนยัตเซ็นได้แสวงหามาตลอดชีวิตของตน

หลังจากที่ถึงแก่มรณกรรมทั้งที่ยังไม่ถึงวัยอันควรในวันที่ ๑๒ มีนาคม ค.ศ. ๑๙๒๕ ซุนยัตเซ็นก็กลายมาเป็นที่เคารพสักการะในลัทธิบูชาปฏิวัติ ซึ่งคล้ายกับการเคารพสักการะบรรพบุรุษที่ผู้สถาปนาราชวงศ์เคยได้รับ งานเขียนของเขากลายมาเป็นหลักความเชื่อของ "ลัทธิซุนยัตเซ็นนิยม" เพื่อดำเนินตามเป้าหมายของเขาต่อไป ได้มีการจัดตั้งรัฐบาลแห่งชาติ (กั๋วหมินเจิ้งฝู่)[๑] ขึ้นที่กวางตุ้งในวันที่ ๑ กรกฎาคม ในรูปของการเผด็จการโดยฝ่ายทหารและพรรค มีวางจิงวุ้ย ซึ่งเป็นทายาททางการเมืองคนสำคัญคนหนึ่งของซุนยัตเซ็นเป็นประธาน นี่เป็นตอนเดียวกันกับที่การปฏิวัติพัฒนาไปเป็นขบวนการมวลชนอันยิ่งใหญ่

การเถลิงอำนาจของพรรคก๊กมินตั๋ง

การรวมกำลังกรรมกรและขบวนการวันที่ 30 พฤษภาคม

มาในฤดูร้อนของปี ค.ศ. ๑๙๒๕ พรรคฝ่ายปฏิวัติสองพรรค คือ พรรคก๊กมินตั๋งที่มีอิทธิพลกับพรรคคอมมิวนิสต์จีนที่มีขนาดเล็ก เผชิญกับโอกาสอันตึงเครียด ซึ่งได้แก่การเกิดความรู้สึกรักชาติที่ออกมาในรูปของการต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยมกันอย่างขนานใหญ่ รวมเข้ากับขบวนการกรรมกรอันฮึกหาญที่ต่อต้านระบอบนายทุน แต่ละขบวนการนี้มีเหตุผลของตนเอง หกปีหลังจากเหตุการณ์วันที่ ๔ พฤษภาคม พวกผู้รักชาติทั้งหลายก็เห็นได้ว่า ถึงแม้จะมีการตกลงและแถลงการณ์ในการประชุมที่วอชิงตันก็ตาม พวกมหาอำนาจสนธิสัญญาก็ยังคงใช้อภิสิทธิ์ที่ตนสะสมมาอยู่ตามเดิมเกือบจะหมดทุกอย่าง เป็นต้นว่า ดินแดนเช่าในกวางตุ้งของญี่ปุ่นและทางรถไฟสายแมนจูเรียใต้นั้นคุมแมนจูเรียใต้อยู่ ทางรถไฟสายแมนจูเรียใต้กับบริษัทเหมืองแร่ไคหลัน ซึ่งเป็นของชาวอังกฤษเป็นผู้คุมเหมืองถ่านหินใหญ่ที่สุดของจีน เขตเช่าในเทียนสินก็ยังคงอยู่ใต้ปกครองของอังกฤษ ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น และอิตาลีอยู่ ทหารรักษาความปลอดภัยของสถานทูตยังคงเดินแถวไปตามถนนในปักกิ่ง

---

๑ ในปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ซุนยัตเซ็นบัญญัติว่า ต้องแปล กั๋วหมิน **(ก๊กหมิน)** ว่า นักชาตินิยม ซึ่งทำให้แปลคำว่าก๊กมินตั๋งได้ว่า "พรรคชาตินิยม" แต่รัฐบาลเองชอบคำแปลว่า "รัฐบาลแห่งชาติมากกว่า" ส่วนคำว่า "คณะชาติ" เป็นที่ใช้กันแพร่หลายในต่างประเทศหลังจากปี ค.ศ. ๑๙๔๙ เป็นต้นไป

เมืองเซี่ยงไฮ้เกือบทั้งเมืองอยู่ใต้ปกครองของชาวต่างชาติผู้เสียค่าธรรมเนียม (ส่วนใหญ่เป็นอังกฤษ) โดยการเป็นสมาชิกสภาเทศบาลเซี่ยงไฮ้ การค้าของจีนภาคใต้อยู่ใต้ฮ่องกงเป็นส่วนใหญ่ ชาวต่างประเทศยังคงดำรงตำแหน่งสูงสุดในบริการเก็บภาษีศุลกากรทางเรือ องค์การภาษีเกลือ และองค์การไปรษณีย์ รายได้จากองค์การเหล่านี้ถูกนำไปชำระหนี้ต่างประเทศเป็นสำคัญ บริษัทเดินเรือและเรือรบต่างชาติแล่นขึ้นลงตามลำน้ำในประเทศจีน จากหูหนานไปจนถึงเสฉวน อุตสาหกรรมสมัยใหม่จำนวนมากก็มีชาวต่างชาติเป็นเจ้าของ

นักเรียนมัธยมคนไหนก็สามารถที่จะใส่รายละเอียดลงในภาพของการเป็นกึ่งอาณานิคมอันน่าอัปยศนี้ ซึ่งพวกขุนศึกในภาคเหนือและภาคกลางซึ่งคอยแต่แก่งแย่งกันไม่อาจแก้ไขได้ อันที่จริงแล้วขุนศึกบางคนก็มีส่วนอยู่ในภาพนี้ด้วยซ้ำ สิ่งที่ไปกระตุ้นลัทธิต่อต้านจักรวรรดินิยมนั้นเห็นได้ชัดที่สุดในเมืองท่าใหม่ ๆ คือ เซี่ยงไฮ้ กวางตุ้ง ฮ่องกง อู่ฮั่น เทียนสิน ที่ซึ่งชนชั้นกรรมกรโรงงานซึ่งเป็นชนชั้นใหม่ไปอยู่รวมกันอย่างเข้มข้นมาก ในศูนย์กลางเหล่านี้ ขบวนการกรรมกรที่ต่อต้านระบบนายทุนอาจประสานเข้ากับความเป็นปฏิปักษ์ต่อลัทธิจักรวรรดินิยมของพวกรักชาติ ทำให้เกิดสภาพที่ตึงเครียดได้

ความเลวร้ายของสภาพการทำงานตามโรงงานในจีนนั้นมีมากพอ ๆ กับแรงงานที่มีอยู่อย่างไม่รู้จักหมด การทำงานวันละ ๑๒ ชั่วโมง ไม่มากก็น้อย ทำงานเจ็ดวันต่อสัปดาห์ โดยมีวันหยุดนักขัตฤกษ์น้อยมาก ชาวนาที่ไม่ชำนาญงานได้ค่าจ้างตามจำนวนที่ผลิต และมีอัตราเปลี่ยนตัวคนงานสูงมาก มีการใช้แรงงานเด็กเคียงข้างกับมารดา ทารกที่ยังไม่อดนมก็มักวางไว้ใต้หม้อน้ำเดือดในโรงกรอไหม ไม่มีการควบคุมอันตรายที่อาจมีต่อร่างกายและสุขภาพ มีการขัดแย้งกันระหว่างนายหน้าหากรรมกรที่เป็นชาวจีนและผู้จัดการชาวต่างชาติกับหัวหน้าคนงาน และค่าแรงก็ต่ำจนกระทั่งผู้ใหญ่ทุกคนในครอบครัวต้องทำงาน สภาพเช่นนี้ซึ่งคล้ายกับยุโรปเมื่อหนึ่งศตวรรษก่อน ทำให้ขบวนการกรรมกรจีนเกิดแรงผลักดันขึ้นเอง

แน่นอนเหลือเกินที่ขบวนการกรรมกรสมัยใหม่จะต้องมีการรวมกำลังกรรมกรในรูปใหม่ ในสมาคมช่างฝีมือแบบเดิมของจีน นายช่างเจ้าของร้านยังคงเป็นใหญ่เหนือช่างและคนฝึกงาน และมีการเน้นความเป็นปึกแผ่นของงานช่างแบบเดียวกัน ไม่ได้เน้นถึงความเป็นปึกแผ่นของชนชั้นกรรมกร นอกจากนี้แล้วมาตรฐานการรับเข้าเป็นสมาชิกก็มักได้แก่หลักแหล่งเดิมไม่ว่าจะเป็นท้องถิ่นหรือมณฑล ดังที่เป็นอยู่ในสมาคมภูมิภาคหรือสมาคมมณฑล (กุง เซี่ยงหุ้ย) สมาคมลับแบบเก่าก็ไม่เหมาะที่จะเปลี่ยนไปเป็นขบวนการกรรมกร ตัวอย่างเช่น ในเซี่ยงไฮ้ "แก๊งเขียว" และ "แก๊งแดง" (ชิงปังกับหูปัง) ซึ่งมีอิทธิพล ก็ไม่

สามารถก้าวพ้นอาชีพนอกกฎหมาย คือ การลักลอบค้าฝิ่น ค้าประเวณี อาชญากรรม และการให้ความคุ้มครอง

เมื่ออุตสาหกรรมสมัยใหม่เจริญขึ้น ก็มีการตั้งสมาคมหรือชมรมสวัสดิการคนงาน ส่วนใหญ่มีขึ้นในหมู่คนงานเหมืองหรือคนงานรถไฟ แม้ว่าสหภาพแรงงานที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดในตอนต้นนั้นเป็นของกลาสีชาวจีนในกิจการเดินเรือระหว่างประเทศ ซึ่งตั้งขึ้นหลังปี ค.ศ. ๑๙๑๔ ก็ตาม จากปี ค.ศ. ๑๘๙๕ ถึง ค.ศ. ๑๙๑๘ มีการนัดหยุดงานประมาณ ๑๕๐ ครั้งเท่าที่มีบันทึกไว้ ซึ่งมักจะเป็นมาตรการของการประท้วงทางเศรษฐกิจ ซึ่งไม่ได้มีแผนมาก่อน ไม่มีการจัดการที่ดี และส่วนใหญ่แล้วไร้ผลพร้อมกันกับขบวนการวันที่ ๔ พฤษภาคม ก็เกิดการนัดหยุดงานกันแพร่หลาย และกิจกรรมเช่นนี้ก็ดำเนินต่อไปในปี ค.ศ. ๑๙๑๙–๒๑ โดยมีการจัดการและมีความสำเร็จดีกว่าเก่า หลังจากนั้นความพยายามในการจัดการของพวกนักอนาธิปไตย ก๊กมินตั๋งและกลุ่มการเมืองอื่น ๆ ก็ค่อย ๆ ถูกพรรคคอมมิวนิสต์จีนบดบังเสีย พวกนักสอนศาสนานิกายโปรเตสแตนท์ พวกสมาคม วาย.เอ็ม.ซี.เอ และตัวแทนของสำนักงานแรงงานระหว่างประเทศ ก็พยายามในตอนต้นทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ ที่จะเปิดเผยและปฏิรูปความชั่วร้ายต่าง ๆ ที่กดขี่ชนชั้นกรรมกรในโรงงาน แต่มาในตอนนี้พรรคคอมมิวนิสต์จีนก็เริ่มนำหน้าในการรวมกำลัง และใช้กรรมกรเพื่อดำเนินการทางการเมืองที่ฮึกเหิม

พรรคคอมมิวนิสต์จีนจัดประชุมองค์การแรงงานทั้งประเทศจีนขึ้นเป็นครั้งแรก ที่เมืองกวางตุ้งในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๒๒ แต่ไม่อาจทำให้พวกอนาธิปไตย ก๊กมินตั๋งและกลุ่มภูมิภาคกับกลุ่มหัตถกรรมที่เป็นอิสระที่ไปร่วมประชุมอยู่ด้วย เข้าร่วมในองค์การแรงงานที่รวมทั้งประเทศ ทุกอุตสาหกรรมและมีเป้าหมายทางการเมือง ผู้ที่ได้รับความสำเร็จมากกว่า คือ ผู้จัดการพรรคคอมมิวนิสต์จีนพวกที่มีอายุน้อยกว่า เช่น เพื่อนร่วมโรงเรียนของเมาจากหูหนาน คือ หลิว เช่าฉี (ค.ศ. ๑๘๙๘–ค.ศ. ๑๙๗๓) ซึ่งเป็นผู้จัดตั้งสหภาพและยุยงให้มีการนัดหยุดงานขึ้นในหูหนาน หูเป่ย และทางรถไฟในจีนเหนือในตอนปลายปี ค.ศ. ๑๙๒๒ แต่ก็ถูกยับยั้งเมื่อนายพลอู๋เพ่ยฟูปราบปรามการนัดหยุดงานทั่วไปบนทางรถไฟสายปักกิ่งฮันเค้าอย่างนองเลือดในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๒๓ การรวมหน่วยและการประสานงานกันของขบวนการกรรมกรใหม่ในการปฏิวัตินั้น โดยทั่วไปแล้วมีขึ้นก็หลังจากที่มีการตั้งแนวร่วมแล้วในปี ค.ศ. ๑๙๒๔

มาถึงตอนนี้สาธารณชนจีนที่มีปากมีเสียงจำนวนมากรู้สึกว่า สถาบันต่าง ๆ ของต่างชาติในเมืองท่าสนธิสัญญา โดยเฉพาะบริษัทใหญ่ ๆ และพวกผู้ว่าการทหารประจำมณฑลนั้น คือหุ้นส่วนอันชั่วร้ายระหว่าง "จักรวรรดินิยม" กับ "ระบอบขุนศึก" ทั้งพรรคก๊กมินตั๋ง

และพรรคคอมมิวนิสต์จีนต่างเห็นว่า ความชั่วร้ายทั้งสองนี้เป็นศัตรูของ "ลัทธิชาตินิยม" นักอุตสาหกรรมชาวจีน พร้อมที่จะต่อต้านความชั่วร้ายทั้งสองนี้มากกว่า เพราะถูกแข่งขันจากต่างชาติในเมืองท่าสนธิสัญญา นับแต่สงครามโลกครั้งที่หนึ่งสิ้นสุดลงในเซี่ยงไฮ้ตอนต้นต้นปี ค.ศ. ๑๙๒๕ มีการรวมกำลังและการนัดหยุดงานมากขึ้น พร้อมกันนั้นพ่อค้าที่เป็นสมาชิกหอการค้าทั่วไปของจีนก็ประท้วงกฎข้อบังคับ และ "การเก็บภาษีโดยไม่มีผู้แทน" โดยสภาเทศบาลเซี่ยงไฮ้

เมื่อตำรวจของสภาเทศบาลที่มีชาวอังกฤษเป็นผู้บังคับบัญชา ฆ่าผู้ก่อการประท้วง ๑๓ คน ที่ถนนนานกิงในวันที่ ๓๐ พฤษภาคม ก็เกิดขบวนการโดยชนชั้นต่าง ๆ ทั่วประเทศ ซึ่งทำการประท้วง นัดหยุดงาน นัดหยุดซื้อขาย และต่อต้านจักรวรรดินิยมอย่างฮึกหาญ "ขบวนการวันที่ ๓๐ พฤษภาคม" นี้ยิ่งใหญ่กว่าการประท้วงต่อต้านต่างชาติครั้งใด ๆ ก่อนนั้นทั้งสิ้น เช่นเดียวกัน ในวันที่ ๒๓ มิถุนายนก็มีการประท้วงในที่ซึ่งเรียกว่าท่าน้ำซากิ ซึ่งเป็นถนนที่อยู่หน้าเกาะชามีน ซึ่งเป็นที่ตั้งของสถานกงสุล และทำให้เกิดการยิงกันขึ้นระหว่างนักเรียนนายร้อย วำเปากับทหารอังกฤษ และฝรั่งเศส และมีชาวจีนเสียชีวิต ๕๒ คน จากนั้นก็มีการนัดหยุดงานและหยุดซื้อขายครั้งใหญ่กับฮ่องกงเป็นเวลา ๑๕ เดือน ทำให้การค้าของอังกฤษในจีนภาคใต้ต้องหยุดชะงัก

เหตุการณ์อลเวงใหญ่โตเหล่านี้ รวมทั้งเหตุการณ์และปัญหาที่เล็กกว่าเปิดโอกาสอันยิ่งใหญ่ให้นักศึกษาทำการปลุกปั่นและระดมทุกชนชั้นให้ร่วมกันในงานอันยิ่งใหญ่ของชาติ พรรคคอมมิวนิสต์จีนก็ใช้โอกาสนี้ให้เป็นประโยชน์ พวกหนุ่ม ๆ ที่แข็งขันในพรรคก้าวเข้าไปอยู่กลางวง จำนวนสมาชิกของพรรคซึ่งรวมทั้งหน่วยเยาวชนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วไปเป็นประมาณ ๒๐,๐๐๐ คน ในตอนปลายปี ค.ศ. ๑๙๒๕ ทำให้ดูว่าอาจเข้าขบวนการมวลชนตามเมืองใหญ่ ๆ ได้

การยกทัพขึ้นเหนือและการแตกกันระหว่างพรรคก๊กมินตั๋งกับพรรคคอมมิวนิสต์จีน

การสนับสนุนขบวนการวันที่ ๓๐ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๒๕ จากประชาชนทั่วประเทศเป็นการเริ่มต้นช่วงการปฏิวัติของคณะชาติมีอิทธิพลมากที่สุด การสนับสนุนอย่างกว้างขวางนี้ยังยกปัญหาเรื่องเป้าหมายขั้นสุดท้ายของการปฏิวัติ และไปทำให้การร่วมมือกันในฐานะทายาทของซุนยัตเซ็นระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ที่มีความเห็นต่างกัน เริ่มเป็นไปอย่างยากลำบากขึ้น ตามศัพท์ที่ใช้กันในสมัยนั้น "ปีกซ้าย" ของพรรคก๊กมินตั๋งกลายมาเป็นกลุ่มกลางที่

รักษาดุลอันไม่มั่นคงระหว่างพวกคอมมิวนิสต์ข้างหนึ่งกับพวก "ปีกขวา" ที่เป็นปฏิปักษ์ต่อคอมมิวนิสต์อีกข้างหนึ่ง

พวกปีกขวามาพบว่าพรรคคอมมิวนิสต์จีนใหญ่โตขึ้นมาก และก็ได้รับการยุยงส่งเสริมและให้หัวหน้าพวกก๊กมินตั๋งปีกซ้ายใช้เป็นเครื่องมือเข้ามาคุมรัฐบาลที่กวางตุ้ง พวกก๊กมินตั๋งปีกขวาจึงเลือกทางอีกทางหนึ่ง ซึ่งนักการเมืองในหลายประเทศในสมัยเดียวกันนี้ก็มีเลือกเหมือน ๆ กัน เช่น ลูกน้องเก่าแก่ของซุนคนหนึ่งคือ ไต้จี้เถา (ค.ศ. ๑๘๙๐–๑๙๔๙) สนใจในลัทธิมาร์กซ์มาแต่แรก และต่อมาก็สนใจในลัทธิมาร์กซ์-เลนิน แต่ความสนใจสำคัญของเขาก็คือการต่อต้านจักรวรรดินิยมในระดับชาติ ด้วยการร่วมมือกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวมากกว่าที่จะเป็นโดยการต่อสู้ระหว่างชนชั้น มาในกลางปี ค.ศ. ๑๙๒๕ เขาให้เหตุผลสนับสนุนอุดมการที่ว่าด้วยเอกภาพของชาติ ซึ่งจะรวมชนชั้นต่าง ๆ และต่อต้านทั้งจักรวรรดินิยมกับคอมมิวนิสต์ ความเห็นนี้อาจเทียบได้ในหลายแง่ด้วยกันกับความคิดปัจจุบันในยุโรปที่เป็นปฏิปักษ์ต่อคอมมิวนิสต์ พวกปีกขวาซึ่งตื่นตระหนกเพราะเป้าหมายอันเด็ดขาดและแอบแฝงของพวกคอมมิวนิสต์ จึงพยายามต่อต้าน ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๙๒๕ เลี่ยวจุ้งไข่ ซึ่งเป็นหัวหน้าพวกก๊กมินตั๋งปีกซ้ายถูกลอบสังหารอย่างลึกลับ มาในเดือนพฤศจิกายน พวกหัวหน้าปีกขวาบางคนก็ออกจากกวางตุ้งไปพบกันที่นอกเมืองปักกิ่ง หน้าหีบศพของซุนยัตเซ็น เพื่อผนึกกำลังในการต่อต้านพวกคอมมิวนิสต์ มีชื่อเรียกพวกนี้ว่ากลุ่ม "ภูเขาตะวันตก"

พวกพรรคคอมมิวนิสต์จีนและองค์การคอมมิวนิสต์สากล ซึ่งเป็นผู้ควบคุมนโยบายของพรรคพบว่าเป็นการยากที่จะเลือกระหว่างการแยกตัวจากพรรคก๊กมินตั๋งโดยเด็ดขาดและเผชิญกับอันตรายจากการปราชัยของพวกนั้น หรือร่วมมือต่อไปกับพวกก๊กมินตั๋งปีกซ้ายซึ่งยังคงมีอิทธิพลอยู่ โดยหวังจะสร้างความแตกแยกระหว่างกลุ่มทั้งสอง เพื่อประโยชน์ของพวกคอมมิวนิสต์ ตามสถานการณ์ที่เป็นอยู่นั้น พวกคอมมิวนิสต์กำลังสร้างอิทธิพลอิสระขึ้นในขบวนการกรรมกร และนับแต่ปี ค.ศ. ๑๙๒๑ มาแล้ว ก็ได้เป็นผู้นำขบวนการชาวนา อย่างเช่นในอำเภอไห่ลู่เฟิง ในมณฑลกวางตุ้ง มาบัดนี้ เมาเซตุงก็เริ่มจัดตั้งสมาคมชาวนาขึ้นในมณฑลหูหนาน ซึ่งเป็นบ้านเกิดของตน เมื่อพิจารณาจากทุกด้านแล้ว ก็ยังดูเสมือนว่า แนวโน้มของเหตุการณ์ต่าง ๆ ยังเป็นเหตุผลให้คงแนวร่วมระหว่างพรรคก๊กมินตั๋งกับพรรคคอมมิวนิสต์ไว้ต่อไป และสตาลินก็ตัดสินใจให้คงไว้

ในการประชุมพรรคก๊กมินตั๋งครั้งที่สองในเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๙๒๖ ซึ่งมีพวกก๊กมินตั๋งปีกซ้ายถือดุลแห่งอำนาจอยู่นั้น ที่ประชุมก็เลือกที่จะคงความเป็นพันธมิตรเอาไว้ ที่ประชุมยังคงให้พวกคอมมิวนิสต์ชั้นหัวหน้าดำรงตำแหน่งในสำนักงานเลขาธิการ และกอง

จัดการของพรรคก๊กมินตั๋งต่อไปและคงให้คอมมิวนิสต์ ๗ คน (เท่ากับ ๒๐ เปอร์เซ็นต์) อยู่ในคณะกรรมการบริหารกลางอีกด้วย การตกลงครั้งนี้ได้รับความเห็นชอบจากทั้ง วางจิง-วุ้ย ซึ่งเป็นหัวหน้าของพวกบีกซ้าย และจากเจียงไคเช็คซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาทางทหารคนสำคัญ นักเรียนนายร้อยวำเปาของเจียงได้ปราบปรามกำลังทหารท้องถิ่นในเขตเมืองกวางตุ้งได้แล้ว แต่พรรคคอมมิวนิสต์จีนได้เข้าควบคุมองค์การที่จัดการนัดหยุดงานกับนัดไม่ซื้อขายในฮ่องกงได้ และกำลังสร้างรัฐบาลภายในรัฐบาลที่มีกำลังอาวุธและอยู่ใต้ผู้นำที่เป็นคอมมิวนิสต์ขึ้นในเมืองกวางตุ้ง อิทธิพลคอมมิวนิสต์กำลังขยายออกกว้างขึ้นในกลไกพรรคก๊กมินตั๋งและในองค์การมวลชนของพรรค พวกคอมมิวนิสต์เข้าคุมกองทัพเรือ ดังนั้น ในวันที่ ๒๐ มีนาคม เจียงจึงทำการรัฐประหารในเมืองกวางตุ้ง ซึ่งดูจะเป็นเพื่อป้องกันตนเอง เขาขับพวกผู้นำคอมมิวนิสต์และที่ปรึกษาโซเวียตรุสเซียบางคนออก แต่พร้อมกันนั้นก็ประกาศยืนยันความภักดีต่อพันธมิตรระหว่างกวางตุ้งกับมอสโก ต่อมาภายหลังเขาก็ป้องกันไม่ให้พวกก๊กมินตั๋งบีกขวา และพวกคอมมิวนิสต์เพิ่มอำนาจของตนได้ ขณะเดียวกันก็ขอร้องให้โบโรดิน ให้อาวุธกับกองทัพก๊กมินตั๋งเท่านั้น แทนที่จะไปสร้างกำลังของพรรคคอมมิวนิสต์จีนที่เป็นอิสระออกไป

ดังนั้น ในฤดูใบไม้ผลิของปี ค.ศ. ๑๙๒๖ ก็ปรากฏว่าเจียงไคเช็คนั้นคือบุคคลสำคัญที่เสนอให้มีการรวมจีนด้วยกำลังทางทหาร และพวกคอมมิวนิสต์ก็พบอีกว่าต้องเลือกระหว่างการร่วมมือกับพวกก๊กมินตั๋งต่อไปหรือว่าจะหันไปต่อสู้กับพวกนี้ แล้วมอสโกก็เห็นชอบกับการร่วมมือกันอีก เพราะสตาลินต้องการใช้การเป็นพันธมิตรกับเจียงเพื่อเป็นเหตุผลในการโต้แย้งกับทรอตสกี้ พอ ๆ กับที่เจียงยังคงต้องการความร่วมมือในการปฏิวัติกับพรรคคอมมิวนิสต์จีน และต้องการความสนับสนุนจากโซเวียตในการที่จะยกทัพขึ้นเหนือ

ซุนได้วางแผนการรณรงค์ทางทหารครั้งใหญ่นี้มานานแล้ว เพื่อทำลายพวกขุนศึกในภาคเหนือและรวมประเทศจีนให้เป็นปึกแผ่น เป้าหมายอย่างอื่นก็คือ ความต้องการจะหลีกความขัดแย้งในระดับท้องถิ่นที่กวางตุ้ง และขยายเขตเก็บภาษีของรัฐบาลให้กว้างขวางออกไป การยกทัพขึ้นเหนือนี้เริ่มต้นในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๒๖ โดยมีเจียงไคเช็คเป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุด ในกองทัพใหญ่ ๖ ทัพ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกองทัพขุนศึกที่มีการจัดขึ้นใหม่ มีเพียงทัพเดียวเท่านั้น ซึ่งอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของโหยิงฉิน ที่เป็นผลิตผลของโรงเรียนนายร้อยวำเปา กองทัพนี้มีนักโฆษณาชวนเชื่อที่ได้รับการฝึกฝนมาใหม่ ๆ ล่วงหน้าไปก่อน การรุกเป็นไปอย่างรวดเร็ว โดยที่ฝ่ายตรงกันข้ามอ่อนแอยิ่งกว่ากองทัพที่พวกใต้เผ็งต้องต่อสู้ด้วยเมื่อ ๗๔ ปีก่อนมาก กองทัพคณะชาติปฏิบัติต่อประชาชนเป็นอย่างดี และก็ได้รับการต้อนรับจากประชาชน เมื่อมาถึงแม่น้ำแยงซี กองทัพคณะชาติก็ได้

รับเอากองทัพขุนศึกกว่า ๓๔ ทัพหรือหน่วยเข้าไว้ด้วย มีเพียงกองทหารผสมกองเดียวที่ปรากฏว่าไปตกอยู่ใต้ควบคุมของคอมมิวนิสต์ ทั้งนี้ก็เพราะยังไม่ได้มีการจัดตั้งหน่วยงานของพรรคคอมมิวนิสต์จีนขึ้นอย่างกว้างขวางในกองทัพ

มาในปลายปี ค.ศ. ๑๙๒๖ รัฐบาลคณะชาติได้ย้ายจากเมืองกวางตุ้งไปอู่ฮั่นทำให้ไปอยู่ใต้อิทธิพลของพวกก๊กมินตั๋งปีกซ้าย มาบัดนี้พวกนี้ยิ่งกลัวอำนาจทางทหารที่กำลังเพิ่มขึ้นของเจียงไคเช็คมากขึ้นไปอีก คอมมิวนิสต์สามคนยังคงดำรงตำแหน่งสุดยอดในรัฐบาลนี้ ในเดือนธันวาคม องค์การคอมมิวนิสต์สากลประชุมกันที่กรุงมอสโก ปฏิบัติตามคำสั่งของสตาลินโดยสั่งให้พรรคคอมมิวนิสต์จีนอยู่ในรัฐบาลที่อู่ฮั่นกับพวกก๊กมินตั๋งปีกซ้ายต่อไป มาในตอนนี้องค์การคอมมิวนิสต์สากลเรียกรัฐบาลที่อู่ฮั่นว่าเป็น "กลุ่มของชนสามชั้น" (คือ กรรมกร ชาวนา และพวกนายทุนน้อย) ซึ่งเป็นการพยายามกีดกันพวก "ชนชั้นกลางแห่งชาติ" อันได้แก่ พวกก๊กมินตั๋งปีกขวาออกไปจากขบวนการปฏิวัติ พรรคคอมมิวนิสต์จีนจึงยังคงเป็น "กลุ่มภายใน" ต่อไป ซึ่งอยู่ภายใต้รัฐบาลที่อู่ฮั่น และส่วนใหญ่แล้วถูกกีดกันไม่ให้ใช้ความระส่ำระสายของชาวนาในการสร้างกำลังทหารที่เป็นอิสระขึ้น

ในฤดูใบไม้ผลิปี ค.ศ. ๑๙๒๗ การยกทัพขึ้นเหนือยังคงได้รับความสำเร็จ ในการเข้ายึดจีนภาคกลางได้ต่อไป การปฏิวัติของคณะชาติก็ก้าวเข้าสู่ช่วงที่มีการใช้กำลังทหารมากขึ้น ในบริเวณที่กว้างขึ้น และการใช้แต่วิธีทางการเมืองในการเดินแต้มในขบวนการนี้ก็เป็นไปได้น้อยลง ไม่ช้าความเห็นส่วนใหญ่ของฝ่ายทหารซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่อคอมมิวนิสต์ก็ทำให้เกิดความแตกแยกขึ้นในตอนแรก เจียงกับฝ่ายทหารก๊กมินตั๋งเข้าร่วมกับพวกก๊กมิน-ตั๋งปีกขวาหันไปต่อต้านพวกก๊กมินตั๋งปีกซ้าย และพรรคคอมมิวนิสต์จีน ต่อมาพวกก๊กมิน-ตั๋งปีกซ้ายก็หันไปต่อต้านพวกคอมมิวนิสต์จีนด้วย และในที่สุดก็เข้าไปร่วมกับพวกปีกขวา ดังนั้น ในความพยายามที่จะรวมประเทศและสร้างระบอบการเมืองใหม่ขึ้นมานั้น คณะชาติได้ปฏิเสธโครงการของคอมมิวนิสต์ที่มีการสร้างความแตกแยก ซึ่งได้แก่ การต่อสู้ระหว่างชนชั้นและการปฏิวัติทางสังคม

เหตุการณ์ในตอนต้นปี ค.ศ. ๑๙๒๗ ที่อลเวงและยังเป็นที่ขัดแย้งกันอยู่นั้น ทำให้เห็นความสำคัญของเจียงไคเช็คเด่นชัดยิ่งขึ้น เขาตั้งกองบัญชาการขึ้นที่หนานชางในมณฑลเกียงซี และเข้าไปยึดอู่ข้าวอู่น้ำ และฐานอุตสาหกรรมในตอนล่างของลุ่มแม่น้ำแยงซีและเซี่ยงไฮ้ได้ เมื่อมาถึงตอนนี้คือในวันที่ ๖ เมษายน รัฐบาลปักกิ่งได้บุกเข้าไปในสถานทูตโซเวียตรุสเซียและยึดเอกสารที่เป็นหลักฐานแสดงว่ามีการบ่อนทำลาย ต่อมาหลี่ต้าเจาและหัวหน้าคอมมิวนิสต์คนอื่น ๆ ก็ถูกประหารชีวิต ขณะเดียวกันนั้นที่เซี่ยงไฮ้ ในวันที่ ๑๒ เมษายน กองทัพของเจียงซึ่งได้รับความเห็นชอบจากต่างประเทศ ได้เข้าสนับสนุนกลุ่มที่

เป็นปฏิปักษ์ต่อคอมมิวนิสต์ในเมืองนั้น กลุ่มเหล่านี้เข้าทำลายองค์การคอมมิวนิสต์จีนซึ่งมีอาวุธ และทำลายกลุ่มกรรมกร ด้วยการดำเนินการอย่างฉับพลันและรุนแรง ในวันที่ ๑๘ เมษายน เจียงก็จัดตั้งรัฐบาลของเขาเองขึ้นที่นานกิง โดยได้รับความสนับสนุนจากคณะกรรมการบริหารกลางของพรรคก๊กมินตั๋งเป็นส่วนใหญ่ และเป็นการท้าทายรัฐบาลที่อู่ฮั่น เจียงยังคงประกาศความเป็นมิตรกับสหภาพโซเวียตต่อไป ขณะเดียวกันนั้นเขาก็ทำลายองค์การกรรมกรที่มีคอมมิวนิสต์เป็นหัวหน้า ในบริเวณของคณะชาติที่เขาควบคุมอยู่

ในวิกฤติการณ์ครั้งนี้ ผู้แทนขององค์การคอมมิวนิสต์สากลและหัวหน้าพรรคคอมมิวนิสต์จีนที่อู่ฮั่นก็ยังคงได้รับคำสั่งจากมอสโกให้ดำเนินตามนโยบายของสตาลิน คือให้ร่วมมือกับพวกก๊กมินตั๋งปีกซ้าย แต่พวกหลังนี้ในที่สุดก็ผิดหวัง และเกิดความตระหนกตกใจและหันไปตัดสัมพันธ์กับพวกคอมมิวนิสต์ผู้ร่วมงานของตน และขับไล่พวกนี้ออกไป ทำให้โบโรดิน หม้ายสาวของซุนยัตเซ็น (ซุงจิงหลิง ๑๘๙๐) และคนอื่น ๆ อีกต้องเดินทางไปสหภาพโซเวียต สงครามกลางเมืองระหว่างสองพรรคนี้ก็เริ่มขึ้นในวันที่ ๑ สิงหาคม เมื่อทหารคอมมิวนิสต์ในหนานชางเป็นกบฏ องค์การคอมมิวนิสต์สากลกล่าวหาเฉินตู๋ซิ่วในฐานะที่เป็นเลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์จีนว่ามีความผิด ในฐานะที่เป็น "นักฉวยโอกาส" ซึ่งทำให้ประสบความล้มเหลว "เป็นการขัดกับคำสั่งขององค์การคอมมิวนิสต์สากลเต็มที่" (เขาถูกไล่ออกเพื่อเป็นแพะรับบาปในปี ค.ศ. ๑๙๒๙) เมาเซตุงเคยเสนอให้ชาวนาก่อการกบฏในรายงานเรื่องการเคลื่อนไหวของชาวนาในหูหนาน ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๒๗ ซึ่งขัดกับคำสั่งของมอสโกในตอนนั้น มาบัดนี้เขาก็เป็นผู้นำการกบฏที่หูหนาน ซึ่งเรียกกันว่า "การเก็บเกี่ยวฤดูใบไม้ร่วง" ไม่ช้าการกบฏนี้ก็ถูกปราบปรามลง การก่อการของพวกคอมมิวนิสต์ที่เมืองชัวเถาในเดือนกันยายน และเมืองกวางตุ้ง ในเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๙๒๗ ล้มเหลวทั้งคู่ หัวหน้าคอมมิวนิสต์ที่อายุยังน้อยถูกประหารชีวิต ถูกขับลงใต้ดินตามเมืองใหญ่ ๆ หรือจำต้องหนีไปบริเวณชนบทในภาคใต้ของจีน เมาและจูเต้ (ค.ศ. ๑๘๘๖—๑๙๗๖) ไปรวมกำลังกันที่นั่นในเทือกเขาระหว่างเขตมณฑลหูหนานกับเกียงซี ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๒๘

ในตอนนี้ก็มีทางที่เจียงไคเช็คและหัวหน้าก๊กมินตั๋งปีกขวา ซึ่งได้รับความสนับสนุนจากนายธนาคาร และนักธุรกิจชาวจีนในเซี่ยงไฮ้ จะคืนดีกับพวกก๊กมินตั๋งปีกซ้าย และสร้างรัฐบาลที่นานกิงให้เป็นรัฐบาลกลางของจีน ระบอบขุนศึกยังไม่ได้ถูกกวาดล้าง แต่จีนก็เกือบจะเป็นปึกแผ่นมากกว่าที่เคยใน ๑๐ ปีที่ผ่านมา ที่สำคัญกว่าก็คือ ในที่สุดหลังจากเวลาอันยาวนานจีนก็มีรัฐบาลกลางที่ตั้งใจจะสร้างรัฐประชาชาติสมัยใหม่ และแสดงเกียรติภูมิของชาติอีก

การปฏิวัติกับมหาอำนาจต่างประเทศ

ปฏิกิริยาของประเทศสนธิสัญญาที่มีต่อการตื่นตัวทางชาตินิยม และการต่อสู้เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพขึ้นอีกของจีนอันเป็นเรื่องน่าตื่นเต้นนั้น เป็นไปอย่างช้า ๆ และระมัดระวัง มหาอำนาจเหล่านี้ซึ่งได้ให้ความสนับสนุนการพัฒนาจีนอย่างค่อยเป็นค่อยไปอยู่แล้วนั้นสนใจเป็นสำคัญกับการพิทักษ์ชีวิตและทรัพย์สินของชาวต่างชาติ โดยไม่เข้าข้างใดในการต่อสู้ที่มีอยู่ในประเทศจีน ปฏิกิริยาที่มีต่อขบวนการ "ต่อต้านจักรวรรดินิยม" ของมหาอำนาจเหล่านี้เป็นไปในทางอ่อนข้อและยอมรับการเรียกร้องของลัทธิชาตินิยมหลายอย่าง ขณะที่มีการปลุกปั่นให้ต่อต้านชาวต่างประเทศอย่างหนักที่สุด ในปี ค.ศ. ๑๙๒๕—๒๗ นักสอนศาสนานิกายโปรเตสแตนท์ส่วนใหญ่ถอนตัวออกจากบริเวณภายในประเทศ ขณะเดียวกันนั้นกองทัพนานาชาติจำนวน ๔๐,๐๐๐ คน ก็มาชุมนุมกันเพื่อป้องกันเซี่ยงไฮ้ หลังจากขบวนการวันที่ ๓๐ พฤษภาคมไปแล้วก็มีการรับชาวจีนเข้าเป็นสมาชิกสภาเทศบาลเซี่ยงไฮ้ ในที่สุดก็มีการเปิดสวนสาธารณะของเทศบาลให้ชาวจีนเข้าไปได้ ในปี ค.ศ. ๑๙๒๗ ศาลแขวงที่เป็นของจีนอย่างแท้จริงก็แทนที่ศาลผสมแห่งเซี่ยงไฮ้ ซึ่งอยู่ใต้ควบคุมของประเทศมหาอำนาจมาแต่ปี ค.ศ. ๑๙๑๑ ศาลแขวงนี้มีไว้เพื่อว่าคดีที่เกี่ยวกับคนจีน ในปี ค.ศ. ๑๙๒๖ พวกมหาอำนาจยอมให้กวางตุ้งเก็บภาษีศุลกากรที่พวกตนได้เคยปฏิเสธไม่ให้ซุนยัตเซ็นในปี ค.ศ. ๑๙๒๓ ภายหลังที่ฝูงชนจีนเข้ายึดเขตเช่าของอังกฤษในเมืองฮันเค้าและจิ่วเจียงในตอนต้นปี ค.ศ. ๑๙๒๗ แล้ว อังกฤษก็เปิดการเจรจาและคืนเขตเช่านั้นให้จีนเมื่อกองทัพคณะชาติฆ่าชาวต่างประเทศตาย ๖ คน ในวันที่ ๒๔ มีนาคม ขณะเข้ายึดเมืองนานกิงนั้น เรือรบอังกฤษและอเมริกันได้ยิงถล่มเป็นการป้องกัน แต่ภายหลังก็มีการตกลงกันได้เมื่อพิจารณาถึงความรู้สึกอันรุนแรงและความหวาดกลัวที่มีอยู่ในตอนนั้น ก็นับได้ว่ามีการใช้ความรุนแรงระหว่างชาวจีนกับต่างชาติค่อนข้างน้อย

อังกฤษซึ่งเป็นประเทศที่มีผลประโยชน์ในจีนมากที่สุด ดำเนินนโยบายในทางที่จะพิทักษ์ผลประโยชน์ของตน แต่ก็แสดงเจตจำนงว่า พร้อมที่จะยกเลิกสนธิสัญญาไม่เป็นธรรมเมื่อใดก็ตามที่มีรัฐบาลที่แข็งแกร่งพอ กระทรวงการต่างประเทศอเมริกันก็ดำเนินนโยบายตามกัน โดยรักษาความเป็นกลางในสงครามกลางเมือง ไม่ยอมที่จะให้ความกลัวอันตรายจากพวกบอลเชวิคเข้ามาครอบงำจิตใจ และรอตกลงกับจีนที่ได้รวมกันเป็นปึกแผ่นแล้ว ทั้ง ๆ ที่ชาวต่างชาติในเซี่ยงไฮ้ปักใจเชื่อว่า การแสดงความเป็นปฏิปักษ์ต่อชาวต่างชาติของจีนนั้นเป็นแผนของมอสโก อันที่จริงแล้วมหาอำนาจตะวันตกมีส่วนน้อยมากในการป้องกันไม่ให้โซเวียตมีอิทธิพลในการปฏิวัติหรือช่วยโค่นอิทธิพลของโซเวียตในเรื่องนี้

ในการยกทัพขึ้นเหนืออีกครั้งหนึ่งของคณะชาติ ซึ่งเริ่มในฤดูใบไม้ผลิของปี ค.ศ. ๑๙๒๘ ปักกิ่ง (เป่ยจิง คือ "เมืองหลวงทางเหนือ") ถูกยึดได้ในเดือนมิถุนายน และได้รับชื่อใหม่ว่าเป่ยผิง (สันติภาพทางเหนือ) โดยที่เมืองหลวงในตอนนี้ คือ นานกิง (นานกิง คือ "เมืองหลวงทางใต้) สหรัฐอเมริกาลงนามในสนธิสัญญาเกี่ยวกับภาษีศุลกากรกับจีนใหม่ และรับรองรัฐบาลนานกิงในเดือนกรกฎาคม มาในตอนปลายปี ค.ศ. ๑๙๒๘ รัฐบาลคณะชาติก็ได้ความรับรองจากนานาชาติทั่วไป "จอมพลหนุ่ม" แห่งแมนจูเรีย คือ จางโซ-เหลียง ผู้เป็นบุตรของจอมพลจางโซหลิน ๆ นำเอามณฑลตะวันออกทั้งสามเข้ามาอยู่ใต้รัฐบาลเดียวกันกับส่วนอื่น ๆ ของจีน การรวมจีนเป็นปึกแผ่นนั้นดูจะเสร็จสิ้นลงแล้วในนาม ถึงแม้ว่าญี่ปุ่นและรุสเซียจะยังคงมีสถานะพิเศษบางประการอยู่ในแมนจูเรียก็ตาม

รัฐบาลซึ่งมีผู้นำเป็น "นักเรียนนอก" รุ่นใหม่ ที่ได้รับการศึกษาจากตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ พยายามที่จะสร้างความมั่นคงให้กับเอกภาพของชาติที่มีขึ้นใหม่ และพยายามจะขจัดสนธิสัญญาอันไม่เป็นธรรม จุดมุ่งหมายสำคัญของรัฐมนตรีต่างประเทศ (คือ ซี.ที. หวาง ผู้จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยเยล และเคยเป็นเลขานุการของสมาคม วาย.เอ็ม.ซี.เอ.) ก็คือ "การเอาสิทธิกลับคืนมา" มหาอำนาจยังคงมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขตต่อไป แต่มาในปี ค.ศ. ๑๙๓๐ รัฐบาลที่นานกิงได้ประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและอาญาใหม่ และทำสนธิสัญญาใหม่หลายฉบับ ซึ่งนำเอาคนในบังคับของประเทศขนาดเล็กมาอยู่ใต้อำนาจศาลของจีน การเจรจาเพื่อล้มเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตทั้งหมดไปได้ไกลแล้ว จีนได้สิทธิในการเก็บภาษีศุลกากรอย่างเสรีในปี ค.ศ. ๑๙๓๓ รวมทั้งการควบคุมบริการเก็บภาษีศุลกากรทางเรือ องค์การภาษีเกลือและองค์การไปรษณีย์ด้วย บริเวณเช่าของต่างชาติลดลงจาก ๓๓ เหลือ ๑๓ แห่ง นโยบายต่างประเทศอันขันแข็งของคณะชาตินี้ บั่นทอนอภิสิทธิ์ตามสนธิสัญญาลง เริ่มรามือลงในปี ค.ศ. ๑๙๓๓ เพราะญี่ปุ่นเปิดฉากก้าวร้าวขึ้นอีก ทำให้ทั้งจีนและมหาอำนาจตะวันตกมีผลประโยชน์ตรงกันในอันที่จะรักษาสิทธิและอภิสิทธิ์ ที่มีตามสนธิสัญญาโดยเฉพาะในศูนย์กลางที่สำคัญ เช่น เซี่ยงไฮ้ เพื่อเป็นการป้องกันตนเอง

เป็นธรรมดาที่มหาอำนาจสนธิสัญญาจะชอบความสงบเรียบร้อยมากกว่าความรุนแรง ดังนั้น ในปี ค.ศ. ๑๙๒๗–๒๘ เช่นเดียวกับในปี ค.ศ. ๑๘๖๑, ๑๙๐๑ และ ๑๙๑๓ ประเทศเหล่านี้จึงยอมรับและร่วมมือกับรัฐบาลที่ให้ความหวังมากที่สุดว่า จะสร้างความมั่นคงได้ ไม่มีหลักฐานใดที่แสดงว่า มหาอำนาจเหล่านี้มีบทบาทในการทำให้พวกก๊กมินตั๋งปีกขวามีชัยชนะเหนือพวกปีกซ้ายและเหนือพรรคคอมมิวนิสต์จีน ตรงข้าม ผลประโยชน์ของต่างชาตินั้นยังมีอยู่อย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในเซี่ยงไฮ้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นธรรมดาที่จะเป็นพันธมิตรและพร้อมที่จะร่วมมือกับนายธนาคาร นักบริหาร นักการเมือง และนักการทหาร

ซึ่งเป็นผู้จัดตั้งรัฐบาลใหม่ที่นานกิง อิทธิพลของต่างชาติที่มีต่อการปฏิวัตินั้น ได้จากนโยบายทางการทูตน้อยกว่าจากการที่ชาวต่างชาติเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางในชีวิตของจีนในหลายต่อหลายแง่ด้วยกัน ภายใต้ระบบสนธิสัญญาที่ได้มีการแก้ไขแล้ว ดังนั้นรัฐบุรุษต่างชาติจึงอาจวางตัวเป็นกลางอย่างเต็มที่ และดำเนินนโยบายไม่เข้าแทรกแซงในการปฏิวัติของจีนอย่างเป็นทางการ ขณะเดียวกันนั้น การรักษาสิทธิของต่างชาติที่เซี่ยงไฮ้ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางการเงินสำคัญของจีนก็ทำให้เป็นการดีกว่า ที่จะร่วมมือกับต่างชาติแทนการต่อต้านจักรวรรดินิยมกันต่อไป เมื่อนานกิงหันไปต่อต้านการต่อสู้ระหว่างชนชั้นตามลัทธิมาร์กซ์–เลนิน และเผชิญกับการรุกรานของญี่ปุ่น รัฐบาลนี้ก็ลดการโจมตีอภิสิทธิ์ของต่างชาติลง นี่สะท้อนให้เห็นว่า พวกคณะชาติมีผลประโยชน์ตรงกันชั่วขณะกับชาวต่างชาติ โดยเฉพาะชาวอังกฤษ อเมริกัน ฝรั่งเศส แคนาดา ผู้ยังคงมีส่วนเกี่ยวข้องในชีวิตของคนจีนในฐานะผู้มีอภิสิทธิ์ เป็นผู้ดำเนินกิจการวิทยาลัย โรงพยาบาล ธนาคาร บริษัทการค้า และการลงทุน

ไม่ต้องสงสัยว่า เมื่อมองดูสถานการณ์ตอนช่วงปี ค.ศ. ๑๙๔๐ ถึง ๑๙๕๐ โดยมองย้อนหลังไปถึงตอนช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ๑๙๓๐ ความคิดที่ล้าสมัยจะยังคงมีอิทธิพลต่อการตีความประวัติศาสตร์สมัยนี้อยู่ เป็นต้นว่า มีการวิจัยของนักวิชาการเรื่องการแก่งแย่งกันระหว่างพรรคก๊กมินตั๋งกับพรรคคอมมิวนิสต์จีน ดังที่ได้บรรยายมาข้างต้นเป็นจำนวนมากกว่าเรื่องอื่น ๆ ในสมัยเดียวกัน รวมทั้งเรื่องขุนศึก การเถลิงอำนาจของพวกก๊กมินตั๋งและความสำเร็จอื่น ๆ ภายหลังของพรรคนี้

อย่างไรก็ตาม ยุทธวิธีขององค์การคอมมิวนิสต์สากล ในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๐ นั้น เมื่อมองย้อนกลับไปแล้วก็ดูจะมีโอกาสสำเร็จได้น้อยมาก การรวมกำลังทางการเมืองของกรรมกรในบริเวณเมือง เพื่อใช้ยึดอำนาจดังเช่นในยุโรปนั้น ยังคงเป็นความหวังอันเลื่อนลอยในจีน เพราะสหภาพแรงงานสามารถพัฒนาพลังขึ้นมาได้ก็เฉพาะตามเมืองท่าใหญ่ ๆ สองสามเมืองเท่านั้น ที่ซึ่งมีพวกผู้นำก๊กมินตั๋งกับผลประโยชน์ของต่างชาติอยู่อย่างเข้มข้นที่สุด ในขบวนการของคณะชาตินั้นมีกลุ่มการเมือง การทหาร การพาณิชย์ การอุตสาหกรรม อยู่พอเพียงที่จะเป็นกลุ่มปกครองแบบนานาชนิดใหม่ขึ้น คณะชาติสามารถใช้ความรู้ความสามารถของพวกนักเรียนนอก เงินทุนที่หลั่งไหลมาจากชาวจีนโพ้นทะเล และจากพวกเจ้าของที่ดินตามมณฑลต่าง ๆ กับกำลังอาวุธของกองทัพก๊กมินตั๋ง พรรคคอมมิวนิสต์จีนซึ่งขาดกองทัพของพรรค จึงไม่สามารถยึดเมืองใหญ่ ๆ ไว้ได้และก็ไม่สามารถยึดพรรคก๊กมินตั๋งจากภายในได้ เพราะองค์การคอมมิวนิสต์สากลได้ช่วยก๊กมินตั๋งสร้างโครงสร้างพรรคแบบโซเวียตที่มีการรวมอำนาจไว้ในส่วนกลาง ซึ่งยากต่อการบ่อนทำลาย ขณะ

เดียวกันนั้น ชาวนาก็ยังคงวางเฉยอยู่เป็นส่วนใหญ่ และไม่ได้ถูกนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ทางการเมืองในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๐ เมื่อพรรคคอมมิวนิสต์จีนยังคงมีขนาดเล็ก และขาดประสบการณ์เช่นนั้น พร้อมกันนั้นคำสั่งจากมอสโกก็มาจากหนทางไกล และไม่ชัดแจ้ง ซึ่งเป็นการยากที่จะหวังให้คอมมิวนิสต์ชนะได้ และที่หวังได้น้อยที่สุดก็คือชัยชนะตามตำรับคือการเป็นกบฏขึ้นในเมือง

พวกก๊กมินตั๋งและเจียงไคเช็คดูจะสรุปเอาจากชัยชนะของตนว่า พลังทางการเมืองของชาติโดยพื้นฐานนั้นขึ้นอยู่กับกองทัพ ซึ่งมีอุตสาหกรรมสนับสนุน ข้อสรุปนี้จะนำความหายนะมาให้ในที่สุด แต่ก็เป็นเรื่องธรรมดาในสมัยนั้นเมื่อได้ชัยชนะแล้ว พวกก๊กมินตั๋งก็ยังมองไม่เห็นว่า การรวมกำลังชาวนานั้นอาจเป็นแหล่งพลังทางการเมืองได้ ซึ่งยังอาจใช้เป็นกำลังสนับสนุนกองทัพได้อีกด้วย อุดมการของซุนยัตเซ็นที่พวกก๊กมินตั๋งยึดถือนั้นก็เป็นที่ดึงดูดใจเยาวชนนักศึกษาน้อยกว่าลัทธิมาร์กซ์—เลนิน และก็อาจใช้เยาวชนนักศึกษานี้เป็นผู้รวมกำลังชาวนาได้ คณะชาตินั้นศรัทธาอยู่กับการรวมประเทศและการเอาสิทธิของชาติกลับคืนมา พวกนี้ต่อต้านจักรวรรดินิยมจากภายนอก และสงครามระหว่างชนชั้นภายในประเทศ นี่เป็นความคิดเห็นของชนทั้งรุ่น ซึ่งอายุมากกว่าพวกคอมมิวนิสต์ คนรุ่นนี้มีความสัมพันธ์กับเมืองและชนชั้นเจ้าของที่ดินมากกว่ากับพวกชาวนา ความทะเยอทะยานของคนรุ่นนี้ไม่ได้รวมไปถึงการปฏิวัติทางสังคม ซึ่งมีเยาวชนนักก่อการเป็นผู้นำอยู่ตามบริเวณชนบท สรุปแล้ว ก็คือในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ สังคมจีนหรืออย่างน้อยก็พวกผู้นำของสังคมนี้ไม่พร้อมที่จะระดมกำลังการปฏิวัติอย่างเบ็ดเสร็จ ซึ่งจะทำได้มากกว่าในเวลา ๒๕ ปี ต่อมา

สิบปีภายใต้การปกครองของรัฐบาลนานกิง

แม้เรื่องจีนภายใต้การปกครองของพรรคก๊กมินตั๋งจะเป็นเรื่องเมื่อเร็ว ๆ นี้ และหลักฐานก็มีไม่ครบถ้วนเท่ากับญี่ปุ่นในสมัยเดียวกัน แต่ก็อาจเห็นแนวโน้มบางอย่างในประวัติศาสตร์ได้อย่างชัดแจ้ง สมัยนานกิง คือ ระยะจากการรวมจีนเป็นปึกแผ่นแต่ในนามอีกในปี ค.ศ. ๑๙๒๘ จนกระทั่งญี่ปุ่นเข้าโจมตีอย่างเต็มที่ในปี ค.ศ. ๑๙๓๗ นั้น เป็นยุคต่างหาก ซึ่งเป็นตอนที่จีนหันไปหาโลกตะวันตก แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า โลกตะวันตกกำลังหมกมุ่นอยู่กับปัญหาของตนเอง ช่วงสิบปีนี้เป็นระยะที่ระบอบสตาลินเริ่มต้นขึ้นในสหภาพโซเวียต เกิดความตกต่ำทางเศรษฐกิจครั้งใหญ่ในสหรัฐอเมริกา และเกิดลัทธินาซีขึ้นในเยอรมนี ดังนั้น การที่ญี่ปุ่นเข้ารุกรานจีนจึงดำเนินไปอย่างไม่ถูกยับยั้งจากบริเวณภายนอกเอเชียตะวันออก นานกิงจึงรักษาดุลอย่างหมิ่นเหม่ ระหว่างอิทธิพลสำคัญสามอย่างคือ ความสัมพันธ์

กับตะวันตกและอิทธิพลของตะวันตกที่แผ่ซ่าน (แต่ผิวเผิน) อยู่ในชีวิตจีนสมัยใหม่ทุกแง่ทุกมุม ความก้าวร้าวของญี่ปุ่นที่ค่อย ๆ เพิ่มขึ้น และปัญหาในชนบทของจีนซึ่งแก้ไม่ตก ซึ่งพวกจีนคอมมิวนิสต์จะใช้ความระส่ำระสายของชาวนาให้เป็นประโยชน์ต่อไป

เผด็จการของพรรคคณะชาติภายใต้เจียงไคเช็คนั้นขัดกันในตัวอย่างน่างุนงง จนเกือบจะเป็นแบบมีสองบุคลิกอยู่โดยตลอด อาจเป็นเพราะการมีองค์ประกอบที่เข้ากันไม่ได้แต่ได้ถูกนำมารวมกัน รัฐบาลนานกิงไม่ได้เป็นประชาธิปไตยหรือเป็นแบบรวมอำนาจเบ็ดเสร็จ ไม่ได้เป็นสังคมนิยมหรือทุนนิยม รัฐบาลนี้หันไปหาทั้งตะวันตกสมัยใหม่และอดีตของจีน ราวกับติดอยู่ตรงกลาง อันที่จริงแล้ว บุคลิกแบบมีสองทัศนะของรัฐบาลนานกิงนี้ประกอบด้วยความหวังและความไม่สมหวังทั้งหลาย อาจเป็นลักษณะธรรมดาของประเทศใหม่ ๆ จำนวนมากที่กำลังพัฒนาให้ทันสมัยขึ้นมาภายหลัง บนสิ่งปรักหักพังของจักรวรรดิโบราณ ประเพณีเดิมของชาตินั้นล้มละลายไปแล้ว รูปแบบตะวันตกก็ไม่เหมาะกับสภาพท้องถิ่น ผู้นำที่รักชาติให้ความหวังกับสองสิ่งนี้แต่ก็ไร้ผล

ลักษณะอีกอย่างหนึ่งของจีนสมัยคณะชาติก็คือ รัฐบาลและเศรษฐกิจสมัยใหม่ที่มีขนาดค่อนข้างเล็ก และอยู่ในสภาพที่ค่อนข้างจะด้อยพัฒนา เมื่อตอนปลายสมัยสิบปีของรัฐบาลนานกิง ชาวจีนประมาณ ๔๐๐ หรือ ๕๐๐ ล้านคน ได้รับบริการจากทางหลวงที่มีความยาวเท่ากับที่บริการชาวสเปนจำนวน ๒๕ ล้านคนได้รับ จีนมีทางรถไฟเป็นระยะทางยาวน้อยกว่าของอิตาลีหรือมลรัฐอิลลินอยส์ มีสายโทรเลขไม่ถึงหนึ่งในสามของฝรั่งเศส มีผลิตผลทางอุตสาหกรรมน้อยกว่าของชาวเบลเยียมจำนวน ๘ ล้านคน และก็ขัดสนในความทันสมัยของเทคโนโลยีในด้านอื่น ๆ พอ ๆ กัน สรุปแล้วก็คือ การเปลี่ยนให้ทันสมัยนั้นยังเป็นไปโดยผิวเผินมาก

สภาพด้อยพัฒนาของประเทศนี้ ทำให้รัฐบาลนานกิงในฐานะองค์กรผู้เปลี่ยนให้ทันสมัยมีความผูกพันอยู่กับแนวโน้มไปทางตะวันตก รัฐบาลนี้มีทางเลือกน้อยมาก ในอันที่จะสร้างรัฐสมัยใหม่ขึ้นมา ทั้งนี้เป็นเพราะญี่ปุ่นก็เป็นศัตรูตัวอย่างของโซเวียตรุสเซียในการพัฒนาอุตสาหกรรม ซึ่งยังไม่พัฒนาถึงขั้นที่จะส่งเป็นสินค้าออก ก็ยังไม่อาจอ้างได้ว่าเป็นทางเลือกที่อาจนำมาใช้ได้ สมรรถภาพทั้งหมดของประเทศจีนจนกระทั่งปี ค.ศ. ๑๙๒๘ ในทุกแง่ ซึ่งรวมทั้งอัตราประชาชนที่รู้หนังสือ ตลอดจนความเชี่ยวชาญทางเทคโนโลยีเฉพาะอย่างนั้น ไม่เพียงพอต่อการระดมกำลังของชาติ แม้แต่เพื่อการพัฒนาตามแบบลัทธินิยม การรวมอำนาจเด็ดขาด ยังมีสิ่งที่จะต้องทำให้สำเร็จเสียก่อนอีกมากอย่างเกินไป

การต้องอาศัยแบบของตะวันตกนี้ ทำให้รัฐบาลนานกิงและตะวันตกมีผลประโยชน์

ร่วมกันและช่วยอธิบายบุคลิกลักษณะอันผิวเผินของรัฐบาลนี้ได้มาก โครงการการเปลี่ยนให้ทันสมัยของรัฐบาลนี้เกือบจะเป็นการเปลี่ยนให้เป็นแบบตะวันตก ทั้งนี้ก็เพราะเจ้าหน้าที่ได้รับการฝึกฝนมาจากตะวันตก มักพยายามจะนำสิ่งที่ตนได้ร่ำเรียนจากต่างประเทศมาใช้เป็นธรรมดา และความพยายามของพวกนี้ก็สะท้อนถึงค่านิยมของชีวิตในประเทศอุตสาหกรรม ซึ่งความล้าหลังทางการเกษตรและความไม่พอใจของชาวนาไม่เป็นปัญหาใหม่ ดังนั้น รัฐบาลนานกิงจึงมักเข้าใจเรื่องการเงินสมัยใหม่ การค้าและการแลกเปลี่ยนกับต่างประเทศ การขนส่งและโทรคมนาคมได้ดีกว่าที่ตนเข้าใจบริเวณภายในของประเทศตน มีข้าราชการหัวสมัยใหม่ของรัฐบาลนี้น้อยคนที่คุ้นกับการอยู่ในหมู่บ้าน รัฐบาลนี้มีพื้นฐานอยู่บนเมืองท่าสนธิสัญญา และการค้ากับต่างประเทศ ไม่ใช่อยู่ในชนบทและภาษีจากธัญพืช ดังนั้น การบริหารส่วนกลางของรัฐบาลนานกิงจึงผิวเผินเกือบจะเท่ากับของราชวงศ์ชิงและราชวงศ์อื่นๆ ก่อนนั้น ในบางด้านแล้ว รัฐบาลที่นานกิงก็มีการติดต่อกับโลกภายนอกมากกว่ากับประชาชนที่เป็นชาวนา ทั้งนี้ก็เพราะปล่อยบริเวณชนบทส่วนใหญ่ไว้ในมือของพวกเจ้าของที่ดิน–ขุนศึกของระบอบเก่าที่ยังตกค้างอยู่ ซึ่งยังไม่ถูกขจัดจากมณฑลที่อยู่ห่างไกลออกไป

เมื่อพิจารณาถึงเรื่องเหล่านี้แล้ว ก็ไม่ค่อยจะมีประโยชน์นักที่จะไปกล่าวถึงแต่ข้อบกพร่องของรัฐบาลคณะชาติ ซึ่งก็เห็นกันได้ชัดอยู่แล้ว เป็นการดีกว่าที่จะพิจารณาถึงขนาดของปัญหาและความพยายามในการที่จะแก้ปัญหาเหล่านั้น

เจียงไคเช็คกับพรรคก๊กมินตั๋งครองอำนาจ ถึงแม้จะยังไม่ครบ ๑๕ ปี ภายหลังอวสานของระบอบราชาธิปไตย การเมืองจีนก็ยังคงต้องการผู้คุมอำนาจแต่คนเดียวอยู่เบื้องบนสุด เพื่อให้คำตอบสุดท้าย ซึ่งคณะกรรมาธิการบริหารสูงสุดหรืออำนาจที่คานกันตามรัฐธรรมนูญไม่อาจจะให้ได้ การรวมกันเป็นปึกแผ่น (เพื่อต่อต้านพวกขุนศึก) และการต่อต้าน (ญี่ปุ่น) เป็นสิ่งจำเป็นสำคัญในสมัยนั้น ผู้กุมอำนาจนั้นต้องเป็นผู้นำทางทหาร ดังนั้น เจียงไคเช็คจึงค่อยๆ มีความสำคัญขึ้นมาจนขาดเขาเสียมิได้

เจียงเป็นบุคคลที่อุทิศตนให้ชาติ มีความตั้งใจแน่วแน่ เฉียบแหลมในทางการเมือง แต่มีข้อบกพร่องทางปัญญาความคิดบางอย่าง นอกไปจากภูมิหลังในการเป็นชนชั้นเจ้าของที่ดินในจีเกียงมาแต่แรก และความนับถือในคุณธรรมของเจิงกั๋วฟั่น อย่างมั่นคงแล้ว เขาก็ยังมีอุดมคติบางอย่างแบบซามูไร ซึ่งได้มาจากโรงเรียนนายร้อยทหารบกของญี่ปุ่น และประการสุดท้ายก็คือ เขามีประสบการณ์ในการเมืองแบบขุนศึก ซึ่งเป็นสมัยที่กองทัพมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เป็นที่ประจักษ์ชัดว่าเจียงได้เรียนรู้เรื่องกองทัพจากโซเวียตรุสเซียมาก

กว่าเรื่องขบวนการมวลชน เขาไม่เชื่อในประสิทธิภาพของการระดมกำลังจากประชาชนเมื่อเทียบกับกำลังของกองทัพ อย่างไรก็ตาม เขาก็เผชิญกับปัญหาที่ผู้กุมอำนาจทั้งหลายต้องประสบอยู่โดยตลอด นั่นก็คือจะกุมอำนาจต่อไปได้อย่างไร ในการจัดการกับคู่แข่งทั้งหลายนั้น จำเป็นต้องใช้บุคลากรและทรัพยากรอย่างคล่องแคล่วอยู่ตลอดเวลาและอย่างหวงแหน งานสองประการของเจียงก็คือการอยู่รักษาตัวให้อยู่บนยอดสุดต่อไป และพร้อมกันนั้นก็สร้างกำลังทหารของรัฐบาลใหม่ขึ้น เพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายอันรีบด่วนนี้ เขาจึงให้ความสำคัญกับการพัฒนาอุตสาหกรรมและการพัฒนาเศรษฐกิจน้อยกว่า และที่ยิ่งน้อยลงไปอีกก็คือ การปฏิสังขรณ์บริเวณชนบทและการระดมกำลังชาวนา

หลังจากที่เขาแต่งงานในปี ค.ศ. ๑๙๒๗ กับสุ้งเหม่ยหลิง ผู้จบการศึกษาจากวิทยาลัยเวลส์ลีย์* และเป็นน้องสาวของแม่หม้ายของซุนยัตเซ็น เจียงก็หันมานับถือคริสต์ศาสนานิกายเมธอดิสต์อย่างเคร่ง และติดต่อกับตะวันตกโดยผ่านภรรยาและน้องเขย คือ ที.วี. สุ้ง (ผู้จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด) และน้องเขยของภรรยาคือ เอช.เอช.คุง (ผู้จบจากวิทยาลัยโอเบอร์ลิน) เขาให้ญาติเหล่านี้ซึ่งมีภูมิหลังจากสหรัฐอเมริกาให้ดำรงตำแหน่งสูงสุดทางการเงิน และให้เพื่อนร่วมงานเก่า ๆ ที่มีภูมิหลังในญี่ปุ่นให้ดำรงตำแหน่งทางทหาร

เมื่อกำลังทางทหารเพิ่มขึ้นอยู่เรื่อย ๆ ปัญหาสำคัญของเจียงในการเมืองระบบพรรคในฐานะที่เขาเป็นคนนอกและไม่ใช่ลูกหม้อก็คือ จะร่วมมือได้อย่างไรกับพวกหัวหน้าพรรคก๊กมินตั๋ง จากสมัยเริ่มแรกของพรรค โดยเฉพาะวางจิงวุ้ย ซึ่งเป็นพวกปีกซ้ายและหูฮั่นหมินซึ่งเป็นพวกปีกขวา และจะแบ่งแยกพวกนี้อย่างไร ระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๒๗ เจียงร่วมมือกับกลุ่มหนึ่งในการต่อต้านอีกกลุ่มหนึ่งสลับกันไป จากนั้นเขาก็ร่วมมือกับหูอยู่สามปีจากปี ค.ศ. ๑๙๒๘ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๑ โดยกีดกันวางจากอำนาจ เมื่อสองคนนั้นร่วมมือกันต่อต้านเขา ชั่วครู่หนึ่ง ในปี ค.ศ. ๑๙๓๑ เจียงก็พิสูจน์ตัวว่าจะขาดเขาเสียมิได้ในฐานะผู้บัญชาการทหารในทางต่อต้านญี่ปุ่น หลังจากนั้นเขาก็เข้าร่วมกับวางเป็นเวลา ๔ ปี จากปี ค.ศ. ๑๙๓๒ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๕ หูตายในปี ๑๙๓๖ และเจียงก็ก้าวขึ้นมาเป็นหัวหน้าพรรคในปี ค.ศ. ๑๙๓๘ วางซึ่งถือตนว่าเป็นทายาทของซุนยัตเซ็นรอดจากการพยายามลอบสังหารได้ในปี ค.ศ ๑๙๓๘ และในปี ค.ศ. ๑๙๓๙ ก็หันไปเข้ากับญี่ปุ่น ซึ่งคงจะเป็นเพราะความรู้สึกไม่สมหวังอย่างที่สุด

ในไม่ช้าความเป็นใหญ่สูงสุดของ "ท่านจอมพล" ("Generalissimo" เป็นชื่อที่

*(Wellesley College) วิทยาลัยสตรีมีชื่อที่สุดแห่งหนึ่งในสหรัฐอเมริกา (ผู้แปล)

หนังสือพิมพ์ต่างประเทศเรียกเจียงไคเช็ค) ก็ตั้งอยู่บนพื้นฐานสามอย่างอันได้แก่ กองทัพ พรรค และรัฐบาล ในแต่ละกลุ่มเขาก็ใช้กลไกระบอบข้าราชการส่วนตัวของเขาต้านดุลกลุ่มภูมิภาคหรือกลุ่มคู่แข่ง กองทัพนั้นอยู่ใต้อิทธิพลของ "ก๊กวำเปา" คือพวกนายทหารที่เคยเป็นลูกศิษย์ของเขาที่โรงเรียนนายร้อยในกวางตุ้ง (เพียงครึ่งเดียวเท่านั้นรอดชีวิตมาจากการสู้รบในการปฏิวัติ) พวกนี้ควบคุมระบอบข้าราชการทหารอันใหญ่โตและองค์การทหารสารวัตรลับ และโดยทั่วไปแล้วก็ต้านดุลพวกกลุ่มทหารกวางสี และกลุ่มทหารภูมิภาคอื่น ๆ

ส่วนในพรรคนั้น เจียงพึ่ง "ก๊กจัดระเบียบ" ซึ่งมีพี่น้องเฉินกว๋อฟู่และเฉินลี่ฟู่เป็นหัวหน้า (ดังนั้นจึงมักเรียกกันว่า "ก๊ก ฉ.ฉ.") ก๊กนี้จัดตั้งสถาบันการเมืองกลางขึ้นสำหรับฝึกอบรมข้าราชการพลเรือน และจัดตั้งกองเลขาธิการกลางของพรรคก๊กมินตั๋ง และกระทรวงการจัดระเบียบ ซึ่งพร้อมด้วยแฟ้มประวัติบุคคล แหล่งสนับสนุนทางการเงินและตำรวจลับของพรรค คู่แข่งสำคัญของก๊กนี้ก็คือ "ก๊กรัฐศึกษา" เป็นกลุ่มนักการเมืองและนักบริหารที่มีเส้นสายทางธุรกิจและการเงิน แต่มีความแน่นแฟ้นกันน้อยกว่า ส่วนหนึ่งของพวกนี้สืบทอดมาจาก "ก๊กวิจัย" ของเหลียงฉี่เชา ซึ่งเคยเป็นคู่แข่งของพรรคก๊กมินตั๋ง ถึงแม้ "ก๊กวำเปา" และก๊ก ฉ.ฉ." จะมีความโน้มเอียงไปในทางเป็นชาตินิยมและต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างแข็งขัน และเป็นรัฐสังคมนิยม อย่างคลุมเครือเหมือนกันก็ตาม ทั้งสองก๊กนี้ก็เป็นคู่แข่งกันในระบอบข้าราชการฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนตามลำดับ เข้ามารวมกันได้ที่ยอดสุดก็เพราะความภักดีส่วนตัวที่มีต่อเจียงเท่านั้น

แม้พรรคก๊กมินตั๋งจะมีโครงสร้างตามแบบของเลนินก็ตาม แต่ก็ไม่เคยควบคุมสมาชิกให้อยู่ในวินัยอย่างเคร่งครัดตามระบอบการรวมอำนาจเด็ดขาด สมาชิกจริง ๆ ของพรรคมีอยู่ประมาณ ๒ ถึง ๔ ล้านคน ทั้งนี้ไม่นับพวกที่เป็นสมาชิกโดยอัตโนมัติ คือทหารในกองทัพหลายล้านคน ในโครงสร้างของอำนาจซึ่งเริ่มจากที่ประชุมพรรคลงไป มีการค่อย ๆ ขยายจำนวนสมาชิกออกไป แต่ก็ไม่เกิดประโยชน์เพราะมีการรวมอำนาจกันอย่างเข้มข้นอยู่เรื่อยไป ในการประชุมพรรคครั้งที่หนึ่งในปี ค.ศ. ๑๙๒๔ มีผู้แทนไปประชุม ๑๕๐ คน ในการประชุมครั้งที่หก ในปี ค.ศ. ๑๙๔๕ มีผู้แทน ๖๐๐ คน ซึ่งประกอบด้วยบุคคลสำคัญทั้งหมด คณะกรรมการบริหารกลางได้เริ่มต้นในปี ค.ศ. ๑๙๒๔ โดยมีสมาชิกประจำ ๒๔ คน และสมาชิกสำรอง ๑๗ คน แต่มาในปี ค.ศ. ๑๙๔๕ ก็มีสมาชิกประจำ ๒๒๒ คน เป็นสมาชิกสำรองเสีย ๙๐ คน ในคณะกรรมการควบคุมส่วนกลางก็มีการเพิ่มจำนวนแบบเดียวกัน โดยที่คณะกรรมการบริหารกลางประชุมกันเพียงปีละสองหรือสามครั้งเท่านั้น อำนาจจึงโน้มถ่วงไปยังคณะกรรมการถาวรซึ่งเริ่มด้วยสมาชิก ๘ คน และเพิ่มไปเป็น ๕๐ คน ประชุมกันประมาณสัปดาห์ละครั้ง หลังจากที่เจียงเป็นหัวหน้าพรรค (จุ่งไฉ หรือ "ผู้อำนวย

การทั่วไป") ในปี ค.ศ. ๑๙๓๘ เขาก็มีเสียงยับยั้งคณะกรรมการบริหารกลางได้ และยังเป็นประธานคณะกรรมการถาวรด้วย โดยที่ไม่มีสถาบัน "ฝ่ายค้านที่ภักดี" จึงมีแนวโน้มไปในทางที่จะนำเอาทุกคนที่มีความสำคัญเข้ามาไว้ภายใต้ความอุปถัมภ์ของก๊กมินตั๋ง และเข้ามามีความสัมพันธ์ส่วนตัวกับหัวหน้าพรรค

โดยที่พรรค (ไม่ใช่ประชาชน) เป็นผู้ควบคุมรัฐบาลแห่งชาติ (หรือคณะชาติ) ในระหว่าง "สมัยของการสั่งสอน" (ค.ศ. ๑๙๒๘–๑๙๔๘) คณะมนตรีการเมืองซึ่งมักเป็นหัวหน้ารัฐบาลนั้น จึงเป็นอนุกรรมการของคณะกรรมการบริหารกลางของพรรค กระทรวงของพรรคจำนวนหนึ่ง คือ การจัดระเบียบ ข่าวสาร กิจการสังคม กิจการโพ้นทะเล ดำเนินงานในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของการบริหารส่วนกลาง พรรคและรัฐบาลจึงเกี่ยวพันกันและแทบจะแยกออกจากกันไม่ได้ เมื่อพิจารณาจากประวัติศาสตร์แล้ว การทดลองรัฐบาลระบบพรรคเป็นครั้งแรกของจีน ก็มีลักษณะเหมือนรัฐบาลจักรพรรดิหลายอย่าง เช่น ข้าราชการ ทหาร และพลเรือนที่แยกจากกันนั้น มารวมกันเข้าก็ที่ยอดสุดเท่านั้น อยู่ภายใต้ประมุขซึ่งได้รับเลือกจากองค์กรที่ถาวร (คือพรรค) ซึ่งคงความมีอำนาจตามกฎหมายและประมุขก็ได้รับความช่วยเหลือจากบุคลากรที่ปรึกษาทั้งอย่างเปิดเผยและอย่างลับในทุกระดับ

เมื่อเปรียบเทียบกับสภาพความเป็นจริงเกี่ยวกับอำนาจเหล่านี้แล้ว โครงสร้างของการปกครองจึงค่อนข้างจะไม่สำคัญ มีการจัดตั้ง "ยวนทั้งห้า" ของซุนยัตเซ็น หรือระบบ "ห้าอำนาจ" ขึ้น ที่นานกิงอย่างเคร่งครัด ประกอบด้วย**ยวน**ฝ่ายบริหาร นิติบัญญัติ ตุลาการ ควบคุม (คือการตรวจตราและตรวจเงินแผ่นดิน) และสอบไล่ (คือข้าราชการพลเรือน) แต่**ยวน**ฝ่ายบริหารนั้น ซึ่งมีกระทรวงใหญ่ (ปู้) กว่าสิบ คือ การต่างประเทศ การคลัง การเศรษฐกิจ การศึกษา การยุติธรรม การคมนาคม ทัพบก ทัพเรือและอื่นๆ ก็ไปบดบัง**ยวน**อื่นๆ โดยสิ้นเชิง ในทางตรงกันข้าม **ยวน**ฝ่ายนิติบัญญัติก็ร่างกฎหมายด้วยความระมัดระวัง แต่ก็มีอำนาจน้อยกว่ารัฐสภา เป็นต้นว่า มีอำนาจควบคุมการเงินน้อยมากในสมัยที่ซุนโฟ (บุตรคนโตของซุนยัตเซ็น ซึ่งเกิดจากภรรยาคนแรก) เป็นประธานาธิบดีนั้น คือจากปี ค.ศ. ๑๙๓๒ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๗ สมาชิก ๘๐ กว่าคนของ**ยวน**นิติบัญญัติ ซึ่งต่างก็ได้รับแต่งตั้งโดยผู้นำพรรคทั้งสิ้น และหลายคนก็ดำรงตำแหน่งเพราะการเล่นพวกกัน ออกกฎหมายในการประชุมกันทุกสัปดาห์ แต่ก็ไม่ได้ดำเนินงานในฐานะองค์นิติบัญญัติที่รับผิดชอบต่อผู้ลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง **ยวน**ฝ่ายตุลาการซึ่งตั้งอยู่บนระบบศาลสามชั้น ยิ่งแสดงความแข็งขันในการสร้างสรรค์และความเป็นอิสระน้อยลงไปอีก **ยวน**ฝ่ายควบคุมก็เช่นกัน พยายามที่จะหาวิธีการตรวจตราแบบสมัยใหม่ที่คล้ายคลึงกับแบบดั้งเดิม หรือ**ยวน**ฝ่ายสอบไล่ก็เหมือนกัน ผลิตผู้สอบไล่ได้ไม่ถึง ๘,๐๐๐ คนใน ๑๖ ปี ซึ่งเป็นส่วนน้อยมากของข้าราชการ บางทีองค์-

การเหล่านี้อาจมีบทบาทสำคัญขึ้นมาได้ในภาวะสันติ แต่ตามสภาพที่เป็นจริงก็ปรากฏว่า พร้อมกันกับรัฐบาลฝ่ายพลเรือนภายใต้ยวนทั้งห้านั้น มีองค์การฝ่ายทหารมากมายนับไม่ถ้วน ซึ่งดึงเอารายได้ของชาติไปใช้เป็นส่วนใหญ่

ความเจริญของลัทธิทหารนิยมของคณะชาติ

อาจมีเรื่องกล่าวกันได้มากถึงทฤษฎีที่ว่า การรุกรานของญี่ปุ่นไปเปลี่ยนประวัติศาสตร์จีน โดยทำให้ต้องมีการป้องกันประเทศในด้านการทหาร ดึงเอาความสนใจไปเสียจากปัญหาในประเทศ ในที่สุดเมื่อลัทธิทหารนิยมของญี่ปุ่นถูกทำลายลง หลังจากดำเนินไปอย่างไม่มีการเหนี่ยวรั้งอยู่ ๑๔ ปี (ค.ศ. ๑๙๓๑—ค.ศ. ๑๙๔๕) รัฐบาลจีนหรือส่วนเท่าที่เหลืออยู่ของรัฐบาลนี้ก็ไม่มีอะไรเหลืออยู่มากนอกไปจากลัทธิทหารนิยม ซึ่งจะไว้ใช้ปฏิสังขรณ์ประเทศ นักการทหารญี่ปุ่นได้บังคับจีนให้เดินไปตามหนทางเดียวกับตน ล้มล้างอิทธิพลของตะวันตกในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ และ ๑๙๓๐ ไปทำให้ปัญหาของชาวจีนซึ่งหนักหน่วงอยู่แล้วกลับร้ายแรงยิ่งขึ้น และทำลายโอกาสทั้งมวลที่จะดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไปในอันที่จะปฏิรูป และพัฒนาการเพื่อรับมือกับปัญหาเหล่านั้น

ถึงแม้จะเชื่อในความคิดนี้ เราก็อาจจะเห็นสาเหตุในประเทศที่ทำให้เจียงก้าวขึ้นมาเป็นนักการเมืองแบบทหาร หลังจากการแตกแยกกันในปี ค.ศ. ๑๙๒๗ แล้ว รัฐบาลนานกิงก็หันไปยึดนโยบายการรวมประเทศและการพัฒนาประเทศโดยไม่มีการต่อสู้ระหว่างชนชั้น สหภาพแรงงานของก๊กมินตั๋ง (สหภาพ "เหลือง" ตามศัพท์ของคอมมิวนิสต์) ได้รับการส่งเสริมให้แข่งขันกับสหภาพของฝ่ายซ้าย แต่โดยทั่วไปแล้วจะปราบสมาคมชาวนาลง เมื่อละทิ้งการระดมกำลังมวลชนในระดับหมู่บ้านเพื่อใช้เป็นแหล่งอำนาจเสียแล้ว รัฐบาลคณะชาติก็ต้องแข่งขันกับพวกขุนศึกและกลุ่มอำนาจตามมณฑลที่ยังคงหลงเหลืออยู่ ด้วยกำลังที่ไล่เลี่ยกัน โดยไม่มีการปลุกปั่นให้ประชาชนลุกขึ้นต่อสู้พวกนี้

เรื่องนี้เห็นได้ชัดจากการดำเนินการยกทัพขึ้นเหนือต่อไป เพื่อรวมประเทศจีนดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว จากเดือนเมษายน ถึง มิถุนายน ค.ศ. ๑๙๒๘ เจียงไคเช็คเป็นผู้บัญชาการสูงสุดของกองทัพสี่กอง มีแม่ทัพซึ่งได้แก่ตัวเขาเอง แม่ทัพสูงสุดของมณฑลเกียงซี (หลี่จุง-เหยิน) "ผู้ว่าการตัวอย่าง" ของมณฑลซานซี (เย็นซีซาน) และ "นายพลคริสเตียน" คือ เฟิงยู่เสียง ผู้ซึ่งบัดนี้สนใจในระบบโซเวียตรุสเซียมากยิ่งขึ้น ทั้งเย็นและเฟิงมีกองทัพของตนเอง ส่วนหลี่เป็นตัวแทนของกลุ่มอิทธิพลในมณฑล ซึ่งมีกองทัพและมีโครงการฟื้นฟูมณฑลของตนเอง ในการประชุมภายหลังการรวมประเทศในปี ค.ศ. ๑๙๒๙ เพื่อปลดกองทัพที่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นออกจากประจำการและเพื่อสร้างยุคใหม่ที่จะมีการปฏิสังขรณ์

อย่างสันตินั้น ปรากฏว่าไม่อาจตกลงกันได้ เกิดสงครามครั้งใหญ่ขึ้นในทางเหนือของจีนจากเดือนมีนาคม ถึง เดือนกันยายน ค.ศ. ๑๙๓๐ มีคนเข้าไปพัวพันด้วยหนึ่งล้านคน ในสงครามครั้งนี้เย็นและเฟิงเข้าร่วมกับวางจิงวุ้ย เพื่อจะทำลายอำนาจของเจียงไคเช็ค ชัยชนะของเจียงซึ่งได้รับความสนับสนุนจาก "จอมพลหนุ่ม" แห่งแมนจูเรีย ทำให้รัฐบาลคณะชาติที่นานกิงมีอำนาจสูงสุด แต่ก็ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่คลอนแคลน ระบอบขุนศึกนั้นตายยากและการรวมกันเป็นปึกแผ่นทางทหารนั้นก็ไม่เคยมีใครรวมฝ่ายทหารให้เป็นปึกแผ่นได้สำเร็จ กลุ่มที่เป็นปฏิปักษ์ต่อเจียงในพรรคก๊กมินตั๋ง มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองกวางตุ้ง นักการทหารท้องถิ่นคุมอำนาจอยู่ในยูนนาน เสฉวน ซานซี ซินเกียง และมณฑลอื่น ๆ พวกนี้ยอมรับรัฐบาลนานกิงก็แต่ปากเท่านั้น พวกคอมมิวนิสต์ซึ่งอยู่ในเกียงซีจนปี ค.ศ. ๑๙๓๔ และหลังจากนั้นก็มาอยู่ในสั่นซีเป็นกำลังฝ่ายกบฏในระดับภูมิภาค ญี่ปุ่นที่อยู่ในแมนจูเรีย จากปี ค.ศ. ๑๙๓๑ เป็นต้นไป และในเย่อเหอและส่วนเหนือของเหอเป่ย จากปี ค.ศ. ๑๙๓๓ ก็กลายมาเป็นอำนาจต่างชาติในระดับภูมิภาค ปีแล้วปีเล่ากองทัพรัฐบาลกลางจำต้องออกรบหรือไม่ก็เจรจากับบางส่วนของประเทศในนามของเอกภาพแห่งชาติ[๑]

เห็นได้ชัดว่า ในสมัยหลังยุคขุนศึกคือตอนช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๐ นี้ ระบอบทหารนิยมที่ตั้งอยู่บนทรัพยากรและผลประโยชน์ของภูมิภาค ก็ยังคงเป็นวิธีการสำคัญในการรวมกำลังและการแสดงออกทางการเมือง รัฐบาลนานกิงควบคุมบริเวณสำคัญทางเศรษฐกิจในตอนกลางและตอนล่างของลุ่มแม่น้ำแยงซี เมืองท่าสำคัญ (ยกเว้นไดเร็น) และรายได้จากการค้าต่างประเทศ เพราะเหตุนี้จึงมีอำนาจมากที่สุด แต่ก็ต้องรับมือกับกองทัพภูมิภาคทางภาคใต้ ตะวันตกเฉียงใต้ ตะวันตกเฉียงเหนือ เหนือ และตะวันออกเฉียง

---

[๑] การรบครั้งสำคัญในสมัยสิบปีของรัฐบาลนานกิง :

ค.ศ. ๑๙๒๘ การยกทัพขึ้นเหนือไปจนถึงปักกิ่ง

ค.ศ. ๑๙๒๙ การปราบปรามการกบฏโดยกองทัพกวางสี การปราบปรามกบฏหูหนาน (ซึ่งสนับสนุนวางจิงวุ้ย)

ค.ศ. ๑๙๓๐ การปราบปรามรัฐบาลก๊กมินตั๋งคู่แข่งที่ปักกิ่งของ เฟิง เย็น และวางจิงวุ้ย

ค.ศ. ๑๙๓๑ การรณรงค์จำกัดคอมมิวนิสต์ครั้งแรกในเกียงซี

ค.ศ. ๑๙๓๒ การทำ "สงครามที่ไม่ได้ประกาศ" กับญี่ปุ่นที่เซี่ยงไฮ้ การรณรงค์ต่อต้านคอมมิวนิสต์ครั้งที่สองและที่สาม

ค.ศ. ๑๙๓๓ การรณรงค์ต่อต้านคอมมิวนิสต์ครั้งที่สี่ การปราบกบฏของชาวไต้ในฟูเก้ียน

ค.ศ. ๑๙๓๔ การรณรงค์ต่อต้านคอมมิวนิสต์ครั้งที่ห้า

ค.ศ. ๑๙๓๕ การไล่ติดตามคอมมิวนิสต์ขณะ "การเดินทางวิบาก"

ค.ศ. ๑๙๓๖ การกบฏในทางตะวันตกเฉียงใต้ (กวางตุ้งและกวางสี) ถูกขัดขวาง กองทัพตะวันตกเฉียงเหนือ (แมนจูเรีย) "ลักตัว" เจียงที่เมืองซีอัน

ค.ศ. ๑๙๓๗ ผู้นำทางทหารของจีนรวมกันได้ในที่สุดภายใต้เจียง เพื่อต่อต้านญี่ปุ่น

เหนือ ความสำเร็จโดยเปรียบเทียบของนานกิงในด้านนี้ก็คือ ความสำเร็จของเจียงไคเช็ค สถาบันกองทัพของคณะชาติภายใต้เจียงนั้น เป็นกองทัพของพรรคแบบโซเวียตซึ่งอยู่ภายใต้การควบคุมของพวกก๊กมินตั๋งน้อยลง และกลับเป็นกึ่งรัฐบาลซึ่งอยู่ภายใต้ผู้นำซึ่งได้สร้างกองทัพนี้ขึ้นมามากกว่า

โครงสร้างทางทหารของคณะชาติเติบโตและพัฒนาขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อเจียงเป็นประธานาธิบดีของรัฐบาลนานกิงในปี ค.ศ. ๑๙๒๘—๓๑ เขาก็นำเอากองทัพแยกออกไปอยู่ใต้กองบัญชาการทั่วไปของผู้บัญชาการทหารสูงสุด เมื่อเขาถูกบังคับโดยคู่แข่งในพรรคให้ออกจากตำแหน่งประธานาธิบดี ในตอนปลายปี ค.ศ. ๑๙๓๑ เขาก็มาเป็นประธานคณะกรรมาธิการกิจการทางทหาร (ค.ศ. ๑๙๓๒—ค.ศ. ๑๙๔๖) ภายใต้คณะกรรมาธิการนี้ การเติบโตโดยเอกเทศของกองทัพก็ดำเนินต่อไป เมื่อได้ขจัดคณะที่ปรึกษาทางทหารของโซเวียตรุสเซียไปแล้วในปี ค.ศ. ๑๙๒๗ เจียงก็หันไปหาที่ปรึกษาทางทหารชาวเยอรมัน และโครงสร้างทางทหารเยอรมันที่คล้ายกับของญี่ปุ่น ดังนั้น กองทัพคณะชาติจึงเป็นอิสระจากรัฐบาลพลเรือนและพ้นจากการแทรกแซงจากฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายเสนาธิการเป็นอิสระและแยกออกจากรัฐมนตรีกลาโหมซึ่งอยู่ใต้ ยวน ฝ่ายบริหาร (นายพลเหอยิงชินดำรงตำแหน่งนี้มาตลอดจากปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๔) "ประธาน" เจียง (ซึ่งเป็นชื่อที่มักใช้เรียกเขาในภาษาจีน) และนายพลของเขาจึงมีอำนาจควบคุมในวงการทหารอย่างเต็มที่ ในวงการนี้คณะกรรมาธิการกิจการทหารจัดตั้งกระทรวงทางเศรษฐกิจและการเมืองเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ รวมทั้งกระทรวงที่เกี่ยวกับทางทหารโดยตรง และในที่สุดก็มีโรงเรียนฝึกอบรมหน่วยพิเศษ ๑๕ แห่ง นอกเหนือไปจากโรงเรียนนายร้อยกลาง ทั้งหมดนี้อยู่ภายใต้ระบอบข้าราชการซึ่งมีผู้จบการศึกษาจากวำเปาดำรงตำแหน่งสูงสุดโดยไม่ต้องฝึกอบรมเพิ่มเติม และมีการใช้เงินรัฐบาลคณะชาติโดยไม่มีการทำงบประมาณ นอกจากนี้แล้ว จากปี ค.ศ. ๑๙๓๒ เป็นต้นไป "กองบัญชาการปราบปรามโจรผู้ร้าย" ของเจียงยังเข้าไปดำเนินการบริหารมณฑลที่ยึดคืนมาได้จากคอมมิวนิสต์ เข้าไปทำหน้าที่แทนพรรคและรัฐบาลในบริเวณที่กว้างใหญ่ขึ้น

การให้ความช่วยเหลือทางทหารของเยอรมนีจากปี ค.ศ. ๑๙๓๓ เป็นต้นไป เป็นไปตามแผนของอดีตผู้บัญชาการกองทัพเยอรมัน (นายพลฟอนซีกท์) ผู้เน้นในการสร้างเหล่านายทหารที่มีคุณภาพสูง ภายใต้การบังคับบัญชาเดียวกัน และมีการจัดระเบียบอย่างชัดเจน นายพลฟอน ฟอลเค็นเฮาเซ็น (Von Falkenhausen) ผู้เป็นหัวหน้าคณะที่ปรึกษาทางทหารเยอรมัน อันประกอบด้วยนายทหาร ๗๐ คน ก็รบเร้าให้มีการสร้างพื้นฐานอุตสาหกรรมทางทหารซึ่งใช้อุปกรณ์เยอรมันอีกด้วย มีการพัฒนากองทัพกลางจำนวนทหาร ๘๐,๐๐๐ คนขึ้น ซึ่งเป็นกองทัพที่ดีที่สุดในประเทศจีน และไม่ช้าก็กลายเป็นหน่วยทหารชั้นเยี่ยมที่มีจำนวน

๓๐๐,๐๐๐ คน มีการตั้งป้อมปราการขึ้นบนบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำแยงซีระหว่างเซี่ยงไฮ้กับนานกิง มีการตั้งโรงสรรพาวุธเพื่อผลิตอาวุธแบบเยอรมันขึ้น ผู้เชี่ยวชาญเยอรมันทำงานได้ผล ถึงแม้ว่าโครงการของพวกนี้ (ซึ่งก็เป็นธรรมดาในกรณีเช่นนี้) จะตั้งอยู่บนสมมติฐานของสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง กล่าวคือ การรบแบบสนามเพลาะและการต่อสู้จากที่มั่น ลัทธิทหารของพวกนี้ไม่ได้มองไปถึงการร่วมมือกับชาวนา หรือการทำสงครามแบบหลบหลีกการประจัญบาน และยุทธวิธีแบบ "เผาพื้นที่" ซึ่งจะมีขึ้น

การที่ยังมีนักการทหารตามภูมิภาคในจีนต่อไปนั้น และมีการรุกรานของญี่ปุ่นอยู่เสมอจึงทำให้ระบอบทหารของรัฐบาลกลางเจริญเติบโตอยู่ตลอดช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๐ ระบอบนี้เติบโตขึ้นภายใต้กฎข้อบังคับของตนเอง เพื่อเป้าหมายตามธรรมดาทางทหาร คือการคงอยู่และการคุมอำนาจโดยการใช้กำลัง ในการจัดการกับความต้องการทางสังคมและเศรษฐกิจของสังคมจีนนั้นระบอบนี้ทำได้เพียงเล็กน้อย

รัฐบาลนานกิงกับเศรษฐกิจ

สมัยสิบปีของรัฐบาลนานกิงนั้น ตัวแบบสำคัญของการพัฒนาทางเศรษฐกิจนั้นได้จากประเทศซึ่งเป็นแบบรวมอำนาจเด็ดขาดไม่มากก็น้อย คือ นาซีเยอรมนี สหภาพโซเวียต และญี่ปุ่น แต่รัฐบาลของจีนคณะชาติ ซึ่งเป็นรัฐบาลของประเทศที่ด้อยพัฒนา ไม่อาจหวังได้ว่า จะระดมทรัพยากรของชาติได้เท่าเทียมกับประเทศเหล่านั้น รัฐบาลพยายามที่จะมีการทำงบประมาณและการตรวจเงินแผ่นดินที่มีประสิทธิภาพ แต่โดยที่ไม่สามารถควบคุมฝ่ายทหารได้ รัฐบาลจึงควบคุมการเงินของตนได้ไม่เพียงพอ (ทั้งนี้ไม่ต้องไปพูดถึงเศรษฐกิจของชาติ) ที่จะดำเนินโครงการพัฒนาได้ สันนิบาตชาติให้ความช่วยเหลือทางเทคนิคด้านการสาธารณสุข และภายใต้การกระตุ้นนี้ รัฐบาลนานกิงก็ได้จัดตั้งสภาการเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๓๓ ซึ่งพยายามที่จะริเริ่มและประสานงานในการพัฒนา แต่ก็ไม่ได้ผล การพัฒนาทางเศรษฐกิจอาจถูกกระตุ้นได้ด้วยความช่วยเหลือจากต่างประเทศ แต่อเมริกาก็ดำเนินนโยบายอยู่โดดเดี่ยว หมกมุ่นอยู่กับปัญหาความตกต่ำทางเศรษฐกิจและนโยบายนิวดีล* และยังไม่มีความคิดเกี่ยวกับโครงการให้ความช่วยเหลือต่างประเทศในระดับชาติ

การเงินเป็นความต้องการที่รีบด่วนที่สุดของรัฐบาล ฉะนั้น นโยบายทางเศรษฐกิจของรัฐบาลจึงเพ่งมาที่เรื่องนี้ ธนาคารต่างชาติกว่า ๓๐ แห่งยังคงดำเนินกิจการอยู่ตามเมืองท่าสนธิสัญญา เป็นผู้จัดหาทุนในการค้ากับต่างประเทศ ผูกขาดการแลกเงินตราต่างประเทศ

*New Deal นโยบายแก้ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำของประธานาธิบดีรูสเวลท์ ระหว่างปี ๑๙๓๓—๑๙๓๕ โดยรัฐเข้ามามีบทบาททางเศรษฐกิจมากขึ้น (ผู้แปล)

ในบางกรณีก็ออกธนบัตร และโดยทั่วไปแล้วก็รับฝากเงินทุนส่วนตัวของนักการเมือง นักการทหาร นักเก็งกำไร และนักธุรกิจชาวจีน บางครั้งครึ่งหนึ่งของโลหะเงินในเซี่ยงไฮ้ก็อยู่ในธนาคารเหล่านี้ โดยที่เซี่ยงไฮ้ใช้โลหะเงินเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน ธนาคารใหญ่ที่สุดคือ ธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้ เงินทุนซึ่งในตอนต้นเป็นจำนวน ๒,๕๐๐,๐๐๐ เหรียญฮ่องกงในปี ค.ศ. ๑๘๖๔ นั้น ได้เพิ่มไปเป็น ๒๐ ล้านในตอนช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๐ โดยมีเงินสำรองหนึ่งร้อยล้านเหรียญ และสินทรัพย์อีกหนึ่งพันล้านเหรียญ (เหรียญฮ่องกงมีค่าเท่ากับสองชิลลิง หรือครึ่งดอลลาร์อเมริกัน) ขณะเดียวกันนั้นธนาคารจีนสมัยใหม่ประมาณ ๑๐๐ แห่งทั้งของรัฐบาล มณฑล หรือส่วนบุคคล ก็ได้ออกธนบัตรที่เสื่อมราคาลงเรื่อย ๆ ออกมาเป็นจำนวนมาก และเป็นผู้จัดหาเงินกู้ระยะสั้นสำหรับการพาณิชย์ หรือให้องค์การรัฐบาลต่าง ๆ กู้หรือยืมเงิน แต่ภาษีศุลกากรและภาษีเกลือนั้นส่วนใหญ่ถูกกันไว้ชำระหนี้ต่างประเทศ

เพื่อหาเงินมาทำการปฏิวัติ พวกก๊กมินตั๋งได้ตั้งธนาคารกลางแห่งประเทศจีนขึ้นที่เมืองกวางตุ้งในปี ค.ศ. ๑๙๒๔ มี ที.วี. สุ้ง เป็นผู้จัดการ ในปี ค.ศ. ๑๙๒๘ ก็มีการจัดตั้งธนาคารนี้ใหม่ขึ้นในเซี่ยงไฮ้ให้เป็นธนาคารออกบัตรแห่งชาติ และเป็นคลังของรัฐบาล ขณะเดียวกันนั้นก็มีการจัดการธนาคารแห่งประเทศจีนกันใหม่ (ซึ่งมีต้นตอมาจากธนาคารคณะกรรมการเงินรายได้ของปี ค.ศ. ๑๙๐๕) เพื่อที่จะเข้าควบคุมการแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศ เช่นเดียวกับที่ญี่ปุ่นได้ตั้งธนาคารเงินตราแห่งโยโกฮามา ขึ้นในปี ค.ศ. ๑๘๘๐ กว่า เพื่อแข่งขันกับธนาคารต่างชาติ ธนาคารคมนาคม (ตั้งมาแต่ปี ค.ศ. ๑๙๐๗) ก็มีการจัดการใหม่เช่นกัน เพื่อส่งเสริมการขนส่งและการอุตสาหกรรม มีการจัดตั้งธนาคารกสิกรแห่งประเทศจีนขึ้นในปี ๑๙๓๓ เพื่อให้จัดหาเงินกู้ให้ชาวนา ถึงแม้จะมีความตั้งใจให้ธนาคารเหล่านี้ทำหน้าที่ต่าง ๆ กันก็ตาม แต่ธนาคารของรัฐบาลทั้งสี่นี้ก็ออกธนบัตร และมักจะทำงานซ้ำกัน กลายเป็นธนาคารสี่ภาคีคล้าย ๆ กับธนาคารกลางของรัฐบาลตามแบบยุโรป เงินฝากของธนาคารเหล่านี้เพิ่มขึ้นเกือบ ๕ เท่า และมาในปี ค.ศ. ๑๙๓๕ ก็มีบทบาทสำคัญที่สุด โดยมีเงินทุนและเงินสำรอง ๒ ใน ๕ และเงินฝากกว่าครึ่งของธนาคารจีนสมัยใหม่ทั้งหมด

ในฐานะรัฐมนตรีคลังจนกระทั่งปี ค.ศ. ๑๙๓๓ ที.วี. สุ้ง ทำการปฏิวัติทางการคลัง คือได้อิสระในการเก็บภาษีศุลกากรกลับคืนมาและเพิ่มรายได้จากภาษีศุลกากร ปรับหนี้ต่างประเทศและเงินกู้ภายในประเทศ ปฏิรูปการเก็บภาษี ปราบปรามการเก็บภาษีศุลกากรของมณฑล (ลิคิน) และเลิกการมีหน่วยเงินตราหลายรูป คือ เงินตำลึง การปฏิรูปเหล่านี้นำเอาส่วนของเศรษฐกิจที่เป็นสมัยใหม่และเงินทุนของส่วนนี้เข้ามาอยู่ใต้อิทธิพล ของนโยบายการคลังของรัฐบาลมากขึ้น ด้วยวิธีนี้รัฐบาลจึงสามารถเข้าควบคุมการกู้เงินได้มากขึ้น จาก

ปี ค.ศ. ๑๙๓๓ เป็นต้นไป โครงการซื้อโลหะเงินของอเมริกา ทำให้เหรียญเงินทะลักออกจากจีนจนเกือบจะเกิดความหายนะ เพื่อเป็นการป้องกันตนเองจีนจึงทำการปฏิรูปการเงินในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๓๕ โดยโอนเหรียญเงินเก่าทั้งหมดเป็นของรัฐเป็นการนำเอาเหรียญเหล่านั้นออกมาจากการหมุนเวียน และนำเอาธนบัตรเข้าไปใช้แทน โดยการสนับสนุนของอังกฤษและอเมริกา การปฏิรูปครั้งนี้ก็ทำให้รัฐบาลสามารถนำเงินทุนสำรองทั้งหมดที่ใช้ค้ำจุนธนบัตรมารวมกันได้ และสามารถควบคุมเงินทุนสำรองได้ด้วย จากนี้รัฐบาลก็สามารถที่จะค่อย ๆ เปลี่ยนเงินทุนสำรองเหล่านี้จากรูปของเหรียญเงินไปเป็นเงินตราต่างประเทศได้ จุดมุ่งหมายของรัฐบาลก็คือจะเข้าควบคุมการแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศ สร้างค่าของเงินจีนให้มั่นคงในตลาดต่างประเทศ และสร้างระบบการธนาคารที่เป็นอิสระจากมหาอำนาจต่างชาติ ดังนั้น ธนบัตรของธนาคารรัฐบาลทั้งสี่ธนาคารจึงเข้าแทนโลหะเงิน และธนบัตรอื่น ๆ มาในปี ค.ศ. ๑๙๓๖-๓๗ ก็ยังไม่เกิดเงินเฟ้อขึ้น

การพัฒนาทางการคลังนี้มีขึ้นพร้อมกันกับการเปลี่ยนให้ทันสมัยในด้านอื่น ๆ เช่น การตั้งสาขาธนาคาร และการร่วมมือกันระหว่างธนาคาร การให้กู้เงินระยะยาวสำหรับการอุตสาหกรรมและการจัดตั้งสมาคมนายธนาคาร ทั้งหมดนี้ทำขึ้นในบริเวณเมืองใหญ่ ๆ แต่ก็ปรากฏว่าเกือบจะหาเงินให้ชาวนากู้ไม่ได้ ถึงแม้จะผ่านสหกรณ์เงินกู้หรือองค์การบริหารเงินกู้เกษตรกรรม ซึ่งตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๓๗ ก็ตาม การที่ธนาคารให้กู้เงินในบริเวณชนบทนั้นก็เพื่อสนองความต้องการระยะสั้นตามฤดูกาล ไม่ใช่เพื่อการลงทุนระยะยาวที่จะทำให้เกิดดอกออกผล และก็เป็นเพียงการไปแข่งขันกับการให้กู้เงินที่เก็บดอกเบี้ยสูงแบบเก่าของของพวกนักให้กู้เงินอาชีพ มีการวางโครงการสำหรับชนบทที่ดี ๆ หลายโครงการ และก็มีการเริ่มโครงการบางโครงการด้วย เริ่มตั้งแต่การทำที่ดินให้เป็นประโยชน์ขึ้นมาใหม่ การสงวนป่าไม้ และการเก็บน้ำ จนถึงการควบคุมศัตรูพืช การปรับปรุงเมล็ดพันธุ์พืชและเครื่องมือในการทำนา รวมทั้งการขยายพันธุ์พืชและสัตว์ มีการนำเอาโครงการขยายกิจการกสิกรรมแบบอเมริกันมาใช้ แต่ก็ไม่สามารถใช้ความพยายามได้อย่างคงเส้นคงวาในระดับหมู่บ้าน ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการที่จะเพิ่มผลิตผลของชาวนาได้ทั่วประเทศ

กิจกรรมทางการบริหารการคลังก็เช่นกัน ไปเพ่งเล็งอยู่แต่ในส่วนของเศรษฐกิจที่ทันสมัยในเมืองท่าสนธิสัญญา ส่วนหนึ่งก็เป็นเพราะข้อเท็จจริงสำคัญที่ว่า รัฐบาลนานกิงได้เลิกเก็บภาษีที่ดิน ปล่อยให้ฝ่ายบริหารในมณฑลเอารายได้จากภาษีนี้ไปใช้ได้ เท่ากับทำให้ความไร้สมรรถภาพที่จะควบคุมบริเวณกว้างขวางตอนในของประเทศของตน กลายเป็นคุณความดีไป การบอกเลิกเก็บภาษีซึ่งเป็นรายได้สำคัญของเกือบทุกราชวงศ์นี้ แสดงให้เห็นแนวโน้มของรัฐบาลนานกิงที่จะหลีกเลี่ยงการยุ่งกับชนบท ซึ่งมีกลุ่มผลประโยชน์อยู่

และมีปัญหาที่ร้ายแรง รัฐบาลนานกิงจึงได้รายได้ประมาณครึ่งหนึ่งของตนจากภาษีศุลกากรทางเรือ (เทียบกับของสหรัฐอเมริกาซึ่งเป็นปริมาณ ๑ เปอร์เซ็นต์) นอกจากนี้รัฐบาลนานกิงก็หารายได้จากประชาชนผู้บริโภค โดยเก็บอากรสรรพสามิตแบบรวมจากสินค้าหลัก เช่น ยาสูบ น้ำมันก๊าด และ แป้งสาลี และยังได้รายได้จากการผูกขาดเกลือด้วย โดยที่ไม่มีการเก็บภาษีรายได้ การเก็บภาษีในระบบถอยหลังจึงมีผลให้ผู้บริโภคทั่วไปต้องรับภาระหนักพอ ๆ กับคนที่มั่งมี และจึงมีแนวโน้มไปในทางที่จะลดอำนาจในการซื้อของมวลชน รายได้ของรัฐบาลกลางเพิ่มขึ้นเป็นสองเท่าระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๒๙ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๖ แต่การเก็บภาษีศุลกากรทั้งสินค้าออกและสินค้าเข้า ไปถ่วงการค้าและการอุตสาหกรรมพอ ๆ กับที่ไปช่วยส่งเสริม ผลก็คือรัฐบาลนั้นเลี้ยงตัวจากเศรษฐกิจส่วนที่ทันสมัย ซึ่งถ้าว่ากันตามอุดมคติแล้ว รัฐบาลก็ควรได้ช่วยพัฒนาในทุกวิถีทาง

การขาดงบดุลที่มีอยู่เป็นประจำ ก็แก้กันโดยการกู้ยืมจากธนาคารรัฐบาลทั้งสี่แห่ง เป็นจำนวนประมาณ ๒๕ เปอร์เซ็นต์ของค่าใช้จ่ายทั้งหมดของรัฐบาล ธนาคารทั้งสี่ก็ขายพันธบัตรในประเทศอีกต่อหนึ่ง ไม่ช้าเงินที่ต้องใช้ชำระหนี้ในประเทศก็เกินจำนวนหนี้ที่ติดค้างต่างประเทศไว้ เงินค่าดอกเบี้ยของหนี้เหล่านี้เท่ากับค่าใช้จ่ายประมาณหนึ่งในสามของทั้งหมด มีข้าราชการของรัฐบาลนานกิงอยู่จำนวนมากที่เป็นผู้ถือพันธบัตร และพวกนี้มักได้ดอกเบี้ยสูง (๒๐ ถึง ๔๐ เปอร์เซ็นต์ ถ้าคิดรวมถึงการซื้อได้ลดราคา) การได้กำไรมาโดยวิธีที่ไม่สู้งามนี้ ซึ่งได้โดยคนจีนในประเทศจีน ก็ยังร้ายน้อยกว่าการต้องจ่ายค่าปฏิกรรมจำนวนมหึมาที่มหาอำนาจต่างชาติได้บีบบังคับเอาจากจีนหลังปี ค.ศ. ๑๙๐๑ แต่รัฐบาลนานกิงนั้นไม่ได้มีนโยบายที่จะส่งเสริมการผลิตในประเทศ หรือส่งเสริมการให้กู้เงินจากต่างประเทศ และนโยบายนี้ก็ทำให้มีการออมทรัพย์และลงทุนแต่น้อย แต่การจะขยายอุตสาหกรรมในระยะยาวได้นั้นก็ต้องอาศัยสิ่งนี้ ไม่ได้มีการระดมเงินทุนในประเทศ ส่วนเงินทุนเท่าที่มีส่วนใหญ่ก็ถูกนำไปส่งเสริมด้านการทหาร หรือไปเป็นประโยชน์กับกลุ่มที่พวกมาร์กซิสต์เรียกว่า "นายทุนข้าราชการ" พวกนี้เมื่อมองจากประวัติศาสตร์แล้ว ก็อาจเรียกได้ว่าเป็นนักหมุนเงินแบบเดิมในรูปล่าสุด คือเป็นนักเก็งกำไรโดยใช้เส้นสายทางราชการ การผูกขาดโครงการพัฒนา การให้กู้เงินโดยเก็บดอกเบี้ยสูง การแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศและการซื้อที่ดินแบบเก็งกำไร ตัวอย่างเช่นในเซี่ยงไฮ้ พวกนี้ได้กำไรมาโดยไม่ต้องลงทุนลงแรง แทนที่จะได้มาจากการลงทุนในการผลิต

ความก้าวหน้าด้านการขนส่งนั้นดูจะมีมากกว่าทางอุตสาหกรรม การสร้างทางรถไฟซึ่งส่วนใหญ่หยุดชะงักไปตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ก็มีกันขึ้นใหม่ โดยกู้เงินจากบริษัทต่างชาติซื้อเครื่องอุปกรณ์ที่ผลิตในต่างประเทศ และชำระหนี้โดยใช้เงินส่วนหนึ่งจากค่า

ปฏิกรรมกบฏนักมวยที่อังกฤษคืนให้ ส่วนการก่อสร้างนั้นก็ใช้กู้เงินจากในประเทศ วิธีเช่นนี้ขจัดปัญหาเรื่องการควบคุมทางรถไฟโดยต่างชาติ และขจัดความกังวลของต่างชาติเรื่องความมั่นคงในการลงทุน ความยาวทั้งหมดของทางรถไฟเพิ่มจาก ๗,๗๐๐ ไมล์ในปี ค.ศ. ๑๙๒๖ เป็น ๙,๘๐๐ ไมล์ ในปี ค.ศ. ๑๙๓๕ ถึงแม้ว่าหนึ่งในสามของทางรถไฟทั้งหมดนี้จะอยู่ใต้ควบคุมของญี่ปุ่นในแมนจูเรียก็ตาม รัฐบาลแห่งชาติสร้างทางรถไฟสายกวางตุ้ง–ฮันเค้า จนเสร็จและสร้างสายจากตะวันออกไปตะวันตก ระหว่างมณฑลจีเกียงกับเกียงซี ซึ่งไปเชื่อมกับสายแรกจากเซี่ยงไฮ้ การสร้างถนนสำหรับรถยนต์วิ่งก็ช่วยให้มีบริการรถประจำทางข้ามประเทศขึ้น แต่การติดต่อกับมณฑลเสฉวนก็ยังต้องใช้เรือสำเภาและเรือกลไฟล่องไปตามแม่น้ำเป็นส่วนใหญ่ และเรือกลไฟของจีนถ้าคิดตามระวางขับน้ำแล้ว ส่วนใหญ่ยังจดทะเบียนอังกฤษอยู่

ภายหลังภาวะเงินฝืดและความตกต่ำทางเศรษฐกิจในต้นทศวรรษหลังปี ค.ศ. ๑๙๓๐ แล้วมาในปี ค.ศ. ๑๙๓๗ เศรษฐกิจของจีนก็ดูจะมั่งคั่งและคึกคักขึ้น แต่ความอ่อนแอทางเศรษฐกิจโดยเปรียบเทียบของรัฐบาลนานกิงนั้นก็ยังเห็นได้จากข้อเท็จจริงที่ว่า การพัฒนาอุตสาหกรรมที่สำคัญในช่วงปี ๑๙๓๐ ถึง ๑๙๔๐ ซึ่งใช้กรรมกรจีนนั้นมีขึ้นในแมนจูเรียภายใต้ความควบคุมของญี่ปุ่น

ชีวิตทางวัฒนธรรมและอิทธิพลอเมริกัน

เนื่องจากอยู่ภายใต้เงามืดของการปราบปรามการกบฏ และการรุกรานซึ่งทำท่าว่าจะมีขึ้น ชาวจีนพวกที่รู้สึกในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ ว่าเป็นผู้รับมรดกทางความคิดของขบวนการวันที่ ๔ พฤษภาคมนั้น ยังคงแตกแยกออกเป็นสองฝ่ายใหญ่ ๆ คือ พวกนักปฏิรูปกับนักปฏิวัติ ผู้แทนของพวกแรกเป็นนักวิชาการที่โน้มเอียงไปทางด้านการศึกษา ผู้ส่งเสริมวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและวิชาการ แยกตัวออกจากการเมือง พวกหลังส่วนใหญ่เป็นนักเขียนที่คิดในแง่ของการก่อการ ผู้พยายามจะผลิตวรรณคดีเกี่ยวกับการปฏิวัติสังคมและเข้าไปหาค่ายซ้ายมากขึ้นเรื่อย ๆ

ในวงการวรรณกรรม หลังปี ค.ศ. ๑๙๒๗ ก็มีหลู่ซุ่นเป็นผู้อาวุโสในสายตาประชาชน เขาสนับสนุนนักเขียนหนุ่ม ๆ ประณามคณะชาติที่ทำการตรวจตราและปราบปรามวรรณคดีฝ่ายซ้าย และในขณะเดียวกันเขาก็ไม่พอใจกับมาตรฐานของฝ่ายซ้ายที่ต่ำลงและเป็นแบบโฆษณาชวนเชื่อ เขายืนยันว่า "ไม่เคยมีการประพันธ์วรรณคดีที่ดีโดยคำสั่งจากคนอื่น" แต่ในฐานะผู้ต่อต้านความอยุติธรรมในสังคม เขาก็หันไปเห็นด้วยกับนโยบายคอมมิวนิสต์ ถึงแม้จะไม่เคยเป็นสมาชิกของพรรคนั้นก็ตาม และในปี ค.ศ. ๑๙๓๐ เขาก็ถูกชักจูงให้ร่วมกับ

นักแต่งนวนิยายเหมาตุ้นและคนอื่น ๆ อีก ๕๐ คน ในการก่อตั้งสันนิบาตนักเขียนปีกซ้ายสมาคมสร้างสรรค์ได้ถูกห้ามในปี ค.ศ. ๑๙๒๙ และสันนิบาตใหม่นี้ซึ่งกว้างกว่า พร้อมด้วยการพิมพ์ที่ได้รับการอุปถัมภ์ค้ำจุน กับวิธีการโต้แย้ง ก็นับได้ว่าพวกคอมมิวนิสต์มีความสำคัญขึ้นมาในโลกวรรณกรรมพร้อมกับการก่อตั้งสันนิบาตนี้ ภายใต้แนวทางใหม่ของโซเวียตที่เรียกว่า "อรรถนิยมตามแนวสังคมนิยม" ถึงแม้หลู่ซุ่นจะเป็นนักโต้แย้งคนสำคัญของสันนิบาตก็ตาม ผู้นำทางด้านนโยบายของสันนิบาตในปี ค.ศ. ๑๙๓๑—๓๓ ก็คือ ชีว ชิวไป๋ (เลขาธิการใหญ่ของพรรคคอมมิวนิสต์จีน ในปี ค.ศ. ๑๙๒๗) ผู้สนับสนุนว่า ในวรรณคดีเพื่อมวลชนนั้นควรใช้ภาษาพูดของชาวบ้าน ซึ่งเป็นภาษาพื้นเมืองที่แพร่หลายที่สุด

เหมาตุ้นเป็นนักเขียนนวนิยายคนสำคัญซึ่งปรากฏตัวขึ้นในหมู่นักเขียนฝ่ายซ้าย ผลงานที่ได้รับความสำเร็จใหญ่ยิ่งชิ้นแรกของเขาคือ **ความมัวหมอง** ซึ่งเขียนขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๒๘ ตัวเอกของเรื่องที่เป็นหญิงสาว สะท้อนให้เห็นความกระตือรือร้นต่อการปฏิวัติและความผิดหวังจากการยกทัพขึ้นเหนือ โดยใช้สายตาของตัวเอกของเขา เหมาตุ้นมองดูความขัดกันในตัวหลายอย่างในสมัยของความอลเวง คือ ช่องว่างระหว่างความหวังกับความเป็นจริง การขัดแย้งกันระหว่างความรักกับหน้าที่ มโนธรรมกับความทะเยอทะยาน และการที่เกิดระบอบทรราชขึ้นในนามของเสรีภาพ

นักเขียนนวนิยายที่ได้รับความนิยมในทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๓๐ อีกคนหนึ่งเป็นนักอนาธิปไตยที่แน่วแน่ คือ ปาจิน (ค.ศ. ๑๙๐๔—) นามปากกาของเขาที่จริงแล้วก็แปลตรงตัวมาจากหนังสือตัวแรกของคำว่า บาคูนิน (ปา) และหนังสือตัวสุดท้ายของคำว่า โครพอทกิ้น (จิน) เขาได้รับอิทธิพลจากทูร์เจนเยฟ และนักเขียนชาวรุสเซียคนอื่น ๆ นวนิยายของเขาเช่น เรื่องสามตอนจบ คือ **ครอบครัว** (ค.ศ. ๑๙๓๓) **ฤดูใบไม้ผลิ** (ค.ศ. ๑๙๓๘) และ**ฤดูใบไม้ร่วง** (ค.ศ. ๑๙๔๐) จึงแสดงถึงประสบการณ์ของเยาวชนจีน คือ การที่ต้องต่อสู้กับระบบครอบครัวที่เสื่อมทราม มีการแต่งงานที่พ่อแม่เป็นผู้จัดการ และความรักแท้ไม่สมหวังกับการเสียสละเพื่อการปฏิวัติ

นักเขียนสำคัญอีกคนหนึ่ง คือ เล่าเซ่อ (ค.ศ. ๑๘๙๘—) เขาเป็นผู้ดีชาวปักกิ่งอยู่ในอังกฤษจากปี ค.ศ. ๑๙๒๖ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๑ ด้วยได้รับอิทธิพลของดิกเก้นส์ จึงมีความสามารถอย่างมากในการเสียดสีสังคมแบบเก่าที่เสื่อมทรามและความอ่อนแอ ที่อาจพบได้เหมือนกันทั้งในหมู่พวกนักประนีประนอมผู้ขี้ขลาด และนักปฏิวัติที่เป็นจินตนิยม เขา

เขียนได้อย่างน่าขบขัน[๑] เป็นที่น่าเสียดายว่าผู้แปลงานโศกนาฏกรรมของเล่าเซ่อ คือ เรื่อง คนลากรถ ไปเปลี่ยนตอนจบให้เป็นเรื่องพระเอกได้นางเอก เพื่อให้หนังสือขายออกในอเมริกา

อิทธิพลของนักปฏิรูปชาวอเมริกันมีอยู่มากที่สุดในหมู่พวกบัณฑิตชน ที่ไม่ใช่นักปฏิวัติ คือ พวกที่ได้รับการศึกษาในต่างประเทศ และทำงานในสถาบันการศึกษาหรือวิทยาศาสตร์ วิทยาลัยของพวกคริสเตียนเป็นผลมาจากการร่วมมือกันของคณะสอนศาสนานิกายโปรเตสแตนท์ ๒๑ คณะและสถาบันอเมริกันสิบสองแห่ง[๒] มาบัดนี้วิทยาลัยเหล่านี้มีรายได้จากแหล่งในจีนกว่าครึ่ง รวมทั้งจากค่าเล่าเรียนและอยู่ใต้การควบคุมในประเทศโดยคณะกรรมการอำนวยการที่เป็นคนจีน คณาจารย์ในปี ค.ศ. ๑๙๓๖ เป็นจีนสองในสาม (๔๖๖ จากอาจารย์ ๖๕๒ คน) ถึงแม้จะมีนักศึกษาเพียง ๖,๕๐๐ คน เมื่อเทียบกับจำนวน ๔๑,๐๐๐ คน ในสถาบันการศึกษาขั้นสูงของรัฐบาลร้อยกว่าแห่ง วิทยาลัยคริสเตียนก็ยังคงนำหน้าในด้านการสอน และมาตรฐานการดำรงชีวิตและชีวิตทางสังคม แต่มหาวิทยาลัยแห่งชาติขนาดใหญ่ เช่น เป่ยต้าและซิงหัว ก็มีคณาจารย์ที่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศเป็นส่วนใหญ่ และโดยมากก็ศึกษามาจากสหรัฐอเมริกา อิทธิพลอเมริกันก็เห็นได้ชัดด้วย ในสถาบันสำรวจธรณีวิทยาของจีน หอสมุดแห่งชาติที่เป่ยผิง และสถาบันวิจัยสิบกว่าแห่งของบัณฑิตยสถานจีน ของรัฐบาลกลาง สถาบันวิจัยทางเกษตรแห่งชาติที่นานกิง และวิทยาลัยแพทย์-สหภาพปักกิ่งที่ไปปิ่งซึ่งใหญ่โตและได้รับสนับสนุนจากมูลนิธิรอคกี้เฟลเลอร์ รวมทั้งบริการสาธารณสุขแห่งชาติ ซึ่งได้รับประโยชน์จากงานบุกเบิกของวิทยาลัยแพทย์แห่งนี้

การเติบโตทางสถาบันนี้เป็นผลมาจากการฝึกอบรมนักศึกษาจีนในโลกตะวันตก มีนักศึกษาประมาณ ๒,๔๐๐ คน เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยอเมริกันระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๐๑ ถึง ค.ศ. ๑๙๒๐ และ ๕,๕๐๐ คนเข้าศึกษาระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๒๑ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๐ ศึกษาอยู่ในสถาบัน

---

[๑] **"มีพลังใหญ่สองพลังในสังคมใหม่ คือ ทหารกับนักศึกษา ถึงแม้พวกทหารจะไม่ต่อสู้กับคนต่างชาติก็ตาม แต่ก็เฆี่ยนทุกคนคนละสามที นักศึกษานั้น ถึงแม้จะไม่ต่อสู้กับพวกทหาร แต่ก็ใช้ไม้เท้าตีทุกคน ดังนั้น พลังอันยิ่งใหญ่ทั้งสองนี้จึงเดินไปด้วยกันอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียว ช่วยให้ประชาชนเข้าใจถึง 'ลัทธิทหารนิยมแบบใหม่' ได้บ้าง ถ้าทหารผู้ไม่กล้าต่อสู้คนต่างชาติ จะไม่กดขี่และข่มเหงประชาชนแล้ว ก็จะไม่สมชื่อว่าเป็นทหาร ถ้านักศึกษาผู้ไม่กล้าต่อสู้ทหาร จะไม่ทุบตีอธิการบดี คณบดี และอาจารย์แล้ว ก็จะหมดสิทธิที่จะได้ชื่อว่าเป็นเยาวชน ผู้มีธรรมะ"** (เล่าเซ่อในเรื่อง เจาจื่อแย, ๑๙๒๘)

[๒] มหาวิทยาลัยโปรเตสแตนท์ที่สำคัญคือ จีหลู (ที่จี๋หนาน) เย็นจิง (ที่เป่ยผิง) เซนต์ จอห์น (ที่เซี่ยงไฮ้) กับวิทยาลัยที่เซี่ยงไฮ้ ซูโจว และหังโจว มหาวิทยาลัยสหภาพจีนตะวันตก (ที่เจิงตู) นานกิง วิทยาลัยสตรีกินหลิง (ที่นานกิง) กับสองสถาบันที่ฟูโจว และกลุ่มที่รวมกันเข้าเป็นฮั่วจุง (จีนภาคกลางที่ยั่นเค้า) มหาวิทยาลัยคาทอลิกที่สำคัญคือ โอโรร่า (ที่เซี่ยงไฮ้) และฟูเย็น (ที่เป่ยผิง)

รวมทั้งหมด ๓๗๐ แห่ง ส่วนใหญ่ในแขนงวิศวกรรมหรือเศรษฐศาสตร์ธุรกิจ ซึ่งเป็นวิชาทางปฏิวัติ เมื่อกลับมาทำงานกับบริษัทในเซี่ยงไฮ้ หรือองค์การในนานกิง หรือในสถาบันต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ผู้ที่จบการศึกษาแบบสมัยใหม่เหล่านี้ก็เป็นชนชั้นนำทางวัฒนธรรมพวกใหม่ พวกนี้มีความผูกพันใกล้ชิดกับตะวันตกและใช้ชีวิต (ถ้าหากว่าไม่เป็นในระดับเดียวกับตะวันตกแล้ว) อย่างน้อยก็อยู่ในระดับทางวัตถุและปัญญาที่เหนือกว่าความยากจนและความไม่รู้หนังสือของหมู่บ้านจีนเป็นอย่างมาก

ในช่วงทศวรรษหลัง ค.ศ. ๑๙๒๐ นักวิชาการจีนรุ่นสมัยใหม่ ซึ่งได้แรงกระตุ้นจากการศึกษาในต่างประเทศ เริ่มเป็นผู้นำในการประเมินประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมจีนกันใหม่ พวกนี้ได้รับความสำเร็จในการเริ่มต้นที่สร้างสรรค์ในหลายทางด้วยกัน เป็นต้นว่าค้นพบมนุษย์ปักกิ่งและเมืองหลวงของราชวงศ์เซียงที่อันหยาง ซึ่งทำให้พบอนุสรณ์ทางสถาปัตยกรรมซึ่งไม่เคยรู้จักกันมาแต่ก่อน มีการตีพิมพ์และใช้เอกสารของราชวงศ์ชิง และโดยทั่วไปแล้วก็นำเอาศัพท์และแนวความคิดของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ใส่ไว้ในภาษาจีน

นักสอนศาสนาและการปฏิสังขรณ์ชนบท

ปฏิกิริยาของพวกนักสอนศาสนาต่อปัญหาของจีนนั้น ถึงแม้จะเป็นในทางเผยแพร่ศาสนาอยู่ก็ตาม แต่ก็ออกมาในรูปที่ให้ผลทางปฏิบัติหลายอย่าง คณะสอนศาสนาในจีนได้ขยายกว้างขึ้นเมื่อได้รับการกระตุ้นจากขบวนการเผยแพร่ศาสนาในตอนปลายศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งได้รับเอาคนหนุ่มอเมริกันนับพันเข้าอยู่ในองค์การอาสาสมัครนักศึกษา เพื่องานในต่างประเทศ เป็นต้น หลังจากปี ค.ศ. ๑๙๐๙ เป็นต้นไป ขบวนการฆราวาสได้อุปถัมภ์การรณรงค์นักสอนศาสนาประจำปี โดยจัดประชุมใหญ่ถึง ๗๕ ครั้ง และรวบรวมเงินได้หลายล้านดอลลาร์ โดยมีจีนเป็นจุดสนใจสำคัญ เมื่อมาถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง นักฟื้นฟูการเผยแพร่ศาสนาเช่น เชอร์วูด เอ็ดดี้ และจอห์น อาร์.มอทท์ ก็ไปเยือนเมืองใหญ่ ๆ ในประเทศจีน จากปี ค.ศ. ๑๙๐๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๒๐ จำนวนผู้ที่หันไปนับถือคริสต์ศาสนานิกายโปรเตสแตนท์เพิ่มขึ้น ๔ เท่าและมาในปี ค.ศ. ๑๙๓๖ ก็ได้เพิ่มขึ้น ๖ เท่า เป็นจำนวนทั้งหมดกว่า ๕ แสนคน จำนวนนักสอนศาสนาชาวอเมริกันประมาณ ๑,๐๐๐ คน ในปี ค.ศ. ๑๙๐๐ ซึ่งเป็นตัวแทนของ ๒๘ สมาคม ได้เพิ่มไปเป็น ๓,๐๐๐ กว่าคนในปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ซึ่งเป็นตัวแทนของ ๖๐ สมาคม

ในขณะเดียวกับคำสอนของพวกโปรเตสแตนท์ ซึ่งแสดงถึงความกระตือรือร้นดังที่เห็นได้จากหนังสือของมอทท์ ชื่อ **การเปลี่ยนโลกให้มานับถือคริสต์ศาสนาในสมัยของคนรุ่นนี้** ก็มีลักษณะเป็นเฉพาะนิกายน้อยลง สนใจใน "คำสอนทางสังคม" สนใจกับการแสวงหา "อาณาจักรของพระผู้เป็นเจ้าในระบอบสังคม" นักสอนศาสนาคนแรก ๆ นั้น พบว่ามีผู้

ให้ความสนใจพวกตนมากที่สุดตามเมืองเล็ก ๆ ที่เป็นตลาด แต่ความสนใจใหม่ในบริการสังคมนั้นมีการแสดงออกในเมืองใหญ่ ๆ เป็นสำคัญ มาในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๐ พวกนักสอนศาสนาเข้าไปถึงเกือบทุกอำเภอ ยกเว้นประมาณ ๑๐๐ แห่งเท่านั้น แต่สองในสามของนักสอนศาสนาโปรเตสแตนท์ ทำงานอยู่ตามเมืองใหญ่ ๆ ที่มีพลเมือง ๕๐,๐๐๐ คนขึ้นไปพร้อมกันกับที่ความรู้สึกทางชาตินิยมทวีขึ้น ก็มีความพยายามที่จะทำให้องค์การศาสนาคริสเตียนในจีนเป็นของคนพื้นเมือง มีพระจีนเป็นผู้นำ และเลี้ยงตัวเองได้เป็นบางส่วน โดยมีนักสอนศาสนาชาวต่างชาติ ให้แต่คำแนะนำและความช่วยเหลือเท่านั้น

ความสนใจใหม่นี้เห็นได้ในความเจริญของสมาคม วาย.เอ็ม.ซี.เอ. (ก่อตั้งขึ้นในประเทศจีนในปี ค.ศ. ๑๘๘๕) และสมาคม วาย. ดับบลิว. ซี. เอ. สาขาในเมืองใหญ่ ๆ ของสมาคมเหล่านี้จัดตั้งโครงการสอนหนังสือและสวัสดิการสังคมให้กรรมกรตามโรงงาน เมื่อเน้นในการสอนศาสนาน้อยลง และแสดงความสนใจโดยตรงกับการบริการสังคม สมาคม วาย. เอ็ม. ซี. เอ. จึงดึงดูดผู้นำจีนหนุ่ม ๆ ที่สามารถ และไปกระตุ้นให้เกิดชาวจีนนักมนุษยธรรมรุ่นใหม่ขึ้น

มีการแสดงความเมตตาแบบคริสต์ชนออกในงานที่ให้ผลทางปฏิบัติอื่นๆ ทุพภิกขภัยในภาคเหนือของจีนในปี ๑๙๒๐–๒๑ ทำให้มีการก่อตั้งคณะกรรมาธิการนานาชาติเพื่อบรรเทาทุพภิกขภัยในประเทศจีนขึ้น ในปี ค.ศ. ๑๙๓๖ คณะกรรมาธิการนี้ได้ใช้เงินไปแล้ว ๕๐ ล้านดอลลาร์ซึ่งเป็นเงินที่ชาวต่างชาติบริจาค เงินจำนวนนี้ใช้ไปในโครงการพัฒนาชนบท ซึ่งเป็นงานบุกเบิก ร่วมกับเจ้าหน้าที่ในท้องถิ่นตามบริเวณที่มีทุพภิกขภัย คือขุดบ่อน้ำ สร้างถนน และเหมืองกั้นแม่น้ำ คณะกรรมาธิการนี้ยังได้จัดตั้งสหกรณ์สินเชื่อสำหรับชาวนาขึ้นในภาคเหนือของจีน สหกรณ์มีสมาชิกประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ คน นักสอนศาสนาจำนวนมากเข้าร่วมในงานของคณะกรรมาธิการนี้

เมื่อคริสต์ศาสนาในจีนให้ความสนใจมากขึ้นกับสวัสดิการสังคมที่ประชุมนิกายโปรเตสแตนท์ต่าง ๆ ในปี ค.ศ. ๑๙๒๒ จึงจัดตั้งคณะมนตรีคริสเตียนแห่งชาติขึ้น จุดมุ่งหมายส่วนหนึ่งก็เพื่อนำเอาคำสอนของคริสต์ศาสนาทางด้านสังคมออกมาปฏิบัติ และส่วนหนึ่งก็เพื่อส่งเสริมองค์การคริสต์ศาสนาจีนที่เป็น “ของชาวพื้นเมือง” นอกไปจากโครงการในบริเวณเมืองแล้ว องค์การนี้ก็เริ่มพัฒนาโครงการชนบทและเสริมสร้างองค์การศาสนาในชนบทให้แข็งแกร่งขึ้น นอกจากนี้ก็ยังสนับสนุนการวิจัยทางการเกษตรและกิจกรรมอื่น ๆ เช่น งานของ ดร. เจ.แอล.บั๊ค ที่มหาวิทยาลัยแห่งนานกิง ดังนั้น มาในช่วงปี ๑๙๓๐ ถึง ๑๙๔๐ คณะสอนศาสนาคริสเตียนจึงกำลังเข้าหาปัญหา “การปฏิสังขรณ์ชนบท” ในระดับหมู่บ้าน

ผู้บุกเบิกในขบวนการนี้คือ ดร. เจมส์ วาย.ซี.เย็น ผู้จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยเยล และเป็นสมาชิกของสมาคม วาย.เอ็ม.ซี.เอ. เขาเริ่มงานที่ติงเสี้ยน ใกล้ ๆ ปักกิ่งในปี ค.ศ. ๑๙๒๖ โดยได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิรอคกี้เฟลเลอร์ในระยะต่อมา ณ ที่นี้ ขบวนการให้การศึกษากับมวลชนของเขา เริ่มขึ้นได้ด้วยความสนับสนุนจากต่างประเทศ เพื่อจัดการกับปัญหาของชาวนาจีน ขบวนการนี้จึงบุกเบิกในการใช้วิชาเกษตรศาสตร์ และการเผยแพร่การศึกษาชั้นประถม ไม่ช้าขบวนการนี้ก็เผชิญกับปัญหาการกู้เงินในชนบท การส่งผลิตผลออกตลาด สหกรณ์ และสมาคมชาวนา การรวมกลุ่มกันในแบบสุดท้ายนี้ เมื่อผสมเข้ากับการรู้หนังสือก็อาจทำให้ชาวนามีปากมีเสียงแสดงความไม่พอใจของตนออกมาได้ และในที่สุดก็จะยกปัญหาเรื่องการถือกรรมสิทธิ์ที่ดินและการเมืองในท้องถิ่นขึ้นมาได้ เมื่อมาถึงขั้นนี้ แนวทางแบบค่อยเป็นค่อยไปของนักสังคมสงเคราะห์และนักการศึกษาก็เจอเข้ากับผลประโยชน์ของผู้มีอำนาจในท้องถิ่น คือพวกอดีต "ชนชั้นผู้ดี" ซึ่งยังคงตกค้างอยู่ ผู้ซึ่งบัดนี้มักอยู่ได้ก็โดยการสนับสนุนทางทหารโดยพวกนักการทหารหรือสมาคมลับ

ดังนั้น "การปฏิสังขรณ์ชนบท" ซึ่งไม่ได้เป็นแต่เพียงขบวนการทางเกษตรเท่านั้น ก็มีผลสะท้อนไปถึงผลประโยชน์ของรัฐบาลเข้า และอันที่จริงแล้วก็กลายเป็นโอกาสให้รัฐบาลด้วย มาดามเจียงผู้ใกล้ชิดกับองค์การศาสนาและผู้นำ วาย.เอ็ม.ซี.เอ. ได้เป็นคนกลางให้เจียงไคเช็ค ในการเชื้อเชิญให้นักสอนศาสนาอเมริกันจัดตั้งการบริหาร **หมู่บ้าน** ตัวอย่างขึ้นในหมู่ชาวนาในบริเวณหนึ่งของมณฑลเกียงซีที่ได้คืนมาจากพวกคอมมิวนิสต์ ถึงแม้จะมีความสำเร็จน้อยมากในงานด้านศาสนาและชุมชน ท่ามกลางความยากจนเช่นนั้น โครงการนี้และโครงการอื่น ๆ ของช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๐ ก็ได้พัฒนาวิธีการที่จะรับมือกับปัญหาพื้นฐานของชนบท กำลังจะเริ่มมีโครงการปฏิสังขรณ์ชนบทที่กว้างขวางกว่า ซึ่งมีการประสานงานกับการช่วยเหลือจากมูลนิธิรอคกี้เฟลเลอร์ ก็พอดีญี่ปุ่นเริ่มการโจมตี

ในฐานะผู้กุมอำนาจซึ่งตั้งมั่นที่จะเป็นทั้งปราชญ์และวีรชน เจียงไคเช็คซึ่งเริ่มโครงการเพื่อการฟื้นฟูจีนของเขาเอง เรียกว่า ขบวนการชีวิตใหม่ เน้นในคุณธรรมโบราณของการประพฤติตนตามหลักศีลธรรม คือ ความประพฤติอันเหมาะสม ความซอบธรรม ความสุจริต และรู้สึกอับอายขณะเดียวกันก็ใช้วิธีการบางอย่างของสมาคม วาย.เอ็ม.ซี.เอ. ระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๓๔—๓๗ ๑,๓๐๐ สาขาของขบวนการนี้ รบเร้าประชาชนให้ปฏิบัติตนอย่างจริงจังในด้านสุขศาสตร์ การฝึกฝนร่างกายให้มีพลานามัยดี ความสะอาด และความเป็นระเบียบเรียบร้อย เช่น "อย่ากินเสียงดัง" "แก้ไขท่านั่งท่ายืนของท่าน" "ฆ่าหนู และแมลงวัน" "จงตรงต่อเวลา"

และอื่น ๆ อีก ซึ่งเป็นการโจมตีปัญหาในการกำหนดวิธีวางตัวในสังคมกันใหม่โดยตรง ตามแบบที่ผู้บัญชาการโรงเรียนนายร้อยมักจะทำ

กิจกรรมหลายอย่างในปลายสมัยรัฐบาลนานกิง เมื่อจีนหันไปหาตะวันตกมากที่สุดนั้น ยังต้องมีการศึกษากันอย่างจริงจังอยู่อีก แทบจะไม่มีการบันทึกสภาวะของประชาชนตามหมู่บ้านลงในสถิติ ขบวนการส่วนใหญ่ เช่นความพยายามที่จะ "ปฏิสังขรณ์ชนบท" หรือความพยายามของทางการที่จะฟื้นฟูลัทธิขงจื๊อนั้น ยังคงเป็นไปทีละเล็กละน้อยและผิวเผิน ยังคงมีช่องว่างอยู่ระหว่างผู้กุมอำนาจทางทหารและการเมืองกับพวกปัญญาชนชั้นหัวหน้าของชาติใหม่ที่อยู่กระจัดกระจายกัน นอกจากนี้ก็ยังมีช่องว่างระหว่างปัญญาชนกับพวกชาวอเมริกันและชาวต่างชาติอื่น ๆ ในจีน ซึ่งยังคงได้รับความอารักขาจากสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ชาวต่างชาติพวกนี้สามารถช่วยเหลือในการเปลี่ยนแปลงสังคมได้ แต่ก็ไม่อาจเป็นผู้นำเสียเอง ทั้งนี้เพราะมีแบบฉบับของตะวันตกอยู่น้อยแบบ ดังนั้น วิธีการและโครงการสร้างวัฒนธรรมและสังคมใหม่ของจีนในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๗ ซึ่งได้รับการจรรโลงใจจากตะวันตกเป็นส่วนใหญ่นั้น จึงมีหลายแบบและกระจัดกระจายกัน แต่อย่างไรก็ตาม การคืนตัวในพัฒนาการใหม่นี้ก็ถูกตัดสะบั้นลง โดยการรุกรานทางทหารและสงครามอันนำมาซึ่งความหายนะ

ญี่ปุ่นรุกรานจีน

ญี่ปุ่นในแมนจูเรียกับปฏิกิริยาของจีน

บริเวณ "ตะวันออกเฉียงเหนือ" ที่มีอาณาบริเวณ ๓๐๐,๐๐๐ ตารางไมล์ของจีน เป็นบริเวณชายแดนใหม่ที่กว้างใหญ่มีขนาดประมาณหนึ่งในสี่ของบริเวณที่เป็นประเทศจีนแท้ใต้กำแพงใหญ่ลงไป แต่ก็มีคนอาศัยอยู่ไม่ถึงหนึ่งในสิบของบริเวณหลัง ประชากรเพิ่มขึ้นสามเท่าจากจำนวนที่เข้าใจว่ามีอยู่ ๑๑ ล้านในปี ค.ศ. ๑๙๐๐ ไปเป็น ๓๔ ล้าน ในปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ส่วนหนึ่งจากการอพยพจากภาคเหนือของจีน ซึ่งเป็นชาวจีนเสีย ๙๕ เปอร์เซ็นต์ แต่ฝ่ายทหารของญี่ปุ่น รู้สึกว่าเลือดที่หลั่งไปในการสร้างความปราชัยให้กับรุสเซีย ในปี ค.ศ. ๑๙๐๕ นั้น และพัฒนาการทั้งหลายที่ได้มีขึ้นตั้งแต่นั้นมา ทำให้พวกตนมีสถานะพิเศษและมีสิทธิที่จะเป็นใหญ่เหนือบริเวณนั้น บริษัทรถไฟแมนจูเรียใต้ (เอส.เอ็ม.อาร์.) ได้พัฒนาการขุดถ่านหินแบบเหมืองเปิดขนาดมหึมา และโรงงานถลุงเหล็กกล้าอันชานใกล้เมืองมุกเดน รัฐบาลพลเรือนที่กวานตุง ทำการบริหารดินแดนเช่า เมืองท่าไดเร็นที่อยู่ในบริเวณนี้ทำการค้าเป็นที่สองรองจากเซี่ยงไฮ้เท่านั้น การค้าของแมนจูเรียเป็นหนึ่งในห้าของจีนทั้งหมด และสินค้าออกซึ่งได้แก่ถ่านหิน เหล็ก ถั่วเหลือง และผลิตผลอื่น ๆ อีก ก็ทำให้แมนจูเรียมีความผูกพันกับเศรษฐ-

กจญี่ปุ่นมากขึ้นเป็นลำดับ นายทหารของกองทัพกวานตุงซึ่งรับผิดชอบต่อกองทัพบกญี่ปุ่น แต่ไม่รับผิดชอบต่อรัฐบาลพลเรือน มีความรู้สึกว่าตนมีบทบาททางจักรวรรดินิยม ความสนใจของพวกนี้ในแมนจูเรียในฐานะเป็น "เส้นชีวิต" ของญี่ปุ่นก็เพิ่มมากขึ้นระหว่างช่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๐ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการเคลื่อนไหวทั่วไปซึ่งนำเอาพวกทหารขึ้นมามีอำนาจในญี่ปุ่นในที่สุด

การเถลิงอำนาจของรัฐบาลคณะชาติ และการที่รัฐบาลนี้อ้างว่าแมนจูเรียเป็นส่วนหนึ่งของจีน ด้วยเหตุผลทางเชื้อชาติ ประวัติศาสตร์และกฎหมาย จึงไปปะทะกันโดยตรงกับลัทธิทหารนิยมอันฮึกหาญของกองทัพกวานตุง เกิดการขัดแย้งกันขึ้นจากการสร้างทางรถไฟของจีนขนานกับสาย เอส.เอ็ม.อาร์. ซึ่งก็ไปแข่งขันกับรถไฟสายนี้ด้วย และยังมีข้อขัดแย้งกันในเรื่องอื่น ๆ อีกมากมาย นอกจากนี้แล้ว ในปี ค.ศ. ๑๙๒๙ การที่รัฐบาลจีนคณะชาติเข้ายึดทางรถไฟสายจีนตะวันออกที่อยู่ใต้การบริหารร่วมกันระหว่างจีนกับรุสเซีย ก็ไปทำให้เกิดความแตกร้าวในความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับโซเวียตรุสเซีย และเกิดการปะทะกันอย่างแรงระหว่างจีนกับโซเวียตรุสเซียในแมนจูเรียตอนเหนือ เมื่อมีการสถาปนาสภาวะเดิมขึ้นอีกในตอนปลายปี ก็เป็นที่เข้าใจกันว่า ผลประโยชน์ของโซเวียตรุสเซียในแมนจูเรียยังคงเป็นคู่แข่งของญี่ปุ่นอยู่

พวกนายทหารหนุ่ม ๆ ในกองทัพกวานตุงเริ่มจัดการเรื่องต่าง ๆ เองโดยพลการบีบบังคับผู้อยู่เหนือตนให้ยอมตามแผนการขยายอำนาจของพวกตน เป็นต้นว่า เมื่อญี่ปุ่นส่งทหารเข้าไปในชานตุงในปี ค.ศ. ๑๙๒๘ นั้น พวกนายทหารหนุ่ม ๆ ก็ก่อกวนให้เกิดการปะทะกันกับกองทัพของคณะชาติ ขณะยกทัพขึ้นเหนือที่เมืองซีนานในเดือนพฤษภาคม ในเดือนมิถุนายน พวกนี้ก็สังหารชีวิตจอมพลจางโซหลิน เมื่อพบว่าการกระทำเป็นครั้งคราวนี้ไม่อาจสกัดกั้นอิทธิพลทางการเมืองและคงความเป็นอิสระของแมนจูเรียภายใต้การควบคุมของญี่ปุ่นไว้ได้ นายทหารบางคนก็สมคบกันที่จะจัดตั้งรัฐบาลหุ่นของตนขึ้นเองโดยการใช้กำลัง เมื่อพวกนี้จัดให้มี "เหตุการณ์มุกเดน" ขึ้น และดำเนินการเข้ายึดแมนจูเรียโดยไม่ได้รับอำนาจจากรัฐบาลพลเรือนในญี่ปุ่น ก็ทำให้ชาวจีนผู้รักชาติเกิดปฏิกิริยาและการนัดไม่ซื้อขาย ซึ่งทำให้เกิดสงครามที่ไม่มีการประกาศขึ้นที่เซี่ยงไฮ้ (๒๘ มกราคม ถึง ๓ มีนาคม ๑๙๓๒) ทหารญี่ปุ่นจำนวน ๗๐,๐๐๐ คนต่อสู้ด้วยความยากลำบากกับฝ่ายจีนซึ่งทำการต่อต้านอย่างแข็งขันได้อย่างน่าสนเท่ห์ ทั้งสองฝ่ายยอมตกลงหยุดยิงกันแทนที่จะปล่อยให้การรบขยายออกไป แต่ในขณะเดียวกันนั้น การดำเนินการโดยฉับพลันได้เป็นผลสำเร็จในแมนจูเรียนี้ ก็ได้ทำลายระบบการรักษาความมั่นคงร่วมกันของสันนิบาตชาติ ทั้งสันนิบาตชาติและนโยบาย "การไม่รับรอง" ของสหรัฐอเมริกาโดยรัฐมนตรีต่างประเทศสติมสัน ต่าง

ก็ไม่อาจยับยั้งการรุกรานของญี่ปุ่นในตอนนี้ได้ สนธิสัญญาต่าง ๆ ที่ทำกัน ณ การประชุมที่วอชิงตันก็เป็นอันถูกทิ้งขว้าง

โดยที่ระลึกถึงประเพณีเดิมที่พวกอนารยชนเคยพิชิตจีนด้วยความร่วมมือของคนจีนในอดีตกาล ญี่ปุ่นจึงจัดตั้งรัฐบาลหุ่นขึ้นในแมนจูเรีย มีที่ปรึกษาญี่ปุ่นควบคุมทางอ้อม มีการประกาศสถาปนารัฐแมนจูกัว (แปลว่าแผ่นดินแมนจู) ขึ้นที่มุกเด็น ในวันที่ ๑ มีนาคม ค.ศ. ๑๙๓๒ โดยมีจักรพรรดิราชวงศ์ชิงองค์สุดท้ายที่ยังทรงพระเยาว์อยู่ คือ เฮนรี่ ปูยี (ค.ศ. ๑๙๐๖—๑๙๖๗) เป็นผู้สำเร็จราชการ ในปี ค.ศ. ๑๙๓๔ เฮนรี่ ปูยี ก็ได้รับการสถาปนาเป็นจักรพรรดิคังเต๋อ ชาวจีนในท้องถิ่นก็ถูกนำเข้ามาอยู่ใน "คณะกรรมการปกครองตนเอง" ซึ่งประกาศ "เอกราชของชาติ" ขณะเดียวกับความศักดิ์สิทธิของ "วิถีทางของกษัตริย์ (คือ **หวางเต้า** ในภาษาจีน และ **โอโด** ในภาษาญี่ปุ่น) ก็แสดงออกในนโยบาย "ความมีศีลธรรม ความการุณย์ และความรัก" ของปูยี การควบคุมของญี่ปุ่นนั้นรวมอยู่ที่ตัวเอกอัครราชทูตญี่ปุ่น ผู้เป็นผู้ว่าการดินแดนเช่าที่กวานตุงและเป็นผู้บัญชาการสูงสุดของกองทัพกวานตุงด้วย ถึงแม้จะไม่ได้เป็นรัฐเอกราชจริง แต่การอ้างอิงนี้ก็อำนวยความสะดวกให้เป็นอย่างดี เพราะทำให้มีเหตุผลในการกีดกันผลประโยชน์ของต่างชาติได้ ตราบใดที่พวกมหาอำนาจไม่ยอมรับรองรัฐบาลใหม่นี้ โครงการสำหรับ "แมนจูกัว" ของกองทัพบกนั้น มุ่งที่จะกีดกันทั้งพวกนายทุนและนักการเมือง และมุ่งส่งเสริมความกลมเกลียวของประชาชนทั้งในด้านความรักชาติและจิตใจ มีการจัดตั้งสาขา "สมาคมสมัครสมาน" ภายใต้คณะกรรมการอันประกอบด้วยคนในประเทศ พร้อมด้วยหน่วยเยาวชน การประชุมสาธารณะ และการรณรงค์แสดงความ "รักชาติ" ทั้งหมดนี้กองทัพบกเป็นผู้จัดการอยู่เบื้องหลัง แต่ก็ไม่อาจหลอกใครได้ ชาวมองโกล แมนจู และชนกลุ่มน้อยอื่น ๆ ได้รับการปฏิบัติด้วยเป็นพิเศษ มีการสนับสนุนให้ชาวญี่ปุ่นอพยพเข้ามา แต่ปรากฏว่าต้องสิ้นเปลืองมากในการเกณฑ์ผู้สมัคร มีการจัดตั้งสถาบันฝึกอบรมคนเหล่านี้ในญี่ปุ่น และการนำพวกนักนิคมไปตั้งถิ่นฐานบนแผ่นดินใหม่ มาในปี ค.ศ. ๑๙๔๔ ก็ปรากฏตามรายงานว่ามีชาวญี่ปุ่น ๒๐๐,๐๐๐ คน อยู่ตามศูนย์ต่าง ๆ ในชนบทของแมนจูเรีย ได้รับเงินอุดหนุนเป็นจำนวนมาก สรุปแล้วก็คือโครงการนี้ล้มเหลว

ส่วนการพัฒนาอุตสาหกรรมนั้น ก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว มีการเริ่มโครงการ ๕ ปี ในปี ค.ศ. ๑๙๓๖ มีการให้ใบอนุญาตตั้งบริษัทใหม่ ๆ ซึ่งได้รับอภิสิทธิ์และสิ่งจูงใจให้ระดมเงินทุนเอกชน ขณะที่มีการกีดขวางพวกไซบัทสุเดิมก็มีการให้โอกาสเป็นพิเศษกับกลุ่มผลประโยชน์ทางการเงินที่ใหญ่กว่าภายใต้อาฮิกาวา โยชิซูเกะ มีการสร้างเอกรูปและการปฏิรูปเงินตราที่จำเป็นอย่างมาก โดยการจัดตั้งธนาคารกลาง และก็มีการพัฒนาการคมนาคม การ

ขนส่งและพลังไฟฟ้าน้ำตกอย่างรวดเร็ว, มีการสร้างทางรถไฟสายยุทธศาสตร์ไปยังชายแดนแมนจูเรียที่ติดต่อกับรุสเซีย และทางรถไฟของจีนที่แต่ก่อนเป็นคู่แข่งซึ่งขนานอยู่กับสายเอส.เอ็ม.อาร์. ก็ถูกรวมเข้าไปอยู่ในระบบเดียวกัน ในปี ค.ศ. ๑๙๓๕ "แมนจูกัว" ซื้อผลประโยชน์ของสหภาพโซเวียตในทางรถไฟสายจีนตะวันออก นอกไปจากจะระบายผลิตผลออกทางไดเร็นแล้ว ก็ยังมีการพัฒนาเมืองท่าใหม่ ๆ ขึ้นตามชายฝั่งตะวันออกเฉียงเหนือของเกาหลี เพื่อเป็นทางออกไปสู่ญี่ปุ่นโดยตรงอีกทางหนึ่ง

ทั้งหมดนี้ไปสร้างพื้นฐานอุตสาหกรรมในแมนจูเรียขึ้น ซึ่งไปแข่งขันกับมาตุภูมิและต้องการเงินลงทุนจำนวนมาก ภาวะเงินเฟ้อก็ไปส่งเสริมความเจริญด้วย ภายในสี่ปีหลังปี ค.ศ. ๑๙๓๑ การลงทุนของญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นเป็นสองเท่า เกินกว่าในเกาหลีและไต้หวันมาก ญี่ปุ่นต้องเสียตลาดในจีนไปเนื่องจากการนัดไม่ซื้อขาย ขณะเดียวกันนั้นดุลการค้าของญี่ปุ่นกับแมนจูเรียก็เปลี่ยนไปตรงกันข้ามกับเดิม ดังนั้น จึงได้รับประโยชน์ทางเศรษฐกิจน้อยมาก แต่การมีฐานยุทธศาสตร์ใหม่บนผืนทวีปนี้ก็ไปทำให้เกิดความพอใจว่าญี่ปุ่นรุ่งเรืองทางจักรวรรดินิยม และทำให้เกิดผลประโยชน์ผูกพันต่อการขยายตัวออกไปอีก

ญี่ปุ่นคืบคลานเข้าไปในภาคเหนือของจีนอย่างไม่ลดละ และในปี ค.ศ. ๑๙๓๓ ก็เข้าครอบครอง "แมนจูกัว" ทางตอนเหนือของกำแพงใหญ่โดยเข้ายึดครองมณฑลเย่อเหอ ซึ่งพวกคณะชาติได้แยกออกมาจาก "มณฑลตะวันออกทั้งสาม" ญี่ปุ่นยังสามารถทำให้มีการจัดตั้งเขตปลอดทหาร ทางใต้ของกำแพงใหญ่ลงมา แต่อยู่ทางเหนือของเป่ยผิงและเทียนสิน จากบริเวณนี้รัฐบาลจีนที่เป็นหุ่นก็ส่งเสริมการลักลอบเอาสินค้าและยาเสพติดเข้าไปในภาคเหนือของจีน ในปี ค.ศ. ๑๙๓๕ ก็มีการตกลงให้จีนภาคเหนือเป็นเขตเป็นกลาง จากนั้นพวกนายทหารญี่ปุ่นก็พยายามยุยงให้มีขบวนการแยกตัวเป็นอิสระ เพื่อทำให้มณฑลทั้งห้าของภาคเหนือ (คือ ชานตุง เหอเป่ย ชานซี ชาหาร์ และซุยหย่วน) เป็นแผ่นดินจีนเหนือ (**หัวเป่ยกัว**) ที่เป็นหุ่นของญี่ปุ่น ความพยายามนี้ล้มเหลวลงในเดือนธันวาคมเมื่อเผชิญกับการประท้วงของนักศึกษาในเป่ยผิง ซึ่งทำให้เห็นปัญหาของรัฐบาลนานกิงได้ชัด นั่นก็คือจะต่อต้านด้วยกำลังเมื่อใดและที่ใดกัน

การต่อต้านของจีนโดยไม่ใช้กำลังทางทหาร ในรูปของการนัดไม่ซื้อขายได้ผลดีมาก ภายหลัง "เหตุการณ์มุกเดน" ไปแล้ว การต่อต้านนี้แพร่หลายไปทั่วประเทศและไปยังโพ้นทะเลด้วย ทำให้ปริมาณการขายของญี่ปุ่นและรวมทั้งการติดต่อกับธนาคารหรือองค์การธุรกิจของญี่ปุ่นลดลง การนัดไม่ซื้อขายนั้นมีพรรคก๊กมินตั๋งเป็นผู้ประสานงาน และพวกนักศึกษากับพ่อค้ามีบทบาทในการริเริ่มอย่างมาก การนัดไม่ซื้อขายนี้ทำกันอย่างลับ ๆ ตามเมืองท่าสนธิสัญญา มีการใช้วิธีขู่ขวัญเมื่อจำเป็น และมีการเสริมสร้างโครงการนี้ใน

บริเวณอื่นๆโดยการประชุมสาธารณะ การโฆษณาชวนเชื่อ การตรวจสอบ การปรับและการลงโทษผู้ฝ่าฝืนกันจริง ๆ สินค้าออกของญี่ปุ่นไปยังบริเวณประเทศจีนแท้ถูกตัดลงครึ่งหนึ่งจนเหลืออยู่แค่ระดับปี ค.ศ. ๑๙๐๘ การรุกรานของญี่ปุ่นได้ยั่วยุให้ชาวจีนเกิดปฏิกิริยาอย่างกว้างขวางกว่า และมีสาธารณชนเข้าร่วมโดยกระทำการซึ่งแสดงความรักชาติในระดับใหม่

แต่รัฐบาลนานกิงก็ไม่คิดว่าการต่อสู้โดยไม่ใช้กำลังทหารหรือการต่อสู้แบบกึ่งทหาร (หรือแบบกองโจร) จะได้ผล ผู้เชี่ยวชาญด้านการใช้อาวุธของคณะชาติเห็นว่าพลเรือนที่ไม่มีอาวุธไม่อาจจะสกัดกั้นรถถังและเครื่องบินของญี่ปุ่นได้ ความเห็นที่ถูกต้องอย่างปราศจากข้อสงสัยนั้นได้รับการยืนยันจากสามัญสำนึกและความเห็นทางทหารแบบทั่วโลก แต่ความเห็นนี้มองข้ามสิ่งที่ประจักษ์ออกมาในสงครามกลางเมืองสเปนและสงครามโลกครั้งที่สอง กล่าวคือประสิทธิภาพของการต่อต้านโดยประชาชนเมื่อได้มีการระดมกำลังกันเพื่อสนับสนุนและประสานงานกับการใช้อาวุธในแบบ

เจียงไคเช็คแสดงความสุขุมตามแบบธรรมดาของสมัยนั้นออกมาในแผนยุทธศาสตร์ของเขา คือการสร้างกองทัพของเขาที่ได้รับการฝึกโดยชาวเยอรมันให้แข็งแกร่งขึ้น ก่อนที่จะนำเข้าสู้รบ จากเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๙๓๑ เป็นต้นไป เป็นเวลาเกือบ ๖ ปี เขารอจังหวะเจรจา ถอยและหลีกเลี่ยงการประจัญหน้ากับญี่ปุ่นด้วยความเชี่ยวชาญและความอดทนไม่น้อยระหว่างที่เขาสร้างกองทัพใหม่ของเขาขึ้น นี่เป็นความจำเป็นอันหลีกเลี่ยงไม่ได้ซึ่งเห็นได้ชัด แต่พร้อมกันกับกองทัพใหม่ของเขานั้น เจียงได้รับความสำเร็จแต่น้อยในการจัดกำลังมวลชนเพื่อระดมกำลังทั้งหมดของชาติ ตรงกันข้ามโดยที่เขาไม่เห็นด้วยกับการทำสงครามระหว่างชนชั้น ที่พวกคอมมิวนิสต์กำลังทำอยู่โดยการชักชวนชาวนาให้หันไปต่อสู้กับพวกเจ้าของที่ดิน เจียงจึงใช้กองทัพใหม่ของเขาในแผนยุทธศาสตร์ซึ่งได้แก่ "การรวมกันเป็นเอกภพก่อนการต่อต้าน" และตามแผนนี้ เขาก็เริ่ม "การรณรงค์เพื่อกำจัด" คอมมิวนิสต์ห้าครั้งของเขาจากปี ค.ศ. ๑๙๓๑ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๔ พวกคอมมิวนิสต์แสดงให้เห็นว่าความพยายามที่จะกวาดล้างนักทำสงครามระหว่างชนชั้นนั้น ก็คือสงครามระหว่างชนชั้นนั่นเองและเป็นสงครามกับพวกชาวนาซึ่งพวกคอมมิวนิสต์อ้างว่าตนเป็นผู้อารักขา

นโยบายของรัฐบาลนานกิงที่จะต่อสู้พวกกบฏจีนแทนที่จะต่อสู้ผู้บุกรุกชาวญี่ปุ่นไปทำให้ผู้รักชาติเกิดความกังวลใจมากยิ่งขึ้น ในปี ค.ศ. ๑๙๓๖ การจัดตั้ง "สมาคมกู้ชาติ" อย่างสามารถโดยพวกนักการเมืองที่ไม่ใช่คอมมิวนิสต์และปัญญาชนที่ไม่เห็นด้วยกับนโยบายของรัฐบาลคณะชาติ ก็เป็นการแสดงความคิดนี้ออกมาให้เห็น กลุ่มอื่น ๆ ทั้งที่เป็นคอมมิวนิสต์และไม่ใช่คอมมิวนิสต์ จัดให้นักศึกษานัดหยุดเรียนและทำการประท้วง เรียกร้องให้มีการต่อต้านการรุกรานทันทีและให้มีการจัดตั้งแนวร่วม โดยที่นโยบายนี้เป็นนโยบายของ

คอมมิวนิสต์ในขณะนั้น การที่มีประชาชนสนับสนุนกว้างขวางขึ้นจึงทำให้รัฐบาลนานกิงตกอยู่ภายใต้การกดดันอย่างมาก แต่มาถึงตอนนี้จีนภายใต้รัฐบาลคณะชาติก็มิได้เป็นเพียง "ชื่อทางภูมิศาสตร์" ดังที่ญี่ปุ่นอ้าง แต่จีนก็มิได้เป็นประเทศที่มีการระดมกำลังกันเต็มที่ ซึ่งพร้อมจะลุกขึ้นต่อต้านอย่างเป็นเอกฉันท์ ในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๔๐ กว่า พวกคอมมิวนิสต์จะประสบความสำเร็จอย่างยิ่งยวดในการระดมกำลังชาวนา แต่พวกก๊กมินตั๋งมิได้พยายามจะเอายุทธวิธีนี้มาใช้เพื่อเพิ่มทรัพยากรทางทหารของตนในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ค.ศ. ๑๙๓๙

การรุกรานของญี่ปุ่นกับผลสะท้อน

การรุกรานอย่างเต็มอัตราของญี่ปุ่นในปี ค.ศ. ๑๙๓๗ เข้าใกล้เมืองเป่ยผิง ในวันที่ ๗ กรกฎาคมก่อน และต่อมาก็เซี่ยงไฮ้ในเดือนสิงหาคม คือการเริ่มสงครามโลกครั้งที่สองอย่างแท้จริง ซึ่งสำหรับในจีนแล้วดำเนินไปแปดปีเต็ม ๆ นานกว่าสงครามในยุโรป ยิ่งกว่านี้แล้วระหว่างสี่ปีแรกนั้นจนกระทั่งวันที่ ๘ ธันวาคม ค.ศ. ๑๙๔๑ จีนเสรีต่อสู้อยู่เดียวดายขณะที่อเมริกาซึ่งนิยมการอยู่โดดเดี่ยวยังคงขายน้ำมันและเหล็กซึ่งจำเป็นต่อจักรกลสงครามของญี่ปุ่น ด้วยความรู้สึกสำนึกผิดมากยิ่งขึ้นอยู่จนกระทั่งกลางปี ค.ศ. ๑๙๔๑ มาในระยะนี้รัฐบาลแห่งชาติและพวกผู้นำรัฐบาลได้แสดงทั้งความอดทนอันน่าประทับใจ และข้อบกพร่องเดิมที่เป็นลักษณะการปกครองของตนที่นานกิง รัฐบาลซึ่งตั้งเข็มไปทางการค้าและการติดต่อกับตะวันตก ถูกตัดขาดมากยิ่งขึ้นจากตะวันตก และถูกจำกัดเขตอยู่ในบริเวณภายในและรัฐบาลนี้ก็เพิ่งจะเริ่มจัดการกับปัญหาของบริเวณภายในนี้เท่านั้น

เจียงทำนายเหตุการณ์ล่วงหน้าได้ถูกต้องว่าความก้าวร้าวอย่างบ้าคลั่งของญี่ปุ่นจะทำให้มหาอำนาจอื่น ๆ มาช่วยจีนไม่ช้าก็เร็ว สงครามกลายมาเป็นการทดสอบความอดทน กองทัพใหม่ของคณะชาติสู้รบกับพวกญี่ปุ่นที่เซี่ยงไฮ้จนหยุดยั้งฝ่ายญี่ปุ่นไว้ได้ แต่ก็ต้องสูญเสียอย่างหนัก ครั้งหนึ่งเมื่อถูกตีโอบในตอนปลายปี ค.ศ. ๑๙๓๗ กองทัพคณะชาติก็ถอยไปทางตะวันตก "แลกพื้นที่กับเวลา" และใช้ยุทธวิธีแบบ "เผาพื้นที่" เพื่อทำลายโรงงานอุตสาหกรรมจำนวนมาก ซึ่งไม่อาจขนย้ายเข้าไปในตอนในของประเทศได้ หลังจากที่หยุดพักที่เมืองฮันเค้าแล้ว รัฐบาลคณะชาติก็เคลื่อนเลยแม่น้ำแยงซีตอนที่ไหลผ่านช่องเขาขึ้นไปถึงเมืองจุงกิงในตอนกลางของแคว้นเสฉวน คลังแสงทั้งคลังแสงและโรงงานทั้งโรงงาน คณาจารย์ และนักศึกษาของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ อพยพพ้นรถถังญี่ปุ่น แต่ก็ไม่พ้นจากเครื่องบิน ฝ่ายผู้รุกรานซึ่งมีอาวุธเหนือกว่าเข้ายึดบริเวณที่ราบของจีนและตาข่ายสายทางรถไฟไว้ได้ ยกเว้นแต่ในหูหนานซึ่งกลายไปเป็นสมรภูมิระหว่างฤดูเก็บเกี่ยว

ไม่ช้าจีนที่ตกอยู่ภายใต้การยึดครองก็ถูกแบ่งออกระหว่างรัฐบาลหุ่นสองรัฐบาล แต่ละรัฐบาลมีเงินตราของตนเอง ในภาคเหนือของจีนนั้นกองทัพบกญี่ปุ่นซึ่งเข้ายึดทางรถไฟเพื่อใช้เป็นเส้นทางในการบุก และเข้ายึดเมืองใหญ่ ๆ สามารถปราบปรามการต่อต้านได้ค่อนข้างรวดเร็ว ยกเว้นแต่ในบริเวณที่ร้าบที่มีพลเมืองหนาแน่น ซึ่งตั้งอยู่ภายใต้ตาข่ายทางรถไฟ ในบริเวณนี้ขบวนการกองโจรของประชาชนเริ่มก่อร่างขึ้น ภายหลังที่นานกิงแตกแล้วในเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๙๓๗ กองทัพจีนภาคเหนือของญี่ปุ่นก็นำหน้าคู่แข่งของตนในจีนภาคกลางโดยจัดตั้ง "รัฐบาลเฉพาะกาลของจีน" ซึ่งเป็นรัฐบาลหุ่นขึ้นที่เป่ยผิง ใช้คนแก่ ๆ ซึ่งเคยเป็นนักศึกษาในญี่ปุ่นหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลปักกิ่งที่โน้มเอียงไปทางญี่ปุ่นเป็นหุ่นเชิด ไม่ช้าต่อมาสมาคมประชาชนใหม่ (**ซินหมินหุ้ย** ซึ่งทำให้รำลึกถึงคำขวัญของเหลียงฉี่เชาคือ **ซินหมิน** หรือ "การฟื้นฟูประชาชน") ก็เริ่มรบเร้าให้กลับไปหาคุณธรรมแบบขงจื๊อและการร่วมมือกันในหมู่ชาวเอเชียทั้งหลาย การรบเร้านี้ทำกันในหนังสือพิมพ์ ในการโฆษณาชวนเชื่อตามโรงเรียน และแสดงความเป็นปฏิปักษ์ต่อทั้งตะวันตกและคอมมิวนิสต์

ในจีนภาคกลาง หลังจากที่เยอรมนีช่วยไกล่เกลี่ยแต่ไม่ช่วยทำให้มีข้อตกลงที่ยอมรับกันได้ ญี่ปุ่นก็ตั้ง "รัฐบาลปฏิรูป" ซึ่งเป็นหุ่นขึ้นที่นานกิงในเดือนมีนาคม ค.ศ. ๑๙๓๘ หลังจากที่เมืองกวางตุ้งและฮันเค้าแตกแล้วในเดือนตุลาคม ญี่ปุ่นก็ประกาศสถาปนา "ระบอบใหม่ในเอเชียตะวันออก" ซึ่งจะนำเอาความเป็นใหญ่ของญี่ปุ่นเหนือจีนเข้ามาแทนระบบสนธิสัญญาของตะวันตก เหตุการณ์นี้ชักจูงให้ผู้รักชาติผู้ไม่สมหวังและอดีตนักศึกษาในญี่ปุ่นผู้หนึ่ง คือวางจิงวุ้ย มาแสวงหาสันติภาพโดยการผละจากจุงกิงและเจียงไคเช็ค และในวันที่ ๓๐ มีนาคม ค.ศ. ๑๙๔๐ หลังจากที่มีการเจรจากันยาวนาน วางก็กลายมาเป็นหัวหน้ารัฐบาลแห่งชาติที่ "จัดการใหม่" ที่นานกิง ซึ่งเป็นการลอกแบบรัฐบาลเดิมที่นานกิงอย่างคร่าว ๆ รัฐบาลนี้อยู่ภายใต้การควบคุมในนามของพวก "ก๊กมินตั๋งฉบับเดิม" คือกลุ่มที่เป็นปฏิปักษ์ต่อเจียงเท่าที่คงเหลืออยู่ ซึ่งได้ผละออกมาพร้อม ๆ กับวาง

หุ่นที่เป่ยผิงและนานกิงนี้ก็เหมือนกับ "แมนจูกัว" คือหลอกลวงใครไม่ได้และตั้งอยู่ได้ด้วยกำลัง แต่ถึงกระนั้น ดังเช่นในยุโรปต่อมาไม่นานหลังจากนี้ อาวุธที่เหนือกว่าของฝ่ายผู้รุกรานก็ทำให้การต่อต้านในเมืองมีผลเท่ากับเป็นการฆ่าตัวเอง และการให้ความร่วมมือกับศัตรูก็เป็นสิ่งที่เกือบจะหลีกเลี่ยงไม่ได้ นอกจากนี้แล้วการให้ความร่วมมือก็ทำให้ชาวจีนบรรเทาความเข้มงวดของผู้พิชิตลงได้ แม้แต่ในขณะที่ทำงานใต้ผู้พิชิตก็ตาม และดังนั้นจึงไม่ใช่จะเป็นการกระทำที่ไม่รักชาติเลยทีเดียว การที่ญี่ปุ่นสามารถหาผู้ให้ความร่วมมือและปกครองบริเวณกว้างขวางในจีนได้ในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ กว่าอย่างค่อนข้างจะง่ายดายนั้น บ่งให้เห็นว่าชาวจีนไม่ทุกคนไปพร้อมที่จะรวมกำลังกันต่อต้าน กว่าที่ความสามารถใน

ด้านนี้จะเป็นที่ประจักษ์ขึ้นมาในภายหลัง คือในช่วงปี ๑๙๔๐ ถึง ๑๙๕๐ ความสามารถนี้ก็ได้เติบโตขึ้นมาจากประสบการณ์อันขมขื่นภายใต้ผู้รุกราน

เลยขอบนอกทางตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นบริเวณที่ญี่ปุ่นเป็นต่อทางทหาร จีนคณะชาติ และกองทัพก็รอดอยู่ได้ในบริเวณภายในที่ด้อยพัฒนากว่า สถานการณ์เช่นนี้ทำให้จีนคณะชาติกลายมาเป็นคู่แข่งของพวกคอมมิวนิสต์ ซึ่งได้รอดมาจากการเดินทางอันยาวนาน (The Long March) ของปี ค.ศ. ๑๙๓๔—๓๕ จากมณฑลเกียงซี และมาบัดนี้ก็มีดินแดนที่มั่นอยู่ในบริเวณตะวันตกเฉียงเหนือ รวมทั้งมีความสามารถในการระดมกำลังชาวนาให้ทำการต่อต้านอันเป็นการแสดงความรักชาติ ทั้งพรรคคอมมิวนิสต์จีนและองค์การคอมมิวนิสต์สากลได้เสนอให้มีแนวร่วมครั้งที่สองขึ้นในเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๙๓๕ ครั้งนี้เพื่อการป้องกันประเทศจากการรุกรานของญี่ปุ่น การเปลี่ยนแปลงทางยุทธวิธีครั้งนี้มุ่งที่จะปลดเปลื้องแรงกดดันของญี่ปุ่นที่มีต่อสหภาพโซเวียต และของคณะชาติที่มีต่อพรรคคอมมิวนิสต์จีนในตอนปลายปี ค.ศ. ๑๙๓๖ การก่อตั้งโรม—เบอร์ลินอักษะ และการทำสนธิสัญญาต่อต้านองค์การคอมมิวนิสต์สากลระหว่างเยอรมนี อิตาลีและญี่ปุ่น ก็ทำให้ดูว่ามีอันตรายจากการรุกรานมากยิ่งขึ้น เมื่อเจียงถูกจับตัวหรือ "ลักพาตัว" ในเดือนธันวาคมที่เมืองเสียนโดยกองทัพจีนจากแมนจูเรีย ซึ่งอยากจะต่อสู้ญี่ปุ่นมากกว่าที่จะกวาดล้างกบฏคอมมิวนิสต์ พวกคอมมิวนิสต์ก็เป็นฝ่ายไกล่เกลี่ยให้ปล่อยตัวเจียง จากนั้นแนวร่วมก็ค่อย ๆ เป็นรูปเป็นร่างขึ้นมา แนวร่วมนี้ทำให้พรรคคอมมิวนิสต์จีนมีสถานะตามกฎหมาย และมีโอกาสที่จะขยายอิทธิพลของงานอีกโดยใช้ยุทธวิธีของตน ซึ่งได้แก่การรวมกำลังและควบคุมหมู่บ้านเพื่อทำสงครามต่อต้าน

ดังนั้น แนวร่วมครั้งที่สองจึงเริ่มต้นยุคการร่วมมือกันระหว่างพรรคก๊กมินตั๋งกับพรรคคอมมิวนิสต์จีนอีกครั้งหนึ่ง และแทบจะไม่มีการปิดบังการแข่งขันกันเลย มาในปี ค.ศ. ๑๙๓๘ ก็เป็นที่เห็นได้ชัดว่าพรรคใดจะได้ประโยชน์มากกว่าจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในระหว่างสงคราม ซึ่งรวมทั้งการระดมมวลชนและการติดอาวุธให้ชาวนา ไม่ช้าพวกก๊กมินตั๋งก็หันไปขัดขวางพัฒนาการดังกล่าวในเขตของตน และกองทัพก๊กมินตั๋งซึ่งในที่สุดมีจำนวนถึง ๑๐๐,๐๐๐ คนหรือกว่านั้นก็ปิดล้อมพวกคอมมิวนิสต์จีนอยู่ในฐานของฝ่ายนั้นในบริเวณตะวันตกเฉียงเหนือ แนวร่วมยังคงมีต่อไปเป็นฉากแสดงถึงความเป็นเอกภาพของชาติ เพื่อปิดบังข้อเท็จจริงที่ว่าระบบเผด็จการโดยพรรคสองพรรคที่ต่างก็มีกำลังอาวุธนั้นยังคงเป็นคู่แข่งที่จะชิงอำนาจสูงสุด

รัฐบาลแห่งชาติดำเนินมาตรการบางอย่าง เพื่อเสริมสร้างอำนาจทางการเมืองของตน แต่ก็ต้องทำอยู่ในขอบเขต เหมือนกับที่ต้องหลีกเลี่ยงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในชนบทมา

แล้ว มีการก่อตั้งสภาการเมืองของประชาชนขึ้นในปี พ.ศ. ๑๙๓๘ ซึ่งเลือกมาจากบุคคลที่เป็นตัวแทนของประชาชนอย่างกว้างขวาง เพื่อสนองความต้องการให้มีรัฐบาลแบบผู้แทน แม้ว่าสภานี้จะมีอำนาจแต่ในด้านให้คำปรึกษาเท่านั้นก็ตาม จากปี ค.ศ. ๑๙๓๙ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๗ หน่วยเยาวชน **ซานหมินจู่อี้** ซึ่งมีเจียงเป็นหัวหน้าก็ได้สร้างโครงสร้างรูปปิระมิดขึ้นคู่กับของพรรค แต่เมื่อสมาชิกหนุ่มมีอายุมากขึ้นหน่วยนี้ก็กลายเป็นพรรคคู่แข่งโดยที่ไม่มีความคิดใหม่ ๆ หรือแตกต่างออกไป และในที่สุดก็ต้องถูกกลืนกลับเข้าไปในพรรค หน่วยฝึกอบรมกลางซึ่งตั้งขึ้นที่จุงกิงเพื่อไว้ปลูกฝังลัทธินั้น ได้นำเอาข้าราชการตุลาการ ข้าราชการศาสตราจารย์ นักบริหาร และคนแบบเดียวกันนี้กลุ่มแล้วกลุ่มเล่าจากทั่วประเทศให้มาพบกัน ภายในเวลาสองหรือสามสัปดาห์ของการบรรยาย การออกกำลังกายและการฝึกอื่น ๆ ที่มีการจัดตารางเวลาไว้แน่นอน แต่ละกลุ่มก็ได้รับบอกเล่าเกี่ยวกับหลักการของพรรค ก๊กมินตั๋งและได้ยินกับได้เห็นหัวหน้าพรรคตัวจริง ในขณะเดียวกันนั้นในระดับการปกครองท้องถิ่นก็มีการนำเอา "ระบบอำเภอใหม่" เข้ามาใช้ในปี ค.ศ. ๑๙๓๙ ระบบนี้มุ่งจะกระตุ้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสวัสดิการในระดับอำเภอ ซึ่งก็ปรากฏว่าทำได้ยาก ระบบนี้ยังมุ่งที่จะฟื้นฟูระบบ **เป่าเจี่ย** อันเก่าแก่ คือ ระบบการรับผิดชอบร่วมกันและการสอดส่องกันและกัน ซึ่งก็ปรากฏว่าได้ผลบ้างในการรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยในท้องถิ่น ในการฟื้นฟูนี้มีลักษณะใหม่ของ "การปกครองตนเอง" อันได้แก่การเลือกตั้งผู้แทน **เป่า** ให้มามีส่วนในการบริหารหมู่บ้าน แต่ก็มีหลักฐานน้อยว่ากระบวนการเลือกตั้งได้ฝังรากลงในบริเวณชนบท

มาตรการทั้งหลายนี้ ก็เหมือนกันกับปฏิบัติการอันทรหดในสมัยสงครามของรัฐบาลจุงกิงโดยทั่วไป คือเผยให้เห็นว่าขาดความคิดใหม่ ๆ ตามแบบของพวกอนุรักษ์นิยม ผู้นำคนแรก ๆ ของรัฐบาลแห่งชาติก็ยังคงยึดอำนาจต่อไป คณะกรรมาธิการกิจการทหารขยายใหญ่ขึ้น และเข้าดำเนินงานซึ่งเป็นหน้าที่ของรัฐบาลพลเรือนมากขึ้นเรื่อย ๆ มีทหารจำนวนถึง ๕ ล้านคนอยู่ประจำการพร้อม ๆ กัน โดยมีนายทหารครึ่งล้านและมีองค์การข้าราชการขนาดมหึมาซึ่งดูแลกิจกรรมทางอุตสาหกรรม การเมืองและวัฒนธรรม รวมทั้งกิจกรรมทางทหารด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะทำสงครามซึ่งก็เป็นเรื่องผลประโยชน์ส่วนตัวด้วย แต่กระนั้นความเป็นผู้นำทางอุดมการในการใช้ความพยายามอันมหาศาลนี้ก็จำกัดอยู่แต่ความคิดไม่กี่อย่างจำนวนหนึ่ง ซึ่งเสนอออกมาใน **โชคชะตาของจีน** ซึ่งเป็นงานของเจียงไคเช็คที่ตีพิมพ์ออกในปี ค.ศ. ๑๙๔๓ และบังคับให้อ่านกันในการศึกษา "หลักการของพรรค"

แนวความคิดแรกในหนังสือเล่มนี้ก็คือลัทธิต่อต้านจักรวรรดินิยมตามแบบชาตินิยม อันได้แก่ ความอัปยศที่เกิดจากการรุกรานของชาวต่างชาติ ความชั่วร้ายหลายอย่างหลาย

ประการที่มาสู่จีนสมัยใหม่โดยสนธิสัญญาอันไม่เป็นธรรม ความรู้สึกไม่พอใจตามแบบของผู้รักชาตินี้เห็นได้ชัดและเป็นที่เข้าใจได้ ไม่ว่าเราจะเห็นด้วยหรือไม่ก็ตามว่า ความชั่วร้ายต่าง ๆ กับการปรับตัวให้ทันสมัยซึ่งไม่สำเร็จนั้นเป็นผลมาจากการข่มขู่จีนโดยตะวันตกจริง แนวความคิดที่สองว่าด้วยปัญหาว่าจะจัดการอย่างไรกับเรื่องทั้งหมดนี้ และข้อเสนอของเจียงก็เหมือนกันกับขบวนการชีวิตใหม่ของเมื่อสิบปีก่อน กล่าวคือให้มีการฟื้นฟูคุณธรรมโบราณในระบอบสังคมขงจื๊อและนำบัจเจกบุคคลมาอยู่ใต้รัฐให้ถูกต้อง ในขณะเดียวกันเจียงก็จะพัฒนาอุตสาหกรรมในขนาดมโหฬารเพื่อการป้องกันประเทศ และรวมกรรมสิทธิ์ของชาวนาเพื่อทำให้พวกนั้นเป็นทหารชาวนา ในแนวโน้มที่เป็นปฏิปักษ์ต่อจักรวรรดินิยมตามแบบของผู้รักชาติ และที่เป็นแบบอำนาจนิยมนั้น หนังสือเรื่อง **โชคชะตาของจีน** ก็มีบางข้อที่ตรงกันกับอุดมการที่เมาเซตุงสร้างขึ้นมา แต่ความนิยมในประเพณีเดิมนั้นไปทำให้เกิดความคิดที่ล้าสมัยยิ่งขึ้นไปอีก ดังนั้น ในหมู่เยาวชนนักศึกษาแล้วงานของเจียงจึงสู้ของเมาไม่ได้เลย

พวกข้าราชการพลเรือนหรือพวกที่มาจาก "ตอนล่างของแม่น้ำ" ได้อพยพเข้ามาในเสฉวนมาพบกับที่อยู่อาศัยอันแออัดและการขาดแคลนสินค้าบริโภคในสมัยสงคราม นอกจากนี้แล้วก็ยังพบว่า เงินเดือนที่ได้จากรัฐบาลก็สูญค่าและมาตรฐานการครองชีพก็ค่อย ๆ หมดไป ทั้งนี้ก็เพราะภาวะเงินเฟ้อที่ดำเนินไปโดยไม่หยุดยั้ง ความทุกข์ยากของพวกนี้เพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ ถึงแม้รัฐบาลจะอยู่ในภูมิภาคที่เลี้ยงตัวเองได้ทางเกษตรกรรม ซึ่งมีอาหารอยู่ไม่น้อยเลย แต่รัฐบาลก็ไม่ได้พัฒนาการหารายได้จากการเก็บภาษี แต่หันไปหาเงินที่ต้องการด้วยการพิมพ์ธนบัตร การกระทำเช่นนี้ไม่ค่อยกระทบกระเทือนเศรษฐกิจแบบยังชีพของบริเวณชนบทเท่าใดนัก แต่ไปทำให้ชาวเมืองที่เลี้ยงชีพด้วยรายได้จากรัฐบาลคือส่วนที่เป็นสมัยใหม่ทั้งหมดของจีนเสรีต้องตกอยู่ภายใต้การกดดันของภาวะเงินเฟ้อ เงินเดือนของพวกคนที่ทำงานในสำนักงานขึ้นไม่ทันกับเงินเฟ้อ เงินสำหรับค่าหนังสือ เครื่องนุ่งห่ม เครื่องเรือนถูกนำไปใช้เป็นค่าอาหาร การขาดอาหารที่มีประโยชน์ต่อร่างกายทำให้เป็นโรคผิวหนัง โรคกระเพาะอาหาร วัณโรค ความยากจนทำให้คนหลายคนต้องตกอยู่ในความอัปยศในที่สุดเมื่อพยายามจะอยู่รอดด้วยการทุจริตในหน้าที่ คนส่วนน้อยที่มีอภิสิทธิ์เป็นพวกนักธุรกิจ พวกนี้มักจะตุนสินค้าหรือทองคำแทนที่จะนำเอากำไรของตนที่ไม่ได้เสียภาษีไปลงทุน แต่คนส่วนใหญ่ในระดับที่เป็นสมัยใหม่ในจีนเสรีนั้นหมดกำลังใจและเสียขวัญ และในที่สุดก็กล่าวโทษรัฐบาลที่กุมอำนาจอยู่

กระบวนการอันน่าสลดใจนี้มีขึ้นพร้อมๆ กันในมหาวิทยาลัย เนื่องจากพวกก๊กมินตั๋งพยายามที่จะขยายและควบคุมระบบการศึกษาชั้นสูง เพื่อจุดประสงค์ทางการเมือง ความ

พยายามของรัฐบาลนี้ทำได้สะดวก เพราะรัฐบาลเป็นผู้ควบคุมข้าวนั้น เป็นของธรรมดาในสมัยสงคราม แต่การที่รัฐบาลขาดความคิดใหม่ ๆ และใช้ตำรวจข่มขู่ จึงทำให้ความพยายามนี้มีลักษณะเป็นการกดขี่มากกว่าเป็นการสร้างสรรค์ แม้แต่ฝ่ายนักวิชาการในหมู่พวกปัญญาชนก็เริ่มสงสัยว่าผู้นำก๊กมินตั๋งนั้นมีอะไรที่เป็นประโยชน์จะให้ได้บ้าง

การช่วยเหลือจีนของสหรัฐอเมริกาในสงครามโลกครั้งที่สอง

ระหว่างที่จีนต่อสู้อยู่ในสองปีครึ่งแรกนั้น รัฐบาลคณะชาติได้รับความช่วยเหลือจากสหภาพโซเวียตมากกว่าจากสหรัฐอเมริกา อังกฤษ และฝรั่งเศส เงินให้กู้ของสหภาพโซเวียตจำนวน ๒๕๐ ล้านดอลลาร์ในปี ค.ศ. ๑๙๓๗—๓๙ เกือบจะเท่ากับเงินให้กู้ของฝ่ายตะวันตก จำนวน ๒๖๓.๕ ล้านดอลลาร์ ในระยะเวลา ๔ ปีจากปี ค.ศ. ๑๙๓๗ จนถึงเพิร์ลฮาร์เบอร์ การส่งอาวุธของโซเวียตนั้นทำทั้งทางเรือทั้งใช้อู่ฐและรถบรรทุกเป็นระยะทาง ๑,๗๐๐ ไมล์ ผ่านเอเชียกลาง และกองทัพอากาศ "อาสาสมัคร" โซเวียตล้วน ๆ ก็ต่อสู้กับญี่ปุ่นในจีน แต่โซเวียตเลิกให้ความช่วยเหลือหลังจากที่เกิดสงครามโลกครั้งที่สองในเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๙๓๙

ในตอนต้นของสงครามนี้ ชาวอเมริกันยกย่องจีนเสรี แต่ให้ความช่วยเหลือเพียงเล็กน้อย ทางเข้าไปสู่จีนเสรีผ่านทางฮ่องกงถูกปิดกั้นเมื่อญี่ปุ่นยึดเมืองกวางตุ้งได้ในเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๙๓๘ ส่วนทางเข้าผ่านอินโดจีนโดยทางรถไฟจากไฮฟองไปคุนหมิงก็ถูกตัดขาดหลังจากที่ฝรั่งเศสปราชัยในปี ค.ศ. ๑๙๔๐ ขณะเดียวกันนั้นในตอนต้นปี ค.ศ. ๑๙๓๙ ก็เริ่มมีทางสายพม่า เป็นถนนสำหรับบรรทุกข้ามภูเขาสูงและแม่น้ำที่ไหลผ่านช่องผาสูงชันจากต้นทางรถไฟที่ลาเชียว (Lashio) ไปคุนหมิง แต่จีนเสรีซึ่งถูกโอบล้อมเช่นนั้นก็แทบจะถูกตัดขาดจากโลกภายนอก

เนื่องจากญี่ปุ่นโจมตีจีนในระยะเดียวกับสมัยที่อเมริกานิยมการอยู่โดดเดี่ยว การช่วยเหลือของรัฐบาลสหรัฐอเมริกาจึงล่าช้ามาก นโยบายการซื้อโลหะเงินในประเทศของรัฐบาลอเมริกาหลังจากที่จีนได้เลิกเงินตราที่ทำด้วยโลหะเงินที่ใช้มาแต่เดิมแล้ว ช่วยให้จีนได้เงิน ๒๕๒ ล้านดอลลาร์ ในตอนปลายปี ค.ศ. ๑๙๔๑ แต่การช่วยเหลือจีนของอเมริกาในด้านความจำเป็นทางด้านยุทธศาสตร์ เช่นเรื่องเงินตรา หรือกองทัพอากาศก่อนปี ค.ศ. ๑๙๔๑ นั้น ดำเนินไปอย่างเชื่องช้าและระมัดระวัง

เมื่อเพิร์ลฮาร์เบอร์ทำให้วอชิงตันกับจุงกิงกลายเป็นสัมพันธมิตรที่แข็งขันแล้ว รัฐบาลสหรัฐอเมริกาก็เริ่มต้นมีบทบาทสำคัญเป็นครั้งแรกในกิจการภายในของจีน ถึงแม้จะ

ไม่ใช่โดยความสมัครใจก็ตาม บทบาทนี้เป็นในรูปการช่วยเหลือทางทหาร การเป็นสัมพันธมิตรระหว่างสงคราม คือจากปี ค.ศ. ๑๙๔๑ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๕ และทันทีหลังจากนั้น นับเป็นระยะที่อเมริกามีส่วนเกี่ยวข้องในชีวิตของชาวจีนมากที่สุด ซึ่งก็ได้เริ่มมีมากขึ้นเรื่อย ๆ มาหนึ่งศตวรรษแล้ว การแก้ไขสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษและอเมริกากับจีนในเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๙๔๓ ทำให้ยกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมอย่างเป็นทางการ แต่ก็นับเป็นเรื่องกลับตาลปัตรที่การทำสงครามนั้นทำให้อเมริกามาปรากฏโฉมอยู่ในจีนมากกว่าเคย เห็นได้จากกองทัพอากาศและฐานทัพ โรงเรียนฝึก บริการลำเลียงและขนส่ง และองค์การสงครามอื่น ๆ พร้อมด้วยตาข่ายวิทยุและสายการบิน ที่โด่งดังที่สุดก็คือความสำเร็จของกองทัพอากาศที่ ๑๔ ของสหรัฐอเมริกาภายใต้นายพลซี.แอล.เชนโนลท์ ในการยับยั้งการทิ้งระเบิดของญี่ปุ่นลงบนเมืองใหญ่ ๆ ของจีนเสรี

แต่การช่วยเหลือของสหรัฐอเมริกาประสบอุปสรรคหลายอย่าง อุปสรรคแรกก็คือการที่ญี่ปุ่นเข้ายึดพม่าได้อย่างรวดเร็วในตอนต้นปี ค.ศ. ๑๙๔๒ ซึ่งตัดเส้นทางลำเลียงสายพม่าลง วิธีทดแทนทางเดียวก็คือการขนส่งทางอากาศจากอินเดียข้ามเทือกเขาทางตอนเหนือของพม่าไปยังคุนหมิง ซึ่งเป็นหนทางที่สิ้นเปลืองมากและได้ปริมาณจำกัด ซึ่งมาในปี ค.ศ. ๑๙๔๔ จึงขนส่งได้ในน้ำหนักเท่ากับที่ทำได้โดยทางสายพม่าในปี ค.ศ. ๑๙๔๑ อุปสรรคประการที่สองก็คือ แผนยุทธศาสตร์ของฝ่ายสัมพันธมิตร คือการพิชิตเยอรมนีก่อนญี่ปุ่น ให้ลำดับความสำคัญกับการรบแนวจีน—พม่า—อินเดียไว้ต่ำ ภายหลังที่เริ่มมีการช่วยเหลือแบบให้ยืมให้เช่า ต่อจีนในฤดูใบไม้ผลิของปี ค.ศ. ๑๙๔๑ แล้วมาในตอนต้นปี ค.ศ. ๑๙๔๖ ความช่วยเหลือนี้ก็เป็นจำนวนถึง ๑.๕ พันล้านดอลลาร์ แต่นี่ก็เป็นเพียงสามเปอร์เซ็นต์ของการช่วยเหลือแบบให้ยืมให้เช่า จำนวน ๕๐ พันล้านดอลลาร์ที่อเมริกาได้ให้กับประเทศอื่น ๆ ในสงครามโลกครั้งที่สอง การให้ความช่วยเหลือจีนนั้นไม่ง่ายนักและก็ไม่ได้มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์มากที่สุด นายพลโจเซฟ สติลแวล ซึ่งได้รับแต่งตั้งให้เป็น "เสนาธิการทหารสูงสุด" ของเจียงไคเช็ค ดำเนินงานอันยากลำบากอย่างดึงดันในอันที่จะพิชิตตอนเหนือของพม่ากลับคืน เพื่อให้มีเส้นทางลำเลียงทางบกไปสู่จีน เพื่อใช้จีนเป็นฐานสำหรับโจมตีญี่ปุ่นดังที่ว่ากัน มาในตอนต้นปี ค.ศ. ๑๙๔๕ ถนนสายหนึ่งกับเส้นทางลำเลียงสายหนึ่งก็ช่วยทำให้บรรลุถึงเป้าหมายนี้ แต่ทางการรบทางทะเลในมหาสมุทรแปซิฟิกก็ได้นำสงครามไปถึงญี่ปุ่นโดยตรงมานานแล้วในปี ค.ศ. ๑๙๔๔ เครื่องบินทิ้งระเบิดอเมริกันเพิ่งจะเริ่มใช้สนามบินรอบ ๆ เมืองเฉิงตู ซึ่งสร้างขึ้นมาด้วยความยากลำบาก แต่เครื่องบินเหล่านี้ก็ถูกย้ายไปยังหมู่เกาะมาริอานา ซึ่งได้รับการลำเลียงทางทะเลและอยู่ใกล้โตเกียวกว่า

ดังนั้น การรบจึงล้ำหน้าการทูตไป เป้าหมายทางการเมืองแรกเริ่มของอเมริกานั้นก็คือจะช่วยให้จีนเป็น "มหาอำนาจ" ที่สามารถจะสร้างความมั่นคงในเอเชียตะวันออกได้หลังจากพิชิตญี่ปุ่นแล้ว ต่อมาก็มีเป้าหมายทางทหารที่ขนานกันไปเข้ามารวมด้วย คือจะช่วยสร้างกำลังทหารของรัฐบาลแห่งชาติ ถ้าฝ่ายสัมพันธมิตรเข้าโจมตีญี่ปุ่นผ่านจีนจริง สถานการณ์ในประเทศจีนหลังสงครามอาจมั่นคงกว่า และเชื้อเชิญให้ฝ่ายคอมมิวนิสต์ก่อการกบฏได้น้อยกว่า แต่จริง ๆ แล้วจีนก็ถูกข้ามไปและกลายมามีบทบาทเป็นรองเท่านั้น สถานการณ์นี้ไปทำให้มีความขัดแย้งกันมากขึ้น ถึงแม้จะเป็นสิ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้ในกลุ่มสัมพันธมิตรใดก็ตาม และไปก่อให้เกิดความขมขื่นและความบาดหมางอย่างมากระหว่างอเมริกากับอังกฤษ ระหว่างสตีลแวลกับเชนโนลท์ ระหว่างเจียงไคเช็คกับสัมพันธมิตรของเขา และในที่สุดก็ระหว่างอเมริกากับจีน

การทำสงครามของสหรัฐอเมริกาซึ่งมุ่งที่จะพิชิตญี่ปุ่น แสดงให้เห็นถึงทัศนะของชาติที่ชินกับความสงบสุขในสังคมที่มั่นคง ผู้ซึ่งไม่เคยเผชิญกับการรุกรานหรือการปฏิวัติในประเทศของตน และมองเห็นสงครามในโพ้นทะเลว่าเป็นเหตุการณ์ที่เข้ามาแทรกในระยะสั้น ไม่ใช่เป็นช่วงหนึ่งของกระบวนการที่ดำเนินไปเรื่อย ๆ ส่วนในจีนนั้นได้มีการทุ่มกำลังในการทำสงครามครั้งสำคัญมาแล้ว เพื่อให้อยู่รอดจากการรุกรานของญี่ปุ่นในปี ค.ศ. ๑๙๓๗ และหลังจากนั้นเป็นต้นมาจีนก็ประสบความอลเวงและความขาดแคลนมาเป็นเวลาสี่ปี ความใฝ่ฝันของพรรคก๊กมินตั๋งในการที่จะรวมประเทศจีนด้วยกำลังทหารและความหวังของพวกคอมมิวนิสต์ที่จะยึดอำนาจด้วยการปฏิวัติที่ใช้กำลังอาวุธ คือพื้นฐานของการเมืองจีน พวกอเมริกันกระตือรือร้นที่จะชนะสงครามจึงรบเร้าให้มีการร่วมมือกันระหว่างก๊กมินตั๋งกับพรรคคอมมิวนิสต์จีน เพื่อที่จะทำสงครามได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น จึงต้องพบกับความผิดหวัง ส่วนหนึ่งเป็นเพราะเหตุนี้นายพลสตีลแวลจึงถูกเรียกตัวกลับในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๔๔

เมื่อญี่ปุ่นพ่ายแพ้ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๙๔๕ สหรัฐอเมริกาก็ปลดทหารในกองทัพอันทรงพลังของตนออกจากประจำการอย่างรวดเร็ว โดยไม่คำนึงถึงการปฏิบัติการทางทหารต่อไปอีกในเอเชียตะวันออก แต่อาวุธที่อเมริกาจัดหาให้ดูจะไปทำให้พวกผู้บัญชาการทหารของรัฐบาลแห่งชาติเชื่อมั่นจนเกินไปในความสามารถของตนที่จะปราบกบฏคอมมิวนิสต์ได้ รัฐบาลแห่งชาติผ่านพ้นสงครามโลกครั้งที่สองมาพร้อมกับความอ่อนเปลี้ยทางเศรษฐกิจ และความไม่มั่นคงทางการเมือง แต่มีกำลังอาวุธเหนือกว่า เหตุการณ์แวดล้อมต่าง ๆ เหล่านี้นำรัฐบาลนี้ไปสู่สงครามกลางเมืองซึ่งมาทำลายตนเองในที่สุด

การเสื่อมและสิ้นอำนาจของพวกก๊กมินตั๋ง หลังจากที่ดูจะมีอนาคตดีในตอนต้นนั้น นับเป็นโศกนาฏกรรมที่เกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้เอง และยังคงเป็นเรื่องที่ถกเถียงกันอย่างหนักในหมู่ผู้สังเกตการณ์ และยังคงรอคอยการวิจัยอย่างถี่ถ้วนอยู่ แต่เราอาจตั้งข้อสังเกตบางประการได้ ประการแรกนั้น การแข่งขันกันระหว่างพวกก๊กมินตั๋งกับพรรคคอมมิวนิสต์จีนมีมาตลอดนับแต่ตอนที่มีการจัดพรรคก๊กมินตั๋งเป็นแบบเผด็จการตามแบบพรรคของเลนินในปี ค.ศ. ๑๙๒๓ เป็นต้นมา โอกาสที่จะเปลี่ยนแปลงด้วยการปฏิวัติ เช่น การระดมชาวนาให้เข้ามาร่วมทำสงครามและการเมืองนั้นมีเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ แต่พรรคก๊กมินตั๋งก็มองไม่เห็นโอกาสนี้และไม่ได้นำเอาโอกาสนี้มาใช้ ประการที่สอง การรุกรานของญี่ปุ่นหลังปี ค.ศ. ๑๙๓๑ นั้นเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตของชาวจีนมาตลอดเป็นอันตรายเฉพาะหน้าที่คุกคามกว่าการปฏิวัติที่อาจมีขึ้น ไม่เป็นปัญหาว่าความจริงข้อนี้หันเหรัฐบาลแห่งชาติจากงานสร้างสรรค์หลายอย่างและเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์ของรัฐบาลนี้ ประการที่สาม การที่สหรัฐอเมริกาช่วยเหลือรัฐบาลแห่งชาติหลังปี ค.ศ. ๑๙๔๑ เป็นต้นไป ถึงแม้จะเป็นจุดสุดยอดของการให้ความช่วยเหลือจีนในการรับมือกับปัญหาของตนที่มีมาแล้วหนึ่งศตวรรษ แต่การช่วยเหลือนี้ก็มาช้าเกินไป ถ้ารัฐบาลสหรัฐอเมริกาให้ความช่วยเหลือนานกิงขนาดใหญ่ในตอนต้นของช่วงปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ๑๙๔๐ เหมือนกับที่ได้ให้ความช่วยเหลือรัฐบาลจำนวนมากมาตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๔๑ มาแล้วประวัติศาสตร์จีนก็อาจเปลี่ยนไปก็ได้ แต่ความช่วยเหลือของอเมริกาในสมัยสงคราม ซึ่งมาถึงรัฐบาลที่ตกที่นั่งลำบากช้าเกินไป จึงเป็นเพียงไม้ค้ำมากกว่าที่จะช่วยรักษาอาการป่วย การช่วยเหลือทางทหารและการเงินของอเมริกาอาจได้ทำให้รัฐบาลจุงกิงต้องพึ่งแหล่งสนับสนุนอื่น ๆ ที่เป็นทางการเมืองแท้ ๆ หรือเป็นแหล่งภายในประเทศน้อยลง ถ้าเป็นเช่นนั้นแล้ว การช่วยเหลือนี้ก็อาจไปทำให้คณะชาติกลับหันไปพึ่งกำลังทหารมากขึ้น ซึ่งการรุกรานของญี่ปุ่นได้ทำให้ต้องเป็นเช่นนั้นอยู่แล้ว แทนที่คณะชาติจะไปให้ความสำคัญกับโครงการปฏิวัติสังคม ซึ่งพรรคคอมมิวนิสต์จีนได้ยึดเอาโครงการนี้ไปเป็นของตนมากยิ่งขึ้นแล้ว

ประการสุดท้าย ความเสื่อมโทรมของจีนคณะชาติในช่วงแปดปีที่มีสงครามนั้นสะท้อนให้เห็นอิทธิพลของเหตุการณ์แวดล้อมอันเป็นภาระหนักหน่วงและความเป็นผู้นำที่บกพร่อง ยังเป็นที่โต้แย้งกันอยู่ว่าสิ่งใดมีอิทธิพลมากกว่ากัน สำหรับรัฐบาลนานกิงที่มีพื้นฐานอยู่เมืองใหญ่ ๆ ตามชายฝั่งนั้น การโยกย้ายเข้าไปในตอนในของประเทศเกือบจะเป็นการสร้างความหายนะ ความสำเร็จพอประมาณในการขยายตัวระหว่างสงครามของพวกคอมมิวนิสต์นั้น ทำได้โดยไม่ต้องเผชิญกับการต่อต้านโดยตรง และโดยไม่ต้องรับผิดชอบต่อชาติซึ่งเป็นภาระอันหนักหน่วง ซึ่งไปกินแรงรัฐบาลจุงกิงจนหมดสิ้น กองทัพของรัฐบาล

แห่งชาติตรึงกองทัพญี่ปุ่นเกือบทั้งหมดในจีน ซึ่งเท่ากับประมาณครึ่งหนึ่งของกองทัพญี่ปุ่นในโพ้นทะเล และการสูญเสียในการรบของจีนประมาณสามล้านหรือกว่านั้น ส่วนใหญ่ก็เป็นทหารในกองทัพของรัฐบาล ขณะเดียวกันนั้นรัฐบาลคอมมิวนิสต์จีนก็สร้างอำนาจของตนขึ้นมาในระดับที่มีความเจริญน้อยกว่า

ประเพณีเดิมของจีนมองประวัติศาสตร์ในแง่ของตัวบุคคลมากกว่าสังคมศาสตร์สมัยใหม่ เจียงไคเช็คผู้รับผิดชอบในฐานะเป็นผู้กุมอำนาจ ถูกกล่าวหาโดยคนจำนวนมากว่าเป็นผู้รับผิดชอบในการสูญเสียอำนาจ แต่การศึกษาค้นคว้าอาจแสดงให้เห็นว่า เขาแทบไม่เคยเป็นผู้ชี้ขาดสถานการณ์ในจีนเสรีเลย นโยบายของเขาถูกทำลายเพราะการมีคุณธรรมที่ล้าสมัยมากเกินไป มากกว่าที่จะเป็นเพราะขาดคุณธรรม เพราะการไม่ให้ความสนใจกับเศรษฐกิจมากกว่าเพราะการทุจริตในหน้าที่ของพวกลูกน้องในตอนต้นๆ การยึดมั่นในหลักศีลธรรมโดยไม่มีความยืดหยุ่นนั้น สะท้อนให้เห็นความตายตัวของประเพณีการเมืองทั้งหมดซึ่งยังคงอยู่ใต้อิทธิพลของระบอบประชาธิปไตยแบบขงจื๊อ

สรุปแล้วก็คือ เช่นเดียวกันกับที่ความช่วยเหลือจากตะวันตกไม่อาจช่วยป้องกันไม่ให้จีนเสรีเสื่อมโทรมลงได้ แบบอย่างของตะวันตกก็เป็นประโยชน์น้อยมากสำหรับสาธารณรัฐจีนในสมัยสงคราม หลังจากการติดต่อกับอเมริกามากขึ้นมาหลายชั่วคน ชาวจีนก็ผ่านพ้นสงครามโลกครั้งที่สองมาในสภาพที่พร้อมจะรับระบอบรวมอำนาจเด็ดขาดมากกว่าที่คนอเมริกัน คิดว่าจะเป็นไปได้ ไม่ช้าทั้งสองประเทศนี้ก็แยกทางกัน

พิมพ์ที่บริษัทโรงพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด ๘๙๑ ถนนพระราม ๑ กรุงเทพมหานคร
นางบุญพริ้ง ต. สุวรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๒๑